

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

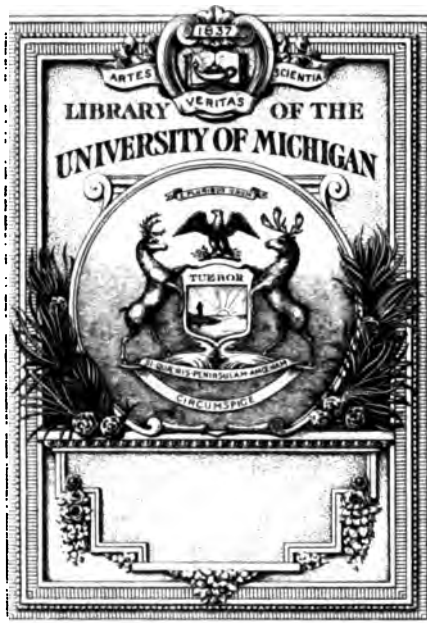
Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

B 970,785

S 39
T 112

TAAL EN LETTEREN

TAAL EN LETTEREN

ONDER REDAKSIE

VAN

Dr. F. BUITENRUST HETTEMA te *Zwolle*, J. H. VAN DEN BOSCH te *Gouda*,
Dr. R. A. KOLLEWIJN te *Amsterdam*, J. KOOPMANS te *Dubbeldam*,
JOH. A. LEOPOLD te *Nijmegen*, POL DE MONT te *Antwerpen*,
J. G. TALEN te *Zwolle*, en Prof. J. VERCOULLIE te *Gent*.

ZEVENDE JAARGANG

ZWOLLE
W. E. J. TJEENK WILLINK
1897

INHOUD.

	Bladz.
Prof. dr. C. C. UHLENBECK, De voorgeschiedenis der Indogermaansche volken	1
Dr. F. A. STOETT, Straks	26
J. G. TALEN, De comparatie. I, II	27, 77
Dr. SWARTH ABRAHAMSZ., Multatuli als Indo-Europeaan. I, II	43, 65
Dr. SALVERDA DE GRAVE, Over de Fransche tweeklanken <i>ai, oi, ui</i> in onze uit het Fransch overgenomen woorden. I, II	97, 129
W. VAN DER HEIDE, Hertog Willems Bedevaart. I, II	107, 155
Dr. A. KLUYVER, Het examen in het Nederlandsch voor middelbaar onderwijs	145
J. KOOPMANS, Een paar bruilofts-zangen van Vondel	161
Dr. F. A. STOETT, Een en ander over den Warenar van P. C. Hooft en S. Coster	175
Dr. R. A. KOLLEWIJN, Vreemde woorden	201
J. TE WINKEL, Een commentaar	210
J. H. VAN DEN BOSCH, Over „de neiging tot differentiëring” en noch iets	211
J. KOOPMANS, Maerlant-studiën.	219
Dr. J. B. SCHEPERS, Het Nederlands aan gymnasia.	265
J. A. F. L. Baron VAN HECKEREN, Vondel's zang op Oldenbarneveld	271
J. POSTMUS, Een „nieu Christelick Liedt” in 1569.	285
Dr. J. B. SCHEPERS, Jacques Perk en Hélène Swarth	309
Stellingen van Dr. J. J. MOOLHUIZEN, met Naschrift	316
J. KOOPMANS, Iets over de geschiedenis van onze Middeneeuwse Kruis-sage.	321
J. G. TALEN, Beknopte spraakleer van 't beschaafde Nederlands. III.	341
P. LEENDERTZ JR., Nog eens de Warenar	356
B. H., Over spreek- en schrijftaal	372

<i>Boekaankondiging</i> : 1. WILLEM KLOOS, Veertien Jaar Literatuur-Geschiedenis, 1880—1893 (K. Poll) 62. — 2. J. H. VAN DEN BOSCH en J. L. C. A. MEIJER, Leesboek voor Gymnasium en Hoogere Burgerschool (Dr. R. A. KOLLEWIJN) 123. — 3. JAN BROECKAERT, Bastaardwoordenboek (B. H.) 313. — J. KOOPMANS, Wat Pedagogiek . . .	317
<i>Kleine mee-delingen over boekwerken</i> : J. L. KEETELAAR Jz., Den-Appels. Geldersche Verhalen (64). MEVR. M. SNIJDER VAN WISSEKERKE, Zwarte Vlinders (B. H.) 64. — Een nieuwe Nederlandse grammatica: AUG. GITTÉ, Premières Leçons de Néerlandais Parlé, à l'usage des Wallons (125, 258). J. C. GRASSÉ, Directe Methode en Phonetisch Schrift als grondslagen van Taalonderwijs (127). Dr. B., Proza van den Ouden Heer Smits (J. H. v. d. Bosch) 128. — Dr. W. STREITBERG, Urgermanische grammatik, einföhrung in das vergleichende studium der altgermanischen dialekte (Dr. C. C. Uhlenbeck) 200. — SCHEEPSTRA, VELDKAMP en WALSTRA, Handleiding bij Spreken en Lezen (261). AUG. GITTÉ, Lectures Françaises (J. H. v. d. Bosch) 261. — W. DRAALJER, Schoolgrammatica (J. G. Talen) 261. — DR. JAN TEN BRINK, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde (J.)	376
<i>Allerlei</i> : Niet-verklassiekte stijl? (Johann Kelle) 26. — Algemeen beschaafd nederlands- en zijn dialecten (Johan Winkler) 42. — Vragen beantwoord (door R.) 42. — De koopman en dichter Hooft (61). — Professorale taalkunde. A° 1897 (96). — Klassiek en Modern (122). — Lichtenberg over het schrijven (154). — Lichtenberg over opvoeding (199). — Niet van van daag of gisteren (v. Slichtenhorst) 200. — v. D. B., Granida vs. 1332 (209). — Verzen en muziek (254). — Dr. NAUTA, Pots longeren; longeren (256). — Staring-Potgieter (Albert Verwey) 264. — Hofdijk en de classicisten (284). — Nietzsche over 'taal' (284). — Bloemlezingen (308). — Over spraakgeluiden (Prof. dr. H. Zwaardemaker) 337. — Dwepen (339). — Onmetrische verzen (Beets) 339. — DE BOER, Potjebeuling, met Naschrift van Dr. Stoett (340). — Dichters-kennis (351). — Over onmetrische verzen (Richard Versteegen) 351. — Ouders en meesters in de XVII ^e eeuw (Richard Dafforne)	352
<i>Verbetering, Toevoegingen</i>	264, 312

DE VOORGESCHIEDENIS DER INDOGERMAANSCH E VOLKEN.

I. VROEGERE WOONPLAATSEN.

Reeds in de dagen van Herodotus woonden de Kelten het westelijks van alle Indogermaansche volken (4, 49). Het grootste gedeelte van hun gebied lag op den westelijken Rijn-oever, maar ook ver in Germanië hebben eenmaal, getuige een menigte van rivier-, berg- en plaatsnamen, Keltische stammen gewoond. In historischen tijd hebben de Kelten hun gebied aanmerkelijk uitgebreid. Zij trokken door het eigenlijke Gallië tot het Kanaal en de Golf van Vizcaya, zij staken de zee over en bevolkten de Britsche eilanden, zij drongen de woonsteden der Iberiërs binnen en vestigden zich in vele gewesten van Aquitanië en Hispanië, zij overschreden de Alpen en betraden den grond der Romeinsche republiek. In Aquitanië en aan gene zijde der Pyrenaeën kwamen zij, zooals ik reeds zeide, met de Iberiërs in aanraking, een volk van niet-Indogermaanschen, waarschijnlijk van Chamitischen stam, dat nagenoeg zeker uit het noorden van Africa afkomstig was en thans nog in de Basken voortleeft.

Nauw met de Kelten verwant waren daarentegen de Germanen, die in den aanvang der geschiedenis hoofdzakelijk tusschen Weichsel en Rijn, benevens in Denemarken en Scandinavië woonden. Hoe lang er reeds Germaansche stammen in de laatstgenoemde landen gevestigd waren, is niet te schatten: de beantwoording van deze vraag zal trouwens onmogelijk blijven, zoolang men niet heeft uitgemaakt of de afvalhoopen (Kjökkenmøddinger) en de jongere overblijfselen uit het steentijdperk in Jutland, op de Deensche eilanden en op de kusten van Scandinavië van Germanen afkomstig zijn. Dit is echter in hooge mate waarschijnlijk, vooral als men in aanmerking neemt, dat het noorden van Europa gedurende den ijstijd geheel onbewoonbaar was en men moeilijk kan aannemen, dat er tusschen die gletscherperiode en het bronstijdperk een ander volk in Denemarken en Scandinavië heeft gewoond dan datgene, dat wij er in histo-

rischen tijd aantreffen ¹⁾. In geen geval mogen wij de afvalhoopen en de jongere steencultuur van Noord-Europa aan Finsche stammen toeschrijven, want het blijkt meer en meer, dat die eerst betrekkelijk laat uit het noordoosten van ons werelddeel en uit Siberië westwaarts zijn getrokken. Indien wij mochten aannemen, dat de afvalhoopen van Germanen afkomstig zijn, dan zouden wij bijna de gansche geschiedenis hunner beschaving kunnen overzien. De mensch der Kjøkkenmøddinger stond immers nog op een zeer laag standpunt van ontwikkeling, leefde van wild, visch en schelpdieren, kende landbouw noch veeteelt, maar had reeds den hond als metgezel ²⁾. In het tijdperk, dat de Kjøkkenmøddinger van de eigenlijk-neolithische cultuur van Europa scheidt, heeft de domesticatie van het huisvee plaats gehad en is men misschien ook in Scandinavië begonnen den grond te bebouwen, hetgeen door de analogie der paalwoningen in Zwitserland en de Po-vlakte waarschijnlijk wordt gemaakt ³⁾.

Ten zuiden van de Kelten en Germanen woonden eenmaal de stammen, die naar hunne woonplaatsen in historischen tijd met den naam van Italiërs bestempeld worden. Dat zij niet van ouds in het Apennijnenschiereiland te huis behooren, mag als zeker gelden: zij hebben daar blijkbaar een oudere bevolking verdrongen en wellicht zijn de paalwoningen der Po-vlakte een station op hun verhuizingstocht. De cultuur, die wij uit de paalwoningen leeren kennen, staat even hoog, zoo niet hooger, als die der neolithische Scandinaviërs: het rund, het paard, het schaap, de geit en de hond waren als huisdieren aan de paalwoners bekend, ook aan die der Zwitsersche meren, terwijl het zwijn, dat in de paalwoningen der Po-vlakte zeer gewoon is, in de Zwitsersche paalwoningen niet vóór den bronstijd met zekerheid is aangetoond. Het is volkomen zeker, dat de paalwoners der Po-vlakte en der Zwitsersche meren ook landbouwers waren: zij verbouwden reeds in den oudsten tijd drie soorten van tarwe, twee soorten van gerst en twee soorten van gierst, als ook vlas en erwten ⁴⁾.

Evenmin als de Italiërs waren de Grieken autochthonen in hun land. Ook zij waren van het noorden hunne historische woonplaatsen binnengetrokken, wellicht in het derde millennium v. C., en hadden daar

¹⁾ Zie Kretschmer, *Einleitung in die geschichte der griechischen sprache*, Göttingen 1896, p. 48 v.v., in het bijzonder 62.

²⁾ Zie Sophus Müller, *Nordische Altertumskunde* I, Strassburg 1896.

³⁾ Vgl. Kälund, *Grundriss der germ. philologie* II, 2, 209.

⁴⁾ Zie over dit alles Schrader, *Sprachvergleichung und urgeschichte* ², Jena 1890, p. 512 v.v.

dezelfde aborigines aangetroffen als die zij later in Klein-Azië vonden, want uit talrijke namen van bergen, rivieren enz. blijkt, dat er eenmaal in Griekenland en op de eilanden der Aegaeische zee een volk moet hebben gewoond, dat ongeveer dezelfde taal sprak als de Lyciërs, Cariërs, Mysiërs enz. ¹⁾. De zeetochten der Grieken en hunne vestigingen in den vreemde zijn reeds in zeer vroegen tijd begonnen, zij het dan ook eenige eeuwen, nadat zij Hellas en de Peloponnesus vermeersterd hadden. Zoo vinden wij onder de zeevolken, die tijdens Merneptah, den zoon van Ramses II, omstreeks 1275 v. C. de Aegyptische kusten bestookten, ook de *Aqaiwaša* vermeld en sedert de opmerkingen van Hess ²⁾ kan het niet meer twijfelachtig zijn, dat met *Aqaiwaša* de 'Αγαίφοι (*'Αγαίφορ) bedoeld worden. Ongeveer eene eeuw later streed Ramses III met het eilandenvolk der *Danauna*, waarin men terecht de *Δαναοί* heeft herkend ³⁾. Omstreeks in denzelfden tijd vallen ook de tochten der Grieken naar Klein-Azië, die tot uitgebreide kolonisatie aanleiding hebben gegeven en waarvan de herinnering in de Homerische heldenliederen is blijven naklinken.

Volgens Herodotus (1, 56) bestond er een nauw genealogisch verband tusschen de Grieken en Macedoniërs, maar ongelukkig is ons van de taal van het laatstgenoemde volk bijna niets overgeleverd. Op grond van eenige glossen mogen wij echter aannemen, dat de mediae aspiratae in het Macedonisch met de mediae waren samengevallen, hetgeen zeker niet voor nauwe verwantschap met het Grieksch zoude pleiten. Het zoude van groot belang zijn te weten, door welke klanken de palatale gutturalen in het Macedonisch werden vertegenwoordigd, maar de gebrekkige overblijfselen der taal gedoogen geen beslissend oordeel en wij kunnen dus niet uitmaken, of het Macedonisch tot de westelijke of tot de oostelijke dialectengroep van het Indogermaansch behoorde. De volken, wier vroegere woonplaatsen wij verder moeten nagaan, hadden alle de palatale gutturalen tot spiranten gemaakt, om welke reden men hunne dialecten onder den naam van *satem*-talen samenvat, terwijl men het Keltisch, het Germaansch, het Italisch en het Grieksch met den gemeenschappelijken naam van *centum*-talen bestempelt.

Het eerst wenden wij ons tot de Illyriërs, die het noordwesten van het Balkan-schiereiland bewoonden en waarvan de hedendaagsche Albaneezen

¹⁾ Zie Kretschmer, *Einl.* 401 v.v., vgl. 289 v.v.

²⁾ *Idg. forschungen* 6, 129 v., vgl. Streitberg ald. 134 v.

³⁾ Men zie over deze oudste aanrakingen tusschen Aegyptenaren en Grieken E. u. d. Meyer (*Geschichte des alten Aegyptens* 304 v., 312 v.), die echter ontegenzeggelijk een te sceptische houding aanneemt.

schijnen af te stammen. Maar ook de Messapiërs in Zuid-Italië waren een Illyrisch volk, zooals uit de overblijfselen hunner taal met vrij groote zekerheid is afgeleid ¹⁾.

Het oostelijke deel van het Balkan-schiereiland werd in de oudheid door de Thraciërs bewoond, waarmede de Geten en de Daciërs, die zich ver naar het noorden uitstrekten, als ook de Trojanen en Phrygiërs in Klein-Azië eene ethnische en taalkundige eenheid vormden ²⁾. Het kan nauwelijks betwijfeld worden, dat de Phrygisch-Thracische stammen in Klein-Azië uit Thracië afkomstig waren, maar hunne verhuizing moet reeds in zeer vroege tijden zijn begonnen. Men bedenke slechts, dat de stichting van het oudste Troje in het derde millennium v. C. moet geplaatst worden! Waarschijnlijk zal de kolonisatie van de Troas en andere Klein-Aziatische gewesten door de Phrygiërs zich niet opeens hebben afgespeeld, maar hebben wij, zooals meestal in de geschiedenis, met een geleidelijk en telkens zich herhalend verhuizingsproces te maken. Ook in Lydië was een Phrygisch element aanwezig, zooals uit enkele koningsnamen als Candaules ³⁾ en Gyges ⁴⁾ kan worden opgemaakt. Eene scherpe zinnige verklaring van den stadsnaam Sardes hebben wij aan G. Meyer ⁵⁾ te danken.

Het schijnt, dat de Getisch-Dacische stammen zich noordwaarts tot de Karpathen uitstrekten: aan gene zijde daarvan begon het gebied der Slaven, die door den Weichsel van de Germanen gescheiden waren ⁶⁾. Ten noorden van de Slaven woonden de Balten aan de Oostzeekust, die reeds in oude tijden in een indirect handelsverkeer met Zuid-Europa stonden ⁷⁾. Naar het oosten waren Slavische stammen tot den bovenloop van den Don woonachtig, maar aan gene zijde van dien stroom en ten zuiden van den Pripet, was het gebied der Iraausche Scythen ⁸⁾.

Wat hunne taal betreft, sluiten de Armeniërs zich nauw bij de Baltoslaven en Phrygothraciërs aan, maar ethnologisch schijnen zij aanmerkelijk, althans van de eersten, te verschillen. En dit is ook geen wonder, als

¹⁾ Uitvoerige bespreking van de Illyrische volksstammen is te dezer plaatse overbodig: wie meer van hen weten wil, vindt bij Kretschmer (*Einl.* 244 v.v.) de noodige inlichting.

²⁾ Zie Kretschmer, *Einl.* 171—243.

³⁾ Zie Kretschmer, *Einl.* 388 v.

⁴⁾ Vgl. von Fierlinger, *Kuhn's Zeitschrift* 27, 478 v.

⁵⁾ *Idg. forschungen* I, 326 v.v.

⁶⁾ Von Fierlinger, *Kuhn's Zeitschrift* 27, 479 v.

⁷⁾ Zie Schrader, *Linguistisch-historische forschungen zur handelsgeschiede und waarenkunde*, Jena 1886, p. 84.

⁸⁾ Vgl. Krek, *Einleitung in die slavische literatargeschiede*, Graz 1887, p. 96 v.

wij in aanmerking nemen, dat zij hun land niet van Europa uit zijn binnengetrokken, maar eenmaal ver in het zuiden, in Cilicië en Syrië, hebben gewoond. Eenige eeuwen v. C. was Armenië nog bevolkt door den niet-Indogermaanschen stam der Alaroden, die menigmaal met de Assyriërs oorlog voerden en de zoogenaamde Vannische inscripties (bij het meer Van en elders in Armenië) hebben nagelaten. Zij werden door de uit het zuiden komende Armeniërs verdrongen en gedeeltelijk geassimileerd, maar in het gebied van den Kaukasus hebben zij tot heden hunne taal en nationaliteit bewaard. Op de oudere geschiedenis der Indogermaanschsprekende Armeniërs heeft Jensen ¹⁾ een verrassend licht doen vallen. Hij heeft namelijk waarschijnlijk gemaakt, dat de zoogenaamd-Chittitische inscripties in Syrië en Klein-Azië in eene Indogermaansche taal, namelijk in Oud-Armenisch, zijn geschreven en dat de voorvaderen der Armeniërs eenmaal deel uitmaakten van de stammen, die door de Aegyptenaren onder den naam van Cheta werden samengevat en wier (volgens Jensen niet-Indogermaansche) koning Chetasar ± 1300 v. C. door Ramses II bij Qādes werd verslagen. Er is één omstandigheid die sterk voor Jensen's meening pleit, t. w. de naam, dien de Armeniërs nog op dit oogenblik aan zichzelf plegen te geven. Zij noemen zich *Hai-kh*, het meervoud van *Hai*, dat zich ongedwongen uit een ouder *Chati* laat verklaren. Maar *Chati* is de naam, waarmede de Assyriërs het machtige rijk der Cheta aanduidden ²⁾. Men houde de afleiding van *Hai* uit *Chati* niet voor een linguïstische goochelarij, want zij is volkomen in overeenstemming met de door Hübschmann zoo schitterend geëruerde klankgeschiedenis van het Armenisch. Nog heden bewaren de Armeniërs in hun naam eene herinnering aan hun vroeger, zuidelijk vaderland.

Een ontzaglijk gebied besloegen oudtijds de Iraniërs, de westelijke tak van den Indo-Iraanschen of Arischen stam. Van Bactra tot diep in Europeesch-Rusland vinden wij één aaneenschakeling van Iraansche stammen, zonder dat wij evenwel kunnen zeggen, hoever noordwaarts zij zich uitstrekten. Het hedendaagsche Perzië behoorde oorspronkelijk niet tot hun terrein, maar werd veeleer door Alaroden, Elamiten en andere niet-Indogermaansche stammen bewoond. De opschriften der Assyrische koningen geven ons een belangwekkend beeld van de geleidelijke uitbreiding der

¹⁾ *Anzeiger der Idg. forschungen* 3, 255 v.v., *Zeitschrift der D. Morgenl. Gesellschaft* 48, 235 v.v., 429 v.v.

²⁾ Zie Hommel, *Geschichte Babyloniens und Assyriens* 271, *Die vorsemitischen kulturen* 175 v.v.

Iraniers naar het zuiden, die eindelijk den ondergang van Nineve ten gevolge had ¹⁾).

Hoewel de Assyriërs reeds vroeger tochten naar het noorden hadden gedaan, waarbij zij met Alarodische stammen in aanraking waren gekomen, wordt eerst door Salmanassar II (859—825 v. C.) van Meden en Perzen gewaagd. Toen woonden de Perzen niet ver ten zuiden van de Kaspische zee en hadden zij het zuidelijke landschap nog niet betreden, dat later naar hen den naam van Persis droeg. Niet lang daarna liet Sammuamat — de Semiramis der sage —, die waarschijnlijk de voorgdes was van den onmondigen Rammānirārī (811—783 v. C.), eenige tochten naar Medië ondernemen: in het geheel hadden onder de regeering van dezen vorst niet minder dan acht van zulke krijgstochten plaats. Ook Tiglatpilesar III (745—727 v. C.) trok tweemaal naar Medië en toen Sargon (721—704 v. C.) in 719 een krijgstoct naar Armenië deed, vond hij ook daar een Iraansch element en de koning van Miliš, dien hij in 716 levend deed villen, droeg den naam van *Bagadūta* (Operz. 'door God gegeven of geschapen'). In 713 wordt een *Aspabāra* als vorst van Kakkam vermeld, wiens naam in het Oud-Iraansch 'ruiter' beteekent (Operz. *asabāra*-, waarin *asa*- = *aspa*- 'paard'). Niet lang na 700 v. C. werd Medië door *Dayauku* (Dejoces), in wiens naam Justi (*Iranisches namenbuch* 76) eene afkorting van *dahyau-pati*- 'landheer' heeft herkend, tot één rijk vereenigd, hetgeen ook door Herodotus (1, 96—101) uitvoerig wordt verhaald. Dat diens tweede opvolger Cyaxares in 605 het aloude Nineve verwoestte, dat de Perzen-hoofdeling Cyrus in het midden der zesde eeuw een wereldrijk stichtte, waarin Medië en Lydië en Babel als wingewesten opgingen, kan men in elk handboek voor oude geschiedenis lezen.

En nu ten slotte de Indo-Ariërs. Het staat volkomen vast, dat de bespiegelende zonen der Ganges-vlakte, die in den loop der eeuwen geheel Dekkhan en Ceylon hebben gekoloniseerd en hunne eigenaardige beschaving naar Achter-Indië en de Maleische eilanden hebben overgebracht, oorspronkelijk niet in Voor-Indië tehuis behooren, maar den klassieken grond hunner litteratuur door bloedigen strijd hebben veroverd. De Vedische liederen, waarvan een groot gedeelte tot diep in het tweede millennium v. C. teruggaat, zijn meerendeels aan den bovenloop van den Indus, in

¹⁾ Zie Hommel, *Geschichte Babylonien und Assyriens* 593 v., 631 v.v., 653 v., 713 v.v.; Tiele, *Babylonisch-Assyrische geschichte* 218 v.v., 241, 288 v.; Justi, *Geschichte des alten Persiens* 1 v.v.

het Vijfstroomland (Pañjāb) en in Kābulistān gedicht, al mag het ook niet betwijfeld worden, dat enkele Indo-Arische stammen reeds \pm 1600 v. C. tot de kusten van den Indischen oceaan waren doorgedrongen ¹⁾. Wij kunnen veilig aannemen, dat de voorvaderen der Indo-Ariërs eenmaal in de onmiddellijke nabijheid hunner Iraansche stamverwanten in noordelijker en westelijker streken hebben gewoond. Maar wat was hun oudste vaderland? Waarom hadden zij het verlaten en langs welken weg waren zij in de berglanden van Centraal-Azië gekomen? De Indiër zelf zoude ons met een Veda-vers kunnen antwoorden: Wie weet het voorwaar, wie ter wereld zal het zeggen?

II. HET STAMLAND.

Wij hebben gezien, dat de Indogermaansche volken zich in den aanvang van het historische tijdperk reeds over een groot gedeelte van Azië en bijna geheel Europa hadden uitgebreid, maar dat zij vroeger tot een kleiner gebied beperkt waren, dat het gansche binnenland van Europa, de wouden en steppen van Rusland, benevens een deel van Voor- en Midden-Azië en Oost-Irān omvatte. Wellicht was ook Scandinavië van oudsher door Indogermaansche stammen bevolkt, maar de overige schiereilanden en eilanden der oude wereld behooren zekerlijk niet tot het Indogermaansche terrein der praehistorie. Geeft de taalwetenschap ons middelen aan de hand om een kleiner landstreek als centrum van uitbreiding der Indogermaansche talen en volken aan te wijzen? Ternaauwer-nood. Het is immers volstrekt niet zeker, dat de volken, die Indogermaansche talen spreken, ook ethnologisch nader met elkander verwant zijn dan met volken, wier talen volkomen van de onze verschillen, en indien het stamland der Indogermaansche talen niet met dat der Indogermaansche volken samenvalt, dan is het onmogelijk zoowel het een als het ander te bepalen. Eigenlijk hebben wij, als de Indogermaansch-sprekende volken geen ethnologische eenheid vormen, niet de minste reden om te onderstellen, dat zij alle van ééne landstreek afkomstig zijn, want de gemeenschap van taal laat zich even goed door een machtigen, praehistorischen cultuurstroom als door gelijke afstamming verklaren. Het onbekende, nimmer te ontdekken uitgangspunt van dien cultuurstroom is dan in zekeren zin het vaderland van ons talengeslacht.

¹⁾ Vgl. Dümichen, *Einleitung* op E. Meyer, *Geschichte des alten Aegyptens* 104.

Het zoeken naar een stamland der Indogermaanen of der Indogermaansche dialecten is een zoeken in den wilde, waarvan ieder, die enig begrip heeft van historie, slechts afkeerig kan zijn. Indien Schrader ¹⁾ de Pontische steppen, indien Hirt ²⁾ de kusten van Litauen als het stamland beschouwt, dan berust dat op onvoldoende en eenzijdig beoordeelde gegevens. Eene opmerkelijke omstandigheid blijft daarentegen de groote overeenkomst in woordenschat, die tusschen het Indogermaansch en Aegyptisch-Semitisch aanwezig is en welke Friedrich Delitzsch het eerst op werkelijk wetenschappelijke wijze in het licht heeft gesteld. Verder heeft J. Schmidt ³⁾ getracht enkele Indogermaansch-Semitische cultuurwoorden, waarop Hommel reeds vroeger de aandacht had gevestigd, als getuigen voor een oostelijk vaderland der Indogermaanen te doen optreden, waarbij hij er tegelijk op wees, dat de sporen van het zestigtallig, resp. twaalfvallig stelsel, die men bij vele volken van Europa aantreft, ongetwijfeld uit Babylon afkomstig zijn. Maar wat kan dit alles voor een Indogermaansch stamland bewijzen? Wie kent de kronkelwegen, langs welke de beschaving uit de aloude cultuur-centra van Azië tot de barbaren van het noorden en het westen is gekomen? Moet dan alle ontleening *onmiddellijk* hebben plaats gehad en kunnen tusschenwonende stammen geen bemiddelaars zijn geweest? ⁴⁾

Wie zich aan de feiten houdt en niet van bodemlooze bespiegelingen wil weten, kent geen ander stamland dan het boven aangeduide, half Europa en een deel van Azië omvattende gebied ⁵⁾. Maar toch is het onze plicht ook de eventueele gegevens, die de taalwetenschap tot nadere inperking van dit ontzaglijke stamland zoude kunnen aanbieden, kritisch te monstereen, zij het dan ook zonder eenig resultaat. Laten wij daarom overgaan tot de namen der jaargetijden, die door Schrader ⁶⁾ uitvoerig besproken worden. Menigmaal heeft men den nadruk gelegd op het feit, dat de Indogermaansche talen voor drie der jaargetijden, namelijk winter, lente en zomer, gemeenschappelijke woorden bezitten en daaruit de gevolgtrekking gemaakt, dat het stamland in de gematigde luchtstreek moet hebben gelegen. Het feit, dat genoemde jaargetijden inderdaad algemeen-Indogermaansche namen dragen is niet tegen te spreken ⁷⁾ en evenmin

¹⁾ *Sprachvergl. und urgesch.* ¹, 625 v.v.

²⁾ *Idg. forschungen* 1, 464 v.v.

³⁾ *Die urheimath der Indogermaanen und das Europäische zahlssystem*, Berlin 1890.

⁴⁾ Men vergelijke dienaangaande Hirt (*Idg. forschungen* 1, 467—471).

⁵⁾ Vgl. Kretschmer, *Einl.* 56 v.v.

⁶⁾ *Sprachvergl. und urgesch.* ¹, 435 v.v.

⁷⁾ Over de lente zie vooral Schmidt, *Die urheimath* 22 v.

is het te loochenen, dat er vèr verbreide proethnische woorden voor sneeuw en hagel bestaan (de verwantschap van Ndl. *ijs* met Avest. *īsi-* mag daarentegen niet voor zeker gelden), maar wel mogen wij in twijfel trekken, of wij daaraan het recht zouden ontleenen het stamland in de gematigde zone te plaatsē, indien het niet reeds op andere gronden was uitgemaakt, dat de Indogermaansch sprekende volken oorspronkelijk noch hyperboreërs, noch bewoners der tropische landen zijn geweest. Zelfs in Hindustān is immers de winter niet onbekend en de Himālaya draagt zijn naam naar zijne met eeuwige sneeuw bedekte toppen (b.v. Dhavalagiri = witte berg). Terecht wordt dan ook door von Bradke ¹⁾ slechts geringe bewijskracht aan deze groep van woorden toegekend.

Een ander taalkundig gegeven is het algemeen-Indogermaansche woord voor 'zee' (resp. 'meer'), namelijk Got. *marei* ²⁾, Oslav. *morje*, Lit. *marės*, Iersch *muir*, Lat. *mare*, dat in het verre oosten als Skr. *mīra-*, een Prākrit-vorm van het niet overgeleverde *marya-* (vgl. echter *maryādā* 'grens, zeestrand') terugkeert. Ook ons *brak*, Eng. *brack* en Gr. βρῦξ 'diepte der zee', wier *br* uit *mr* is ontstaan, behooren volgens Hirt ³⁾ tot dezelfde maagschap. Ongetwijfeld zijn deze woorden reeds in een vroege periode van dialectische continuïteit opgekomen en toen moeten verschillende Indogermaansche stammen dus reeds de zilte zee (men denke aan den samenhang van *meer* met *brak*) hebben gekend. Maar welke zee of welke zeeën? Misschien wel de Kaspische en de Zwarte en de Baltische tegelijk! Hirt ⁴⁾ beroept zich op een door Europa verspreid woord voor 'aal' en wijst op de omstandigheid, dat de rivieren van Rusland, die naar het zuiden stroomen, geen alen bevatten. Volgens hem kan de zee van het stamland slechts de Oostzee zijn geweest, wat gemakkelijker beweerd dan bewezen is. Voor Hirt is de »urheimat» nog altijd een vrij beperkte landstreek, waar de »ungetrennte Indogermanen» bijeen woonden. Maar wie zegt ons dat er ooit zulke »ungetrennte Indogermanen» hebben bestaan? Om het alen-argument geef ik niets, want ik zoude mij heel goed kunnen voorstellen, dat sommige Indogermaansche stammen zoo gelukkig waren aan alen-rijke stroomen te wonen, terwijl hunne naaste verwanten dat voorrecht moesten derven. Tenzij de ruilhandel dit waterdier ook tot hèn bracht! Men vergelijkte overigens

¹⁾ *Ueber methode und ergebnisse der arischen alterthumswissenschaft*, Giessen 1890, p. 304 v. v.

²⁾ Zie mijn *Etym. wb. der got. sprache* s. v.

³⁾ *Idg. forschungen* 1, 475.

⁴⁾ *Idg. forschungen* 1, 484.

Schrader ¹⁾ en Schmidt ²⁾. Wanneer zal men eens gaan inzien, dat ingewikkelde historische problemen niet door anderhalve etymologie kunnen worden opgelost?

Gaan wij over tot de proethnische boomnamen, dan zien wij, dat deze beslist op de gematigde luchtstreek wijzen. Ik zal het bewijsmateriaal, dat men bijna volledig bij Schrader ³⁾ en Hirt ⁴⁾ kan vinden, niet herhalen en slechts mededeelen, dat er aloude en vèr verbreide namen voor den eik, de berk, de wilg en enkele coniferen in het Indogermaansch aanwezig zijn. Daarentegen zijn de namen van de els, den olm, de esch, de esp, den hazelaar, den ahorn, den beuk en de linde tot Europa of een deel daarvan beperkt, maar het is zeer wel mogelijk dat zij eenmaal ook in de andere talen bestaan hebben. Omtrent den beuk heeft Hirt deze mogelijkheid trachten te weerleggen, waarbij hij o. a. nadruk legt op de omstandigheid, dat de Slaven hun woord voor dezen boom uit het Germaansch hebben overgenomen, maar het is niet noodig zijn betoog te ontleden, daar hij zelf immers ten slotte moet toegeven, »dass ein alter name der buche verloren gegangen sein kann.»

Wijzen de boomnamen op de gematigde luchtstreek, hetzelfde geldt ook van de talrijke namen van wilde dieren, die de Indogermaansche talen met elkander gemeen hebben. Voor den beer heeft onze taalstam zelfs twee woorden, namelijk Skr. *bhalla-*, Russ. *ber-* (in *berloga* 'berenleger'), Ohd. *bero* en Gr. *ἄρκτος*, Lat. *ursus*, dat in het Armenisch en het Arisch terugkeert. Maar ook de wolf, de otter, de bever, de haas, het hert, de ever, de egel, de muis en waarschijnlijk nog de los, de bunzing en de wezel behoorden tot de fauna van het praehistorisch Indogermanenland. De etymologieën, waaruit wij dit kunnen opmaken, vindt men tamelijk volledig bij Schrader ⁵⁾. De eenige proethnische naam van een katachtig roofdier is Skr. *simha-* 'leeuw' = Armen. *indz* 'luipaard', waarbij men in het oog moet houden, dat de leeuw ook veel noordelijker dan in de tropische gewesten voorkomt.

Wij komen dus tot het besluit, dat de taalkundige gegevens in overeenstemming met de historische waarschijnlijkheid op woonplaatsen in de gematigde zone wijzen, maar ons bij de nadere bepaling van een eventueel 'stamland' niet verder brengen. Maar waartoe ook naar datgene gezocht, wat misschien alleen in onze verbeelding heeft bestaan?

¹⁾ *Sprachvergl. und urgesch.* ¹, 375.

²⁾ *Die urheimath* 18 v.

³⁾ *Sprachvergl. und urgesch.* ¹, 393 v.v.

⁴⁾ *Idg. forschungen* 1, 476 v.v.

⁵⁾ *Sprachvergl. und urgesch.* ¹, 359 v.

III. DE OPEENVOLGING DER CULTUURSTADIËN.

De mensch is oorspronkelijk vegetariër. Wie een blik in het leven der naast verwante diersoorten slaat, kan niet betwijfelen, dat wij niet altijd omnivoren zijn geweest, maar dat de vruchten der boomen eenmaal ons voornaamste voedsel hebben uitgemaakt. Toen men het eerste dier doodde met de bedoeling het als voedsel te gebruiken, deed men de eerste schrede op den weg der cultuur, want men was daarmee tot een nieuw stadium, tot het jagerleven overgegaan. De jagers en visschers der *Kjøkkenmøddinger* waren reeds verder gekomen: zij stonden niet meer alleen in den kamp tegen beer en wolf, zooals de palaeolithische mensch van Aurignac en het Trou du Frontal, maar de hond vergezelde hen als een getrouwe helper op de jacht. Het is een opmerkelijke omstandigheid, dat de hond eerder dan alle andere huisdieren schijnt getemd te zijn, en wij kunnen vermoeden, dat hij eeuwen en eeuwen lang den mensch op de jacht had gediend, eer hij als kuddenbewaker de beschermer van diens eigendommen werd, ja het ligt voor de hand, dat hij een groote rol moet hebben gespeeld bij het levend vangen der verschillende dieren, wier domesticatie in het neolithische tijdperk heeft plaats gehad. Heeft de taal geene herinnering bewaard aan dien verren voortijd, toen de hond het eenige huisdier was? Ik meen inderdaad zulk een spoor te kunnen aantoonen, wel is waar half uitgewischt door de talloze voetstappen der jongere cultuur, maar toch een onmiskenbaar spoor.

Het woord *vee* is overoud. Van het uiterste oosten tot de wouden van Germanië vinden wij het, telkens in zijn regelmatigigen klankvorm. Hier en daar heeft het de beteekenis van 'vermogen' of zelfs die van 'geld' aangenomen (Got. *faihu*, Lat. *pecūnia*), ten bewijze hoe zeer het vee als de kern van alle eigendom werd beschouwd. Skr. *paçu-*, Avest. *pasu-*, Lat. *pecus*, *pecu*, Olit. *pekus*, Opruis. *pecku*, Ohd. *feho*, *fiu* beteekenen alle, hetzij een stuk vee in het bijzonder, hetzij 'vee' als collectivum. Hoe bevreemdend is dan de omstandigheid, dat Oslav. *pīsū*, dat ternauwernood van de genoemde woorden kan gescheiden worden, geen ander dier aanduidt dan den hond! Wat moeten wij hiervan denken? Zoude *pīsū* eenmaal, evenals *paçu-* enz. 'vee' hebben beteekend en eerst door de Slaven uitsluitend op den hond zijn toegepast? Onmogelijk is het niet, maar eene andere verklaring heeft m. i. meer aanspraak op waarschijnlijkheid. Wij kunnen immers het feit, dat *pīsū* slechts 'hond' beteekent, in verband brengen met de archaeologische ontdekking, dat de

hond het oudste huisdier in Europa is, en onderstellen, dat het Slavisch de oudere beteekenis van het woord tot heden heeft bewaard. Dan zoude Idg. **pexu-* oorspronkelijk het eenige getemde dier hebben aangeduid en daarna, toen men ook andere dieren domesticceerde, bij uitbreiding voor alle huisdieren zijn gebezigd. Waarom één enkele stamgroep slechts de beteekenis 'hond' heeft bewaard en — als zij die ooit gekend heeft — de beteekenis 'vee' heeft verloren, is uit den aard der zaak niet meer te gissen (het algemeen-Indogermaansche woord voor 'hond' is Skr. *çvan-*, Avest. *span-*, Armen. *šun*, Gr. *κίων*, Iersch *cú*, Lit. *szuo*, Got. *hunds*, vgl. Lat. *canis* en Lyd. *καν-*).

Uit veeteelt kan zich geen landbouw ontwikkelen, evenmin als het omgekeerde denkbaar zoude wezen, maar beide zijn onafhankelijk van elkander uit het primitieve leven der menschheid voortgekomen, de veeteelt uit de jacht en de landbouw uit het zoeken van vruchten en wortels. De verdienste van deze waarneming der ethnologen in de Indogermanistiek te hebben toegepast, komt toe aan Hermann Hirt, een der vermetelste combinatoren, die zich ooit met onze wetenschap hebben bezig gehouden. Aan zijn artikel over dit onderwerp ¹⁾ is het volgende in hoofdzaak ontleend.

Ook bij volken, die in hoofdzaak van de jacht leven, is vleesch niet het eenige voedsel. Terwijl de man door de wouden rondzwerft om het wild te vellen, heeft de vrouw een minder vermoeiende, minder gevaarlijke taak: zij zorgt namelijk voor het plantaardig voedsel, dat bij menschen op dien lagen cultuurtrap uit vruchten en wortels pleegt te bestaan. Daardoor staan voor de productie twee richtingen open, naarmate het mannelijke of het vrouwelijke bedrijf zich verder ontwikkelt. Waar de natuur van het land medewerkt om het verzamelen van plantaardig voedsel tot de cultuur van nuttige planten te verheffen, daar zal de landbouw zich ontwikkelen, onafhankelijk van het jachtbedrijf, dat door den man wordt uitgeoefend. Het is bekend, dat bij primitieve volken het bebouwen van den grond aan de vrouw is overgelaten. Waar echter de bodem en het klimaat het opkomen van landbouw verhinderen, daar zal zich uit de jacht, indien er slechts dieren zijn, welke de domesticatie toelaten, de veeteelt ontwikkelen, die bij alle volken en in alle tijden evenals de jacht, waaruit zij is voortgekomen, tot het domein van den man heeft behoord. Nu kunnen de condities van een land zoowel voor den landbouw als de veeteelt gunstig zijn: in dit geval zullen zij gelijktijdig uit de oorspronkelijke arbeidsverdeling van man en vrouw te voorschijn komen. Een

¹⁾ *Idg. forschungen* 5, 395 v.v.

voorbeeld van jagers, die wel den landbouw, maar niet de veeteelt kennen, zijn de Bakairi in Centraal-Brazilië.

Na het betoog van Hirt, dat op werken van Grosse en von der Steinen gebaseerd is, mogen wij niet meer zeggen, dat de landbouw uit den aard der zaak jonger moet zijn dan de veeteelt. Het eene volk kan eerder tot zaaien en planten, het andere eerder tot het temmen van dieren zijn overgegaan en in elk bijzonder geval blijft te onderzoeken, aan welken tak van bedrijf de prioriteit toekomt. Wat nu de Indogermaansche volken betreft, schijnt de veeteelt toch ouder te zijn dan de landbouw, want terwijl er geen algemeen-Indogermaansche woorden voor ploeg, akker, graan enz. aanwezig zijn, vinden wij in alle talen van onzen stam dezelfde terminologie der veeteelt. Wij mogen echter niet vergeten, dat de schijn vaak bedriegelijk is en dat de talen van Europa en het Armenisch vele landbouwtermen gemeen hebben, zoodat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat die ook eenmaal in het Arisch hebben bestaan. Op dit alles moeten wij in een volgend hoofdstuk terugkomen.

Voordat wij overgaan tot het behandelen van de cultuurwoorden, die op veeteelt en landbouw betrekking hebben, moeten wij er eerst op wijzen, dat beide reeds in het steentijdperk bestonden. De neolithische bewoners van Denemarken, Zwitserland, de Po-vlakte en andere streken hadden reeds verschillende huisdieren en althans de paalwoner van den steentijd verbouwde eenige granen en andere gewassen. In Europa is op het steen het brons gevolgd, dat eeuwen achtereen de cultuur heeft beheerscht, totdat de bewerking van het ijzer den weg tot een hoogere beschaving effende, maar de woordenschat der Indogermaansche talen bewaart in de namen van talrijke wapenen een herinnering aan den tijd, toen steen, hout, hoorn en huiden het eenige materiaal waren dat den mensch ten dienste stond ¹⁾.

Was het niet dat de oudheidkunde en de ethnologie ons het tegendeel hadden bewezen, dan zouden wij geneigd zijn ook den mensch van den jongeren steentijd voor een armzaligen zwerver te houden, die met geen rijtuig zijn weg verkortte en den stroom, die hem tegenhield, niet dan zwemmende overstak. Nu wij echter weten dat menig volk, eer het metaal bewerkte, goed gebouwde hutten heeft bewoond, boomstammen tot vaartuigen heeft uitgehold en ossen voor den wagen heeft gespannen, kunnen wij er ons niet over verwonderen, dat de Indogermaansche talen talrijke woorden gemeen hebben, die eenige technische vaardigheid in een

¹⁾ Zie Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* 2, 320 v.v.

proethnisch verleden doen onderstellen. Wel is waar kunnen woorden voor huis, dak en deur niet veel voor die vaardigheid bewijzen ¹⁾, maar van meer gewicht is een reeks van termen die op den wagen en zijn onderdeelen betrekking hebben. Niet alleen is Ndl. *wagen* met Skr. *vāhana-*, Gr. *ὄχος*, Oslav. *voziti* en Iersch *fén* verwant, maar ook het wiel, de as, de naaf en het juk hebben aloude en ver verspreide namen ²⁾. Geen wonder dat de vervaardiging van dat alles niet een ieders werk was en dat reeds lang voor het begin der geschiedenis de timmerman en wagenmaker (Skr. *takshan-*, Gr. *τέκτων*) zich van zijne dorpsgenooten onderscheidde. Hij zal ook het houten huis (Skr. *dama-*, Gr. *δομος*, Lat. *domus*, Oslav. *domi*) hebben gebouwd en de boomstammen tot sloopjes (Skr. *nāu-*, Gr. *ναύς*, Lat. *nāvis*) hebben uitgehold. Even oud als de beginselen der bouwkunst is ook de kunst van het vlechten (resp. weven: Ohd. *weban* is met Perz. *bāftan* en Gr. *ὑφαίνω* verwant, vgl. Skr. *-vābhi-* 'weefster') en eveneens gaat het spinnen en het naaien tot een onheugelijke voortijd terug ³⁾. Natuurlijk was de praehistorische Indogermaan geen naaktlooper, maar hulde hij zich in een dierenhuid of een kunstiger vervaardigd kledingstuk (Skr. *vasman-*, *vasana-*, *vastra-*, Gr. *εἶμα*, *ἐνός*, *ἔσθης*, Lat. *vestis*, bij Skr. *vaste* 'kleedt zich', Gr. *ἔννυμι*, Got. *wasjan*).

IV. DE VEETEELT.

Den mensch der Kjøkkenmøddinger was de veeteelt nog onbekend. Hij was een jager en visscher, wiens levenscondities zoo zeer van die der latere neolithische Scandinaviërs verschilden, dat men voor hem den naam *mesolithisch* heeft uitgevonden. Inderdaad vormen de Kjøkkenmøddinger een soort van overgangsvorm tusschen de palaeolithische en postglaciale cultuur in Europa, zonder dat zij evenwel in staat zijn de kloof, die deze beide van elkander scheidt, volkomen te dempen ⁴⁾. Indien sedert het ijstijdperk hetzelfde menschenras in Denemarken en Scandinavië heeft gewoond, dan is de veeteelt bij de Indogermaansche volken jonger dan hunne verbreiding over een uitgestrekt gebied, tenzij men zoude willen aannemen, dat juist de Noordsche landen het oudste centrum dier uit-

¹⁾ Zie dienaangaande Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 493 v.

²⁾ Zie Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 489.

³⁾ Men zie over dit alles Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 473 v.v.

⁴⁾ Zie Kretschmer, *Einl.* 54.

breiding zijn geweest en dat de mensch der Kjøkkenmøddinger een voorvader van den Oer-Indogermaan is — iets wat mij niet wil toelachen.

Hoe dit echter wezen moge, in elk geval staat het vast, dat de veeteelt zich zeer vroeg onder de Indogermaansche volken heeft verspreid en dat zij alle — hoe ver hun gebied zich in en buiten Europa ook uitstreckte — slechts tongvallen van ééne taal spraken, toen men het rund en andere dieren temde. Waarschijnlijk is de wagen, die in het vorige hoofdstuk ter sprake is gekomen, jonger dan de domesticatie van het rundvee, want welk ander trekdier zoude men vroeger hebben gebruikt? Zekerlijk niet het paard.

Alle Indogermaansche talen hebben dezelfde woorden voor het rund, het schaap en de geit — ook voor het paard en het zwijn — en de klankvorm, waaronder die zich vertoonen, bewijst hunne hooge oudheid. Waarschijnlijk heeft de domesticatie der drie eerstgenoemde dieren, misschien ook die van het paard, ongeveer in dezelfde periode plaats gehad, namelijk in den tijd, dien men — ik heb er vrede meê — den Oer-Indogermaanschen mag noemen ¹⁾. Met opzet verzwijg ik het varken en de tamme vogels, die bij verschillende Indogermaansche volken nog in historischen tijd niet gedomesticeerd waren. Wat den ezel betreft, die is geen zoon van het noorden, hoe zeer hij er ook sedert zijne importatie heeft getierd.

Op de oudheid der veeteelt wijzen vooral eenige technische uitdrukkingen, die wij wegens hun groot cultuurhistorisch belang niet onaangeroerd mogen laten. In de eerste plaats het woord *vee*, dat op zich zelf reeds een sterke bewijskracht heeft, maar dat wij enkele bladzijden vroeger hebben besproken. Dan bestaat er ook een algemeen Idg. term voor 'vee hoeden' (**pōy-*, **pō-*: Skr. *pāmi* 'ik hoed', *pāyu-* 'hoeder', Gr. *πάυ* 'kudde'), waarvan een aloud woord voor 'herder' is afgeleid (Gr. *ποιμήν*, Lit. *pėmuo*). Een andere, tot Noord-Europa beperkte uitdrukking daarvoor is Lit. *kerdžius*, Got. *hairdeis*, Ohd. *hirti*, dat blijkbaar op Oslav. *črěda*, Got. *hairda*, Ohd. *herta* 'kudde' gebaseerd is. Het zoude van groot gewicht zijn, indien het schaars overgeleverde Gr. *ἐθρῖς* 'gecastreerd' werkelijk in dezen vorm had bestaan, want dan zoude men het met Skr. *vadhri-* mogen gelijk stellen, dat dezelfde beteekenis heeft, maar terecht betwist von Bradke de betrouwbaarheid van het Grieksche woord. Een term voor 'onvruchtbaar', die in het bijzonder van het vee werd gebruikt, vindt men in mijn *Etym. wb. der got. sprache* s. v. *stairō*.

¹⁾ Vgl. Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 376 v.v. en von Bradke, *Ueber methode* &c. 163 v.v.

En nu de namen der dieren zelve. Het algemeen-Idg. woord voor 'rund, koe' is Skr. *gāu-*, Avest. *gao-*, Armen. *kov*, Gr. *βovς*, Lat. (Umbr.-Samnit.) *bōs*, Iersch *bó*, Lett. *guows*, Oslav. *gov-* in *govedo*, Ohd. *chuo*, Ndl. *koe*, terwijl Skr. *vaçā*, Lat. *vacca*, Fransch *vache*, een uitsluitend femininum is. Het spreekt vanzelf, dat men de koe melkte ¹⁾ en dat men boter en het een of ander melkstremsel wist te bereiden ²⁾. Ook de stier (resp. os) heeft algemeen-Idg. namen, waarvan de eerste (Sk. *ukshan-*, Avest. *uxšan-*, Cymr. *ych*, Got. *auhsa*, Ohd. *ohso*) geene moeilijkheid oplevert, maar de andere aan de Indogermanisten al heel wat hoofdbrekens heeft gekost. Ik bedoel het woord *stier*.

Avest. *staora-* 'trekvee', Middelperz. *stōr* 'trekstier', Got. *stiur* 'stierkalf', Ohd. *stior* 'stier' mogen m. i. noch van elkander, noch van Gr. *ταυρος*, Lat. *taurus*, Osk. *ταυρο-*, Oslav. *turū* 'stier', Lit. *tauras*, *tauris* 'aeros', Opruis. *tauris* 'wisent' gescheiden worden. Bevreemdend is vooral Gall. *tarvos* ³⁾, dat zich niet licht met *ταυρος* enz. laat vereenigen. Nu is het opmerkelijk, dat ook het Semitisch een woord voor stier bezit, dat aan de Indogermaansche groep herinnert, hetgeen Schmidt ⁴⁾ de mogelijkheid doet onderstellen, dat een deel der Idg. woorden (namelijk die, welke op een grondvorm **tauro-* wijzen) uit Semit. **tauru*, Hebr. *šōr*, Aram. *tōr*, Assy. *šūru* is ontleend ⁵⁾. Voor mij is het echter niet twijfelachtig, dat alle Idg. vormen met elkander verwant zijn, al levert hunne klankgeschiedenis eenige moeilijkheden op. Wat de overeenkomst met het Semitische **tauru* betreft, die is m. i. niet vreemder dan zooveel andere lexicale overeenstemmingen tusschen onzen taalstam en het Aegyptio-Semitisch en vereischt in geen geval eene afzonderlijke verklaring. Aan iets anders, dat echter wèl de aandacht verdient, heeft men, voor zoover ik weet, nog nimmer recht doen wedervaren: aangezien Lit. *tauris*, *tauras* en Opruis. *tauris* wilde rundersoorten aanduiden, mogen wij *ταυρος* enz. niet voor een Oer-Indogermaansch woord voor 'mannelijk huisrund' houden en beteekende het veeleer 'aeros' of iets dergelijks. Daarentegen is os het oude woord voor den tammen stier.

Met volkomen recht nemen Schrader en von Bradke aan, dat het rund ook in praehistorischen tijd de gewichtigste plaats in de veeteelt innam.

¹⁾ Zie *Etym. wb. der got. sprache* s. v. *miluks*.

²⁾ Vgl. Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* 2, 461 v.

³⁾ Zie Diefenbach, *Origines Europae* s. v.

⁴⁾ *Die urheimath* 7.

⁵⁾ Men vergelijkte mijn *Etym. wb. der got. sprache* s. v. *stiur*, waar ik de meening van Schmidt niet volkomen juist heb voorgesteld.

Bij den Vedischen Indiër was 'begeerte naar koeien' eene uitdrukking voor 'strijd' en hij ontzag zich niet van den 'runderheer der paarden' te spreken, want 'runderheer' en 'heer' waren voor hem synoniemen. En in het Grieksch vinden wij voor 'paardenherder' het zonderlinge *ἵπποβοσκός* ¹⁾. Zulke feiten doen een helder licht vallen op de beteekenis, die men aan het rundvee hechtte.

Omtrent de domesticatie van het schaap in een periode van onafgebroken taalverband kan evenmin twijfel bestaan, want niet alleen is Ndl. *ooi* met Skr. *avi-*, Gr. *οἴς*, Lat. *ovis*, Iersch *óí*, Lit. *avis*, Oslav. *ovī-* in *ovīca* identisch, maar er is ook een algemeen-Idg. woord voor 'wol', namelijk Skr. *ūrṇā*, Iersch *olann*, Oslav. *vlāna*, Lit. *vilna*, Got. *wulla*, waarmede vele geleerden (m. i. ten onrechte) Lat. *lāna* vereenigen. Ook voor het lam vinden wij proethnische woorden, die echter hier onvermeld kunnen blijven.

Wat de geit betreft, bestaat er groot verschil van meening. Terwijl Schrader de domesticatie van dit dier in zijne »urzeit» als een voldongen feit beschouwt, willen von Bradke en Kretschmer ²⁾ niets daarvan weten. Ik wil niet ontkennen, dat de argumentatie bij Schrader veel te wenschen overlaat, maar voeg er tevens bij, dat hij m. i. hier nader bij de waarheid is dan zijn felle bestrijder von Bradke. Het is waar, dat de taal geen bewijs geeft van de vroege domesticatie der geit en dat de algemeen-Idg. woorden als Skr. *aja-* enz. oorspronkelijk een wilde geitensoort kunnen hebben aangeduid: wie zal het tegenspreken? Maar is het niet waarschijnlijk, dat menschen, die het rund en het schaap gedomesticeerd hadden ook de geit als huisdier gebruikten? Zij kenden het dier ongetwijfeld ³⁾. Slechts twee daarvan wil ik hier noemen, daar zij ook in het Nederlandsch aanwezig zijn, namelijk Lat. *haedus* 'bok', Got. *gaitis*, Ndl. *geit* en Avest. *būza-* 'bok', Zigeun. *buzni* 'geit', Armen. *buts* 'lam', Iersch *bocc*, Ohd. *boc*, Ndl. *bok*. Men houde het Iersche woord niet voor eene ontleening uit het Germaansch, want *bocc* is regelmatig uit **bhuyǵnó-* ontstaan.

Of het paard reeds gelijktijdig met het rund, het schaap en de geit getemd was? De taal geeft geen uitsluitsel en het is dus voorbarig direct een oordeel gereed te hebben. Dat het paard niet alleen in Midden-Azië inheemsch is, heeft Schrader ⁴⁾ in het licht gesteld. Natuurlijk was het

¹⁾ Vgl. *Ilias* 20, 221. ²⁾ *Einl.* 69.

³⁾ Getuige een reeks van namen, die men in mijn *Etym. wb. der got. sprache* s. v. *gaitis* verzameld vindt.

⁴⁾ Bij Hehn, *Kulturpflanzen und hausthiere* ⁶, 51 v.v.

van de oudste tijden aan de voorvaderen der Indogermaansche volken bekend, want het binnenland van Europa en Azië heeft altijd paarden voortgebracht. Het algemeen-Idg. woord voor dit dier is Skr. *açva-*, Avest. *aspa-*, Gr. ἵππος, ἵππος, Lat. *equus*, Iersch *ech*, Osaks. *ehu* ¹⁾, terwijl Skr. *haya-* alleen in het Armenisch wordt teruggevonden.

Hoewel alle talen van onzen stam gemeenschappelijke woorden voor 'zwijn' hebben bezeten, toch weten wij zeker, dat dit dier eerst betrekkelijk laat getemd is. De Indiërs van den Veda en de Iraniërs van het Avesta kenden geen andere dan *wilde* zwijnen. Toch laat ik de woorden, waarmede onze talen het huiszwijn en den ever aanduiden, volledigsheids-halve volgen: Skr. *sū-* in *sūkara-*, Avest. *hū-*, Gr. ὄς, Lat. *sūs*, Cymr. *hucc*, Ohd. *sū*, waarvan Got. *swein* = Lat. *suīnus* en Oslav. *svinja* zijn afgeleid; verder Gr. πόρκος, Lat. *porcus*, Iersch *orc*, Oslav. *prase*, Lit. *parszas*, Ohd. *farah*, waarvan Oslav. *prazŭ*, Ndl. *varken* in consonantisme verschillen; eindelijk Lat. *aper*, Oslav. *vepri*, Lett. *veprs*, Ohd. *ebur*, Ndl. *ever*.

De ezel en het huishoef stammen uit den vreemde en kunnen hier onbesproken blijven: later hoop ik in dit tijdschrift iets omtrent hunne namen mede te deelen. De eend en de gans dragen algemeen-Idg. namen, maar zij zijn veel later gedomesticeerd dan het eigenlijke vee ²⁾.

V. DE LANDBOUW.

Even talrijk als de algemeen-Indogermaansche woorden zijn, die op het vee en de veeteelt betrekking hebben, zoo schaars zijn de etymologische vergelijkingen, die voor een eventueelen landbouw in den Indogermaanschen voortijd zouden kunnen pleiten, ja eigenlijk is er niet ééne, die werkelijk bewijskracht heeft. Wèl is Nedl. *tarwe* met Lit. *dirva* 'akker' verwant, maar het ongetwijfeld daarmede identische Skr. *dūrvā* duidt een wilde grassoort aan, het *Panicum dactylon*. Hoe licht kunnen ook Skr. *yava-*, Avest. *yava-* 'gerst, gierst, koren', Gr. ζέα 'spelt' (P), Lit. *javai* 'koren' ³⁾ en Skr. *dhānās* 'graankorrels', Perz. *dāna* 'koren', Lit. *duona* 'brood' oorspronkelijk woorden voor wilde graminaceën zijn geweest! Schrader ⁴⁾

¹⁾ Zie *Etym. wb. der got. sprache* s. v. *aihwatundi*.

²⁾ Vgl. Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 390 v.

³⁾ Zie dienaangaande Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 409; von Bradke, *Ueber methode &c.* 186 v.; Zimmer, *Altindisches leben* 235; Brunnhofer, *Urgeschichte der Arier* 2, 188 v.v.

⁴⁾ *Sprachvergl. und urgesch.* ², 409 v.

beroept zich op enkele rapprochementen van zeer twijfelachtig allooi, als Skr. *vrka*- 'ploeg': Gr. *εὐλάκα* 'ploegschaar' en Skr. *karshū*- 'vore': Avest. *karsha*- : Gr. *τέλσον*, die door von Bradke ¹⁾ aan eene ernstige critiek zijn onderworpen. Dat er een Indisch *vrka*- in de beteekenis van 'ploeg' heeft bestaan, mag alleen op grond van een paar duistere Vedaplaatsen niet worden aangenomen, zoodat de vergelijking met Gr. *εὐλάκα*, dat zelf niet boven twijfel verheven is, geheel in de lucht hangt, en al is het niet te ontkennen, dat Skr. *karshū*- en Avest. *karsha*- met Gr. *τέλσον* samenhangen, toch kan dit niets voor proethnischen landbouw bewijzen, daar deze woorden niet alleen 'akkervore' beteekenen, maar het ruime begrip van 'vore, sloot' vertegenwoordigen. Zulke rapprochementen zijn voor de cultuurgeschiedenis ten eenen male onbruikbaar.

En toch bestaat de theoretische mogelijkheid, dat de landbouw bij de Indogermaansche volken even oud is als de veeteelt, eene mogelijkheid, die voor Hirt zelfs eene waarschijnlijkheid is. Maar de taalkundige feiten wijzen veeleer op iets anders, want terwijl de talen van Europa, waarbij zich het Armenisch aansluit, dezelfde landbouwtermen bezitten, vinden wij in het Arische oosten eene terminologie, die daar volkomen van verschilt. In den tijd, toen de landbouw bij de volken van Europa en de Armeniërs bekend werd, schijnen zij gezamenlijk tot een anderen cultuur-cyclus te hebben behoord dan de Indo-Iraniërs.

Verliezen wij echter niet uit het oog, dat enkele schijnbare landbouwwoorden de grenzen van Europa verre overschrijden, al ontbreken ze ook in het Indisch? Ik bedoel Lat. *hordeum*, Ohd. *gersta*, waarmede het Grieksche *κῆ*, *κῆθη* moeilijk verwant kan zijn, maar dat in Middelperz. *dzūrtāk* 'koren', Nieuwperz. *zurd* 'een soort van gierst' schijnt terug te keeren (ook Armen. *gari* pleegt men te vergelijken) en Lat. *grānum*, Iersch *grán* 'koren', dat met Lit. *žirnis* 'erwt', Opruis. *syrne* 'graankorrel', Oksl. *zrūno*, Got. *kaur̃n* 'korrel' in *ablaut* staat, maar ook met Afgaansch *zarai* wordt vergeleken. Hebben wij hier overoude cultuurbetrekkingen tusschen Europa en de Iraniërs voor ons? Waarschijnlijk niet. Wat *hordeum* enz. betreft, dit kan eenmaal een wilde grassoort hebben aangeduid en *grānum* is een woord voor 'korrel', dat wel als bewijs voor de bekendheid van grassen met eetbare zaadkorrels, maar niet voor de aanwezigheid van landbouw kan dienen.

Laten wij nagaan, welke landbouwtermen door geheel Europa verspreid zijn en in hoeverre wij die bij de Armeniërs terugvinden, terwijl wij

¹⁾ *Ueber methode* &c. 120 v.v.

enkele weinig of niets bewijzende vergelijkingen als Lat. *porca*, Obret. *rec*, Ohd. *furuh*, Ndl. *vore* liever niet aanroeren.

De akker: Gr. ἀγρός, Lat. *ager*, Got. *akrs*. Het Indische *ajra*, dat hetzelfde woord is, heeft geen betrekking op den landbouw, maar beteekent 'vlakke, veld, weide'.

Het ploegen: Gr. ἀρόω, Lat. *arāre*, Iersch *airim*, Oslav. *orati*, Lit. *arti*, Got. *arjan*.

De ploeg: Gr. ἄροτρον, Lat. *arātrum*, Iersch *arathar*, Oslav. *ralo*, *oralo*, Lit. *arklas* (vgl. *arklys* 'paard', eigenlijk 'ploeger'), O.noordsch *ardr*, waarbij ook Armen. *արաւո*, *արօ* behoort.

De eg en het eggen: Gr. οξίνη (bij Hesych.), Lat. *occa*, *occāre*, Corn. *ocet*, Lit. *akēcziōs*, *akēti*, Ohd. *egida*, *eyjan*.

Het zaaien: Lat. *sero* (*sēvi*, *satum*), Oslav. *sějati*, Lit. *sēti*, Got. *saian*. Oorspronkelijk beteekent het woord niet 'zaaien', maar 'werpen', zooals Gr. ἵημι bewijst: voor den overgang van beteekenis is Skr. *vapati* 1. 'hij werpt', 2. 'hij zaait' een goede parallel.

Het zaad: Lat. *sēmen*, Oslav. *sēme*, Lit. *sēmuo*, Ohd. *sāmo*, vgl. Iersch *sil*, dat geheel anders gevormd is.

Het maaien: Gr. ἀμάω, Ohd. *mājan*, waarbij het nomen Gr. ἀμητός, Ohd. *mād*.

De sikkel: Gr. ἄρπη, Oslav. *srǫpǫ*, Lett. *sirpe*, vgl. Lat. *sarpere* 'afsnijden'.

Het malen: Gr. μύλλω 'sijnwrijven', μύλη 'molen', Lat. *molere*, Iersch *melim*, Oslav. *mlēti*, Lit. *malti* 'malen', *malunas* 'molen', Got. *malan* (vgl. *gamalwan*, dat met Gr. μύλλω overeenkomt ¹⁾).

Hierbij komen nog eenige namen van graansoorten en andere gewassen (maankop, boon, ui enz.), die deels weinig bewijskracht hebben, daar hunne oorspronkelijke beteekenis niet meer is te bepalen, deels ook in betrekkelijk laten tijd van het eene volk tot het andere kunnen gekomen zijn. Ik laat het aan den lezer over om zelf het materiaal bij Schrader en Hehn te monsteren. Maar bij den naam van één cultuurgewas wil ik eenige oogenblikken stilstaan.

De wijnstok is in vele streken van Europa en Azië inheemsch ²⁾ en het zoude volstrekt niet onmogelijk zijn, ja het is zelfs meer dan waarschijnlijk, dat hij in een tijdperk van dialectisch verband aan verschillende Indogermaansch-sprekende stammen bekend was. Is het dan wel nood-

¹⁾ Vgl. Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 410 v.

²⁾ Zie Engler bij Hehn ⁶, 85 v.v.

zakelijk met de meeste cultuurhistorici aan te nemen, dat Got. *weīn*, Ohd. *wīn* enz. uit het Latijn is overgenomen? Wat belet ons oorspronkelijke verwantschap tusschen *wijn* en *vīnum* te onderstellen? Ik geloof zeker, dat die onderstelling onjuist zoude wezen, al kan ik mijne meening niet met afdoende bewijzen staven. De bekendheid met den wijnstok is immers iets geheel anders dan wijncultuur en dat deze laatste in Germanië door de Romeinen is ingevoerd, kan niet aan twijfel onderhevig zijn. Daarvoor pleit in de eerste plaats de Germaansche terminologie, die in haar geheel uit het Latijn is ontleend. Zoude met de veredelde wijnstokken, die uit het zuiden geïmporteerd werden, niet de zuidelijke naam van den wijn zijn medegekomen? Voor deze kwestie is het ook van belang te weten, op welken ouderen vorm Lat. *vīnum* teruggaat, dat in geen geval eerst uit Gr. *οἶνος* (*Φοῖνος*) is overgenomen. Jensen heeft voor korten tijd dit woord uitvoerig besproken ¹⁾. Hij vestigt onze aandacht vooral op Armen. *gini*, dat volgens hem op een ouder **wēnio-* uit **woinio-* wijst. Hier hebben wij dus, evenals in het Grieksch, *oi* in de wortelsilbe, hetgeen ons in de verleiding brengt ook *vīnum* tot **woino-* te reduceeren, zooals inderdaad wel eens is beproefd. Als *vīnum* werkelijk uit **woino-* kan ontstaan zijn, dan is er — zooals onlangs werd opgemerkt — te meer reden om *weīn* voor eene ontleening uit het Latijn te houden, daar wij anders alleen voor het Germaansche woord een grondvorm **weino-* zouden moeten aannemen. Ik mag echter niet verzwijgen, dat het ontstaan van *vīnum* uit **woino-* nog geenszins als zeker kan worden beschouwd (uit *oinos* is *ūnus* geworden), al schijnt ook de verhouding, waarin *vīcus* tot *οἶνος* staat, er voor te pleiten (vgl. echter Got. *weihs*). Afgezien van de kwestie, of *wijn* uit het Latijn is ontleend, heeft dit woord echter nog een andere bijzonderheid, die tot veel bespiegelingen aanleiding heeft gegeven. Het algemeen-Semitische woord voor 'wijn' is namelijk bijna gelijkkluidend met het Indogermaansche: Hebr. *jain*, Aethiop. Zuid-Arab. *wain*, Assy. *īnu*, Oersemit. **wainu*. Stamt Gr. *οἶνος* met zijne verwanten uit het Semitisch? Er is niet één reden om dit waarschijnlijk te achten, vooral daar er eene goede Indogermaansche etymologie van gegeven is (met Lat. *vītis* 'rank, wijnrank' bij Oslav. *viti* 'winden' enz.). Misschien is Semit. **wainu* een oude ontleening uit het Armenisch: wij weten immers, dat de voorouders der Armeniërs eenmaal in Cilicië en Syrië, dus niet ver van Semitische volken hebben gewoond. De ontleening zoude hebben plaats gehad, toen het Armenische woord

¹⁾ *Zeitschrift der D. Morgenl. Gesellschaft* 48, 464 v., vgl. 44, 705.

den tweeklank *oi* nog niet tot \bar{e} had gecontraheerd en voordat de Semitische *w* aan het woordbegin in het Hebreeuwsch tot *j* was geworden. Volkomen duister is mij het Baskische *ayen*, *aihen* 'wilde wijnstok', dat meestal buiten rekening wordt gelaten.

Ten slotte eenige woorden over die landbouwtermen, welke uitsluitend aan het Indisch en Iraansch eigen zijn. Het meeste gewicht hebben Skr. *sasya*-, Avest. *hahya*- 'koren' en Skr. *karsh*-, Avest. *karš*- 'ploegen': wat de overige betreft, verwijs ik naar de lijst bij Schrader. Zij bewijzen een oude cultuurgemeenschap tusschen de beide takken van den Indo-Iraanschen stam, een gemeenschap, die niet alleen tot de materieele zijde van het leven beperkt is, maar ook in de mythologie en den eeredienst niet is te miskennen. Dat de Indiërs en Iraniërs eigenlijk vertakkingen zijn van één en hetzelfde volk, heeft Spiegel in zijn boek over de Arische periode duidelijk doen uitkomen en Oldenberg's meesterlijke behandeling van den Vedischen godsdienst bevestigt deze waarheid opnieuw.

VI. DE KENNIS DER METALEN.

Toen de Indogermaansche talen nog weinig van elkander verschilden en de dialectische continuïteit op geen enkele plaats verbroken was, maakten de sprekers dier tongvallen hunne wapenen van steen en hout en had het vuur hun zijne wonderbare macht om het ruwe erts in glanzend metaal te herscheppen, nog niet geopenbaard. Een volk, dat geen metaal bewerkt, is geen cultuurvolk — men heeft het vaak gezegd en tot zekere hoogte is het ook niet te weerleggen. Maar dat er eigenaardige vormen van half-barbaarsche beschaving kunnen ontstaan, ook zonder de hulp van smidsvuur en aambeeld, dat bewijst ons het oude Mexico, waar het koper in zuiveren toestand werd gevonden en men het ongesmolten met den hamer wist te pletten. De Azteken in de dagen van Cortez leefden in een steen- en kopertijdvak.

In hoeverre waren de Indogermanen van den jongeren steentijd met de metalen bekend, ook al verstonden zij de kunst niet die door smelting te zuiveren? Het goud, het zilver en het koper althans konden hun niet verborgen zijn gebleven en wij mogen er ons niet over verwonderen, dat deze drie metalen ver verbreide namen bezitten, die reeds de oudste klankveranderingen, tot welke het kortzichtig oog onzer wetenschap kan doordringen, hebben meegemaakt. Wij zullen die woorden achtereenvolgens bespreken.

Ons woord *goud* behoort tot de oudste lagen van den Indogermaanschen woordenschat. Niet slechts in de naastverwante talen vinden wij het terug (Got. *gulþ*, O.noordsch *gull*, Ohd. *gold* enz.), maar ook de Slaven kennen het, hoewel in een vorm, die met den onzen in *ablaut* staat (*zlato*), en weder een anderen vocaaltrap vertoont het Lettische *zelts*.

Wie met het Indogermaansche klankstelsel eenigszins vertrouwd is, zal begrijpen, hoe zeer die vocaalwisseling voor den ouderdom van het woord pleit, maar misschien zal hij de vraag stellen, of het niet oorspronkelijk een adjectief in de beteekenis 'geel' kan zijn geweest, dat door de Balto-slaven en Germanen wellicht onafhankelijk van elkander op het goud was toegepast. Het eerste gedeelte dezer vraag kan ik slechts bevestigend beantwoorden, want de samenhang van *goud* met *geel* (Ohd. *gelo* = Lat. *helvus*) is niet te loochenen, maar dat het woord niet eerst door eenige stammen van het noorden als naam van het edelste metaal is gebruikt en veeleer in zijne hedendaagsche beteekenis tot een lang verleden tijdperk van cultuur- en taalgemeenschap teruggaat, kunnen wij uit het Sanskrit bewijzen, waar *hātaka-* een gewoon woord voor 'goud' is. Dat *hātaka-* als eigennaam een landstreek en een volk aanduidt, kan ons niet bevreemden: het goud heeft immers waarde genoeg om een gewest, waar men het rijkelijk aantreft, met den naam van 'goudland' te bestempelen. Met *hātaka-* — *zlato* — *zelts* — *gulþ*, die op een Indogermaanschen stam **γholto-*, **γhelto-*, **γh[ɫ]to-* wijzen, is nog Skr. *hiranya-*, Avest. *zaranya-* verwant, dat eveneens van een kleurnaam tot eene benaming van het goud is geworden, maar Gr. *χρυσός*; is aan deze maagschap volkomen vreemd en is als handelswoord met gouden vazen en sieraden uit de havensteden van Phoenicië overgekomen ¹⁾).

Minder verbreiding heeft een tweede naam van het goud: Sabijnsch *ausum*, Lat. *aurum*, Oprouis. *ausis*, Lit. *auksas*. Hehn ⁶, 547 v. vermoedt, dat dit woord door den barnsteenhandel van Italië naar de kusten der Oostzee is overgebracht ²⁾, een gissing, waarvan ik alleen durf zeggen, dat zij misschien waar kan zijn. Het Iersche *ór* en Cymr. *awr* kunnen ons niet verder brengen, daar zij, getuige hun *r*, uit het Latijn zijn overgenomen en Bask. *urra* is eerst uit het Fransche *or* ontleend.

Van het goud gaan wij over tot het zilver, welks meest verspreide naam in Noord-Europa ontbreekt. Skr. *rajata-* beteekent niet alleen

¹⁾ Vgl. over dit alles Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 243 v.v.; von Bradke, *Ueber methode* &c. 3 v.v., 72 v.v.; Schmidt, *Die urheimath* 8 v.

²⁾ Vgl. Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* ², 255 v.

'zilver' maar ook 'zilverkleurig', en vele geleerden nemen aan, dat het eerst bij de Indiërs van een adjectief in de beteekenis van 'wit' tot een naam van het zilver is geworden ¹⁾, wat echter wegens de verwante woorden in andere talen hoogst onwaarschijnlijk is: Avest. *ērēzata-*, Armen. *aḡtsath*, Lat. *argentum* en het in vorming verschillende Gr. *ἄργυρος*; beteekenen immers alle 'zilver'. M. i. moeten wij als feit erkennen, dat reeds vóór de splitsing van het Indogermaansch in een *centum-* en *satem-*groep, dus zeker wel in het derde millennium v. C. zich woorden voor 'goud' en 'zilver' hadden gefixeerd.

Wat ons woord *zilver* betreft, nog het volgende. Got. *silubr*, Onoordsch *silfr*, Ohd. *silabar*, *silapar* enz. is algemeen-Germaansch, zonder dat men het evenwel uit onzen taalschat kan verklaren. Lit. *sidabras*, Opruis. *sirablan*, *siraplis*, Lett. *sidrabs*, *sudrabs* zijn evenals Lapl. *silbba* en Bask. *zillar* eerst uit Germaansche dialecten ontleend en veelal meent men, dat ook Oslav. *sírebro* van de Germanen tot de Slaven zoude zijn gekomen. Ik geloof echter, dat het omgekeerde heeft plaats gehad en dat Got. *silubr*, Ndl. *zilver* in vroegen tijd van de Slaven zijn weg tot onze voorouders heeft gevonden ²⁾, wat niet alleen phonetisch het waarschijnlijkst is, maar ook wegens de oudere geschiedenis van het woord voor de hand ligt. Al moeten wij immers de verklaring van *zilver* uit den stadsnaam 'Αλιβη (Hehn ⁶, 548) zonder aarzeling verwerpen, daar zij met al onze begrippen van klankhistorie in botsing komt (*sírebro* met twee *r*'s uit **salubā!* Ongeloofelijk), toch blijft het waarschijnlijk, dat het woord van Klein-Azië is uitgegaan. Daar stroomt in het zuiden de zilverrijke Xanthus, die in de taal der Lyciërs den naam van **Σιοβροος* (daarvoor is overgeleverd *Σιοβρις*, *Σίβροος*, *Σίμβροος*) droeg, waarin Brunnhofer ³⁾ met groote scherpzinnigheid het woord *sírebro-zilver* heeft herkend. Men denkt ook nog aan samenhang met een Assyrisch woord, waarover ik geen oordeel mag vellen.

Twee andere woorden schijnen in den voortijd zoowel 'roodachtig erts' in het algemeen als 'koper' in het bijzonder te hebben beteekend. Het eene daarvan is Skr. *ayas*, Avest. *ayah-* 'metaal, brons, ijzer', Lat. *aes*, Got. *aiz*, Ohd. *ēr* 'brons', dat blijkbaar zeer vroeg op het met tin gemengde koper is toegepast en tegen het einde van de »urzeit'', d. w. z. voordat de taalcontinuïteit geheel was verbroken, reeds het brons zal

¹⁾ Vgl. Zimmer, *Altindisches leben* 52 v.; Schrader, *Sprachvergl. und urgesch.* 1, 260 v.v., maar ook von Bradke, *Ueber methode* &c. 78 v.v.

²⁾ Vgl. *Etym. wb. der got. sprache* s. v. *silubr*.

³⁾ *Urgeschichte der Ariër* 2, 7 v.

hebben aangeduid ¹⁾). Het andere is Skr. *loha-* 'metaal, koper, ijzer', Middelperz. *rōd*, Nieuwperz. *rō* 'koper', Lat. *raudus* 'koperen munt', Oslav. *ruda* 'erts, metaal', O.noordsch *raude* 'rood ijzererts', dat aan Sumerisch *urud* 'koper' herinnert ²⁾), maar in geen geval van Idg. **roudho-* 'rood' mag worden gescheiden. Indertijd heb ik getracht waarschijnlijk te maken, dat ook ons *lood* (= Iersch *luaide*) eens 'roodachtig erts' of iets dergelijks heeft beteekend en eerst bij overdracht voor *plumbum* is gebruikt: ik ontken echter niet, dat de *l* van *lood* tegenover de *r* van Oslav. *ruda* enz. misschien eenige moeilijkheid kan opleveren.

De overige metalen — het ijzer, het lood, het tin — hebben geen algemeen-Indogermaansche namen en het zoude ons te lang bezighouden, indien wij hier de wegen wilden nagaan, langs welke zij van het eene volk tot het andere zijn gekomen. Ik meen trouwens de taak, die het verzoek van Dr. Hetteema mij had gesteld, te hebben volbracht. Mijn hoofdoel, geëerde lezer, bij het schrijven van dit opstel was U niets wijs te maken — ik ben overtuigd, dat gij U ook niet *laat* mystificeeren — maar theorieën en feiten scherp uit elkander te houden.

B E S L U I T.

In vergelijking met den mensch der Kjøkkenmøddinger of den paalwoner hebben wij het ontegenzeggelijk ver gebracht. Niet alleen de materiele zijde van onze existentie is onnoemelijk verbeterd, maar de gunstiger levenscondities hebben het ons mogelijk gemaakt niet uitsluitend voor ons levensonderhoud te moeten zorgen, ons de gelegenheid gegeven tot nadenken, waardoor wij een dieper inzicht hebben gewonnen in het wezen der existentie zelf. En toch — vragen wij ons af — heeft die cultuur ons gelukkiger gemaakt? Ik betwijfel het. Met de verbetering van het materiele leven zijn onze behoeften oneindig vermeerderd en het diepere inzicht leidt tot zelfverachting, die ons naar het einde van ons rusteloos bestaan zoude doen haken, indien niet het eeuwig-dierlijke in ons, dat door geen cultuur is uit te roeien, ons den dood deed vreezen en het leven deed liefhebben. Zal de cultuur ons nageslacht eenmaal de gemoedsrust kunnen schenken, het eenige goed, dat werkelijk waarde heeft? Wij zouden wel voorbarig zijn, als wij het dorsten loochenen.

Soest, zomer 1896.

C. C. UHLENBECK.

¹⁾ Vgl. echter vooral von Bradke, *Ueber methode &c.* 30 v.v., 94 v.v.

²⁾ Zie Schmidt, *Die urheimath* 9.

S T R A K S.

Naar aanleiding van hetgeen door Dr. Nauta medegedeeld wordt op bl. 348 van den vorigen jaargang aangaande de beteekenis van *straks*, diene het volgende:

In Sewel's Wdb. (anno 1766) staat opgeteekend: strak, straks (adv.) *presently, by and by, anon, e'en now.*

Bij Halma (1781): strak *bijw.*: *Bientôt, tout à l'heure, à l'instant, dans ce moment, dans peu, tantôt, incontinent, aussi-tôt.*

Hieruit blijkt, dat *straks* in de 18e eeuw niet *volkomen* synoniem is met *terstond*. Het beteekende toen zoowel *terstond* als *aanstonds*.

Nog om eene andere reden dekten *straks* en *terstond* elkaar niet in vroegeren tijd, daar *straks* in de 17^e eeuw ook reeds beteekende *kort geleden* (zie *Warenar* 1136) ¹⁾. Vgl. ook Sewel: het is zo *straks* geschied: *it happened but just now.*

F. A. STOETT.

N I E T-V E R K L A S S I E K T E S T I J L ?

Es finden sich wirkliche Widersprüche gleichzeitig und später in deutschen Gedichten, bei denen die Möglichkeit vollständig ausgeschlossen ist, dasz sie aus verschiedenen Quellen entnommen seien, oder dasz mehrere an ihnen gearbeitet haben. Und nicht bloz in deutschen Gedichten begegnen Widersprüche. Die lateinischen sind nicht frei davon. Nicht selten wird in ihnen erzählt, was mit dem Stoffe, den sie eigentlich behandeln, nur in losem Zusammenhange steht. Episoden sind manchmal so erweitert, dasz der Hauptgedanke in den Hintergrund tritt. Zwei Themata sind in einander verarbeitet. Man vermiszt auch noch im zwölften Jahrhundert nicht selten eine streng logische Gliederung der Gedanken. Gleiches wird mit ähnlichen Worten zweimal gesagt. Es finden sich unvermittelte Übergänge. Überall wird auf Vorhergegangenes zurückgegriffen und Nachfolgendes voraus erwähnt. Die deutschen Dichter konnten doch nur anwenden, was sie aus den lateinischen Vorbildern gelernt hatten. Warum sollte also in ihren Gedichten nicht vorkommen, was in den lateinischen fortwährend begegnet? Man kann bei den wenigen, die deutsch dichteten, doch nicht voraussetzen, was bei den vielen, die lateinisch schrieben, nicht stattfindet. Warum sollten sich diese lateinisch gebildeten Menschen anders ausgedrückt haben, wenn sie einmal deutsch schrieben? Unser reflektierendes Zeitalter hat bei lateinischen wie bei deutschen Gedichten oft das Gefühl, dasz etwas zugesetzt, ausgelassen, verstellt sei. Die damalige instinktive Welt empfand in keiner Weise diese mitunter höchst auffälligen Erweiterungen, Unterbrechungen, Unordnungen. Ja sie gehören so sehr zum Wesen der damaligen Ausdrucksweise, dasz es auffallen müszte, wenn sie sich einmal nicht fänden.

JOHANN KELLE, *Geschichte der Deutschen Litteratur*, Zweiter Band, 1896.

¹⁾ Vgl. editie Leendertz, bl. 109.

DE COMPARATIE ¹⁾.

Met opzet kies ik 'comparatie' tot opschrift en niet 'trappen van vergelijking': een goeie gelegenheid om eens wat te zeggen over de terminologie in de nederlandse spraakleer.

We horen en zien nu eens een vreemde term gebruikt, dan weer een inheemse; niet zelden ook voor hetzelfde begrip de vreemde en de inheemse term dooreen, iets waarop ik al wees in jg. V, blz. 109, noot 2. Die noot heeft oppositiesie verwekt; zie 'Het Onderwijs' van 30 Nov. 1895: er is maar liefst uit opgemaakt, dat ik 'slordigheid' zou aanprijzen! Het

¹⁾ Dit stuk verschijnt veel later dan ik dacht, toen ik het in jaarg. V op blz. 136, noot 3, in uitzicht stelde.

Daar schreef ik 'komparasie', hier 'comparatie', waaromtrent ik me kort wil verantwoorden: Bij de vreemde woorden, die ik er voor houd, dat (nog) niet behoren tot het beschaafde 'levende' nederlandse, zal ik voortaan de gebruikelijke vreemde spelling zien te volgen: een konsessie aan wie het vernederlandsen in spelling van alle vreemde woorden zonder onderscheid tegenstaat. Maar ik moet bekennen, dat ik het alleen doe, om het algemeen worden van de 'vereenvoudigde spelling' te bespoedigen. En tevens, dat er een massa uitheemse woorden zijn, waarvan ik niet weet, of ik ze (al) tot het algemeen beschaafd gebruik mag rekenen of niet. Waar is de grens te trekken in ieder biezonder geval en hoe veranderlik is ze bij de tegenwoordige algemeenwording niet alleen van lager, maar ook van voortgezet onderwijs? Zo'n woord als 'konsessie' b. v., dat ik zoeven neerschreef, is dat een algemeen gekend en gebruikt woord? Ik meen om goede redenen van ja; en toch zou 't me niet zeer verwonderen, als er ook anders over werd geoordeeld. Vgl. nog jg. VI, blz. 116 vv.

Ik blijf intussen van mening, dat het wenselik zou zijn, alle vreemde woorden (de termini technici daaronder begrepen), waarvan de klanken door de nederlandse orthografie zijn weer te geven en die op de scholen herhaaldelik worden gebruikt, in de spelling te vernederlandsen. Zoo zou ik willen schrijven analize, sintaksis, imperfekt, komparasie, etimologie, e. dgl. m. Mij dunkt, voor wie van jongaaf aan klank-spelling gewoon is, kan die spelling niets dan gemak opleveren. En wie met zulke woorden niet te maken heeft, voor die is 't presies hetzelfde, of men sintaksis of syntaxis, analize of analyse, enz. schrijft.

De vereenvoudigde spelling is, of streeft ten minste, naar klank-spelling. En dat die vereenvoudigde spelling in de eerste plaats voor het aankomend geslacht is, dat op de school daardoor heel wat tijd uitwint voor nuttiger werk, behoeft toch wel niet meer te worden herhaald. Waarom dan niet alles klankgespeld, wat op school tot het dageliks gebruik behoort?

schijnt me daarom niet overbodig toe, hier mijn mening over 't gebruik van technische benamingen in onze spraakleer wat breder uiteen te zetten, dan dit in een noot mogelijk is.

In 't algemeen gesproken is 't zeker wel hetzelfde, welke terminologie in een vak van wetenschap wordt gebruikt, als we er maar de juiste begrippen mee weten te verbinden: verba valent usu! Onder die voorwaarde is 't dus volmaakt hetzelfde, of we spreken van 'comparatie' of van 'trappen van vergelijking'; 't zijn beide geijkte termen. Waarom zou ik dus niet van die 'rijkdom' gebruik maken, en nu dit, dan dat gebruiken? Ik spreek hier toch niet tot zuigelingen in de grammaticale wetenschap, die nog maar alleen melk kunnen verdragen? En als ik met goed recht de beide termen mondeling dooreen gebruik, dan zal ik 't toch wel met hetzelfde goede recht schriftelijk doen. Waar blijft nu de 'slordigheid'?

Maar is 't misschien niet af te keuren, vreemde termen te gebruiken, waar we inheemse hebben? Als de inheemse even goed zijn als de vreemde, dan verdienen de inheemse natuurlijk de voorkeur. Maar als de inheemse niet zo goed zijn, ja soms bepaald slecht, doordat er iets heel verkeerd uit op te maken is en inderdaad uit opgemaakt wordt? Dat een naam een sta-in-de-weg kan zijn om tot het begrip door te dringen, is waarlijk niet zo'n zeldzaamheid op (taal)wetenschappelijk gebied. En we hoeven niet in de hogere wetenschappelijke sferen rond te kijken om dat te kunnen opmerken, in de lagere komt 't vooral niet minder voor. Hierover aanstonds meer.

Wat ik intussen al dadelik in de meeste van onze grammaticale termen heb af te keuren is dit, dat het niets dan plumpe vertalingen van de latijnse termini technici zijn; b. v. interiectiones 'tussenwerpsels', praepositiones 'voorzetsels', modus indicativus 'aantonende wijs', modus coniunctivus 'aanvoegende wijs', subiectum 'onderwerp', praedicatum 'gezegde', enz., enz. 't Is er dus wel een inheemse terminologie naar, die we bezitten! Kan er nog letterliker en geestlozer vertaald worden? En wat een omslachtigheid dikwels! Vergelijk eens: 'trappen van vergelijking', 'overtreffende trap', 'werkwoorden met opgeschoven verleden tijd', 'naamwoordelijk deel van 't gezegde' met comparatie, superlatief, praeteritopraesentia, praedicaatsnomen, enz., enz.

Er zijn maar twee kategoriën van inheemse termen, die m. i. voor 't gebruik geschikt zijn en wel:

1°. sprekende termen, zoals 'voegwoord' en 'telwoord': de naam beantwoordt aan het begrip; veel zijn er niet zo.

2°. zulke termen, waaruit niets voor de betekenis is af te leiden,

zoals 'bijwoord', 'lidwoord', 'bijvoeglijk naamwoord', 'naamval', 'vervoeging'; hiervan zijn er wat meer.

Men moet namelijk niet vergeten, dat de spraakleertermen opzettelijk en wel door geleerden zijn gefabriceerd, dat ze, in hun geheel, geen bestanddelen van de 'levende taal' zijn. Maar de delen van die termen zijn vanzelf wèl bestanddelen van 't levende nederlands, anders waren 't geen inheemse termen.

Wie nu wetenschappelijk werkt, die denkt en reflecteert met bewustzijn: dit geldt zowel voor de lagere als voor de hogere wetenschappelijke denkverrichtingen. Daarom wordt ook zo licht, misschien wel door ieder, gereflecteerd over de inheemse terminologie in onze spraakleer; d. w. z. wat zo kunstmatig uit bestanddelen van de 'levende moedertaal' is samengesteld, wordt geanalyseerd in die bestanddelen. Dat is etymologie.

De neiging tot het vormen van nieuwe samenstellingen en het analyseren van bestaande, vooral als deze laatste om de een of andere reden opvallen, is bij ieder kind, is bij 't volk in 't algemeen voorhanden; de resultaten daarvan bij 't volk zijn de zogenoemde nieuwvormingen (voor een deel ten minste) en de volksetymologiën. Op deze basis rust wat ik juist te voren met betrekking tot inheemse grammaticale termen zei.

Die woordanalyse nu, d. w. z. dat min of meer duidelijke gevoel van de samenhang tussen de delen van die termen en het 'levende nederlands', is zo licht een beletsel tot het goed verstand van het begrip.

Want wat gebeurt er?

Men zegt b. v.: Werkwoorden zijn woorden, die een werking te kennen geven. De vergrotende trap duidt aan, dat een zelfstandigheid een hoedanigheid in hogere of grotere mate bezit dan één of meer andere. Of ook: De stellende trap duidt aan, dat een zelfstandigheid zonder enige vergelijking een hoedanigheid bezit — en toch is dat een van de trappen van vergelijking!

Dus: men gaat van de woordbestanddelen uit, om daaruit tot een definitie, d. i. tot een begrip te komen, die op die manier niet anders dan onvolledig en scheef moeten worden; òf men geeft een definitie van een term, die totaal negeert, wat een andere, daarmee innig verbonden term, toch zo duidelijk schijnt uit te drukken.

De laatste manier van doen, waarbij tegenspraak in plaats van onmisbare overeenstemming ontstaat, moet wel ten gevolge hebben een gedachteloos gebruik van moedertaal-woorden: woordenspel.

En wat in het eerste geval wordt gedaan, is zo mogelijk nog erger, omdat dit de geheel onwetenschappelijke methode is van uit te gaan van 't woord (de term) om tot het begrip te komen. Het verkeerde van

deze methode springt niet zo makkelijk in 't oog als het zoeven genoemde woordenspel (: een trap van vergelijking en toch geen vergelijking!); des te gevaarlijker zijn dan ook die woord-definities, dus ook de benamingen, die daartoe verleiden. Woord-definitie komt nog meer voor als woordenspel.

Als we de vreemde termen in de spraakleer gebruiken, dan is woord-definitie en ook woordenspel geheel buitengesloten, omdat die vreemde woorden met onze moedertaal niets gemeen hebben. Om die te kunnen gebruiken, is men wel genoodzaakt van het begrip 'uit te gaan. Om b. v. het woord 'comparatie' te kunnen aanwenden, moet men wel eerst doen, wat men in 't dagelijks leven met elk onontleedbaar ¹⁾ woord doet: het ding (concreet of abstract is hetzelfde) eerst laten waarnemen, en, als het begrip wat veel omvattend is, zoveel dingen als maar mogelijk, die met dat woord worden benoemd. Dat is zo met: tafel, stoel, neger, olifant, telefoon, telegraaf, enz. En dat is presies zo met: comparatie, positief, infinitief, verbum en alle andere grammaticale termen. Op welk gebied van wetenschap gaat het anders toe?

Er zou dan ook, dunkt me, veel voor te zeggen zijn, als in de spraakleer konsekwent de vreemde termen werden gebruikt. We zouden dan verliezen enkele bruikbare inheemse benamingen: zulke, als waarop ik op bl. 28 onder 1°. en 2°. wees. Maar tegenover dit kleine verlies zou de veel grotere winst staan, dat we van een groot aantal omslachtige en gevaarlijke termen zouden verlost zijn, die ons nu maar last veroorzaken of die, erger nog, verderfelik kunnen werken.

Toch geloof ik niet, dat het uitsluitend gebruik van vreemde termen in onze spraakleer zou te verkrijgen zijn: de nederlandse terminologie is nu eenmaal tradiesjoneel en tradiesies hebben, ook op 't gebied van wetenschap, een taai bestaan. Maar zou het ten minste niet aanbeveling verdienen, dat leerlingen, die naar middelbaar of hoger onderwijs zullen overgaan, reeds op de lagere school ook met de vreemde terminologie in de nederlandse spraakleer kennis maken? ²⁾ Door het onderwijs in

¹⁾ Natuurlik in betrekkelijke zin genomen, rekening houdende met de praktijk van 't gewone leven.

²⁾ Gebruikt men niet ook reeds op de lagere school — en hoe gauw al! — de vreemde namen van het metrieke stelsel? Nog wel van hoger hand gekommandeerd! En dat zou, als 't niet zo prakties was, zeker een onding zijn. Want maten en gewichten horen tot het volksleven. Wát de oude, inheemse namen dan ook nog voortleven! 't Is een lust om te zien.

Nog iets, dat hier een plaatsje mag vinden: Er zijn vreemde termen, waarvoor geen nederlandse benamingen bestaan; b. v. 'syntaxis', 'umlaut', 'ablaut'. Konsekwente aanwending van nederlandse terminologie in onze spraakleer is dus reeds bij voortgezet onderwijs een onmogelijkheid. (Ik verwij's hierbij naar v. Helten, noot bij 'Een woord vooraf' in zijn

't frans, dat zulke leerlingen reeds op de lagere school moeten krijgen, wordt die kennismaking nog vergemakkelikt.

En wie zich niet tot beginners op grammaticaal gebied richt en niet de nederlandse benamingen konsekvent wil weren, zal zeker wel zo vrij mogen zijn, nu eens de nederlandse dan eens de vreemde term te gebruiken.

Ten slotte hoop ik niet tevergeefs op het verkeerde van woordenspel en woord-definities in onze spraakleer te hebben gewezen. Dit is toch de kern van mijn pleidooi voor het goed recht van de vreemde terminologie in de spraakleer van het nederlands, zolang er geen goede nederlandse terminologie bestaat. En of we die ooit zullen krijgen? . . .

DE BEGRIPPEN COMPARATIE, POSITIEF, COMPARATIEF EN SUPERLATIEF
EN DE BEGRENZING ERVAN.

We beginnen met — het begin, d. i. met het opgeven van wat voorbeelden, waarin comparatie voorkomt:

1. *Deze kaart is even duidelijk als die.*
2. *Hendrik is groter dan of als ¹⁾ zijn broer.*
3. *Reizen is voor hem het grootste genot.*
4. *Van deze vier jongens is Hein even groot als Piet; Karel is groter als Hein en Piet; en Johan is de grootste van alle vier.*
5. *Hij werkt net zo netjes als zijn broer.*
6. *Wie heeft mooier geschreven, hij of ik?*
7. *Jan heeft 't mooist(e) geschreven van de hele klas.*
8. *Piet schrijft even mooi als Karel, Kees schrijft mooier en Jan schrijft 't mooist(e).*
9. *Ik stel dit voor met het oog op een juistere en meer gelijkmatige beoordeling van het werk van de kandidaten.*
10. *Dit zijn tegenwoordig de meest gezochte modellen.*
11. *Dit is het best gelukte portret.*
12. *Zijn woorden waren even oprecht als aangenaam.*

Middelnedert. Spraakkunst. En naar John Ries, *Was ist Syntax?* zie jg. IV, blz. 245/8). — Daarnaast ontbreken ons soms geijkte vreemde benamingen, zoals voor 'persoon'; en zie blz. 35, noot 1.

¹⁾ Behoudens een paar gevallen wordt *dan* en *als* vrijwel dooreen gebruikt (promiscue) in de comparatief, misschien *als* wat meer als *dan*. Ik zal dan ook in overeenkomstige gevallen nu eens *als*, dan eens *dan* gebruiken.

13. *Je woorden zijn meer waar dan vriendelik.*
14. *Die kleur is in mijn ogen meer blauw als groen.*
15. *Van deze beide jongens is de kleinste de vlugste.*
16. *Hein is vlugger als zijn broer.*
17. *Dit licht is niet zo helder als dat.*
18. *Hij schrijft minder mooi dan jij.*
19. *Dit is zeker wel de minst gelukkigige keus, die je kont doen.*
20. *Die tafel is wel 't minst mooi afgewerkt.*
21. *Beste kerel, waar kom jij zo in eens van daan?*
22. *Hij heeft zijn werk best gemaakt.*
23. *Die rivier is hier op z'n diepst.*
24. *Holland op zijn smalst.*
25. *Ze is 't gelukkigst(e), als ze maar lezen kan.*
26. *Dat boek zal je hoogstens vijf gulden kosten.*
27. *Hij is mijn meerdere.*
28. *Plinius de oudere en Plinius de jongere.*
29. *We verdelen het onderwijs in hoger, middelbaar en lager onderwijs.*
30. *Na korter of langer tijd zal er toch in die zaak een beslissing moeten vallen.*
31. *Hoe groter geest, hoe groter beest.*
32. *Hoe meer goeds, hoe meer armoeds.*
33. *Hij heeft 't meest(e) lust in de studie.*
34. *Voor ons doel is deze kleur 't geschikst(e).*
35. *Dit gedicht is veel mooier dan dat.*
36. *Deze gevel is niet veel hoger als die.*
37. *Kees is verreweg de vlugste van zijn kameraden.*
38. *Piet is op verre na niet zo vlug als zijn neef.*
39. *Dat is een allerliefst kind.*
40. *'t Geval wordt al erger.*
41. *Door die ekskuzes maak je 't niet beter.*
42. *Heeft ie van je gezegd, dat je een bedrieger bent? Nou, da's minder, als je 't maar niet bent.*
43. *Nu nog mooier, wie heeft je dat toch wijs gemaakt?*
44. *Hij heeft minder geld uitgegeven als jij.*
45. *Goedkoper kon je moeilijk uit zijn geweest.*
46. *Oberhof is de hoogst gelegen plaats in Thüringen.*
47. *De linkerhand; de rechterzij.*
48. *Deze kast is mooi, maar die er naast staat is mooier, en die daar in de hoek is wel de mooiste in de hele zaal.*

49. *De Harz is bij Goslar mooi, bij Ilseburg mooier en tussen Treseburg en Thale 't mooist(e).*

50. *Wil je, eer je uitgaat, dit even voor me doen?*

51. *Hij deed zijn best*

Bij dit vijftigtal kunnen we 't wel laten; later komen er vanzelf nog wat bij.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat we comparatie kunnen hebben bij:

1. bijv.nw., ook in zelfstandig gebruik (27)¹⁾ en in compositie (47).

2. bijw.

en soms ook bij:

3. onbep. telw. (of onbep. vnw., als men die naam verkiest); zoals in voorb. 44.

4. zelfstnw. (uit bijvnw. ontstaan); zie 51.

5. voegw.; zie voorb. 50.

In de meeste voorbeelden is een vergelijking uitgedrukt.

Maar daarom hebben we nog niet altijd comparatie, als een vergelijking in de ruimste zin van 't woord ten grondslag ligt. Zeggen we b. v. *Jan is groot en Piet is klein*, dan vergelijken we de lengten van genoemde jongens onderling, met of zonder de lengte van andere kinderen van hun leeftijd (wat van 't verband afhangt). Ook aan: *Jan is groot voor zijn jaren* ligt vergelijking ten grondslag: Jans lengte wordt vergeleken met die van andere kinderen van gelijke leeftijd. Zelfs als we zonder meer zeggen: *Jan is groot*, dan is dit de uitdrukking van een vergelijking: ook dan wordt de lengte van Jan vergeleken met die van andere kinderen van dezelfde leeftijd.

Maar dit zijn allemaal psychologische en niet tevens spraakkunstige vergelijkingen. In die zin is zoveel van wat we zeggen de uitdrukking van vergelijking — taalfelozofies gesproken: onze begrippen zijn goeddeels relatieve begrippen en geen absolute (zoals eigennamen en veel telwoorden).

Zeer duidelijk kan ook in compositie vergelijking worden uitgedrukt, zonder dat we dit daarom nog comparatie noemen; b. v. in *bloedrood, hemelsblauw, sneeuw wit, ijskoud*.

't Zijn dus een biezonder soort van vergelijkingen, die door de comparatie worden uitgedrukt.

Ook zijn er voorbeelden (21, 22, 26, 43, 47, 50), waarin we niets

¹⁾ Getallen tussen haakjes verwijzen naar de zo genummerde voorbeelden.

van vergelijking voelen. In dit geval is 't alleen de vorm van 't woord, ¹⁾ waarom we van comparatie spreken. Welke functie dan door de comparatie wordt uitgedrukt, zal in de bijzondere gevallen nader worden besproken.

't Comparatiewoord kan — in 't algemeen gezegd — in drieërlei vorm voorkomen, namelijk:

a. in de grondvorm, b. v. *mooi, blauw, sterk*. Dit heet de positief of stellende trap.

b. als grondwoord + *er*, b. v. *mooier, blauwer, sterker*. Dit heet de comparatief of vergrotende trap.

c. als grondwoord + *st*, b. v. *mooist, blauwst, sterkst*. Dit heet de superlatief of overtreffende trap.

Deze drie woordvormen in de comparatie heten comparatievormen of trappen van vergelijking. ²⁾

Tot goed begrip van het volgende moet ik hier al opmerken dat de comparatief en de superlatief ook in de zogenaamde omschreven of periphrastiese vorm kunnen voorkomen, zoals in de voorb. 9, 10, 13, 14. Zowel de periphrastiese als de woordvormen worden later nog uitvoeriger besproken.

We zullen nu trachten de functie van de comparatie te bepalen, voor zover dit kan, zonder in herhalingen te moeten vervallen bij de functieleer van de drie comparatievormen afzonderlik. Daar is dus de aanvulling te vinden van hetgeen hier als functieleer volgt:

We hebben comparatie, als de intensiteit van een 'eigenschap' ³⁾ van twee of meer 'zelfstandigheden' of 'werkingen' vergelijkenderwijs

¹⁾ Ik bedoel hier met 't woord' een van de woorden, die comparatie kunnen hebben (zie vorige blz.). Dit zal wel eens meer kortheidshalve zo voorkomen: 't verband zal dan, hoop ik, voor de bedoeling duidelijk genoeg spreken.

²⁾ Dat de adj. in: *een hevige storm* en *de storm is hevig* positieven zijn, is alleen in de 'leer van de woordvorming' waar, maar niet, zoals Terwey ⁹, § 194 opgeeft, in de betekenisleer (of zoals wij 't liever zullen noemen: in de functieleer; vgl. blz. 36). *Hevig* is dus positief met betrekking tot *heviger* en *hevigst* (of een van beide) als woordvormen. Zeggen we: *Er stak een hevige storm op*, dan kan van *hevig* alleen worden gezegd, dat het volgens zijn functie in de spraakleer bijv.n.w. heet, zonder meer; tegelijkertijd is 't een positief, maar uitsluitend naar de vorm; dus betekent dan positief hetzelfde als grondwoord. In de functieleer is positief onafscheidelijk met vergelijking verbonden.

³⁾ 'Eigenschap' vindt z'n spraakkunstige uitdrukking in bijv.n.w., bijw. of onbep. telw.; 'zelfstandigheid' in zelfst.nw. of voornw.; 'werking' in een werkwoord. Bij onbep. telw. is kwantiteit voor intensiteit te nemen. Ik hoop, dat door deze toelichting de korte vaktermen duidelijk genoeg zullen zijn. Bij 't onderwijzen zelf moet en kan men natuurlijk presiezer zich uitdrukken, dan mij dit in een 'bijdrage' mogelijk is.

wordt opgegeven; zie de voorb. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 16, 17, 18, 31, 32, 33, 44, 48, 49. Of ook de intensiteit van twee 'eigenschappen' van eenzelfde 'zelfstandigheid' of 'werking', zoals in voorb. 12, 13, 14 (voor 'werking' is er geen voorbeeld opgegeven, maar 't is gauw te vinden, b. v. *Ze zingt even simpatick als zuiver*). Verder hebben we comparatie, wanneer de intensiteit van zo'n eigenschap vergelijkenderwijs onder verschillende omstandigheden (van tijd, plaats, gelegenheid, enz.) wordt genoemd; zie voorb. 23, 24, 25, 49.

Zonder vergelijking hebben we comparatie, als een 'eigenschap' intensief wordt genoemd, wat alleen in de comparatief en superlatief mogelijk is; zie voorb. 21, 22, 29.

Voor aanvulling van de functieleer van de comparatie zie blz. 36, vv.

De comparatie vindt niet alleen zijn uitdrukking in drieërlei woordvorm, maar ook in syntactiese vormen, die voor de drie trappen van vergelijking ¹⁾ kenmerkend zijn. Zo is de syntactiese vorm in voorb. 1: *even duidelijk als* (: positief); in voorb. 2: *groter dan* of *groter als* (: comparatief); en in voorb. 3: (*het*) *grootste* (: superlatief). Later uitvoeriger over de syntactiese comparatievormen.

Waar er geen dubbelzinnigheid door kan ontstaan, gebruiken we het kortere 'comparatievormen' ook voor 'syntactiese comparatievormen'. Ook 'trappen van vergelijking' wordt in verschillende zin gebruikt.

Vóór dat we tot de functies van de drie comparatievormen overgaan, moet het volgende worden opgemerkt:

In de taal drukken we ons veelal 'spaarzaam', soms ook 'weelderig' uit, waarover ik hier slechts het volgende ter verduideliking heb te zeggen:

'Spaarzaam' en 'weelderig' zijn spraakkunstige termen en kunnen dus in de spraakleer alleen zekere grammaticale verschijnselen benoemen. Psychologiese termen zijn 't zo min als b. v. de namen van de woordsoorten. Er moet dus met deze termen in de spraakleer niet het begrip worden verbonden: van het psychologies normale afwijkend, maar: van het spraakkunstig systematische afwijkend. Als we ons spraakkunstig 'spaarzaam' of 'weelderig' uitdrukken, drukken we ons dus volkomen normaal uit. Een voorbeeld voor elk van beide grammaticale verschijnselen: *Goeie morgen!* is een voorbeeld van spaarzaamheid, vgl. *ik wens U goeie morgen*. En een van weelderigheid is: *kant en klaar*, vgl. *klaar* alleen. — Voorlopig genoeg hierover, later

¹⁾ Hier is de vreemde benaming niet te gebruiken, zonder onduidelik te worden.

kom ik in dit tijdschrift misschien uitvoeriger op dit onderwerp terug. ¹⁾)

Als we ons vergelijkenderwijs uiten, zijn we veelal spaarzaam, omdat we dat, waarmee vergeleken wordt, dan òf helemaal niet hoeven te noemen, òf omdat we dat maar vluchtig hebben aan te duiden, zonder het zelf te noemen. 't Verband zorgt in beide gevallen voor de gewenste duidelijkheid. In 't eerste geval kunnen we van verkorte vergelijking spreken, in 't tweede van indirecte. Voorbeelden van verkorte vergelijking zijn: *Reizen is zijn grootste genot. Heb je ooit mooier vers gelezen?* En van indirecte vergelijking: *Je werk is niet zoo goed als gisteren.* 't Is 't grootste genot, dat ik ken. *Van die domme troep is hij ten minste nog de knapste.*

Van weelderigheid ken ik geen voorbeeld, als we ons vergelijkenderwijs uiten. Maar zonder vergelijking komt het in de comparatie wel voor, al is 't ook zeer zelden; b. v. in: *zijn enigst kind*, vgl. *zijn enig kind*.

Met deze opmerkingen moet rekening worden gehouden bij de verklaring van de functies van de comparatievormen, die we nu laten volgen.

De positief: *Deze kaart is even duidelijk als die. Hij werkt even goed als zijn broer.* — *Deze kast is mooi, maar die er naast is mooier (en die daar in de hoek is wel de mooiste in de hele zaal).* *Hij schrijft mooi, maar zijn neef schrijft mooier.* In de beide eerste voorbeelden wordt uitgedrukt, dat een 'eigenschap' met dezelfde intensiteit bij twee (gelijksortige) 'zelfstandigheden' of 'werkingen' voorkomt. 'Gelijksortig' is niet noodzakelijk, b. v. *Die stoel is even mooi als die tafel.* En 'twee' kan ook meer dan twee zijn: er kunnen b. v. ook kaarten met kaarten en ook één kaart met kaarten of omgekeerd worden vergeleken, waarvoor gemakkelijk voorbeelden zijn op te geven. — In de beide volgende voorbeelden wordt van verschillende (of twee) (gelijksortige) 'zelfstandigheden' of 'werkingen' eenzelfde 'eigenschap' met verschillende intensiteit genoemd, waarbij dan de positief voor de vergelijking het uitgangspunt is, d. w. z. de 'eigenschap' als de minst intensieve noemt.

De comparatief: *Hendrik is groter als zijn broer. Hij schrijft*

¹⁾ Nog even dit: de functie van spaarzaamheid is in 't algemeen, dat men zich daardoor levendig, boeiend, vol afwisseling uitdrukt (tegenstelling: verwatering en vervelende langdradigheid); van weelderigheid, dat daardoor iets nadrukkeliker, intensiever wordt uitgedrukt als anders het geval zou zijn. Beide functies liggen dus op 't gebied van de stijl, afdeling: karakter en temperament.

minder mooi dan jij. We vinden hier vergelijking van twee 'zelfstandigheden' of 'werkingen' ten opzichte van eenzelfde 'eigenschap', waarvan wordt uitgedrukt, dat die 'eigenschap' bij de ene 'zelfstandigheid' intensiever voorkomt als bij de andere en bij de ene 'werking' minder intensief als bij de andere. Men zegt wel eens kortweg: De comparatief drukt 'een meer' of 'een minder' uit. 't Spreekt wel van zelf, dat ook hier 'twee' in betrekkelijke zin te nemen is en dat ook hier 'gelijksoortig' kan voorkomen; alles zoals bij de positief. En ook, dat voor 'zelfstandigheden' kunnen voorkomen 'werkingen' en omgekeerd. — Ook wil ik hier dadelik opmerken, dat in het tweede voorbeeld *minder mooi* de (onschreven!) comparatief is. Men zou natuurlijk wel *minder* alleen de comparatief kunnen noemen, waarbij de positief *even* zou passen; daartegen is op zich zelf inderdaad niets te zeggen. Maar gewoonlijk neemt men *mooi* (= *even mooi*) tot punt van uitgang in de vergelijking, wat vanzelf ook juist is.

De superlatief: *Jan heeft 't mooist(e) geschreven van de hele klas. Dit is zeker wel de minst gelukkige keus, die je kunt doen*. In beide zinnen komt de 'eigenschap' van de genoemde 'werking' of 'zelfstandigheid', vergeleken met dezelfde 'eigenschap' van andere (= meer dan één!) (gelijksoortige) 'werkingen' of 'zelfstandigheden' 't meest of 't minst intensief voor.¹⁾

Dit zijn gewoonlijk de functies van de drie comparatievormen. —

Maar er zijn afwijkingen van deze regels, meer of minder grote, die in 't bijzonder moeten worden besproken:

Zo vinden we in voorb. 17 een positief, die, als syntacties geheel, vrijwel de functie van een comparatief met 'een minder' heeft: *Dit licht is niet zoo helder als dat* is vrijwel gelijk aan: *Dit licht is minder helder als dat*. Er ligt alleen wat verschil van intensiteit in de beide manieren van uitdrukken: *niet zo (helder)* is iets minder intensief als *minder (helder)*. Daarom wordt *niet zo* i. pl. v. *minder* steeds gebezigd, als we euphemisties ons willen uitdrukken.²⁾

't Kan voorkomen, dat een comparatief, versterkt door een of meer bijw., vrijwel de functie van een superlatief heeft; b. v. als van drie schilderijen gezegd wordt: *Dit schilderij is mooi, dat is mooier en*

¹⁾ Ik herinner hier aan 't meegedeelde in noot 2 op blz. 34 voor de kwantiteitsbegrippen: *veel, meer, meest en weinig, minder, minst*.

²⁾ Wat ook (vgl. blz. 36, noot 1) op 't gebied van de stijl thuis hoort. — Volgens mijn waarneming hoeft er geen intensiteitsverschil tussen *niet zo* en *minder* te bestaan, maar kan er verschil in gebruik zijn: *niet zo* komt veel meer voor als *minder*, dat veelal stijver klinkt.

dat daar boren hangt is nog veel mooier. Dit *nog veel mooier* is niet geheel gelijk aan 't *mooiste*, dat voelen we wel; maar 't grenst er aan. Door *nog veel mooier* is ook wel vergelijkenderwijs de grootste intensiteit van *mooi* uitgedrukt, maar er wordt meer voeling gehouden met de positief dan door 't *mooiste*.

Ook kan de functie van de comparatief vrij na aan die van de positief raken, namelijk in correlatieve vergelijkingen, zoals: *Hoe groter geest, hoe groter beest.* *Hoe meer goeds, hoe meer armoeds*, e. dgl. We kunnen zulke zinnen ongeveer zó met positieven weergeven: *Zo groot als de geest is, zo groot is 't beest.* *Hoe veel goeds men ook heeft, men heeft evenveel armoeds.* *Zoveel goeds men heeft, zoveel armoeds heeft men.*

Er volgen grotere afwijkingen van de algemene functieregels:

De comparatief heeft de functie van een positief in: *Hij is nu weer beter*, waarin *beter* betekent: gezond. (Vgl. blz. 40, alinea 2).

De superlatief heeft de functie van de comparatief in (zie 15): *Van deze beide jongens is de kleinste de vlugste.* *De meeste mensen houden daarvan niet.* *Van jullie beiden heeft Marie 't mooiste geschreven.* Vgl.: *Jan is kleiner als Piet, maar hij is tevens vlugger.* *Marie heeft mooier geschreven als Johanna.*

Soms ook worden comparatieven en superlatieven gebruikt, zonder dat er vergelijking in de spraakkunstige zin van 't woord aan ten grondslag ligt. We kunnen ze 't best onder de naam intensiefformaties samenvatten.

Comparatieven als intensiefformaties treffen we aan, als die comparatieven (meer of min) adversatieve functie hebben. We kunnen geen tegenstelling hebben zonder vergelijking, dat spreekt vanzelf; maar daarom is tegenstelling nog niet hetzelfde als vergelijking. Zeggen we *het hoger onderwijs*, dan drukken we daarmee niet uit, dat we een onderwijs bedoelen dat *hoger* is dan een ander, dat *hoog onderwijs* zou heten; maar we spreken van *hoger onderwijs* in tegenstelling tot *middelbaar* of *lager onderwijs*, of tot beide. Ook in *lager onderwijs* is de comparatief intensiefformatie met adversatieve functie. Dat de comparatief, logies gesproken, niet nodig is om dergelijke tegenstellingen uit te drukken, blijkt uit *middelbaar onderwijs*. Vgl. ook: *de hogeschool, de middelbare en de lagere school.* *Zijn vroegere levenswijz verschilt nog al wat van zijn tegenwoordige.* *Troeger was ie arm, nu is ie een man in bonis.* En dit blijkt natuurlijk ook uit de meest gewone manier om gelijksoortige tegenstellingen uit te drukken, namelijk door de positief; b. v. *'t hoge huis en 't lage*; *de grote en de kleine rivieren*; enz., enz.

Zulke adversatieve comparatieven vinden we ook in: 't *Hoger en 't lager huis. De linkerhand, de rechterhand* (vgl. hd.: Die linke Hand und die rechte Hand). *De linkerzij, de rechterzij. Plinius de jongere, Plinius de oudere* ¹⁾ (vgl. Willem I en Willem II). De tegenstelling wordt volstrekt niet altijd volledig uitgedrukt (: spaarzaamheid!). En vooral dan naderen deze adversatieve comparatieven zeer de positieven in functie. Vgl. b. v. 't *hoger onderwijs met de hoge school; Plinius de oudere met Karel de Vijfde*. We zien hieruit, dat de adversatieve comparatieven nauweliks nog relatieve betekenis hebben, 't zijn vaste formaties, zo vast, dat ze soms delen van samenstellingen zijn (geworden), zoals in *rechterhand, linkerzij*.

In voorb. 42 en 43 hebben we ook merkwaardige comparatieven. In 42 kunnen we nog een spoor van vergelijking voelen: *Heeft ie van je gezegd, dat je een bedrieger bent? Nou da's minder, als je 't maar niet bent* betekent immers zoveel als: bedrieger genoemd worden is minder, heeft minder te betekenen dan bedrieger zijn. — Daarentegen voelen we in (43): *Nu nog mooier, wie heeft je dat toch wijs gemaakt* niets meer van een vergelijking. *Nu nog mooier* is een uitroep van verbazing (vgl. *te drommel* en dgl.), die we volgens ons taalgevoel niet kunnen ontleden.

Superlatieven als intensiefformaties vinden we in: *Je bent een beste kerel. Beste jongen, beste vriend. Hij heeft vandaag best gewerkt. Dat is opperbest van je. Dat is een allertiefst kind. 't Is een allerzotst geval. Ik voel me ten zeerste verplicht door je bezoek*. Hier hebben we geen vergelijking in de spraakkunstige zin van 't woord; en evenmin tegenstelling. Zeggen we: *Dat is (opper)best van je*, dan betekent dat zoveel als: dat is heel goed van je. Dus een versterkte positief. En zeggen we b. v. tegen een ons geheel onbekend jongetje op straat: *Beste jongen, zou je me ook kunnen zeggen, waar meneer A. hier in de straat woont?* dan drukken we door de superlatief iets vriendelijks uit. Spreek ik een goeie vriend van me aan met: *Beste vrind* of *beste kerel*, dan druk ik door de superlatief iets hartelijks uit. Spreek ik iemand, die lager in stand is als ik, met: *Beste vrind* aan, dan uit ik me gemeenzaam (of vriendelik). — Deze superlatieven heten in de spraakleer absolute superlatieven.

Superlatieven als intensiefformaties kunnen ook adversatief fungeren, b. v. als we zeggen, ofschoon er maar twee planken zijn: *Op*

¹⁾ Vertaald uit het latijn: *Plinius junior* en *senior*. Maar dit doet er niets toe. Daar zijn 't ook adversatieve comparatieven.

de bovenste plank. kun je *Vondel vinden en op de onderste Potgieter*. Tegelijkertijd hebben deze superlatieven de functie van comparatieven (zie blz. 38, alinea 4).

Eindelijk hebben we nog de volgende gevallen te bespreken, die een min of meer geïsoleerde plaats innemen:

Hij is aan de betere hand; hij wordt beter; 't gaat hem beter betekent zoveel als: hij is herstellende. We zeggen dat niet in vergelijking met of als tegenstelling tot: 't ging hem vroeger goed, maar: 't ging hem vroeger niet goed, hij was ziek, hij was vroeger erger ziek dan nu. Vgl. ook: *Hij had 't vroeger arm, maar nu gaat 't hem beter. Hij was vroeger een losbol, maar nu maakt ie 't beter*. De comparatief *beter* heeft dus hier de eigenaardige betekenis van: niet zo ziek, minder slecht e. dgl. Op overeenkomstige manier zijn de superlatieven te verklaren in: *Van die oudjes is B. de jongste. Van deze drie dwergen is X. de grootste en van die reuzen is Y. de kleinste. Van die domme jongens is hij nog de knapste* (vgl. blz. 36 boven). Vergelijking ligt dus overal ten grondslag, maar er wordt van iets anders uitgegaan dan van de positieven (*goed, vroeg, jong, enz.*), waarvan de genoemde comparatieven of superlatieven zijn gevormd. (Vgl. blz. 38, alinea 3).

Met: *Hij zal ook wel 't langst(e) generaal zijn geweest na die blunder bij de manoeuvres. Hij zal wel de langste tijd geleefd hebben* drukken we uit, dat 't niet lang meer zal duren of de generaal krijgt zijn pensioen, en in 't tweede voorbeeld: of hij zal sterven. Alleen logies, maar niet psychologies, d. w. z. niet volgens ons taalgevoel, kunnen we ook zo paraphraseren: De tijd, die hij nog generaal zal zijn of die hij nog zal leven, is, vergeleken met de tijd, die hij generaal geweest is of die hij geleefd heeft, de kortste. Er ligt dus wel vergelijking ten grondslag, maar 't punt van uitgang is niet de positief *lang* (of *lange tijd*). In zoverre komt dit geval dus met het vorige overeen; en toch is 't weer een heel ander geval. Overigens hebben deze superlatieven comparatieve functie (zie blz. 38, alinea 4).

Biezondere superlatieven hebben we ook in (26): *Dat boek zal je hoogstens vijf gulden kosten. Dat huis zal bij verkoop op zijn best zesduizend gulden opbrengen. 't Kan op z'n langst drie jaar geleden zijn*. Vergelijking in de vroeger genoemde spraakkunstige betekenis hebben we ook hier niet. De superlatieven *hoogstens, op zijn best, op z'n langst* drukken een liemiet uit en betekenen zoveel als: in geen geval meer of langer dan.

Als: *We werden om 't zeerst geprezen* niet betekent: We werden ten zeerste, zeer geprezen, in welk geval *om 't zeerst* een absolute superlatief

is (zie blz. 39), dan is de betekenis ervan: De een (van ons) werd al meer geprezen als de ander, ieder van ons kreeg een loftuiting, die zo mogelijk nog groter was als die van de ander. Zo ook betekent: *Ze liepen om 't hardst*, de een liep al harder als de ander, ieder liep zo hard hij kon en zo mogelijk harder als de ander. Hier hebben we zeker geen absolute superlatieven, zoals in de voorafgaande opvatting van het eerste voorbeeld, want vergelijking wordt uitgedrukt. Maar deze vergelijking is toch weer een andere, als die we vroeger grammaticale vergelijking noemden. Er ligt reciprociteit in die soort van vergelijking, en in de superlatief ligt tegelijk een liemiet uitgedrukt. Met betrekking tot de reciproke vergelijking grenst de functie van de superlatief aan comparatieve functie (: de een meer of harder dan de ander).

In: *Ik heb 't ten beste van hem gedaan. Ik heb 't voor zijn bestwil gedaan* drukken de superlatieven *ten beste* en *best(wil)* geen vergelijking uit. Ze betekenen ('t laatste met *wil* verbonden) zoveel als: heil, welzijn. 't Zijn eveneens geïsoleerde intensiefformaties.

Hij heeft zijn best gedaan betekent: hij heeft zo goed gewerkt als hij kon; dus is *best* hier wel wat de uitdrukking van een vergelijking, maar grenzende aan de functie van een versterkte positief, zodat deze superlatief de absolute vrij nabij komt. Vgl. blz. 39.

In: *het gemene best* hebben we ook een superlatief als intensiefformatie, wanneer 't voorkomt b. v. in: *Hij offerde zich op voor 't gemene best*, d. i. voor 't algemeen belang. Maar (*het*) *gemenebest* is een onontleedbare naam voor ons taalgevoel, met de betekenis van: republiek. De superlatief *best* heeft hier geen eigen functie meer.

Ten slotte hebben we in: *zijn enigst kind* een superlatief, die wel absoluut genoemd moet worden, omdat ook hier geen vergelijking ten grondslag ligt. Van: in een hoge mate voorkomen van de 'eigenschap' kan hier geen sprake zijn, omdat het begrip *enig* op zich zelf niet intensief kan voorkomen. Wel drukken wij ons nadrukkeliker, subjectief intensiever, uit, als we *enigst* gebruiken, dan wanneer *enig* wordt gezegd.¹⁾ We hebben hier een intensiefformatie, die weelderigheid te noemen is (zie blz. 36), omdat *enig* (z'n *enig kind*) ook voorkomt.

Een dergelijke weelderigheid hebben we in: *de middelste kamer* (vgl.

¹⁾ Wat dus ook tot stijl behoort. Vgl. noot 1 op blz. 36 en noot 2 op blz. 37; en verder van den Bosch, *Pleidooi (voor de Moedertaal)*, blz. 7, waar meer voorbeelden met *enigst*, die trouwens voor 't grijpen zijn.

het middelschot). Presies dezelfde gevallen zijn 't intussen niet, ook niet voor ons taalgevoel, omdat in het voorafgaande geval de positief bijna hetzelfde — alleen wat minder subjectief intensief — uitdrukt, terwijl in het laatste voorbeeld geen andere vorm buiten de compositie mogelijk is als de superlatief. (Vgl. de absolute superl. op blz. 39).

't Enige voegwoord, dat tot de comparatie behoort, is *eer* (50). 't Is in zijn betekenis zeer na verwant aan *voor(dat)*, dus heeft deze comparatief vrijwel de functie van een positief. ¹⁾

(*Wordt vervolgd.*)

J. G. TALEN.

ALGEMEEN BESCHAAFD NEDERLANDS EN ZIJN DIALECTEN.

Voor eenen „toren van Babel” schrome niemand! Immers en willen wy geen *loutere* gouspraak aanbevelen, (dat zoude dwaasheid zijn!) — 't en zy dan, hem die 't kan schrijven, en als het pas geeft, voor d' eigene gougenooten. Maar men herstelle de gouspraken in heure volle weerde, en achte ze niet dwaasselik minder als het Hollandsch. Noch ook verachte men ze, en men schame zich harer niet. Maar men putte, in spreken en schryven, vryelik, en rykelik of spaarzaam naar eigen verkiezing, uit de frissche bron der gouspraken, schoone, onde, zuivere, algemeen verstaanbare woorden.

Nog eens: voor het spook van eenen toren van Babel schrome niemand, en voor het schrikbeeld van eenen vertoornden kamergeleerde of schoolmeester, die zijn kunstgebou, zijn speelgoed ziet wankelen en instorten, zy niemand bang. Maar men verjonge vryelik ons aller dierbare moedertaal met het frissche bloed der ware, der levende volksspreektaal in heure edelste uiting, uit al de gewesten en gouen van Oud-Nederland.

JOHAN WINKLER, *Oud Nederland*, 1887.

Vragen beantwoord.

Vraag van v: B. te IJ (zie *T. en L.* jaarg. 1896, blz. 102).

Zulks is ons niet als bijwoord bekend. We kennen 't alleen als zelfstandig gebruikt aanwijzend vnw. 't Is een echt pruikewoord (behalve in poëzie). We laten hier nog enkele voorbeelden volgen, waarin *zulks* voorkomt: *Ik verwachtte zulks. Zulks is me niet bekend. Mij zulks te verwijten! Zulks is geensins mijn plan. Zulks doende, zult u me zeer verplichten. Zulks te antwoorden is geen manier. Van zulks melding te maken, is ongepast. Aan zulks te twijfelen, is onmogelijk. Met zulks te doen, zult u me verplichten. Door zulks te veronderstellen, geeft u al een bewijs van wantrouwen.* R.

¹⁾ De ranggetallen op *-st(e)* horen niet tot de comparatiewoorden.

MULTATULI ALS INDO-EUROPEAAN.

De kennis der Europeesche samenleving in Indië is een eerste vereischte, om de persoonlijkheid van Multatuli te leeren begrijpen, terwijl de studie van M.'s werken behulpzaam kan zijn om den invloed van de tropische omgeving op het europeesch gemoed te leeren kennen.

Het komt ons voor, dat dit door vele vrienden en vereerders van Multatuli niet genoeg wordt ingezien. Onder die vrienden en vereerders zijn de meesten, zoo niet allen, wat men noemt, vooruitstrevende mannen. Zij zien niet achteruit, maar vooruit. Zij hopen veel van de toekomst. Zij zijn idealisten en meenen, ter goeder trouw, dat de Europeesche bevolking een betere toekomst te gemoet gaat, indien huune beginselen eenmaal zullen zegevieren. Daar alle idealisme tot op zekere hoogte eene goede menschelijke eigenschap is, zal niemand, die 't goed meent met zijne medemenschen, daartegen al te sterk te velde trekken, maar daarom niet minder zich verplicht rekenen te waarschuwen tegen al te groote verwachtingen.

Door in de eerste plaats in Multatuli den vooruitstrevenden liberalen ¹⁾ Europeaan te zien, den man die zich aangegord heeft om verouderde Europeesche begrippen te bestrijden, verouderde Europeesche instellingen aan te vallen, zoo mogelijk omver te werpen, maken zijne vereerders een groote fout. Zij kennen hun afgod slechts half, de andere helft die zij niet kennen, bevindt zich in Insulinde.

Reeds bijkans drie eeuwen zijn onze landgenooten in Indië gevestigd. Zij hebben zich aldaar sterk vermengd, zóó sterk zelfs, dat de terugwerking dier vermenging zich zichtbaar afspiegelt in den Nederlandschen middenstand, en op dien stand een eigenaardig cachet heeft gedrukt. Wij hebben niet alleenlijk hooge ambtenaren, rechters en hoogleeraren, maar zelfs godsdienstleeraars en ouderwetsche hollaudsche huismoeders met Maleisch bloed in de aderen. — De Amsterdamsche straatjongen praat, zonder het te weten, Maleisch als hij gaat „bakkeleien” met zijn kornuiten, of bij 't gooien van steenen „amperan” een rat doodgooit, uit zuivere „brani”achtigheid.

¹⁾ „'t Parlage van democraten bevat mij geen haar beter dan dat der meeste ouderwetsche „behouders. Integendeel.” *Brieven van Multatuli*, dl. 10, pag. 9.

Als 't zwaard van Domocles hangt ons eene levensbeschrijving van Multatuli boven 't hoofd. De Heer Péé, de verzamelaar en uitgever der brieven van Tine, heeft 't opgehangen. ¹⁾

Eene levensbeschrijving van Multatuli? . . .

Wat kan, bid ik U, zulk een biograaf nog meer vertellen dan hetgeen Kielstra, v. Sandick, Jonkbloed en, lest best, Multatuli zelf in zijne, door zijne weduwe uitgegeven brieven, ons hebben doen kennen? Zal 't hem gelukken wat aan al die Heeren, 't minst nog aan D. D. zelf gelukt is, om aan Nederlanders, die Indië niet kennen, een denkbeeld te geven van wat er in die jaren van zijn Indischen diensttijd in zijn gemoed is omgegaan?

Zal 't hem gelukken, wat evenmin aan hen gelukt is, om de leuke laag bij den grondsche Indisch-gasten er van te overtuigen, dat D. D. nog wat anders geweest is dan „een vreemde potentaat”; „een lastig stuk mensch”; „een wonderlijk zeeschip”, dan wel: „een flinke baas”, die de bekrompen tottoh's ²⁾ eens duchtig de waarheid heeft gezegd? 't Zou te bescheiden zijn te beweerden dat we er aan twijfelen. Neen, we gaan verder en verzekeren ieder, die 't gelooven wil, dat hun dit niet gelukken zal en dat, ondanks honderde levensbeschrijvingen, Multatuli niet gekend of begrepen zal worden door de meerderheid van zijne medemenschen; nu niet en nooit.

Daartoe is noodig dat men zelf eenigermate geïnfecteerd zij met den *bacillus genialis*, dat men zelf nu en dan, zij 't dan ook gelukkiglijk zeldzaam, de tot délire aanleiding gevende koortsverheffingen gevoelt, die 't gevolg zijn van zulk eene infectie.

Niet dat er niet vele zouden zijn die, ter goeder trouw, wanen dat zij in dien toestand verkeerden; maar er is alle reden om te veronderstellen dat zij, innig gezond en immuun, slechts onder den invloed zijn van een *pousse-café* na een of ander feestmaal.

Zooveel is zeker, onder hen die Indië kennen zijn weinig geniaal geïnfecteerden, en onder de lijdens in Europa weinigen die Indië kennen.

Daardoor is dan ook tot heden die Indo-Europeesche maatschappij een volkomen onbekend terrein gebleven voor het grootste gedeelte van het Nederlandsche volk, voor velen het beloofde land, waarnaar zij smachten, voor vele anderen het voorwerp van wrevel en ijverzucht. Begrips-

¹⁾ Duitse Brieven van M., *Nederl. Museum* 1894. Gent, C. Annoot-Broeckman. „Tine”, uitgegeven door Dr. Julius Péé. Martinus Nijhoff, 1895. Inl. VI, al. 3.

²⁾ Schimppnaam voor Europeanen. Beteekent eigenlijk: schildpad, die uit zee komt om zich dik te eten en dan weer in zee verdwijnt.

verwarring in 't eene zoowel als in 't andere geval. Multatuli, die kwam smalen op de Indische regeering, die hem had uitgestooten, die kwam verhalen van de verkeerdheden, waaraan zijne landgenooten in Indië zich schuldig maakten tegenover den armen verdrukten Inlander, werd met vreugde en ingenomenheid aangehoord, door allen, die meenden grieven te hebben tegen den gegoeden en welgedanen middenstand, waartoe natuurlijk door de ontevredenen in Nederland allen gerekend werden, die zich in Indië een' werkkring hadden zoeken te verschaffen.

De standsijverzucht, die in Europeesche maatschappijen en in Nederland voornamelijk den geheelen toestand beheerscht en waarvan Multatuli, door zijne Indische opvoeding, slechts een zéér vaag denkbeeld had, verklaart voor 't grootste gedeelte de vereering, waarvan hij bij zijn optreden en ook nu nog, na zijn dood, — we mogen wel zeggen — het slachtoffer was. —

Wij willen daarom nogmaals in korte trekken trachten aan te toonen, dat Multatuli *niet* was een democraat, een radicaal, in den zin die daaraan door een zeker gedeelte van het Europeesch-Nederlands volk wordt gehecht, dat zij, die socialistische en anti-autocratische vrijheidsgevoelens in zich omdragen en meenen daarvoor propaganda te moeten maken, in hem een zeer slecht bondgenoot zouden hebben gehad, al gelukt 't hen ook om uit zijne werken reeksen van zinsneden aan te halen, die hen bij hunne propaganda goede diensten zouden kunnen bewijzen; dat Multatuli géén strijd voerde tegen toestanden in de Europeesche samenleving, maar dat hij strijd voerde tegen de Europeesche menschheid zelve, die hij niet kon uitstaan. — Geen partijman in, maar vijand van Europa. Het komt ons voor dat dit niet dikwijls en duidelijk genoeg aan de Europeesche wereldhervormers kan worden gezegd.

I.

Trachten wij een blik te slaan op de samenleving onzer landgenooten in Indië. Deze geeft een grootschen, indrukwekkenden, eerbiedwaardigen, doch tegelijk een kleinzieligen, matten aanblik te aanschouwen. Grootsch in hare verhouding tot de Indische volken; de verovering van Tjakra-Negara in geen enkel opzicht minder dan het beleg van Jacatra voor drie eeuwen; kleinzielig, mat, wanneer men haar gadeslaat in hare verhouding tot het moederland.

Verwondering behoeft ons dit niet te baren. Wat toch is de oorzaak geweest van onze groote uitgebreide macht in Indië. Juist — het moge

een contradictie schijnen — onze betrekkelijke zwakte, de omstandigheid, dat we nòch physiek, nòch moreel sterk genoeg waren, om te doen wat de Engelschen konden doen en gedaan hebben; doch waardoor wij een tegenstand zouden hebben uitgelokt, krachtig genoeg om ons te weeran.

Het luctor et emergo is bijzonder wel van toepassing op de geschiedenis onzer vestiging in tropenlanden.

Toch krachtig genoeg om niet gelijk Portugees en Spanjaard zóózeer met de bevolking te fraterniseeren, dat wij — zooals zij — er het loodje bij behoefden te leggen.

Zoo *iets* eigenaardig nationaal is, dan is het de nederlandsche samenleving in Indië, mèt hare grootsche en mèt hare kleine zijde.

Het is toch nog zoo heel lang niet geleden, hoogstens 50 jaar, dat zij voor het grootste gedeelte was samengesteld uit elementen, die in Nederland behoorden tot de geringen en onaanzienlijken, dan wel, die in Nederland om de eene of andere reden hunne carrière hadden zien mislukken. Ruwe klanten, ongeletterd, ongeleerd, onbeschaafd. Matrozen, koopvaardijchippers, gepasporteerde soldaten. Uit de hoogere standen, mannen, die hun vermogen hadden doorgebracht, kortom, 't was nu eenmaal een algemeen erkend feit dat, wie hier niet deugen wilde, naar den Oost moest.

Van uit een wijsgeerig standpunt is die qualificatie in de hoogste mate onjuist. Dat men in de Europeesche samenleving niet deugt, kan het gevolg zijn van twee oorzaken; men kan er namelijk te goed voor zijn en men kan er ook werkelijk te akelig voor zijn. De gevestigde ordelijke maatschappij tracht zich van beide soort van elementen te ontdoen. Zij, die er te goed voor zijn, die te veel zelfstandigheid, te krachtige persoonlijkheid hebben, te veel eigen initiatief, om zich tevreden te gevoelen met het kleine, ondergeschikte rolletje, dat hun door hunne geboorte is aangewezen, geven zeer dikwijls blijken van zoogenaamd niet te deugen in hun jeugd, terwijl het later blijkt dat zij intrinsiek vele malen deugdamer zijn dan hunne wèl deugende natuurgenooten. Wat nu de andere categorie betreft, de werkelijk zwakken en door de natuur misdeelden, zij werden, wanneer zij in Indië kwamen, zeer spoedig door 't klimaat zoódanig aangegrepen, dat zij niet veel meer in te brengen hadden.

Een soeserig bescheiden bestaan in gezelschap van eene Indische vrouw, bij wie zij een zeker aantal kinderen verwekten, die zij niet in staat waren tegen den invloed der krachtiger persoonlijkheid van de moeder te beschermen, gevolgd door eene zachte dood, sans frase, daarin be-

stond hunne verschijning op dit aardsche tranendal. We mogen dus gerustelijk beweren, dat zij, die door drie eeuwen heen in Indië zich hebben laten gelden en land en volk geregeerd en beheerscht hebben, in 't algemeen krachtige persoonlijkheden zijn geweest, persoonlijkheden die, wanneer Nederland geene kolouiale bezittingen had gehad, de Nederlandsche stam op andere plaatsen van den aardbol vasten voet zouden hebben doen zetten. Het is daarom eenvoudig belachelijk, wanneer thans, in den jare 1896, Nederlandsche wereldverbeteraars, socialisten, radikalen, geavanceerd liberalen, of hoe zij zich noemen mogen, geringschattend neerzien op hun voorgangers, die óók ontevreden waren als zij, doch die aan die ontevredenheid op een geheel andere en o. i. op veel aantrekkelijker wijze, dan nu mode geworden is, lucht gaven.

In de laatste 50 jaar, voornamelijk door de toepassing der stoomvaart, is de Indische Maatschappij meer „fatsoenlijk” geworden. Batavia de hoofdstad vooral, is net precies den Haag. Fatsoenlijke menschen gaan er in eene landsbetrekking heen en dienen er gemoedelijk 20 jaar lang. Zij nemen eene Europeesche dame als echtgenoot mede, krijgen Europeesche kinderen, die in Nederland hunne opvoeding ontvangen en „tout est pour le mieux, dans le meilleur des mondes.” Dat zou het ten minste kunnen zijn, indien niet diezelfde menschen, teruggekomen, dan wel, terwijl zij nog daar waren, een hoog woord voerden over Indië en Indische teestanden, die hen geheel en al onbekend zijn.

Want het is niet te Batavia en in de hoofdsteden dat men Indië kan leeren kennen, maar men moet onze landgenooten aan 't werk zien in de Buitenbezittingen of in het binnenland van Java.

Wanneer men dat doet, dan begint men iets te begrijpen van het eigenaardige proces van psychische vervorming, dat de Europeaan, ondanks zich zelve en trots de sterkste wilskracht, ondergaat.

Het kan niet anders. Hij is het molecuul, gelijk dat zich voelt aangedaan door de magnetische influenza, welke zijne energie in twee tegengestelde polen ophoopt.

Ondanks zich zelve en trots de sterkste wilskracht toch, is hij zelf, zooals hij in Indië aankomt, een product der Europeesche traditie. Hoeveel deze, hoeveel eigen oordeel en verstand bijbrengt tot de vorming van zijn persoonlijkheid, zal veel afhangen van de ontwikkeling die 't oordeel en 't verstand verkregen hebben. Evenwel men is veelal geneigd hieraan een te grooten invloed toe te schrijven, daar dagelijks meer en meer blijkt hoezeer, ondanks groote ontwikkeling van beide, toch de aangeboren traditie onbewust nawerkt.

De geleerden houden er eene nativistische theorie op na, volgens welke het dier gepraedisponneerd ter wereld komt om te worden, zooals 't wordt.

Een veulen, geworpen door eene merrie die weeft, zou b. v. óók gaan weven, zelfs wanneer men 't onmiddellijk na de geboorte uit de stal verwijderde.

Daartegenover heeft men de empiristische theorie, volgens welke deze eigenaardigheden slechts het gevolg zouden zijn van de eerste indrukken op de nog zeer vatbare hersenen; zoodat, om bij het voorbeeld van 't veulen te blijven, het een wever zou worden ten gevolge der eerste indrukken, die het na de geboorte van de wevende moeder ontving.

Alles wat de wetenschap in den laatsten tijd geleerd heeft pleit er voor, dat aan de nativistische theorie eene grootere mate van waarschijnlijkheid moet worden toegekend, m. a. w. dat omstandigheden, waaraan het individu gedurende zijn ontwikkelingsperiode is blootgesteld, wel wijzigingen kunnen te weeg brengen, doch den oorspronkelijk aangeboren aard niet kunnen veranderen.

B. v. het veulen. Men neemt het uit de baarmoeder der wevende merrie over, zóó, dat het 't schudden van 't moederhoofd ook zelfs geen oogenblik ziet; laat 't zoogen door eene merrie die niet weeft, en voedt 't op geheel buiten aanraking van de moeder.

Nu zal dit veulen wellicht geheel vrij zijn van weven. Hierin zouden de empirististen een bewijs mogen zien voor hunne theorie. „Neen”, zeggen de nativisten, „niet geheel”. Als ge slechts goed oplet, zult ge zien dat uw veulen, alhoewel 't niet weeft, niet geheel gelijk is aan een veulen van een geheel normale moeder, en ge moet u niet verwonderen als ge 't morgen betrapt op kribbebijten. Niet 't „weven” als zoodanig is aangeboren, maar eene neiging tot verkeerd-doen is aangeboren, en uit die zich niet op eene wijze, dan zal zij 't, vroeg of laat, op eene andere doen.

Inderdaad, het aantal Europeanen in de beschaafde maatschappij, dat geleerd heeft, zij het slechts voor enkele denkmomenten, zich los te maken van de velerlei banden waarmede zij aan hunne omgeving gebonden zijn, is uiterst gering. Wij zeggen „enkele denkmomenten”. Wellicht is 't juist te spreken van „enkele gevoelsmomenten”. De grootste denkers onder de Europeanen, zij kunnen, krachtens hun *verstand*, zich een oogenblik objectief plaatsen tegenover de meeningen, de opvattingen, de gewoonten waarin zij zijn opgevoed, doch zij kunnen 't zelfde niet doen krachtens hun *gevoel*. Nemen wij b. v. 't eenvoudige feit dat de Europeaan „gekleed” leeft. In 't algemeen kan men zeggen

„de Europeaan is nooit naakt”, zelfs niet in zijn binnenste binnenkamer. Wanneer ge hem vertelt dat er menschen zijn, die, heel kalm en gewoon, volkomen naakt, man en vrouw nog wel, met elkaar een praatje maken over het weer, dan denkt hij aan de apenkooi van eene menagerie. Wanneer ge hem vroegt om er de proef eens van te nemen, dan zoudt ge bij hem voor krankzinnig doorgaan. Mannen als Helmholtz en Darwin echter zouden u niet alleen gelooven, maar het feit zich zeer goed kunnen voorstellen. Toch zouden èn Helmholtz èn Darwin een zéér ongelukkig figuur maken, wanneer men hen dwong om op een goeden dag eens met een troepje Inlanders naakt door het bosch te gaan loopen. De traditie van eeuwen en geslachten werkt hier op 't gevoel, niet op het verstand.

En het is nu dit „gevoel” dat zich wijzigt onder den invloed van de noodzakelijkheid. Als ge de Europeaan plotseling overplant in eene omgeving, waarin niet de minste coïncidentie is tusschen de aangeboren, voor bepaalde indrukken vatbare plekken in de hersens en de indrukken die feitelijk op die hersens inwerken, dan ontstaat er veel méér hersenprikkeling. Op dezelfde wijze als er veel meer huidprikkeling ontstaat als men iemand dwingt een kleedingstuk aan te trekken dat hem niet past. Hieruit verklaart zich het oorspronkelijk denken van vele overgeplante Europeanen in de tropen. Wanneer daarbij echter eenmaal de Europeaan zoover gekomen is, dat hij, dat vreemde inwendige gevoel van tegenstand heeft overwonnen, dan wordt hij ook nooit meer dezelfde die hij te voren was.

Mutatis mutandis kan hetzelfde gezegd worden van alle gevoelens, die tesamen den mensch vormen zooals hij zijn zou, buiten de reguleerende inwerking van verstand en oordeel. Dat verstand en dat oordeel kunnen langen tijd, kunnen, door het geheele leven heen tot aan den dood toe, hem in staat stellen uiterlijk geheel en al dezelfde te schijnen; hij is daarom toch niet dezelfde, en zoò volmaakt kunnen 't verstand en 't oordeel hun plicht niet doen, of bij microscopische beschouwing zijner handelingen en zijner gedachteuitingen, blijkt het dat er wijziging heeft plaats gehad.

Passen wij deze wetenschap nu eens toe op het gevoel waarmede de Europeaan, krachtens zijne traditie, in Indië kwam, betreffende eerbied, achting, waardeering der hooggeplaatsten in de samenleving. Onverschillig of hij tot heden gemeend heeft in het hoofd van den Staat een gezalfde des Heeren, handhaver van goddelijke wetten en verordeningen te moeten zien, dan wel iemand „die zich door persoonlijke beminnelijkheid nauwelijks de verheven misdaad van Koning te zijn kan doen ver-

geven";¹⁾ in beide gevallen zal hem in zijne nieuwe omgeving iets ontvallen.

De waarde van zijne opvatting daaromtrent zal in zijne oogen geringer worden. Hij zàl, hij kàn onmogelijk dáár in het zonnige Indië, omgeven van tevreden berustende Inlanders, zelf ontheven van een groot deel der zorgen, die hem in Europa drukten, zóóveel, zùlk een overwègend gewicht hechten aan die dingen, waarmede vroeger in zijne oogen de wereld stond of viel. Ja, als hij over Europa en Europeesche toestanden met nieuw aangekomen landslieden van gedachte wisselt, dan zal wellicht nog eens de oude strijdlust ontwakken en zich uiten in heftige bewoordingen, doch die strijdlust heeft veel gelijkenis met dien van den gepensionneerden krijgsman. Hij is er uit. Voor 't oogenblik intresseert hem veel meer wat daar rondom hem heen geschiedt, en dat is dan ook al zijn belangstelling overwaard. — Later, als hij in Europa terug zal zijn . . . och neen, dan is zijne illusie eens kalm te genieten van een' welstand, die hij daar vroeger heeft moeten ontbeeren. 't Eerste wat hij doen zal is, Parijs eens gaan *bekijken*. — Hij is getemd; bourgeois geworden.

Nemen wij thans het gevoel voor godsdienst en zedelijkheid, waarmede hij uit Europa is aangekomen. Zonderen wij de katholieken uit. Om den invloed der katholieken te bestudeeren, zoowel dien welken zij uitoefenen als dien welken zij ondergaan, zouden we elders moeten gaan, b. v. op de Philippijnen. Doch nemen wij den gewonen protestanten Nederlander. Bij de bestaande nuances van godsdienstig geloof, voor zooverre het onder woorden gebracht en in belijdenissen is gecodificeerd, van de streng orthodoxen en doleerenden tot aan de zoogenaamd vrije gemeente toe, houdt bij allen een zeker begrip van maatschappelijk fatsoen, verband met godsdienst en zedelijkheid. Dit gaat zelfs zóóver, dat we ons eene novelle herinneren, geschreven door een geavanceerd modern theoloog, waarin een huisvader geschilderd werd, die uit pure ijdelheid — niet om te voldoen aan andere booze lusten — gedurende eenigen tijd eene bekende en veeleischende demi-mondaine aan zich verbond en waarin, zonder meer, de held van 't verhaal, dienst deed als voorbeeld, hoe ijdelheid en koopmanstrots iemand in 't labyrint kunnen brengen. Waar de *begrippen* omtrent sexueele moraal zoo weinig vast staan en de Europeaan dus geheel en al is aangewezen op zijn hem aangeboren gevoel, wat hem, als hij goed geëquilibreerd van constitutie

¹⁾ Woorden gebruikt door Fransche socialisten naar aanleiding van het bezoek van den Czaar te Parijs.

is, in Europa zelf nog wel tamelijk binnen de eenmaal gestelde perken kan houden, behoeft men zich toch werkelijk niet te verwonderen, dat hij gaat wankelen, wanneer hij zich eensklaps geplaatst ziet te midden van een Aziatisch volk, dat op 't punt van sexueele moraal lijurecht tegenstrijdige begrippen heeft. Het godsdienstig gevoel begint zich dus te wijzigen. Niet dat het vermindert. Integendeel, dikwijls wordt het versterkt door den aanblik en de omgeving van de natuur, maar het krijgt een geheel gewijzigd karakter. Het confessionneele, het vormelijke wordt minder, verdwijnt allengs geheel en maakt vooral bij gevoelige, zacht aangelegde gemoederen plaats voor een soort Christelijk Sociaal-pantheïsme, waarbij voor de harde strenge oud-Europeesche sexueele moraal zeer weinig kans overschiet haar invloed te behouden. Om kort te gaan: dat onze Europeesche natuurgenooten nog taliter qualiter op Europeesch-Christelijke wijze medewerken aan het instandhouden van een register van den Burgerlijken stand, is voor negen tiende meer een uitvloeisel van de noodzakelijkheid om zich tegenover de Inlandsche maatschappij hoog te houden, dan wèl een zaak van gemoedsovertuiging. Wij weten allen, en die 't niet weten kunnen het thans vernemen, dat de toepassing der huwelijkswetgeving, vooral in zake echtscheiding, in onze Indische maatschappij eene heel andere is dan in Nederland.

Ook hierin dus ondergaat het gevoelsleven van den Europeaan in Indië eene wijziging, die hij — bij krachtigen wil — met verstand en oordeel wel vermag te verbergen, doch nooit zoò dat ze geheel aan het oog van den scherpen waarnemer kan ontgaan. En dat doet 't dan ook niet. Onze uit Indië repatrieerende landgenooten onderscheiden zich in het algemeen van den Europeeschen middenmensch, door eene eigenaardige onbevangenheid, vergelijkbaar met die welke men heeft, wanneer men onverwacht gemengd wordt in een heftige twist, waarbij beide partijen zich hebben opgewonden en daardoor hun oordeel ietwat hebben beneveld. Zij zijn, om een modewoord te gebruiken, erg leuk. Zij zien geen standsverschillen, waar wij ze nog wèl opmerken. Zij hooren geen intonatieverschillen in ons Hollandsch, waar wij ze nog wel hooren. Zij verwisselen gemakkelijker van woning en woonplaats en hechten niet die groote waarde aan de stabiliteit ervan, en eindelijk en vooral, zij zijn anders — en o. i. beter — in hunne opvatting van geldzaken. Ook dit laatste leeren zij van de Inlanders en dat zijn in dit opzicht harde leermeesters. Deze toch weten zeer goed te rekenen, doch kennen het geld niet in de vreesselijk ernstige beteekenis waarin de Europeanen het kennen. Voor den Europeaan heet het „leven of sterven”, voor den Inlander slechts „genieten of zich vervelen.” En daarom is hij —

ondanks zijn zoogenaamden eenvoud — zóó duur. Daardoor komt het dat de Europeaan, die voor eene juist afgepaste bezoldiging moet dienen, zoo door den Inlander wordt geëxploiteerd.

Wanneer niet de Indische regeering de duizenden veroordeelden exploiteeren kon tot het verrichten van diensten, die anders betaald zouden moeten worden, dan was zij reeds lang bankroet.

Hoe het zij, de van nature gierigste Europeaan, die uit Indië komt, is nog altijd spilziek, vergeleken bij den Europeeschen bourgeois.

Ook de taal die hij spreekt wijzigt zich, wat voor taalkundigen een belangrijk veld van onderzoek zou kunnen uitmaken. De Indische Nederlander wordt purist op 't maleisch, en in dezelfde mate vermindert zijn gevoeligheid voor Nederlandsch. ¹⁾

Wat blijft er nu van den psychischen Europeaan over, wanneer hij afgeleerd heeft te gevoelen voor maatschappelijk-politieke toestanden, wanneer hij heeft afgeleerd te gevoelen voor Europeesche standsbegrippen, Europeesche begrippen van sexueele moraal, Europeesche begrippen van de wijze waarop het geld moet worden besteed en met een verzwakt taalgevoel. Van uit een Europeesch standpunt is zulk een man immers geen Europeaan meer. Hij is vreemdeling geworden, meer vreemdeling dan de Franschman, de Rus, de Engelschman het voor den Nederlander zijn.

Ware 't dan ook niet dat die gerepatrieerde Indo-Europeaan de vertegenwoordiger is van een consortium landgenooten, dat in zijn geheel zeer groote finantieele belangen voor het Hollandsche volk vertegenwoordigt, men zou hem nauwelijks een blik waardig keuren. Heeft hij goed gevochten tegen de zwarten, welnu hij is er voor betaald. Heeft hij zich kranig, scherpzinnig, doortastend gedragen als ambtenaar tegenover de Inlanders, nu dan heeft hij ook daarvoor een hoogen rang gehaald. Is hij rijk, nu dan zal hij daar zeker die arme zwarten wel duchtig hebben uitgezogen en behoeft men er zich minder gewetenszaak van te maken, hem wat meer dan de dubbele marktprijs te doen betalen. — Is hij arm, dan is het zeker een verlopen man, want wie wordt er in den Oost nu niet rijk? Zoò of zoo ongeveer luidde nog tot voor korten tijd de vox populi, waar het Oostersche menschen betrof.

Men meent dat 't langzamerhand anders wordt en alreede anders is geworden. Wij gelooven dat dit onjuist is. De vervreemding tusschen Nederlanders uit Indië en hunne landgenooten is dezelfde gebleven, al

¹⁾ 't Woord „opstootje” voor „oploopje” heeft zelfs thans burgerrecht in de Nederlandsche dagbladpers. En wat denken de lezers van *T. en L.* van het woord „kreescglimmering” in een der romans van Maurits?

hebben de toestanden zich eenigszins gewijzigd. Onze Indische bezittingen zijn eenvoudig in de laatste 25 à 30 jaar voor méér Europeanen toegankelijk geworden. Dat geeft aan sommige plaatsen van het onmetelijke Indische rijk zeer lokaal een ietwat meer europeesch tintje, aan een zeker gedeelte van Nederlands middenstand eene ietwat minder boosaardige stemming ten opzichte van Indië, doch het volk, janmaat en de arbeiders, die geen examen kunnen doen voor den Indischen staatsdienst en die geen geld hebben om den overtocht te betalen, is even wrevelig tegen den Oost als vroeger. Het voelt dat het geen gelijkgezinden, geen landgenooten meer zijn, die uit Indië terugkeeren. Het voelt dat het met menschen te doen heeft, die het *volk* niet meer begrijpen, niet meer met hem medegevoelen kunnen en het behandelt hen onaangenaam.

Dit maakt de toestand van den gerepatrieerden Europeaan dan ook niet benijdenswaard. Zeer dikwijls werkt zulks op hem terug en wordt ook hij onstemd tegen zijne landgenooten; niet geheel onverklaarbaar, alhoewel absoluut onverstandig.

Niet geheel onverklaarbaar! Beschouwen wij nog even den Europeaan in Indië, zooals wij hierboven hebben aangetoond, bezig om onbewust eene langzame, geleidelijke maar zekere wijziging te ondergaan in geheel zijn psychisch gevoelsleven. Een natuurlijk gevolg hiervan is een zeker gevoel van isolement. Een tweede gevolg, een gevoel van eigen kracht. Hier is de „men” weg, die aan velen in Europa tot steun verstrekt en waartegen Multatuli zoo heftig te velde trok. Er is hier geen „men” die dit doet of dat nalaat, maar alleenlijk een eigen „ik” dat zelf moet weten wát te doen, wát na te laten. Tot zoover wat de gedachten-sfeer betreft. Doch ook wat 't gewone practische leven betreft, wordt uit dit isolement kracht geboren. Niet voor elke ziekte is eene specialiteit, zelfs geen gewoon geneesheer bij de hand en vrouw en kroost moet men zien lijden en sterven, zonder de overtuiging te hebben dat alles geschied is wat menschelijke wetenschap vermag. Doch er is meer. Men ziet rondom zich een niet onbeminlijk volk leven volgens zedewetten, geheel afwijkend van die welke men tot heden als éénig mogelijke heeft leeren kennen. Men begint er aan te twijfelen of die onomstootelijkheid wel zoo zeker is. Langzamerhand verkrijgt men de zekerheid, dat alles, dus ook dit slechts eene betrekkelijke waarde heeft. Doch, ondanks die betrekkelijke waarde blijft men er aan hechten. Men komt tot een vergelijk, een *modus vivendi* met zijne eigene, zijne vroegere overtuiging. Men maakt zich zelf diets dat die wetten eene absolute waarde hebben voor den Europeaan, doch niet voor den

Inlander. Daardoor wordt echter de kloof tusschen U en den Inlander verbreed. Humaniteit waar zijt Gij? Dus toch weer *geene* andere zedewetten voor U dan voor den Inlander. — Wie gevoelt niet dat bij dien gedachtengang de neiging kan ontstaan, die anderen, de hunnen, de blijkbaar meer voor de hand liggenden, eerder als onomstootelijk te gaan beschouwen?

En toch... Inlander worden? In de kampong gaan zitten? Rijst eten van een pisangblad en voortleven in stille aanbidding van de geëificeerde natuur, zonder maat van tijd, zonder besef van geldswaarde, los van alle herinneringsbanden uit de jeugd? Soms komt de verleiding op. Bijwijlen is zij zeer sterk en toch... neen, men wil dat niet, men vreest er voor als voor zelfmoord, men vermant zich en tigt weer aan 't werk... aan 't werk in dienst der Europeesche beschaving, met des te meer voortvarendheid, naarmate men de verleiding sterker gevoeld heeft.

Ook die strijd, die zoo menigmaal gestreden wordt, geeft kracht na overwinning. Men voelt het, men heeft iets te bewaren, iets te handhaven in zich zelve, — het geschenk zijner moeder — de Europeesche traditie. — En wanneer men nu met het gevoel van innerlijke kracht en zelfvoldaanheid, dat de overwinning schenkt, in Europa wederkeert, dan vindt men eenvoudig zijne landgenooten ondankbaar, dat zij in 't minst geen waardeering toonen of gevoelen, dat Ge — in eigen oogen althans — zoo weinig gehavend uit den strijd zijt wedergekeerd. Inde irae.

Die *vira* is onverstandig, maar wie kan altijd verstandig zijn als hij meent miskend te worden. — Miskend intusschen wordt hij niet, want hij is *niet* zoo weinig gehavend uit den strijd teruggekomen als hij zelf wel meent. Wij zullen de laatsten zijn om te beweren, dat hij een minder goed mensch is geworden, maar een minder bruikbaar Europeaan is hij zeker en, wij zijn zelfs niet geheel afkeerig van den lust om te beweren, dat de betrekkelijke politieke onbeduidendheid van ons volk in Europa gedeeltelijk het gevolg is van den invloed van gerepatrieerde Indo-Europeanen.

Doch hiertegenover staat dat hij, los van het Europeesch maatschappelijk verband als persoonlijkheid, is uitgedeid, men zou bijkans zeggen, een grooter volume heeft gekregen.

Het is te betreuren, dat niet alle Europeesche mannen uit Indië zich zelf daarvan behoorlijk rekenschap geven. Het is te betreuren dat sommigen van de Europeesche maatschappij méér verlangen dan zij hen geven kan, namelijk rust, genoegen, wetenschap en kunst, m. a. w.

alles wat voor geld te koop is. Dat zij ook nog waardeering verlangen is verkeerd. Van dat verlangen moesten zij, eens vooral, afstand doen. Het Europeesch publiek zal nooit kunnen waardeeren, wat er grootsch in Indië verricht is geworden en nog dagelijks verricht wordt. Dat te vergen en er op aan te dringen is de kleinzielige eigenschap der Indo-Europeesche menschen, waar zooveel grootsch tegenover staat.

Of is het werkelijk alleen om de karige bezoldiging, dat de N.-I. officier, vrouw en kind te Batavia achterlatend, vrijwillig gehoor geeft aan de roepstem om naar Atjeh of Lombok te gaan? „Gehoor geeft”? zeggen wij. Neen, trillend van onstuimige drift, nauw in den band te houden, zoolang die vergunning zich nog laat wachten!

Meent men werkelijk dat de robuste, gezonde knaap niet elders zijn levensonderhoud zou kunnen verdienen?

Is het werkelijk om de karige bezoldiging — beter dan in Nederland, maar desniettemin karig — dat de Indische controleur met een geduld en toewijding, in Nederland zeker niet tot dien prijs te koop, midden in de wildernis, op uren afstands van andere Europeanen, zich aan zijn taak wijdt, dag en nacht gereed om èn de bevolking èn zijn Meester, de Regeering, in te lichten?

Is het werkelijk om de winst en om deze alleen, dat de kooplieden in Indië hun import- en export-handel drijven, in 't moordend klimaat der kuststreken, met een ijver en een voortvarendheid, waarover de handelsvrienden in Amsterdam, Rotterdam, Londen en New-York zich niet alleen verbazen, maar ook wel eens wrevelig maken?

Neen, dat is niet *om* die bezoldiging en die winsten, doch *doordien* de European te midden dier millioenen Inlanders zich geïsoleerd gevoelt, en daaraan een kracht ontleent, die in Europa sluimerend zou zijn gebleven.

Die kracht wijzigt natuurlijkerwijze ook zijn politiek „gevoelen”. Onze Indische landgenooten, voor zoover zij iets van den *kolonist* aan zich hebben, krijgen democratische opvattingen. Natuurlijk geldt dit 't meest voor particuliere industriëelen, doch ook ambtenaren en officieren, hoezeer ook eenerzijds afhankelijk van de hierarchie, worden onwillekeurig in die richting gedreven. Gekroonde hoofden, adel, historische familienamen, ja, men *weet* nog wel wat ze in Europa beduiden, maar men *voelt* 't niet meer, zooals men 't in Europa voelde.

Het hoofd van den Staat in Indië, van dat groote Rijk, met zijne millioenen onderdanen en zijne vele landtalen, 't is een bourgeois, een zetbaas en na zijn ontslag een gewoon particulier.

De Koning in Holland kan zich vergist hebben bij de benoeming.

Van daar dat ieder Europeaan in Indië zich nader gevoelt aan den troon des Konings dan eenig burger in Nederland.

Kritiek op daden van den G.-G. is niet alleen geoorloofd, maar ieder Indo-Europeesch burger gevoelt op sommige oogenblikken van zijn leven de lust in zich opkomen om dien koning eens zelf de een of andere grief te gaan mededeelen.

Doch daartegenover staat, dat diezelfde democraat in de praktijk van het leven zeer sterk moet ondervinden, dat hij onder autoeratisch gezag leeft. Sommige onder hen leeren zelfs dat gezag liefhebben en verbazen er zich over, wanneer zij, in Nederland terug, zulke slappe banden vinden in de hierarchie, zulk een groote consideratie voor de publieke opinie.

Hun politiek gemoedsleven heeft zich gevormd tot eene eigenaardige conglomeratie van autokratische en democratische gevoelens. Deze gemoedsstemming zou onder andere omstandigheden moeten uitloopen op eene politieke geloofsbelijdenis, waarin een onafhankelijk Indisch Rijk, onder 't bestuur der daar thans aanwezige Nederlanders, het eerste artikel van 't programma zou uitmaken. En werkelijk hebben wij die belijdenis hooren afleggen door voortvarende energieke Europeanen, die echter geen flauw idé van Europeesch staatsrecht hadden. Hoe dit zij, een algemeen en zeer natuurlijk verschijnsel is het, dat het begrip vaderlandsliefde verzwakt, te gelijk met het gevoel voor het verschil van nationaliteit.

Men kan in Indië met lieden van elken Europeeschen landaard verkeer en daarbij geheel vergeten dat zij van een anderen landaard zijn. Men kan gemoedelijke industrieelen de wenschelijkheid hooren bespreken, dat de Ned.-Ind. Bezittingen Engelsch moesten worden.

Men kan dappere, flinke, aan hun plicht in alle opzichten trouwe officieren hooren beweerden, dat zij leven en sterven willen in den strijd tegen den Inlander, die zich tegen het *Europeesch* gezag verzet.

Daarmede zijn zij geen oogenblik ontrouw aan den Koning, doch daarbij voelen zij er *iets* van, dat de zaak, waarvoor zij strijden, nog iets anders, iets hoogers is dan de oorlogen der Europeesche volken onderling.

Van uit hun standpunt is hun zaak nog altijd eene rechtvaardige zaak, ook dan, wanneer een Europeesche oorlog teruggebracht zal zijn tot de beteekenis van broedertwist.

Laten deze weinige trekken genoeg zijn om aan te toonen dat de

Europeaan, die korter of langer in Indië heeft geleefd, diè meer of minder in nauwe aanraking is geweest met het volk der tropen, een ander mensch is geworden, iemand die anders voelt als de gewone Europeaan en die in verband daarmede ook anders gaat denken. Slechts bij sterke wilskracht en groote mate van persoonlijkheid zal hij dat denken kunnen beheerschen; in zooverre dat hij niet aan alle zijne opkomende denkbeelden terstond uiting geeft in woorden. Men denke daarover niet te gering. Zij die hun leven in Europa hebben doorgebracht kunnen er zich geene voorstelling van maken, hoe vreemd de Europeesche toestanden zich weer voordoen, aan hen, die jaren daarbuiten stonden. Het feit alleen, dat men door blanke rasgenooten bediend wordt, is aanvankelijk eene onaangename gewaarwording. Men is zóózeer gewoon om het begrip van dienstbaarheid te verbinden met dat van rasonderscheid; men is zelfs er zoózeer aan gewoon geraakt dat, de gekleurde dienaar U geen oogenblik uwe meerderheid boven hem misgunt, dat men aanvankelijk werkelijk bang is, dat uw blanke kruier, in een oogenblik van jaloerschheid, U uw koffer naar 't hoofd zal werpen.

Vermakelijk wordt het, wanneer wij met Europeanen of kleurlingen te doen hebben, die geen herinneringen uit Europa hebben, wijl ze in Indië geboren zijn. Onder dezen bevinden er zich, die een eerbiedige vrees hebben voor hunne Europeesche bedienden en neiging vertoonen om de rollen om te keeren. — Dat echter onder die omstandigheden ook 't omgekeerde vóórkomt, en dat er zijn, diè uit vrees van hun gezag te verliezen, ongemotiveerd aanmatigend zijn, kan ieder zich lichtelijk voorstellen. Zoo neen, dan kan hij inlichtingen bekomen bij den dienstbaren stand in Nederlands hofstad, die er meesterlijk op geoefend is, munt te slaan uit beide eigenschappen van onze Indische landgenooten. Wij kunnen hier ter plaatse daarop niet verder ingaan. Voor wie over de zaak wil nadenken, zij 't voldoende, dat zijne aandacht gevestigd wordt op de algeheele veranderde wijze van religieus-zedelijk en sociaal gevoelen bij onze Indische landgenooten.

II.

In den regel uiten deze Indische landgenooten in Europa zich niet veel en hoe zouden zij ook. — De meerderheid is niet arm, en kan het zich in 't Europeesche leven betrekkelijk aangenaam maken. Velen zijn rijk en zien kans door de eigenaardige wijze waarop zij van hun rijkdom gebruik maken, dienstbaren en minderen, vrij wel te demoralis-

seeren, of zoo al niet, dan toch, wat de gezeten bourgeois noemt, de markt te bederven.

Typen van overtuigde geloofsstrijders, zooals wijlen de Heer Keuchenius, komen er weinig uit Indië terug. In de meeste gevallen zijn de Indische gerepatrieerden onverschillig omtrent godsdienstige confessies, doch geïnspireerd door eene neiging tot mystieke bespiegeling, die zich uit in eene voorliefde voor kwakzalverij op fysiek gebied en voor de *occulte* wetenschappen, spiritisme, sonnambulisme, magnetisme etc. op het psychische. — Het zijn rustige burgers van den staat, geneigd tot het helpen handhaven van orde en gezag en hun ontevredenheid over personen en toestanden uit zich in een zacht en stil gemopper, bijkans nooit op luidruchtige wijze, en in 't geheel nooit door daden. Het zijn contemplatieve wijsgeeren geworden, menschen die de zaken in Europa nemen zooals ze zijn. Een onlangs uit Indië opgedoken socialist, bevestigt als uitzondering den regel.

Nu kwam Multatuli met zijn machtig talent eensklaps, onverwacht en onvoorzien uit Indië, in de Europeesche samenleving néervallen, aanvankelijk zich bepalende tot het beschuldigen van de Indische Regeering, de Indische hooggeplaatsten, van den Inlander te mishandelen. Er was iets in de belangstelling waarmede men hem aanhoorde, dat deed denken aan de uiting van een lang verkropte ergernis. 't Was als of men nu eindelijk de reden eens gevonden had van dat stille, dat min of meer onbegrijpelijke dat tot heden in den Indischman geërgerd had. „Ah mannetje”, zoo dacht 't Nederlandsch publiek, „heb ik u eindelijk daàr; was het daàrom dat ge u zoo stil en „bescheiden hieldt bij alle vraagstukken, die ons warm maakten? Uw „geweten is niet zuiver. Gij hebt den Javaan mishandeld en uitgezogen.” Van dat oogenblik was ieder repatriëerend landgenoot verdacht van mishandeling en uitzuiging, of ten minste medeplichtigheid daaraan. Wij herinneren ons nog levendig, hoe in die dagen op school iemand, die Indisch ambtenaar wilde worden, werd aangezien, alsof hij den wensch te kennen had gegeven zijne opleiding te ontvangen tot hoofd van eene dievenbende. Multatuli zelf begreep niet tot welke wanbegrippen hij aanleiding had gegeven. In zijne voorstelling, zooals in die van vele Indo-Europeanen, was Indië een heel groot rijk, bestuurd door ambtenaren, die wel zoo vriendelijk waren uit zuivere loyaleiteit, uit een soort van reverentie voor de herinneringen uit hun jeugd, trouw te blijven aan het Nederlandsch gezag. Maar dan moest Nederland daarvoor ook verbazend dankbaar zijn.

Eigenaardig is het dat bij Multatuli dat begrip bleef bestaan en niet

spoedig onder den invloed van de Europeesche omgeving weer afstompte. Op 't einde van den Max Havelaar spreekt hij het duidelijk uit, waar hij zegt: „en ik zou klewang-wettende krijgsvangen slingeren in de gemoe-
nderen van die martelaren, wien ik hulpe heb toegezegd, ik, Multatuli.”

„Redding en hulpe, op wettelijken weg, waar het *kan*; — op wet-
tigen weg van geweld, waar het *moet*.”

Ook later, zooals uit de brieven gebleken is, meende hij nog zijne conditiën te kunnen stellen, ingeval hij zijne verschrikkelijke bedreigingen niet ten uitvoer zou willen leggen.

Wij kunnen niet verheelen, dat we meer voldoening zouden gehad hebben, wanneer diezelfde Multatuli te eeniger tijd eens ware gesneuveld met den tulband op; de klewang — gewet als die zijner bentgenooten door Atjehsche krijgsvangen — in den rechter, de Koran in de linkerhand, gesneuveld door 't lood zijner vroegere landgenooten. Dat ware een schoon einde geweest van iemand die zóó schoon kon spreken. Intusschen is het anders gegaan. We kunnen het betreuren, doch ook niet al te zeer. De natuur is hier sterker gebleken dan de leer. Multatuli heeft de in hem voortlevende traditie niet geheel kunnen overwinnen. Hij heeft zich niet geheel los kunnen maken van zijn Europeanisme, nadat hij eenmaal in Europa was teruggekeerd.

Daarmede was hij evenwel geen Europeaan, geen revolutionnair Europeesch hervormer geworden. Verre van dien. Nadat zijne pogingen mislukt waren, om in, wat hij noemde, de Havelaar's zaak zijn zin te krijgen, gaat hij, men zou haast zeggen uit verveling, vitten op de Europeesche zeden en gewoonten. Men heeft hem daarbij genoemd een oorspronkelijk denker van den eersten rang. Wij willen die qualificatie geheel laten voor rekening van hen die haar bezigen, doch alleenlijk er op wijzen, dat alle opmerkingen over godsdienst, zeden en gewoonten van het Europeesche volk, die wij in de werken van Multatuli vinden, in zijn tijd en ook nog heden ten dage gangbare munt zijn onder de Europeanen die lang in Indië hebben geleefd. Zeker, die opmerkingen zijn juist, volkomen juist van hun standpunt, maar zij bewijzen alleen dat dat standpunt een ander is dan dat van den Europeaan, wat te bewijzen was.

Wanneer we trachten op deze wijze M.'s werken te beschouwen, dan zullen wij daarin elk oogenblik getroffen worden door uitingen van wrevel en weerzin tegen de Europeesche wereld, uitingen die volstrekt niet 't kenmerk dragen van een ernstigen wil om te hervormen, te verbeteren, maar veeleer van een eigenaardig ondeugend genoeg, om hoofden en harten der Europeanen in de war te brengen. Ook niet 't oorspronkelijk denken is het wat hem noopt tot boetpredicatiën tegen

zedes, gebruiken en opvattingen. De dwaasheid dier zedes, gebruiken en opvattingen, beschouwd van uit het standpunt van den Indo-Europeaan, zijn duidelijk genoeg. Daartoe is geen oorspronkelijk denken noodig. Het talent van weêrgeven alleen is het wat onze bewondering verdient, doch tevens de overtuiging schenkt, dat hier méér wrevel dan wel lust om te verbeteren de aanleiding is.

Als het dienstmeisje s'avonds haar dakvenstertje sluit, is zij een levend protest tegen de onnatuur der Europeesche maatschappij. „In landen” — zoo staat er — „waar beschaving en overbevolking nog niet, door zamenpersing beneden, het menschedom hebben opgeknepen naar boven” etc. ¹⁾

Deze „uiting”, die met honderden zouden kunnen vermeerderd worden, is eene uiting van wrevel en geringschatting voor Europeesche toestanden. Was nu die wrevel alleenlijk het gevolg van het niet recht doen in de Havelaarszaak? Wie is er die 't geloven kon? Neen, die wrevel was eene gemoedsontstemming over het feit, dat de Semi-Inlander in Nederland niet in staat was aan zijne in Indië aangeleerde lusten bot te vieren. Die lusten waren volstrekt niet alleenlijk van sensueelen aard. We willen liever dat onderwerp onaangeroerd laten. Maar die lusten bestonden ook in „groot te doen” eene magnanieme, nederbuigende houding aan te nemen tegen ondergeschikten en minderen, te gevoelen, dat zij van U afhankelijk zijn, vaderlijke pastorale zorg aan hen te besteden. Dat was voor hem eene behoefte, daar kon hij niet buiten, en dat hij er desniettemin niet aan toe kon geven, maakte hem razend van ergernis en spijt.

Men meene nu vooral niet dat ook dáárin M. alleen stond. Integendeel, vele Indo-Europeanen zijn zoozeer gewend geraakt, dat de groote massa tegen hen opziet als tegen een Hooger Wezen, dat hen het verblijf in Europa dáárom alleen reeds onmogelijk is, wijl zij dat hier missen.

Om kort te gaan, Multatuli was op en de op een Indo-Europeaan geworden, zonder het zelf te weten of er zich rekenschap van te geven. Toen hij zijn ontslag indiende bestond Europa en het Europeesch-Nederland alleen nog maar in zijne verbeelding en nooit of te nimmer heeft hij er eene meer duidelijke voorstelling van gekregen. Toen hij op later leeftijd zich genoopt voelde om in de dagbladen bekend te maken, dat volgens zijne meening de socialistische leerstellingen niet geschikt waren om het Europeesche volk eene grootere mate van geluk deelachtig te doen worden, had hij waarschijnlijk zelfs nòg geen klaar begrip, hoezeer zijne uitvallen tegen Europeesche toestanden er toe hadden bij-

¹⁾ *Max Havelaar*, 3e druk, p. 171.

gedragen, om de socialisten in de meening te brengen dat hij hunne beginselen toch was toegegaan. ¹⁾

Wij zullen dus wèl doen om in Multatuli den Indischen dichter te leeren zien, die daarom in Europa zoo'n ongelukkig bestaan geleid heeft, omdat hij van geboorte geen Indiër was. Hadde hij slechts Saïd Salim of iets dergelijks geheeten, en ware hij verschenen in Oostersch gewaad, men zou hem met geld overstroomd hebben en al zijne dwaasheden en ongeregelheden zouden hem van harte zijn vergeven geworden.

Houthem, Nov. '96.

SWART ABRAHAMSZ.

(*Wordt vervolgd.*)

DE KOOPMAN EN DICHTER HOOFT.

„Dat de koopman eenen goeden poëet aan u bedorven heeft, zeggen uwe rijmelooze gedichten. 't Is echter ruim zoo lijdelijk, bij oft de poëet den koopman bedorven hadde,” enz.

Hooft stelt dus twee personen tegenover elkander: den poëet, bedorven door den koopman, — den koopman, bedorven door den poëet. En om den zet, zoo Joost Baeck er iets scherp in voelen mogt, te verzachten, voegt hij er bij, dat de eerste er beter aan toe is dan de tweede, en laat er een grap op volgen.

Zou evenwel de tegenstelling geene aardigheid missen, dan moet Baeck wel geweten hebben, wien Hooft met den bedorven koopman meende. Hooft noemt hem niet, wie was 't?

't Antwoord geeft des drossaarts vader.

De burgemeester wilde van zijnen zoon eenen koopman maken. Toen deze uit Italië terugkwam, werd de proef genomen, hij werd aan den lessenaar gezet. Maar de proef mislukte, de poëet had in hem den koopman bedorven, en de vader moest besluiten hem eenen anderen weg te laten gaan. Hij liet hem nu in de regten studeren, vertrouwende dat hij hem door zijnen invloed wel aan een of ander aanzienlijk en winstgevend ambt zou weten te helpen. —

— Ik heb alleen voor mijnen oudsten zoon, door de hulp mijner medebroederen, en de gunst van Zijne Exc. het drostambt van Muïden verkregen, — „'twelk ick” — voegde hij er bij — „mij noch nyet zoude hebben onderwonden, zoo ick in hem zooveel inclinatie totte coopmanschap als tot het studium hadde gespeurt.” Met andere woorden: Had er een koopman in hem gezeten, ik had hem geen drost laten worden; maar nu hij een poëet was, heb ik dat baantje voor hem gevraagd (bl. 250). Van de aureool, waarmede Brandt de drossaardij omstraalde, als van ouds alleen den hoogen adel toegeëigend, blijft al niet veel over, daar de burgemeester die waardigheid beneden den kantoorlessenaar stelde!

Zie verder *De Navorscher*, 1875, blz. 540—545.

¹⁾ In 1888 verscheen te Amsterdam een Socialistisch weekblaadje, getiteld: „Multatuli.” Orgaan, naar ik meen mij te herinneren, eener vereeniging van dien naam. Daarin kwamen vele zinsneden uit de Ideeën voor.

BOEKAANKONDIGING.

1. *Veertien Jaar Literatuur-Geschiedenis, 1880—1893*, door WILLEM KLOOS.
Twee deelen. — Amsterdam, S. L. van Looy & H. Gerlings. 1896.

Ziehier een verzameling letterkundige opstellen, waarvan de lectuur en de herhaalde bestudeering en overweging niet dan ten zeerste kan worden aanbevolen aan allen die zich bezig houden met de beoefening van de Nederlandsche taal- en letterkunde. De meeste van deze artikelen zijn indertijd geplaatst als literaire kronieken in het tijdschrift: *De Nieuwe Gids*. De schrijver zegt in een voorberichtje dat ze met ernst geschreven zijn. Ik geloof dat graag en verwijs daarvoor naar de studie over Hofdijk, een van de leerzaamste. De indruk die bij mij na het lezen van deze kritieken weer verlevendigd werd, was, dat geleerde en kunstenaar er twee zijn en dat de letterkundige artist in de eerste plaats bevoegd is te oordeelen over literaire kunst.

Wanneer het de wetenschappelijke beoefening der letterkunde geldt, de historische behandeling, het doen herleven van vroegere literatuur-perioden, dan gaan we in de leer bij mannen als Jonckbloet, Te Winkel en Ten Brink, maar is het ons er vooral om te doen het zuiver artistieke op te merken en genieten in oude en moderne schrijvers, dan kunnen we niet de hulp ontberen van Albert Verwey ¹⁾ en Willem Kloos.

In deze literatuur-geschiedenis krijgen we een zeer duidelijk inzicht in het streven der jongeren; glashelder wordt hier gedemonstreerd wat de nieuwe richting wil. Hier is een dichter aan het woord die zich zijn kunst volkomen bewust is en daarover weet te schrijven voor het beschaafde publiek, in een daarbij passende stijl, helder en klaar. Kunst is voor Kloos de allereen- individueelste expressie van de allereen- individueelste emotie. Over poëzie oordeelt hij aldus: „Twee dingen zijn het, waardoor goede verzen zich van slechte onderscheiden. 1°. de juistheid der klankexpressie; 2°. de noodzakelijkheid en zuiverheid der beeldspraak.” En verder: „Men is bij ons te lande niet gewoon, om de dichters op deze wijze te bespreken en hunne waarde te

¹⁾ Ik heb hier op het oog zijn uitgaven van Hooft, Bredero etc., bij dezelfde uitgevers verschenen, waarover de Heer v. d. Bosch in dit Tijdschrift reeds 't zijne gezegd heeft.

bepalen naar de fijne samenstelling en schakeering, *het gevoelde* van den klank. Toch is die wijze de eenig ware.

Want evenzoo als men het talent van een artist-met-kleuren niet moet afmeten naar het aandoenlijke zijner onderwerpen, of den weelderigen plantengroei zijner landschappen, of de schoone gelaatstrekken zijner modellen, maar wel naar de mate van volmaking, waartoe hij heeft weten weer te geven, wat hij zag en voelde, met zijn kunst: evenzoo moet het talent van een artist-met-woorden niet worden beoordeeld naar het diepzinnige zijner gedachten, of het edelaardige zijner gevoelens, of het treffende der gebeurtenissen, die hij bezingt, maar uitsluitend en alleen naar de kracht en de fijnheid, waarmee hij de gedachten en sentimenten en gebeurtenissen heeft gevoeld en gezien en naar de meerdere of mindere zuiverheid, waarmee hij dat gevoel door klanken heeft weten uit te drukken.

Wie het anders zegt, zal eerst nog eenige jaren vlijtige studie aan de literaire kunst moeten wijden om zoowel zijne fantasie, als zijn gehoor te oefenen, voordat zijn opinies over poëzie voor de artisten eenige de minste waarde kunnen hebben."

Hier spreekt dus een kunstenaar over zijn eigen kunst, en nu hebben wij allen niet-artisten onze ooren wijd open te zetten en aandachtig toe te luisteren naar hetgeen hij te zeggen heeft. De voornaamste letterkundige personen en verschijnselen uit de laatste tijd komen achtereenvolgens ter sprake. Wat een literatuur is dat na '80! Daar heb je Van Looy, de eenvoudige en ijverige artist, met zijn scherpe opmerkingsgaaf en zorgvuldig bewerkt proza; Van Deyssel, de hartstochtelijke minnaar van het Woord, met zijn prachtig Nederlandsch, overweldigend en bedwelmend; Gorter, die zich zoo na verwant gevoelt aan de natuur, met zijn geheel oorspronkelijke gevoelsuitingen; Van Eeden, de groote denker, met zijn rijke fantasie; Couperus, de man van het subtiële en het exquisite, met zijn microscopisch-fijne zielsontledingen. En dan vooral niet te vergeten en in de eerste plaats Kloos zelf, en Albert Verwey, en Hélène Swarth.... Dat alles is zoo frisch, zoo oorspronkelijk en innig-mooi, dat ik allen die deze nieuwe letterkundige kunst nog niet kennen — en zoo zijn er — niet genoeg op het hart kan drukken zich er in te werken en dan als inleiding dit boek van Kloos te lezen. Er wacht hun een groot en ongekend genot!

Hilversum.

K. POLL.

Men vindt in het handschrift van de Gortter het *Wilhelmuslied* van Marnix de Sint-Aldegonde, by hetwelk De Gortter schreef: „1568 ghecomponeert ende ghemaect door jonckheer Philips van Marnix, heere van Sinte-Aldegonde, excellent poeet.”

J. F. WILLEMS, *Belgisch Museum*. Eerste deel, 1837, blz. 372.

KLEINE MEE-DELINGEN OVER BOEKWERKEN.

J. L. KEETELAAR JZ., *Den-Appels. Geldersche Verhalen*, met een voorwoord van Prof. J. H. GALLÉE. — Zutphen, W. J. Thieme & Cie. 1896. — f' 2.70.

„De Schrijver heeft voor zijne vertellingen de taal en het leven der boeren uit de omstreken van Gorsel gekozen, maar nu en dan ook den zoom geraakt, die daarnaast staat en den overgang vormt tot hen, die er de algemeen Nederlandsche taal spreken of trachten te spreken. Trachten te spreken; want hoe trouw hij ook de school bezocht heeft, de dorpling is voor een groot deel aan de taal zijner vaderen trouw, maar door zijn omgang met anderen, die niet dan de algemeene taal verstaan of spreken, wordt hij altijd gedwongen, bilinguist te zijn en dit is zoowel aan zijn dialect als aan zijn Nederlandsch te hooren.

Juist in het dialect dezer streek, tusschen eene stad waar vroeger Frankisch en eene waar vroeger Saksisch gesproken werd, dicht op de grenzen van het Frankisch, maar nog in het Saksisch sprekende land gelegen, zijn tal van eigenaardigheden waar te nemen, die de aandacht verdienen. En Frankische dialecten én Nederlandsche spreektaal hebben er een grooten invloed op gehad — grooter, zou men zoo zeggen, dan de invloed geweest is van de stadsdeftige spreektaal en het op school geleerde op het dialect in de achterbuurten van het naburige Deventer.

Deze invloed komt zoowel in de uitspraak van sommige woorden, als hier en daar in buigingsuitgangen en zinswendingen uit.

Vroeger werden uit de dialecten meest de oudschijnende, de vreemd voorkomende en grappige woorden verzameld, thans ziet men in, dat ook de vorm der allergewoonste woorden, dat de benamingen der eenvoudigste dingen van belang zijn voor de kennis van den woordenschat.

Maar in de woordenboeken en glossaria is zelden veel te vinden voor de studie der syntaxis. Wil men deze leeren kennen, dan moet men de verhalen, in het dialect geschreven, onderzoeken. En nu laten juist die verhalen maar al te dikwijls op dit punt veel te wenschen over. Ik heb hier het oog op Cremer ten onzent, Fritz Reuter en zelfs Cl. Groth bij onze oostelijke verwanten. Zij hebben allen min of meer de syntactische eigenaardigheden der

taal, die zij gewoon waren te spreken, overgebracht in het dialect, welks sprekers zij in hunne verhalen teekenden.

Het naieve gevoelen, het hart voor het kleine leven moet den Schrijver eigen zijn; zijn onderwerp moet hij uit den kring van dat kleine leven nemen, hij moet kunnen leven, denken en spreken met het volk, de uitdrukkingen van dat volk woordelijk gebruiken, wil hij iets geven, dat eenige blijvende waarde heeft. Daardoor wordt echter de keus der onderwerpen zeer beperkt en moet menigmaal het interessante, het boeiende wijken voor het ware. In de echte dorpsvertelling is het romantische, dat ons Auerbach e. a. in hunne „Dorfsgeichten” geven, maar zelden vertegenwoordigd; wel echter is er op het land intiem leven, vol humor en gevoel waar te nemen, en gelukkig de schrijver, die ons dit weet te schilderen.

De Heer Keetelaar heeft zijne onderwerpen uit het kleine leven van zijn dorp genomen, en taal en eigenheden van zijn landgenooten zijn hem goed bekend; hij heeft hen goed geteekend, goed hun gesprekken weergegeven; voor de kennis van onze taal mag zijn werk eene aanwinst genoemd worden.”

Dit uit het Voorwoord karakterizeert voldoende het boek en zijn waarde. B. H.

Zwarte Vlinders door MEVR. M. SNIJDER VAN WISSEKERKE (met portret in photogravure naar eene teekening van J. Toorop). Amsterdam, Uitgevers.-maatsch. „Elsevier”. f' 3.90.

Toorop tekende z'n onmiddellijk herkenbare omslag en 'en tiepies portret van M. Snijder van Wissekerke.

Of de stukjes, symbolies, *Zwarte Vlinders* herinneren?

't Eerste „De Monnik” — min of meer. 't Twede „Novembarnacht” en 't zesde „Beatrice”, evenzo: de doodskop, vlinder van 't levensgeluk.

Ja, ook in „Pijn”: 't eerste van de „Pendanten”.

Die beide „Pendanten” kies ik voor de tiepiese „Snijder”-tjes; daar is de auteur in te proeven: vooral in 't „Genot”: eigen-ondervinding of eigen-iedealieséring.

Wie *beschaafde spreektaal*, los en bevallig wil lezen, moet in dit boekje de gesprekken opslaan. B. H.

MULTATULI ALS INDO-EUROPEAAN.

(*Vervolg van blz. 61.*)

III.

We hebben hierboven getracht in korte trekken te schetsen welke veranderingen in het gevoelsleven van elk Europeaan, die langer of korter in Indië en onder Inlanders verkeert, ondergaat. Reeds Goethe heeft gezegd dat niemand ongestraft onder palmboomen wandelt. Welnu, wanneer elk Europeaan meer of minder dien invloed ondergaat, dan behoeft het geen nader betoog dat er onder de duizenden ook enkelen gevonden worden die dien zeer sterk ondergaan. Multatuli was een dezer enkelen. Het is hier de plaats niet — en 't is ook trouwens elders door mij, naar ik meen, met eenigen zin voor waarheid en juistheid aangetoond, dat M. een zeer bijzonder gestel had. Een gestel, vatbaar bij uitnemendheid, om gewijzigd te worden door uitwendige invloeden. Ik geloof dat niemand dit zal willen ontkennen of tegenspreken. Maar wat het Europeesch publiek wel altijd zal blijven ontkennen en zal willen tegenspreken is, dat er een gemoedstoestand kan bestaan, waarbij zich een gevoelsantithese ontwikkelt tegen alles wat Europeesch, wat van Europeesch-Christelijke origine is. Zóó sterk, zóó intens, dat het zijn stempel drukt op de geheele persoonlijkheid. De Europeanen met den hoogen dunk hunner beschaving, gelooven 't niet, voelen het althans niet, wanneer men hen zegt, dat het scheldwoord „Kaffir” en „Christenhond” eene zeer reëele beteekenis heeft en niet ongeveer gelijk staat met een grapje.

De Europeaan, prat op zijn wetenschap en zijn fysieke overmacht, die nooit een Mahomedaan heeft zien spuwen van walging voor zijne voeten, kan 't zich maar niet begrijpen, dat alles, letterlijk alles, in zijn doen en laten den ernstig gestemden oosterling zulk een diepe verachting inboezemt: Wij Europeanen, wij schreeuwen moord en brand over de gruwelijke moorden in Turkije en gruwen van den moordenaar op Yildiz Kiosk, maar dat er termen zijn voor dien moordenaar, om

van zijn standpunt evenzeer te gruwen van de oude dame en den ouden heer, die zich zoo verontwaardigd toonen, daar kunnen wij maar niet inkomen. En toch is het zoo en is 't goed dat men 't wete. 't Is goed dat men wete, dat wanneer de oude Heer in London, die den Vorst te Constantinopel voor moordenaar uitscheldt, gezien kon worden door dien moordenaar, wanneer hij des morgens een paar rauwe eieren met suiker als voedsel tot zich neemt, wellicht doorspoeld met een glas bourgonje, hij voor dien moordenaar evenzeer een voorwerp der diepste walging zou zijn. Want is niet 't ei de kiem van nieuw ontluikend leven?

Wanneer men dat weet of gelooven wil, wellicht begrijpt men dan Multatuli beter in zijn onafgebroken kritiseeren van Europeesche gewoonten, opvattingen, zeden en begrippen.

Het is noodig dat men goed wete, dat die moordenaar, die als bezitter van een Harem, nog meer dan om zijne moorden, veracht wordt door de oude Dame, die zich keizerin van Indië noemt, op zijn beurt diepe minachting koestert voor eene vrouw, die honden in hare omgeving duldt en liefkoost.

Wanneer men dit wist, zou men wellicht de reeksen hoofdstukken in de Ideën beter begrijpen, waarin M. de sexueele moraal hekelt op eene wijze die sommigen plat voorkomt en dan ook soms vrij "cru" kan zijn. Maar men vergist zich alweer, wanneer men meent, dat deze "cruheid" een uitvloeisel is van schrijver's natuur. Integendeel zij is een uitvloeisel van de psychische pijn, die een geheel gewijzigd sexueel voelen wordt aangedaan door de Europeesche toepassing van de sexueele moraal in de praktijk van het dagelijks leven.

Schrijver's natuur was gemetamorphoseerd. Het geheele gevoelsleven was Oostersch geworden. In dat opzicht is Multatuli het voorbeeld van wat de tropen van alle Europeanen maken. Hij vereenigde in zijn persoon de *opeenvolgende* wijzigingen, die bij *allen* ontstaan, doch waartoe bij die andere meer weerstandbiedende organismen eene serie van geslachten noodig is.

Toch was in hem de serie wijzigingen, die de Europeaan behoeft om Aziaat te worden, niet ten einde. De stille berusting, het zich voegen in het onvermijdelijke, wat de Oosterling kenmerkt, ontbrak hem ten eenenmale. Het militante optreden, de neiging, de aandrift om zijne vroegere rasgenooten over te halen om met hem mede te gaan, was een overblijfsel in hem van zijn Europeanisme.

Op deze wijze beschouwd is het duidelijk dat, waar hij poogde dit door redeneeringen te bewerkstelligen, een eindeloos geredeneer absoluut vruchteloos werd aangewend. Op deze wijze had hij veilig nog honderd

jaar kunnen voortgaan met het schrijven van ideeën; het Europeesche volk zou Europeesch gebleven zijn en aan zijne ideeën, even als nu, slechts gronden blijven ontleenen, voor op haar beurt even Europeesche hèn- en vèrvormingen. Men kan van Europeanen geen Aziaten; van Christenen geen Mahomedanen of Heidenen maken door redeneering.

Anders is 't, wanneer de Hervormer op 't gevoel gaat werken. De dichter Multatuli heeft meer invloed uitgeoefend, dan de leeraar van dien naam. Alle Nederlanders worden geroerd door: „ik weet niet waar ik sterven zal etc.” en door: „zie hoe de Badjing zijn levensonderhoud zoekt op den klappaboom”. Zelfs de grootste M.-haters worden, ten zijnen opzichte zachter gesteind, als men hen herinnert aan:

„Moeder 'k ben wel ver van 't land,” of aan „Gij vraagt, waarom „toch d'Oceaan,” of „Men is zijn God op bergen meer nabij,” of „mein „kind, da schlägt die neunte stunde, hör!” ja zelfs „het wandelend „schors besluit” en „vingt florins, quel trésor”. Ze worden hem minder hoog aangerekend. Toch is het waarlijk niet te verwonderen dat één dichter, hoe groot hij als zoodanig dan ook sta, een volk niet kan wijzigen, en vooral niet wauneer die dichter niet wortelt in het volk zelf. Saïdjah en Adinda, hoezeer ook geprezen, zijn nooit populair geworden bij het volk. Het groote publiek gevoelde niets voor hen, ¹⁾ doch waar het hoorde van mishandeling en uitzuiging, spitste het onmiddellijk de ooren en kreeg het den indruk, dat in dien dichter een bondgenoot school of schuilen kon in hun strijd tegen gehate landgenooten.

Multatuli's verhouding tot zijn publiek, zijne verhouding tot zijne vrienden en vereerders, meer nog zelfs dan die tot zijne vijanden, is daarom dan ook ééne ononderbroken serie van mal à propos geweest. Hij had behoefte aan waardeering en aan aanhankelijkheid, behoefte aan bewijzen van instemming. Hij trachtte ze te verzamelen, maar niet zoodra had hij een clubje bijeen en had hij zijne getrouwen gemonsterd of het kwam over hem als eene beklemming; die gedachte: „Wat zijt „Gij allen, zooals ge mij daar voor den geest staat, toch innig verachtelijke Christenhonden.” ²⁾

Het zou niet moeilijk zijn aan te toonen, dat door een langer voortgezet verblijf in Europa, niettegenstaande de bitterheid en wrevel over eigen persoonlijke ervaringen, die speciaal Aziatische of anti-Europeesche

¹⁾ De heer R. Hol heeft eene Saïdjah-eglie gecomponeerd, kort na de *Max Havelaar*. Waar zou die gebleven zijn ?

²⁾ Zie b. v. in „Wijs mij de plaats”; „Ik, die één Christen ben”, enz.

gevoels-aura weer ietwat terugging, dat, wat men zou kunnen noemen de regressieve metamorphose, weer was aangevangen. Litteratoren van professie zullen met 't oog op het bovenvermelde hunne aandacht hieraan kunnen wijden. Voor ons doel is het echter van belang te trachten aan te toonen, hoe dat alles bij den gewonen Europeaan door geslachten heen, bij Multatuli en enkele anderen, in een menschenleeftijd kan geschieden.

De sleutel van dit alles ligt in het sexueele leven.

Een letterkundige, die zich zeer speciaal bevoegd achtte om Multatuli naar waarheid te schetsen zegt, van uit zijn Europeesch standpunt, omtrent deze aangelegenheid: "het is mogelijk dat wij (laat-negentiende-eeuwers), om consequent te zijn, nu wij het oude geloof aan een God hebben verlaten (verloren), met de geheele levensbeschouwing, die daarvan afhankelijk was, ook ons begrip omtrent den echt zouden dienen te wijzigen, en, in samenhang met dat begrip, de sentimenten, die er de uitvloeiselen of de basis van zijn; maar wij kénnen dat niet, en, consequentie of geen consequentie, daarmede is alles gezegd. Ons begrip kunnen wij wel wijzigen, met genoegen zelfs, indien het iemand aangenaam kan zijn, maar ons gevoel, zie, dat is een heel andere zaak, dat kan veel minder gemakkelijk gewijzigd worden. Bewijst ons nu maar met $a + b$, dat het Christendom heeft uitgediend en dat men, dientengevolge, het eene logisch afleidend uit het andere, tot het besluit moet komen, dat wij de oude christelijke sentimenten omtrent de heiligheid van het huwelijk en de schoonheid der smetlooze trouw tussehen man en vrouw moeten laten varen, om vervolgens ook onze praktijk naar de nieuwe begrippen te regelen, gij zult met de meest spitsvondige bewijsvoeringen ons gevoel, dat wij, als de erfenis van achttien eeuwen in ons bloed dragen, niet omverpraten." ¹⁾

Wij meenen dat A. J. hierin gelijk heeft en dat het niet in de eerste plaats de begrippen zijn, waardoor de mensch bepaald wordt, maar wel degelijk, min of meer onafhankelijk van die begrippen, het gevoel dat wij "in ons bloed dragen, als de erfenis van eeuwen." Of het er nu juist 18 stuks zijn, moge A. J. zelf verantwoorden.

IV.

De stille verbeteren, maar daarom des te grooter woede van den Mahomedaan in het bijzonder, omdat deze zijne godsdienstige opvatting in

¹⁾ *Multatuli*, door A. J., p. 191.

VERENIGING

TOT

Vereenvoudiging van onze Schrijftaal

WAAROM NU VEREENVOUDIGEN?

„We begrijpen eigenlijk niet,” — heeft men ons meer dan eens gezegd — „waarom of er toch zoveel moeite gedaan wordt „voor de spellingvereenvoudiging, — dat is 'n zaak, die door onze „kleinkinderen vanzelf wel tot stand zal gebracht worden”

Nu, dan gaan we toch al vooruit. Eerst heette onze vereenvoudiging: onwetenschappelijk, maar dat was gauw gedaan, toen mannen van groot gezag en van grote naam adhezie betuigden en meededen Toen heeft men van enige zijden de zaak bespottelijk trachten te maken, maar ook dat heeft niet lang geduurd. Nu horen we, dat onze kleinkinderen 't „vanzelf” wel zullen doen. Het is mogelijk, maar we wagen 't er niet op, op dat „vanzelf” komen van zo'n verandering in *Nederland!*

En nu vooral durven we dat niet, en wat meer is, we *mogen* het niet.

Er is door middel van „de Gids” een opwekking tot ons gekomen, voor „het Hollands-sprekend Europa,” van dr. F. V. Engelenburg, hoofdredakteur van het toongevend blad: *De Volksstem*, — ook hier genoeg bekend — een opwekking waarin meer dan duidelijk uitkomt van hoe groot belang en voor Nederland en voor Zuid-Afrika het is, dat we nu, in deze dagen, in *onze tijd*, de reeds door honderden aangenomen spellingwijzigingen **algemeen** invoeren.

Want het geldt hier niets meer en niets minder dan het behoud van de Hollandse taal in Zuid-Afrika. Het geldt hier het al of niet overwinnen van het Hollands in de strijd tegen het Engels, omdat zonder die zo hoog nodige vereenvoudigingen „aan de „groei der Hollandse taal in dit werelddeel groot nadeel zal „worden berokkend.” ¹⁾

En daarom komt men ons vragen om mee te doen, met de mannen van daarginds.

Zij hebben ze aangenomen, „aangegrepen” ¹⁾ zelfs, onze Vereenvoudigingen.

We spreken en schrijven zo graag van en over onze Hol-

¹⁾ Dr. Engelenburg.

landse broeders in Zuid-Afrika. Moge het nu blijken, dat die broederschap bestaat, in-der-daad *er is!*

Die „broeders” vragen onze hulp.

Zullen we weigeren?

Ze vragen onze steun.

Zullen we doen, of we 't niet horen?

Zullen we blijven talmen en zullen we bewijzen, dat de ~~be-~~
~~ruchte~~ Hollandse „laksheid” er noch altijd in-zit?

Hoe vreselijk slecht zou zich dat laten rijmen met al die blijken van simpatie, met al die uitingen van geestdrift, vriendschap, verwantschap, in het vorige jaar vooral, aan Zuid-Afrika gebracht!

Zou het mogelijk wezen, dat Nederland niet meedoet? Maar neen, dat *mag* niet zijn en we *willen* zelfs aan de mogelijkheid van een *niet*-meedoen niet eens denken. Wie is er, die niet het zware gewicht moet erkennen van wat dr. E. schrijft. 't Geldt hier het bestaan van *onze* taal, van *onze* moedertaal, die ons lief *moet* zijn; want zo onze landgenoten, en zo de kinderen uit onze landgenoten, daar ginds geboren, de Hollandse taal moeten blijven schrijven en lezen volgens de regels van de Vries en te Winkel — wanneer men daar, om met dr. E. te spreken, de *last* ¹⁾ der tans gezaghebbende spelling verder zal moeten *torsen*, ¹⁾ die spelling „vol (met) klemmen en voetangels,” dan zal de groei van onze taal in Zuid-Afrika ernstig belemmerd blijven.

Neen, wij allen hier in Holland kunnen en mogen niet doof blijven, nu deze roepstem uit Zuid-Afrika-zelf, tot ons komt, want voor zo'n groot deel zijn de belangen *daar ginds* zo innig-nauw verwant aan *onze* belangen.

„Het kan voor Nederlandse schrijvers, dichters, journalisten, uitgevers, hoogleraars, zettters, telegrafisten, geneesheren, juristen, prediekanten, kooplieden, fabrikanten, toch niet onverschillig wezen,” — zegt dr. E. — „of een *groot werelddeel* in „de toekomst hun geschriften zal lezen, hun boeken en fabriekanten zal kopen, hun adviezen zal inwinnen, hun diensten zal „in beslag nemen.”

Is het bij even ernstig nadenken, niet zo helder als glas, dat die grote belangen, *onze* belangen ook, bestaan? Hoevelen van de onzen hebben daar ginds hun brood, zullen er blijven leven, zullen er sterven. En hoevelen van *onze* kinderen, van *onze* nakomelingen zullen daar ginds 'n bestaan vinden!

Maar daarvoor is het nodig, daarvoor is het een dringende eis, dat het nederlands element in Zuid-Afrika overwegend blijft; en hoe kan aan die eis voldaan, hoe kan dat element blijven leven, hoe toenemen in omvang, als de Hollandse taal verdrongen wordt door de Engelse! En dat zal gebeuren, als de door de Zuid-Afrikaanse-Hollanders aangenomen spelling-vereenvoudigingen, die ze overnamen van onze „Vereniging,” niet worden gevolgd door 't merendeel in Nederland, — zo mogelijk door allen!

„Zelfs de beschaafde Afrikaner,” zegt dr. E., „komt er op

¹⁾ Wij kursieveren.

braven hôteier is de sleutel te zoeken van het verschil in gevoelen tusschen den Oosterling en den Westerling. Zij beiden verklaren beter dan vele woorden dit kunnen doen, welke omstemming het gevoel van Multatuli had ondergaan, eene omstemming, die door Europeanen — ook door A. J. naar ik meen — eenvoudig wordt in verband gebracht met zijn dichterlijken aanleg, zonder meer. Dit is onjuist. Geen Béranger, geen Bilderdijk, geen Paul Verlaine, geen enkel dichter uit Europa, die in vervoering den band ontspringt van Westersch-sexueel gevoelen, is hierin met Multatuli te vergelijken. Dat het gewijzigde gevoel *bestond*, moge in M.'s persoonlijkheid zijn oorzaak vinden, dat het in die mate bestond, kan niet anders als uit Oostersche invloeden worden verklaard.

„En aan sommigen, die beweren zullen — zoo schrijft hij — dat ik „Saïdjah en zijne liefde te veel heb geïdealiseerd, moet ik vragen, hoe „zij dat weten kunnen: daar slechts zéér weinige Europeanen zich de „moeite gaven, neêr te buigen tot waarneming der aandoeningen van de „koffie en suikerwerkhuizen, die men Inlanders noemt.”¹⁾

Dat wil dus m. a. w. zeggen dat hij, M., zich wel had neergebogen tot waarneming dier aandoeningen. Niemand als hij die daar zoo zeer toe gedisponeerd was; niemand als hij, die er zoo geschikt voor was. Niemand die zoo spoedig het eigenaardige der pantoens vatte, die zelf zulke schoone pantoens kon dichten. Niemand, die zoo spoedig en zoo goed de taal kon spreken en die met zooveel geduld de verhalen van geesten en van spoken en die omtrent afgestorven voorvaders vermocht aan te hooren. Gelukkig kunnen dat slechts weinige Nederlanders zóó diep en zóó innig. Dat konden de Portugeezen beter en dientengevolge hebben zij als koloniale mogendheid nu reeds lang afgedaan. Maar toch zijn er nog velen die, zij 't ook niet zóó diep als D. D. dit doen kon, hebben weten neêr te buigen „tot waarneming der aandoeningen.” Er zijn er onder brave mannen geweest met harten als goud. Er zijn daaronder, die niet alleen pontoon's zingende en de tale der Inlanders volkomen machtig — men denke b. v. aan v. d. Tuuk — *wittebroodsweken* met hunne bruine bruidjes hebben doorleefd, maar die — meer dan D. D. — ook bittere broodsweken met haar hebben doorgebracht, die haar moeder hebben zien worden, die met haar jaren en jaren het leven hebben doorleefd van gewone bestaansmensen.

En wat zeggen die mannen? Wel, wat alle verstandige mannen zeggen, namelijk: dat de Inlandsche vrouwen in het algemeen goede,

¹⁾ *M. H.*, p. 257.

lieve, zachte vrouwen zijn, — als ze goed en rechtvaardig worden behandeld, — en voornamelijk, als zij in haar man ook haar meester vinden, doch dat zij zeker niet dichterlijk sentimenteel zijn op het punt van liefde. Dat is haar door de mannen nooit bijgebracht. Des te meer zullen zij er dus door verrast worden, wanneer zij het, als iets zéér nieuws, van een Europeeschen man ondervinden. Maar dat Saïdjah een Soendaneesch type zou zijn, wie, die 't gelooven kan? . . . Wie, die niet gelooft dat het een Europeesch gemoed is en geen Soendaneesch, dat zich uit in de woorden, waarmede het verlangen naar Adinda wordt weêrgegeven, op den weg van Serang naar Lebak.

Intusschen, laat ons voorzichtig zijn. De mogelijkheid mag niet ontkend worden dat er dichters zijn ook onder de Soendaneezen. Doch zelfs, al is dit 't geval, hier is de Europeaan, de geboren Europeaan aan 't woord, die de vorm, waarin hij zijn gedichten kleedt, wel ontleend heeft aan de omgeving waarin hij van knaap man geworden is, doch die zijn oorspronkelijke dichtersgave, van West-Friesland bij de geboorte heeft medegebracht. Dat dichterlijk gemoed werd sterk geïmpressionneerd door de Oostersche wijze van spreken, die op zich zelve nog niet altijd een bewijs is van de dichterlijke gemoedsstemming der sprekers. — Integendeel, het spreken in beelden en vergelijkingen is iets zeer gewoons, en zelfs de ruwste koelie begrijpt dit beter dan onze Westersche wijze van redeneeren.

Een oude, tanige, armoedige Javaansche werkvrouw en een Hollandsch zee-officier stonden toevallig tegelijkertijd een mooie, jonge, Europeesche blondine na te staren, die, op-zijn-zondags uitgedoscht, met een nieuw toiletje, een liefelijke verschijning was om te aanschouwen; „net een pas opengebarsten bloemknopje, niet waar moedertje?” ¹⁾ zei de zee-officier, waarop zulk een goedig en effectvol hoofdknikken van 't oude vrouwtje volgde, dat het aan geen twijfel onderhevig was, of ze had ongeveer hetzelfde gedacht. Deze gedachtengang is niet eigen, noch aan eene Hollandsche, noch aan een Europeesche schoonmaakster van welke nationaliteit ook.

Moge dus ook de vorm Maleisch of in 't algemeen oriëntaal zijn van het lied:

„Ik weet niet waar ik sterven zal”,

en van:

„Zie, hoe de badjing zijn levensonderhoud zoekt,

Mijn hart is bitter bedroefd Adinda”,

¹⁾ Saperti kembang bahroe kloewar.

de inhoud is het onuitsprekelijk gevoel van heimwee en verlangen naar zijne eerste liefde, zij moge dan het Opi ketèh geweest zijn ¹⁾, die kralen reeg op de prauw haars vaders of op eenige andere, en altijd nog moet het als eene open vraag beschouwd worden, of Multatuli zijne landgenooten geheel juist inlichtte, niet toen hij beweerde dat ook hij, evenals de Heer Stolte, student geweest was op de balèh-balèh, maar toen hij 't liet voorkomen alsof die studiën voor hem zoo bijzonder vruchtbaar waren geweest. Wij blijven in de meening dat die balèh-balèh ons Multatuli kan leeren kennen, en dat er zonder balèh-balèh nooit een Multatuli zou zijn geweest.

Opmerkelijk en leerrijk is het hierbij na te gaan, hoe ver in sommige opzichten deze gevoelsmetamorphose gegaan was. Herhaaldelijk komen wij in de verleiding M. te interpellereen, hem verwijtend te vragen: „Maar broeder landgenoot, zijt Gij ons dan heelemaal vreemd „geworden? Gij waart toch onzen broeder? Is er dan niets goeds meer „aan ons, Europeanen, aan ons, Nederlanders? Kunt Gij niets meer „voor ons gevoelen dan wrevel en ergernis? Niets voor het grootsche „in onze historie, niets voor 't geen er dan toch verhevens ten grond- „slag ligt aan den godsdienst der Europeanen? Ziet Gij dan alleen de „„zonderlinge fysionomiën” in de processie en treffen u de „fijne, hoogst „„intelligente trekken v. Paulus Melchers” ten eenenmale niet meer? ²⁾ „Kunt ge dan niets meer gevoelen voor de Ruyter en zijn uwe spot- „verzen,”

en toen hebben de H.H. Staten hem aangesteld tot held;

en toen hebben Neêrlands braven zijn glazen ingegooid;

en toen kreeg hij door zijn kleeren een kogel en was dood;

werkelijk de eenige uiting van alles wat die naam voor aandoeningen in Uw gemoed opwekt? Het schijnt zoo, maar vergeten wij niet dat hij zelf zeg: „'t is me een raadsel.” ²⁾

Als M. in Wiesbaden die eindelooze reeksen soldaten door de straten ziet trekken, gevoelt hij zich geheel „Oosterling.” Hij heeft medelijden met de individuën, maar 't schouwspel laat hem koud. Geen oogenblik komt bij hem het gevoel op, dat slechts de toevallige omstandigheid, die hem tot Nederlander maakte oorzaak is, dat hij zelf niet in die gelederen loopt, met den zündnadel op den schouder. Hij kan niet

¹⁾ De uitgeefster der brieven zegt dat dit persoontje „oepe ketèh” heette, doch oepe beduidt in de landstaal: meisje van onrijpen leeftijd en ketèh is ketjil = klein.

²⁾ *Ideeën*, p. 894.

meer gevoelen het feit, dat de handelingen van dienzelfden de Ruyter, dien H.H. Staten tot held aanstelden, er toe hebben bijgedragen om hem voor dat lot te vrijwaren.

Doch genoeg, wellicht reeds te veel. De vraag, die naar aanleiding van dit alles belangrijk is om te beantwoorden, is deze: Verkeerde de dichter in een' toestand van degeneratie of van metamorphose? Belangrijk vooral is die vraag voor de beoordeeling van den invloed der tropen op den mensch.

Wij gelooven haar op de volgende wijze te moeten beantwoorden.

Hoogstwaarschijnlijk gaat aan alle gevallen van metamorphose een gedeeltelijke degeneratie vooraf, op de wijze waarop de bladen afvallen van een tak, die versch geënt is, — of, om een ander beeld te gebruiken, op de wijze van vermagering bij acclimatisatie.

Wij meenen dat de Europeesche geleerden, of niet zoozeer de geleerden zelve als zij die hen napraten, veel te doctrinair zijn in hunne begrippen omtrent gedegeneerde naturen, of wat zij als zoodanig meenen te moeten aanmerken. De zoogenaamde degeneratie gaat volstrekt niet altijd in eene rechte lijn naar beneden.

Neem een der gedegeneerde leden van de familie Rougon Maquart uit het milieu der Europeesche beschaving, verzorg hem goed en laat hem kruissen met verwijderde rassen, dan kan na eenige geslachten zeer goed elk degeneratie-teekeu verdwenen zijn. Zelfs zonder kruising. De bevolking van Australië is dáár om 't te bewijzen. Wat nu door geslachten heen kan geschieden kan ook in 't individu zelf plaats vinden. Door alle tijden heen is 't woord „renegaat” een scheldnaam geweest en wij gelooven dat bijna altijd de renegaat een zedelijk zwak oogenblik heeft gehad, doch daarmede is niet gezegd dat hij niet kan regenereren. Er zijn ook renegaten geweest die blijken hebben gegeven van groote zedelijke kracht.

Het is dus zeer wel denkbaar dat de diep-ingrijpende verandering die het zedelijk bewustzijn van den Europeaan, die zich onbewust tot Aziaat metamorphoseert, gepaard moet gaan, noodzakelijk ten gevolge heeft een tijdelijk verzwakken van dat moreele bewustzijn. Maar in verband met het bovenstaande behoeft men er daarom niet aan te wanhoppen, als zoude het zich niet kunnen herstellen in de nieuwe lijn. Wij voor ons zien in Multatuli altijd de psychopaath, die, tengevolge van zijn aangeboren psychisch defect, ongeschikt zou zijn gebleken voor den levensstrijd in Europa. Azië daarentegen heeft hem het psychisch leven gered. Azië heeft hem opgekweekt en Azië zou nog meer gedaan hebben; wanneer de omstandigheden het niet verhinderd hadden, had

Azië wellicht een groot Oosterling onder de Oosterlingen van hem gemaakt.

De natuur heeft meer troeven in de hand dan wij zwakke tegenspelers vermoeden. Zij laat ongeschikte en verworpen schapen uit haar kudde op de heide overdwalen naar haar kudde in het weiland en daarin opnemen en er in gedijen, en ook omgekeerd. Doch zij vraagt slechts tijd. Wat zij in een individueel leven niet af kan, daar neemt zij er meerdere generaties voor. Van uit dat oogpunt beschouwd is Multatuli een van die schapen geweest, die op den overgang van de eene naar de andere kudde is gestoord geworden en de Nederlandsche kudde heeft verbaasd, betooverd of geërgerd met een vreemdsoortig geblaat.

Slechts noode zijn wij er toe overgegaan deze beschouwing aan de Redactie van dit Tijdschrift af te staan. Wij meenden ter goeder trouw alles gezegd te hebben wat wij van ons standpunt konden zeggen en onze opvatting voldoende te hebben toegelicht. De geachte Redactie heeft ons echter verzekerd van het tegendeel. Zij heeft ons er van overtuigd, dat een groot deel harer lezers niet begrepen heeft wat wij in de *Gids* van 1888 in de ziektegeschiedenis hebben gezegd over de Aziatische vorming van Douwes Dekker, noch hetgeen wij gezegd hebben over dieren, die bij een naderend onweer teekenen van onrust en angst geven. Het is de Redactie gelukt ons verder te overtuigen, dat wij goed deden met onze bedoeling in deze nog eens op een andere wijze uiteen te zetten.

Er wordt tegenwoordig veel over onze Oost geschreven, en vooral veel op eene wijze, die hen, die Indië hebben leeren liefhebben, pijnlijk aandoet. Met eene voorname algeheele miskenning van alles wat in drie eeuwen door Nederlanders, die toch ook geen idioten waren, over Indië is geschreven, wordt er door Nederlanders een Internationaal tijdschrift opgericht ¹⁾, waarin, blijkens de prospectus, „alle daarop (d. i. op koloniale kwesties) betrekking hebbende vraagstukken behoorlijk behandeld en „bijeën...ver...zameld worden.” In die redactie zit geen enkel Nederlander, die Indië uit eigen aanschouwing kent.

Een hoogleeraar in de geneeskunde tracht op wetenschappelijke en andere wijze, de naar koloniaal bezit hongerende vreemde europeesche volken er van te overtuigen, dat de algemeen bestaande vrees voor tropische landen onder Europeanen, slechts een hersenschim is. dat integendeel de Europeaan er best kan tieren en er bloeiende landbouw-

¹⁾ Janus, *Archives internationale pour l'histoire de la médecine et la géographie médicale.*

kolonies zou kunnen stichten, eene bewering die, zoo zij juist ware, een ongunstig licht zou werpen op het koloniaal beleid, sedert drie eeuwen door de Nederlandsche Regeeringen gevoerd.

Al of niet in verband hiermede gaat het *Handelsblad* voort dagelijks zijne kolommen te vullen met praatjes over Indië, die de argelooze lezers er toe zouden brengen om onmiddellijk plaats te bestellen op een der booten van de Maatschappij Nederland.

Het wil er Godsvrede stichten tusschen Calvinisten en Katholieken en kiest voor dit vredesfeest wijselijk een plaats verre van hier, dan kunnen ons ten minste de spaanders niet deeren, die er bij zullen vallen.

Of 't bevorderlijk zou zijn voor ons gezag, zoo'n vredefeest? Doch wat maalt men om gezag? Men zegt toch met even zoo vele woorden, dat het praatje van „overheerschten” en „overheerders” thans voor goed heeft afgedaan, en dat van nu af onze vroegere overheerschten onze gelijken zullen zijn. ¹⁾ Zij moeten Hollandsch leeren spreken, op gelijken voet met de Nederlandsche ambtenaren omgaan, visites maken, kaartjes pousseeren, en, na nauwgezet onderzoek, zelf beslissen of zij den roepstem van Rome of van Genève zullen volgen.

Daar nu van dit alles iemand, die Indië liefheeft, wee wordt en zich slechts met ééne gedachte kan troosten, namelijk met deze, dat het individueele leven, dus ook 't zijne, eenmaal een einde zal nemen, daarom hebben wij gemeend aan het verzoek der Redactie gevolg te moeten geven. Niet dat we naïf zijn te gelooven, dat wij met onze beschouwingen den waan van den dag, de gelijkmakingswoede, die zich op den Aziaat wil gaan koelen, zullen kunnen bestrijden, maar omdat we de hoop voeden, dat enkele doordenkenden er door zullen worden geholpen aan een juister inzicht en in de persoonlijkheid van Multatuli en in het vraagstuk van het *overheerschen* van tropenbewoners.

Houthem, Nov. '96.

SWART ABRAHAMSZ.

¹⁾ „die van meer en minder beschaafden treedt daarvoor in de plaats.” *Handelsbl.* 3 Januari 1.1. Dit is een schoon program, dat bij de uitvoering tot belangrijke resultaten zou leiden; want in doorslag is „de Inlander” in Indië „beschaafder” dan zijn blanke broeder.

DE COMPARATIE.

(*Vervolg van blz. 42.*)

We zullen nu gaan bespreken: 'De comparatievormen' en wel de 'woordvorm' eerst en dan de 'syntactiese vorm'. Verder zullen we de vraag te beantwoorden hebben: 'Welke woorden hebben comparatie, welke niet?' Daarna zal worden besproken het 'syntacties gebruik van de comparatievormen'; vervolgens de 'verbuiging van de comparatievormen' en eindelijk 'wijziging van de betekenis van de comparatievormen door bepalende bijwoorden en door samenstelling'.

De volgorde van deze hoofdstukken is voor wijziging vatbaar; b. v. zou de syntactiese vorm vóór de woordvorm kunnen worden behandeld. Noodzakelijk acht ik 't evenwel niet en ik meen, dat ik door de opgegeven volgorde herhalingen zoveel doenlik vermijd. Bij 't onderwijs zelf, waar herhalingen, al is 't dan ook met wijziging van verband, uitgangsof gezichtspunt, zo dikwels noodzakelijk zijn, verdient het zeker aanbeveling de syntactiese vorm voorop te zetten.

DE COMPARATIEVORMEN.

I. *De woordvorm.*

1. *Regelmatige comparatie.*

De positief is het woord zonder meer (= het grondwoord), zoals reeds op blz. 34 werd opgegeven; b. v. *groot, lief, mooi, lelik, helder, schitterend, nat, gepast*.

De comparatief is het grondwoord + *er* (zie blz. 34); of ook + *der*, als namelijk 't grondwoord op *r* eindigt; b. v. (*groot* :) *groter* ¹⁾, (*lief* :) *liever*, (*dwaas* :) *dwazer*, (*mooi* :) *mooier*, (*lelik* :) *leliker*, (*schitterend* :) *schitterender*, (*nat* :) *natter*, (*blij* :) *blijer*; — (*zwaar* :) *zwaarder*, (*zuur* :) *zuurder*, (*zeer* :) *zeerder*, (*dierbaar* :) *dierbaarder*, (*helder* :) *helderder*.

De superlatief is het grondwoord + *st*; en eindigt het grondwoord op *s*, dan is de superlatiefuitgang, overeenkomstig de uitspraak, alleen

¹⁾ Natuurlijk hier als elders met inachtneming in schrift van de spellingregels!

maar *t*; b. v. (dik:) *dikst*, (dom:) *domst*, (lief:) *liefst*, (gevat:) *gevatst*, (na:) *naast*, (zeer:) *zeerst*; — (wijs:) *wijst*, (vals:) *valst*, (mals:) *malst*¹⁾, (dwaas:) *dwaast*.

Op m. Als 't grondwoord op *st* uitgaat, heeft het gewoonlijk geen superlatiefvorm. Er wordt dan, om toch de superlatief uit te drukken, van omschrijving gebruik gemaakt, d. w. z. aan 't grondwoord gaat *meest* vooraf (zie blz. 34); b. v. (gepast:) *meest gepast*, (vast:) *meest vast*.

Een paar superlatief-voorbeelden: *Mijn naaste bureu. Heb uw naaste lief als u zelf. 't Is de gevatste kerel, die ik ooit ontmoette. 't Is 't valste gezicht, dat ik ooit zag. Hij gaf 't dwaaste antwoord, dat je kunt bedenken. 't Is de malste praat, die je kon witslaan. Dit is de malste soort peren. In de meest gepaste vorm heeft hij zijn antwoord opgesteld. Deze stoffen vormen de meest vaste verbindingen.*

2. Onregelmatige comparatie.

Een paar comparatieven en superlatieven zijn niet overeenkomstig de zoëven genoemde regels ontstaan. 't Zijn:

Compar. *beter*, superl. *best*.

" *meer*, " *meest*. Ook komt de compar. *meerder* voor, die van *meer* gevormd is (volgens de regel op de vorige blz.), dat reeds compar. is, maar dat voor die vorming als 'positief' dienst deed. Dit *meerder* wordt steeds door een bep. lidw. voorafgegaan, of ook, in zelfstandig gebruik, door een bezittel. vnw.;²⁾ b. v. *De meerdere kosten komen voor uw rekening. Hij is de meerdere van je. Hij is uw meerdere.* — *Meer* is onbep. telw. of bijw., *meerder* is onbep. telw. (zie 't eerste voorb.) of bijv. n.

Compar. *minder*, die blijkbaar gevormd is van het grondwoord *min*, dat in *evenmin* en *zomin* voorkomt (zie blz. 81, noot) en waarvan de superlatief *minst* regelmatig is gevormd. Vgl. nu (groen:) *groener*, (rein:) *reiner*, dus op *-er* en niet *-der*.

Compar. *eer*, superl. *eerst*. De superl. is gevormd, alsof *eer* 'positief' was. Ook komt *eerder* als comparatief voor (vgl. *meer* — *meerder* hier-voor); 't is altijd een bijw. en wordt wel evenveel gebruikt als 't bijw. *eer*. *Eer* kan ook voegw. zijn met de betekenis: voordat (zie blz. 42).

¹⁾ 't Spreekt wel vanzelf, dat we niet de minste verwarring vrezden van *malst* (saprijkst), dus superl. van *mals*; en *malst* (dwaast), dus superl. van *mal*.

²⁾ Ik noem hier al iets, wat strikt genomen in de 'syntactiese vorm' thuis hoort, omdat ik hier de beste gelegenheid had, 't verschil tussen *meer* en *meerder* op te geven. Ieder kan 't in het systeem de juiste plaats geven. — Ook later doe ik wel eens met opzet hetzelfde of iets dergelijks.

Eer en *eerst* komen ook in compositie voor, zoals in de bijw.: *veeleer*, *eerlang* en *vooreerst*, *allereerst*.

Moe heeft behalve de regelmatige comparatief *moeër* de meer voorkomende vorm *moeier*; terwijl ook de superlatief meer *moeist* als *moest* luidt. Niet ongewoon zijn de omschreven comparatievormen *meer moe* en *meest moe*.¹⁾

Na heeft de onregelmatige comparatief *nader*.

3. Defectieve comparatie.

Comparatie, die naar de vorm onvolledig is, zonder dat de betekenis daarvan de oorzaak is, noemen we defectieve comparatie.

Zo komen alleen in de positief voor: *wel*, *goed*, *veel*, *graag* (= *gaarne*), *kwaad* (= hd. *schlimm*), *weinig*, *dikwels*, *midden*.

Zonder comparatief zijn de locale bijw.: *boven*, *beneden*, *onder*, *achter*, *voor*, *binnen*, *buiten*, *middel* en het bijw. *zeer*, waarvan dus alleen positief en superlatief voorkomen.

Zonder positief zijn de comparatieven en superlatieven *eer* of *eerder* en *eerst*, *beter* en *best*, *meer* of *meerder* en *meest*, *minder* en *minst*.

Alleen in de superlatief komen voor *uiterst*, *opperst* en het geïsoleerde *lest* in: *lest best* en *te(n) langen leste*.

Dat er nog veel meer defectieve comparaties zijn, zullen we in 't volgende zien.

Evenals *wel* meer, b. v. bij het ww. *zijn* en bij het pers. vnw., in de spraakleer paradigmata volgens de betekenis worden samengesteld, zonder daarop de woordstammen te laten influenseren, zo zijn we door de spraakkunsten ook daaraan gewoon geraakt bij de comparatie. Maar de gevallen zijn niet volkomen gelijk. In 't ene geval hebben we vervoeging en verbuiging, dus flexie, terwijl de comparatie tot de woordvorming behoort. Tot de woordvorming in de ruimste zin is *wel* is waar de flexie ook te rekenen. En de behandeling van de flexie als woordvorming, voor zover dit zonder kwazie-historiese wijsheid kan aflopen, is in de moderne spraakleer zeer zeker leerrijk.²⁾ Maar om goede redenen wordt de woordvorming toch in de regel gescheiden gehouden van de flexie. Immers de suffixen, die tot de flexie behoren, dienen ter vorming van nieuwe woordvormen, terwijl die van de woordvorming³⁾ nieuwe

¹⁾ Niet zelden zijn de vormen *vermoeider* en *vermoeidst* (gevormd van de positief *vermoeid*) i. pl. v. de opgegeven vormen.

²⁾ En komt al in dit tijdschrift, jg. II (1892), blz. 343 vv. voor.

³⁾ Ik noem hier alleen de suffixen met het oog op de comparatie. Wie meer over 't verschil tussen woordvorming en flexie wil weten, kan er b. v. Wilmanns, *Deutsche Grammatik*, II (Wortbildung) op nalezen, in de eerste plaats de Einleitung.

woorden doen ontstaan, die dan op hun beurt weer flecteerbaar kunnen zijn. Zo is *grote* de verbogen woordvorm van *groot*, terwijl *groter* en *grootst* gevormde woorden van *groot* zijn, die op hun beurt in de verbogen woordvorm *grotere* en *grootste* kunnen voorkomen. Hierover breder uit te weiden, daarvoor is 't hier niet de plaats. Maar genoeg, dat het moet opvallen, dat b. v. van *lief* zijn te vormen *liever* en *liefst* en niet *goeder* en *goedst* van *goed*; of omgekeerd, dat bij *beter* en *best* geen grondwoord (= 'positief') bestaat. Om dit verschijnsel goed te doen uitkomen, heb ik van defectieve comparatie in tegenstelling tot volledige comparatie gesproken. Wanneer de vormleer zuiver wordt behandeld, dan is 't zeker nodig, die categorie te onderscheiden.

Als we dus *goed*, *beter*, *best* als comparatievormen in een paradigma verenigen, dan hebben we evengoed met twee verschillende woorden te doen (*goed* en *beter*, *best*) als wanneer we bijeenvoegen: *graag*, *liever*, *liefst*. 't Enige verschil is, dat ook in modern nederlands het grondwoord van *liever*, *liefst* bestaat ¹⁾, terwijl dit van *beter* en *best* zonder een onbegrijpelijk etymologies kunststukje niet op te delven is ²⁾.

En wanneer nu volgens de betekenis het paradigma wordt opgegeven: *goed*, *beter*, *best* of *graag*, *liever*, *liefst*, zoals in de spraakkunsten is te vinden, dan dient ook als paradigma te worden opgegeven, b. v. *boven*, *meer* of *verder naar boven* en *bovenst*. Voor 't minst genomen diende op zulke paradigmata te worden gewezen, want alle op te noemen, die naar de betekenis zijn te groeperen, gaat niet aan.

We willen hier nog enkele defectieve comparaties laten volgen, zo nodig met voorbeelden, waaruit soms weer andere (synonieme!) comparatie-reeksen zijn af te leiden:

Wel, *beter*, *best*: *Ik voelde me gisteren al wel; maar van morgen voelde ik me toch beter en op 't ogenblik voel ik me weer best*. De functie van de superlatief kan hier ook door *helemaal gezond*, *geheel normaal* uitgedrukt worden.

Bij *meer* en *meest* kunnen, behalve het bekende *veel*, ook als positieven fungeren: *nog al (wat)*, *vrij wat*, *tamelik (wat)*; b. v. *Hij heeft nog al geld, maar zijn broer heeft meer en zijn oom heeft wel 't meeste*.

¹⁾ De betekenis blijft hier buiten spel. *Lief* is natuurlijk niet = *graag*.

²⁾ Of voelt iemand nog samenhang tussen *beter* en *best* met *bet*, dat voorkomt in *betweter* en NB! ook in *betorer**grootrader*? Of misschien met *bat*, dat in *batig* en *baten* schuilt? Zeker wel niet. Welnu, dan wordt daardoor dode historische samenhang genoemd en niet levende moderne. En toch vgl. eens zelfs Terwey ², § 276!

Ik haal nog al eens Terwey instar omnium aan, ofschoon 't nog een van de spraakkunsten van betere kwaliteit is, die we hebben.

Ik ben over dit werk tamelijk tevreden, over dat van Hein meer en over dat van jou 't meest(e).

Graag (gaarne), liever, liefst. Met de betekenis ongeveer van: eetlust hebbende, heeft *graaag* regelmatige comparatie; vooral de comparatief *grager* komt dikwels genoeg voor; b. v. *Ik ben of mijn maag is vandaag weer wat grager.* — Bij *liever* en *liefst* kan ook de positief *lief* horen, b. v. *Je bent vandaag niet lief, zus is veel liever dan jij. Tegen wie was ze 't liefst?* Merkwaardig is zeker ook, dat het attributieve *liefst* niet met andere attributieve adj. tot één paradigma is te verenigen. Als ik zeg: *Dat is zijn liefste kind. 't Is zijn liefste werk*, dan kan alleen door praedicatieve adj., of soms nog op heel andere manier, de functie van positief en comparatief worden uitgedrukt; b. v. *Hij heeft wel àl zijn kinderen lief, 't ene wat liever als 't andere, maar dit is toch zijn liefste kind.* Of: *Hij houdt van àl zijn kinderen, al is 't ook van 't ene meer als van 't andere; maar dit is toch zijn liefste kind.* — Ook kan *lief* voorkomen met een daarbij passende comparatief en superlatief van een heel ander grondwoord, namelijk met *aardiger* en *aardigst*, of schoon *liever* en *liefst* ook mogelijk is. Een dergelijk verschijnsel is volstrekt niet ongewoon bij de comparatie; b. v. *Dat is een lief patroontje; maar dit hier is aardiger en 't aardigste vind ik, wat we gisteren zagen.*

Kwaad, erger ergst: Hij verviel van kwaad tot erger. Dat is kwaad, maar 't ergste komt nog. In 't laatste voorbeeld is de positief *erg* even gebruikelijk als *kwaad*. Vgl. het onmiddelijk voorafgaande bij *lief*. — Met de betekenis: boos, heeft *kwaad* volledige regelmatige comparatie.

Bij *minder* en *minst* als onbep. telw. past de positief *weinig*. Er bestaat ook een positief *min*, maar met twee heel andere betekenissen, zoals uit de volgende groepen blijkt ¹⁾:

Min; nietiger, onbeduidender, kleiner; minst, nietigst, onbeduidendst, kleinst: 't Is een min persoontje; maar zijn vader is nog kleiner. 't Minste gebrek in een masjiene doet hem stilstaan.

Min; lager, gemener; minst, laagst, gemeenst: Dat is van jou heel min, maar van hem is 't nog lager. Dat is nog de minste streek, die (t) ie uitgehaald heeft.

De superlatief, zonder corresponderende posit. of compar. vinden we in *ten minste*, voor 't *minst*.

¹⁾ En bovendien bestaat er nog een *min* in *evenmin* en *zomin*, waarin we nog wel iets kunnen voelen van de betekenis: weinig, (vgl. *even weinig*). Ook in *min of meer*, waarin *min* betekent: minder. Verder in 't rekenen bij 't aftrekken, b. v. *7 min 3 is 4*, waarin voor mij *min* geheel geïsoleerd is in betekenis, wat zo mogelijk nog volkomener waar is met het *min*, dat in *niettemin* voorkomt.

Dikwels, meermalen; meer, vaker; meest, meestal, vaakst: Hij bezoekt me dikwels, maar vroeger toch meer dan tegenwoordig. 't Gebeurt meermalen, dat hij zijn boeken vergeet, maar bij zijn broer komt dit toch nog meer voor. Als hij uitgaat, neemt hij mij dikwels mee; maar meestal toch mijn broer. Je kunt hem dikwels op straat vinden, maar vaker in zijn tuin en 't meest thuis op zijn kamer. Bij vaker en vaakst past ook de positief vaak, dat dus volledige comparatie heeft.

Van *blo* of *bleu* komen voor de regelmatige vormen *bloër, bleuer* en *bloost, bleust*; maar evenzeer passen *verlegener* en *verlegenst* bij die positieven.

De comparatief van *boven* drukken we uit door *meer* of *verder naar boven*; op gelijke wijze die van *beneden, binnen* en *buiten*. Op overeenkomstige wijze, maar met een verandering in 't grondwoord, de comparatief van *onder, achter* en *voor*; aldus: *meer* of *verder naar onderen, achteren, voren*. Voor *onderen* kan men ook hebben *beneden, evenals* omgekeerd voor *meer naar beneden* ook *meer naar onderen* mogelijk is. De comparatief van *middel* of 't eveneens voorkomende *midden* is: *meer* of *verder naar 't midden*.

Zeer in de betekenis van *pijn* heeft volledige regelmatige comparatie. 't *Bloot* versterkende *zeer* heeft geen comparatie; b. v. *Hij is zeer rijk, maar zijn broer is nog rijker en zijn zuster is 't rijkste*. — Voor 't overige kan *zeer* alleen de superlatieven om 't *zeerst(e)* en *ten zeerste* hebben; b. v. *Zij werden om 't zeerst(e) geprezen. Ik ben u ten zeerste dank verschuldigd*. (Vgl. blz. 39 en 40/1.) Of ook *zeer* heeft volledige comparatie, maar alleen naar de betekenis, dus defectieve; b. v. *Hij werd zeer geprezen, zijn broeder meer en zijn zuster 't meest*.

Bij *eer* of *eerder* en *eerst* hoort als positief *vroeg, gauw* of *vlug*; b. v. *Ben ik niet vroeg? 't Gaat nog al, maar Piet was er eer(der) en Jan was 't eerst hier. Je bent er gauw, maar ik ben er toch nog eerder, en ik geloof, dat je broer 't eerst was. Ben ik niet zo vlug klaar daarmee als jullie? Nee, want Kees is eer(der) klaar en Hein 't eerst van ons allemaal*.

Als positief en comparatief bij de superlatief *uiterst* kan *goed, nog al, nog al aardig* en *beter, meer* passen; b. v. *Hij deed toen nog al zijn best; later deed ie meer zijn best en tegenwoordig doet ie zijn uiterste best*. — *Uiterst* kan ook zonder positief zijn, maar met een comparatief; b. v. *Ik sta een termijn van drie dagen toe. Geef me een langere termijn. Nu dan, als uiterste termijn sta ik een week toe*. — Ook kan *uiterst* bovendien zonder comparatief zijn; b. v. *Hij lag op zijn uiterste*.

Van *opperst* is er geen positief en comparatief op te geven, niettegenstaande we duidelijk voelen, dat 't een superlatief in de gewone betekenis

van 't woord (zie blz. 37, alin. 1) is; b. v. *Hij had de opperste leiding in handen. De opperste van de troep is hij daar. Generaal A. staat aan 't hoofd van de noorderafdeling, B. van de zuider- en C. van de middenafdeling; terwijl de opperste leiding generaal D. heeft.*

Ten slotte nog een paar voorbeelden, die aan 't voorafgaande aansluiten, en een opmerking.

Voorbeelden: *Het binnenste van een ei is de dooier. In zijn binnenste was 't niet rustig. De middelste vinger. De middelste rijen moeten wat vooruitkomen. De buitenste lagen waren 't zachtst.*

Als *eerst* en *laatst* in de reeks *eerste, tweede, derde . . . laatste* voorkomen, zijn 't rangschikkende telwoorden; en die worden niet tot de comparatie gerekend. Maar zijn 't bijw. of bijvbw. (ook in zelfstandig gebruik), dan zijn 't superlatieven; b. v. *Hij is 't eerst aangekomen. In 't eerst wist ik niet, wat daarvan te zeggen. De eersten zullen de laatsten zijn. Hij is altijd de eerste, of ten minste nooit de laatste. De eerste en de laatste berichten.*¹⁾ — Ook in samenstellingen komen *eerst* en *laatst* voor; b. v. *in 't eerstgenoemde geval; de laatstgenoemde voorbeelden.*

Hiermee hoop ik genoeg gezegd te hebben over de groepering van comparatievormen volgens hun betekenis. Volledigheid in 't opgeven van zulke defectieve comparaties is onnodig en zelfs onmogelijk; ieder kan telkens weer nieuwe aantreffen; de methode van waarneming heb ik ervoor aangeduid en dat acht ik voldoende.

II. De syntactiese vorm.

Bij de positief onderscheiden we 3 gevallen:

1°. De vorm is: *zo, evenzo, net zo, juist zo, presies zo* + 'positief' (+ *als*).²⁾ Met *als* erbij hebben we een volledig uitgedrukte positief. De ontkenkende positief heeft gewoonlijk *niet zo*, soms ook *niet presies zo, niet net zo, niet juist zo* als eerste lid. 't Geheel heeft dan de betekenis van een comparatief met 'een minder'. (Vgl. blz. 37.) Hiermee hangt samen, dat op *niet zo* + 'positief' kan volgen *dan*, zoals dit na een comparatiefvorm ook 't geval is; b. v. *Het licht valt nu niet zo goed op 't doek, dan wanneer je 't zo houdt.*³⁾

¹⁾ De grens tussen de ordinalia *eerst* en *laatst* en de bijw. of bijvbw. *eerst* en *laatst* is niet altijd duidelijk, naar ik meen.

²⁾ Waar in dit hoofdstuk een comparatievorm tussen aanhalingstekens staat, is de woordvorm bedoeld. Ook buiten dit hoofdstuk komt dit wel eens voor; zo op blz. 78 en 80.

³⁾ Vgl. ook *dan* na een positief met de functie min of meer van een comparatief, b. v. in: *Hij vindt niets zo afkeuringwaardig, dan wanneer iemand zijn tijd verknoeit* (= *dan tijdverknoeiing*). Dit is heel oud; vgl. Stoett, *Beknopte Mundl. Spr.*, Syntaxis § 119.

Wanneer *als* wegvalt hebben we verkorte vergelijking (zie blz. 36)
b. v. *Dat is goed; maar dit is net zo goed.*

2°. Wanneer de (beide) 'zelfstandigheden' aan 't werkwoord voorafgaan dan hebben we de vorm: *even* + 'positief'; b. v. *Jan en Piet zijn even oud. Ze zijn even knap. Het werk van die beide schilders is even degelijk.* De outkennende positief heeft *niet even* i. pl. v. *even*.

3°. De syntactiese vorm = de woordvorm; b. v. *Deze kast is mooi maar die daar is mooier. Dat is een groot vat; maar dit is nog groter*

Opm. *Bevalt je dat laken? Nu, dit hier is net zo. Werken grijze luchten drukkend op uw gemoedsstemming? Met mij is 't evenzo. Die beide deuren zijn gelijk geverfd.* In deze voorbeelden wordt niet de intensiteit van een 'eigenschap' vergelijkenderwijs opgegeven, dus zijn daarin geen positieven. Tot de comparatie horen deze voorbeelden dus niet. Er wordt hier gelijkheid uitgedrukt, maar niet gelijkheid van intensiteit van een 'eigenschap'. Tegenover die gelijkheid staat ongelijkheid, die door *anders* of *verschillend* wordt uitgedrukt. *Dezelfde* en *anders* of *verschillend* kunnen soortgelijke tegenstellingen zijn

We onderscheiden bij de comparatief 2 gevallen:

1°. 'Comparatief' (+ *als* of *dan*). Met het tweede lid hebben we volledige, zonder dat verkorte comparatief; b. v. *Hij is groter als zijn broer. Jan werkt goed; maar Piet werkt beter.* 't Is noodzakelijk *dan* (er niet *als*) te gebruiken, wanneer reeds het gelijkstellende (identificerende *als* in de zin voorkomt; b. v. *Hij was groter als staatsman dan als dichter*

De comparatief kan ook in de omschreven vorm (zie blz. 34) voorkomen, d. w. z. de meerdere of mindere intensiteit van de 'eigenschap' wordt door *meer* en *minder* uitgedrukt, en wel zo: *meer, minder* + 'positief' (+ *als, dan*).

Mindere intensiteit moet steeds door *minder* (of *niet zo*, zie vorig blz.) worden uitgedrukt, dus in dit geval hebben we steeds omschreven comparatief. De comparatief met 'een meer' moet alleen dan omschreven worden, wanneer van één 'zelfstandigheid' of 'werking' twee eigenschappen met verschillende intensiteit worden genoemd; b. v. *Hij is meer vlijtig dan zjeniaal. Hij schrijft meer duidelijk als mooi.*

Ook kan de periphrastiese vorm soms noodzakelijk of gebruikelijk zijn vooral bij lange woorden, zonder dat daarvoor regels zijn op te geven zie b. v. blz. 91, al. 5. De comparatief van de onbep. telw. kan nooit in de omschreven vorm voorkomen.

2°. De syntactiese vorm = de woordvorm; b. v. *Wie is groter, jij of ik? Hij is groot als dichter, maar nog groter als mens.*

Opm. Hier is niet *als* of *dan* weggebleven: die kunnen hier niet worden

aangevuld. Al is deze syntactiese vorm dus dezelfde als bij de verkorte comparatief (onder 1°), zo zijn daarom de gevallen toch totaal verschillend: we hebben daarom hier een nieuw geval en niet een onderafdeling van een ander.

Bij de superlatief hebben we te onderscheiden tussen bij v n w. en bij w., terwijl de onbep. telw. òf als bijv n w. òf als bij w. worden behandeld, al naardat hun functie meer met die van bijv n w. of meer met die van bij w. overeenkomt.

1°. Bijvoeglijke naamwoorden.

De attributieve superlatief heeft steeds het bep. lidw. of een bezitl. v n w. voor zich; b. v. *Het grootste huis. Mijn mooiste boek.* — Maar aan de attrib. absolute superl. gaat òf niets vooraf, òf het onbep. lidw., òf een bezitl. v n w.; b. v. *Beste vriend. M'n beste vriend, dat heb je helemaal mis. Dat is een uiterst beleefd mens.*

De praedicatief-attributieve superlatief (zie jg. V, blz. 168 v.) heeft het bep. lidw. voor zich; b. v. *Die peren zijn de beste. Dit huis is 't hoogste.* Niet dikwels komt het bezitl. v n w. voor deze superlatief voor; men kan wel eens horen b. v. *Deze tekeningen zijn mijn beste, die ik heb.*

De (zuiver) praedicatieve superlatief (zie jg. V, blz. 166 vv.) heeft 't (*het*)¹⁾ voor zich en wordt met en zonder de uitgang *-e* gehoord, naar 't mij voorkomt òf zonder functioneel verschil òf met dit verschil, dat de superlatief subjectief intensiever (vgl. blz. 41, alin. 4) is, als de *-e* niet voorkomt. Voorb.: *Deze tafel is 't mooist(e). Deze wijn is 't lekkerst(e). Dit landschap is 't schilderachtigst(e). Die kleuren zijn 't mooist(e). Deze bomen zijn 't hoogst(e).* Waar er geen functioneel verschil is, acht ik het niet onmogelijk, dat de *e* onder dialektiese invloed wordt gehoord (vgl. jg. V, blz. 174 v.) en dat in dit geval de *e* kan wegblijven onder rhythmiese inwerking, dus bij meerlettergrepige woorden. Wie b. v. gewoon is te zeggen: *Deze draad is 't sterkste*, kan 't volgende ogenblik zeggen: *Hij is 't vriendelikst* (naast 't *vriendelikste*).

Opm. Er is ook functioneel verschil tussen: *Van al die tafels is deze 't mooist(e)* en: *Van al die tafels is deze de mooiste*. In 't eerste geval, waarin de (zuiver) praedicatieve superlatief voorkomt, is de superlatief subjectief in-

¹⁾ Hoe dit 't (*het*) te noemen? Voorzetsel, zoals 't oorspronkelijk was (*at erist* > **et erist* > *terist* en *teerst*, waarbij *at* dus tot een prothetiese *t* werd), of bep. lidw., waarop het nu (zowel) in klank (als in schrift) zo volkomen lijkt? Ik zit er mee verlegen. Maar als 't bep. lidw. wordt genoemd, dan dient uitdrukkelijk er bij te worden opgemerkt, dat alleen klank (en schrift) die naam bepaalt en niet de functie. Vgl. nog jg. IV, blz. 106.

tensiever dan in 't tweede, waarin de superlatief praedicatief-attributief is. Er zijn maar een paar praedicatieve absolute superlatieven; b. v. *Dat is best. 't Is allerliefst van je.*

De periphrastiese superlatief heeft de syntactiese vorm: *meest, minst* + 'positief', waarbij in praedicatief gebruik 't (*het*) vóór de omschrijvende bijw. (*meest, minst*) voorkomt en in de beide andere gevallen alleen het bep. lidw. mogelijk is (vgl. 't voorafgaande); b. v. *Hij stond me op de meest welwillende wijze te woord. Hij was 't meest eenzelvig in de eerste jaren na de dood van zijn vrouw.* — Ook hier geldt, op overeenkomstige wijze als bij de comparatief (zie blz. 84), dat de minste intensiteit steeds door *minst* moet worden omschreven; verder, dat de superlatief van de onbep. telw. nooit omschreven kan worden; en eindelijk, dat soms de omschreven superlatief noodzakelijk of gebruikelijk is, zonder dat daarvoor regels zijn op te geven; zie blz. 91, al. 5.

Als de hoogste intensiteit wordt uitgedrukt van een 'eigenschap', die door een bijvbw. wordt genoemd, en wel in verband met een of andere omstandigheid (tijd, plaats, gelegenheid, enz.; zie blz. 35), dan noemt men die superlatief wel adverbiale superlatief. De syntactiese vorm ervan is tweéeerlei:

Of die van de (zuiver) praedicatieve superlatief (zie vorige blz.) en eveneens met of zonder *-e*, maar zonder dat daarmee functioneel verschil in verband staat; de *e* is wel aan dialektiese invloed toe te schrijven en de weglating dan aan rhythmiese; b. v. *Hij is 't gelukkigst(e), als ie werkt. 's Morgens is die jongen 't vlijtigst(e). Hier is de rievier 't diepst(e). Hij is 't vriendelijkst(e), als ie maar niet wordt tegengesproken. Die schilderij is 't mooist(e), als ie niet in 't volle licht hangt.*

Of: *op z'n (op zijn)* ¹⁾ + 'superlatief' (steeds zonder *-e*!). Met betrekking tot vrouwelijke 'zelfstandigheden' kan *op er (op haar)* vóór de 'superlatief' gehoord worden, maar 't is niet noodzakelijk ²⁾; b. v. (*Hier is*) *Holland op z'n smalst. 's Morgens is ie op zijn best. Die schilderij is op z'n mooist, als ie niet in 't volle licht hangt. Nu is ze op er of op z'n mooist.*

¹⁾ Hadden we toch maar de letter *z*, om de doffe, nauw hoorbare klank te kunnen voorstellen in schrift! Dan hoefden we niet te schrijven 't onware *z'n* en *zijn* en niet *een* (onbep. lidw.) en honderde onwaarheden meer niet, waar die doffe klank wordt gehoord. En dan konden een hoop van die lelike apostrofs wegvallen. Als dat teken kon worden ingevoerd, wat zou daarmee 't taalonderwijs een reuzesprong in de goede richting doen! Zou het (in wording zijnde) Philologen-Kongres de sprong durven wagen?.....

²⁾ Vgl. *Ze zijn met z'n tienen* en: *Ze zijn met er tienen*. En 't vaste: *Te(r) zijner tijd zal ' in orde komen.*

2°. Bijwoorden.

We onderscheiden hier heel wat syntactiese vormen:

'Superlatief'; b. v. *Liefst zou ik morgen al op reis gaan.* Dit is zelden. Veel meer komt voor:

't (*het*) + 'superlatief'; b. v. *'t Liefst zou ik nu weer aan 't werk gaan.* Hier kan de 'superlatief' ook de uitgang *-e* aannemen; b. v. *'t Liefst(e) werkt ie thuis. Hij schrijft 't mooist(e). Wij liepen 't vlugst(e).* Over die *e* is hier wel hetzelfde te zeggen als bij de adverbiale superlatief (zie vorige blz.).

'Superlatief' met de uitgang *-ens*; b. v. *Dat is hoogstens vijf gulden waard. Dat is minstens evenmooi als dit.*

Op *z'n* (*zijn*) + 'superlatief'; en daarnaast ook wel met betrekking tot vrouwelijke 'zelfstandigheden':

Op *er* (*haar*) + 'superlatief'; b. v. *Hij is op z'n hoogst 60 jaar oud. Ze is op z'n best of op er best 30 jaar oud geworden. Er kunnen op z'n meest honderd lui zijn geweest. Je had op z'n minst dadelik ekskuus moeten vragen. Dat heeft op z'n langst twee jaar geduurd. Zo heb je 'm niet op z'n voordeligst gezien. Op dit portret komt ze niet op z'n voordeligst of op er voordeligst uit.*

Voor 't (*het*) + 'superlatief'; b. v. *Voor 't minst had je eerst je werk af moeten maken, eer je uitging.*

In 't (*het*) + 'superlatief'; b. v. *Hij is in 't minst niet te vertrouwen.*

In periphrastiese superlatieven is het omschrijvende bijw. de eenvoudige superlatief *meest* of *minst*, die steeds onmiddelik aan de 'positief' voorafgaan; b. v. *Hij is 't meest ontvankelijk voor goede indrukken. 't Zijn de minst gelukte gedeelten uit het hele werk. Hij werkt 't meest nauwgezet, wanneer ie geheel alleen is. 't Minst uitvoerig is over dit onderwerp in dat tijdschrift gehandeld.*

Dat bijwoorden evengoed als bijvuw. in de superlatief de omschreven vorm kunnen hebben, zien we uit de beide laatste voorbeelden, en spreekt haast wel van zelf. Voorts kan over deze omschrijving hetzelfde worden gezegd, wat op de vorige blz., alin. 1, in aansluiting aan de omschreven comparatief, van de periphrastiese superlatief van het bijvuw. werd gezegd.

De syntactiese vorm van de absolute superlatief is gelijk aan de woordvorm; b. v. *Hij werkt best. Ze heeft zich best gehouden.*

Als een omschreven superlatief een absolute superlatief is, dan is de vorm van het omschrijvende bijw. gelijk aan de woordvorm; b. v. *Ik was uiterst tevreden over hem. Dat is een hoogst nuttig werk. Hij is best berekend voor zijn taak. Dat is uiterst mooi bewerkt.*

Ten slotte nog een paar opmerkingen:

Er is een superlatief, namelijk *best*, dat tot een zuiver zelfstandig-naamwoord is geworden in uitdrukkingen als: *Hij heeft zijn best gedaan. Ze heeft haar best gedaan. Je hebt je uiterste best gedaan. Dat is tot zijn (eigen) best.* Zoals we zien, kan 't alleen het bezitl. vnw., met of zonder adj., voor zich hebben. ¹⁾)

Dat de comparatievormen ook wel eens bij gelegenheid in zuiver zelfstandig gebruik, dus als zelfstnw., kunnen voorkomen, en dan alleen het bep. lidw. *het* voor zich hebben, merk ik hier terloops op; b. v. *Op 't goed of op 't meer of minder komt het niet aan, maar alleen op het best.*

Als we in samenstellingen comparatievormen aantreffen, dan zeggen we alleen om de woordvorm, dat er een comparatief of een superlatief in voorkomt. Daarom spreken we niet van positieven in composities, wat al min of meer lag opgesloten in hetgeen op blz. 34, noot 2 is gezegd: 't zou eenvoudig overbodig zijn. De samenstellingen *veelgeliefd*, *bloedrood*, en dgl. hebben als bestanddelen *veel* en *geliefd*, *bloed* en *rood*, waarvan *geliefd* en *rood* bijvbw. zijn; daarmee is voor de kwaliefekasie van deze woorden genoeg gezegd; de naam positief zou niets geen betere kijk op die samenstellende delen geven. Hoogstens als tegenstelling tot b. v. *meer* en *meest* in *meergemeld* en *meestbiedend* zouden 't positieven in de 'leer van de woordvorming' kunnen worden genoemd, wanneer *meer* en *meest* met hun karakteristieke naam van comparatief en superlatief worden benoemd.

Comparatieven en superlatieven in samenstellingen zijn gelijk aan de woordvorm; b. v. *meergenoemd*, *eergisteren*, *eerlang*, *hogerop*, *nieuwerwets*, *ouwerwets*, *linkerhand*, *rechterbeen*; *jongstleden*, *laatstleden*, *naastgelegen*, *meestbiedend*, *naastbijzijnd*, *eerstgenoemd*.

WELKE WOORDEN HEBBEN COMPARATIE, WELKE NIET?

Als we zeggen, dit of dat woord heeft comparatie, of ook, een woord kan in de drie comparatievormen voorkomen, dan bedoelen we gewoonlijk daarmee, dat van 't grondwoord (= de positief) twee andere woorden zijn af te leiden, die de comparatief en de superlatief zijn. Maar er

¹⁾ In: 't *Zal wel 't best(e) zijn of 't Best(e) zal wel zijn, dat er zo gehandeld wordt, is 't best(e)* wel niet anders als praedicatief adj. op te vatten, en niet als zelfstnw. met voorafgaand lidw. Daarentegen is de superlatief in: 't *Beste van de kabeljauw is de kop. Hij is niet de beste van de broeders* een praedicatief-attributief adj. Zo ook in: 't *Mooiste van 't geval is, dat er niets van aan is.*

In de uitdrukking *lest best* kunnen de beide woorden bijvbw. worden genoemd.

kan ook mee worden aangeduid, zoals we bij de defectieve comparatie zagen, dat er volgens de functie drie woorden zijn, die als positief, comparatief en superlatief bij elkaar passen, zonder dat eenzelfde grondwoord daarbij voorkomt.

In dit hoofdstuk vragen we er naar, of een woord als begrip en niet als woordvorm de drie comparatievormen heeft. Maar de comparatievorming zal daarbij niet geheel buiten beschouwing blijven, wanneer er iets bijzonders bij valt op te merken, dat niet reeds vroeger vermeld werd.

Voor de betekenis van 'woorden' in het opschrift zou ik naar blz. 34, noot 1 kunnen verwijzen. Maar ik moet er dan dadelik een beperking op laten volgen, die ons de beantwoording van de gestelde vraag vergemakkelijkt. Omdat we in dit hoofdstuk, zoals hiervoor werd opgemerkt, alleen met de woordbegrippen te maken hebben, hoeven we van 't lijstje op blz. 33 de zelfstandig gebruikte bijv.nw., de zelfstnw. (uit bijv.nw. ontstaan) en het voegwoord (*eer*) niet te bespreken, omdat dit toch alle min of meer iezoleringen zijn, die alleen maar comparatievormen zijn, zonder dat daarmee een van de bekende comparatiefuncties (nog) verbonden is of hoeft te zijn. En in elk geval vinden we die vormen steeds als bijv.nw. of bijw. terug, zodat die iezoleringen toch niet helemaal onverklaarbare dingen voor ons zijn.

Alleen bijv.nw., bijw. en een paar onbep. telw. hebben in 't algemeen, wat we kunnen noemen, 'levende' comparatie, d. w. z. de meeste bijv.nw. en bijw. en een paar onbep. telw. laten toe, dat volgens 't begrip (= de functie) drie woorden of woordvormen worden bijeengegroepeerd, die we als positief, comparatief en superlatief onderscheiden. Daarom zeggen we b. v. *mooi* heeft comparatie, want we kunnen uit de taal de grammaticale groep abstraheren: *mooi*, *mooier*, *mooist*; eveneens *veel*, omdat de reeks is te noemen: *veel*, *meer*, *meest*, die als de drie comparatievormen bijeenhoren.

Tussen bijv.nw. en bijw. te onderscheiden, is volstrekt onnodig, omdat het functionele verschil tussen beide woordsoorten voor de comparatie geheel onverschillig is. Alleen de onbep. telw. kunnen hier afzonderlik worden genomen; er zijn er bovendien maar een paar.

Ik zal daarom de onbep. telw. afzonderlik opgeven en verder met de naam bijv.nw. ook de gelijkklinkende bijw. benoemen. De meeste bijw., die uitsluitend als zodanig voorkomen (b. v. *morgen*, *nu*, *af*, enz.), hebben geen comparatie.

Als algemene regel is voorop te stellen, dat alleen relatieve begrippen comparatie kunnen hebben en absolute niet. En daarom is 't voorkomen van comparatie steeds te verklaren uit deze regel. Zo kan

't dan ook voorkomen, dat één en hetzelfde woord (als klank!) in een zeker verband gebruikt wél comparatie heeft, en in een ander niet: 't begrip van 't woord is dan verschillend en wel in 't ene geval relatief, in 't andere absoluut.

De beide onbep. telw. *veel* en *weinig* hebben comparatie; b. v. *Hier liggen veel appels, daar meer en daar ginds wel de meeste. Hij heeft evenveel boeken als jij. Wat heb je weinig geld bij je? En je hebt toch niet minder te betalen als ik. De minste mensen zijn van een onkreukbare eerlijkheid, de meeste laten met zich handelen.*

Ook *gering* heeft comparatie (*geringer, geringst*). Maar zelden is comparatie van *enkele*, waarbij dan *meer* en *meest* passen; b. v. *Ik heb maar enkele platen voor een gulden per stuk kunnen machtig worden; de meeste kostten per stuk een daalder. Meer penne dan de enkele, die ik gekregen heb, heb ik vooreerst niet nodig.* Gebruikeliker is de comparatie van een paar: *In de woonkamer hangen maar een paar schilderijen; maar in 't salon hangen er meer, en de meeste vin je in de galerij.*

Genoeg en *voldoende* kunnen de volgende comparatief hebben: *meer dan genoeg, meer dan voldoende.* We hebben hier al met woorden te doen, die niet meer onbep. telw., maar bijw. heten, ofschoon ze na verwant zijn aan onbep. telw., omdat ze ook een zekere hoeveelheid te kennen geven. De functies van de woordsoorten zijn trouwens niet bij elk begrip streng te scheiden, waarover hier niet meer gezegd behoeft te worden.

Tamelik heeft een comparatiefvorming, als deze ten minste tot algemeen nederlands te rekenen is, b. v. *'t Gaat vandaag wat tameliker met de pijn.* Als comparatief en superlatief van *tamelik* kunnen overigens fungeren: *beter, best* of *minder, slecht*; b. v. in *'t Gaat me tamelik*, enz.

Merkwaardig, dat woorden als *volledig, vol* en *leeg* comparatie hebben en b. v. *half* niet. 't Zijn alle vier absolute begrippen, zou men zo denken; en toch blijkt, dat de drie eerste ook relatief voorkomen; b. v. *In 't werk van A. zijn de verschillende ziekten vollediger opgesomd, als in dat van B. Dit is 't volste kopje. Dat is 't leegste vat.*

Vroeg heeft comparatie en *voormalig* of *verleden* niet.

Van de uitsluitend attributieve adj. (zie jg. V, blz. 169/70) hebben geen comparatie de stoffelijke bijvnw., zoals *stenen, lakens, gouden*, enz.; de bijvnw. van tijd, zoals *hedendaags, dagelijks, jaarliks, huidig*, enz.; de met plaatsnamen samenhangende op *-er*, zoals *Deventer, Rotterdammer*.

Hierop kunnen we dadelik laten volgen alle adj., die met eigennamen samenhangen; b. v. *zwools, Duits, engels, rijnlants, zeeuws, rijns, luthers, juliaans*, enz. (Maar: *Hij is nog lutherser als Luther!*)

En zo zijn er nog wel meer uitsluitend attributieve adj., die geen comparatie hebben, zoals *vallend*, *gezeten*, *ijlend*, enz., die we intussen niet alle hoeven te noemen. Er op gewezen te hebben, is voldoende.

Andere adj. hebben alleen superlatief en wel als intensiefformatie; b. v. *enig*, *godvergeten*. Ze zijn zonder comparatief.

Woorden, met de vorm van een deelwoord, maar tot zuivere bijvbw. geworden, hebben ten dele comparatie, ten dele niet. Die in jg. V op blz. 170 werden genoemd, niet; zoals *vallend*, *gezeten*, *ijlend*, *stiltzwingend*, *zittend*, enz. (Voor *godvergeten* zie hiervoor.) Andere weer wel; b. v. *geliefd*, *innemend*; waarbij o. m. zijn te voegen, zonder daarmee ongeoorloofde historische grammatica op te dissen: *bescheiden* (vgl. *gescheiden*), *bezadigd* en *verzadigd*, *opgetogen* (vgl. *getogen*).

Van de uitsluitend praedicatief gebruikte adj. (zie jg. V, blz. 171/2) hebben vele comparatie, andere niet; en dikwels is alleen de omschreven comparatievorm mogelijk, waarnaast de niet-omschreven vorm soms ook voorkomt; b. v. *Ik voel me nooit minder alleen, dan wanneer ik alleen ben. 't Meest alleen voelt hij zich in groot gezelschap. 't Beduchtst of 't meest beducht was onze regering voor een hernieuwde inval van de Fransen in de Zuidelijke Nederlanden.*

Zo zijn er zeker zonder veel moeite voorbeelden te geven met de volgende comparatievormen, waarbij 'het minder en minst' in de opgave is verwaarloosd:

beducht — *meer beducht* — *'t beduchtst*, *'t meest beducht*.

benieuwd — *meer benieuwd*, *benieuwder* — *'t meest benieuwd*, *'t benieuwdst*.

bestand — *meer bestand* — *'t meest bestand*.

indachtig — *meer indachtig*, *indachtiger* — *'t meest indachtig*.

jammer — *meer jammer* (*jammerder*) — *'t jammerst*.

onpasselijk — *onpasselijker* — *'t onpasselijkst*.

onwel — *meer onwel* (*onweller*) — *'t onwelst*.

tuk — *tukker* — *'t tukst*.

wars — *meer wars* — *'t meest wars*.

wel — *beter* — *best*.

Dit lijstje is zeker niet volledig; maar 't kan voldoende zijn, om te helpen uitroeien of te voorkomen het slaafs napraten van hetgeen over dit onderwerp in de bestaande spraakkunsten voorkomt.

't Adj. *goed* met de betekenis: welgezend, en dat dan uitsluitend praedicatief voorkomt, heeft alleen een positief, b. v. *Ik ben weer even goed op je als vroeger*. Daarentegen het zinverwante *goed* in: *Ik sta goed met hem* heeft comparatie; b. v. *Tegenwoordig sta ik weer beter, best met hem*.

Zonder comparatie zijn de uitsluitend praedicatieve adj. *wèl*, *welletjes*, *zo*, *klaar* (= gereed), *braak*, *bijster*.¹⁾

Verder zijn zonder comparatie: *woonachtig*, *mondeling*, *schriftelik*, *afzonderlik*.

Van *biezonder* is de comparatie-reeks op te geven: *meer biezonder* en *uitsluitend*.

Zonder comparatie zijn de samengestelde bijvbw., waarvan de samenstelling de zin van een vergelijking heeft, zoals *bloedrood*, *hemelsblauw*, *sneeuwwit*, *grasgroen*, *kurkdroog*, *kletsnat*, *druipnat*, *ijskoud*. Ze drukken de hoogste intensiteit uit van de 'eigenschap', die door 't tweede lid van de samenstelling wordt genoemd, en hebben dientengevolge absolute betekenis.

Ook andere bijvbw., tzij samengestelde of niet, hebben om hun absolute betekenis, geen comparatie; b. v. *driehoekig*, *vierkant* (in eigenlike zin), *eeuwig*, *stom* (= doofstom), *blind* (in eigenlike zin).

Hiervan kunnen *vierkant* en *stom* ook in andere zin voorkomen, hebben dan relatieve betekenis, en daarom ook comparatie. Hierbij zijn dadelik nog andere te voegen (*dood*, *onzinnig*, *volmaakt*, *almachtig*), die ook om hun relatieve betekenis, waarin ze kunnen voorkomen, soms comparatie hebben, al is 't ook niet altijd volledige. Voorbeelden: *Vierkantere* (= plomp) *kerel heb ik nooit aangetroffen*. 't *Is de vierkantste vent, die ik ooit ontmoette*. *De stomste lui krijgen soms de voordeligste baantjes*. *Hij is zo dood als een pier* (zonder compar. en superl.!). *Wat hij neerschrijft, is dikwels nog onzinniger, als wat ie zegt*. 't *Is de onzinnigste bewering van de wereld*. *De volmaaktste verzen naar de vorm zijn niet altijd de beste*. *Hij denkt, dat hij even almachtig is als Onze Lieve Heer*. *Hij meent, geloof ik, dat hij nog almachtiger is als de keizer van Rusland* (zonder superl.!).

Nog een paar opmerkingen tot slot:

Samengestelde bijvbw., die comparatie hebben, en waarvan het eerste lid als zelfstandig woord comparatie kan hebben, drukken dit bijna altijd door vervorming van 't tweede compositielid uit, als niet van omschrijving wordt gebruik gemaakt; ze worden dus meestal als een enkelvoudig woord behandeld; b. v.

hoogdravend — *hoogdravender* — *hoogdravendst*.

goedkoop — *goedkoper* — *goedkoopst*.

¹⁾ *Bijster* kan ook bijw. zijn, b. v. in: *Hij is niet bijster gelukkig in zijn ondernemingen*. *Hij heeft me bijster verveeld*. In 't eerste voorbeeld is 't omschrijvend bijw. en heeft het geen comparatie; in 't tweede voorbeeld kan het comparatie hebben; b. v. er kan op volgen: *maar zijn broer heeft me (nog) meer verveeld en zijn vriend 't meest*.

voortvarend — voortvarender — voortvarendst.

grootmoedig — grootmoediger — grootmoedigst.

welvarend — welvarender — welvarendst.

welgemaakt — welgemaakter — welgemaaktst.

Maar: *welbespraakt — welbespraakter, beter bespraakt — welbespraaktst, best bespraakt.*

Als we zeggen: *'t Best gelukte portret is dit zeker niet van je*, dan hebben we niet een omschreven superlatief van 't adj. *gelukt*, maar een superl. van 't bijw. *goed*; de reeks is: *een goed gelukt portret — een beter gelukt portret — 't best gelukte portret*. Eenzelfde geval hebben we in: *Deze krant is 't meest gelezen blad in de provincie*; hierin is *meest* de superlatief, en wel van *veel* (*nog al, tamelik*), waarbij de comparatief *meer* past; b. v. *Dit is een veel gelezen blad, maar een meer gelezen blad is dat; en 't laatst door u genoemde is 't meest gelezen blad*. Vgl. *hoog gelegen — hoger gelegen — hoogst gelegen*.

SYNTACTIES GEBRUIK VAN DE COMPARATIEVORMEN.

Hier kan alleen van de bijv.nw. en de bijvoeglik gebruikte onbep. telw. sprake zijn, omdat we bij de andere woorden geen karakteristiek syntacties gebruik onderscheiden.

't Syntacties gebruik nu van de comparatievormen van de adj. is volkomen gelijk aan dat van de grondwoorden, dus ook attributief of praedicatief-attributief of praedicatief (vgl. jg. V, blz. 161 vv.).

Ook kan hier nog worden vermeld, dat in enkele gevallen comparatieven en superlatieven leden van samenstellingen zijn (geworden), waardoor ze in de 'leer van de woordvorming' thuis horen. We noemden er al vroeger: *meergenoemd, laatstleden*, enz. Ze zijn natuurlijk uit syntactiese verbindingen langzamerhand ontstaan. Maar syntactiese verbindingen zijn bijzondere gevallen van syntacties gebruik, en kunnen dan ook alleen maar in bijzonderheden worden besproken. Bovendien horen alle composita in de leer van de woordvorming thuis.

Bijzonder syntacties gebruik, dat dus alleen aan de comparatievormen zou eigen zijn, bestaat er bijgevolg niet.

VERBUIGING VAN DE COMPARATIEVORMEN.

Voor zover er van gewone bijv.nw. sprake is, meen ik voor de verbuiging van de drie comparatievormen te kunnen verwijzen: 'de verbuiging van het bijvoeglik naamwoord' in

De gesubstantiveerde adj. zijn daar niet behandeld, omdat de verbuiging daarvan bij de zelfstnw. en niet bij de bijv nw. thuis hoort. Nu we echter de comparatievormen in 't algemeen bespreken, dient hun verbuiging te worden opgegeven, ook als 't gesubstantiveerde adj. zijn. De verbuigingsregel ervoor luidt, zoals van alle gesubst. adj., dat ze evenzo verbuigen als gewone adj., behalve als ze personen noemen, in welk geval ze in 't meervoud *-(e)n* krijgen; b. v. *Dat zijn uw meerderen* (= hoger geplaatsten; dus bijv nw. en niet onbep. telw.). *Hij behoort wel tot de rijken, maar niet tot de rijksten in de stad.* Vgl. *Van alle mensen, die er bij waren, begrepen de meesten er niets van. Van deze peren zijn de meeste oneetbaar geworden.* Uit deze beide laatste voorbeelden zien we tevens, dat de opgegeven regel ook op de onbep. telw. van toepassing is; die volgen geheel de wijze van verbuiging van de bijv nw.

Het bij w. blijft steeds onverbogen, dus ook zijn comparatievormen. Soms vinden we bijwoordelijke uitdrukkingen, die als geheel eveneens onverbuigbaar zijn, maar waarin geïsoleerde verbuigingsvormen uit vroegere tijden te vinden zijn, wat dus in de 'leer van de woordvorming' thuis hoort ¹⁾. Voorbeelden daarvoor zijn: *ten hoogste, ten laatste, ten minste, te(n) langen leste*, enz.

Op m. In de onverbogen vorm van een superlatief hebben we vaak de uitgang *e* aangetroffen, waarnaast in presies hetzelfde gebruik de *e* ook kon wegblijven (zie blz. 85/87 en de voorb. 7, 8, 25, 49 op blz. 31/3). Dit hoort niet tot de verbuiging, maar tot de woordvorming.

WIJZIGING VAN DE BETEKENIS VAN DE COMPARATIEVORMEN DOOR BEPALENDE BIJWOORDEN EN DOOR SAMENSTELLING.

Het begrip van een positief, comparatief en superlatief kan versterkt of verzwakt worden. Versterking kan plaats hebben door bepalende bijwoorden (resp. bijwl. uitdrukkingen) of door samenstelling, verzwakking alleen door bepalende bijwoorden.

¹⁾ De 'leer van de woordvorming' is zonder historische terugblikken goedgeels ondenkbaar; maar in een 'moderne grammatica' moet het vroegere aan 't tegenwoordige kunnen aanknopen, desnoods met behulp van een moderne verwante taal; anders vervallen we in de 'historiese grammatica', die in 't lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs niet mag voorkomen, tenzij nu en dan in aansluiting aan de lectuur van vroegere tijden; en dan nog uiterst spaarzaam. Een goed voorbeeld van woordvorming-behandeling gaf Buitenrust Hettema in jg. II, blz. 313 vv.

En zo kunnen we *ten hoogste, te(n) langen leste*, e. dgl. ook duidelijker doen worden, als we vergelijken: *ten gerieve van (hem), te gelde maken, ten goede houden* en 't duitse: *zu Gelde machen, zu Gute halten, zum Tode verurteilen*, e. dgl. m.

We laten hier de meest voorkomende versterkingen en verzwakkingen volgen, zonder op volledigheid aanspraak te maken.

De positief wordt

1) versterkt door *heel, zeer, bijzonder, uitermate, keurig*; b. v. *Dat is heel goed, maar dit is beter. Dat is zeer vriendelijk van u; maar 't zou nog vriendelijker zijn, als u dat deed. Hij is vandaag bijzonder spraakszaam; gister was ie 't minder. Hij was uitermate blij met het kado; maar hij zou zeker nog blijer zijn geweest, als we hem hadden kunnen geven, wat we eerst hadden gekozen. 't Is keurig mooi, dat moet ik zeggen; mooier kan 't nauweliks.*

2) verzwakt door *nogal, tamelijk, vrij*; b. v. *Hij was nogal tevreden met mijn werk; maar met het joue was ie meer tevreden.*¹⁾ *'t Is vandaag tamelijk koud en gisteren was 't heel koud. Dit is (maar) vrij mooi, maar dat is mooi. Dit is vrij aardig, maar dat is aardiger.*

Opm. In de syntactiese positief kan *zo, evenzo* of *even* voorkomen (zie blz. 83/84). *Zo, evenzo* en *even* kunnen intensiever worden door 't voorafgaande *net, juist* en *presies*.

De comparatief wordt

1) versterkt door *veel, heel wat, vrij wat*; 't laatste versterkt gewoonlijk het minst, 't eerste het meest; b. v. *Hij is veel, heel wat, vrij wat groter dan zijn broer.*

2) verzwakt door *een beetje, weinig*; b. v. *Dit is een beetje, weinig mooier als dat.* Hierin is 't verschil in mooi niet zo groot, dan wanneer ik zeg: *Dit is mooier als dat. Weinig* verzwakt nog meer dan *een beetje*.

Drukken we het begrip van de comparatief met 'een minder' door de 'positief' met het voorafgaande *niet zo* uit, dan kan dit begrip worden versterkt door *op verre na*²⁾ of *helemaal*; b. v. *Dit is op verre na niet zo mooi als dat. Dit is helemaal niet zo mooi als dat.* Vgl. *Dit is veel minder mooi dan dat.*

Opm. Nog voor een comparatief is geen versterkend bijw., maar een modaal bijw. (bijw. van wijze), waardoor wordt uitgedrukt, dat de intensiteit

¹⁾ Zeggen we: *Met dit werk ben ik tevreden, maar met dat maar tamelijk*, dan is er comparatief verband tussen *tevreden* en *tamelijk (tevreden)*; met betrekking tot het tweede zou 't eerste een comparatief met 'een meer', met betrekking tot het eerste zou 't tweede een comparatief met 'een minder' te noemen zijn. (Zie nog de hiervóór volgende voorbeelden.)

²⁾ *Dit op verre na* kan ook bij een ontkennende superlatief voorkomen en versterkt dan de ontkenning, maar heeft geen betrekking op de superlatief zelf; b. v. *Dit is op verre na niet de mooiste schilderij.*

van een 'eigenschap' groter is, dan we verwacht hadden, omdat de intensiteit van de 'eigenschap', waarmee vergeleken wordt, al zo groot is; b. v. *Dat is nog mooier als dit*. Vgl. de opm. bij de superlatief hierna.

De superlatief kan alleen versterkt worden, en wel door *verreweg* of door samenstelling met *aller-*, *opper-*, *puik-*; b. v. *Dit is verreweg 't mooiste*. *Een allerliefst plekje*. *Dat is opperbest van je*. *Puikbeste waar*.

Voor de superlatief *best* kunnen nog tot versterking dienen *bovenste* en *uiterste*; b. v. *Hij heeft zijn bovenste best of zijn uiterste best gedaan*. Ook wel *bovenst*, als *best* een bijv.nw. is; b. v. *Dat is bovenst best van je*.

Opm. Nog voor een superlatief is een temporaal adv. (bijw. van tijd); b. v. *Dit is nog 't mooiste, wat wij zagen*. Vgl. de opm. bij de comparatief hiervóór.

Ik heb in het voorafgaande hier en daar gelegenheid gehad er op te wijzen, dat ik niet volledig was, soms erbij te kennen gevende, dat ik niet volledig wou zijn. Dit 'niet-volledig-willen-zijn' geldt vrijwel voor 't hele opstel, wat het daarin voorkomende materiaal betreft. In een moedertaal-spraakleer is niet altijd — met enkele uitzonderingen, vooral in de vormleer — het voornaamste prinsiep: volledigheid van materiaal, maar veeleer: volledigheid in 't opgeven van de karakteristieke gevallen, die in het te verwerken materiaal voorkomen. En déze volledigheid heb ik getracht wèl te geven.

Maar zelfs boven het laatstgenoemde prinsiep gaat niet zelden een ander, namelijk opwekking tot zelf-waarnemen, zelf-zoeken, zelf-beoordelen, zelf-groeperen. Bij het onderwijs behoort dit laatste prinsiep zeker ten allen tijde het heersende te zijn: het was ook voor mij het hoogste bij 't samenstellen van deze 'bijdrage tot de spraakleer van het levende nederlands'.

Einde '96|begin '97.

J. G. TALEN.

PROFESSORALE TAALKUNDE. A° 1897.

„Zoo verdwijnt dus uit onze beschaafde spreektaal het klankverschil tusschen de *ae* (gerekte open *e*) en de *e* (gerekte gesloten *e*), terwijl het onderscheid tusschen gerekte en korte open *e* zich tegenwoordig nog maar alleen handhaaft bij VAERS, *misschien om verwarring met het homonieme verzen te voorkomen*”, aldus Noord en Zuid 1896, VI, 525.

Kommentaar hierbij is wel overbodig.

v. d. B.

OVER DE FRANSCH TWEETKLANKEN

ai, oi, ui

IN ONZE UIT HET FRANSCH OVERGENOMEN WOORDEN.

Ik neem mij voor in de volgende bladzijden de uitkomsten neer te schrijven van mijn onderzoek naar de veranderingen die ten onzent de fransche tweeklanken *ai*, *oi* en *ui* hebben ondergaan, en te trachten uit te maken welke wijzigingen op rekening van het Fransch, welke op die van het Nederlandsch zijn te stellen. Zooals men zal zien, zijn mijne resultaten slechts voor een deel afdoend; voor een ander, grooter, deel bereiken zij niet dan een hoogen of lagen graad van waarschijnlijkheid — een gevolg van het beperkt aantal overgenomen woorden waarmede wij moeten werken, gevolg tevens van de slechts onvolledige kennis die men, bij den tegenwoordigen stand van de dialectwetenschap, kan opdoen van de moderne patois van Noord-Frankrijk en van België. Toch hoop ik dat het hier te behandelen hoofdstuk van de geschiedenis der uit het Fransch overgenomen woorden, in verband met andere detailonderzoekingen op hetzelfde gebied, door mij reeds verricht ¹⁾ of nog te verrichten, er toe zal bijdragen om ons later in staat te stellen met eenige zekerheid te bepalen uit welk gedeelte of uit welke gedeelten van het taalgebied dat, in het Zuiden van België, de grens tusschen germaansch en romaansch land vormt, de fr. woorden in het Middelnederlandsch zijn gekomen, en op welke wijze het Nederlandsch de fransche klanken behandeld heeft.

Het komt mij nuttig voor de geschiedenis dezer tweeklanken tot één geheel te verwerken. De merkwaardige analogie welke zelfs eene oppervlakkige beschouwing ons doet waarnemen tusschen de behandeling door het Middelnederlandsch van *ai* en die welke het aan *oi* en aan *ui* doet ondergaan, zal vooral in het oog springen wanneer wij tegelijk aangeven hoe, in elk bijzonder geval, de drie genoemde diphthongen zich ontwikkelen. Wanneer wij dan mochten aarzelen tusschen twee of meer verklaringen van

¹⁾ Zie het *Tijdschrift der Maatschappij van Letterkunde* XV, 172, waarheen ik ook verwijs voor de bibliographie van het onderwerp. Evenmin als daar, geef ik hier mijne voorbeelden volledig.

eene klankontwikkeling, dan kan juist die analogie ons de ware oplossing van het vraagstuk doen vinden.

I.

ai, oi, ui in het Centraalfransch.

Oorsprong en ontwikkeling.

ai ontstaat: 1. uit lat. *a* vóór enkele nasaal, onder bepaalde voorwaarden (Suchier, *Altfranz. Grammatik* § 44). Voorbeelden: *pain*, *main*. De uitspraak van deze *ai* was oorspronkelijk *a + i*; omtrent de 9e eeuw werd *a* genasaliseerd (ibid. § 35); omstreeks 1150 valt *ain* samen met *ein*, een feit dat op twee wijzen verklaard kan worden: volgens Suchier (ibid. § 45) is *ein* tot *ain* geworden, volgens Cloetta (*Poème Moral* p. 61) is het niet zeker of in het Centraalfransch de klank waarin deze nasale diphthongen zich verenigden, *ein* of *ain* was. Later evenwel (16e eeuw) is deze gemeenschappelijke diphthong tot nasale *è* geworden (vgl. beneden). 2. *ai* ontstaat uit lat. *a*, gecombineerd met *yod*¹⁾. Voorbeelden: *faire*, *plaire*. Reeds in de 11e eeuw ging *ai* in *èi* over (Suchier l. c. § 27) en deze tweeklank op haar beurt in *è*, doch op een verschillend tijdstip naar gelang van hare stelling in het woord: vóór *str* reeds vóór de 12e eeuw, in de overige gevallen van gedekte positie, gedurende de 2e helft der 12e eeuw, in open syllabe echter niet vóór de 13e eeuw; aan het eind der woorden is *ai* het laatst gemonophthonggeerd (Bernhard ten Brink, *Dauer und Klang* p. 34, constateert dat in de schrijfwijze der handschriften *ai* het langst in den auslout is gebleven, doch wil hieruit geen gevolg trekken voor de werkelijke uitspraak. Vgl. beneden.) 3. In oostelijke en noordelijke dialecten komt *ai* = *a* voor (Zemlin, *Der Nachlaut -i in den Dialecten Nord- und Ost-Frankreichs*, p. 13).

oi ontstaat uit 1. lat. *au + yod*, b. v. *joie*. 2. lat. *o* of korte *u + yod*, b. v. *angoisse*. 3. lat. *ē, ĩ*; hier staat *oi* voor ouder *ei*, b. v. *roi*. 4. uit lat. *o + yod*, doch slechts in sommige dialecten: wij vermelden dit feit reeds hier, daar wij deze *oi* tegelijk met de andere *oi*'s in de overgenomen woorden willen behandelen. Het Centraalfransch heeft hier *ui*, b. v. *nuit*, *ennui*. Wat het timbre van *oi* aangaat, zoo was *oi* uit *au + yod* van den beginne *di*, de onder 2. genoemde *oi* was oorspronkelijk *ói*, de *oi* die uit ouder *ei* ontstond was eerst *ði*. In de 13e eeuw is *ði* *ðè* geworden, een overgang die het vroegst vóór consonanten plaats greep. Door de verplaatsing van het accent op het tweede element van de diphthong is *ói* met *ði* samengevallen (Suchier l. c. § 30^d, Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, I § 72). Nog later (15e—16e eeuw) is *ðè* tot *wè*, *wà* geworden.

¹⁾ Onder *yod* verstaat de romaansche taalwetenschap de semivocaal *j*, die voortkomt uit een lat. *i* of *e* in hiatu, of, in het Romaansch, uit een latijnsche palatale consonant ontstaat.

ui komt 1. uit lat. *u + yod*. 2. in het Centraalfransch uit lat. *ø + yod*; de *ø* werd gediphthongeed tot *ue* en de drieklank *uei* vereenvoudigd tot *ui* (Suchier l. c. § 24, *Romania* III, 279, 321; IV, 119).

Van deze *ai*, *oi* en *ui* te scheiden zijn die fransche *ai*, *oi*, *ui*, welke wel ook ontstaan zijn uit lat. *a*, *o*, *u + yod*, doch zich eerst later gevormd hebben (Neumann, *Altfr. Laut- und Flexionslehre*, p. 26). Daar de woorden waarin deze jongere *ai*, *oi* en *ui* voorkomen, voor een deel door ons zijn overgenomen vóór de formatie der tweeklanken, moeten zij hier afzonderlijk behandeld worden. Voor zoover zij zijn overgenomen vóór den tijd dat *ai*, *oi*, *ui* in hun fransche origineelen waren ontstaan, behooren zij, strikt genomen, hier niet thuis: volledigheidshalve mogen wij ze ook dan echter niet buiten beschouwing laten. Ik zal ze als aanhangsel aan het eind van deze studie behandelen.

II.

De overgenomen woorden met ai, oi, ui.

Daar het lot der tweeklanken kan verschillen naar gelang van hare plaats in het woord, onderscheiden wij de volgende gevallen:

1. *ai*, *oi*, *ui* aan het eind van het woord en vóór vocaal.
2. *ai*, *oi*, *ui* vóór enkele nasaal.
3. *ai*, *oi*, *ui* vóór *s*, *t*, *l*, of *r*.
4. *ai*, *oi*, *ui* vóór groepen van consonanten.

Wij scheiden, voor zoover doenlijk en noodig, de later overgenomen woorden van de oudere en maken een afzonderlijke groep van de woorden waarin *ai*, *oi*, *ui* vóór den toon staan, in welk geval zij in het Fransch anders zijn behandeld dan wanneer zij betoond zijn ¹⁾:

1. Aan het eind van het woord en vóór vocaal.

A. Betoond.

ai. In de mnl. woorden vindt men *aaï*: *paaien* (*ontpait*: *verfrait*, Eerste Bl. 1695, *ghespait*: *nait*, Drie D. H. 217, *verdrayt*: *gepayt*, Melib. 2098 ²⁾); *laeie* (: *draien*. Zie Mnl. Wk.); *ray* (: *sprayen*, Velth. VI, 23. 10, VIII, 28. 3); *baai* (Mnl. Wk. en Franck); *gay* (fr. *gai*. Wk.), *kaai* (ofr. *caie*. Dat *ka* ook direct aan *caie* zou beantwoorden komt mij onwaarschijnlijk voor, daar het ongeveer 'teenige

¹⁾ Voor zoover de woorden met *ai* zijn overgenomen na de monophthongering, behooren zij eigenlijk thuis onder de *e* (zie *Tijdschr. Letterk.* XV, 175).

²⁾ Zie voor de formatie van het ww. *paaien*, *Tijdschr. Letterk.* XV, 206.

- voorbeeld zou zijn van mnl. *a* = fr. *ai* in den auslaut. Het zal wel een verkorte vorm van *kade* zijn, zooals *mee* uit *mede*. Hoe is dan de vorm *kade* te verklaren? Door de analogie der woorden waarin omgekeerd intervocale *d* tot *j* is geworden en waarvan een vorm met *d* en eene met *j* naast elkander voorkomen? Vgl. *Noordzeede* = *Noordzee*, Enquete Verpond. p. 277); *gaai* (fr. *geai*, picard. *gai*); *saai*; *vraai* (: *dray* : *zay*, Ovl. L. en Ged. p. 381, 7 v. o.); *baye* (fr. *baie*, lat. *bacca*. Wk.); *delay* (Wk.); *essay* (Kil.); *lackay* (Wk.). Dat *baaierd* (zie Franck i. v.) uit het Fransch zou komen, is onwaarschijnlijk wegens de germaansche accentuatie, die in een zoo jong woord bevreemdend zou zijn.
- In sommige woorden beantwoordt aan fr. *ai*, ned. *ei*: *lakei* (16^e e.; Kil. *lackeye*); (*aard*)*bei*; *leie* (Stallaert); *key* (Wk., = *kaai*, 16^e eeuw). In het algemeen is in de woorden van deze groep dus eerst later fr. *ai* bij ons als *ei* gehoord. Het is dus zeker dat de naam van de maand *Mei* uit het Latijn komt, evenals *leie* (= *leek*); immers *Mei* is oud en *Maai* komt niet voor (*meie* : *contreie*, Brab. Y. VII, 15479, : *bescieie*, ibid. 16477), evenmin als *laai*.
- oi. Hier uitsluitend *ooi* : *joie* (: *Troyen*, Sp. H. I¹ 23, 17); *Montjoye*; *plooi*; *rooi*; *allooi*; *prooi*; *fooi*; *tornooi* (: *moi* Troj. 2306); *oetrooi*; *loi* (Ro. 12741); *konvooi*. In de *Brab. Yeesten* komt tweemaal *Montjouwen* = *Montjoie* voor; mag men deze vormen verklaren door de analogie van *vrouwen vroien*, *verdouwen verdoyen*, *clauwen cloyen*, *houwe hoie* (v. Helten, *Spraakk*. p. 101)? Zie *Brab. Y. VII*, 7145 *Montjouwen* : *trouwen*; VII, 6423 : *houwen*. Uit fr. dialect. *oi* : *poi* (*poie*) naast *pui* (zie hieronder), *gloi* naast *glui*, en misschien *vernoien* (: *Troyen*, Sto. VII, 557)¹⁾; van deze woorden komen vormen met *ei* voor (v. Helten, *Spraakk*. p. 99) b. v. *verneie* : *Keie*, Wal. 5055.
- ui. In het Mnl. *ui* : *traie*; *pui*; *glui*. Prof. Verdam had de bereidwilligheid mij mede te deelen dat *pui* onz. zeldzaam is (*Brab. Y. VII*, 2053); gewoon is *poye* (*Brab. Y. VII*, 336, 339 enz.). Hij neemt aan dat *poye* uit fr. *puie* komt, hetwelk uit lat. *podia* meerv. te verklaren is en door Ducange op *podium* wordt vermeld, zoodat de formatie van *puie* te vergelijken zou zijn met die van *feuille*, *bible*, enz. Het is niet zeker dat de nl. *ui* hier den fr. tweeklank vertegenwoordigt; het zou ook mogelijk zijn dat de fr. *üi* bij ons *u* was geworden, welke met de nederl. *u* tot *ui* zou zijn overgegaan (vgl. *fruit*). Zelfs zouden (hedend.) *paraplu* en *geluw* (naast *glui* = fr. *glui*) steun aan de tweede onderstelling geven: deze woorden zouden dan eerst laat zijn overgenomen, nadat nederl. *u* reeds *ui* was geworden en daarom zou *u* hier niet in *ui* zijn overgegaan. Evenwel 1. de consequente mnl. orthographie met *i*, *j* (altijd *puje*, nooit b. v. *puwe*) en 2. de analogie van *ai*, *oi* in den auslaut zouden waarschijnlijk maken dat ook van deze diphthong het *i*-element aan het eind van het woord is gebleven. Naast *glui* komt *gli* voor.
- B. Vóór den toon.
- ai. Men vindt *ai* en *ei*: *Bayaert*; *trainen*; *praiel* (Ro. 7945, 9660); *frayeel*; *gaiole* (Ro. 12787). — *Beiart*; *treyinen* (: *pinen*, Limb. II, 1709. Dit woord is over-

¹⁾ Sto. II, 766, *vernoiert* var. *vernoiaert*. Het ww. ibid. 888. Volgens Dr. Brill van *noier* = *negare*.

genomen toen *trâiner* nog *trâiner* was. De mnl. vorm *trahinen* moet aan *trâiner* beantwoorden, doch mnl. *trâinen*, *treiinen* wijzen op ofr. *trai-iner*, waarin waarschijnlijk een *j* is ingevoegd om den hiatus op te heffen). Behoort *meierie* (: *partie*, Brab. Y. V, 1081) hierbij? Of is het gevormd uit *meier* + rom. suff.? ¹⁾

Daarnaast *oi* in *proieel* (Ro. 1372); *froyeel*. Ook *i*: *prieel*; *frieel*; *Byart* (Wk.). Deze drie vormen komen naast elkander voor, b.v. Troyen, *praieel* 3424, *proyeel* 14, *prieel* 2955, 3080, 3091; Rose, *Beiert* 12866, *Baiart* 12871 enz. enz.

oi. Hieraan beantwoordt *oi* in *loiael* (*leael* komt uit fr. *leal*); *u* in *juwoel* (tenzij dit uit *joël* niet uit *joiel* komt).

ui. *duviere* (: *rivier*, Wal. 8419, uit **duiiere*? Ducange heeft *ducaria* „ductus aquae”. Zie ook Wk.); *Hennewier* (= *Hennuyer*, Sto. III, 1009); *gruyser* (Wk.). Volgens deze voorbeelden zou dus *u* of *e* aan *ui* vóór den toon beantwoorden.

CONCLUSIE. Aan het eind der woorden en in hiatu beantwoordt aan fr. betoende *ai* in het Nederl. *-aai* in de meeste woorden, in enkele jongere *ei*; aan *oi* bijna uitsluitend *ooi*, zelden *ei*; aan *ui*, *u* of *üi*, en een enkele maal *i*. Vóór den toon is *ai* meestal *ai* gebleven, minder vaak *ei* geworden of tot *oi* of *i* overgegaan; *oi* is *oi* gebleven en is misschien soms *u* geworden, en ook *ui* is waarschijnlijk onveranderd gebleven.

In *aai* en *ooi* is de fr. open vocaal gesloten geworden. Hoe is deze overgang te verklaren? Was *a*, *o* in fr. *ai*, *oi* lang? Zeker niet in die woorden waarin lat. *i* met de voorafgaande consonant „entrave” heeft veroorzaakt, zooals in *badium bai*. Mag men aannemen dat reeds in het Fransch *a*, *o* door de nabuurschap van *i* een palataler uitspraak hadden gekregen? Wat *ui* betreft, zoo is de uitspraak *öi* in plaats van *üi* te verklaren door den overgang van nederl. *ü* tot *ui* (*öi*), welken hij heeft medegemaakt.

2. Vóór enkele nasaal.

A. Betoond.

ai. In het Mnl. beantwoordt aan *ai* gesloten *a*, gesloten *e* of (in verreweg de meeste gevallen) *ei* of *ai*: *compaen* (: *saen*, Tro. 10841); *naen* (: *gestaen*, Lanc. II, 8355. Zie *Wap. Mart.*, uitg. Verwijs ad vs. I, 271 noot); *foraen* (Wk.); *fustaen* (Wk.). Plantijn geeft „pleyn ofte plaen”; Kil. „plaen j. plein.” *Graan* en *kapelaan* (: *dwaen*, S. Brand. 1079) zijn waarschijnlijk latijnsch.

¹⁾ Het Ofr. had *mairerie* en *meerie* (= *mairie*, *majoriam*).

compein (: *vilein*, Ovl. L. en Ged. 206, 4 v. b.; Segh. 2955); *kastelein*; *Germein* (: *alreine*, Sp. H. I⁶ 2. 45); *Romein*; *grein*; *refrein*; *plein*; *terrein*; *grein*; *dein* *deine*; *Aleyn* (: *sein*, Sto. III, 497); *certein* (: *Hoesdein*, Brab. Y. VII, 11227¹⁾); *quarteine* (Ro. 13455); *fontein*; *kievetein*, *chieftein* (uit fr. *chievetaine*); *kapitein* (hetzelfde woord als het vorige, maar „mot savant”); *marsepein*; *trein*; *terrein*; *porselein*; *waerdeine* (: *cleine*, Ovl. Lied. en Ged., p. 263, 7 v. b.); *Karlemeine* (: *cleine*, Brab. Y. II, 1713; fr. *-maine*, een vorm van *magnum* dien men ook in *Mainet* aantreft).

Hiernaast komt, zonder dat ik eenige regelmatigheid in het afwisselend gebruik kan vinden, de schrijfwijze *ai* voor, b. v. *plaine* : *alleine*, Lanc. II, 19230, *Walewein* : *vilain*, Lanc. III, 19322.

castelleen (: *Dalheem*, Woer. 1829, : *Dolheen*, ibid. 4587, vgl. *casteleyn* : *Dalheem*, ibid. 8187); *fontene* (: *clene* Limb. XI, 835).

oi. Geen voorbeelden.

ui. *sanguwijn* wijst op de accentuatie *uí*.

B. Vóór den toon

komt *ai* vóór enkele *n* niet voor in het Fransch. Van *oi*, *ui* ken ik in het Mnl. geen voorbeelden in die positie.

3. Vóór *s*, *t*, *r* of *l*.

A. Betoond.

ai. In het Mnl. vindt men *ā*, *ei*, *ai* (*aai*), *ǣ*, *e*, *oi* (*ui*): *palaes* (: *solaes*, Segh. 1163, : *Justaes*, Brab. Y. III, 1667); *paes* (: *Thomaes*, Grimh. Oorl. II, 4283); *Calaes* (: *aes*, Velth. IV, 43. 65); *wambaes* (b. v. Diericx, *Mém. sur la ville de Gand*, 2. 265); *Claes* (: *dwaes*, Brab. Y. VII, 347; wegens de andere vormen *Clays*, *Cleys* (z. o.) is het waarschijnlijk dat *Claes* terug gaat op een fr. (gewestelijken?) vorm *Nicolays*, die b. v. *Bibl. Ec. des Chartes* XXXVII, 20 te vinden is); *aes* (het is mogelijk dat, zooals Dr. Franck gelooft, dit op dial. *ais* wijst, daar *as* bij ons waarschijnlijk *as* zou zijn geworden); *fraze*.

paleis (: *gepeis*, Ovl. L. CVII, 29); *peis*; *Cleis*; (: *onpeis*, Drie D. H. 119); *forneise*; *wambeyes*; *Caleys* (Sto. IX, 567 in B; A heeft *Calijs*); *Orbeyes* (: *peys*, Brab. Y. VII, 9411); *Perweys*²⁾.

Daarnaast *-ais* : *Niclais* (: *palaise*, Hugo v. B. 651); *mesayse* (: *paise* Ro. 10798); *ayse* (: *paleise*, Brab. Y. II, 1841); *paise*; *palaise* (: *paise*, ibid. II, 4348).

¹⁾ Deze plaatsnaam komt ook voor in den vorm *Hoesdin* (: *sinne*, Woer. 1045). Zie Grandgagnage, *Mémoire sur les anciens noms de lieux en Belgique* (*Mém. de l'Acad. roy. de Bruz.* 1854/55, XXVI) p. 84 : „*Hosdines*, La forme ancienne de ce nom paraît être *Hosdaing*”.

²⁾ Woer. 197 *Aleys* : *Parweys*. Maar *Aleys* heeft *ij* = fr. *i* (Mackel, *Germ. Elem.* p. 16) en vgl. Woer. 171 *Alijs* : *wijs*. Ook van *Perweys* komt de vorm *Perwijs* voor (Velth. I, 40, 83. Zie ook Grandgagnage, *Mém.* p. 89, de Smet, *Mém. Acad. de Bruz.* 1851 p. 30). Merkwaardig is deze suffixwisseling, die wij constateerden in *Hosdain*, *Calais* et *Pervais*.

Op *-aais* wijzen: *Claeys* (Sto. VI, 697 var.); *paais*; *faais* (beide bij De Bo). Ook Rijkron. v. Vlaand. 8949? ¹⁾.

fornese (: *dese* Segh. 10347); *frese* (L. Mest.)

palas (: *das*, Wal. 8501); *wambas* (b. v. Hooft, *Hist. uitg. Nederl. Klass.* 2. 700, 756). Ook in *harnasch* (: *rasch*, Wal. 8069) en *marasch* (: *was*, Lanc. III, 16928, 19384)? Komen deze uit *harnais* en *marais*, zooals Franck denkt? Ik geloof neen, want de *sch* in *harnasch* wijst eerder op den ofr. vorm *harnasc* (waaruit *harnas*), die naast *harnais* bestaan heeft. *Marais* is eerst later in het parijsche dialect uit *marois* ontstaan (Suchier, *Altfr. Gramm.* § 30); het Ofr. had ook hier naast *mareis* (waaruit *marois*) een vorm *maresc*. Is deze het etymon van *marasch*? De *sch* zou dan verklaard zijn. Waarschijnlijk heeft gewestelijk naast *maresc*, **marasc* bestaan; bij Littré vind ik (i. v. *marais*) »wallon *maras*, Hainaut *marache*». Opmerkelijk is het verschillende accent van *harnas* (germ. acc.) en *moeras* (rom. acc.). Vgl. *majesteit* en *societeit* ²⁾. *Casse* is zeker de picard. vorm van fr. *caisse* (fr. *caisse* is een provençaalsche vorm, Meyer-Lübke, I, § 458).

fornois, *wambois* (v. Helten, 120).

conterfaten (Wk. Dr. W. L. de Vreese maakt mij opmerkzaam op een ww. *conterfateren* dat te Gent gebruikt wordt in de beteekenis »soebatten»; komt dit ww. van *conterfaten*?); *awaat* (= fr. *aguait*, : *gaten*, Velth. IV, 54, 11); *extract*.

pleit (: *breit*, Sto. III, 1045, : *geseit* Velth. IV, 45, 13); *feit* (: *gepleyt*, Mask. 67, : *waerheyt*, Eerste Blisc. Mar. 507); *treiteren* (van den stam van *trailer* met een iteratief suffix); *gecontrafeyt* (: *ombeleyt*, Minnen L. III, 201).

fait; *frait* (Wk.).

conterfeten (Wk.); *aweeit*; *retreeit* (: *aweeit*, Rijkkr. v. Vl. 6407); *feet* (ibid. 6765).

Behoort *fret* hierbij (Wk. i. v.)? Of is het Fr. *fret*, dat men uit het Germaansch afleidt?

Naast *aweeit* komt *awet* voor (Wk.); naast *feet*, *fet* (Wk.).

affaere, (: *harentare*, Ro. 10311, : *openbare*, Limb. IV, 875).

affere, (: *here*, Limb. IX, 309, Ro. 11523, : *ghere*, Limb. X, 753). *Meyer* (: *Beteren*, Limb. II, 1665) komt niet uit het Fr., doch uit het Latijn.

oi. Men vindt in het Mnl. *oo*, *oi* en *ui*: *voes*; *framboos* (komt niet voor in het Mnl. Wk.; is het dus laat overgenomen?); *conterpoos*; *nose* (: *glose* D. Lucid. 6239); *vianoos* (Roel. 60); *fransoes* (: *loes*, Woer. 6043); *Waloes* (= *Galois*, : *altoes*, Mor. 264); *Artoes* (: *loos*, Sto. IV, 875, : *verloes*, Brab. Y. V, 263);

¹⁾ Naer desen strijt, naer desen pays
Wart in Vlaenderen vele fay mais (?)

²⁾ Hgd. *Harnisch*, Mnl. *harnis* kunnen uit *harnesc* (dat ook in het Ofr. voorkomt) verklaard worden.

Bloes (: *voes*, Doon de M. 335); *voes* (*tote voes* = *toutefois*? Velth. IV, 12. 13¹⁾); *camoes*.

De schrijfwijze *oi* komt zeer vaak voor. Men lette op de rijmen *vernoys* : *Artois*, Rijmkr. VI. 8635; *vernoys* : *voys*, Ovl. Lied. en Ged., 308, 15 v. b. *kamuïs* (Franck i. v.).

conroot (: *grote*, Ro. 11587); *palefroet* (: *menioet*, Wal. 9401); *exploot*; *Benoot* (: *groot*, Ro. 8769); *biscoot* (van den gewestelijken vorm *biscoit* voor *biscuit*); *anoot* (Wk.).

conroit enz.

Met *o* (niet *oo*) *biscot* (Wk.).

oer (= *haeres*, : *tresoer*, Segh. 7359, : *verhoere*, Grimb. I, 193); *hore* (zie Wk.); *Lore* (de rivier de Loire, : *dore*, Brab. Y. VI, 5231); *fore* (= fr. *foire*, : *horen*, Ro. 12133).

ui. Men heeft in het Mnl. *uu*, *ui*, *oi* en *uui* : *deduut* (: *uut*, Sp. H. I², 46. 39); *conduut*; *fruu*.

conduit (: *uit*, Lanc. II, 22182).

froit (V. Helten, p. 120).

duwiet (Wk.) wijst op eene betoning *ui*.

Is *teile* (Franck i. v.) = fr. *tuile*? Littré i. v. sub 4°.: "nom donné dans l'Ouest à une poêle très plate."

B. Vóór den toon.

ai. Hieraan beantwoordt in het Mnl. *a*, *ai*, *ei*, *e*, *i*, *u*, : *azijn*; *fasaen*; *fantasie*. *aisine* (Nat. Bl. VIII, 381); *maisire* (Ro. 14068); *saisieren*.

eisel.

feseelstoc (Wk.).

venisoen; *ockisoen*; *orisoen*; *plisant* (Sac. Nieuw. 1008).

occusoen.

katijnig; *latoen*; *latuw*; *fatijs* (Ro. 11032 var.).

keitijf; *fayture*; *laytire* (Lanc. III, 2689).

keitijf; *feitijfs*; *leitiers* (Lanc. II, 30070).

oi. In het Mnl. vindt men *o*, *oi*, *u*, *a* of *i* (*e*?) : *bosine* (In het Ofr. komt *boisine* en *luisine* voor); *damoseel*; *posoen* (V. Helten, p. 120; Ofr. *puison* naast *poison*); *canosie* (uit **canoisie*?).

poisoen.

busine (Ro. 11398); *pusoen* (V. Helten, p. 69).

poisen (V. Helten, p. 69), *canisie* (?).

basine (Franck).

canesie (?).

¹⁾

Daer hi sine clage oec dede
... Over den grave van Artoes
Alle die ontrage (l. outrage) tote voes
Die hem in Vrancrike was gedaen.

Pottevne (Sto. III, 1009).

- ui*. Men vindt *o* (?), *u*. Het is niet zeker of *bosine* enz., *posoen* enz. hier of onder *oi* thuis hooren; evenmin of *menisoen* (fr. *menuison*, *menoison*; Sto. VI, 1302) bij *oi* moet worden geplaatst.

curie (fr. *curiee*, vgl. Wk.; Kil. *kureye* is misschien nieuw gevormd uit *curée* naar analogie van *vallée valleie* enz.); *curaetse*.

4. Vóór groepen van consonanten.

A. Betoond. Vóór

- st. ai*. In het Mnl. *ei*, (*a*)?, *e* : *peisteren* (Kil.). Behoort *pleister* hierbij? Het Fr. heeft *plastre* vanwaar regelmatig mnl. *plaester*. De Bo, *Wvl. Id.* : „*plaster*, hetzelfde als holl. *pleister*.” Indien *pleister* uit het Fr. te verklaren is, dan moet het teruggaan op een oostfr. vorm *plaistre* (vgl. boven *aas*). Franck zet ten onrechte een accent op *plástre*. Het is evenwel vreemd dat *pleister* in het Mnl. niet voorkomt.

pesteren vindt men bij Kiliaen.

- oi. oester*. Waarschijnlijk uit het Latijn (Pogatscher, *Quellen und Forsch.*, Dl. 64, p. 162). Indien het uit het Fransch komt, dan gaat het terug op een dialect. vorm *oistre* ¹⁾.

- ss. ai*. In het Mnl. vindt men *ai* en waarschijnlijk *ei* : *faasse* (Franck i. v. *faas*). De vorm met *sch*, waarvan het Wk. een (twijfelachtig) voorbeeld heeft, kan slechts, zooals aldaar terecht wordt opgemerkt, op lat. *fascis* (*fascia*?) teruggaan, daar *sc* in het Fransch *ss* wordt. Over *fatse*, zie beneden bij *frotsieren*.

leisse (zie Wk. op *letse* en vgl. beneden bij *frotsieren*).

- oi. anguisse, anguuisse*. Beide vormen wijzen op eene betoning *uí*. Wat den eersten betreft, ook in het Eng. is het eerste element van de diphthong in dit woord vroeg consonant geworden (Behrens, „Geschichte der frz. Spr. in England,” p. 158). Anders is *anguuisse* te verklaren: de *w* is ingelascht om den hiatus te vermijden en de *o* is, vóór den toon geplaatst, *u* geworden (vgl. *juweel*, *Ruwaen* (= *Rouen*, Brab. Y. VII, 9717), *Duway* (= *Douai*, Vl. Rijmkron. 6267)).

- nt. ai. constrente* (: *Ghend*, Vl. Rijmkron. 9255).
sant zal wel lat. zijn.

- oi. Men* vindt *oe*, *oi* en *e* : *poent* (Ro. 357).
point; *porpoint*.
gente (= *jointe*, Wk.); *acquent* (Wk.).

B. Vóór den toon.

- ss. ai. Men* vindt *a* : *fasceel* (Wk.); *facelment* (Wk.).

¹⁾ Franck in *Tijdschr.* V, 124 noot, zegt niet geheel juist: „*oistre* hat sein *i* ohne zweifel aus der *s*-verbindung entwickelt wie auch *puis* (post), *huis* (ostium)”. De *i* komt uit *god*. Vgl. boven p. 98 noot.

oi. In het Mnl. *oo*, *u*, *i*: *frootseren*; *boetseel*. (Aan fr. *ss* beantwoordt in deze beide woorden *ts*, naast *ss*). Het is merkwaardig dat in het laatste woord ook het Eng. een van het Fransch afwijkenden vorm heeft, nl. *bushel*. Behrens (l. c. p. 189) verklaart dit aldus dat in de ontwikkelingsrij *skj* (**buscidellum*) *stj*, *stsj*, *ssj*, *ss* het Eng. op *ssj* teruggaat. *Froissier* komt van **frostiare*; hier is dus de *t* van het Mnl. moeielijk te scheiden van de lat. *t* en hier representeert dus hoogst waarschijnlijk de mnl. vorm een oudere „stufe” van den fr. Indirect geeft dit woord een steun aan Behrens’ verklaring van *bushel*. Ons *butseel* zou dan op een nog oudere „stufe” van het Eng. teruggaan, nl. *stsj*. Ook *fatse* uit *faisse* zou hiermede vergeleken kunnen worden. Is zoo ook *letse* te verklaren? Het is opmerkelijk dat in die twee woorden de oorspronkelijk lange vocaal verkort is).

butseel.

Sissoen (= *Soissons*, Sto. X, 984); *fritsieren* (= *frotseeren*).

n + cons. ai. In het Mnl. *e*, *ei* of *ai*: *menteneert* (N. Doctr. 27); *Menfroot* (Ro. 6275; var. *Meinfroot*).

Mainfroot (ibid. 6289 var.).

oi. In het Mnl. *oo*, *oi*, *e* of *i*: *poenture* (*pongijs*, *pongioen*, *ponghieren* gaan, wegens de korte *o*, waarschijnlijk terug op *pogneis* enz. Zie beneden).

apointeren (Rijmkr. 6947), *poinsoen*.

acquenteren (Wk.); *genture* (Wk.).

acquinteren (Wk.).

sn. ai. In het Mnl. *ai* naast *ei*: *maisniede*, *meisniede* ¹⁾.

CONCLUSIE. Indien wij de uitkomsten van 2—4 samenvatten, zooals wij dat voor 1 hebben gedaan, dan kunnen wij die aldus formuleeren:

1. In alle 3 posities komt Mnl. \bar{a} = fr. *ai*, \bar{o} = *oi*, \bar{u} = *ui* voor, zoowel onder als vóór den toon. Vóór *n* zijn de voorbeelden met *a* in de minderheid.
2. Vóór *s* komt *aai* voor in het W.vlaamsch.
3. Naast *a* komen *ei* en *ai*, naast *o* komt waarschijnlijk *oi* voor.
4. Zelden vonden wij sporen van de fr. monophthongering tot \bar{e} .
5. *oi* beantwoordt in *froit* aan fr. *ui*, in *wambois*, *fornois* aan fr. *ai*; deze woorden hebben later *ui* ($\bar{o}i$).
6. Verplaatsing van het accent op de *i* merkten wij op in: *dwicet*, *angwisse*, *sanguwijn*.
7. Vóór den toon werden *ai*, *oi*, *ui* tot verschillende klanken, waarover later gehandeld zal worden.

Soest, Juni 1896.

SALVERDA DE GRAVE.

(Wordt vervolgd.)

¹⁾ Moet *eglentier* (ofr. *aiglentier*) hier vermeld worden? Ik geloof dat het overgenomen is nadat in het Fr. *ai* < \bar{e} .

HERTOG WILLEMS BEDEVAART.

„De aanwijzing van mijne Bronnen zal, vertrouwd ik, worden goedgekeurd door Lezers, die, vooral bij gedichten van de Epische soort, ook de Vinding niet onopgemerkt laten, en genoeg scheppen in na te vorschen: hoe de Dichter eene stof, hetzij ruw, hetzij reeds bearbeid voorhanden, zich te nutte heeft gemaakt, en wat door hem daar bijgevoegd of daarvan weggelaten is.”

Met deze woorden eindigt „Een woord tot Besluit”,¹⁾ dat voor de gedichten, in 1820 uitgegeven, als voorbericht werd opgenomen. De bronnen voor dit verhaal zijn blijkens de aantekeningen van den Dichter: Pontanus en Slichtenhorst.

Voor ons doel, het geven van een kort verslag van wat er in het gedicht gebeurt en een vergelijking met hetgeen Staring vond, is het voldoende het verhaal van Slichtenhorst hier te laten volgen.

„Na 't bevreedigen van de Brabandsse oorlogen kreeg Willeem een inval om zijne deughd in Pruysen wederom ruchtbaer en blijkelyk te maeken. Weshalven hy zyn volk, 't welk hy by de hand had, onder de troppen van den Duytssen Meester vermengende daer mede den ongeloofigen grooten af-breuk deed, ende veele van hunne Vestingen bemachtighde. Als hy naderhand zich gingh vermommen op de wijze der geener die om beevaerd gaen, ende land-waerts over naar Pruysen voeteerde, met meeninge dat de vloot, by hem tot behoef van de Duytse Ridders tegen de Polacten wt-gerust, door de Belt (Mare Balticum) zoude volgen, is hy in 't wederkeeren naer huys, wt last van Vartislaus Hertogh van Pomeran die de schalkheyd merkte, door Eggard van Demewold onvoorziens te Slage aangegreepen, om dat hy sonder oorlof ofte vrijgelyds-brieven in zyn gebied was getreden, ende op 't Slot van Valkenburg by na ses maenden verzeekerd gehouden. In de schermutsel tegen Demewold zijn onder andere gebleeven Diderick van Eilar, en Peter van Bylant, beyde wackere mannen. Als hier over de troppen van de Duytse Ridders op de been quaemen, en dit leed zich allen aentrocken,

¹⁾ Zie de Volksuitgave.

is hy met al zijn geselschap schadeloos losgelaeten, na voorgaende geloofte, tegen den Koningh van Polen en de Hertogen van Pomeran noch voor de hand noch bedecktelyken yet te zullen voor-neemen. Men verteld dat Willem weygerde wt zijne gyzelingh te gaen, voor en al-eer Demewold opentlijke bekentenis dede met het vasthouden van den Hertogh zich te hebben vergreepen: die daerom aen de overzijd van den stroom loopende, wt vrees van de Pruyssenaers op den top van een boom klauterde, ende van daer den Hertogh en de zijne met eygen mond vry en vranc verklaerde. Vartislaus schreef zich in den vry-brief Vorst van Stetin, Wandelen, Cassuben, Pomeran, en Prins van Rugen, ende kende Hertogh Willem voor zijn bloedverwant. Willem vry zijnde reysde recht naar Bohemen toe, daer hy schier een vol vierendeel iaers zich by zijn neve Venceslaus Rooms Keyser verhiel, tot dat hy na een eerlijk onthael en deftige geschenken weder naer huys insloegh."

Terstond in het eerste couplet zien we Hertog Willem, met 'n klein gevolg, allen als pelgrims verkleed, door het wilde Pommerland trekken. Ze gaan langs binnenwegen en voetpaden en verwonderen zou het ons niet, indien de geschiedenis ons meldde, dat ze ongestoord dien tocht hebben volbracht.

Evenwel, we lezen, dat ze onverwachts, door Eggard van Demewold zijn aangehouden. Waarom gebeurde dat? Waarom moest dat plaats hebben. Op die vragen geeft het gedicht van Staring ons het antwoord: de Herbergstooneelen en 't Karakter van Wratislaw zijn de oorzaken, waardoor de avontuurlijke reis op het onverwachts een einde nam.

De Beevaartgangers waren middeleeuwsche ridders, mannen van 'n kolossaal eer- en zelfgevoel en groote dapperheid; verbreiders van het Christendom, maar te vuur en te zwaard. Mannen, die het grootste deel van hun leven in het harnas zaten en het zwaard op de heup voelden. Is het wonder, dat ze niet op hun gemak waren in 'n vermomming, die hun evenmin paste als 'n vroom gezicht? Maar hun aanvoerder wou zonder vrijgeleidebrief Pommeren doortrekken en voor stoute waagstukken was er geen een bang. Om het doel te bereiken, getroostten ze zich het Pelgrimskleed.

Doch, behalve de ridderlijke deugden, bezaten ze ook de bij uitstek ridderlijke ondeugd uit de middeleeuwen: ze offerden verschrikkelijk aan Bacchus. Voor niets ter wereld gingen ze 'n herberg voorbij, waar ze begrepen 'n kan goeien wijn te zullen krijgen. 't Pelgrimskleed te dragen, dat kon, maar 'n pelgrimsleven te lijden, dat was boven hun krachten.

Bij het kleppen van de kan wordt het hart verruimd,

.....; „de Vreugde dringt er in;
„t Vertrouwen sluipt haar na!

Verschrikkelijk snijen ze op van hun heldendaden aan de Barnsteenkust; vooral Biland en Eylar hebben er zich bijzonder verdienstelijk gemaakt. Waard en drinkgezel moeten het hooren, wat voor geduchte ridders ze zijn. En ook, dat ze nu een tocht tegen de Polen beraamd hebben. Aan iedere pleisterplaats halen ze het van vorenaan op. Alleen, dat een hunner de Hertog van Gelder is, wordt zorgvuldig verzwegen.

Geen wonder, dat er weldra overal van de zonderlinge pelgrims gesproken wordt. Hun dronkeumanspraatjes geldòft men wel niet, maar vreemden zijn het, dat is zeker.

Ook Wratislaw, de Hertog van Pommeren, hoort van hen. Als hij vraagt, wie het zijn, geeft men hem ten antwoord:

„Vreemden.” Niets meer.

..... „Maar 't is, voor hem, genoeg gehoord!”

Hij is geen gemakkelijke potentaat. In zijn vorstelijke rechten laat hij zich niet verkorten. En het allerminst door vreemdelingen.

Toornig stuift hij op en geeft bevel de onverlaten in het hondegat te smijten. Zoo driftig is hij, dat hij pas daarna bedenkt, dat ze eerst dienen gevat te worden.

„En „Eggard zal ze vatten.”

We zijn dus voorbereid op 'n botsing. De Heer van Demewold neemt z'n maatregelen. Hij is 'n voorzichtig man, bij uitstek voorzichtig. Wat er zoo al van de vreemde reizigers verteld wordt, hij slaat het niet in den wind. Blijkbaar hebben de wonderverhalen van eigen dapperheid zooveel indruk gemaakt, dat het gerucht van tovenaars spreekt. En het komt Eggard ook zeer waarschijnlijk voor, dat het „Finnen” zijn. Hij rekent er tenminste op:

..... „Elk scheurtjen, elke reet
„Benezelt hij: „Een Fin kruipt in een spleet
„Meent hij „waarin geen vlieg kan;

Wij weten, wie de Pelgrims zijn, vooral wie hun aanvoerder is, en nu kan het niet anders of de voorbereiding tot de jacht en de geheele drijfjacht met de ontmoeting maken een comischen indruk. Juist om dit effect te bewerken heeft Staring zich niet gehouden aan het verhaal van Slichtenhorst. Die zegt, dat Wratislaw de „Schalkheyd” merkte.

Staring kan dit niet gebruiken. Hij heeft de Pelgrims in de herbergen zooveel spektakel laten maken, dat het als vanzelf spreekt, dat ook de Hertog van hen hoort. En het doen van die vreemdelingen is voor Wratislaw genoeg om een strenge straf op te leggen. Wist hij, wie de aanvoerder was, dan is het ook meer dan waarschijnlijk, dat Demewold op de hoogte was en dan behoefde die niet op 'n treffen met tovenaars bedacht te zijn. 't Is die onwetendheid omtrent de kwaliteit van dien eenen Pelgrim vooral, waardoor de onmogelijkheid voor Eggard grooter wordt om straks ook maar 'n syllabe te gelooven van de verklaring, die Biland en Eylar zullen geven. Na de botsing blijft Eggard van meening, dat hij, zoo al niet met schooiers, dan toch in geen geval met den Hertog van Gelder te doen heeft. De schijn is te zeer tegen en onbeteugeld viert hij zijn spotlust, als hij Hertog Willem en de rest van diens gevolg uitnoodigt den Valkenborch te komen bezien. Dat zou hij wel gelaten hebben, als hij er maar iets van gehoord had te voren, wie zich onder die Pelgrims bevond. En, laten we het nu meteen opmerken, de historie eindigt, zonder dat er 'n oorlog of blijvende vete ontstond tusschen beide partijen. Dat wordt ons in Starings verhaal hiermee ook begrijpelijk. Bleek het achterna, dat Demewold geweten heeft, aan wien hij de hand sloeg, dan zou Hertog Willem niet enkel in zijn eer, maar ook in zijn persoon gekwetst geweest zijn. En met de genoegdoening hem door Eggard gegeven, had hij dan niet tevreden mogen zijn: aan de volmaaktheid van den vorsteliijken ridder, die Staring ons te zien geeft, zou iets ontbreken. Hij zou iets gedaan hebben in strijd met het karakter, dat de Dichter hem gaf. Keeren we terug tot het verhaal.

Volle drie dagen worden doorgebracht met zoeken en nasuffelen en al nauwer en nauwer wordt de kreits van Eggards jagers, tot

..... „— plots! ziedaar
„Het wild verschalkt! omsingeld heel de Schaar!

Voor het tooneel, dat nu volgt is het noodig, dat we goed weten, hoe weinig Willem in z'n pelgrimskleed lijkt op een hertog. Daarom herinnert de Dichter er ons hier nog eens aan. We zijn het niet vergeten, maar die voorstelling moet opnieuw levendig worden, vooral om het doen van de Pommeranen te begrijpen.

Biland en Eylar zijn direct kwaad op het zien van hun vervolgers. Jacht te maken op hen, als waren ze gemeene dieven, dat komt heel niet te pas. Maar ze zullen dat volkje gauw op de vlucht jagen:

„Barsch Noemen zij hun Hertog;”

Alsof die het recht heeft in 'n vreemd land te doen wat hem goeiddunkt!

..... „maar de schijn
„Wekt ongeloof!”

Dat vinden wij mee, met den Dichter. De brutaliteit van die woordvoeders is bijzonder groot, om een van hun kameraden voor Hertog van Gelder uit te geven. Het prikkelt Demewold tot 'n scheldwoord:

..... „Een schooijer mag hij zijn
„Dien gij zoo heet!”

Hun Hertog in het gezicht te hoonen, dat is voor de Helden van de Barnsteenkust niet te verdragen:

..... beider staf vaart in akkoord
„Den schend tong op den kop; —”

Maar de Heer van Demewold bracht niet voor niemendal

..... „een troep
„Van helpers saam; of er mondgeroep
„Uit ieder huis klonk”

In minder dan een oogenblik bijten de doldrieste ridders in het zand. Van weerskanten staat men verstomd van schrik. Demewold heeft niet kunnen vermoeden, dat z'n scheldwoord zoo kwetsen zou. Had hij niet met schooiers te doen! Die kunnen wel meer dan 'n scheldwoord verdragen. Door het onverwachte, heftige optreden van Biland en Eylar, was hij niet in staat op z'n manschappen te letten, die begrijpelijker wijze zich op 'n gevaarlijke ontmoeting gespitst hebben en nu inderdaad gelooven, dat het karwei niet zoo makkelijk wezen zal.

Niemand is evenwel zwaarder getroffen dan Hertog Willem zelf: twee van z'n trouwste medestanders zijn voor z'n oogen lafhartig vermoord, in de verdediging van zijn eer. Droefheid en verontwaardiging maken zich van hem meester:

..... „Kent, laffe Moorders! kent
„En èert me, als Gelders Hertog! — Die u zendt
„Is niet meer Vorst dan ik!”

Dat is waardig gezegd en die woorden doen effect. Niettemin

„'t Blijft Eggard toch
„Bedenkelyk:” Heer Hertog „vangt hij aan
„Als 't Hertog zijn moet! èenen weg te gaan;
„Tot ons Stettijn hier wijsheid doe verstaan;
„Is raadzaamst voor ons allen.

Eggard herinnert zich te goed het strenge bevel van Wratislaw. Dat niet te gehoorzamen komt niet bij hem op. Toch is hij onder den indruk van Willems ontroering. Dit blijkt uit zijn aanspraak: „Heer Hertog.” Doch in Pommeren geldt het ook: de kleeren maken den man. En het gewaad van Willem is zoo mal voor 'n Hertog van Gelder, dat Demewold er bijvoegt: „Als 't Hertog zijn moet!”

Gaandeweg zien we, dat de indruk van Willems woorden wordt uitgewischt en weldra slaat Demewold aan het spotten, wellicht het zekerste middel om den hoogen ernst van den Hertog te ontwapenen en hem zonder geweld mee te krijgen. Althans:

„Het eind
Is zeilen naar de sterkre voorman seint!

Tegen het vallen van den avond komt de stoet aan den grijzen Valkenborch. Alles is daar oud en sterk, doodsch en eenzaam

„Valkenborch hief statig voor hunne oogen
Zijn torens op, die 't mos, sinds eeuwen, had betogen.
Een dubbele kring van grachten sluit het ruim
Der muren in. Bedekt met drabbig schuim
Kromt zich haar gapende afgrond. Aan haar boorden
Ontzegt geboomte en struik zijn schutsel tegen 't Noorden,
Dat over paalloos vlak alhier zijn geesel zwiert,
En slechts de heistruik duldt, die op den veengrond tiert.”

't Is alsof de krijgsknechten, die er de wacht houden, eerst door het knarsen van de grendels en het dreunend bonzen van de brug ontwaken uit hun verdoving, zoo traag zijn ze in de vervulling van hun plichten.

„Traag ten langontwenden pligt
Verschijnen zij, en oopen doodsche zalen,

De machtige Hertog van Gelder,

„Wien bij zijn eene kroon, de tweede nog verbeidt,”

zit nu in 'n ellendige, sombere gevangenis in het wilde Pommerland.

Al heeft hij, om „zijne deughd ruchtbaer en blykelyk te maeken,” menigmaal het heerlijk Rozendaal vaarwel gezegd, thans komt hem het mooie Geldersche landschap in al zijn schoonheid voor den geest.

Hoe zweeft gij daar voor zijn gedachten,
Op 't slaaploos bed, in lange kerkernachten,
O weerzien, daar zijn hart naar brandt,
Van 't bloeiend Rozendaal — van Gelders Lustwarand!

Gij Bergen! Heuvels acht de Faam,
 Bij vriend en vreemd, te klein een naam,
 Voor Heerschers over meer verschiet,
 Dan eigen erf den landzaat biedt!
 Gij Bergen! van 't gewolde vee
 Beweid, en van 't gehorend ree!

Gij vruchtbre Dalen, waar de zon
 Haar schichten koelt in bron aan bron;
 Waar 't veldgebloemte vroegst ontluikt,
 En langst aan winters magt ontduikt;
 Waar Echo, als de meimaand keert,
 Den zang van duizend vogels leert!

Gij Bosschen, die daar tusschen 't graan,
 Wanneer de sikkels veldwaarts gaan,
 Op nieuw versierd met lenteblad,
 Smaragd gelijk in goud gevat!

Gij Beken: eeuwigvloeiend glas,
 Dat snelt naar Rijn- en IJsselplas,
 Maar toeft, aan 't scheipunt van hun val,
 Onzeker wien het volgen zal,
 En, beurt om beurt, door 't schoon verleid,
 Zoo mild langs ieders boord gespreid!

Gij Paradijs! van 't morgenland
 Naar 't golvendtemmend West verplant;
 Hoe kwelt hem daar uw tooverbeeld,
 Als 't vriendelijkklonkend vóór hem speelt!

Die z'n eigen land zoo mooi voor zich ziet, kan het op den eenzamen Valckenborch niet uithouden. Geen wonder, dat de Hertog uitziet naar kansen op hulp. Maar bij nadenken blijken ze niet groot te zijn; z'n onderdanen missen hun aanvoerder en zonder dien maken ze zich niet op tot een veldtocht; z'n vader heeft hij herhaaldelijk vertoornd door z'n woelzucht; z'n schoonvader is tezeer verslingerd op het gezelschap van Aleida van Poelgeest, dan dat hij de ongemakken van den krijg zal trotseeren en z'n Keizerlijken neef Wenceslaus van Bohemen is zoo verslaafd aan tafel- en Turksch mingenot, dat van hem ook niets te verwachten is.

Maandenlang zat

„De Pelgrim — thans door nooddwang kloosterling” —

vergeefs op hulp te wachten.

Maar als de nood op het hoogst is, is redding nabij.
De helden van Sint-Jan ontcijferen

..... „wien de zorg
Van Demewold verstak in 't eenzaam Valkenborch.

Zij haasten zich de bondgenooten van Hertog Willem op de hoogte te brengen van diens treurig lot en nu talmen Maria's Ridders niet om hem ter hulp te snellen.

Van 'n zacht middeltje schijnen ze beter resultaat te verwachten, dan van geweld; ze weten wel, dat Wratislaw niet zoo spoedig zich laat dwingen. Een vriendnaburelijk schrijven aan Wratislaw echter blijft onbeantwoord. Een tweede brief, wat krasser, heeft geen beter gevolg. Eerst na een derden, die den Hertog van Pommeren met oorlog dreigt, geeft hij last tot vrijlating. Van harte gaat het niet, maar

„Al doet hij 't met een graauw,
„Hij geeft tot slaking last.”

Maar vrij te zijn is niet het eenige, wat Hertog Willem verlangt. Integendeel, liever blijft hij gevangen man, dan dat hij met 'n vlek op zijn eer, de wereld moet ingaan. En geschonden heeft Eggard van Demewold zijn eer, toen hij hem niet op zijn Ridderwoord geloofde, dat hij Gelders Hertog was. We zien: Willem blijft zich volkomen gelijk. Het komt niet bij hem op, dat de omstandigheden, waaronder Demewold hem ontmoette zoo waren, dat die hem niet gelooven kòn, zelfs niet na een zoo langen tijd van nadenken. Die Hertog van Gelder voelt zich, dat blijkt.

„Op Willems eerkwetsuur zal Eggards eigen hand
„Een pleister leggen, ten vaarwel uit Pommerland;”

Dit is de eisch en daar gaat niets af. Demewold probeert wel het zaakje tusschen hun beidjes af te doen, maar daarvan wil de Hertog niet hooren. De Pruisen komen hem uit zijn gevangenschap verlossen; zij moeten nu ook zien, dat niet zijne onwaardigheid, maar het onridderlijke wantrouwen van Demewold hem die geopend heeft.

Demewold is intusschen niet op zijn gemak. Hij vreest voor wraakneming van de zijde der Pruisen en om die te ontgaan beproeft hij van Willem te verkrijgen, dat de hulde zal gebracht worden binnen het Pommersche grondgebied. Dat staat Willem toe:

..... „tot aan 't breede Wad,
„In 't bed der Grensrivier zal hij den troep geleiden,
„En 't zeer daar zalven.”

vs. 2. 't *Baltisch Meer* = *de Oostzee*. Meer = Zee. Vgl.: „Aan de Maan”, „Aan mijne Gade”, „Ariadne”, „Schoone Smart”, „De Zee” van St. en o. m. „De Twee broeders voor Bommel” van Bilderdijk. Bij dichters komt het veel voor. Het is dan ook geen „verwerpelijk” Germanisme. Zie de samenstellingen met meer = zee in Van Dale.

vs. 3—4. 't *Wilde Pommerland*. De Pomeranen van dien tijd waren nog grootendeels heidenen en van geringe beschaving. Tevens kunnen we hier denken aan de barheid van het Pommersche landschap, het ongecultiveerde van den bodem. Vgl. Couplet X en XXIV.

Ongewapend in die streek te komen was gewaagd. En dan nog wel in het gewaad van den Pelgrim: de Pommeranen, Lithauers en Polen van die dagen hadden redenen genoeg om niet ingenomen te zijn met de belijders van het Kruis. Vandaar de vraag: „Is 't Guliks Erfgenaam?” etc. en de bevestiging: „Hij is 't!”

We zien hem Pommeren doortrekken.

Beëvaartstaf: Pelgrimsstaf, de Palster van Coupl. XXIV.

II. vs. 1. *eigen mom* = *dezelfde vernomming*, n.l. als Ridders in Pelgrimskleed. Vgl. „In een Vriendenrol” vs. 8.

vs. 2. Stad, dorp en slot trekken ze om, ten einde zoo min mogelijk in 't oog te loopen. Nooit 'n herberg: daarvoor hielden ze te veel van 'n Duitschen dronk. Natuurlijk moest onder de luifel 'n uitgangskroon van versche wingerdranken hangen, ten teeken, dat er nieuwe wijn te krijgen was. Vgl. Potgieter, *Rijksmuseum*, pag. 336 en 't *Liedje van Roeltje uit de Bontekoe*.

De middeneeuwsche ridders waren fameuse drinkers. Zie daarover Busken Huet's *Land van Rembrand*: 't Hoofdst. over Graaf Jan van Blois.

III. vs. 1. *Zeilsteen*: *magnetische steen*. Hier: de krans van frissche wingerdranken. Vgl.: Trekpleister en 't gebruik van 't w.w. trekken in: Dat trekt veel volk, en 't vreemde attractie: de groote attractie. De modewinkel van de Gezusters van Eyk op de Melkmarkt te Zwolle heette „de Magneet.”

Al kon het om de maat van 't vers, dan is *zeilsteen* hier toch het juiste woord en niet *magneet*. Waarom?

De kan klept: groote aarden kannen of potten met deksels.

vs. 2. *Berkemeijer*: 'n groote drinkbeker uit 'n berkenmeije (= tak) gemaakt. Vgl. *Folpert van Arkel*, Coupl. VII.

vs. 3—5. De wijn maakt vroolijk en stemt tot vertrouwelijkheid: in vino veritas. Menschen, die anders weinig loslaten, deelen in hun roes allerlei geheimen mee. Hier heeft het overvloedige drinken ten gevolge, dat ze opsnijën van hun heldendaden aan de Barnsteenkust.

Men ziet er uit, dat ze zelf zich niet thuis voelen in hun pelgrimskleed. Als ze dronken zijn — de wijn maakt waar — komt dit uit. Dan kunnen ze het niet verdragen voor heusche pelgrims aangezien te worden en verklappen ze, dat ze eigenlijk in cognito reizen.

Hun luidruchtigheid wordt de oorzaak van de moeilijkheden, waarin ze geraken.

Herkauwt : Ze hebben het al zoo vaak verteld. In elke herberg halen ze het van voren af aan weer op. Vgl. *Marco* II, vs. 130. Ivo.; Zilveren Bruiloftsdicht.

In 't dialect: „Dat kauwt al maar weer van achter af aan.” Een kauwer! Gekauw!

In 't beschaafde spreken is herkauwen ook = telkens weer moeten repeteeren.

vs. 7—8. De Orde der Duitsche Heeren is vooral beroemd geworden door de onderwerping van Pruisen. De Pruisen werden daarbij gedwongen zich te laten doopen. In den tijd van Hertog Willem was er geen sprake meer van kruistochten tegen de heidenen van Polen en Lithauen. De tochten, die men ondernam, waren niet meer dan strooperijen, waarbij enkele dorpen werden platgebrand en de bewoners gedood of gevangen genomen werden. Vgl. voor *Gild* „Ter Inwijding van een landhuis” en „Verschillende Uitleg.”

vs. 9—12. *misgelden* = *ontgelden*.

Willem had met de Duitsche Heeren in stilte 'n aanval op Polen beraamd, maar bij de schuimende bekers werd het overal verteld, wat men in den zin had. Toch wist niemand, — dit geheim juist blééf 'n geheim, — dat Willem meer was dan 'n vermomd Ridder; dat hij onder zijn Pelgrimsdos 't Hermelijn verborg, d. i. den mantel, waarmee zich een vorst tooit.

Iedereen is van 't geheim = 't Is 'n publiek geheim.

Nogtans beklapt er geen, etc. Niemand van het herbergspubliek kan klappen, dat Willem de hertog van Gelder is.

vs. 13. Vandaar het antwoord aan Wratislaw: „Vreemden!” Blijkbaar wil het volk er niet aan, dat dit Ridders zijn. En dat het echte Beevaartgangers zouden zijn, gelooven de menschen ook niet. Daarom dat korte: „Vreemden” en niets meer.

vs. 14. Die Wratislaw is geen gemakkelijk Heer! zie Inleiding.

vs. 15. *De schuts des Grondheers* = *De bescherming van den Grondheer*.

Hij weet natuurlijk: dat hij aan geen enkelen vreemdeling een pas gegeven heeft. Vgl. „De Veldtocht tegen de Belgen” en „Hertog Arnoud in den Kerker.”

vs. 16. *Door dollen overmoed*. Vreemdelingen hebben het recht niet zonder vrijgeleidebrief de grenzen over te trekken. Maar dan nog

zooveel kabaal te maken en te snoeven, dat ze 'n aanslag beraamd hebben op 'n met de Pommeranen bevriend volk.

Uitheemsch broed. 't Is duidelijk, dat er allerlei zonderlinge geruchten van hen gaan. 't Kunnen wel Finnen, d. i. tovenaars zijn (Coupl. IV, vs. 7—9). En dat zijn helpers van Satan. Dit wordt weergegeven door 't woord *broed*. Vgl. *adderengebroad*.

vs. 17. *Schroomlijk bruist de gal.* In het spraakgebruik gaat toornigheid gepaard met 'n overvloedige fabricatie van gal. Schroomlijk = te schromen, te duchten. De gal loopt hem over. Vgl. „Jaromir te Lochem” en „de Hoofdige Boer.”

vs. 18. Eerst opsluiten en daarna 't bedenken, dat het vangen vooraf dient te gaan. Daarin komt de schuimende drift van Wratislaw goed uit. „Men kan de huid van den beer” etc.

Zich goed bedenken doet hij toch niet, want hij zegt: „Eggard zal ze vatten. En die weet niet of hij het kan.

vs. 20. *Vatten.* Zoo nog gebruikt van een misdadiger.

IV. vs. 1. „Als hij kan.” Eggard spreekt hier van zich-zelf in den 3^{den} persoon. 't Bevel wordt hem in 't bijzijn van anderen gegeven of door 'n bode gebracht. Zoek eens 'n analoog voorbeeld van 'n dergelijk gebruik van den 3^{den} persoon.

vs. 2. In dat 'bedingen' komt het overleg van Eggard goed uit. Vgl. onder dit beding, onder beding, dat.

Iets bedachtzaams is er ook in dat: „Heer van Demewold;” in plaats van Heer Eggard of kortweg: Demewold. Dat Staring dit inderdaad zoo heeft bedoeld, blijkt uit de noot onder aan de bladzijde, waarin al gezegd wordt dat Eggard is: Eggard van Demewold.

Verder getuigt het heele Couplet van Eggards overleg.

vs. 4. *Weg en onweg.* Overal zijn wachten geplaatst. Langs de wegen, maar ook, waar heelemaal geen wegen zijn. Onweg = geen weg. Vgl. *Onmoed* in „Gerard van Mierop,” *onvree* in „De Vorstin in het Dorp” en *onvriend* in „Tweede Brief aan eenen Vriend.”

vs. 5—9. 't Kunnen wel 'Finnen', d. i. tovenaars zijn. En die kunnen overal in en op, over en door. Daarom moeten de kruiwagens, zelfs de leegen ('n secure baas!) onderzocht worden.

't Geloof aan tovenaars en spoken was in de middeleeuwen algemeen.

Beneuzelt. Demewold doet als 'n speurhond. Zoo nauwkeurig wordt elk reetje bekeken; hij komt er als 't ware met z'n neus aan. Vgl. beduimelen.

V. Dien gang, n.l. van beneuzelen en afsluiten. 't Tooneel stelt 'n drijfjacht voor. De kreits of kring van jagers wordt al nauwer en nauwer, tot ze eindelijk het wild in 'n open ruimte hebben samen-

gedreven. Kreits komt bij St. nog al eens voor. Vgl. Ivo, Lourens Janszoon Koster, en Jamben.

VI. Hertog Willem ziet er in z'n vermomming allesbehalve vorstelijk uit. Dat zien Demewold en z'n mannen direct. Toch wil die eenvoudige waarheid niet in 't kregel hoofd van Eylar, noch in dat van Biland. Zij eischen meer respect.

Kregel = die gauw op z'n paardje is, driftig, twistziek. Vgl. Thor als Visscher, de kregelste der Goön, die in de Noordsche Goden en hun Bouwmeester, „Kemphaan Thor” genoemd wordt. Ook „Gerard van Mierop.”

vs. 5. *Kluchttooneel*. Hier de plaats, waar de klucht speelt, tevens met de bijgedachte aan de klucht zelf. Denk aan het contrast tusschen wat ze wezenlijk zijn en wat Demewold van hen denkt.

vs. 6. 't Tooneel wordt rood bebloed, evenals het tooneel waarop 'n tragedie wordt afgespeeld. Het versterkende *te* dient om aan te duiden, dat er niet alleen bloed stroomt, maar dat er meer dan dat gebeurt; dat er dooden vallen.

De verhouding van de spelers is als die in 'n klucht. In ieder ander geval zou de zaak 'n grappig slot krijgen. De drieste moed van Eylar en Biland evenwel bewerkt het tegendeel. Als de held in 'n tragedie zijn ze het slachtoffer van hun te ver gedreven trouw en dapperheid.

driesten moed = dollen, onbesuisden moed. Vgl. „Jaromir te Lochem,” vs. 37.

VII. vs. 1. *Noemen*. 't Noemen van 's Hertogs naam alleen, — zonder hem als het ware te toonen in z'n vorstelijke kleeding, — achten ze reeds voldoende voor den Pommeraan om gewaarschuwd te zijn, dat hij de handen aan hen niet slaat. Voor hen is hij 't ook in diè kleeding. Daarom de kapitale letters.

Barsch. Ze zijn direct kwaad, nu ze zien, dat men jacht op hen gemaakt heeft, dat ze aangehouden worden.

Denk hierbij ook aan het mooie Gelder en de aanzienlijke familie van Hertog Willem, in tegenstelling met het „Wilde Pommerland.” Dat dient die Pommeraan te bedenken!

De schijn, 't uiterlijk van de Pelgrims is tegen, vandaar het schampere: „Een schooijer,” etc. 't Kan wel 'n schooier zijn, die jelui Hertog van Gelder blijft te noemen. Hierbij komt: Demewold is te mooi geslaagd in het volbrengen van de opdracht en hij heeft te veel moeite gedaan om nu maar zoo te gelooven, dat alles vergeefs geweest is. Nee, dat is onmogelijk. Hij vindt het eenvoudig brutaal om een van die kerels voor Hertog van Gelder te laten doorgaan.

Zwaarden hebben ze niet. Maar ze kunnen hun drift niet intoemen. Ze slaan er maar met den pelgrimsstaf op in. Aardig komt het hier uit, hoe weinig de aard van deze ridders overeenkomt met hun vroom gewaad. Denk aan Coupl. II en III.

Pommersch woord = 't woord van den Pommer, met de bijbetekenis van 't lompe woord; vgl.: 't Kindsch gevele' in „De Verjaardag.” vs. 2. in akkoord = tegelijk. Ze doen voor mekaar in trouw aan hun Hertog niet onder.

vs. 4. *Het Paar*. Om hun eendrachtigheid in het wreken van den smaad.

vs. 5. De mannen van Demerwold dulden geen handtastelijkheden tegen hun aanvoerder. Zonder talmen slaan ze de woestelingen neer. De ridderlijke gemoederen van die dagen ontvlamden licht. Vgl. de aantekening bij vs. 1 en de Inleiding.

VIII. vs. 1. 't Snelle en heftige van den strijd heeft die uitwerking. Bovendien heeft Demewold enkel in last de vreemdelingen gevangen te zetten.

vs. 3. Willem heeft van zijn kant recht z'n tegenstanders voor „laffe Moorders” uit te schelden. Dat was geen ridderlijke strijd, twintig tegen twee, die niet eens 'n zwaard hebben. Het zou ook niet gebeurd zijn, als ze maar niet zoo stellig geloofd hadden met schooiers te doen te hebben, of erger nog, met duizendkunstenaars. Zie Inleiding.

De aandoening, waarmee Willem staart op de beide verslagenen overtuigt Eggard wel niet, dat hij inderdaad de man is waarvoor hij zich uitgeeft, maar hij voelt toch met geen gewone schooiers te doen te hebben. Die toonen niet zooveel rouw.

Eggard herinnert zich het duidelijk bevel van z'n Hertog en hij durft dan ook niet zonder vreemdelingen terugkeeren. Z'n twijfelen aan Willems waardigheid komt goed uit in de woorden; „als 't Hertog zijn moet!” Hij wil liefst niet overtuigd zijn en zoekt alle verantwoordelijkheid terstond van zich af te schuiven. Daarom tracht hij Willem te overreden, dat het beter is de beslissing van Wratislaw (Stettijn, de residentie) te vernemen. Dat is ook voor hem raadzaam. Het klinkt als 'n soort verontschuldiging; b. v.: Neem 't mij niet kwalijk; ik handel op last van m'n Hertog en niet op eigen gezag. Al wist ik nu al, dat je wezenlijk de Geldersche Hertog bent, dan mag ik je toch niet vrijlaten.

IX. vs. 1—2. 't Spijt Eggard natuurlijk, dat hij ze niet allemaal levend meebrengt. Dat was mooier geweest. Tevens dienen die woorden om 'n weinig deelneming aan Willem te toonen. Die had er immers 'n traan om gestort. Dan is hij allicht ook wat handelbaarder.

vs. 3. *Doodkist*, *klok* en *zielmis*. Met 'n plaatsje in de Kerk, drie benodigdheden voor 'n eerlijke begrafenis van 'n Christenridder.

Hieruit blijkt, dat Demewold er zeker van is met geen tovenaars te doen te hebben. Die zou hij zoo'n begrafenis niet bezorgd hebben. Hij wil den Hertog en z'n gevolg in dezen de eer geven, die hun, als ze wezenlijk ridders zijn, toekomt. Blijkt later, dat ze toch schooiers zijn, welnu dan is er nog niet veel aan verbeurd. Voorloopig is het zaak verdere botsing te vermijden. Maar het personage, waarvoor Willem zich uitgeeft en den schijn van het tegendeel, maken dat de spotlust van Demewold zich lucht.

Dat merkt men direct al aan dat „Gij en de rest.” Die aftrekking is heel oneerbiedig en dat samenvoegen tot 'n rest. Ook dat brave klinkt ironisch; 't doet ons zoowel denken aan hun dapperheid als aan hun vroom gewaad en daarmee aan hun weinige devotie onder weg.

Spottend is ook dat „bezien van den Valkenborch” en de beschrijving, die volgt. Hij bedoelt natuurlijk, dat ze daar gevangen gezet worden.

Eggard denkt aan het spektakel, dat de pelgrims overal in de kroegen gemaakt hebben en hij spot:

vs. 7—8. „Het is er stil,” etc. Devotie is het katholieke woord voor vroomheid.

vs. 9—12. Geen leventje van lekker eten en drinken wacht hen daar. Maar, spot Eggard, de Hertog van Gelder zal wel geld hebben om zich Malvasie en Gebraad te verschaffen. Hij weet, dat ze niet als beevaartgangers geleeft hebben! Voor geld kan men overal, zelfs op den Valkenborch, terecht. Vgl. De Vampyr, Coupl. III.

Echte Malvasie of Malvezij (er is ook namaak) is een geurige en zoete wijn, die gewonnen wordt op het schiereiland Morea en genoemd is naar het stadje Napoli di Malvasia.

vs. 14—15. Willem is niet terstond bereid op de spottende uitnoodiging van Demewold mee te gaan, maar hij ziet in voor de overmacht te moeten bukken. Vandaar 'n streepje achter Eind. —.

Zeilen. Hij is hier als op 'n vreemd vaarwater. Demewold gaat voor en wijst den koers, dien hij houden moet.

X. Het statig opheffen der torens wordt verhoogd door de schemering. We zien de torens langzaam oprijzen in 't verschiet; ze worden zoetjes aan hooger.

Statigheid drukt ook uit dat mos, sinds eeuwen, d. i. al voor eeuwen geleden, daarover gegroeid.

vs. 3—4. Een dubbele kring van grachten sluit de ruimte in, waarop de muren staan. 't Zelfstandig gebruikte adj. komt bij St. veel voor. Vgl. voor *ruim*: „De Zwarte Vrouw,” „Lenora,” „De Verjaardag,” „De Noordsche Goden en hun Bouwmeester” en „Ada van Holland.” drabbig = modderig.

vs. 5. *Kromt.* De grachten hebben dezelfde richting als de muren. Die zijn met hoeken en bochten. De grachten zijn erg diep, maar slecht onderhouden; water is niet te zien; alleen drabbig schuim. Daarin ook komt de hooge oudheid en de verlatenheid van den Valkenborch uit.

vs. 7. *paalloos vlak.* Een vlak, dat onbegrensd zich naar alle zijden uitbreid. Vgl. „De Noordsche Goden en hun Bouwmeester.”

zwiert. Dit woord ontmoet men nog al eens bij St. met de beteekenis van: willekeurig zwaaien, ongehinderd en gemakkelijk zich naar alle kanten bewegen. Vgl. „Jaromir gewroken,” „Op het gezigt van trekkende Kraanvogels,” „De Winter,” „Tweede Brief,” „Volksgroet,” „Lentezang,” „Aan Adrast,” „J. C. J. van Speyk,” „De Veldtogt tegen de Belgen.” Er groeit op die vlakke rondom niets dan hei; geen enkele boom of struik. Ja, de heistruik wordt er door het Noorden slechts geduld. 't Is of die — zoodra hij gevaarlijk werd voor de heerschappij, door het Noorden ook opgegruimd kon worden. Wel een woestentij!

Steenkamer.

(*Wordt vervolgd.*)

W. VAN DER HEIDE.

KLASSIEK EN MODERN.

Het is een dringende eisch des tijds, dat van de toekomstige leeraren in de moderne talen aan gymnasia en hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus dezelfde voorbereiding worde gevorderd als van hunne ambtgenooten voor de oude talen en voor het Nederlandsch, maar dat dan ook tevens voor hen in dezelfde mate de gelegenheid worde geopend, om zich practisch en wetenschappelijk voor hun vak te bekwamen. *Immers, als niet alle voorteekenen bedriegen, dan is het oogenblik niet meer verre, dat de leeraren in de moderne talen bereid zullen moeten zijn, om een belangrijk deel van de taak hunner classieke ambtgenooten over te nemen.* En toch wordt het groote belang, dat voor den Staat gelegen is in de vorming van hoog ontwikkelde mannen, in hun vak practisch be kwaam, maar tevens begaafd met den ruimen blik, dien eene wetenschappelijke vorming verleent, tot dusver ten onzent voor het onderwijs in alle andere vakken beter begrepen dan voor dat in de moderne talen, dat toch van den docent niets meer en niets minder vordert dan het inzicht in de historische wording en den tegenwoordigen stand der beschaving van een groot volk.

Aldus 't Verslag van de Duitse Kommissie M. O.-eksamens A° 1896. —

Daar moet het heen! —

Geen onderwijs allereerst van een papieren taal, van een gestorven volk, als *het* zogenaamde ontwikkelend onderwijs, maar aanleren, en nauwkeurig waarnemen van een levende taal, van levende volken, tot ontwikkeling van karakter, d. i. van individualiteit, van 't „Wees u-zelf!”

B. H.

BOEK AANKONDIGING.

2. *Leesboek voor Gymnasium en Hoogere Burgerschool*, door J. H. VAN DEN BOSCH en J. L. C. A. MEIJER. — Utrecht, Kemink en Zoon.

Het doet altijd weldadig aan, wanneer men werk ziet waarnaar een eigen, sterke overtuiging spreekt.

In veel bloemlezingen (we zijn er rijk aan!) is van overtuiging weinig te bespeuren. Ze lijden aan karakterloosheid. Stukken van A. en B. zijn opgenomen omdat A. en B. zo beroemd zijn. Een ander stuk, omdat de lezer er „ongemerkt” wat geschiedenis of land- en volkenkunde uit leren kan. Nog ’n ander, omdat het zo vreemd in mekaar zit en dus van grote waarde is bij de zinsontleding. En eindelijk schijnen er in die boeketjes nog al heel wat bloemen verdwaald te zijn, alleen geplukt, omdat de verzamelaar ze toevallig vond op z’n weg.

De hh. van den Bosch en Meijer hebben alleen gevraagd en *onderzocht*:¹⁾ Wat vinden de jongens mooi. Die stukken zijn gegeven, zoveel mogelijk in de natuurlijke, ongekunstelde taal van de jongens zelf. Want bijoogmerken vindt men in het „Leesboek voor Gymn. en H. B. Sch.” niet. Het leert lezen en het leert nederlandse taal.

Dit schijnt iets wat van zelf spreekt. Maar het hangt ten nauwste samen met het grote, al sterker wordende streven om verbetering te brengen in ons hele taalonderwijs.

Vroeger (is het wel *vroeger*?) leerde het kind op school iets dat men z’n moedertaal noemde, maar dat hem in sommige opzichten even vreemd was als ’n vreemde taal. Het kind moest woorden gebruiken die z’n eigendom niet waren; vormen, die vloekten tegen al wat hij zei en al wat hij hoorde; en in de leesles werd hij niet zelden geplaagd met gedachten waar hij niet bijkon, of die hem de moeite van ’t denken niet waard schenen.

Wat de leerling had aan eigen taal, verstopte hij. En dat vond hij z’n plicht: want volgens de onderwijzer mocht men dit niet schrijven en mocht men dat niet schrijven.... Onnatuur moest er zijn, onnatuur! En flinke jongens deden hun best om van ambtenaarsvormen en dichterswoorden ’n onmogelijke hutspot te knoeien in de nederlandse les. De gevolgen bleven niet

¹⁾ Evenals de schrijver van het bekende leesboek *Analecta*.

uit: tegenzin, afkeer, en vooràl: 'n zeer grote en algemeen verbreide *onzekerheid* wanneer men op schrift moest zeggen wat men mondeling . . . best zeggen kon!

De mannen van de nieuwere richting willen vóór alles aanknopen bij wat het kind hééft. Het heeft woorden, het heeft vormen. En wat men ook mag zeggen, die woorden zijn bijna altijd goed; en die vormen lijken méér op de vormen van de beschaafde nederlandse spreektaal, dan de vormen van de verlengende schrijftaal-grammatica.

Het Leesboek van v. d. B. en M. verplaatst de jongens niet in onbekende sferen. Het leeft in hun kring. Hun denkbeelden zijn er in, hun idioom. Dat wekt vertrouwen en liefde. *En het legt 'n hand — de onmisbare hand — tussen de spreektaal van onze jongens en hun geschreven taal.* Zo versterkt het hun taalgevoel.

Veel uit dit boek (voor de laagste klasse bestemd) moest door de samenstellers opzettelijk worden bewerkt. De andere stukken zijn geretoucheerd. Ofschoon de hh. v. d. B. en M. zich hier om begrijpelijke redenen in hoofdzaak aan de spelling van de Vries en te Winkel hielden, is er door het gebruik van vrijere schrijfvormen (*glijen*, ik *hou* enz.) voor gezorgd dat het denkbeeld: Taal is klank, en spelling is niets anders dan 'n (willekeurige) aanduiding van die klank, telkens versterkt wordt.

Taal is klank. Vandaar ook, dat er biezondere zorg is besteed aan de interpunctsie, die het juiste *zeggen* bevorderen moet. Natuurlik zijn dus „de” regels voor de interpunctsie *niet* gevolgd.

Taal is klank. Vandaar ook dat het aksent in dit leesboek als 'n hoofdzaak wordt beschouwd, dat er telkens geaksentueerd is ¹⁾ en er herhaaldelik vragen over 't aksent worden gedaan.

In een Aanhangsel wordt nog een en ander over grammatica (spreektaal-grammatica!) gegeven, benevens zeer nuttige aksent oefeningen.

Een Inleiding, die niet voor de leerlingen bestemd is, ontvangt de onderwijzer afzonderlik. De bedoeling van de samenstellers kan er hem helder uit blijken.

R. A. KOLLEWIJN.

¹⁾ Op 'n paar plaatsen zou ik anders willen aksentueren. Mag ik, met het oog op 'n herdruk, het volgende aan de samenstellers in overweging geven?

Blz. 9, r. 17 v. b.: voordàt. Lees: vóórdàt.

„ 38, r. 9 v. b.: góói. Lees: gooi.

„ 39, r. 4 v. o.: kàn ik. Lees: kan ik.

„ 45, r. 15 v. b.: ik weet wel wat. Lees: ik wéét wel wat.

„ 124, r. 11 v. o.: een ànder schip. Lees: een ander schip.

„ 131, r. 7 v. b.: Je hèbt. Lees: Je hebt.

Zou op blz. 16 *sponsenkoker* niet in *sponsoredoos* veranderd moeten worden?

KLEINE MEE-DELINGEN OVER BOEWKERKEN.

EEN NIEUWE NEDERLANDSE GRAMMATIC A.

Wij gaan vooruit. En in 1898 zullen we een hèel eind verder zijn, als alles zo gaat als zich laat aanzien. Nee, voor het gilde van de leuteraars zal 't geen mooi jaar zijn. De Lente is er, goeie heren; en jullie bent er helaas ook noch, maar je lot is toch beslist, en over twintig jaar ben-je of gestorven of je zit als ouwe beren in 't donker achter je kachel te brommen.

In België is nu een eksellent boek uitgekomen, dat ons Noord-Nederlanders wel een beetje beschaamd zet. 't Is een elementèrè grammatika van 't *Levende Nederlands*, zoals beschaafde mannen van de Zuid-zij, die in relatie met et Noorden leven, dat spreken. De titel is: *Premières Leçons de Néerlandais Parlé — à l'usage des Wallons*. De schrijver is de wakkere, rechtgeaarde volksman, Prof. Aug. Gittée. En een kloeke daad is dit boek. Ik zal er van vertellen. Het beoordelen als kursus zal 'k natuurlijk niet. Ik heb nooit geen Frans aan iemand geleerd en dan zou ik het boek noch eerst moeten gebruiken. Maar 't lijkt mij heel prakties; 'k wou dat ik het Frans zò geleerd had. Aan alles merk-je dat je met een aan d'ouwe onderwijs-dogmatiek ontkommen man te doen heb, d. w. z. met 'n man die niet in de blinde abstraktie van *de Taal* zit, maar zich klaar bewust is van 't geen hij eigelik doen moet: mensen die in een zeker idioom denken, te leren zich uit te drukken in een heel ander idioom, en dat te verstaan, en wèl de weinig gecompliceerde gedachten als de grote meerderheid van de mensen denkt, over de zaken van het dagelikse leven.

Ik wens iets mee te delen over het Nederlands van Gittée. Vergelijken kan men het artikel van de schrijver in *Taal en Letteren* 1894, over „De Vlamingen en de Nederlandsche taal.” Hij staat op

het standpunt van de Redaksie van *Taal en Letteren*. Met de term *Het Nederlands* en *De Moedertaal* is in de praktijk *niets* te beginnen. *Het Nederlands* is een samen-vattend woord voor een hele boel dialekten: nl. a) de massa van de volkstreekspraken; b) de Algemene Beschaafde Spreektaal, overal onder de invloed van de streekspraak en dus niet overal een en hetzelfde, maar genuanceerd zó en zó, en ook wèl te onderscheiden in A. meer famieljaar (huis-beschaafd) en B. minder famieljaar, gesproken als men op zekeren afstand staat van 'n persoon; c) velerlei biezontere kringtaaltjes: zeemanstaal, studententaal, boevetaal, artistentaal, „vromeluis”taal, etc. etc.; d) de dialekten van de grote dichters; e) de nu in versterven en verdwijnen verkerende retoriek van vroegere dichters en redenaars (o die kansel!); f) het evenzeer en *décadence* verkerende „schrijf-taaltje”, van origine schoolmeesters- en school-taal: e) en f) nauw met elkander verwant.

Gittée is dus geen ouwe Congres-man. De echte Congres-mannen zitten allemaal in de abstraktie van *De Moedertaal*: d. w. z. ze wèten niet wat ze zeggen, ze *onderscheiden* niet, ze bekommeren zich niet om *Het Leven*. Het is het tiepe Jan te Winkel, die de Zuid-Afrikaanders een koopje wil geven door ze over te halen om als fatsoenlik 2de persoons voornaamwoord *Gij* te aksepteren en alles daarmec konform. Gittée wil oök Eenheid van Taal, net als wij. Dat is zijn allerinnigste begeren. De Taal zal waarachtig weer *gans het volk* zijn. Maar dat kan alleen, als wij ophouden ons zelve weg te goien en de apen van de Fransen te zijn. Alleen als wij, beschaafden, *het volk* weer gaan liefhebben en achten, en *in ons zelve* de ziel van het volk en de éénheid weer gaan zoeken. Uit het oer-inheemse, uit de oorspronkelike ras-eigenschappen moeten wij herboren worden. En daarom wil Gittée *niet* de Eenheid die de Congressen wilden, die niets anders is dan

verkrachting en uitdoving van Het Leven in de abstractie, 't in boeien slaan van de Geest des Volks, onderdrukking van het Ras in ons allen. *Die Eenheid* willen wij *niet*, maar dàar — en nergens anders tegen — gaat de Strijd.

Het gesproken Nederlands van Gittée is het Algemeen Beschaafd van Noord-Nederland, maar zoals dat door ontwikkelde Beschaafde Zuid-zijders van zelf zal gesproken worden, namelijk in een Zuidelijke nuance. Een apart Zuidelijk Beschaafd is er niet. Zij nemen als norm dus het Beschaafd van 't Noorden. Maar dat dan gesproken ongemakkelijk, ongedwongen, vrij; zoals ze dat van nature gaan doen. Gittée vindiceert voor zich en heel Zuid-Nederland, tegenover de oude Congressen, het recht van natuurlijk te zijn, en voor hun dialekten het recht van de Noord-Nederlandse dialekten, nl. op het Beschaafde Spreken te mogen influensereren. Mooi Gittée! De Vlamingen en Brabanders moeten zich niet weggooiën aan Noord-Nederland, zomin als aan de Fransheid. Ziet wel toe, mannen in 't Zuiden, dat U zich niet aan ons verabstraheert; U kunt niet anders Nederland met ons zijn, dan door Vlaming en Brabander te blijven. Nu noch zal men U uitlachen om uw zijde voor *is u*; om alles, begrijpt U, wat niet *lokaal* Noordelijk klinkt in de oren van ons, maar de zon staat weer aan den hemel en de tijd zal komen dat ons aller eigene taal weer De Taal zal zijn.

Wat Gittée eist komt hierop neer: als ik zijde zeg, en *rond de tafel*, dan zult U mij niet uitlachen. Wat ik van Vlaams b. v. in mijn beschaafde spreken laat invloeden, dat zult U overlaten aan mijn begrip van doelmaticgheid, aan mijn gezond verstand en mijn tact. Zal ik Beschaafd spreken, — dwing dan niet mijn natuur tot on-natuurlijk zijn; sta me de vrijheid toe die elk beschaafd Nederland, ook de beschaafdsten, genieten.

Uit de Voorrede:

„Nous avons fait la part large au langage parlé, non pas du patois, comme d'aucuns (asjeblijft! de helft van de oudere Nederlandse taalkundigen!) le prétendent, mais du langage familier, employé par les gens qui parlent bien et naturellement.”

„Le choix des mots est plutôt flamand que Hollandais; nous n'avons pas cru devoir parler de formes spécialement hollandaises.

Eén ding hierin lijkt mij niet correct; en ik geef dit aan de Schrijver in over-

weging. *Al gesproken Beschaafd is niet „langage familier”*. Werkelijk beschaafde Noord-Nederlanders spreken beschaafd ook in hun huiskring en onder vrienden. Maar niet *alle* vormen die ze dan gebruiken, ook niet alle woorden en uitdrukkingen zullen ze gebruiken wanneer ze niet staan op gemeenzame voet met 'n ander. Het voornaamwoord *u* tiepeert dit verschil eigenaardig: tegenover de persoon tegen wie men geen *je* kan zeggen, kan men mèer niet zeggen. En om dit verschil draait heel wat. Want wat wij velen willen en waar heel de Litteratuur naar toe tendeeert, dat is dat het Beschaafde Gesproken Nederlands *geschreven* zijn zal. Uit zijn zal 't strakjes met de fratsenmakerij van te zeggen: „U kwam al gauw weer terug” en te schrijven: „Gij — kwaamt — reeds — spoedig — weder.” Maar *niet* bedoelen wij dat „Algemene Taal van schrijven” zijn zal het famieljaar Beschaafd. Dit denken sommige lieden. 't Spreekt vanzelf van *niet*, want het zou het zèlfde zijn alsof we beweerden, dat wij mensen maar in éne relaatsie met elkander zijn kunnen, nl. in famieljare. Maar onder de nieuwere taallui ken ik tenminste er geen ene, die zó gek is. Verbeel-je! De „gekheid” is aan de kant van de niet-begrijpers. De kinderen op school van *gij* en *ge* te leren is dwaasheid; maar 't onderscheid van *je* en *u* moete-ze kennen en beide woorden in 't schrijven met oordcel weten te gebruiken.

En in zijn boek nu, onderscheidt de Heer Gittée weer wel het tweeërlei spreken: pag. 78 „niets (prononc. familière *niks*)”; pag. 80 „niet meer (fam. *nie meer*)”; pag. 81 „niet veel (fam. *nie veel*)”; p. 82 *nie waar, nog nie, da's, wa's dat*: ces formes s'entendent dans la langue parlée, *même* en Hollande (! Mijnheer Gittée, U lacht ons uit!), — et ne peuvent pas encore être considérées comme appartenant au patois.” ¹⁾ Goed. Maar in de *Préface* vooral, had onderscheiden moeten zijn.

Nog iets uit die *Préface*:

„Ce livre innove donc: d'accord avec la langue parlée, il ne décline plus; il parle uniquement d'un *u* euphonique, seul vestige encore existant de la déclinaison éteinte; il jette le subjonctif par-dessus bord, tout aussi résolument que le fait la langue parlée. Certaines constructions et formes familières y ont trouvé

¹⁾ De Heer Gittée kan *waarnemen*, Noord-Nederlandse Heren!

une place, parce qu'elles sont consacrées par l'usage: nous voulons parler des formes non accentuées des pronoms, des tournures familières du génitif possessif, et de liaisons de mots telles que *zijde* pour *zijt ge*. — On renseigne bien les formes parlées pour d'autres langues ou l'écart entre le langage écrit et le langage parlé existe, comme en anglais, par exemple, et nous avons, dans ce cours élémentaire, donné droit de cité à des formes qu'emploie, *peut-être inconsciemment*¹⁾ *toute personne bien élevée.*"

Met deze mooie innovatie is Gittée de Noordelijke Leeuwen nu is mooi voorgeveest. In alles zie je de man van beginsel, die, als 't er op aan komt, niet houdt van gekscheren met zich zelf: consequent gaat hij de wegen die hij zich voorgenomen heeft, met z'n ogen goed open, hij loopt niet om niet te zien maar om te zien. Wat hij gezien heeft, staat nu als feit, zò en niet anders, in z'n boek. Of-ic onder de ban van de boze geest Letter van daan is!

Ik zal het boek nu doorlopen en een en ander noteren, hier en daar een vraag doen of een opmerking maken.

(Wordt vervolgd.)

v. D. B.

Directe Methode en Phonetisch Schrift als grondslagen van Taalonderwijs, door J. C. G. Grisé, Lector H. B. en Hand. Sch. te Amsterdam. Te Groningen bij J. B. Wolters.

Zo heet de *Inleiding tot de Oefeningen in de Engelsche Taal* van Grisé, z'n twee leerboeken. I. *De eerste drie maanden*, II. *Het eerste jaar*. Een dubbel motto staat op het titelblad: "De Taal leeft in den Klank": "We do not study grammar

¹⁾ Precies! van daar het mal-entendu; wat ze *schrijven* is de mensen o, zo bewust; 't is er met zo'n vreselijke moeite in school ingekregen; maar op de werkelijke taalvormen, nl. van hun eigen spreken, zijn ze nooit opmerksaam gemaakt; nu lijkt hun heel natuurlijk wat aan hun taal helemaal vreemd is (*weder, gij, roode, dan*), en als ze hun eigen en aller beschafte mensen spreken in tekens onder de ogen krijgen, dan zeggen ze: hoe plat! — dan bedoelen ze: wat staat dat vreemd als je 't voor 't eerst ziet. Vooral als je je leven lang niet beter geweten hebt of wat je spreekt, is de verbastering van wat je schrijft

in order to get a practical mastery of our language, because in the nature of things we must have that mastery before we begin to study grammar at all"; dit laatste is van Sweet. "Bij het aanvangs-onderwijs in een vreemde taal", zegt Grisé, *nis het boek de groote vijand van de ontwikkeling van het taalgevoel*. Dit toch is alleen te verkrijgen door het oor." Wat is het resultaat van dat taal-leren waarbij voor de klank de letter wordt genomen? Een Engels dat geen Engels is; waarvan de Engelsman zegt: "It is grammatically correct, but we don't say so." "De idiomatische juistheid ontbreekt." "Het leven ontbreekt, want de levende taal is als een doode bestudeerd." "Juist in den eersten tijd behoort" — zal het anders worden — "het onderwijs op het *luisteren* van den leerling gebaseerd te zijn. *Het oor en niet het oog* is het orgaan, waardoor de taal door hem wordt opgenomen." "Het oor te scherpen, en de spraakorganen te oefenen, dat is het werk, en bijna het eenige werk, van de eerste weken." En nu zet Grisé uiteen hoe hij zijn fonetie onderwijst aanvangt en voortzet, — hoe hij zijn eigen boeken gebruikt.

Een paar opmerkelikheden wil ik noch uit deze hoogst interessante Inleiding noteren. In de eerste drie maanden krijgen de leerlingen enkel fonetie schrift onder de ogen: "Het geleerde is door het oor naar binnen gegaan, evenals bij het kind": wat de leerling nu in school geleerd heeft, dat neemt hij in zijn fonetie schrift mee naar huis, — iets wat hij in de gewone Engelse spelling natuurlijk niet zou kunnen: immers "hij vindt voor een zekeren klank een schijnbaar onbepaald aantal afbeeldingen, zonder dat hij aan 't begin voldoende vasten grond onder de voeten heeft voor: *bread, meat, heart, great*, etc.; tenzij men van de eerste les af aan regels wil geven, hoe het geschrevene uitgesproken moet worden, — wat in lijnrechte tegenspraak met de oor-methode zijn zou. Het geschreven woord toch zou daardoor weer hoofdzaak worden; de klanken zouden thuis in de war raken en daar niet verbeterd kunnen worden; en aan 't begin van de tweede les zou de leerling wel enkele eigenaardige schrijfwijzen tot zijn eigendom gemaakt hebben, maar hij zou tevens onmiddellijk bij den aanvang van zijn studie der vreemde taal het ongelukkig idee hebben gekregen: "Dat die

Engelschen zoo vreemd doen door anders te spreken dan te schrijven; waarmee hij bedoelt, dat zij met hun uitspraak zoo weinig letten op hun schrift. "Ook is het onnoodig, de aandacht van den leerling te vergen voor spelling en klank; hem voor twee groote moeilijkheden tegelijk te plaatsen: nieuwe schrijfwijze, nieuwe spreekwijze, elk op zich zelf reeds lastig genoeg, maar die, wanneer ze bij elkaar komen, en door geheel verschillende netten blijken beheerscht te worden, verwarrend werken; het schrift maakt in de oogmethode de uitspraak moeilijk; en omgekeerd werkt de uitspraak verwarrend op het schrift." Nu zou men kunnen vragen of het klankschrift de leerling niet in de war maakt voor later, wanneer hij de "spelling" dan toch moet leren. "Franz Beijer, Klinghardt, Walter, Paul Passy, Junker ("Schwierigkeit gleich Null") en zooveel anderen, verklaren eenstemmig, dat het tegendeel het geval is, hetgeen volkomen overeenstemt met mijn onderzanding van vier jaar. Bij den overgang tot het gewone schrift, kan de beginner al zijn aandacht aan de vreemde verschijnselen van de spelling wijden: aan het verschil tusschen klank en teeken. Hij merkt (het onderwijs schiet zeer snel op), al zeer spoedig een groot aantal gelijke gevallen op, die hij met een betrekkelijk klein getal regels leert rangschikken, en zich spoedig eigen maakt. Waar vroeger bij den leerling verbazing over de uitspraak bestond, bestaat die nu over de spelling; hoe meer die afwijkt, des te meer valt ze hem op, des te beter pakt ze." Mag ik hier eens noteren, dat ik in mijn Nederlandse onderwijs hetzelfde heb ondervonden en leren inzien? Graseé deelt hierbij een merkwaardige statistiek uit zijn practijk mede.

Ik zou graag noch veel meer uit dit geschriftje medelen, maar ik moet mij beperken. Alleen noch dit:

"Sedert eenige jaren wordt op de Openbare Lagere Scholen (Board Schools) te Brighton, dank zij de bemoeiingen van Miss L. Soames, in het eerste jaar het lezen van phonetischen tekst onderwezen, en heeft Minister Acland vergunning gegeven ook te Londen dit schrift in te voeren. Miss Soames constateert, dat de uitspraak juist werd, "dat de leerlingen plezier in hun werk hadden", iets wat men bijna niet van een Engelsch kind in de eerste maanden verwachtten

kan onder de conventionele spelling. (De Amerikanen erkennen, dat hun studenten over het algemeen twee jaren bij de Duitschers ten achter zijn, helgeen zij verklaren door te wijzen op den tijd, dien het leeren lezen in beslag neemt). Zij ondervonden bij den overgang geen moeilijkheden. Een zestal maanden na het begin met den gewonen tekst waren zij niet alleen zekerder dan de andere leerlingen in het lezen van het gebruikelijke schrift, met en beter uitspraak en beter toon; maar ook hun spelling was juist. De leerlingen schijnen meer aandacht te schenken, wanneer later met de orthografische spelling begonnen wordt."

Zo, wens ik hier op te merken, moet et in 't Lager Onderwijs ook bij ons; ook al hadden wij de Vereenvoudigde Spelling, zou 't zo moeten. De eerste paar boekjes moeten phoneties zijn, zal de natie ooit goed leren lezen. Of ze zich interesseren zouden, de kleintjes!

v. d. B.

Proza van den Ouden Heer Smits, door Dr. B., Leeraar. — Schiedam, H. A. M. Roelants.

De Verzamelaar van *Analecta* heeft ook een bundeltje proza van Lindo voor de school gegeven. Dit proza mag wat Engels wezen, ik geloof dat hij hiermee toch een dienst aan 't Onderwijs bewezen heeft. Want er zit toch ook een massa idiomaties Nederlands in en 't is er allemaal los en gemakkelijk op gezet. Heel geschikt zal 't boekje zijn om door de jongens vòòr de klasse te worden voorgelezen. Hebben ze in de lagere klassen werkelijk lezen geleerd, dan zullen ze met tal van deze stukken als van zelf de goeie toon treffen. Maar in welke klas moet dat dan zijn? Mij dunkt in de vierde en vijfde, vooral niet vroeger. Alleen zou ik Dr. B. in overweging willen geven bij tweede druk het boekje doorlopend te retoucheren. Lindo is dood en hij zal er dus niet tegen zijn. Al wat aan *woordvormen* feitelijk dood is en in die honorabele qualiteit niet anders dan schadelijk zijn aan de ontwikkeling van onze jongens, hun gehoor en taalgevoel bedervend met hun schrijven, behoort uit de leerboeken, uit *alle* leerboeken te verdwijnen, en allereerst dan uit het leerboek van de "Moedertaal."

v. d. B.

OVER DE FRANSCH TWEETKLANKEN

ai, oi, ui

IN ONZE UIT HET FRANSCH OVERGENOMEN WOORDEN.

(*Vervolg van blz. 106.*)

III.

Vergelijking van de fransche met de middelnederlandsche vormen.

In hoeverre beantwoorden bovenstaande schrijfwijzen aan eene werkelijk bestaande of bestaand hebbende uitspraak? Welke veranderingen zijn reeds Fransch, nl. dialectisch, welke hebben eerst na de ontleening plaats gehad? Ziedaar de vragen voor welke wij thans geplaatst zijn.

Wij zagen dat naast *ei* geregeld *ai*, naast *oo* geregeld *oi* voorkwam. Vergegenwoordigt in al de woorden waarvan dubbele vormen gevonden worden, *ai* de uitspraak *ai*, of is *ai* hier slechts de uit het Fransch overgenomen schrijfwijze? Deze laatste veronderstelling is op zichzelf beschouwd geenszins onmogelijk: immers het Fransch heeft zelfs nu nog de schrijfwijze *ai* behouden, en in het Mnl. was het besef dat *fontein*, *peis* enz. vreemde woorden waren, natuurlijk nog sterker dan thans. De vraag die wij hier stellen is indertijd reeds geformuleerd door Dr. J. H. Kern, die in zijne *Inleiding tot de Limburgsche Sermoenen* (p. 44, § 52) zegt: „*fornaise, maisnide, palais*; week deze *ai* van *ei* af?” Om de volgende reden geloof ik dat wij hier slechts met eene traditioneele orthographie te doen hebben. Het is onwaarschijnlijk dat dubbelvormen voorkomen zóó regelmatig als dit met de woorden het geval is waarin *ai*, *ei* vóór consonant staan. In het algemeen wordt een woord slechts eenmaal overgenomen. Alleen dan is een tweede ontleening waarschijnlijk, wanneer de beteekenis van het vreemde woord geheel is verouderd, zoodat het, ten tweeden male overgenomen, als een nieuw woord in de taal komt die ontleent; ook is het geval denkbaar dat het overgenomen woord geheel veranderd is naar de taalwetten der ontleenende taal, zoodat het oorspronkelijke vreemde woord als een geheel ander woord op nieuw in de taal wordt overgenomen. Als voorbeeld van beide gevallen te zamen noem ik hgd. *Pfalz*, *palast* en hedendaagsch *palais* (uitgespr. *palè*). Opdat zulk eene hernieuwde ontleening mogelijk zij, moet dus een vrij lange tijd zijn ver-

loopen sedert het woord voor de eerste maal werd overgenomen. Wij mogen dus niet veronderstellen dat, toen eenmaal b. v. *fontaine* (dit toch zou het eerst overgenomen zijn) bij ons was ingeburgerd, daarnaast *fontaine* op nieuw werd overgenomen, nadat *ai ei* was geworden. Evenmin is *feit* naast *fait* als een jongere naast een oudere ontleening te beschouwen.

Slechts in één geval zou dit mogelijk zijn, nl. als hetzelfde woord was overgenomen op twee geographisch verschillende punten van het gebied waarover zich de latere schrijftaal heeft uitgebreid; dan zou de kans bestaan dat men op die verschillende punten geput had uit twee verschillende dialecten. Zoo moet b. v. mnl. *roke* (*Ro.* 9543) naast mnl. *rootse* verklaard worden: het eerste is overgenomen uit een noordwestelijk fr. dialect (picardisch) waarin *k* vóór de in *e* veranderde *a* *k* bleef, het tweede uit een (oostelijker) dialect waarin *k* in die positie *ch* werd. Dat dit evenwel niet het geval is met de menigte woorden waarin *ai* naast *ei* geschreven wordt, blijkt vooreerst uit de groote regelmatigheid waarmee beide vormen naast elkaar voorkomen; slechts zelden blijven in de algemeene taal twee verschillende vormen van hetzelfde woord bestaan. In de tweede plaats blijkt het uit de schrijfwijze *ai*, waarnaast nooit *aai*, *aei* voorkomt, hoewel, zooals wij zagen bij de woorden waarin *ai* bleef bestaan, de *ai* tot *aai*, de *oi* tot *ooi* is geworden, en hoewel in westvlaamsch *faais* (zie beneden) hetzelfde plaats greep. Wij gelooven dus dat, ook al werd *vilain* geschreven, men *vilein* uitsprak; zóó alleen zijn ook de vroeger vermelde rijmen *vilain* : *Walewein* enz. te verklaren ¹⁾. Alleen dan wanneer de rijmen of de hedendaagsche uitspraak er ons toe dwingen, zullen wij dubbelvormen bewezen achten (b. v. *palaes*, *paleis*) en trachten die te verklaren.

De voornaamste vertegenwoordigers van fr. *ai* zijn dus: *aa*, *aai* (in den auslout en vóór *s* in het Westvlaamsch. Dr. de Vreese deelde mij mede dat deze vorm waarschijnlijk in 't zuidelijk gedeelte van W.-Vlaanderen, te beginnen op de hoogte van Kortrijk, gebruikt wordt) en *ei*; van fr. *oi* : *oo*, *ooi* (in den auslout en vóór *s* in *voys* en *Artoys*); van fr. *ui* : *uu*.

Beginnen wij met *aa*, *oo*, *uu*. Zijn deze in het Middelnederlandsch of reeds in het Oudfransch uit *ai*, *oi*, *ui* ontstaan? Volgens Prof. van Helten is het eerste het geval: „In sommige dezer woorden had het eerste element der diphtong zulk een overwicht gekregen dat het tweede in de uitspraak verloren ging” (p. 119). Nu is echter in de middeleeuwsche noord- en oostfransche teksten de schrijfwijze *a* voor *ai*, *o* voor *oi*, *u* voor *ui* niet zeldzaam. Ziehier wat zij ons leeren:

Bourgondië en Franche Comté. *Lyoner Yzopet*, her. v. Foerster p. XXXIV: „*ai* wird *a* bei folgender Consonanz in *pastre*, *lasse*, *mantenuz*, *arz* (*úerem*), *agu*, *abærai* neben *esbaiant* . . . *o* aus *oi* in *vor* = *voir* . . . *u* = *ui* in *us*, *true*, *hussier*, *cusant*”.

¹⁾ Zelfs voor *ā* wordt *ai* geschreven, b. v. *Thomaes*; *pays*, Grim. II, 4283.

Lotharingen. *Lothringischer Psalter*, her. v. Apfelstedt p. XV: „Unser Text zeigt die Neigung dem *a* ein *i* zuzufügen. Daneben aber *a* für *ai*.... Dieses Streben, einmal jedem betonten Vocal in offener und geschlossener Silbe ein *i* anzufügen, andererseits die lautgesetzlich entstandenen Diphthonge die *i* als zweites Element enthalten, auf den einfachen Vocal zurückzuführen, ist eine charakteristische Eigenthümlichkeit der östlichen Dialekte, bes. des lothringischen“.

Walenland. *Poème Moral* p. 77, ed. Cloetta. De uitgever, na het verschijnsel geconstateerd te hebben, vervolgt aldus: „Es scheint jedoch als ob diese Tendenz der Aussprache nie vollkommen zum Gesetz geworden wäre, wenigstens nicht im alten wallonischen Dialekt... die Entschiedenheit der Betonung des ersten Bestandtheiles hatte wahrscheinlich nicht überall völliges Verstummen des zweiten Bestandtheiles zur Folge, die Sprache vernachlässigte den zweiten Bestandtheil des Diphthongs in einigen Fällen nicht ganz und dies besonders bei einsilbigen Wörtern und wo der Diphthong im Auslaut (d. h. vor keinem oder doch bloss einem verstummen Consonanten) stand, während bei weiblicher Endung, vor lautenden Consonanten und im Innern des Wortes (= unbetonter Silbe) die Sprache den *i* (unbetonten) — Bestandtheil viel leichter fallen liess“.

Voor Luik zie *Rom.* XVII, 555: „*ae* (*aié*) pour *ai* est constaté dans les ch. liégeois.... *ae* n'est qu'une graphie“. Met dit geval hebben wij niets te maken. „*Ai* < *a* dans *notares*, *doares*, *anniversare*.“ Dit zijn jongere *ai*'s zie later). Wel echter behoort de *Rom.* XVIII, 215 vermelde vorm *hor* = *hoir* hier aangehaald te worden.

De Brut van München kent noch *a* = *ai*, noch *o* = *oi*.

Henegouwen. Doornik. Schwake, *Versuch einer Darstellung der Mundart von Tournai im Mittelalter* p. 17: „Verwandlung von *ai* in *a*, welche auch im Wallonischen und Lothringischen auftritt, ist sehr selten.“ Link, *Ueber die Sprache der Chronique rimée von Philippe Mousket* p. 9: „Die Verwandlung von *ai* in *a*, die sowohl in burg. und lothr., wie in pik. und wall. Texten begegnet, ist bei Mousket durch einen Reim nicht gestützt. Es begegnet vereinzelt in der Zeile: *grammare* (dit is echter jongere *ai*).... p. 14 *bos*, die gewöhnliche pik. Form reimt mit *ò*; daneben *bois*.“ Kurth, *La frontière linguistique en Belgique*: in de *lieux-dits* p. 202 overal *ai*, *oi*, behalve *bos*.

Picardië. *Auc. et Nicolette*, her. von Suchier p. 65: „Die Verwandlung von *ai* in *a* ist aus picard., wallon. und lothr. Texten zu belegen. Unser Text zeigt *frales*, *fare*, *Biaucare*, *panturee*, *mannent*, *planne*. Daneben ist *ai* gewöhnlicher“. Meyer-Lübke I, § 73: „en picard *oi* est réduit à *o*, cf. *parole*: *estoile*, Adam de la Halle 308, *veor*, *sof*, *prosie* Chev. as II esp. XXIX.... Schwake l. c. p. 22: „*ai* ist stets erhalten in Cartul. d'Ourse, Ch. du Vermendois, Ch. d'Aire, Ch. du Ponthieu, Cart. de Flines.“

Men ziet hieruit dat langs de geheele grens soms naast *ai* *a* voorkomt, vaker evenwel in het Oosten dan in het Noorden. De bovenstaande feiten

geven ons echter niet het recht te veronderstellen dat er een bepaalde streek was waarin uitsluitend *a* = fr. *ai* voorkwam en waaruit onze woorden zouden zijn overgenomen; vooral hierom zou dit zeker onjuist zijn, omdat, zooals wij zagen, *oi* = *o*, *ui* = *u* niet gelijken tred met *ai* = *a* hebben gehouden, en toch is het noodzakelijk dat in dat moederdialeet van onze woorden waarin *ai* = *a* was, ook *oi* = *o*, *ui* = *u* was, daar in het Mnl. ook deze hun *i*-element verliezen. De moderne patois bevestigen deze zienswijze:

Alleen in het Westen (Douai, Lille, Doornik) trof ik in de *Parabole de l'enfant prodigue* *o* = *oi* aan, overal elders *wà* (geschreven *oi*); zoo ook in de *Lexique St.-Polois* (Rev. pat. gall.) *wè*, *wà* ¹⁾. Volgens Meyer-Lübke I, § 73: „on trouve actuellement v. g. à Arras: *paro, fro, do, to*, mais *noar*; à Cambrai *avo, tro, drola*; en rouchi *fo, tro, do, fro*”. Het Walenland heeft echter klanken die uit *oi*, niet uit *o* zijn voortgekomen b. v. Couvin (*Revue de l'instruction publ. en Belg.* XXIX, 216) *ouè* — maar *droci, drola (droit-ci, droit-là)* — St. Hubert (Paul Marchot, *Le Patois de St. H.* p. 21) *wè*; Luik *wè, wa, œ* (dat volgens Meyer-Lübke I, § 76 op *oi* wijst zonder overgangsvorm *o*). Zie de *Noëls Wallons* (Rev. pat. gall. I en II). In Noord-Lotharingen wordt *oi* tot *ü* (This, *Mundart Kanton Falkenberg*, p. 25).

A voor *ai* vinden wij in het *Departement de la Meuse* (Rev. pat. gall. II, 110): *ma, affaire, fa (dé = dais* uit het Fransch overgenomen?); in Luik heeft men *è (dmè = demain, èr = air)*, behalve in *palā* (palais), *mavā* (mauvais), *pa* (pain) ²⁾, *jamāy, pay* (paix). In Couvin: „*a + y* devient *aï, non ai*.” In St. Pol *è*. In Falkenberg treft men een klank aan die gelijk is aan *a* in eng. *man*, maar met lange quantiteit. Gaat deze klank op *ai* of op *a* terug? Meyer-Lübke I, § 236: „Dans l'Est *ai* persiste à la finale; devant les consonnes il passe en lorrain à *a*, en wallon à *è*”. Het schijnt dus dat naar het Oosten toe *a* = *ai* consequenter wordt (zie beneden), terwijl *o* = *oi* eerder westelijk is.

Kan de behandeling van *ui* in de dialecten ons licht geven? De reductie van *ui* tot *u* is in het Ofr. niet zeldzaam. Zie Suchier, *Afrz. Gramm.* § 24^b: „Vor *s* ist *ui* gern zu *u* geworden . . . Die Anglonormannen lassen *ui* überhaupt in *ü* übergehen.” Ook in het Noorden, zie b. v. Dinaux, *Trouv. brab.* p. 28 *nut (nuit), fuant*. In het *Poème Moral* staat nooit *u* voor *ui* (p. 68). Van de moderne patois heeft Falkenberg *ü = ui* (This 28); volgens de *Parabole* komt *u* voor in een lange streek van Beaumont tot Luik, dus in dialecten die *ai, oi* behouden.

¹⁾ Opmerking verdient dat in, zonder uitzondering, alle versies van de „Parabole” fr. *loin* door *lon* wordt weergegeven: het komt mij voor dat wij hier niet met de reductie van *oi* tot *o* te doen hebben, maar met de verandering van *n* mouillée tot *n*.

²⁾ Volgens de *Parabole* komt *pā* (pain) nevens *fē* (faim) voor van Lessines (Henegouwen) tot Nivelles (Brabant), en verder in Spa, Verviers en Luik.

Wilde men dus aannemen dat er een dialect bestaan heeft waarin $\bar{e} = ai$, \bar{o} , $\bar{u} = oi$ eerst later is ingevoerd, dan zouden wij kunnen vragen: hoe komt het dan dat in dat dialect u niet door ui is vervangen?

Het schijnt dus dat Cloetta gelijk heeft, die spreekt van een „tendenz” welke bestond om van ai , oi , ui het i -element weg te laten. Waarschijnlijk waren reeds in de dialecten waaruit wij putten, de a , o , u zeer sterk betoond, doch dat in die dialecten het i -element nog aanwezig was toen wij die woorden overnamen, ziedaar wat ik geloof waarschijnlijk gemaakt te hebben door bovenstaande uiteenzettingen. Onafhankelijk van elkaar hebben het Middelnederlandsch en de noordelijke dialecten, het eerste consequenter dan het tweede, het i -element opgegeven, behalve in den auslaut en vóór een klinker, waar het meer weerstandsvermogen had; vgl. de tegenwoordige patois die voor een deel het i -element der diphthongen in den auslaut thans nog bezitten, doch het vóór een cons. verloren hebben (St. Pol, *Rev. pat. gall.* II, p. 223: Le Courroy *él kórwèi*, La Pagnoy *él púnwèi*, naast I, 217: arrosoir *arozwâr*. Falkenberg: „Tritt das i -element in den Auslaut oder in den Hiat vor dumpfem e , so ist es erhalten” (This p. 11)). Ik geloof dus dat Prof. van Helten (die evenwel niet de bijzondere behandeling van de tweeklanken aan het eind van het woord en in hiatu vermeldt) de juiste verklaring heeft gegeven. Dat het eerste element sterk betoond werd door Germanen, wanneer zij een romaansche diphthong overnamen, kan ons niet verwonderen; evenmin dat dit het geval was in Noord-Frankrijk en Zuid-België, waar zich veel germaansch bloed met het romaansche vermengd had (Suchier in *Grundr. rom. phil.* I, 602).

Wij mogen dus a beschouwen als den representant van ai , o van oi , u van ui . De woorden die ei hebben zijn natuurlijk overgenomen nadat in het Fransch ai tot ei was geworden. In het voorbijgaan wijs ik er op dat tot de tegenstrijdige behandeling van $\bar{e}i$, waarin het i -element is gebleven, en ai , dat het verloren heeft, waarschijnlijk kan bijgedragen hebben het feit dat bij ons reeds $\bar{e}i$ bestond. De woorden met ei schijnen dus eene jongere taalontwikkeling te vertegenwoordigen dan die met a en de gevolgtrekking ligt voor de hand dat een woord als *fontein* later is overgenomen dan b. v. *naen*. Toch is dit niet zoo. Immers dan zouden de doubletten met aa en ei te beschouwen zijn als slechts ten opzichte van den tijd der ontleening van elkander verschillende en, in verband met de redeneering van daareven, ziet men niet goed in waarom, toen wij eenmaal goed en wel *palaes*, *wambaes*, *paes*, *Claes*, *plaen*, *compaen*, *Calaes* hadden, wij op nieuw deze woorden zouden hebben overgenomen nadat zij in het Fransch *paleis*, *wambeis*, *peis*, *Cleis*, *plein*, *compein*, *Caleis* waren geworden.

Ziehier hoe, naar het mij voorkomt, deze dubbelvormen verklaard kunnen worden en wat de verhouding kan zijn van aa tot ei . In het Picardisch (of in een onderdeel daarvan) is ai eerst veel later gemonophthongeed dan elders. Zie Suchier, *Auc. et Nicolette*¹ p. 60: „Noch nach der Mitte des 13 Jahrhunderts

zeigen Picardische Urkunden den Diphthong *ai* mit solcher Consequenz, ihn nie durch *e* vertretend, dass es nicht zu gewagt sein wird, hieraus auf die Aussprache einen Rückschluss zu machen. Picardisch *ai* lautete noch diphthongisch zu einer Zeit, wo Normannisches und Francisches *ai* längst den diphthongischen Werth eingebüsst hatten.... Mit dem Erwähnten wird Bezas Angabe zusammenhängen, derzuiolge die eerste Silbe des Picardischen *aimer* noch im 16 Jahrhundert diphthongischen Laut hatte."

Nu stel ik mij de zaak aldus voor, dat de vormen met *a* wel ouder kunnen zijn dan die met *ei*, doch dat niet behoeven te wezen: zij kunnen nl. ook in een ander gedeelte van het middelnederlandsche taalgebied zijn overgenomen, nl. dat hetwelk uit het Picardisch heeft geput, dus waarschijnlijk het West-Middelnederlandsch. De bovengenoemde dubbelvormen staan dan naast elkaar, evenals het bovenaangehaalde *roke* naast *rootse*, *broke* naast *brootse*: het zijn dialectisch verschillende vormen. *Naan*, *affaire* enz. enz. kunnen ouder zijn dan *fontein*, *pleit*, doch zij zijn dit niet *per se*.

Een uitzondering is te maken voor de woorden waarin *ai* in den auslaut of in hiatu staat. Dat hier *-aai* gebleven is, kan dunkt mij niet opgevat worden als een dialectisch verschijnsel: daarvoor is het veel te algemeen. Hoe zou te verklaren zijn dat wij juist in deze positie bijna uitsluitend *-aai*, *ooi* aantreffen. In verband met het in het begin van dit opstel aangehaalde gezegde van Ten Brink, meen ik uit het feit dat wij hier bijna alleen *-aai* vinden deze gevolgtrekking te mogen maken: dat in het Oudfransch *ai* in die positie later is gemonophthongeed dan elders en dat de overgang van *ai* tot *èi* het laatst heeft plaats gehad aan het eind van het woord en in hiatu; evenzoo moet in *ooi* het Fransch in die positie langer het *i*-element bewaard hebben. Ook in de door het Engelsch overgenomen fransche woorden is *ai* in die positie langer *ai* gebleven: „Im Wortauslaut und vor Vokal bleibt französisches *ai*, abgesehen von seinem Wechsel mit *ay*, im ME. in der Darstellung meist unverändert; auch in solchen Hss., in denen für *ai* vor Konsonanz ganz gewöhnlich *ei* und *e* erscheinen" (Behrens, *Beiträge zur Gesch. der frz. Sprache in England*, p. 124). Het verschil tusschen *lackai* en ons *lakei* is moeilijk te verklaren; het woord toch is eerst in de 15e eeuw in het Fransch gekomen.

Wij zagen dat naast *oo*, behalve *oi* vóór *s* en in den auslaut, geen andere vorm voorkomt. Nu is aan het Picardisch en het Waalsch het verschijnsel eigen, dat de accentverplaatsing waardoor *oi* tot *òì*, *oè* werd en constateert in Francië en in het Oosten van Frankrijk, in de dialecten later plaats greep: *oi* is langer *oi* gebleven (Meyer-I, § 72). Zoo begrijpt men dat bij ons aan *oi* bijna uitsluitend ordt. Hoe is echter *oi* naast *oo* te verklaren? *Voys*, *Artois* ook als *voes*, *Artoes*; ook hier hebben wij dus waarschijnlijk hillen te doen. Het is merkwaardig dat ook in *faais*,

paais de *i* juist vóór *s* is gebleven en het is verleidelijk deze woorden in verband te brengen met *voys*, *Artoys*.

Vóór *n*, zagen wij, is *ai* bij ons *ei* geworden of *aa*. Mag men uit *ei* besluiten dat de gemeenschappelijke klank waarin *ain* en *ein* zich verenigd hebben *ein* is geweest in het dialect waaruit wij onze woorden hebben overgenomen? De romaansche *ein* rijmt bij ons nl. met germaansche *ei*, b. v. *waerdeine*: *cleine* (*Oudvl. Lied. en Ged.*, p. 263, 7 v. b.). In elk geval is *ain*, ook in het Fransch, hetzij later of vroeger, *ein* geweest, alvorens *en* te worden.

Nog ééne opmerking naar aanleiding van *oi* = *o*. Kan de uitspraak *bwóre* voor *bwàre* (*boire*), die zoo vaak bij ons gehoord wordt, ook in verband staan met de reductie van *oi* tot *o* en als het ware eene combinatie zijn van een vroegere uitspraak met eene latere? De rijmen in Lied CLXXXIII (*Willems, Oude Vlaemsche Liederen*), nl. *professoren*: *à boire*, *Aurore*: *à boire*, *stooren*: *à boire*, wijzen op een uitspraak *bwó*, die dus reeds oud schijnt te zijn.

Evenals wij geconstateerd hebben voor *ai*, *oi* in den auslaut en vóór vocaal, zijn ook *a*, *o*, *u* uit *ai*, *oi*, *ui* vóór cons. gesloten. Hier is deze timbreverandering niet dan natuurlijk, daar de vocaal die de diphthong verving natuurlijk lang was (vgl. *Tijdschr. voor Letterk.* XV, 178). Vandaar dat wij vroeger zonder aarzeling *pongijs* enz. op ofr. vormen met *o* hebben teruggevoerd. Met *awet*, *biscot* enz. weet ik niets aan te vangen. Over twee schijnbare uitzonderingen moet ik nog spreken, nl. *palas* en *wambas*. Dat *palas* op *palais* wijst, is zeker: alleen in het Provençaalsch komt *palaz* voor. Zie Horning, *Zur Geschichte von lat. c vor e und i*, p. 23. Nooit vindt men picardisch **palach* (zooals b. v. *plache* voor fr. *place*); trouwens dit zou bij ons **palaats* geworden zijn. Indien men let op mhd. *palas* (: *was*, Rol. Konr. 7269), dat waarschijnlijk van een oostfranschen vorm met *a* = fr. *ai* komt, zou men geneigd zijn ook *palas* als ontleend uit een oostelijk dialect te beschouwen. Evenceens *wambas*, waarover men zie Mackel, *Germanische Elem. im Frz.*, p. 70, (= fr. *gambais*). Het is opmerkelijk dat, terwijl van *palatium* in het Mhd. alleen *palas* komt, aan *gambais* beantwoorden: *wambeis*, *wambís*, *wambas*, *wambes* (met accentverplaatsing ons *wammes*). Het Eng. heeft ook naast *paleis*: *palas*, *palace*, en Behrens (l. c. p. 187) beschouwt dit als vervormd door analogie van *place*, *grace*, evenals dit volgens hem met *furnace* het geval zou zijn. In verband met onze vormen *palas*, *wambas*, is echter de mogelijkheid niet uitgesloten dat eng. *palas*, *palace* uit een noordoostfransch dialect ontleend zouden zijn.

Thans gaan wij over tot de bespreking van andere werkelijke of schijnbare verschillen tusschen de fr. origineelen en de overgenomen woorden.

Is *ai* in de mnl. periode reeds gemonophthongeed? Hoe zijn anders

fornese, frese, castelleen, affere, aweet, retreat, feet, constrente te verklaren? *Fornese* komt voor in den Seghelijn, waar men echter vs. 9541 een rijm *stede : arbede* vindt; hier kan dus *fornese* een gewestelijke vorm van *forneise* zijn. *Affere* is ook in het Eng. vroeger met *e* geschreven dan de andere woorden met *ai + r* en rijmt ook met *e* in het ME., hoewel de latere ontwikkeling er niet op wijst dat *ai* reeds in het ME. gemonophthongeed zou zijn (Behrens l. c. 128, *Grundr. germ. philol.* I, p. 821: „Die Angaben der Grammatiker des 16 Jhts. und die ne. Aussprache weisen auf diphthongische Aussprache des *ai* in *affair, debonair, repaire* im Mittelenglischen, wozu die häufigen Reime und Schreibungen mit *e* in *debonere* und *affere* in noch ungelöstem Widerspruche stehen”). Kan de *r* hier ook oorzaak zijn dat *ei* tot *e* is geworden? Zooals men weet is ook germ. *ei* uit *ai* vóór *r e* geworden in het Nederl.; misschien mogen wij hiermede dus vergelijken *e* in plaats van *ei* uit lat. *a* (*Tijdschr. voor Lett.* XV, p. 214).

Wat *aweet, retreat, feet, conterfeten, constrente* betreft, deze komen alle voor in de Vlaamsche Rijnkroniek. Kan de schrijfwijze *ee* ook in verband staan met de uitspraak *ee* voor *ei* die De Bo, *Westvlaamsch Idioticon*, vermeldt i. v. *feit : „feit* (spr. uit *feet*, zware *e*)”?

Of *castelleen, Dolheen* enz. slechts schrijfwijzen voor *ei* of dial. mnl. vormen zijn van *castellein* moet ik in het midden laten. Op fr. *ên = ain* kunnen zij niet wijzen.

Frese is als laat overgenomen woord te verklaren.

Gente uit *jointe* kan zijn overgenomen nadat fr. *oi* reeds *wè* was geworden.

Prof. van Helten (p. 120) citeert *fornoys, wamboys* naast de gewone vormen op *-eis*. Volgens dezen geleerde zijn zij te verklaren „door de (vooral in 't Picardisch thuis behoorende) wisseling van *oi* en *ai*.” Welke is die wisseling? *Oi* wordt wel in het parijsch dialect van de 13e eeuw *è* (geschreven *ai*) en vandaar b. v. dat men thans *è* (*-ait*) in het Impft. zegt (Suchier, *Afr. Gramm.* § 30); ook het omgekeerde komt voor, nl. *è* uit *ai* wordt *wè* (*oi*) (Meyer-Lübke I, § 270), dus deze overgang heeft eerst plaats nadat *oi* tot *wè* is geworden. Met deze verschijnselen kunnen wij in ons geval niets aanvangen en ik weet niet hoe *-ois = fr. -ais* hier te verklaren is. Is de overgang fonetisch of hebben wij te doen met een suffixvervanging?

Het treft ons dat het hier juist de beide woorden zijn waarin later de uitgang *-uis* is geworden: *fornuis, wambuis*. Mogen wij *fornois, wambois* als tusschenvormen tusschen de oudere op *-ais* en de jongere op *-uis* beschouwen? Dan zou men hiermede misschien in verband mogen brengen *kamuis*, dat van *camois* kan komen — deze vorm kan nl. bestaan hebben evenals *vois, Artois*. Zie over de vormen op *-uis* Van Helten, *Vondels Taal*, p. 17.

Naast *vernoien* komt *verneien*, naast *poie*, *peie*, naast *gloi*, *glei* voor. Het Centraalfransch en andere dialecten hebben *enuier*, *pui*; wij zagen echter dat uit lat. $\delta + yod$ in het Oosten (en Noorden) *oi* voortkwam, zoodat *vernoien* en *poie* als uit het Waalsch overgenomen vormen kunnen worden beschouwd (Schulzke, *Betontes* $\delta + i$ und $\delta + i$ in der normannischen Mundart, p. 36). Wat *vernoien* betreft, zoo zou het ook mogelijk zijn dat het kwam uit de zwakke (d. i. op den uitgang betoonde) vormen van *enuier*, dat in het Centraalfransch en in de andere dialecten die *ui* = $\delta + yod$ hadden, oorspronkelijk aldus verwoegd werd: *j'enui*, *nous enoions*. In deze zwakke vormen was de *o* van **inodiare* niet betoond, diphthongeerde dus niet, zoodat $o + yod$ *oi*, niet *uei* (*ui*) werd. In *proeven* hebben wij een ander voorbeeld van het verdringen in het Mnl. der fransche sterke vormen door de zwakke: terwijl het Fransch (althans in het schrift) nog had: „je *preuf*, nous *prouvons*”, zeiden onze voorouders reeds *ic proeve*, *wi proeven*. Misschien is het echter beter *poi* en *vernoi* niet van elkander te scheiden en ze als waalsche vormen te beschouwen.

Hoe zijn nu *peie*, *glei* en *verneie* te verklaren? Het ligt voor de hand hierin vormen te zien die uit een ander dialect zijn overgenomen dan *poie* en *vernoie*. Zijn deze laatste uit het Waalsch (Oosten), zouden *peie*, *verneie* dan niet uit het Westen (Picardië) kunnen zijn? Hier vinden wij echter *ui*. Kan nu *ei* verklaard worden uit *ui*? Neen, doch misschien wel uit een ouderen vorm van *ui*, nl. *uei*. Dat *puei* met sterke betoning van *e* het eerste element zou kunnen verloren hebben, is althans niet onmogelijk. Doch, men zou tegen deze proeve van verklaring kunnen aanvoeren dat in het Ofr. *uei* in den historischen tijd niet meer voorkomt, maar reeds *ui* is geworden. Dit is evenwel alleen waar voor het Centraalfransch (Schulzke, l. c. p. 10); in het Zuiden van Normandië (Roman du Mont-Saint-Michel) komt de triphthong nog voor. De vraag is echter of ook in het Noorden *uei* niet later is gereduceerd dan in het Francisch. In den *Brut van Munchen* komt (vs. 3988) *pueis* = *postea* voor. Volgens Schulzke (l. c. p. 28), is dit hier waarschijnlijk een schrijffout: dit is evenwel eene bloote onderstelling; Foerster, (zie zijn art. *Roman. Stud.*, Bd. III, p. 184 vlgg.), beschouwde *pueis* als een werkelijk bedoelden vorm, niettegenstaande het in den *Brut* slechts op één plaats, naast talrijke *puis* voorkomt. Het spreekt vanzelf dat, indien wij mochten aannemen dat in het Noorden een dialect heeft bestaan waarin *uei* later gereduceerd is (evenals b. v. in het Picardisch de monophthongering van *ai* eerst later heeft plaats gegrepen, zooals wij gezien hebben), de verklaring van *verneien*, *pei* uit ouder *uei* aan waarschijnlijkheid zou winnen. Evenwel, ik erken dat deze proeve van verklaring niet meer is dan een vermoeden. Het Middelleng. (Behrens, l. c. p. 160) heeft *anui*, *anoy* (ook B. weifelt of hij in *anoy* den zwakken verbaalvorm of een uit het Noordfransch overgenomen woord moet zien) en daarnaast komen rijmen voor die op de uitspraak *ei* voor *oi* wijzen. Zoo deze laatste ontwikkeling op rekening van het Engelsch gesteld moet worden, zou men een dergelijke ver-

klaring, nl. ontwikkeling van *ei* uit *oi* in het Middelnederlandsch zelf, mogen aannemen. Vgl. *spei* naast *spui*. Men zou dan met deze woorden misschien mogen vergelijken den vorm *heyke* (voor *hoyke*, *huke*, v. Helten, p. 99). Zie beneden. Het verdient opmerking dat in de drie behandelde woorden fr. *oi* of *ui* in den auslaut staat.

Is *froit* voor *fruit* een fr. dialectische vorm voor *fruit*? Deze vorm is niet onbekend. Suchier (*Afr. Gr.* § 24^b): „Die Anglonormannen, welche o für ü setzen, setzen daher auch oi für ui.” Vandaar dat (Behrens, l. c. 159) *froyt* dialectisch in het Middelenlengsch voorkomt. Voor den mnl. vorm *froit* moet eene andere verklaring gezocht worden, daar, voor zoover ik weet, *oi* voor *ui* uit $\bar{u} + yod$ in het Noorden van Frankrijk niet voorkomt. Is de overgang van *uu* tot *oi* in dit woord gelijk te stellen met dezelfde wijziging van *u* die in *hoyke*, *floyte* (v. Helten, p. 120) wordt aangetroffen? Dit is mogelijk. Hoe is *oi* dan te verklaren? Ik zie slechts ééne oplossing, nl. deze, dat *oi* hier schrijfwijze is voor *œi* (*ui*); deze *œi* zou dan in het schrift door *oi* zijn weergegeven (hetgeen niet onmogelijk is, zie v. Helten, p. 76). Een steun aan deze veronderstelling geven de schrijfwijzen *frewite*, *heuike*, *fleuiten* (Wk.). De vormen *heyke*, *fleit* kunnen dan uit *heuike* (*hœiike*), *fleit* komen (Passy, *Changements phonét.* § 299: „Quand pour une raison quelconque une voyelle anormale a pris naissance dans une langue, elle tend ordinairement à se normaliser”), evenals *beitelen* uit *buitelen*, *peim* uit *puim* (v. Helten, *Vondels Taal*, p. 17).

Mag men nu op dezelfde wijze *peie* (uit *puie*, *poëie*), *verneien* (uit *nuier*, *noëier*) verklaren? Zonderling blijft het dan dat de vorm **vernuien* in het geheel niet voorkomt.

Indien *teile* uit fr. *tuile* komt, zou men geneigd zijn hier eene soortgelijke verklaring te zoeken als voor *fleite* enz. Littré vermeldt evenwel: „wallon *teile*”, van welken vorm ik geen verklaring kan geven. Opmerking verdient dat de *ui* in *tuile* uit ouder *tieule* (*tegulam*) komt, zoodat het geval hier niet gelijk staat met dat van *fruit* b. v., dat steeds een lange *u* heeft gehad.

Er rest ons nog te spreken over *sanguwijn*, *duwiet* naast *daut*, *angwisse*, die wijzen op de betoning *ul*. Suchier, *Zs. f. roman. phil.* II, 269 (vgl. *Poème Moral*, p. 67) maakt opmerkzaam op het feit dat nergens het accent zóó onzeker is geweest als bij *ui*; *ui* en *ul* bestonden langen tijd naast elkander. Zoo verklaart zich *gli* naast *geluw*. Bij Philippe Mousket treft men rijmen aan die op de betoning *ul* wijzen (Link, l. c. p. 15); b. v.

pnis : *amis* 392. In het Mhd. komt die betoning reeds zeer vroeg voor; zie b. v. Rol. Konr. 4551 *hie* : *Monsoy*, 4571 *sie* : *Monsoy* (= *Montjoye*) (vgl. dezelfde betoning voor *ai* ibid. 8337 *Naines* : *Malprimes*).

Wij gaan thans over tot de bespreking der klanken die, in het Mnl., aan *ai*, *oi*, *ui* vóór den toon beantwoorden. Dat wij ook in dit geval *a*, *o*, *u* naast *ei* (*ai*) vinden is natuurlijk, daar vóór den toon de diphthongen dezelfde ontwikkeling vertoonen als onder den toon, behalve dat in de dialecten daarnaast andere vormen voorkomen. Wij vinden dan ook ten onzent, behalve de genoemde klanken: 1. *ai*, *oi*, *ui* = *e*. 2. *ai* = *oi*. 3. *ai*, *oi* = *i*. 4. *ai*, *oi* (*ui*?) = *a*.

De *e* die aan *ai* beantwoordt kan het resultaat der monophthongering van *ai* zijn, b. v. in *feseelstoc*; wij treffen haar echter ook aan vóór *n* + *cons.* en ik geloof dat men haar daar eerder moet beschouwen als een verzwakking — die op rekening van het Mnl. is te stellen — van *ei* uit *ai*. Zoo kan men ook de *e* verklaren die vóór *n* + *cons.* uit *oi* voortkomt en die welke wij in *Hennewier* (voor *Henuwier*) aantreffen (de *w* is hier wederom een middel om den hiatus te vermijden). De vormen met *e* = *oi* kunnen echter ook zijn overgenomen, nadat *oi* = *wè* was geworden. In *canesie* is de *e* ook zeker verzwakking van *oi* (*i*?).

Niet aan het Mnl., doch aan het Fransch is de overgang van *ai* tot *oi* toe te schrijven dien wij in sommige woorden aantreffen. Wij vinden dezen overgang in *occoison*, *oroison*, *venoison* (Etienne, *Grammaire de l' Anc. fr.*, p. 33). *Ai* is hier waarschijnlijk eerst *ei* geworden (vgl. Bartsch et Horning, *Langue et Litt. fr.*, p. 11) en *ei* daarna *oi*, zooals alle andere *ei*'s (vgl. Meyer-Lübke I, § 356). Zoo zullen ook wel *proieel*, *froiieel* te verklaren zijn. *Pratellum* werd *prael* of *preel*; daarvan *praiel*, *preiel* (de *i* diende ter opheffing van den hiatus) en het tweede werd regelmatig *proiel* (vgl. M.-L., § 377). Het is niet mogelijk de vormen met *oi* te localiseeren; zij kwamen over een uitgebreid gebied voor.

Den overgang van *ai*, *oi*, *ui* tot *i* en tot *u* vindt men in het Noorden en het Oosten. Zie Meyer-Lübke I, § 356, Neumann *Laut- u. flexionslehre* p. 53, *Poème Moral* p. 84, Schwake *Mundart van Tournai* p. 17. Zie ook *Rev. pat. gall.* I, 227 (Wilmotte): „J'expliquerais plutôt *i* de *miné* par la tendance, générale en wallon, à ramener l'atone à l'une des voyelles *i* ou *u* (*u* surtout dans l'arrondissement de Verviers et le sud du pays wallon).” De *i* uit *oi* is waarschijnlijk te verklaren door accentverplaatsing: *oi* voor *ói*. Den overgang van *oi* vóór den toon tot *u* treft men ook in de engelsche overgenomen woorden aan (Behrens, l. c. p. 158); in *butseel* is *u* kort en open wegens de gesloten lettergreep, in *pusoen* lang en gesloten.

Voor de *a* in *basine* (zie Franck i. v.) lette men op *Rom.* XVII, 560:

„a protonique est un trait caractéristique du wallon et en général des dialectes orientaux”. Vgl. van Helten, p. 23 (*ivaer* is evenwel hiervan te scheiden. Zie beneden).

IV.

Over jongere *ai*, *oi*, *ui*.

In een bepaalde groep van woorden, nl. die welke uitgaan op: *-arie*, *-orie*, *-avie*, *-ofie*, *-uvie*, *-alie*, *-olie*, *-anie*, *-onie*, heeft de lat. *-i* in hiatu de voorafgaande consonant gemouilleerd en, in de eerste zes uitgangen altijd, in de laatste vier dialectisch, heeft deze gemouilleerde consonant een *i* ontwikkeld, welke met den voorafgaanden klinker de diphthongen *ai*, *oi*, *ui* heeft gevormd. Daar nu de door het Mnl. overgenomen woorden waarin die uitgang voorkomt, voor een deel wijzen op een tijd toen de *i* zich nog niet met de voorafgaande consonant had verbonden, mochten wij ze niet behandelen bij de andere woorden waarin de tweeklank *ai*, *oi*, *ui* in het Fransch reeds bestond toen zij werden overgenomen. Alleen voor zoover later werkelijk een diphthong ontstaan is, komen zij strikt genomen hier in aanmerking, — niet wanneer de gemouilleerde consonant geen *i* vóór zich ontwikkelde en er dus geen diphthong gevormd werd. Zoo behoort b. v. wel *contrarie*, dat later *contraire* werd, onder *ai* thuis, niet echter b. v. *batalie*, dat later *bata-ille* bleef, althans in de dialecten waarmede wij te doen hebben. Daar evenwel deze beide groepen van woorden moeilijk van elkander te scheiden zijn en de laatste licht kan werpen op de behandeling van de eerste, meen ik ze hier beide ter sprake te moeten brengen, al krijgt de hiernavolgende uiteenzetting daardoor eenigszins het aanzien van een hors-d'œuvre.

Ik begin met de woorden systematisch op te geven:

1. vóór *r* + *yod*.

- ai*. **a.** *contrarie* (: *Marie*, Heil. Sacr. 1059); *gramarie* (uit *grammatica*, zie Meyer-Lübke I, § 540, : *duvarie*, Ovl. L. en Ged. 510, 2 v. o.); *duvarie* (: *lien*, Brab. Y. VII, 6899, : *tien*, ibid. 6905); *Calvarie* (: *Marie*, Boec Houte 749); *lactuarie* (Wk.). **b.** *contrare* (: *ware*, Melib. 547); *duware*; *Calbare* (: *zware*, Ovl. L. en Ged., p. 43, 9 v. o.); *nakare* (: *vervaren*, Doon de May. 277); *lactuare* (: *nare*, Lanc. II, 12837). Behooren *dromedare* (naast den uit het Lat. overgenomen vorm *dromedarijs*) en *exemplaar* hierbij, of komen die uit het Latijn? Gaat *familiaar* terug op een vorm *familiaire* (die bij Litttré i. v. *familier* vermeld staat)?
- oi*. **a.** *ivoirie* (: *victorie*, Anna Bijns, III, 59d); *ciborie*, *zeborie* (: *glorie*, S. Serv. II, 660); *historie*; *memorie* (: *consistorie*, Derden Ed. 355); *consistorie*; *purgatorie* (: *memorie*, D. Lucid. 4135); *interlocutorie* (Mask. 457). De drie laatstgenoemde woorden kunnen ook uit het Latijn komen. **b.** *ivoor* (: *hore*, Troy.

858); *lavoort*; *kantoor*; *komfoort*; *tailloren* (L. Mest.); *dragtoort* (*gi* is eene fr. schrijfwijze om den zachten spirans aan te duiden).

Van Helten, p. 23, noemt een vorm *ivaer*, waarvan één voorbeeld vermeld staat, nl. Wal. 873 *yvare* : *vilare*. Ik weet niet hoe deze vorm te verklaren is: hij is waarschijnlijk niet phonetisch.

ii. *a. curie, corie* komt niet van **corie* uit *corium*, maar van ofr. *curiee* = *armure* en *cuir*."

2. vóór *r*, *f* + *yod*.

ai. *a. glarie* (Sto. IX, 910). *b. glave* (: *ave*, Lanc. II, 7761), *glave* (Wk.).

De vorm *glave* (b. v. Brab. Y. VI, 9936, : *verbeien*, var. *galeien*) komt uit fr. *glave*.

oi. *a. cofie*. Hiernaast komt voor *coifie* (dit is slechts een schrijfwijze, zie beneden bij *batalie*) en *cufie, cuffie*, in welke woorden *u* zonder twijfel door analogie met *cufe* (zie Franck i. v. *kuif*), is te verklaren. Of is *cuffie* latijn? (Pogatscher, *Quellen und Forsch.*, 64, p. 96). *b. coife* (Wk.).

ii. *a. Zijn deluvie, fluvie* uit het Fransch overgenomen? Het Ofr. had naast *fluere* ook *fluive*, dat uit **fluvie* moet zijn gekomen; ook van *deluvium* moet naast *déluge* een vorm *deluvie* bestaan hebben (zooals naast *cage* een vorm *karie*, naast *sage, sarie*, b. v. Phil. Mousk. 3486 *glarie* : *sarie*); vgl. Psaut. Iorrain XXXV, *déluve, diluue*. Wellicht zal de vorm *deluvie* met *e* in de eerste syllabe onder den invloed van het Fr. zijn ontstaan.

Hoe is *dilovie, lovie* met *o* voor *u* te verklaren? Het Lat. had *ũ* die vroeg *ó* werd in het Volkslatijn, Pogatscher, *Quellen u. Forsch.*, 64, p. 95, (*déluge* is een "geleerd" woord), doch men vindt naast *karuke* (dat een lat. *ũ* had die *ü* moest worden) ook *karoke* (zie Wk. i. v.).

3. vóór *l* + *yod*.

a. *a. malie; balie; schalie; falie* (in *faliekant*); *ventalie; falie* (regenmantel); *batalie* (Kiliaan); *boschalie; ritalie*. Daarnaast *bataelge, faelge, maelge, Cornuaelge, assaelgieren, asselgieren*. Dat in deze laatste woorden *lj* is gezegd lijkt geen twijfel. Wijzen deze vormen dan op fr. origineelen waarin de *i* met *l* reeds *l mouillée* was geworden? Mij dunkt, neen; ik geloof dat zij in het Mnl. zelf uit de vormen op *-ie* zijn voortgekomen. Ziehier waarom. Vergelijken wij met deze woorden een woord dat laat is overgenomen en dus zeker op *a + l mouillée* teruggaat, dan vinden wij er *-alje* niet *aalje*, b. v. *kanalje*. De *aa* nu in de mnl. woorden kan slechts verklaard worden door de lange *a* die de woorden op *ie* hadden, waarin de *a* aan het eind van de lettergreep stond. Zoo verklaar ik ook mnl. *castaenge*, naast heden-daagsch *kastanje*: het eerste komt uit een ouden vorm *castānie* (zie beneden), het laatste uit *castagne* (zie beneden). Om den overgang van *i* tot den halfklinker *j* te begrijpen, bedenke men dat de *e* nog werd uitgesproken.

Men vindt de fr. schrijfwijze in: *battailen*, : *mailen* (Troy. 3823), een gecombineerde schrijfwijze, half fr., half mnl., in *battailien* : *faiien* (Troy. 5685; deze vorm met *i* vóór en *i* na *l* kan nl. niet fr. zijn, zie boven), fransche navolging ook in *veintallien* : *battallien* (Troy. 6650), waarin zonder twijfel niet dubbele *l*, doch *l mouillée* wordt weergegeven. Zie Sto. II, 874 *taille*, waar de var. *taelien* heeft.

b. *fael* (: *vael* Minnen L. II, 167), vanwaar het ww. *falen*, (: *halen*, M. L. II, 379), tenzij dit op *faïr* (ouden vorm van *faillir*) wijst; *Itale* (: *male* Brab. Y. II, 5248).

Eene afzonderlijke vermelding verdient *feilen*, dat naast *faiën* (van *falie*) en *falen* (van *fale* of den stam van *faïr*) voorkomt. Het is moeilijk te verklaren. Is het Germaansch (zooals van Helten, *Taal- en Letterbode* IV, 286 wil) of uit een dialectischen fr. vorm afgeleid? Dit zou dan een zoodanige moeten zijn, waarin *l-mouillée* wèl *i* heeft ontwikkeld, die zich met *a* tot de diphthong *ai* verbonden heeft, welke laatste dan *ei* is geworden. Dit heeft plaats in verschillende westelijke en oostelijke streken (Meyer-Lübke I, § 232); zoo heeft het patois van Falkenberg thans *trèveⁱ* = travail (This l. c., p. 41). Vgl. Neumann l. c., p. 30. In het Anglonorm. is die vorming van *ai* algemeen; vandaar dat de eng., uit het fransch overgenomen, woorden *ai* hebben (Behrens l. c., p. 135). Ook het Mhd. heeft *ai* : *faïle* (Parz.); dit gaat op een oostfranschen vorm terug. Het is dus mogelijk dat ons *feil* uit een dial. vorm *faïl* komt. Wij zouden het dan kunnen vergelijken met *pleister* naast *plaaster*. Vgl. De Bo, *Vol. Idiot.*: "het holl. *feilen* is bij ons *falen*" en "*plaaster*, hetzelfde als holl. *pleister*." De vormen met *ei* zouden dan specifiek brabantisch (?) en hollandsch zijn en die (oostelijke) ontwikkeling zou dan niet tot West-Vlaanderen zijn doorgedrongen. Op dezelfde wijze zou nnl. *feil* = *falie* verklaard kunnen worden.

- o.** **a.** *olie* is in het Fransch een "geleerd" woord, daar *l* niet is gepalataliseerd (Meyer-Lübke I, § 518; ons woord wijst op een dial. vorm met *o* in plaats van *ui*); *andolie*; *foelge*, *foeli*. (Dit is ontleend aan een dialect waarin lat. *ō* voor *l* mouillée niet diphthong werd, tenzij het lat. *i*.)
- i.** **a.** *familie*; *Ramillies* (Grandgagnage, *Mém. sur les anciens noms de lieux* in *Mémoires de l'Acad. de Brux.* XXVI, 1854, p. 71: "*Ramelies* autrefois écrit *Rameilgeis*"); *Mabilie* (: *mertilie*, Lanc. III, 24362).

4. *n* + *yod*.

- a.** **a.** *castanie*; *campanie* (: *Almanie*, Lanc. II, 19952); *montanie*; *Aquitanie* (: *Bertanien* Brab. Y. II, 3044). Daarnaast *-aange* : *Bertaangen*; *Spaengen*; *Aquitaengen*.
- b.** *Aquitane* (: *ane*, Sp. H., 1^e partie, Inhoudsopg. 6^e boek, 5); *campane* (: *ane*, Sp. H. III⁸, 83, 28).
- o.** **a.** *tronie*; *cironie*; *limonie*; *Borgoenie* (*Bourgondië* is lat.); *commoenie* (: *Borgoenie*, Aiolf. fragm. 472). *Commonie* kan bezwaarlijk fransch zijn, daar dit *u* heeft. Is het uit het Latijn overgenomen en is *o* dan misschien met de *o* in *karoke* te vergelijken? Op de ontwikkeling der laatste syllabe zal het Fransch wel van invloed geweest zijn. Daarnaast *oonje*, b. v. *Borgoengen* : *commoengen* (Velth. IV, 46. 35); *Bolongen* : *comongen* (ibid. 38. 51); Hooft heeft *tronye*.
- b.** *cirone*.
- i.** **a.** *linie*. **b.** *line*.

Zoo hebben wij dan gevonden dat de woorden van deze groepen of een vorm hebben die zeker wijst op een tijd waarin de lat. *i* nog niet in com-

binatie was getreden met de voorafgaande consonant, of eene waarin die *i* niet meer voorkomt. Eene uitzondering maken *glaiwe* en *coife*. Hoe is de vorm zonder *i* te verklaren? Twee oplossingen zijn mogelijk, nl. 1. of deze woorden zijn overgenomen nadat de *i* in de voorafgaande syllabe was opgenomen — zoo kan *contrare* uit *contraire* komen (vgl. boven, *affaire* uit *affaire*), *ivoire* uit *ivoire* (vgl. *oer* uit *oir*, zie boven) — of 2. deze vormen zonder *i* komen uit een dialect waarin *i* is weggevallen, zonder sporen na te laten. Deze laatste verklaring is de eenig mogelijke voor die woorden welke nooit *ai*, *oi*, *ui* gehad hebben; dat zij te verkiezen is voor de woorden waarvan zoowel de vorm op *ie* als die zonder *i* voorkomt (b. v. *contrarie*, *contrare*), zal, na hetgeen vroeger gezegd is, duidelijk zijn. Waar is *i* dan weggevallen?

Neumann deelt mede (l. c. p. 39): „Für *-oire*, *oir* ist zu bemerken, dass das Pikardische hier die Formen ohne Epenthese des *i* und mit Abfall desselben liebt: daher sind Formen wie *memore* recht häufig”. In den *Renclus de Moiliens* rijmen (Mis. str. 189) *memore* enz. op *ò*. Den vorm *glave* vind ik in *Cartul. Hain. I*, N°. 37 (Mons). *Oles* rijmt met *ampoles*: *Phil. Mousk.* 10980, *apostoles* met *estoles*, 28879. Het is waar dat de ofr. teksten die vormen zonder *i* hebben, ook daarnaast andere met *-ie* vertoonen. Dit belet evenwel niet dat de mogelijkheid bestaat dat er een dialect geweest is dat altijd *i* liet vallen. Vgl. *Rom. XVIII*, 215 (Wilmotte): „...-arius, -orius, où l'attraction de la voyelle a très bien pu ne pas avoir lieu sur certains points, par ex. à Tournai.” Het is waarschijnlijk dat in het Westen der noordelijke grensstreek de vormen *-are*, *-ore* enz. te huis behoorden; in elk geval zijn zij picardisch en het komt mij voor dat de reductie van *l* mouillée tot *l* van welke Meyer-Lübke I, § 507 spreekt, hetzelfde verschijnsel is als dat hetwelk wij hier behandelen. Thans luidt in *St. Pol* (zie *Rev. pat. gallor.* III, 224, 231): *bataille*, *batäl*; *bail*, *bäl*; maar ook *Mortagne*, *Mortän* (II, 227); *huile* is er *öl*.

Van woorden als *kantoor* enz., die geen dubbelvormen met *-ie* naast zich hebben, is het natuurlijk onmogelijk te zeggen of zij uit het bovenbeschreven dialect, of, later dan de woorden op *-ie*, uit hetzelfde dialect als deze zijn overgenomen.

Ten slotte vestig ik nog de aandacht op de in den *Brut van München* (zie Inleiding van Vollmöller, p. XXIII), voorkomende vormen *memori*, *glori*, *oratori*, die bewijzen dat in het dialect van den schrijver (dat één schijnt te zijn met dat van den dichter; zie Jenrich, *Mundart des Münchener Brut*, p. 21)¹⁾, de stomme *e* zeer zwak werd uitgesproken. Wij zien hieruit dat het mogelijk is dat ook in de mnl. woorden op *-ie* de moderne uitspraak zonder *e* zeer oud is (vgl. ook *Minnen L. I*, 119 *memori*: *histori*); dat er

¹⁾ Vgl. echter Beetz, „*C* und *ch* vor lat. *a*”, p. 70.

evenwel een tijd is geweest dat de *e* bij ons werd uitgesproken, bewijzen, meenden wij, de vormen op *-lje*.

Wij zijn thans aan het einde onzer beschouwingen gekomen en willen het geheel nog eens overzien om, indien het mogelijk is, uit bovenstaande feiten en vermoedens eenige algemeene conclusies te trekken, met betrekking tot den datum en den oorsprong onzer overgenomen woorden. Voor den datum hebben wij de volgende steunpunten: 1. de woorden met lat. *ēī* hebben *oi*, zijn dus overgenomen na den overgang van fr. *ei* tot *oi* in de 12^e eeuw. *Lampreie* is bij ons waarschijnlijk een normandisch (visschers-)woord. Ook *conreit* (Wk.) is dialectisch. Dat *-leie* op *lei*, *loi* zou teruggaan is onwaarschijnlijk (vgl. Verdam, Wk.). 2. *-ain* en *-ein* zijn bij ons reeds samen gevallen en dit had, zooals wij zagen, in het Ofr. ± 1150 plaats; vgl. het rijm *feinen* (= *feindre*) : *Romeinen*, Brab. Y. I, 295. 3. De woorden in welke aan fr. *ai* vóór cons. *ei* beantwoordt, moeten zijn overgenomen in de 2^e helft der 12^e eeuw, voor zoover zij in een gesloten lettergreep staan, in de 13^e voor zoover in open syllabe. 4. De woorden op *-ie* kunnen betrekkelijk laat zijn ontleend, daar in het Noorden de epenthese later plaats heeft gehad dan elders.

De verschillende vormen van de behandelde woorden wijzen (afgezien van enkele vormen die uit een oostelijk dialect schijnen te komen, nl. *Claes* en misschien *pleister*, *feilen*; misschien ook *aes*), op een dubbelen oorsprong; het heeft den schijn alsof zij voor een deel uit een meer westelijk, voor een deel uit een meer oostelijk dialect zijn overgenomen.

Voor de kennis der noordfransche dialecten is misschien van belang dat de veronderstelling eener latere monophthongering van *ai* in een noordelijk dialect, door de studie der overgenomen woorden wordt bevestigd.

Voor de ontwikkelingsgeschiedenis der ofr. klanken kunnen wij wellicht dit leeren uit onze woorden dat, in één dialect althans, de gemeenschappelijke klank van *ain* en *ein* niet *ai* maar *èi* was, en dat *ai* later gemonophthongeed is in den auslaut en vóór vocalen, dan vóór consonant.

Soest, Juni 1896.

SALVERDA DE GRAVE.

HET EXAMEN IN HET NEDERLANDSCH VOOR MIDDELBAAR ONDERWIJS.

De eischen voor een examen kunnen in een wetsartikel niet dan in het algemeen worden aangeduid, en eerst door de practijk worden zij nauwkeuriger bepaald. Wie eene akte M. O. wil verkrijgen voor Nederlandsch, zal vooral willen weten hoe de elkander opvolgende examen-commissiën de bepalingen der wet hebben opgevat en hoe uit die opvattingen, onder goedkeuring der Regeering, eene vaste gewoonte is ontstaan. Wie meermalen in zulk eene commissie zitting heeft gehad, is in de gelegenheid geweest de gebruiken te leeren kennen en ook zich eene eigen meening te vormen. De Redactie van *Taal en Letteren* verzocht mij in een beknopt artikel mijne opvatting van het examen te omschrijven, en gaarne voldoe ik aan haar verzoek, althans wat betreft het examen in de taalkunde. Al spreek ik slechts uit mijn eigen naam, en al zullen de commissiën van volgende jaren het misschien niet geheel en al met mij eens zijn, wellicht toch dat mijne beschouwingen voor toekomstige examinandi eenig belang kunnen hebben.

In de eerste plaats wil ik opmerken dat dit examen wordt afgenomen ten behoeve van het onderwijs. De commissie heeft te onderzoeken of een candidaat door de hoeveelheid en de soort van zijne kennis geschikt moet worden geacht voor de betrekking van leeraar aan eene hogere burgerschool of een gymnasium. Het is waar, die geschiktheid hangt niet alleen af van kennis, maar ook van zekere moreele eigenschappen. Deze echter kan eene examen-commissie niet of ternauwernood beoordeelen, zij heeft zich daarmede ook niet te bemoeien en zich te bepalen bij het onderzoek van hetgeen een candidaat weet. En dan spreekt het dunkt mij van zelf, dat het hier niet allereerst aankomt op wat met eenig recht geleerdheid kan heeten, want voor de school is deze niet het eerste vereischte. Immers, een docent in het Nederlandsch bij het middelbaar onderwijs is niet aangesteld om zijne leerlingen in de germanistiek te onderwijzen, maar om hun het gebruik van hunne moedertaal te leeren, zóó dat zij zich met eenig gemak leeren bedienen van al

de hulpmiddelen die de taal in haar tegenwoordigen staat tot hunne beschikking stelt; dat is het wat zij noodig hebben zoodra zij de school hebben verlaten en in de maatschappij komen. Daarbij zal het hun zeker geen kwaad doen, al hebben zij iets gehoord van den toestand der taal in èene oudere periode en in het algemeen van iets wat tot de historische taalkunde behoort, maar dit is bijzaak. Wel echter moet de leeraar het een en ander daarvan weten, maar voornamelijk om te zorgen dat zijne scholieren geene verouderde dwalingen of wanbegrippen voor waarheid houden. Hoe licht b. v. kunnen zij ergens hebben gelezen, dat het Sanskrit de moeder is van alle Europeesche talen, of dat al het Germaansch in West-Europa uit het Gotisch is voortgekomen, of dat het Fransch eene zeer arme taal is, omdat het geene samenstellingen vormt zooals het Nederlandsch. Hoe ontelbaar veel onjuiste etymologieën worden niet in allerlei populaire boeken vermeld en vallen ook onder de aandacht van de scholieren. De leeraar moet hen kunnen terechtwijzen, en hij moet kunnen beoordeelen in hoeverre zij de waarheid kunnen begrijpen en onthouden. Het allerergste zou wezen dat de leeraar zelf de dwalingen hielp verspreiden, en het examen moet dat gevaar voorkomen. Indien een leeraar ergens leest, dat een *geloofsbrief* oorspronkelijk een stuk was waarin omtrent iemands kerkelijke gezindheid eene verklaring werd gegeven, dan moet hij terstond van de onjuistheid dier bewering overtuigd zijn; indien men hem zegt dat *lieftalig* staat in plaats van *lieftalig*, en dat het beteekent *lief van taal*, dan moet hij kunnen twijfelen ook zonder nog iets beters te weten; indien men beweert dat een *schobbejak* oorspronkelijk een soldaat was met een geschubd pantser aan, dan moet hij terstond denken aan eene van die gezochte verklaringen die door niets worden gerechtvaardigd; en indien het woord *keurs* wordt afgeleid uit fr. *corps*, ook dan moet hij niet al te goedgeloovig wezen.

Hoe zal hij zijne taak behoorlijk vervullen zonder eenige kennis van de meest gewone vreemde talen? Het is waar dat die kennis door de wet niet geëischt wordt, maar wat zal iemand die niets weet van Fransch, Engelsch en Duitsch, ooit kunnen weten van de Nederlandsche taal- en letterkunde? Onbekendheid met het Latijn is al hinderlijk genoeg. Maar ik geloof dat er zelden een candidaat geëxamineerd is die van de boven genoemde drie talen niets had geleerd; wel kwam het echter dikwijls voor, dat een candidaat zich de allergeewoonste woorden niet wist te herinneren, en dat zijne uitspraak stellig niet geschikt was om hem bij zijne leerlingen gezag te geven. In die vakken van algemeene beschaving mag hij, dunkt mij, niet bij hen achterstaan, en al

wordt hij er niet regelmatig in geëxamineerd, wil hij een goed examen doen, dan zal hij ze niet geheel kunnen missen. Het gebeurt, naar ik meen, niet zelden, dat personen die alleen het eenvoudigste examen voor lager onderwijs hebben afgelegd en die ook niets weten dan wat zij voor dat examen hebben geleerd, terstond daarop zich begeven aan de studie voor de akte Nederlandsch M. O., in de hoop van aldus op de eenvoudigste wijze hunne positie te verbeteren. Mij dunkt, dat is niet verstandig. Het gein is van eene meer algemeene voorbereidende opvoeding is al te hinderlijk, en allicht moeten zulke kandidaten worden afgewezen. Zelfs wanneer zij bij geluk slagen, dan is het nog de vraag of zij zich als leeraar aan eene middelbare school ooit gelukkig zullen gevoelen.

Thans wil ik mededeelen hoe het taalkundig examen in de laatste jaren werd afgenomen. Bij het schriftelijk gedeelte moesten de kandidaten een paar onderwerpen — naar keuze uit een zestal — zóó behandelen als zij meenden dat voor eene klasse der middelbare school vereischt wordt. Van dit gedeelte werden vrijgesteld diegenen die reeds eene akte M. O. bezaten, omdat zij geacht werden reeds de bewijzen van paedagogische bekwaamheid te hebben gegeven. De onderwerpen van dit schriftelijk gedeelte waren van dezelfde soort als die bij het mondeling examen, en dit laatste werd gesplitst in een examen over de zogenaamde gewone grammatica, de historische grammatica, de litteraire taal der middeleeuwen en die der 17^e eeuw. Vele kandidaten bezitten reeds eene akte voor lager onderwijs, en van de zoodanigen was het eerste deel van het mondeling examen vaak het beste. Zij hadden de syntaxis bestudeerd uit een der gewone handboeken en soms uit meer dan een. Dit laatste is zonder twijfel noodig. Het is niet voldoende, dat een candidaat gedwee van buiten heeft geleerd wat in één bepaald werk wordt voorgedragen, maar hij moet ook door vergelijking met andere werken zich in het oordeelen hebben geoefend, zonder daarbij in kleingeestigheden te vervallen. Hoe veel kan hij b. v. leeren door het boek van den heer den Hertog aandachtig te lezen en te zien waar deze in voorname punten afwijkt van zijne voorgangers. Hoe nuttig is het bij alle definities die gegeven worden zich allerlei gevallen te denken en na te gaan of de definitie er voor past. Definities van buiten leeren, dat is het gewone, maar over de toepassing wordt vaak te weinig nagedacht. Ik herinner mij dat een candidaat het lidwoord *de* definieerde als een woord, dienende om te *individualiseeren* (vooral de minder ontwikkelde onthouden zulk een geleerden term gaarne), en in enkele eenvoudige gevallen wist hij die definitie toe te passen, maar over *de* in

een zin als *de hond is een dier* wist hij niets te zeggen, op zulk een geval had hij niet gerekend. Een van de opgaven bij het schriftelijk examen van 1896 was de behandeling van eigennamen, overgaande tot gemeene zelfst. naamw. De candidaten hadden hier ten eerste gelegenheid de begrippen van die twee soorten van woorden zoo goed mogelijk te definieeren, en ten tweede konden zij allerlei voorbeelden noemen om hunne kennis van geschiedenis en etymologie te pas te brengen. Maar slechts enkelen gaven een heldere voorstelling, slechts enkelen lieten duidelijk zien dat er tusschen de twee soorten van namen geene scherpe grens is, b. v. door er aan te herinneren dat *Jan* een eigennaam heet, hoewel hij toch aan vele individuen gemeen is, en zeer weinigen gaven meer voorbeelden dan de enkele die zij in hunne grammatica hadden geleerd. Ik wil in het midden laten hoeveel van de zoogenaamde „dogmatische” grammatica op de school moet worden behandeld, maar het is zeker dat de docent zich in het onderscheiden van die algemeene vormen der taal moet hebben geoefend.

Tegelijkertijd echter moet hij geleerd hebben dat alles wat taal is tot het gebied der geschiedenis behoort, want alleen daardoor kan hij zich vrijwaren tegen sommige buitensporigheden van de logische redeneering. Hij moet eenig begrip hebben van de groote macht der analogie, die telkens naar het model van gegeven uitdrukkingen nieuwe doet ontstaan, die alleen door een zuiver historische beschouwing behoorlijk worden opgehelderd en op zich zelf genomen niet goed te beredeneeren zijn. Hij moet weten, dat bij het herhaald gebruik van vaste zegswijzen het gevoel voor de beteekenis der onderdeelen minder scherp wordt, zoodat het ten slotte onmogelijk valt te beslissen, of b. v. de eene of andere bepaling als datief dan wel als accusatief moet worden opgevat, en bijgevolg ook niet kan worden uitgemaakt of een werkwoord mag worden gebruikt in eene passieve constructie; hij moet gevoelen dat ook een zekere goede smaak hierbij moet worden geraadpleegd. Eerst wanneer hij iets weet van de geschiedenis der verbale vormen, zal hij beter kunnen begrijpen welke moeilijkheden er aan de definitie van het *werkwoord* verbonden zijn, en waarom de onbepaalde wijs volgens sommigen ten onrechte tot het werkwoord gerekend wordt. Eerst dan zal hij beter inzien waarom sommige schrijvers het gezegde behandelen als het voornaamste deel van den enkelvoudigen zin. Een klein examen in de historische grammatica is onmisbaar, doch ik weet wel dat het voor vele candidaten moeilijkheden oplevert. Meestal maken zij eenige studie van het Gotisch, maar als van eene taal op zich zelf; wat zij er van leeren wordt te weinig met het Nederlandsch in verband gebracht, en ofschoon

zij soms hebben gehoord van eene wet der Germaansche spiranten, houden zij de *h* van *slóhan* voor oorspronkelijker dan de *g* van *sloegen*. Grooter nog is de verwarring wanneer zij in verband met die wet iets zullen zeggen van vormen met *s*, *z* en *r*, en door meer dan een wordt beweerd, dat de *z* van *huizen* „volgens de wet van Verner” uit eene *s* is ontstaan; anderen weer verklaren de *s* van *huis* voor eene „onechte” *s*, zonder echter die meening ook maar eenigszins te kunnen verdedigen. Spreekt men van lange en korte klinkers in het Germaansch, dan blijkt dat sommige examinandi ze verwarren met heldere en onvolkomen klanken in het tegenwoordige Nederlandsch, en zij kunnen niet zeggen, wat het beteekent indien de *a* van *vader* kort en die van *jaren* lang wordt genoemd. Bijna allen willen wel spreken over de klankverschuiving, maar slechts enkelen kunnen onderscheid maken tusschen eene spirant en eene aspiraet, en daar zij gewoonlijk van niet-Germaansche talen geene studie hebben gemaakt, is die klankverschuiving voor de meesten een zeer gevaarlijk onderwerp. Een examinerator zou het liever laten rusten en zich vooral bepalen bij het Nederlandsch in vroeger en later tijd met het een en ander van Engelsch en Duitsch ter vergelijking. Maar dan blijkt zeer vaak dat de candidaat van de „vergelijkende” methode maar een flauw begrip heeft. Ik herinner mij iemand die wel wist dat de scherpheldere *e* voor *been* is af te leiden uit hd. *bein*, maar hij kon niet zeggen waarom die vergelijking met het Duitsch gewettigd was, en waarom die meer afdeed dan de opmerking dat *been* in het Fransch *jambe* heet. Alle candidaten hebben Middelnederlandsch gelezen, maar verzoekt men hen iets te vertellen van de *ee* in *hij spreekt*, dan redeneeren sommigen alsof die vorm in het jongere Nederlandsch was gemaakt, en de Middelnederlandsche vorm, dien zij duizendmaal onder de oogen hebben gehad, wordt geheel vergeten. Een vorm *huus* kennen zij uit de oudere taal; maar vraagt men, zonder hen daaraan te herinneren, waaruit nndl. *ni* kan ontstaan zijn, dan wordt lang niet door allen aan het Middelnederlandsch gedacht. Dergelijke fouten moesten dunkt mij niet voorkomen; ik zou wenschen dat een candidaat de grammatica van de oudere taal, in verband met die der jongere, niet al te oppervlakkig had bestudeerd en dat hij bovendien van het oudere Germaansch eenige niet al te onduidelijke begrippen had.

Het derde deel van het examen was de lectuur van een Middelnederlandschen tekst. Het spreekt van zelf dat hiervoor een gemakkelijk fragment wordt uitgezocht, want de examinandi behoeven geene zeldzame woorden te keunen of twijfelachtige lezingen te critiseeren. Er zijn uitgaven met glossaria, men kan het woordenboek van prof. Verdam

raadplegen, en de meesten geven het bewijs van eenige bekendheid met de epische poëzie, zij lezen een tekst zonder al te veel moeite, vooral wanneer men niet verlangt dat zij de beteekenis der woorden zeer nauwkeurig zullen uitpluizen. Leest een candidaat b. v. het fragment uit *Walewein* in de bloemlezing van Verwijs, dan is het niet noodig dat hij het daarin voorkomende *porprijs* gemeenzaam kent, ook al heeft De Vries er in zijne *Taalzuivering* over geschreven. Staat er in het fragment uit *Floris* (vs. 106) *clemt den hoechsten graet*, dan behoeft hij niet uit te maken of De Vries en Moltzer gelijk hadden met de verandering van *den* in *ten*. Bij de woorden *boot hem sine hande* en *wart sijn man* in het begin van hetzelfde stuk behoeft men niet te vergen, dat hij een paar kolommen van het artikel *Man* in het *Mnl. Wdb.* duidelijk voor zijn geest heeft. Leest hij deze verzen:

Nu hebbic om hare varen dolen
Van Spaengen hareward ende verheeschet,
Dat icse in den tor hier hebbe ghevreeschet;

dan is het hem niet kwalijk te nemen indien hij daarmede verlegen blijft zitten, tenzij hij de beteekenis der werkwoorden *verheeschten* en *gevreeschen* kent. Mij dunkt, alleen bij de zeer gebruikelijke woorden mag men wat nauwnemend wezen, en de voornaamste syntactische bijzonderheden moeten natuurlijk goed bekend zijn, maar dikwijls is er in die berijmde taal eene zekere slapheid van uitdrukking, die alleen door ervaren geleerden met juistheid kan worden gewaardeerd. Wat een gewoon lezer voor eene aanvulling houdt zonder veel beteekenis, daarin zal een geleerde een zin ontdekken; ik geloof niet dat van de examinandi hier al te veel mag worden gevergd. Maar den vorm *hiet* moeten zij niet voor een praesens houden, *heft* moet niet voor eene fout in plaats van *heeft* worden verklaard en naar de beteekenis der woorden die telkens voorkomen moet niet worden graden.

De taal der middeleeuwsche poëzie staat nog al ver van de onze af: beter en gemakkelijker verstaan wij die van de dichters der 17^e eeuw, en daarom mag een examiner m. i. hier wat strenger wezen. De examinandi maken zich echter dikwijls eene verkeerde voorstelling van hetgeen hier wordt verlangd. Sommigen meenen dat er eene moeilijke plaats voor hen wordt uitgezocht en dat zij moeten toonen zich daaruit te kunnen redden. Ik geloof niet dat dit goed is gezien. Het is zeker niet moeilijk iets bij Huygens te vinden, zeer geschikt om een examinandus mede te plagen, een passage over wier juiste beteekenis de examiner zelf liever geen besliste meening zou uitspreken. Maar na-

tuurlijk mag hij hiermede niet aankomen. Ik heb altijd getracht een stuk te kiezen dat een candidaat moest kunnen begrijpen, ook zonder het ooit te hebben ingezien, en dikwijls heeft het mij verbaasd dat men van dit deel van het examen zoo weinig werk had gemaakt. Zeer ten onrechte, want de aanstaande leeraar moest die taal der 17^e eeuw uit de beste auteurs in zijn geest hebben opgenomen en zoo goed verstaan als met de taal uit eene vroegere periode maar eenigszins mogelijk is. Soms verbeeld ik mij dat dit deel van het examen het allerbelangrijkste is. Het onderscheiden van de vroegere en latere beteekenissen der zelfde woorden is eene oefening waardoor het verstand zeer wordt gescherpt en de gemeenzame kennis der oudere taal is een voordeel bij het gebruik der hedendaagsche. Maar ik wil enkele voorbeelden noemen om te doen zien hoe sommigen deze studie behartigen. Een hunner las de woorden van graaf Floris aan het begin van het 5^e bedrijf van *Geeraerd van Velsen*, waar hij zegt dat hij hoogst gelukkig zou geweest zijn:

„Soo my maer

In 't hoofd de dampen niet des lux ghesteghen waer.”

Dit *lux* kon de examinandus onmogelijk begrijpen, hij maakte de zonderlingste gissingen — die ik hier niet wil noemen. Eenige regels vroeger zegt Floris:

„Een beeck van bloede vliet

My door de wonden af, en verwet al de cleeden.”

Dit *verwet*, hoewel de maat aanwijst hoe het moet worden uitgesproken, werd door meer dan een candidaat gelezen als *verwét*, en een enkele kon na lang praten niet begrijpen wat er mede bedoeld werd. Eenige bladzijden verder begint eene rei aldus:

„O deuchdgeurighe roos, aensienelijckste spruyt

Die 't eedel Woerder huys oyt heeft ghegheven uyt;

Wat hebby in uw may ghetroffen straffen weër,

Wat valt'er onghenaed des Hemels op u neer!

Mij dunkt, men mag van den examinandus verlangen dat hij geen oogenblik twijfelt aan de beteekenis van den derden regel; doch op het examen werd aan dien eisch niet voldaan.

Het kan gebeuren dat er in een passage, die in haar geheel genomen niet ongeschikt is, toch iets voorkomt dat op een examen minder goed past. Neem b. v. de bekende verzen:

Het veel bestaen can nauw bestaen:

Ghemackelijck is vaylichst gaen:

En groote rust cleen onderwinden.

Een goed examinandus moest deze woorden reeds vaak hebben gelezen, maar van iemand, die ze nooit had gezien, heb ik niet verlangd dat hij den tweeden regel dadelijk goed zou verklaren, en ik heb er niet verder naar gevraagd toen hij ook den eersten niet begreep, dien hij, meen ik, terstond had moeten vatten.

Eigenlijk heeft dit gedeelte van het examen evenveel betrekking op de literatuur als op de taal: een candidaat moet de poëzie van Hooft toch kennen door eigen lectuur en de eigenaardigheid van hare vormen moet hem niet meer verrassen, vooral wanneer de bedoeling der woorden voor niemand van eenige ervaring twijfelachtig kan wezen. Wanneer in eene bekende plaats uit *Granida* gesproken wordt van

begeerlijkheit in eigen lust verblindt,
Die schoonheids lichaem meer als lichaems schoonheit mindt —

dan heeft niemand, die examen doet in de Nederlandsche letterkunde, het recht die woorden niet te verstaan; maar de examinandus wien zij werden voorgelegd, kon ze niet doorgronden. Wat geeft het nu of zoo iemand weet, wanneer Hooft is geboren en voor welke dames hij verzen schreef? Ik wil niet beweren dat de candidaten zich tevreden stellen met het uit het hoofd leeren van biographische bijzonderheden, ik weet wel dat zij vele stukken lezen, maar ik geloof dat het voornamelijk is om den inhoud te kunnen vertellen; zij gunnen zich geen tijd om door eene zorgvuldige philologische studie de verdiensten te leeren waardeeren. En de meer lyrische stukken die voor "oververtellen" ongeschikt zijn, schijnen dikwijls te worden overgeslagen. Zij letten nog wel op enkele moeilijke woorden, maar het beloop, de gedachtengang, de dispositie van een lyrisch stuk wordt niet met aandacht beschouwd; ik zou merkwaardige voorbeelden daarvan kunnen aanhalen.

Ik herinner mij dat iemand in de tweede strophe van eene reeds aangehaalde rei moest lezen van de belooningen voor hen die het vaderland verlossen van een tyran:

Dat is, van ouwder hercoomst wydt,
By d'aldertreffelijext altydt
Beloondt met eerenbeelden dancklyck.
De roem is uytgheblaesen met
Gheleerttheyts heldere trompet,
In schrift, en dichten onvergancklijck.

Maar den gedachtengang begreep hij volstrekt niet, alles bleef vaag voor zijne verbeelding, zoodat hij *eerenbeelden* hield voor een zonderlingen term die niets anders beduidde dan *eerbewijzen*. Een ander las het gedicht

„Indien mijn leven sich soo lange aan verweren” enz. (uitg. Leendertz 1, 31). Ik laat daar dat iemand kan struikelen over een enkel woord, hoewel er geen bijzondere moeilijkheden in voorkomen; maar ik begrijp niet dat iemand, na het geheele stukje bedaard te hebben gelezen, niet kan zeggen wat er de hoofdgedachte van is, en toch was dit met een examinandus het geval.

Datgene waarop bij eene dergelijke methode van studie het allerminst wordt gelet, is het verschil tusschen de oudere en jongere beteekenissen van woorden, vooral wanneer die verschillen niet zeer grof zijn. Een candidaat moest b. v. het gedicht lezen dat aldus begint:

Wanneer, door 's werelts licht, de blindtgebooren jongen
Gesicht vercreech, hij stondt verwondert en bedeesd.

Men zou verwachten dat ieder dit beroemde stukje van buiten kende, de examinandus las het echter als iets vreemds, en bij eenig nadenken begreep hij wel de beteekenis van *'s werelts licht*, maar dat *bedeesd* hier iets anders is dan wat hij gewoon was er onder te verstaan, dat vermoedde hij niet, zulk een klein verschil kon hij niet waarnemen. Voor de meeste candidaten is het alsof de woorden binnen het Nederlandsch zelf haast geene geschiedenis hebben, het vroeger gebruik staat hun maar flauw voor den geest en toch verzekeren allen dat zij bergen van literatuur hebben doorgelezen. Bij het schriftelijk examen was gevraagd iets mee te deelen omtrent oudere en jongere beteekenissen van het woord *bedrijf*. Men verlangde natuurlijk geene voorbeeldige onschrijvingen, maar alleen het bewijs van eene zekere gemeenzaamheid met het gebruik. Doch meer dan een candidaat wist niet veel anders op te geven dan *kostwinning* en *deel van een tooneelstuk*, dat is ongeveer wat de eerste de beste schooljongen zou noemen. Kan de zachtzinnigste examinerator zich daarmee tevreden stellen? Had niet ieder moeten denken aan het „Leven en *bedrijf* van den admiraal de Ruyter,” om van andere onderscheidingen nog niet te spreken?

Wat men van den aanstaanden docent ook mag vergen is, dat hij met een zeker gemak zal uitdrukken wat hij wel weet en gevoelt, dat hij niet al te veel naar zijne woorden moet zoeken. Al is niemand bij een mondeling examen ook bijzonder welbespraakt, toch wordt de tong losgemaakt door de aangename overtuiging, dat men weet waarnaar wordt gevraagd. Een der candidaten las den regel:

Ik heb volleeft, en ben ten eynde mynen pat.

Hij begreep die woorden ongeveer, maar was niet bij machte van

volleeft eene explicatie te geven zooals voor scholieren noodig zou zijn geweest.

Zooals ik straks heb gezegd, zijn deze beschouwingen van mij persoonlijk, ik spreek niet uit naam van eene commissie. Ben ik ooit te nauwneinend geweest, men kan er van overtuigd zijn dat mijne strengheid werd getemperd door de zachtheid van andere examinatoren. Maar wanneer ik let op den ongunstigen uitslag in de laatste jaren en daarbij weet hoeveel tijd en moeite door de candidaten is besteed, dan is eene waarschuwing dunkt mij niet overtollig. Wie niet door de geleidelijke opvoeding aan de Universiteit de bevoegdheid tot het leeraarsambt kan verkrijgen, moest die geleidelijke studie ten minste zooveel mogelijk navolgen. Men kan geene literatuur en hare taal over een tijdperk van eenige eeuwen goed leeren kennen, zonder zich door eene algemeene opvoeding tot die studie te hebben voorbereid. Ik geloof dat er examens zijn waarvoor men kan slagen alleen door volharding; maar voor dat waarvan hier sprake is, heeft men ook eene zekere begaafdheid noodig. Men moet ook in andere literatuur dan die van zijn eigen tijd behagen kunnen vinden; men moet gevoel hebben voor de vormen der taal en voor de redeneeringen der taalwetenschap. Wie deze hoedanigheden geheel mist, hij zal, ondanks al zijn goeden wil, bij herhaling teleurgesteld worden, en te laat zal hij begrijpen dat hij eene andere loopbaan had moeten kiezen.

A. KLUYVER.

LICHTENBERG OVER HET SCHRIJVEN.

Die Alten schrieben zu einer Zeit, da die grosse Kunst schlecht zu schreiben noch nicht erfunden war, und blos *schreiben* hiess *gut schreiben*. Sie schrieben wahr, wie die Kinder wahr *reden*. Heutzutag finden wir uns, wenn wir im sechzehnten Jahre zu uns selbst kommen, schon, möcht' ich sagen, von einem bösen Geist besessen; und diesen erst durch eigene Beobachtung und Streit gegen Ansehen und Vorurtheil und *gegen die Macht einer vierzehnjährigen Erziehung* auszutreiben, und dann noch wieder *die eigene Haushaltung der Natur anzufangen*, erfordert sicherlich mehr Kraft als in den ersten Zeiten der Welt natürlich zu schreiben, — jetzt *da natürlich schreiben fast unnatürlich ist*. Homer hat gewiss nicht gewusst, dass er *gut* schrieb, so wenig wie Shakespere. Unsere heutigen guten Schriftsteller müssen alle die fatale Kunst lernen: *zu wissen*, dass sie gut schreiben.

(*Ausgewählte Schriften*, bij Reclam.)

HERTOG WILLEMS BEDEVAART.

(*Vervolg van blz. 122.*)

- XI. vs. 1. *Voorpoorttinnen*. Omheining of borstwering van den omgang van de poort tegenover de brug. De borstwering is zeker hoog en daarbij 't werd avond; 't is net alsof de heesche horenklank met moeite er uitkomt.
- vs. 2. *heesche*. De horens zijn in zoo lang niet gebruikt. Er komt nooit bezoek op den Valkenborch. Dat eenzame en naargeestige van Willems verblijf komt verder goed uit in het *knensen* van den grendel, 't geraas van de ketens, het bonzen van de valbrug, den hollen nadreun, waarmee het open burgtplein dien galm weerkaatst.
- vs. 5—8. Hier wacht Willem geen ontvangst, zooals het een ridder van zijn kwaliteit toekomt. De Slotvoogd en zijn gezin of een jonkvrouw van den Huize moesten bij de ontvangst van een ridder tegenwoordig zijn en hem den beker reiken. Vgl. „Adolf en Emma.” Dit is 'n gevangenis. Oude soldaten doen hier huisdienst. En niet prompt. Ze hebben het in zoo vele jaren niet gedaan; ze zijn het verleerd.
- vs. 10. Alleen, hoog tegen het gewelf aan, zijn vensters, weinig in getal en niet groot.
- vs. 12. In 1393 volgde Willem zijn vader in Gulik op. St. herinnert ons hier nog eens aan den hoogen rang van Willem. Het treft ons daardoor te meer, dat hij in zoo'n sombere gevangenis wordt opgesloten en tegelijk is het ons duidelijk, dat zijn hart brandt van verlangen om z'n heerlijk Rozendaal weer te zien. Natuurlijk is die vergelijking tusschen het lustverblijf te Rozendaal en den doodschen Valkenborch.
- XII. vs. 2. *slaaploos* bed = Bed, waar de slaap niet komt. Dat komt hem nu voor den geest, het weerzien van zijn Rozendaal, terwijl de slaap ver van hem blijft. De nacht juist is vooral de tijd van droomen en het zich verlustigen in voorstellingen die niet tegen het daglicht bestand zijn.
- bloeyend Rozendaal = Gelders Lustwarand.
lustwarand = wandeldreef.

XIII. De overgang is natuurlijk. Willem ziet de bosschen en wandelpaden voor z'n geest en als vanzelf denkt hij nu aan de heerlijke afwisseling en de ruime vergezichten, die de Bergen daarin brengen. De Hertog droomt als 't ware van zijn bergen. De Dichter geeft in de volgende verzen een verklaring voor dien grootsch klinkenden naam. En daaraan knoopt hij heel ongeunsteld de beelden vast, die zijn gevangene voor de gedachten oprijzen. Voor Willem bestaat de kwestie niet van Bergen of Heuvels, net zoo min als voor iederen Geldersman. Die noemt een heuveltje van enkele meters hoogte nog een berg. Maar de landzaten niet alleen, ook de omwonende vreemdelingen gebruiken het woord Bergen voor de Geldersche hoogten. Ze zijn dan ook ver in den omtrek beroemd om de mooie vergezichten.

Ze zijn Heerschers over meer verschiet, etc. Van den top dezer Bergen ziet men een grooter uitgestrektheid lands, dan tot het Geldersche Hertogdom behoort. Van hoogten wordt wel meer gezegd, dat ze den omtrek beheerschen.

't gewolde vee, vgl. Horenvee in (De Vorstin in het Dorp); pluinvee, het geschubde vee.

Schape en herten verhoogen het bekoorlijke van het Geldersche landschap. Ze zijn er tevens de bijzondere kenmerken van.

XIV. Niet enkel natuurschoon en jachtgenot verschaft Gelder. Ook vruchtbare dalen zijn er, rijk besproeid. De Lente komt er het vroegst en de heerschappij van den Winter wordt er langer tegengehouden dan elders.

vs. 5—6. Echo, de boschnimf, leert den zang van duizend vogels. Er zijn zooveel zangers in de mooie Geldersche bosschen. Hun gezang weerklinkt naar alle kanten door het woud. De Echo, die anders elk geluid weergeeft, moet hiér eerst tal van wijsjes leeren zingen.

XV. Augustus is de maand van den oogst. 't Gras is dan reeds gemaaid en alles in de natuur begint opnieuw frischheid te vertoonen. Ook de bosschen. Om het nieuwe leven in de natuur heet Augustus wel eens de tweede Meimaand. Zoo lijken de groene bosschen (smaragd) in goud (graanvelden) gevat.

Gevat wordt zoo gebruikt van een edelsteen in een gouden ring b. v. Vgl. de jodin in Hoofdst. I, V. Familie Stastok: als 'n Oostersche edelsteen gevat tusschen twee Christenen.

XVI. *Hun in aan 't scheipunt van hun val* slaat op Rijn- en IJselplas: *val* is hier „stroomgebied.” De beken stroomen een eindweegs zoo, dat het niet te zeggen is welken kant het gaaen zal eindelijk. — *Beurt om beurt* zou men graag aldus opvatten: om beurten lokt de Rijn en de IJsel een van de „Stroomnimfen” naar zich toe. Maar de

constructie met het passieve *verleid* dwingt wel tot deze opvatting: de eene beek na de andere ziet men, 't zij naar Rijn, 't zij naar IJssel, naar beneden schieten: dan deze hier, dan diè daàr.

XVII. „Het Paradijs” lag in het Oosten, d. i. Het Morgenland. De Geldersche Lustwarand noemt Staring hier het Paradijs, dat naar het golventemmend West verplant is. Het geweld van de golven (de zee) doet allermint een Lusthof verwachten, temeer als de menschen daar zich moeten inspannen om de zee overal te bedwingen.

Al wat naar Oostersch natuurschoon zweemt wordt in zoo'n streek niet verwacht. En toch Gelderland is het Paradijs, vroeger in het O., nu hier te vinden.

vs. 3—4. Dat alles komt Willem voor den geest op den Valckenborch als 'n tooverbeeld. Nu is het mooier voor hem, dan het ooit te voren was. Nú voelt hij eerst recht wat hij mist en dat tooverbeeld lacht hem vriendelijk toe om te komen en te genieten. Met dergelijke nachtelijke visioenen is het geen wonder, dat hij peinst over de kans om uit z'n kerker ontslagen te worden.

XVIII. Treurig zit hij neer en becijfert de mogelijkheid van verlossing. 't Eerst denkt hij natuurlijk aan z'n eigen onderdanen. Die toch zullen zich ongerust maken, als hij zoo buitengewoon lang wegblijft. Geen groote verwachting koestert hij, want die onderdanen missen hun heer en komen niet gemakkelijk zonder diens last in de wapens.

Ook op zijn Vader valt niet veel te rekenen. Die heeft hij door zijn „woelzucht” en dwaze tochten op zich vertoord. Diens raad heeft hij in den wind geslagen en die laat hem nu vrij zeker daarvoor boeten. Wuftelijk = loszinnig.

Albrecht I, z'n schoonvader, zal die te hulp snellen en zich onttrekken aan het bekoorlijk gezelschap van zijn bijzit, Aleida van Poelgeest. Maar die zoo gebonden is waagt zich niet graag aan de ongemakken van een veldtocht. Bovendien Graaf Albrecht I is ook al geen voorstander van die zoogenaamde kruistochten. Zie daarover B. H., *Land v. R.* I, pag. 119.

vs. 9. *Wentsels Majesteit*. Vroeger stelde men 't zich voor als mocht men tot de hooge gezaghebbende personen niet linea recta spreken, maar had men zich die zelfs afwezig te denken. Ook, dat men van zoodanige personen te spreken had noëmende hun groote eigenschap: de koning was hèelemaal Majesteit, de andere Hoogheid, Eminentie, Excellentie, Edelheid.

Wentsels Majesteit voor Wentsel gebruikt Staring om hem als de machtige voor te stellen. Vgl. Staring, *Twee Bultenaars* en de Génestets *Lied van Cocanje*.

vs. 10. *in ijver ontbranden*. IJver is hier gebruikt in de oude sterke

beteekenis van vurige liefde, die zich uit in strijdlust en strijdmoed. Vgl.: Ik de Heer, uw God, ben een ijverig God. De ijver tot uw Huis heeft mij verteerd. Godsdienstijver; ijveren voor; ijveraar = geestdrijver. Bij Vondel: Kunstiever = vurige liefde voor de kunst.

vs. 11. Die 't niet weet, kan uit deze plaats opmaken, wat het voornamewak van Keizer Wenceslaus was. Merk op: in sommige drukken van de Volkseditie van Staring staat in vs. 12 in plaats van *Harem*: Haren.

XIX. vs. 3. *beving*. 't Echte oude woord voor de werking van emoties als wanhoop. In de spreektaal nog: de kou bevangt iemand.

vs. 4—7. Hertog Willem ondervindt dat 'n goeie buur beter is dan 'n verre bloedverwant.

Ontcijfren. Dit woord doet denken aan 'n berekening: de Helden van St. Jan wisten wel, dat de Geldersche Hertog met de Deutsche Orde tegen de Lithauers gestreden had en ze vernamen natuurlijk dat hij Pruisen verlaten had, misschien ook wel, dat hij de reis over land was begonnen. Maar ze wisten aanvankelijk niet, dat hij als Pelgrim gekleed door Pommeren getrokken was. Ook niet, hoe hij door Eggard's zorg was opgeborgen. Van lieverlee komen zij het een en het ander te weten en brengen dat in verband met het niet te voorschijn komen van den Hertog. Ze wachten hem immers van 'n kruistocht tegen de Polen!

Vgl.: Een handschrift ontcijferen.

XX. vs. 3. *Vriendnaburelijk*. In hun eersten brief dringen de Deutsche Heeren aan op loslating van den gevangene, als goeie vrienden en naburen. (Naburen: de Deutsche Heeren en Wratislaw vertegenwoordigen beide mogendheden.) Zonder gevolg.

Daarom 'n tweede brief, wat minder heusch en eindelijk een derde, die Wratislaw met oorlog bedreigt en wel zoo duidelijk, dat geen tekstverklaarder noodig is om hem zekerheid te geven.

Wratislaw geeft, tegen z'n zin, bevel tot vrijlating.

XXI. vs. 1. Dat is hij gebleven, Beevaartganger; maar verscheiden maanden was hij door nooddwang kloosterling.

vs. 2. Die grendels en die poort waren niet gebruikt sedert z'n komst. Vgl. Coupl. IX. 't Is of hij er voor staat om zoo gauw mogelijk er uit te komen. 't Verlangen naar z'n vrijheid is ook groot: vgl. Coupl. XIX vs. 1—3. Maar sterker zijn gevoel van eer. Daarom duurt het afscheid langer.

Eggard is dit toeven niet aangenaam. Hij vreest, dat alles op zijn hoofd zal neerkomen, en dat Willem iets vernederends van hem vergt, zien we in vs. 4—7.

Patient, hier anders gebruikt als gewoonlijk, vgl. *Marco* II.

Knoeiwerk. De Dichter spreekt van 'n kwetsuur. Die moet op

'n verstandige en afdoende manier genezen worden, zoodat er later geen kwalen uit voortkomen.

In 't openbaar is W. beleedigd, in 't openbaar moet hij in zijn eer hersteld worden. Natuurlijk moeten zijn bevrijders getuigen zijn.
vs. 9. Willem is nu weer de Hertog. Hij heeft de Palster = beevaartstaf verwisseld voor het zwaard.

XXII. De Heer van Demewold zou zich naar Willems eisch kunnen voegen als die hem wou vrijlaten met het omhelzen van 's Hertogs knie: een bewijs van hulde door 'n vasal aan zijn leenheer gebracht, en dat niet in tegenwoordigheid van de kruisridders. Vgl. de aanhaling uit Slichtenhorst.

Immers bij die vernedering komt het fortuintje, dat hij nu vrij is van het Cipieren.

In stilte wenscht hij, dat de Hertog op zijn verdere reis den Duivel tegenkomt, (den Droes); bejegenen = tegenkomen en kwaaddoen. Nû leeft nog in de spreektaal: iemand halfweg komen, met ongunstige beteekenis.

Dit *pleisteren* = dit leggen van een pleister op W.'s eerkwetsuur. Hierin komt ook weer uit, dat Eggard een man van overleg is.

XXIII. Eggard doet z'n best nog om geheel of gedeeltelijk vrijgesteld te worden van 'n openbare genoegdoening, maar W. blijft op z'n stuk staan: 't moet. Alleen zooveel weet Demewold te bewerken, dat hij het Pommersche grondgebied niet behoeft te verlaten. Daarin zag hij groot gevaar voor zich (vs. 5).

't *zeer zalven*, n.l. de eerkwetsuur, vgl. een oud zeer; op zijn zeer tasten.

Eggard stelt den Hertog gerust, dat daar bij 't breede Wad in de grensrivier gelegenheid genoeg is voor de Kruisridders om behoorlijk alles te zien. Zelfs al was de afstand nog grooter, ze konden het zien.

Zoo is dan een schikking getroffen en beide partijen zijn blij. Die blijdschap uit zich onderweg in vroolijkheid.

vs. 10—11. Dat heet = d. w. z. De vroolijkheid was over, toen men zag, dat er zwarigheid zich opdeed: Willem zoowel als Eggard.

XXIV. Bij het akkoord was niet gedacht aan zwarigheid. Men had er van weerskanten op gerekend, dat er voldoende ruimte en gelegenheid zou zijn om de hulde te brengen en te zien. En dat nu bleek niet het geval te zijn.

vs. 3. *kronkelpad*. Men zou hier kunnen denken aan de rivier, waarvan de oevers met dicht houtgewas bezet zijn; maar dit strookt niet met vs. 4 uit Coupl. XXIII. de zaak zoo voor:

Van de Pommersche zij loopt een kronkelend pad tot in de nabijheid van het wad. Daar evenwel is het zoozeer naar alle zijden ingesloten door struiken en boomgewas, dat men niet tot aan het water kan komen, ja zelfs de overzij niet eens kan zien.

Of die overkant ook zóó dicht begroeid is, is niet waarschijnlijk. Daar tenminste is een open plek, tien pas ver van de rivier. De wilg, waar Eggard inklimt, staat niet vlak aan den waterkant; daarom moeten de Hertog en zijn gevolg tien pas ver gaan om over de struiken te kunnen heenzien.

cuur = geneeswijze. Vgl.: De verjongingscuur.

XXV. vs. 1—2. 't Karakter van Eggard is tot het eind toe hetzelfde: hij is de man van overleg.

Hij wijst ze, en klimt al! Men ziet, dat Eggard verlangt om er een eind aan te maken. Stellig vreest hij voor moeilijkheden en de Pruisen zijn in de buurt.

Dat hij zich kwijte = Zoodat hij zich, enz.

De verhouding tusschen den Hertog en Eggard brengt mee, dat ze niet met elkaar persoonlijk onderhandelen over de schikking.

De Hertog verneemt het voorstel van Eggard uit den mond van een zijner dienaars. Eggard is wel zoo dicht in de nabijheid, dat hij diens verslag hoort, vandaar zijn wijzen op den wilg als het daar aan toekomt.

vs. 10—11. De Dichter maakt deze opmerking. Klemtoon op *wat*!

Hij wil zeggen: En al kwam Eggard er nu erg gemakkelijk af, vergeet niet, dat hij in zoo verre de tegenpartij genoeg deed door paraat, d. i. terstond te gaan zitten. Nu het er eenmaal toe kwam, nu talmde Demewold ook niet meer met directe afdoening.

't Lachen zullen de Pruisen wel gedaan hebben. De zaak gaf geen aanleiding tot 'n voortdurende vete tusschen de Kruisridders en de Pommeranen.

XXVI. vs. 1. *Magnetiseeren*: vanwege de afstand, waarop de wond genezen werd.

vs. 2. De Hertog was 'n poos onzichtbaar, vgl. Coupl. XXIV ook; al neemt men aan, dat de overzij van de rivier niet zoo dicht begroeid was, als deze.

vs. 4. Geen klein geweld = veel drukte, veel beweging maken. De Aanschouwer, d. i. De Hertog en z'n bevrijders. Die gingen naar Pruisen, de anderen naar Stettijn.

EEN PAAR BRUILOFTS-ZANGEN VAN VONDEL.

Niet onaardig is het, tussen wat *militaria* in, door middel van een paar bruiлоftszangen een kijkje te nemen in het mystieke leven van Vondels tijden.

De eeuw van Vondels jeugd en ook noch van zijn mannelike leeftijd was een geheel andere dan de onze. De denkbeelden, waarnaar men leefde, werden veel meer dan de onze beheerst door de Godsdienst; het doen en laten werd veel meer in verband gebracht met de grootste Christelijke Waarheid. Wat nooit vergeten mocht worden, waar altijd weer aan moest worden herinnerd, was de rijkdom van de Goddelijke Genade, die het mensdom geschonken was in Zijn Zoon Jezus Christus. Wat immers kon nadrukkeliker Gods onpeilbare liefde getuigen, dat, na de zondeval van de eerste mens, en de ongehoorzaamheid van het geslacht, geschapen in de roeping, Zijn geboden te vervullen, — de Godheid, om dit geslacht van 't verderf te redden, als mens op aarde kwam, om als sterfelijk lichaam voor de gevallen mensheid te lijden en alzoo te voldoen aan de gerechtigheid Gods. Een liefde, niet voor 't menselijk begrip te omvatten, veel minder noch na te volgen. Geen liefde dan ook op aarde, die deze Goddelijke liefde kon evenaren. Maar was er dan in de mens geen liefde-gevoel gelegd, die de God'like Liefde nabij kwam, desnoods er een schim of schaduw van was? Gelukkige sterveling: God gaf de mens de echt'like liefde: de trouw in de huweliksbond: de hechtste band, die op aarde gesmeed kon worden. Zoo had het God gewild; zoo had hij het ingesteld tot diepe lering en zinrijke spiegel van Zijn Oneindige, Vaderlike Min. Reeds bij de Wereldscheping had God verordend, dat de eerste mens niet alleen zou zijn: Hij gaf aan Adam een vrouw tot genoot, en stelde dus het huwelijk in. Reeds daardoor, als van God ingezet, zou 't huwelijk al heilig zijn. Maar ook was het dit om de diepere zin, die God er in had gelegd. Want 't verband tussen man en vrouw, die zich in liefde verenigen, moest wijzen op een Heiliger vereniging noch, uit kracht van een Goddelijke Liefde: de echte staat was als een afschaduwing slechts, gegeven van de

daarin voorspelde bruidschap, tussen God en de Wereld, tussen Christus en Zijn Kerk!

Talrijke tekenen wezen er op.

In Adam reeds was Christus voorspeld. De eerste mens, de uit de zuivere, noch onbesmette aarde geschapene, typeerde de uit de reine en intact geblevene Maagd geboren Christus! Zoo ook verbeeldde Eva de Kerk! Het Goddelik woord toch, tot de slang gesproken: „uw kop wordt vermorzeld door 't zaad der vrouw”, — wat kon dit anders beduiden, dan dat de demonen verjaagd en verdeldg zouden worden door de menschengeslachten, vereenigd in ééne afkomst, in één gezin, van ééne Moeder?

Dan verder! Ook 't bruidspaar, dat de Psalmist in 't Lied der Liefde tekent: de bruidegom in zijn heerlijkheid en majesteit, het zwaard omgord, de rechtmatige scepter zwaaiend op de eeuwige troon, tot lof van de volken en heerschappij van de geslachten; — de Bruid in haar schoonheid en pracht, inwendig heerlijk van geest, en aangebedene van de rijken en van de steden, zich buigend voor des Bruidegoms zetel; ¹⁾ — zij hielden het Godsgeheim verborgen, dat zich later zou openbaren in de innige verbintenis tussen hemel en aarde, God en de mensen, ja tussen Christus en Zijn Kerk.

En luister eens naar 't Hooglied van Salomo, hoe de profetiese stem van de Wijze Koning de heerlijkheid afmaalt van de schoone adellijke bruid, en Sulamith de voortreffelijkheid van geest verheft van haar geliefde. Zoo wees die beurtzang van de tederste min op de nauwe verknochtheid tussen de voor eeuwig en immer onscheidbare tweeheid: Gods Zoon en Zijn Christelijke Bruid!

Na talloze profetiën kwam Christus zelf. En 't eerste wonder, dat hij deed, zou — merkwaardig genoeg! — wijzen èn op Zijn Goddelijke Liefde, die afschaduwing vindt in de min van den aardsen bruigom, èn bovendien noch ons tonen, dat het bruiloftsfeest, in zijn diepe zin, het waardigste midden was, om 't geheim van Zijn Zending ten volle en op 't duidelijkst te openbaren. Want 't bruiloftsfeest was Christus' feest; ²⁾ het huwelijk schaduwte af het verbond tussen God en de mensen, in Abraham bezegeld, in de Joodse vaders bevestigd, in Christus vervuld en in diens Zoendood verklaard. Het bloed-en-water toch, gevloeid

¹⁾ Ps. 45. ²⁾ Men lette ook noch op de parabel van het bruiloftskleed (Matth. XXII). Tot het koninkrijk der hemelen, d. i. Gods rijk, worden gasten genood. Velen waren geroepen, doch weinigen uitverkoren en met het bruiloftskleed begiftigd. D. i. van de goeden en kwaden, die waren verzameld, werden de eerste toegelaten tot de Christelijke gemeenschap, de andere uitgeworpen ter helle.

uit de zijde van de Verlosser, beduiden de milde stromen van de Goddelijke Genade, lang tevoren beloofd, tans voor eeuwig vloeiend tot het bevrijde mensdom; de weg naar de Hemel lag open: de poorten der Heerlijkheid ontsloten zich, en tot de Hemelse zalen gingen feestelik in, onder 't schallen van de eng'len-bazuinen, de tot een machtige Mogendheid verbroederde volken: de scharen trekken op naar 't Hemelse Sion: bij rijzend nadren en stijgende geestdrift zoeken ze, innig veréénigd, de Bruigom; het Huwelijk gaat in: het Christendom staät!

Geen wonder, dat in tijden van sterk geloof, de bruiloftspoëzie, die de liefde tussen de bruidegom en zijn bruid bezongen, gaarne ging wijzen op de diepe zin van het huwelijk, als een door God in den eersten aanvang gevestigde instelling voor de mensen, en bovendien als een geheimnis bedoeld, die haar vervulling eerst had verkregen in Christus' dood, waarbij de beloofde Genade verstrekt, en 't mensdom met God verenigd werd. Zo vinden we 't ook in een paar van de talrijke bruilofts-zangen van Vondel, en wel in 't eerste van hem (openbaar) bekende gedicht, een *Schriftuerlyck Bruilofts-Refrein*, gemaakt op ruim 17-jarige leeftijd, en een ander, getiteld: *De Bruiloft van Cana, Aen Garbraunt Auslo en Abigel Schouten*, gemaakt in 1636, op 49-jarige leeftijd. Het laatste getuigt natuurlijk van veel meer classiciteit dan 't eerste. Doch daar staat tegenover, dat 't eerste gedicht veel breder van inhoud is, veel meer de diepere zin aanduidt van 't huweliksfeest dan 't latere vers, meer leren wil en stichten, door kennis en beelden, kortom, didaktieser is dan 't laatste. Dat ligt niet alleen hierin, dat de jongeling zich tekent in zijn liefde tot kennis en zucht naar onderrichting, en de man als kunstenaar in zijn zin voor 't kunstig schone, de kennis en lering besnoeit, en 't overige verheft door beeld en door geest, — maar 't ligt ook mee in de tijd. Want 't eerste gedicht stelt zich andere eisen van kunst: het wil zich binden aan heersende wetten: de vorm is meesteres; de inhoud van 't bruiloftslied wringt zich in het tyranieke kleed van de 'kunstige' refereinen, ook toen noch de meest-beoefende dichtvorm van de vele Rederijks-kamers. Die vorm nu eiste met de herhaling van het refrein een uitbreiding van den inhoud, een van-alle-kanten-bekijken van de stof, een voortdurend raadplegen van zijn kennis en slijpen van zijn geest; in elk opzicht arbeid en inspanning. Het was een vorm, die op moest komen en heersen moest in een periode, waarin de zedelik-didaktiese richting de boventoon voerde.

Nog een opmerking.

De lezer zal, zo hij meteen het bruiloftsvers van de 17-jarige Menno-

niet Vondel met de latere didaktiese werken van de Katholiek geworden, zoals de *Alltaergeheimenissen* en de *Heerlijckheit der Kercke* gaat vergelijken, bij zich zelf de opmerking maken, dat de protestantse opvatting om en om 1600 van de *Kerk* vrij wel dezelfde is als de katholieke opvatting. En dit is dan ook zo. De tegenwoordige protestantse schriftverklaring staat veel verder van de katholieke af dan de toenmalige. In onze tijd, nu de echtheid, de ongeschondenheid en de tijd van vervaardiging van de Schriften in twijfel worden getrokken, bestaat de protestantse exegese hoofdzakelijk uit kritiese beschouwingen omtrent de oorsprong van de verschillende boeken en omtrent het vertrouwen, dat ze verdienen. Maar destijds was er geen sprake van twijfel. Wat toen kerkgeschiedenis heette, was geen geschiedenis van elk leerstuk in 't bijzonder, maar de geschiedenis van de overgeleverde christelijke waarheid, in de vroegste apostoliese tijden geopenbaard, en telkens met meer helderheid en standvastigheid tegenover de ketterse meningen uitgesproken en verdedigd. M. a. w. de geschiedenis was iets stabiels, niet iets veranderliks; had tot object de strijd en de zege van het Godsrijk tegenover de aanvallen van de Satan, niet ten doel een kalm en onpartijdig uitvorsen van de historie van 't dogma. De strijd tussen Rooms en Onrooms liep dan ook niet over het meer of minder gezag van de uitspraken op de concilies tot in de 4de en 5de eeuw, maar — daargelaten het verschil over de norma, die het kanonieke van het haeretiese onderscheidt, — over het tijdstip van de afval. De Lutheraan en de Calvinist toch, dagtekenden de grootste verbastering in de kerk van de tijd dat de Roomse bisschop zich de supremasie had aangematigd en de scholasten hun *sententiae* ten zijnen behoeve vervaardigden. Hier werden dan ook de *Formules Concordiae* of de canones van Dordrecht gelijk gesteld met de symbola van de oude kerk. De katholieke daarentegen zag in Luther en Calvijn afvalligen, en in zijn oog was te Trente de ware leer even goed in 't licht gesteld als te Nicea. Kortom, Protestanten en Katholieken beweerden beide de zuiverheid en ongeschondenheid van de apostoliese leer onvervalst te hebben bewaard, en het bovenzinnelijk begrip van Kerk op de oorspronkelijk-Christelike wijze te hebben gehandhaafd.

Even eenstemmig men was in de mening, dat de Kerk een door God aan 't mensdom overgeleverde instelling was — 't zij zichtbaar of onzichtbaar, — zo eenstemmig was men ook in de overtuiging, dat in het O. T., met name in de Psalmen en 't Hooglied, de Kerk in allegoriese zin was voorspeld. Trouweus, bij de exegese van heel het O. T. werd ook door de Protestanten sterk geallegoriseerd. Eensdeels

volgde men de richting, die door de Katholieken in de ME. gevolgd was: men zocht een figuurlike verklaring, zoo de letterlike niet dienstbaar was aan zedelijkheid en geloofswaarheid. Maar in 't algemeen liepen de wegen noch al uiteen. Hoog in ere was de allegorie o. m. bij de Coccejanen in de tweede helft van de 17de en in 't begin van de 18de eeuw. Onder hen schreef Vitringa, de vader, een werk, ¹⁾ dat door J. d'Outrein werd vertaald en uitgegeven. Beide mannen, Vitringa en d'Outrein, ²⁾ om van anderen niet te spreken, geven in hun werken een zeer rijk materiaal voor de kennis van die tijd, waarin dergelijke geschriften opgesteld, uitgegeven en met graagte gelezen werden.

Laten we nu eerst kennis nemen van de inhoud van 't laatst-gemaakte vers:

DE BRUYLOFT VAN CANA. AEN GARBRANT ANSLO EN ABIGEL SCHOUTEN.

Is tot het samenvoegen van minnende harten de komst van de Heidense Hymen nodig? Is zijn bijzijn in waarde te halen bij Christus' wijding, die uit de Hemelse troon gedaald, hier als mens door Zijn teek'nen Zijn Roeping voorspelde? Geenszins! Voller dan het feestgebaar van de Heidense goden spiegelt Jezus' waardschap op 't Cana-se feest, het Hemelse welgevallen af om 't leggen van de heilige echtlike band. Wie toch, immers

Wie kan harten t' samen lymen
 Beter als de groote Hymen,
 Die, gedaelt uyt 's hemels schoot,
 Binnen Cana werd genood.

Neen, bõven Hymenaeus, de liefdegloed uitstekend met zijn huweliks-fakkelt, op 't hoogtijdsfeest, — staat Christus, zèlf door zijn leven en werken een toorts op ons pad; zèlf voor de mensheid, verstoten uit de hemelse heerlijkheid en overgegeven aan 's afgronds machten, een lichtbaak; tot wie zich te wenden, naar wie zich te richten, ons levenshulk voert naar 't Hemels Jeruzalem. Hij, zelf een flambouw, —

¹⁾ „Verklaring van de Evangelische Parabolen,” vertaald door J. d'Outrein, Amst. 1715. — Daarvõõr verscheen: Praefatio de sensu S. Script. mystico, praefixa H. Teelmanni Comment. ad. Cap. XVI. Luc., Amst. 1695.

²⁾ In dezelfde geest heeft d'Outrein de Gelykenissen van onze Heer verklaard. getuige zijn verklaring van „de gelykenissen van den verloren zoon en onrechtverdigden rentmeester, enz. Amst. 1699.” Over de gelykenis van de verloren zoon handelt hij in . . . 347 blz. in 4°, waaraan een „zedige verdediging” van die verklaring van 44 blz. in 4° voorafgaat. (Doedes, Hermenentiek voor de Schriften des N. V.)

Hy quam met geen fackel lichten,
 Maer met synen wandel stichten,
 Die by 't menschelijck geslacht
 Blonck, gelijk een star by nacht.

Vreugdevol 't feest, geheiligd door 't Goddelik bijzijn! Gezegend de
 dis, die Zijn Belofte als gave geniet! — Kan er feestliker stemming
 heersen?

Sou men blyer bruiloft wenschen,
 Als daer Godt sich met de menschen
 Koomt versellen soo gemeen,
 Om syn segen te besteên?

Zalig de Bruid, wie bij 't scheiden der jonkheid geen tranen be-
 droeven! Hemels haar staat, waar de Godlike Gast heur bestemming
 beduidt!

Kon de bruydt te Cana schreyen,
 Doen haer Godt te bedt quam leyen?

Heilig dit huis, van Christus bevoorrecht, gevrijwaard voor noden!
 Heilig 't verbond, als beeld der Verzoening nadruk'lik bedied!

Sou 't gesegent bruylofs-huis
 Angstich zyn voor eenig kruys,
 Doen de twee gelieven sagen
 Hem, die 't kruys voor hun quam dragen?

Neen toch, geen droefheid, noch vreeze!... Christus' betekenisvolle
 tegenwoordigheid verleende aan het bruidspaar Zijn Goddelike bescher-
 ming, aan het feest een hoger verheffing, aan de geesten der gasten een
 Heilig vreugdegevoel:

Seker wat een majestejt
 Bracht syn tegenwoordigheyt,
 Onder 't lieffelijck vergaren,
 Doen Gods blijchap self de snaren
 Stelde van een yder siel,
 Die hier feest met Englen hiel.

Zo stempelde Jezus als 't middelpunt van de met de Christelike
 geest bedeelde gasten, het feesthuis tot een Hemels Jeruzalem, waar
 de uitverkoren scharen zich langs de straten van de Eeuwige Stad aanbeddend
 verenigen tot verheerliking van den enigen God.

Maer —

hoe zouden de gasten te Cana tot de kennis van deze dingen komen? Geen teken toch was tot heden van Jezus uitgegaan, geen blijk noch gegeven van Zijn God'like zending! Welke omstandigheid zou er toe leiden, dit te erkennen? Door wat voor wonderteken zou Hij ze doen geloven in Zijn aanstaande Zoendood tot Redding van de Wereld?

..... opdat dit uyt sou steecken,
Most 'er eerst de wijn ontbreecken;
Wijn,.....

harten openend, tongen ontkeet'nend, broederschap kwekend, blijheid ontstekend!

Wijn, een oorsaek van de vreugt;
Wijn,.....

God verzoenend, 't boetepand lossend, de poorten op'nend van 't Vaderlik Huis!

Wijn, die Godt en mensch verheugt.

En zou nu 't gebrek aan dit vreugd-verwekkende vocht de loop van 't bruidsfeest verstoren? — Neen, Christus zou er voor waken! Maria, wetende, dat alleen de Goddelike macht van haar Zoon het wonderwerk kon verrichten; wetende, dat Hij de verkwikking en troost van de mensen zou zijn; Hij de boom, welks kostbaar sap de genodigden laven zou aan 't feestmaal in 't Hemelse Eden, — Maria zag hem aan, wat Hij zou doen, en of Hij zou helpen....

Jesus moeder sach verlegen
Om na haers gesalfden zegen,
Na den wijnstock, hoog van prijs,
Die in 't weelich Paradijs
Alles doet van blyschap schatren:

En volbrengt Hij het wonder? Onmiddellik verandert de inhoud der watervaten in druivenbloed. Christus, Zijn Zending voorspellend,

(Dees) verkeerde stracx de wateren
In een dranck, by oud en jong
Smaeckelijcker op de tong
Als die eerst was ingeschonecken,

Zóóveel zoeter is de wijn, die voor de rijkelik bedeelde gasten het Goddelik bloed voerspelt! De blijdschap over de rijkheid der Gave be-nevelt hun brein: zij worden vervuld met Zijn Geest: ja, —

(En) sy worden Godlijk dronken:

En werd dat eerste wonder van Christus in zin en in strekking vergeten? Verzaakte de Christelike kerk het aan zijn gelovigen te herinneren? Wordt bij de daaglikse tempeldienst in alle oorden der wereld de lof van Jezus verzwegen? Integendeel! Alle Christenvolken verkondigen de hoge waarde van Zijn Openbaring te Cana,

En dat eerste wonder-werk
Klinckt noch daeglijcx in syn kerck,
Waer men synen lof hoort singen,
Die ten hemel op komt dringen,
Van het westen tot in 't oost.

En is dit wonder juist op een bruiloft getoond, geen steun voor hen, die zich door middel van 't huwelijk verbinden? Voorwaar,

Dit en geeft geen kleynen troost
Aen die Paaren met malkandren.

Want het water werd wijn; de armoede rijkdom; de duisternis Licht; de dood Onsterflike Vreugd! Zoo zien we:

Godt kan druck in vrencht verandren,
Als hy Canaes water deê.

Wees dan verheugd, ook gij, gelieven; aanvaard ook het zuur, dat 't zoet belooft!

Schept dan hart en moedt, gy twee,
Die, door kuysche trouw verbonden,
Al wat u wert toegesonden
Van den hemel, neemt in danck,
Dan wat suurs, dan soeten dranck.

Wees, o bruigom, een voorbeeld van deugd! Zie, o bruid, hem als toets voor de uwe te schatten! Beoefen, o bruigom, in 't leven de wijsheid uit boeken gelezen! Betracht, waar 't voegt, de stille lessen der eerbiedwaardige Ouden!

Garbrant zy in dencht een spiegel
Van syn toegevoegde *Abigel*
Brenghende op syn tijdt te pas
Wat hy in de boecken las,
Wat hy leerde van de stommen,
Wat hy uyt de heyligdommen
Van de ware wijsheyt brocht,
En met lust en arbeyt socht.

Het andere bruiloftsvers is, zoals gezegd is, van veel vroegeren tijd. Wel maakt het de indruk van minder klassieke-geschooldheid. Maar er zit heel wat kennis in. Vondel, van wie gezegd wordt, dat hij te Utrecht 't gewoon stads-schoolonderwijs heeft genoten, toont er in, noch al wat te weten. Dat pleit wèl voor de algemeene ontwikkeling van de jongelui uit die tijd. Maar ook moeten we niet vergeten, dat hier veel toe meewerkte. Vooreerst werd er destijds veel „geoeffend”, op stichtelijk terrein vooral. Dit sloot dan aan bij 't lager onderwijs van die tijd, 't welk de kennis van de Bijbelse Geschiedenis en de waarheden des Geloofs tot kern had. Men kan er dan ook vast op rekenen, dat door die onderlinge bijeenkomsten en besprekingen de Bijbel op het duimpje gekend werd. En men zal ook toegeven, dat tot het verklaren van de Schrift heel wat realia bij te pas komt. De Bijbel omvat heel het menselijk leven en eist dus tot verheldering van den inhoud ook alles wat het menselijk leven maar kan raken, *in* hem en *om* hem; en hij, die met de meeste algemene kennis toegerust, maar had te grijpen in wat hij had, en uit het dieren- en mensleven, uit de kennis van de aarde en van 't hemelgewelf, uit de historie van 't heden en van 't verleden, uit de zedelessen van de beroemde mannen en de uitspraken van de wijsgeren en kerkvaders, de meeste gronden aanvoerde, reeksen van analogiën bij wist te slepen, het best de hele schepping in dienst wist te stellen als 't levend krachtig bewijs van de Waarheid van 't Goddelike Woord, kon niet alleen de voldoening smaken, dat hij zijn toehoorders voor zijn inzicht had gewonnen, maar rekende zich ook hierom gelukkig, omdat God blijkbaar zijn mond had uitverkoren voor de lof van Zijn naam.

Men ziet, dat bij onze voorouders alle kennis in dienst stond van één Doel: de verheerliking van de Schepper om de weldaad ons in Christus gegeven. Of beter gezegd: zo was het bij bijna allen; zeer zeker in 't onderwijs, omdat het in 't nasieonaal-kerkelijk leven wortelde. 't Christendom was n°. 1, was boven alles; in de tweede plaats kwam al 't andere. Eerst werden geleerd de Geloofswaarheden; de Bijbelse geschiedenis, waarop de leer steunde; de wetenschap (geen vakken!) of algemene kennis, dienstig tot recht verstand van de Heilige Schriften; zo ook het leven en 't bedrijf van de dieren waaraan in fabels de deugden en de ondeugden van de mensen werden getoetst, — dus ook alweer in dienst van de zedekunde. In de tweede plaats kwam, wat nodig was voor 't stoffelijke leven, dus voor de praktijk: handelsrekenen, 't schrijven in dienst van de handelskorrespondensie; de aardrijkskunde als zeevaartkunde; ook vreemde talen in dienst van 't verkeer. Methodies, opzettelijk ingericht voor de ontwikkeling van 't intellekt, was natuurlijk dit onder-

wijs niet; — dat intellekt moest zich zelf naar ontwikkelen, en dat deed het dan ook! — maar 't ging naar een doel: de praktische voorbereiding voor nering en bedrijf; 't was minder fragmentarisch, omdat het geen methodiese bijoogmerken had; en wat het boven het onze voorhad, — het gaf iets voor 't geestelijk leven ook noch; het had iets medegegeven voor rampen en noden; het gaf noch steun bij de doodbaar van de moeder, en noch op 't eigen sterfbed; het was inniger samengeweven met het volle menselijk leven, in gemoed en geloof, handel en wandel; het vlocht nauwer band tussen de levensschool en 't schoolleven; het gaf een breder en dieper basis aan een volksgeloof: 't was meer nasieonaal.

Doch keren wij terug naar Vondel, die, nu op deze wijze te zijn opgevoed, en — naar wij ons voorstellen — na leerlustig zijn jonge jaren tot eigen vorming te hebben besteed, voor het huweliksfeest van een buurmeisje een Schriftuerlijk Bruilofts Reffereyn heeft gewaagd te schrijven, dat ons als het eerst van hem bekende gedicht bewaard is gebleven en ons op de hoogte stelt van de kennis, de geestesrichting en de bekwaamheden van de 17-jarige jongeling.

Laten we ook deze verzen, kortelik omschrijvend, toelichten. Ze bestaan uit 5 strofen, de laatste natuurlijk voor de „Prince”. 't Rijmschema is abab bebc cdcd dee. De twee laatste verzen vormen de stok. In de eerste strofe ontbreekt de elfde versregel.

SCHRIFTUERLIJCK BRUYLOFTS REFFEREYN

OP 'T HOUWELIJK VAN

JACOB HAESBAERT MET CLARA VAN TONGERLO ¹⁾.

Gecomponeert door J. VAN VONDEL, 1605 in Junio.

Moeten ook wij niet, jeugdige Muzen-zonen, vrolik zijn? Slaat in de natúúr niet de polsslag van 't krachtig zomerse leven? Viert niet 't gevogelt' en 't wild zijn hoogtijd, en 't bloeiend gebloemte? Past hier naast vrolikheid sombere droefheid, de donkere nijd, of de wrokige strijd?

¹⁾ In de uitgave Unger (waarnaar de tekst is afgedrukt) komt de volgende noot voor:

Schriftuerlijk Bruylofts Reffereyn. Overgenomen uit eene verzameling geschreven gedichten, afkomstig uit de familie Haesbaert, uitvoerig beschreven in de „Na-lezingen”, bl. 4 op Dl. I van de prachttuitgave van Vondels werken.

Volgens het Puiboeck der stad Amsterdam ondertrouwen op „28 Maji 1605 Jacob Haesbaert, van Keulen, oudt 25 jaren, woonende tot Hamborgh, by ware woorden in eedes plaatse verclarende een vrye persone te wesen, verclarende geen ouders te hebben, en Claerken van

Verblijdt u dan, bruiloftsgezellen, 't zij ouden van dagen of kinderen!
Gegroet gij, wier vriendelijkheid U tot deze gastenrij dreef! En geef'
Uw in zuiverheid minnend hart aan de feestvreugd een heilige stemming!

Verheucht,, o Phoebi' jeught,, door desen soeten tijdt:
Den Somer door syn deught,, verthoont syn groene blaren;
t' Gevogeldt sich vervreught,, t' ghediert int Bosch verblijdt;
t' Veldt licht elck toe verjeught,, vliet weg alle bezwaren;
Droefheynt neemt floecx u keer,, nijdt,, strijdt,, wilt henenvaren;
Voor u de Bruyloft wijckt, zoo ghy daer comt ontrent.
Cleyn, groot, ja wie t' mach sijn, Jongh' jeught, oft gryste hairen,
Sijdt well'com int ghemeen, weest gegroet hier present,
Die om vergad'ren hier, u soo ootmoedich kent:
In liefd' sticht'lijck verheught, by een met reyn manieren:
Dus seg ik noch, vliet floecx van hier, ghy nydich tieren.

Ja, zoeken het zuivere hart die geheiligde vreugde met 't zelfde begeren, zoals het dorstende hert streeft naar de koele stromen, zoals het achtervolgde *haas* naar 't *klare* bronnat hijgt!

Laet jonst begeerigh syn, gelijk eens Hirts bestieren,
En d' *Haas-baart* syn cracht snel, om loopen d' Hont t' ontwijcken,
Snackend' na t' water *Claar-ken* cant beter gelijcken?

Voegt het ons hier, bij maatgevang en feestgeschal, de heidense goden te loven? Prijzen wij God, die 't dode water op 't Kanase feest in geestrijke wijn verkeert! 't Nijpendst gebrek goedgunstig ten overvloed wendend, zegende hij de trouw van 't huwliksverbond. Zo moest dan het eerste wonderteken, uit vrije wil, en zonder noodzaak verricht, in de eerste plaats ten goede komen aan die door den echtband geknoopt, hem 't innigste waren gewijd! Geen beter bewijs, dat 't leven juist in den echten staat buiten de opspraak der mensen blijft, het best geleid kan worden aan Gode geheiligd! Geen vreeze behoeft daarom te wonen in hem, die Christus' wegen volgt en zijn wenken betracht met dezelfde

Tongerloo, Cornelisdr., oudt 20 jaren, wonende in de Warmoesstrate, geass. met Cornelis van Tongerloo, hare vader en Marritge Pietersdr. haere moeder."

De bruidegrom was dus uit dezelfde stad afkomstig als Vondel en de bruid een buurmeisje van dezen.

Hun huwelijk werd met acht kinderen gezegend.

Voegen wij hierbij, dat Haesbaert blijkt een geloofsgenoot van Vondel te zijn; immers hij doet zijn verklaring „by ware woorden in eedes plaatse."

begeerte, als 't dorstende hert streeft naar de koele stromen, en 't achtervolgde *haas* naar 't *klare* bronnat hijgt!

Geenszins en laet in sangh,, *Hymenaeus* sijn verhooght
 Noch *Thalassus* geclangh,, maer Gode lofs voortbringhen,
 Hoe hy overvloedt schanck,, en t' water gants verdrooght
 Sonder yemants bedwangh,, bethoond' zo vremde dinghen,
 Wt t' water, wyn seer claer, als een fonteyn deed' springhen,
 Vervult ses cruycken vol, int Galileetsche landt,
 Te *Cana* in de Stadt, een Bruyloft sonderlinghen;
 T' eerste teycken Christi, men elck maackte bekendt
 Door sulcx ons mercklijck leert, dat int Houwlijckx verbandt
 Alleen men eerlijck hoort, te houden goed' geruchten:
 Den getrouwden hy meest behoeden sal voor schandt:
 Wie hem met lust bemint, en derft voor niemant duchten,
 Soo liefd' begeerich haakt, als t' Hirt doorsnelt gehuchten
 En d' *Haas-baart* syn cracht snel, om loopend d' Hont t' ontwijken
 Snackend' na 't water *Claar-ken* cant beter gelijcken:

Wie tekent het Goddelik Woord in Salomo's heerlik Lied? Wie roept hij om af te komen van de toppen der bergen? Wie roept hij om weide te zoeken naast de hutten der herders? Wie noemt hij de Lelie der dalen, de Roos en de bloem uit de doornen? Wie is toch zijn Reine liefste, zijn schoonst-verkorene Duive? Hoor, hoe hij haar, wàar ook vertreden in eenzame, bange oorden, de zuivere reiuheid hergeeft, haar wast van bloed en van slijk, en haar weer, met lieflike geuren be-waas'mend, in Heerlikheid stelt. Hoor, hoe hij haar nooit meer begeeft, en mint met een vurig begeren, als 't dorstende hert zich rept naar de lavende koele stromen, en 't achtervolgde *haas* naar 't *klare* bronnat hijgt!

Wie anders is dit dan Gods Bruid?

Wat *Christus* met syn Bruydt,, elck-een te kennen gheeft,
 Laet ons met goedt beduydt,, malcand'ren daer in stichten,
 Die hij met zoet geluydt,, soo vriend'lijck roept beleeft:
 Comt overschoone spruydt,, die myn Hert can verlichten!
 Myn peerl', myn Edelgreyn, ter Weyden comt bedichten!
 Schoon bloem en Roos int dal, Noeyt minnaer myns ghelijck.
 Voor niemant sijt bevreest, Reyn Duyve wilt niet swichten,
 Die wtvercoren sijt! Mijn jonst sonder afwijck
 Al-laeghdy hier veracht, int bloet, op t' veldt, int slijk,
 Vertreden van elck-een, nochtans u niet begeben,
 Maer wiesch u aenschijn schoon, welrieckend met practijck

Balsemd' u zoeten rueck, boven al waert verheven
 Als ghy schier waert vernielt, myn liefd' vierich ghedreven
 Als d' *Haas-baart* syn cracht snel, om loopen d' Hont t' ontwijken
 Snackend' na t' water *Claar-ken* cant beter gelijken.

Wie de Bruid mag zijn? — De Kerk van Christus. — De Bruidegom is Christus zelf. Niet nu de Zoon der Eeuwigheid, de tweede Persoon der Triniteit, maar Christus de vleesgewordene, die 't sterfelijk lichaam offert tot zoen van de verdoelden. Juist door de kruisdood wordt de Kerk haar zaligheid gewaarborgd. Zo zorgde Christus voor haar Ware Leer; verzekerde het zieleheil der leden, bedeede bij voorbaat met zijn liefde uitverkorenen, genodigd om toe te treden. Maar 't hoogst in zijn achting verheven, als Koningin van zijn hart, schitterend in uitwendigen glans en begiftigd met het Belofte-pand van een onverbreekbare verbintenis, zetelt als Bruid Zijn Kerk, wachtende op de heilbegerige gasten. Laten eveneens wij aanzitten op dit aardse bruiloftsfeest, even begerig als 't dorstende hert streeft naar de koele stromen, als 't achtervolgde *haas* naar 't *klare* bronnat hijgt!

Godts kercke de Bruyt recht,, 't lichaam *Christi* een paar
 Van *Christo*, haren echt, wert sy salich naar reden,
 Seer lieflijk hy beslecht,, al haer saacken eerbaar,
 Mint, naar reden, en recht,, alleen syns lichaams leden,
 Die al ter Bruyloftsfeest,, lieflijk werden ghebeden,
 Vercoren volck alleen, wt goetaardich geslacht,
 t' Bruylofts cleedt zij ontfaan door dezen Vorst vol vreden
 Syn Bruyt wordt bovenal, Aldaar waardich geacht
 Sittend' in Haar Troon, na de ghenooden wacht,
 In witte zijd' geeleet, met perlen fraay behanghen.
 Een croone sy ontfanght, van den Bruyd'gom gewracht,
 Een Trouwrinck haar bedacht, Syns gheests, heeft zy ontfanghen.
 Hierom spoedt u ter feest, begeerich met verlanghen
 Als d' *Haas-baart* syn cracht snel, om loopen d' Hont t' ontwijken
 Snackend' na t' water *Claar-ken* cant beter gelijken.

PRINCE.

Wensen we dan, tot slot van 't lied, aan deze, onze Bruid Gods zegen! Dezelfde zegen, die David vertolkt in zijn zang op 't huweliksheil: ¹⁾ „Welzalig hij, die den Here vreest, en in Zijn wegen wandelt!“ „Zoals de wijstok zijn loten schiet, winn' uw echtvriendin bloeiende“ „telgen! Zoals de olijf zich met scheuten omringt, sier' uw huisdis“ „een tal van spruiten!“ — Noch rijker zegent Gods goedheid uw echt,

¹⁾ Ps. 128.

bij 't wandelen naar Zijn geboden. Doch sterk blijve uw liefde, eenstemmig uw wil, verlangend naar 's vredes zegen, als 't dorstende hert begerig streeft naar de koele, lavende stromen, als 't achtervolgde pijlsnelle *haas* naar 't *klare* bronnat hijgt.

Princen, de Bruydt present,, voor al die sijn vergaardt
 Laet ons voor t' slotd' endt,, T' geluck haer lieflijk bieden;
 Dat Godt syn segghen wendt,, als Davidt ons verclaardt,
 In syn Psalm maaekt bekendt,, klaarlijk voor alle lieden:
 Wel die den Heere vreest, Geluck zal hem geschieden:
 In al syn wegghen sal verlynen overvloet,
 U wijf sal ghelijck sijn, den wijnstock na t' bedieden,
 Die vrucht draaght t' synder tyt, sij sal ontfanghen spoet
 Aan den Disch, als een croon, u kinders lieflijk zoet:
 Als olijfrancken schoon, sult ghy se klaar aenschouwen,
 Met veel weldaden meer, van Godt vercrijghen goet:
 De Heer geef haar doch cracht, om in Liefd' niet te flonwen,
 Maar Jonst hen voeghe t' saam, begheerich na vreed's douwen
 Als de *Haas-haart* syn cracht snel om loopen d' Hont t' ontwijcken
 Snackend' na t' water *Claar-ken* cant beter ghelijcken.

Liefde verwinnet al ²).

J. KOOPMANS.

Hoe blij zijn de menschen dat ze hun snuffelnens eens te gast kunnen zenden op de lucht van vermufte schandaaltjes: zoo waren ze nu de helden van de romantiek!

Och, veel nieuws aan slechtigheden brengen die oude schrifturen niet voor den dag. De wereld is er altoos op uit geweest om zich te ergeren aan de kleinheid van haar groote mannen. Zoo ziet ze hen, zoo heeft ze hen gezien en zoo zal ze voortgaan hen te zien. Ieder die maar zijn vinger uitsteekt om iets in beweging te brengen leeft midden in een klikklak van geklets; en wie werkelijk groot is, met wat een verdoovend geraas gaat de praatratel niet om zijn ooren!

Dankbaar zijn, en ooren en oogen hebben, dat past ons; — ooren om den rhythmus van den hartslag in het menschenleven te hooren, oogen om de oprechttheid van bewegingen en gebaren te zien.

En gevoel, en verbeelding.

Gevoel om het leven van anderen in ons zelf op te nemen, en verbeelding om de brokjes van onze kennis als een geheel te aanschouwen. Maar de menschen hebben meestal plezier om den persoon van hun naaste als een hoop vuil linnen uit elkaar te pluizen.

BYVANCK, *De Gids*, 60^e jaarg., Dec. 1896.

¹) Spreuk, waarmee Vondel zijn eerste gedichten ondertekende.

EEN EN ANDER OVER DEN WARENAR VAN P. C. HOOFT
EN S. COSTER,

UITGEGEVEN DOOR P. LEENDERTZ Jr.

Zwolsche Herdrukken IX—XI.

Alweer eene uitgaaf van Hooft's *Warenar*! Hebben we nog niet genoeg aan de bestaande, bijna alle voorzien van inleiding en aantekeningen? Moest er naast die van Bilderdijk, De Vries, Van Vloten-Bergsma, Leendertz, Velderman en Verdam, met de critiek van Eymael, nog een *achtste* editie verschijnen? Men zou anders denken, dat er geen nieuws meer van dit stuk te vertellen was en het na al die toegelichte uitgaven glashelder wezen moest. Dr. Leendertz blijkt van eene andere meening geweest te zijn. Niet tevreden met al die uitgaven, doch dankbaar waardeerende het goede en leerzame, dat zij bevatten, heeft hij gemeend, dat eene achtste editie nog recht van bestaan heeft, eene editie, welke niet door de exegese, doch vooral door de methode, en door het bibliografisch gedeelte veel van alle andere zou verschillen. Dit laatste aan te vullen en te verbeteren; eene andere en betere wijze van bewerking toe te passen, ziedaar wat Dr. Leendertz zich voornamelijk tot taak gesteld heeft; ziedaar ook wat het verschijnen van deze nieuwe uitgaaf rechtvaardigt. Niet de *exegese*, doch de *methode* en de *bibliographie* bepalen de waarde van dezen arbeid.

De inleiding op deze nieuwe editie is in meer dan één opzicht belangrijk. In de eerste plaats geeft Dr. L. eene geregelde, doorlopende vergelijking van den inhoud van Hooft's klucht met den *Aulularia* van Plautus, iets, dat in geen der vroegere uitgaven uitvoerig is geschied, en toch moest gedaan worden, wilde men een oordeel uitspreken over de waarde der navolging. Het resultaat van dit onderzoek is geweest, dat „wat de intrige, het verhaal betreft, het oorspronkelijke getrouw gevolgd is.” Vervolgens bespreekt Dr. L. de verschillende karakters en vergelijkt ze met de personen uit Plautus' stuk. Ook dit was nog niet geschied in een der vorige uitgaven. Alleen heeft Dr. Kalf in zijn *Literatuur en Tooneel*, bl. 258 en 259 dit met enkele karakters gedaan.

De oude meening, dat Hooft eene fout begaan heeft, door den gierigen *Warenar* plotseling mild te laten worden, is hier nogmaals ter sprake gebracht. Dr. Leendertz tracht de ongegrondheid dier meening aan te toonen door er op te wijzen, dat het geen mildheid, doch angst is geweest, die *Warenar*

dwong het geld aan Ritsert af te staan. Hij had al zooveel angsten uitgestaan, dat hij er genoeg van kreeg om langer dien schat te bewaren. „Zijne gevoelens mochten dezelfde blijven, zijne handelwijze veranderde. In plaats van den *bedrogen* gierigaard komt de *bekeerde* gierigaard. En dat moraliseerend tintje aan het slot is echt Nederlandsch, écht nationaal.” Vervolgens wordt gewezen op alle overige veranderingen, die Hooft in het Latijnsche stuk moest aanbrengen, om het zijne geschikt te maken voor het Amsterdamsch tooneel, terwijl eindelijk de redenen worden nagegaan, waarom de Warenar zulk een buitengewoon succes gehad heeft, dat hij meer dan honderd jaar op het tooneel geweest is.

Ten slotte brengt Dr. Leendertz wederom de kwestie ter sprake, of Hooft dit stuk alleen dan wel met Coster heeft bewerkt. Reeds vroeger was deze meening ter sprake gebracht in den *Nederlandschen Spectator*, 1876, bl. 126, waar de Heer J. H. Rössing een aanplakbiljet mededeelt van eene tooneelvoorstelling van den Warenar te Haarlem, den 3^{den} Juli 1656, waarop gesproken wordt van „de onvolprijselijke Boertigheden, die ons den geleerden Plautus heeft naegelaten, in zijn Latijnsche Poësie, ende verduyst door twee van de gheleertste die in ouden (*l. onzen?*) tijdt hebben geleefd, ende ghenaemt Waere Nar met zijn Pot.” De Heer Rössing meent hier aan Hooft en Coster te moeten denken, omdat deze beide ook als schrijvers genoemd worden in twee pamfletten¹⁾. In deze meening wordt men nog versterkt door eene uitgaaf van 1661, waarop staat „gerijmt door P. C. Hooft en S. Coster.”

Dr. Leendertz meent nog enkele andere aanwijzingen gevonden te hebben, waaruit moet blijken, dat Coster medegewerkt heeft aan Hooft's klucht. Hij wijst nl. op Tengnagel's *Amsterdamsche Lindebladen*, anno 1639, bl. 13:

„Want (by ja, by neen!) de ronden
Rollen nimmermeer te ras:
En de pot is lang gevonden;
Die vol dubbeloenen was;

Niemand hoeft'er naer te zoeken.
Warnar is al dood; verrot;
En al in de Kosters boeken
Aengeteikent.

De hoofdletter, zoo zegt Dr. L., is hier een stellig bewijs, dat in „Kosters” eene woordspeling ligt, zooals we er in Tengnagel's werken zoo vele aantreffen. Hier wordt dus Coster voorgesteld als de eenige bewerker. Dat men in dien tijd in het geheel niet aan Hooft dacht, is, volgens Dr. L. ook op te maken uit het feit, dat Vondel eerst in 1670 een gedichtje maakte op den Warenar, terwijl hij er in zijn bruiloftsvers van 1627 over zwijgt; en dat Coster lang

¹⁾ In welke, wordt evenwel niet medegedeeld.

voor den bewerker gehouden is, blijkt hieruit, dat in eene verzameling van diens werken, lang na 1671 bij elkaar gebracht, ook de Warenar is opgenomen.

Eindelijk wijst Dr. L. nog op den uiterlijken vorm van het gedicht. Hij heeft nl. opgemerkt, dat de meer of minder metrische verzen in de eerste helft (tot vers 668) veel talrijker zijn dan in de tweede helft; evenzoo de enjambementen. Daarentegen zijn de langere verzen met vijf heffingen talrijker in de tweede helft; evenzoo de regels met middenrijm en dubbelrijm, en ook de vloeken. Op grond van dat alles komt het Dr. Leendertz waarschijnlijk voor, dat Hooft het eerste gedeelte berijmd heeft, tot het 5de tooneel van het 3de bedrijf en Coster de rest benevens de Voor-reden, behalve de vier laatste regels hiervan, die weer van Hooft zijn.

Daar ik het op de meeste punten niet met den Heer Leendertz eens ben, zal ik mijne bezwaren trachten uiteen te zetten en de redenen ontvounwen, waarom het mij nog altijd voorkomt, dat niemand anders dan Hooft, en hij alleen, de auteur van den Warenar is.

Toen men in Coster's Academie den Baeto zou opvoeren, bleken daaraan zeer vele kosten verbonden te zijn, weshalve Hooft om die opvoering mogelijk te maken een stuk schreef, waarvan hij verwachtte, dat het veel geld in kas zou brengen. Dat stuk, de klucht van Warenar met de pot, werd haastig, in negen dagen afgemaakt; veel tijd heeft hij er dus niet aan besteed. Het was trouwens geen tragedie en behoefde alleen te dienen „om voorby d'oogen des volx over een tooneel getrocken te worden.” Hij heeft dus deze klucht met geen andere bedoeling geschreven dan om een *kasstuk* te vervaardigen, een soort *Doofpot* of een *Operette-Koningin*, om daardoor de opvoering van den Baeto mogelijk te maken. Veel waarde hechtte hij er niet aan ¹⁾, en liet het daarom zonder naam verschijnen bij den uitgever van Coster's werken, iets dat ons niet behoeft te verwonderen: het stuk was immers voor de Academie geschreven. Dat Coster het, toen Hooft het hem ter hand gesteld had, zijn eigen drukker gaf, ligt nog al voor de hand. Het publiek, dat smaak vond in de klucht, ging natuurlijk gissen naar den onbekenden auteur; de een beweerde, dat Coster het zelf vervaardigd had, een ander schreef het toe aan diens vriend Hooft, welke zooveel belang stelde in de nieuwe onderneming. Vandaar dat in de uitgaaf van 1638 Houthaeck in de voorreden „hoofdellooze” met een hoofdletter laat drukken en Tengnagel, twee jaar later in 1640 ²⁾ zegt, dat Warnar is opgeteekend in Koster's boeken. Dat hij in 't geheel niet van Hooft rept, bewijst, dat ook hij het niet wist en op geruchten afging. Waar nu de een denkt aan Hooft en een ander aan Coster, is het licht te begrijpen, dat weer een derde vermoedde, dat het stuk door beiden vervaardigd was. Eene uitgaaf van 1661 vermeldt dan ook als auteurs

¹⁾ Daarom nam hij het ook niet op in de uitgave zijner werken van 1636 en 1644. En vergelijk eens de geschiedenis van Hooft's *Schijnheiligh!*

²⁾ Zie Unger in *Oud-Holland*, 1883, bl. 206.

P. C. Hooft en S. Coster. De uitgever kon dit gerust doen, daar Hooft, en hoogstwaarschijnlijk ook Coster, reeds gestorven waren en hij van hunnen kant geen tegenspraak zou ondervinden. Brandt, die dit alles natuurlijk wel wist, geeft in 1671 Hooft's werken uit, en om een einde te maken aan de vermoedens, aangaande het auteurschap van den Warenar, voegt hij er een gedeelte van den brief aan Hugo de Groot bij, ten bewijze, dat hij niet op losse gronden het stuk op naam van Hooft plaatst. Dat Vondel in 1627 in een Bruiloftsvers niet spreekt van den Warenar, is vrij natuurlijk, daar hij wel wist, dat Hooft op de publiciteit niet gesteld was; en dat Brandt in Hooft's lijkrede er geen toespeling op maakt, geschiedt m. i. om dezelfde reden: hij eerbiedigt het verlangen van zijn vriend om als bewerker van den Warenar onbekend te blijven. Ook zal de gedachte, dat Hooft zelf niet veel met zijn klucht ophad, hem er toe hebben geleid, in eene plechtige lijkrede over die klucht te zwijgen.

Toen hij evenwel lang na den dood van den Drost in 1671, met diens zoon Aernout, Hooft's verzamelde werken uitgaf, meende hij meteen de gelegenheid te moeten aangrijpen, om aan al die geruchten voor goed een einde te maken en nam hij ook den Warenar op, benevens een gedeelte van den brief aan Hooft, ten bewijze dat hij het recht had dit te doen. Dat echter niet allen onmiddellijk zich lieten overtuigen en nog vasthielden aan het auteurschap van Coster blijkt hieruit, dat in eene verzameling van Coster's werken, lang na 1671 bij elkaar gebracht, nog de Warenar is opgenomen ¹⁾. Er is echter geen enkele druk na 1671 verschenen, waarop ook Coster vermeld staat; men schijnt zich bij het gezag van Brandt te hebben neergelegd.

De uiterlijke vorm van het gedicht levert voor mij niets op, dat wijst op twee bewerkers. Dat iemand, die in negen dagen ²⁾ een stuk maakt, in het begin meer metrische verzen schrijft dan aan het einde, is toe te schrijven aan de haast, waarmede moest worden gewerkt. Hooft die zich eerst toelegt op de nieuwe versbouwkunst, vervalt later meer in de kunstjes der rederijkers, in middenrijmen en dubbelrijmen, die hem wellicht gemakkelijker vielen dan de nieuwe kunst. En dat in het laatste gedeelte, na vers 668, meer vloeken voorkomen, is te verklaren uit de tooneelen, waarin Lekker optreedt. Dat Warenar bij het verlies van zijn geld meer vloekt dan anders, ligt eveneens voor de hand. De omstandigheden, waarin de personen komen, geven derhalve vanzelf aanleiding tot het gebruik van krachtige woorden. Liever zou ik argumenten voor het auteurschap van Coster gezocht hebben in de taal: doch het tweede gedeelte bevat geen enkel woord, geen enkele uitdrukking, die ons dwingt aan Coster te denken. Integendeel, in het gedeelte, dat door Dr. Leendertz aan Coster toegeschreven wordt, komt de uitdrukking *onder de*

¹⁾ Dit kan geschied zijn door den druk van 1661, die wellicht aan den verzamelaar bekend was.

²⁾ Huygens maakte zijn *Trijntje Cornelis* in nog geen *drie* dagen af.

pels voor (vs. 734), die tot nu toe bij geen anderen schrijver dan bij Hooft, in den *Schijnheilig*¹⁾ is aangetroffen, zoodat dit onderzoek eerder tegen dan vóór het auteurschap van Coster zou kunnen pleiten. Voeg hier nog bij de streng volgehouden karakters, de eenheid, waardoor dit stuk uitmunt, dan zijn dat alles voor mij redenen genoeg, om Coster alle aandeel in de bewerking te ontzeggen.

Naast Cramer's uitgaaf van den *Lucifer* ken ik geen uitgaaf van een onzer klassieken, waarin zooveel zorg besteed is aan het bibliografisch gedeelte. Met bewonderenswaardigen ijver en groote nauwkeurigheid heeft Dr. Leendertz alle bestaande drukken van den Warenar vergeleken. Men denke daar niet gering over: er zijn, voor zoover dit is na te gaan, 28. Bijna alle heeft Dr. L. gelezen en met den eersten druk van 1617 vergeleken; de varianten nauwkeurig opgeteekend en voorzoover noodig vermeld, en alsof dat nog niet genoeg ware, heeft hij, behalve eenige opmerkingen over het dialect en den versbouw, nog alle plaatsen vermeld, waar vier verschillende soorten dubbelrijm, en waar het middenrijm voorkomt, om ten slotte nog een paar bladzijden te wijden aan de opvoering. Men ziet, het is *in dit opzicht* een ware modeluitgave. Bij zijn onderzoek naar de onderlinge verhouding van die achtentwintig drukken is Dr. Leendertz tot de conclusie gekomen, dat *alle* latere uitgaven, waaronder zeer slordige, nadrukken zijn van den oudsten druk, zoodat het beroep op die latere uitgaven voortaan niet de minste waarde meer kan hebben voor de teksteritiek. Aan het einde van dat onderzoek zegt Dr. L. „waar er zooveel uitgaven zijn, waarvan geen of maar een enkel exemplaar te vinden is, is het niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk, dat er nog meer geweest zijn.” Het doet mij genoegens dit vermoeden te kunnen bevestigen. Werkelijk zijn er nog meer uitgaven geweest, dan Dr. L. vermeldt.

In de *Geschaakte Bruid of de Verliefde Reizigers*, blyspel door J. van Rijndorp, te Amsterdam, by d'Erfg. van Jacob Lescaije, op de Middeldam, naast de Vischmarkt, 1690, gaat aan de cotype van het privilegie het volgende bericht van den uitgever vooraf:

Aan de Bemidders der Tooneelstukken.

„Verscheidene Treur, Bly, én Kluchtspéllen zo van de Heer Ridder P. C. Hooft, J. van den Vondel, Jan Vós, én andere Dichters, gelyk ook eenige door het Kunstgenootschap NIL VOLÉNTIBUS ARDUUM, óf dér zélver Leden in het geheel óf tén deele gemaakt, én op de Schouwburg vertoond; zijn, uit énkele baatzucht, sedert eenige Jaaren, door *Michiel én Gysbert de Groot*, én door de Weduwe van *Adriaan van Gaasbeek*, zo slordig, én gebrékkelyk nagedrukt, én met zo menigvuldige Spélfouten én andere grove mislagen opgevuld, dat die Bydrukken niet alleenlyk niet, na die, van hunne Maakers, gelyken; maar geheel onverstaanlyk zyn, door het uitlaaten van geheele

¹⁾ Van Vloten, *Brieven* III, bl. 408.

Tooneelen, Opdragten, én nootwéndige Voorredenen, die ter zaake dienen: gelyk onder anderen blykt aan het Blyspel van WAARENAR met de POT, voor weinig dagen by de Weduwe van *Gaasbeek*, nagedrukt, waar aan het Voorspél, dat by de Kunstkenners, in groote achting word gehouden, geheel, en al, ontbreekt. En vermits de Tooneelstukken, hier door gerabraakt, in verachtinge komende, niet als ongenoegen aan de Dichters, én schaade aan het Weez én Oudemannen huis, gelyk aan het verkoopen van de réchte druk dier Spéllen, kan veroorzaaken, heeft men noodig geoordeeld, de Liefhébbere, hier van onkundig, te waarschouwen, dat alle die Bydrukken van *Michiel* en *Gysbert de Groot*, zo wél als die van de Weduwe Adriaan van Gaasbeek, gelyk men dezélve op de Speeldagen, langs straat, omtrent de Schouwburg, voor een stuiver óf twe, om roept, én doet verkoopen, niet geacht, noch aangenomen moeten zyn, voor die Treur, Bly, én Kluchtspéllen, die op de Schouwburg vertoond worden."

Hieruit blykt dus, dat door de Weduwe van Gaasbeek in het jaar 1690 een slordige nadruk van den Warenar in den handel gebracht is, waaraan het voorspel ontbreekt. Een exemplaar van deze uitgaaf is Dr. Leendertz niet in handen gekomen. Waarschijnlijk zal het een nadruk geweest zijn der uitgaaf van 1667 (by Jacob Lescailje), want de volgende editie bij de Erfgen. van Lescailje dateert van het jaar 1695. Doch ik geef dit voor niets meer dan eene bloote gissing.

Aan den tekst zijn nog toegevoegd zeer vele aanteekeningen, die ook weder getuigenis afleggen van grooten ijver en nauwgezetheid. In drie groepen zou men ze kunnen verdeelen: verklarende, grammaticale en topographische aanteekeningen. In de eerste worden de duistere woorden en uitdrukkingen opgehelderd, en dit zij tot lof van den bewerker gezegd, bijna zonder eenige onnoodige etymologisterij. Wel waren hem in de verklaring Bilderdijk, De Vries, Velderman, Verdam, Eymael en Bergsma voorgegaan, doch telkens blykt, dat Dr. L. maar niet napraat, doch zelfstandig de duisterheden heeft trachten op te helderen: meermalen toch verschilt zijne verklaring van de reeds vroeger gegevene.

De grammaticale aanteekeningen zijn minder talrijk, doch niet minder interessant. Vooral het uitgebreide onderzoek naar het wegvallen van de slot-*n*, naar de geslachts- en naar de naamvalsonderscheiding in het Amsterdamsch dialect, getuigt, dat zoo goed als niets aan de aandacht van den bewerker is ontgaan. Dit gedeelte vormt eene welkome bijdrage tot eene grammatica op Hooft, die wij naast de bestaande op Vondel en Brederoo hoog noodig hebben. De topographische aanteekeningen nemen natuurlijk de kleinste ruimte in; zij dienen om ons, 19de-eeuwers, het Amsterdam der 17de eeuw te helpen voorstellen, of ons in te lichten over de inrichting en deligging van Warenar's huis. Als ik thans er nog aan toevoeg, dat aan het slot een uitgebreid glossarium voorkomt, waarin verwezen wordt naar de besproken plaatsen en de meeste woorden, wier beteekenis ook maar eenigszins van de tegenwoordige

verschilt (en dat zijn de gevaarlijkste) verklaard worden, dan zou ik mijne taak als geëindigd kunnen beschouwen, indien ik niet, wat de verklaring van enkele plaatsen betreft, met Dr. Leendertz van meening verschilde. Ik wensch daarom ten slotte mijne verklaring te stellen tegenover de zijne; de bevoegde, oordeelkundige lezer beslisse, wie in dezen de meest waarschijnlijke of de juiste gevonden heeft.

vs. 7. *vilt*: „gierigaard;” zoo ook vs. 1082. Dr. Eymael heeft in het *Tijdschrift*, VIII, bl. 297 dit woord uitvoerig besproken en gewezen op het hd. *filz*, oorspr. *ruige, harige stof*; daarna de persoon, die een kleet van die stof draagt, een *boer*, en vervolgens, omdat *vilt* taai is, iemand die *karig, vrekkiĳ* is. Dr. Leendertz betwijfelt of alleen deze beteekenisovergang bij de verklaring van het 17de-eeuwsche *vilt* in aanmerking moet genomen worden en wijst op den begripsovergang van *smeerlap*. Doch hiermede komen we ook al niet verder, daar de begripsovergang van *smeerlap* tot *gierigaard, vrek* moeilijk te bewijzen is. Me dunkt, we kunnen het woord veel eenvoudiger verklaren als eene afkorting van het bij Kiliaen voorkomende *villuys*. Germ. Sax. Sicamb. j. *platluys*, een diertje, dat leeft op en van andere dieren; overdrachtelijk gebezigd kan dit woord m. i. gemakkelijk de beteekenis aannemen van *parasiet, woekeraar, uitzuiger, vrek*. Ik zou niet op deze verklaring gekomen zijn, ware mij niet het 17de-eeuwsche *want* te binnen geschoten, dat ook eene afkorting is, nl. van *wantluis*, zooals ik heb aangetoond in *Taal en Letteren* VI, bl. 231, en dat evenzeer als scheldwoord gebruikt werd in den zin van *uitzuiger*. Vgl. W. D. Hooft's *Verloren Soon*, 16 r.: „Soo hy 't myn niet en geeft, ick acht hem voor ien *want*, in *uytsuyper*, ien droch.” Ook onder een *teek* verstond men een *luis* en een *gierigaard*, zooals Tuinman II, 85 mededeelt. Wanneer dit *vilt* deze beteekenis heeft aangenomen, weet ik niet, doch dit is zeker, dat het in het begin der 16de eeuw reeds in dien zin bekend was, blijkens eene plaats uit de *Nieuwe Refereinen van Anna Bijns*, uitgegeven door Dr. Jonckbloet en Dr. v. Helten, bl. 61, waar wij in de variant van vers 1, strophe c, lezen:

Dan wordt hij Jan splijtmijte, die eens gheen *vilt* was,
Dan telt hij de gorte, die eens zoo milt was.

vs. 78:

„Ja, jae, je backes moet altemet vlieghen vanghen.”

Dr. L. verklaart *altemet* door *bijna*. Liever zou ik het weergeven door *soms, nu en dan*, eene beteekenis, die het woord nu nog heeft. Warnar zegt: „ja, ja, het is wel noodig, dat je nu en dan wat slaag krijgt.” De gewone 17de-eeuwsche uitdr. *je backes moet vliegen vangen*, wil Dr. L. aldus verklaren: „Ik zal je *backes* zoo *murruw meucken*, dat de vliegen op het rauwe vleesch komen azen en het *backes* dus dienst kan doen, om vliegen te vangen.” Me dunkt, we moeten ons den oorsprong dezer zegswijze aldus voorstellen. Men heeft willen zeggen: *ik zal op je backes vliegen vangen*; doet men dit,

dan geeft men natuurlijk dat bakkes telkens een klap, om de vlieg dood te slaan, doch door verwisseling van subject en object is men gaan zeggen: *je bakkes zal vliegen vangen*. Dit zelfde verschijnsel neemt men waar in de nitdr.: *de moord steke je*, waarvoor men later ook zeide: *je moogt de moort steken* (zie hier aant. 20) en eveneens bij *de walg steekt mij*, waarvoor men bij Justus v. Effen ook leest: *Ik steek de walg*. Bij Langendijk, *Wederzyds-Huwelyks-Bedrog*, vs. 1379 leest men: *Hy zou dan, op jou kop, zodanig vliegen vangen*, waaruit men kan opmaken, dat dit eene herinnering is aan de oorspr. uitdrukking, of dat men kan aanzien voor eene poging om de gewijzigde uitdr. te verklaren ¹⁾.

vs. 18:

Jae doen hem de doodt quam op de lippen.

Dr. L. voegt aan de laatste woorden ter verklaring toe: nl. „om hem den adem weg te nemen.” Me dunkt Hooft wil hier zeggen: *toen de lippen de doodverf zetten*. Vgl. hiermede Vondel's *Uitvaert van mijn dochterken*:

De Doot quam op de lippen,
En 't sieltje self ging glippen.

en *Ter Lijkstaetsie der Weledele Mevrouw Anna v. Horen*:

De burghery zal met dit sterven
Voortaen de milde voorspraeck derven
By haeren eedlen burgherhelt,
Die eerze 't leven quam t'ontglippen
De doot zagh drijven op de lippen
Waerop zijn wellust was gestelt.

vs. 100. *uyt den nest nemen*: „eene poets bakken, eig. uit het bed nemen,” dus zooveel als „in de luren leggen, de broek opbinden.”

De uitdrukking *uit de(n)* (of *het*) *nest nemen* is zeer gewoon. Men vindt ook *uyt het nest lichten*, *uyten neste rooven*, *uyt het nest werpen*. De werkwoorden *rooven* en *werpen* wijzen eer op het nest van een vogel dan op een bed, daargelaten dat nest in dezen zin lang niet gewoon was. Daarom zor ik liever verklaren: *uit het nest lichten* (bijv. een vogel) of zooals wij ool zeggen *oplichten*, dat eveneens *bedriegen*, *beetnemen* beteekent. Deze meening wordt dunkt me, bevestigd door het volgende citaat uit den *Sp. Brab.* vs. 1095:

Ghy bent een man die alle dingh eerst pleech te weten,
Ghy bent des morphens vroeck voor dach al op de brugh,
Daer neem jy de tyngjes uyt de nest eer sy zijn vlugh.

en bovendien door de fransche spreekwijze *prendre la pie au nid*, bedrieg verschalken (zie Halma).

vs. 189:

Ik laet dat voor 't gheen het is, en heb daer niet met allen
Teghen te segghen voor deesmael, maer is mijn begeer.

¹⁾ Zie ook het *Ndl. Wdb.* i. v. *bakkes*, en Tuinman I, 245.

De lezing, zooals ze hier staat, is volkomen te verdedigen. Achter maer *dít* in te voegen is onnoodig, zooals Dr. L. trouwens zelf zegt. Het is dan ook niet om bezwaren tegen de gegeven verklaring te opperen, dan wel om nog ter verduidelijking een enkel voorbeeld te geven van deze constructie ἀπὸ κοινού.¹⁾ Dr. L. wees zelf op vs. 826 en 1213. Ik voeg er eene plaats aan toe uit Coster's *Spel v. d. Rijke man*, vs. 762:

Merckt ghy nu de waerom (= *de waerom, waerom*) 't zijn Ouderdom misgaet?

Dat deze constructie reeds in het middelnederlandsch voorkomt, heb ik aangetoond in *Noord en Zuid* XII, 6, 16; in de 17de-eeuwsche geschriften komt ze nog herhaaldelijk voor, *zonder dat er in onze uitgaven op gewezen is*. Vandaar deze opmerking. Voor vers 273 verwijst ik naar het *Tijdschrift* XII, blz. 255.

vs. 254. Op Rijkert's vraag aan Warnar, hoe het hem gaat, antwoordt deze:

Hart ende swart, onbelaen met ghelt,
Ghelijck slechte luytjens van mynen doene pleghen.

Dr. Leendertz teekent hier aan: „*hart* en *swart* beteekenen beide reeds „arm,” welk begrip wij nog uitdrukken door *zoo hard als een spijker* en op *zwart zaad* zitten. Vgl. ook *zwart van den honger*.” Ook Prof. De Vries en Verdam verklaren deze woorden door *arm*, doch, evenals Dr. Leendertz, verkeerd. Deze uitdrukking toch beteekent *gezond*, zooals uit het volgende blijkt. Bij Sartorius, *Adagiorum Chiliades Tres*, II, 9, 63 staat: Valere pancratice, Athletice, Pugilice, Basilice, met de vertaling: *swert ende herdt wezen, Als een Coninck. Iser hardt*, met de toevoeging: Pro eo quod est, firma esse valetudine. Nam in pancratistis, athletis et pugilibus, corporis robur potissimum spectabatur.” Bijna hetzelfde staat opgeteekend bij Schrevelius, *Sart. Adag. Chil. Tres*, II, 9, 63 en bij Sartorius, *Adagia in Batavicum sermonem conversa* p. 172. Vgl. hier nog mede Harrebomée I, p. 432: „Hij heeft een konings leven” en onze uitdr.: „Hij geniet eene vorstelijke gezondheid²⁾.” Uit dit alles blijkt, dat *hard en zwart wezen* vroeger beteekende, *eene uitstekende gezondheid genieten, welvaren*. Eene bevestiging hiervan vindt men in Van Vloten's *Kluchtspel*², II, bl. 10, waar Pleun tot Geyltgen zegt:

Maar, Geyltgen, hoe ist met u nu ter tijt?

waarop deze antwoordt:

Hart en zwart, ick vaer me wel met vlijt.

Hier is geen andere opvatting mogelijk dan die van *uitstekend, heel goed*. Slaan wij ten slotte de plaats uit Plautus' *Aulularia* op, die door Hooft hier

¹⁾ Zie Paul, *Principien d. Sprachgeschichte*, bl. 144 vlgg. en de in den noot aldaar aangehaalde litteratuur.

²⁾ Zie Dr. W. H. D. Suringar, *Erasmus over Nederl. Spreekw.*, bl. 437 en Harrebomée I, 284.

gevolgd is, dan wordt onze meening nogmaals bevestigd, want op de vraag van Megadorus, *Ain tu te valere?* antwoordt Enclio: *Pol ego*, hand a pecunia perbene ¹⁾. Hooft heeft dus *pol ego*, d. i. *ik heel goed*, weergegeven door *hard en zwart*, welks juiste beteekenis door dit alles m. i. nu vast staat.

vs. 299. „*onbesproken*. Dat dit woord de engere beteekenis „van wien geen *kwaad* wordt verteld” heeft aangenomen, pleit zeker niet voor het gehalte van onze meeste gesprekken.”

Wanneer Dr. L. zulke gevolgtrekkingen maakt, dan zou hij even goed bij een woord als *boef* moeten aantekenen, dat de beteekenisontwikkeling van *boef* (oorspr. *knecht*) niet pleit voor het gehalte van de meeste knechten, of *slecht* (oorspr. *eenvoudig*) niet voor den eenvoud onzer voorvaderen, en *snol* (oorspr. *schalksche* vrouw; Vondel immers noemt Venus een *zoete snol*) niet voor de schalkschheid der meeste vrouwen. En wat te zeggen van een *aanspreker* en dergelijke woorden? Lees eens het vierde hoofdstuk van Darmesteter's *La vie des mots!*

vs. 322. Nadat Rijkert Warenar beloofd heeft hem te zullen „kennen voor Vader alst behoort” stemt Warenar toe in het huwelijk en zegt: „Vaerter wel me, daer isme woort.” Dr. L. teekent hierbij aan: „dat is de formule, waarmede een koop bij handslag gesloten wordt. Waar een meisje zonder haar weten ten huwelijk gegeven wordt, zijn koeienkoopers-manieren uitstekend op hunne plaats.” Ook dit ben ik met den bewerker niet eens. Ik stel me voor, dat Warenar, nadat hij eindelijk overtuigd is door Rijkert, hem eenvoudig de hand toesteeft, willende zeggen: ziedaar, daar is mijn hand; ik stem toe. We kunnen dit nog dagelijks opmerken en behoeven, dunkt me, Warenar geen koeienkoopersmanieren toe te dichten.

vs. 326. *hy speelt neefjen*: „hij speelt kiekeboe, verstoppertje,” alweer eene uitdrukking, waarvan de oorsprong nog niet verklaard is.”

Toen Dr. L. zijne aantekeningen schreef, was de verklaring inderdaad nog niet gegeven, doch thans is dit geschied door Prof. Kalff in zijne inaugureele rede over *Taalstudie en Literatuurstudie*, waar wij bl. 37 lezen: deze uitdrukking kan slechts hem recht duidelijk zijn, die ons middeleeuwsch tooneel kent en zich kan voorstellen hoe zulk een „neefje” of „cosijn” (duiveltje dat eene clownsrol vervulde) bij de vertooning van een heiligen-leven of mirakelspel telkens verscheen en verdween.” Zie verder Dr. G. Kalff, *Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw*, I, 237, 240.

vs. 354: *Thans comen je de poppen in 't hooft*: „weldra krijg je andere (booze?) gedachten.”

Dr. Leendertz verwerpt terecht de verklaring van De Vries, die in *poppen* de poppen van hennip of vlas, werk en andere stoffen wilde zien, die dienden tot brandstichting. Tot steun van deze meening werd aangehaald eene plaats uit de *Ned. Hist.* bl. 368: Daer had men't. Zy op de bien, met d'ouwde

¹⁾ Editie Francken, bl. 21.

~~Z~~oppen en 't vuur in 't hoofd, aan 't hervatten van allerley wangelaet." Met Dr. L. meen ik, dat deze plaats niets bewijst, daar Hooft hier twee uitdrukkingen samentrekt nl. *de poppen in 't hoofd hebben* en *'t vuur in 't hoofd hebben*, welke laatste uitdrukking gevonden wordt in zijne *Ned. Hist.* bl. 84: „Mooghelyk ook, dat een groot getal handbussen, opgekocht by Spanjaards, en eenighe oorloghscheepen, die hier en daar voor 't inkoomen der landen laaghen, en ten laatste naar Spanje voeren, de schichtighe gemoeden aan 't hollen geholpen hebben: oft het ombrengen op nieuw, van eenighe gevangenen, om 't geloove, *hun 't vuur in 't hooft gejaaght.*” Deze uitdr. wil natuurlijk niets anders zeggen, dan *hun hoofd had warm gemaakt* (vgl. nog een *heethoofd*). En wat wil Hooft nu zeggen met de *poppen in 't hoofd hebben*? Laat ik beginnen met er op te wijzen, dat deze uitdrukking ook elders bij hem voorkomt, nl. in zijne *Brieven* (editie 1738), bl. 204, ook aangehaald in Leendertz' uitgave der gedichten, dl. I, blz. 325 noot. Die plaats luidt aldus: „Een versufte monik *krijght* onlanx *de poppen in 't hooft*, en eenen waenheilighen yver om dit ouwde leedt te wreken, en rukt met een deel dronke boeren nae zijn (*Petrarca's*) graf toe, ende werpt het onderste boven, verspreyende 't gebeente, ende den rechter arm daer af scheurende.”

Uit deze plaats blijkt voldoende, dat wij met Dr. Leendertz aan *pop* in den tegenwoordigen zin van *geldstuk* niet mogen denken. De andere gissing van Dr. Leendertz, dat deze uitdrukking te vergelijken zijn zou met „*daar heb je de poppen aan 't dansen*”, komt me evenmin aannemelijk voor. Wat zou dat beteekenen, de poppen (denk aan het *poppenspel!*) in zijn hoofd krijgen? Gaan die in zijn hoofd aan 't dansen? Neen, daaraan behoeven wij niet te denken, maar moeten in *pop* hier zien het ook door Kiliaen en Mellema opgegeven POPPE, SPINNEWEBBE, tela arancae, dus *spinneweb*. Vergelijkt men hiermede de uitdrukkingen *muizenesten in 't hoofd hebben* (ook reeds in de 16e eeuw), en in het hd. *kummeln, mucken, tauben, meusz, meuszvester* oder *grillen* im kopff haben, maar vooral de door Harrebomée vermelde uitdr.: *lij heeft het hoofd vol spinnewebben* ¹⁾, de fransche zegswijze *avoir une araignée dans le plafond* voor *déraisonner*, en de engelsche *to have got cobwebs in one's brain* voor *kuren, grillen hebben*, dan komt mij de verklaring van *pop* door *spinneweb* als de meest waarschijnlijke voor. Warenar wil dan zeggen, dat Rijckert het eene oogenblik belooft Klaartje te trouwen, doch een oogenblik daarna is het weer mis, slaat het hem in zijn hoofd en ziet hij er van af.

vs. 399: Als Lecker Teeus en Casper, die samen staan praten, ontmoet, zegt hij:

Wel maets, dus gaen de Munneken by mekaer.

Dr. L. verklaart: „Dat de monniken als nietsdoeners en babbelaars worden voorgesteld, is geheel in den geest van den tijd en van de personen van 'dit stuk.” Me dunkt, we moeten ons niet voorstellen, dat Teeus en Casper niets

¹⁾ Zie vooral *Noord en Zuid* XIX, bl. 63 en vgl. reeds Leendertz, *Gedichten* II, bl. 286.

doen en babbelen. Neen zij loopen samen en zijn in een druk gesprek gewikkeld (waarschijnlijk over het diner voor Braetvarcken), als Lecker hen tegenkomt. Deze roept dan uit: wel zoo, komen jelui daar zoo met je beidjes aan, jelui doen evenals de monniken, die ook samenloopen, of om eene spreekwijze aan te halen uit Harrebomée (II, 10*b*): *jelui slachten de monniken: die gaan ook niet gaarne alleen*, en 101*a*: *De Minnebroeders gaan* (of: *een goed monnik gaat*) *niet alleen*. Weet men bovendien, dat dit samengaan een *verplichting* was, en nog is, bij de orde der Benedictijnen en ook bij de Broeders van St. Bernardus, dan is, dunkt mij, de door mij voorgedragen verklaring de eenig juiste.

vs. 466: Lecker vertelt, dat Warnar uit eten geweest is, en zoo geschranst heeft, dat hij voor drie dagen genoeg had, waarop Teeus zegt:

As een man, haal in Claes Lou, maer kond zijn maech verdragen?

Dr. Leendertz verklaart „die is goed, pak aan”, bijvalsbetuiging, zonder eenige diepere beteekenis, maar tevens eene woordspeling met de *inhaligheid* van Warnar.”

Het komt mij voor, dat door Dr. Eymael (*Tijdschrift* VIII, 300) eene betere verklaring gegeven is, en ten bewijze, dat diens uitlegging juist is, diene het volgende citaat uit het derde gedeelte van een bundeltje getiteld: *Olipodrigo v. d. Amsterdamze kernis*, anno 1654, bl. 128:

Nu zet het (*glas*) aan u mond,
 En wilt het schoon uit drinken.
 Schoon-uit, tot op den grond.
 Laat het dan eensjes klinke.
Hey haal in Klaas-lou!
Hey haal in Klaas-lou!
 Hey haal in!
 Hey haal in!
Hey haal in Klaas-lou!
 Gebuir nu geld het jou.

Uit denzelfden bundel, bl. 173 haal ik nog een liedje aan, waarin eveneens *inhalen* voorkomt in den zin van drinken, omslaan, *naar binnen slaan*:

Hey leg an!
 Louter dan!
 Haastje wat makker!
 Wat begin!
Zoo haal in!
 Neen dat gaat wakker!
 Gants bloet, je weet dat al proper te klaren
 Ho! jy meugt zeper wel mcê voor man varen.

Eene herinnering aan deze zegswijze meen ik nog terug te vinden bij Dr. Boekenooogen, *De Zaansehe Volkstaal*, bl. 66, waar we lezen: „zegsw.

DAT IS BINNEN BIJ LOUW, *dat is binnen, dat is mijn!* Synon. *binnen mikken, binkas, bik.*" Me dunkt we hebben hier eene benaming voor ons als *gierige Geerard*, waarin Gerard met het werkw. *begeeren* in verband gebracht is, of als *stijve Steven*, waar men bij *Steven* aan het wkw. *stijven, gesteven* gedacht heeft. Zoo kan *Louw* de gedachte hebben opgewekt aan het wkw. *louwen*, dat in het Mnl. niet heel gewoon meer was, doch thans nog in het Westvlaamsch bekend is, en dat *grijpen* beteekent, zoodat men bij *Klaas Lou* dacht aan iemand, die alles grijpt, naar zich toehaalt, een inhaligen vent. Ik geef dit laatste evenwel voor niets meer dan eene gissing.

vs. 469:

Hy kreech sulcken *Monopoly* in zijn buyck, in zijn borst,
Mit goren, mit knorren, mit murmereren,
Al haddender vijftich Luy over hoop e leghen mit disputeren.

Dr. Leendertz verklaart: „*Monopoly*: „lawaai, drukte,” ontleend aan de drukte bij het verpachten van een monopolie. Het kan echter ook zijn, dat Lekker zich vergist in het gebruiken van een vreemd woord, en dit neemt in plaats van een ander, nl. *kolikompas* (*colica passio*).”

Dat *monopoly* hier drukte beteekent, is ontegenzeggelijk waar; reeds De Vries verklaarde het zoo. Deze geleerde meende eveneens, dat het ontleend was aan het verpachten van een monopolie. Ik zou echter willen vragen, of bij ons in Hooft's tijd reeds monopolie's werden *verpacht*? Ik meende, dat ze *verleend* werden, zooals bijv. dat der Oostindische Compagnie. Indien wij eens wat meer letten op hetgeen Kiliaen mededeelt, nl. dat monopolie ook *coitio* en *conspiratio* beteekent, dan behoeven we ook tot het verpachten onze toevlucht niet te nemen. In het oudfransch reeds komt *monopole* voor in den zin van *cabale, conspiration, conjuration* ¹⁾, welke laatste beteekenis ook vermeld wordt door Stallaert II, 216 op *monopolium* en door Mellema, die *monopole* vertaalt door *onbehoorlycke tsamenspanninghe om yet uyt te rechten*, en het werkwoord *monopoler* door *tsamen-loopen*. Eene bevestiging hiervan vindt men opgeteekend bij A. J. M. Brouwer Ancher, *De Gilden*, waar medegedeeld wordt een request van verscheidene Bakkers-Weduwen, waarin zij klagen „dat meesterknechts die haer proef gedaen hebben deselve weduwen doorgaans seer travaljeren, en op onverdraechlycke maniere vexeren, haer meer als eens so veel loon afeysschende alst behoort, en genoechsam onder malkanderen een *tsamenrottinge en monopolie* aenrechtende.” Naar aanleiding van dit alles meen ik dat de beteekenisontwikkeling geweest is als volgt: *alleenhandel, afscheiding, samensholing, samenrotting, gemompel, lawaai*. Deze ontwikkeling had reeds in het oudfr. plaats, zoodat wij *monopolie* reeds in dien laatsten zin uit het fr. hebben overgenomen. Eene soortgelijke ontwikkeling nemen wij waar bij het fr. *cabale*, ndl. *cabaal*, dat zoowel *samenspanning* als *rumoer, lawaai* beteekent.

¹⁾ Zie Godefroy, V, 391 en Littré, III, 610.

vs. 479: „*duuckje*, zoo ook 293 (l. 292). Misschien wordt *dunken* hier als persoonlijk werkwoord opgevat; vandaar het wegblijven der *t*.”

Mij dunkt, dat we in het geheel niet aan een persoonlijk werkw. behoeven te denken, wanneer we zien, dat Hooft in vs. 801 ook schrijft *hy meenme*, wat Dr. L. zelf reeds opmerkt, en in vers 1461: „Ritsert dat *lockje* te jammerlijke wel”. Vergelijken we daarbij Van Helten, *Vondels Taal*, § 53 en Nauta, *Taalk. Aant. op Bredero*, § 50 en § 112, dan is de mogelijkheid van te kunnen denken aan een pers. werkw. niet bijster groot meer.

vs. 474:

Doe 't nu so veer was dat hy hem self al had *deur e schreven*,
Warnar Neef, denckt omje ziel, seyde doe zijn oude Nift.

Dr. L. teekent hierbij aan: „*deur e schreven*: „opgegeven”, eig. „doorgehaald”. De namen der overledenen worden op de lijst der leden of deelnemers doorgehaald. Wie wat voorbarig is, doet het, wanneer de lui nog leven, maar alle hoop reeds opgegeven is”.

Het komt me waarschijnlijker voor, dat we hier moeten denken aan een koopman, die een klant in zijn boek doorschrijft, in de onderstelling, dat hij toch niet meer zal betalen. In dezen zin wordt het werkwoord *doorschrijven* thans nog gebruikt. Hooft gebruikt het in denzelfden zin in zijne *Ned. Hist.* bl. 241: De Hartogh, beknelt van deeze en dusdaane benaauwtheeden wist niet naaders te bezinnen, dan den Koning aan te gaan, met *deurschryven* van zyn landt, t'en waar hy geldt ooverschikte.

Ook zal het geval zich vaker voordoen, dat een koopman een slecht of niet betalenden klant doorhaalt, dan dat een wat al te voorbarige secretaris eener vereeniging een ziek lid schrapt. Spreekwijzen worden eerder ontleend aan gewoonten, dan aan toevallige gebeurtenissen.

vs. 616. Warnar heeft den kok met zijn knecht het huis uitgeranseld; daarna roept hij Teeus weer, ter verantwoording, terug. Terwijl deze hem uitlegt, waarom hij in huis was gekomen, doet hij een paar stappen naar voren, daar hij naar binnen wil gaan om zijn mantel en zijn mes te halen, waarop Warnar zegt:

Staet of, seg ickje, en komme de drumpel niet te nae.
Gaet niet deur, blyft daer staen, ter plaetse voorschreven.

Dr. L. verklaart hier *gaet niet deur* door *gaat er niet van door*. Mijs inziens is deze verklaring minder juist, daar Warenar hem het *binnengaan* wil beletten en dus moet zeggen: *ga niet door, blijf precies op die plaats staan*. Vgl. het Latijn, vs. 438:

Si ad januam huc accesseris, nisi jusso, propius,
Ego te faciam miserrimus mortalis ut sis.

vs. 515:

Maer Lams-vleys, Kalfs-vleys, Queen-vleys, *al wast wyt de kerf*.

Dr. L. teekent hier aan: „alles was veel te duur, boven de schreef.” Volkomen juist — doch met het volgende ben ik het minder eens: „Men heeft hierbij niet te denken aan den kerfstok, maar aan een stok, dien men meeneemt, als men uitgaat om iets te koopen en waarop dan met een kerfje of schreefje is aangewezen, van welke maat het voorwerp moet zijn als het passen zal.”

Ik zie onze 17de-eeuwsche huismoeders al met groote latten gewapend door de Kalverstraat wandelen!

Zou het niet raadzamer wezen eenvoudig te denken aan een *kerfstok*, die o. a. ook bij de verponding gebruikt werd? We lezen in Prof. Fruin's uitgave van de *Informacie upt stuk der verpondinghe*, bl. 663: „Op een aantal dorpen, waar de schrijfkunst nog weinig beoefend werd, had de omslag plaats door middel van den kerfstok. Men had groote en kleine kerven. De groote kerven heeten soms *cruysen*. Voor kerf komt ook *screef* voor; het onderdeel van de kerf is de *steeck*. Analoog aan ponding en verponding vindt men *kerving* en *verkerven*.” Op deze wijze kon *kerf* of *kerfstok* de beteekenis aannemen van *berekening*, en zoo moet men de uitdrukking *uit de kerf* (= *buiten screven*) verklaren als *boven de berekening*, *boven de vastgestelde som*. Een bewijs voor deze beteekenis vindt men bij S. van Beaumont (uitgave Tideman), bl. 199:

seght de Vrouw, so sy noch niet en kraecht
Dat sy niet wel den *kerfstock* heeft gemaect,

d. i. dat zij niet goed *gerekend* heeft, slecht hare *berekening* gemaakt heeft. ¹⁾
vs. 567:

„Suiker en kruit *by den bak*, dat kan hem niet krenken.”

Over deze plaats is al heel veel geschreven; zooveel tekstverklaarders, zooveel verschillende uitleggingen. Dr. Leendertz vergelijkt *by den bak* met uitdrukkingen als *bij de roes*, *bij de vleet*, *bij de kan*, enz. en meent, dat Teeus Reym wegzendt om een grooten *suikerpot* te halen, want hij is van plan suiker en kruid er *bij den bak*, d. i. *in groote hoeveelheden* in te doen. Waarin? Dit staat, wanneer *bak* zoo verklaard wordt, niet uitgedrukt. Men zou ook eerder verwachten, dat Reym om *suiker* wordt weggezonden dan om een *pot*. En waaruit komen dan de kruiden? Uit dienzelfden pot?

Me dunkt we moeten geen verband zoeken tusschen vs. 565 en 567. Teeus heeft voor iets een grooter pot noodig dan Warenar bezit en daarom wordt Reym uitgezonden er een te leenen. In vs. 567 staat dan uitgedrukt, dat Teeus, na dat verzoek aan de Speulnoot, toebereidselen begint te maken voor een *baksel*. Dat *bak* deze beteekenis had, blijkt uit het bij Huygens voorkomende *huisbak* (zie *Cluysw.* vs. 48 en vgl. *Ndl. Wdb.* II, 874). Vatten we het woord in dezen zin op, dan is ook het volgende *hem* verklaard, waarmede we verlegen zitten bij Dr. Leendertz zijne verklaring.

¹⁾ Zie Sartorius II, 2, 84.

Ik ben het dus geheel eens met Dr. Eymael, die in het *Tijdschrift VIII*, bl. 302, deze plaats aldus toelicht: „Teeuwes wil een „beslag” maken; hij neemt nu suiker en kruiden en zegt tot zichzelf: „Zie zoo, suiker en kruid bij het *gebak*, dat zal er geen kwaad aan doen.”

vs. 687:

'k Wil sondaechs int Tamast gaen, en 's werckedaechs in Armozy.
'k Begceer een kettingh as mijn nicht, *je meuchter jou lijf na setten.*

Dr. L. verklaart de laatste woorden door „je moet je daarvoor maar gereed-maken, klaar zijn, er op rekenen.” Mij dunkt, beter past hier de beteekenis: *je moet je daar maar naar schicken, plooiën, voegen; aan tegenstribbelen behoef je niet te denken.* Vgl. hiermede Hooft, *Gedichten I*, 261:

Mijn swinksel, antwoord' Eer, en mengt men op geen pletten.
Nocht marmor, nocht metael *kan daer zijn lijf nae zellen.*

waar het, evenals in *Warenar 1281*, dichter bij de letterlijke beteekenis staat.

vs. 707. Rijckert is bezig met te vertellen, hoe het bij de rijke dames toe-gaat. Nu komt de naaister, dan de bontwerker, daarna de borduurwerker. Altijd ziet men weer andere menschen in huis, die over het een of ander bestelde werk komen spreken, en nog is de borduurwerker niet klaar,

So komter een Pot Aard' beyen uyt de Leytse schuyt,
Die heeftse daar al *op voordeel* laten koopen.

Dr. L. vermoedt dat *op voordeel* hier wel zal beteekenen „in voorkoop”, doch andere plaatsen, waar de uitdrukking in deze beteekenis voorkomt, zijn hem onbekend. Eene enkele plaats uit den *Spaanschen Brabander*, vs. 1662, zal voldoende zijn om hier het noodige licht te ontsteken.

Gierighe Geeraert vertelt van de zindelijkheid zijner vrouw. Die „punticheyt” behoeft niemand te bevreemden, zegt hij, want

sy het dat van niemant vreemts, maer van heur sal'ge vaer,
Die pleegh altijdt *op voordel* mossel-schelpen op te rapen,
Daer hy t'avont of morgen hun (*l. hum*) wat schoontjes me sou of schrapen.

De vader van Geert was dus gewoon mosselschelpen reeds bij voorbaat op te rapen, om bij de eene of andere gelegenheid, dat hij ze „op het kasteel van Poortugaal” noodig had, er niet om verlegen te zijn.

De rijke dames laten de aardbeien dus reeds (= *al*) koopen aan de Leidsche schuit (of door den schipper te Leiden?), om die maar heel gauw te kunnen eten, teneinde hun lust naar die lekkernij spoedig te kunnen bevredigen.

vs. 708. *uyt zyn naem*: „uit naam van den goudsmid.” Eer denk ik met Prof. Verdam aan *uit zijn adem, buiten adem.* Vgl. Te Winkel, *Gramm. Fig.* bl. 47; Nauta's *Bredero* § 43.

vs. 714:

Dan kompter een reeckening t'huis van drie vier vel Pampier
By den Snyder gheschreven op lest leden Maendach
Mit Itemptje, by Itemptje, so dicht alse gaen mach.

Dr. L. teekent hier aan: „*Maendach* is zeker wel de aangewezen dag om rekeningen uit te schrijven”, en denkt hierbij aan eene woordspeling met het werkwoord *manen*. Mij komt het voor, dat we eerder moeten denken aan den (blauwen) Maandag, waarop de kleermakers niets deden, evenmin als thans de schoenmakers; dien dag hadden ze dus al den tijd om rekeningen te schrijven, met itemptjes, zoo dicht, d. i. *zooveel* als maar eenigszins mogelijk is, met *zooveel mogelijk* posten, en niet zoo dicht in elkaar geschreven als 't kon.¹⁾ Wil men eene dergelijke ellenlange rekening zien, dan behoeft men slechts Langendijks *Wederz. Huwelyks-Bedrog* vs. 1515 vlgg. op te slaan.

vs. 730 vlgg.:

Tweemaal ter weec leestmer van bladt tot bladt,
De courante nouvelen uyt de vier hoecken van de stad,
Ghetrouwelyk vergadert door Secretaris Snap al.
Daer hoorje wie dat broets is, en wie'er in de kap, sal:
Waer Harmen bot ghevanghen heeft, waer Goris vrijt.
Dat Jan onder de pels moet, en dat Krijn zijn Wijf smijt.

In de drie laatste regels valt op te merken, dat het eerste gedeelte van den zin eenigermate eene tegenstelling vormt met het tweede. Men hoort op die kransjes wie manziek is, en wie in het huwelijk treden zal; waar Harmen een blauwtje gekregen heeft, en waar Goris zijn aanzoek niet afgevozen is; dat Jan onder de pantoffel moet, doch dat Krijn zijn wijf slaat.

Dr. L. is het blijkens de aantekeningen niet met deze verklaring eens. In de eerste plaats zegt Dr. L., dat de gewone verklaring „wie er in de huik zal trouwen” hier niet past, omdat over eene ongeluude aanstaande moeder in vs. 735 wordt gesproken²⁾. Doch iemand, die in de huik trouwt, is reeds moeder en geen *aanstaande* moeder. Men herinnere zich, dat bij wettiging van een onecht kind door opvolgend huwelijk de moeder het kind bij de huwelijksplechtigheid onder de linker slip van haren mantel of hare falie nam, vanwaar het als het ware na het huwelijk verondersteld werd te voorschijn te komen, het (levens) licht te zien: zulk een kind heette een *mantelkint*.³⁾

Op deze plaats mogen we echter niet aan een *huik* denken, daar deze in het geheel niet genoemd wordt; er is sprake van een *kap*. Vergelijken we nu de hd. uitdr. *unter die Haube kommen*, d. i. sich verheirathen, met „in de kap zullen”, dan is het niet twijfelachtig of men verstond hieronder *gaan trouwen*.⁴⁾

vs. 733. Voor mijne verklaring van *bot vangen* en *slip vangen* kan ik verwijzen naar bl. 227 van den 6^{den} jaargang van dit Tijdschrift.

¹⁾ Zie het *Mnl. Wdb.* op *gedichte*; men vatte *alse* niet op als *alisse*, doch als ouderen vorm van *als*, waarvoor ook de schrijfwijze met éene *s* pleit.

²⁾ Nl.: *Dibberich, die swaer is*. Dat ook netjen, . . . „ gehad heeft”, ongetrouwd is, blijkt uit niets.

³⁾ *Mnl. Wdb.* IV, Kol. 1149.

⁴⁾ Zie Borchardt n°. 534 en *Wander* II.

vs. 734. Over de uitdrukking *onder de pels* heeft Dr. L. eene geheele verhandeling geschreven, die, jammer voor al de daaraan ten koste gelegde scherpzinnigheid, geheel moet vervallen. Het voorname bezwaar van Dr. L. tegen de gewone verklaring *onder de pantoffel*, is gelegen in het werkwoord *moeten*. Me dunkt, dit bezwaar is gemakkelijk weg te nemen, wanneer men bedenkt, dat de dames bezig zijn elkaar te vertellen, hoe de vrouw van Jan's vrouw het er op toelegt om haren echtvriend er onder te krijgen; zij bemerken wel aan de handelingen van haar, dat hij er *onder* moet. Het znw. *pels* zonder nader bewijs gelijk te stellen aan *pel*, en dit voor eene verkorting te houden van *schappel* gaat niet aan, en is ook geheel onnoodig, wanneer men bedenkt, dat *pels* een gewoon woord was voor *wollen onderrok*, zooals o. a. blijkt uit den *Sp. Brab.* 1665, waar van Lijsje Kladdebels gezegd wordt:

s'is sulcken klonterden-bockje, datse ayeren klopt in heur *pels*.

Het woord *pels* is nog niet geheel onbekend. Weiland vertelt o. a. dat men aan den Zaankant ook den naam *pels* aan een' vrouwenonderrok geeft „gelijk mede aan het gewaad van jonge kinderen van beiderlei kunne: *de jongen gaat uit den pels in de broek*, uit de vrouwen- in de mannen-kleeren.” In het Land van Maas en Waal is *pels* eveneens in dien zin nog gebruikelijk en in De Jager's *Archief* I, bl. 340 staat onder een lijst van Drentsche woorden ook vermeld *pels* met de volgende toelichting: „Van ouds bekleeding, dikke, weeke bedekking. Vrouwenonderrok *Nh.* Vgl. Kil., Weil. *zich noemen naar den pels, den naam zijner moeder voeren. Nh.* — Oudtijds werd de man gezegd *onder den pels te zitten*, als de vrouw de baas was, zie Bild. op Hooft, 165.” ¹⁾

Een *pels* was dus een *vrouwenonderrok* en daarna bij overdracht de *vrouw*; vgl. *de doeken en de broeken*, d. i. de vrouwen en de mans; ook werd een vrouw aangeduid door *bouwen* en de man door *hoed*. Omtrent de beteekenis van dit znw. behoeven we dus niet meer in het onzekere te verkeeren. Thans nog de vraag: wat beteekent *onder de pels*? Het kan niet anders dan *onder de vrouw, onder de pantoffel*. Het bewijs, zoo dit nog noodig is, vindt men in Hooft's *Schijnheiligh* (vgl. Van Vloten, *Brieven* III, 408): „Als wy mannen beginnen, de vrouwen wat meer gebiedts als recht toe te laeten in de huissaecken, zoo worden wy terstondt, in steê van meesters, knechts; jek moet er een schut voor schieten, oft *jek geraeckte wel voort heel onder de pels*.”

In plaats van dit „onder de pels” zeide men later ook *onder de rokken*, dat men kan vinden in de *Vermakelyke Vryagie van den kaalen Utrechtsen Edelman en de niet hebbende Gelderse Juffer*, t' Amsterdam, 1698, dl. I, bl. 286: „Dese ongemakken duurden so lang, tot dat Theodoor door haar dappere tegenstand de saak eindelijk so ver bracht, dat se desen Jonker Hendrik niet bekwaam dese onheilen door te staan, geheel (gelijk men zaid) *onder de rokken kreeg*, en na haar welgevallen met hem leefde.”

¹⁾ Vgl. ook Harrebomée II, bl. LV.

Deze synonieme uitdrukking bevestigt volkomen de hier van *pels* gegeven verklaring.

vs. 736:

„Wie dat de *wurp* zel kryghen, en wie dat de Vaer is.”

Dr. L. verklaart hier *wurp* door *het (geworpen) kind*. Indien deze verklaring juist is, dan ware het zeker niet overbodig geweest, door eene enkele plaats te bewijzen, dat *wurp* in de 17de eeuw die beteekenis gehad heeft. Doch al kon dit worden aangetoond, dan nog komt mij de door Dr. Eymael gegeven verklaring, nl. *beschuldiging*, aannemelijker voor. Op dat kranse van larijsters zal men precies weten te vertellen, wie als de vader zal worden aangewezen en wie de werkelijke vader is. De plaats uit W. D. Hooft's *Verloren Soon* bewijst niet, dat *wurp* in den zin van *kind* gebruikt werd. Ook daar wordt niet anders gezegd, dan dat als Juliaen aan Teun, de koppelaarster, geen geld geeft, hij de *schuld* zal krijgen. En hoe kon dit? Door het kind in zijn stoep te leggen. Vandaar dat Teun, na zijne weigering, dan ook dreigt: *'k Wed jij van stonden aen 't kijndt selt krijghen voor jou deur*. Geschiedde dit, dan zou al spoedig door de geheele stad bekend zijn, wat men in Juliaens stoep gevonden had, en zou de groote menigte onmiddellijk klaar staan, met hem dat schandaal *voor de voeten te werpen*, te verwijten, *hem vuyl te schouwe*; zóo kreeg hij de *wurp*.

vs. 740. Op dat kranse van de dames hoort men verder:

Wat Snorcker ligt jaerlijcx an zijn schepen, swaer gelane, ramps,
Hoe veul bastarden dat Groote Broeck heeft, —

Dr. L. teekent aan „*Groote Broeck* een sprekende naam, vgl. *hij komt van Grootebroek* = 't is een bluffer.” Me dunkt, dat, waar Hooft eerst spreekt van een snorker, dus een *bluffer*, hij dit in den onmiddellijk volgenden regel niet wederom zal doen. Liever vat ik *Groote Broeck* in letterlijken zin op, als iemand, die een groote, wijde broek draagt. Deze opvatting vindt steun in de vermelding van de vele bastaarden, die hij heeft. De aardigheid, of liever de obscoeniteit, die er in ligt opgesloten, zal voor het 17de-eeuwsche publiek, dat dien naam voor iemand, die dikwijls „nuwelijk” en „wijvisch” was, goed begreep, niet verloren gegaan zijn. Vgl. hiermede *Moortje*, vs. 2708; *Symen s. Soeticheyte*, vs. 61; *de Klucht v. d. Molenaar*, vs. 458 en vooral Starter's *Joosje*, benevens op nog vele plaatsen bij onze 17de-eeuwsche schrijvers.

vs. 745. *Op een prick eschat*: „tot op een cent getaxeed;” een *prick* is de kleinste hoeveelheid, die men tegelijk nemen kan.”

In deze plaats vind ik aanleiding om tegen de gewone, ook hier gegeven verklaring van de uitdr. *tot op een prik* op te komen. De uitdr. is, gelijk Dr. Boekenooen reeds heeft opgemerkt ¹⁾, ontleend aan de verponding. In het *Kabinet van Nederl. en Kleefsche Oudheden*, 1772, 2de deel, bl. 4—8

¹⁾ Zie de zesde stelling achter zijn proefschrift: *De Zaanse Volkstaal*.

wordt gesproken over de verponding in Kennemerland. Ieder dorp moest zijn aandeel opbrengen, waaruit „ontsproot eene belasting van bijzondere personen in een zodanig dorp, welke men de *huurlasting* noemde, en geheven werd, naar mate dat ieder gegoed was. Wanneer de Kennemer dorping twaalf honderd guldens gegoed was, hetzij hij dezelve in klinkende munt in zijne kasse, dan wel aan goederen bezat, werd hij gesteld om een *oog* op te brengen. Een *oog* werd wederom in agt delen verdeeld, en deze delen werden *prikken* genaamd; en hoewel vrouw noch man eenige middelen bezaten, moesten zij evenwel dit agtste gedeelte of eene *prik* opbrengen, voor welke schatting het buurrecht genoten werd. De heffing ondertusschen van *oog* en *prik* beliep veel of weinig, naar mate de onkosten in het lopend jaar groot waren. Wanneer nu vrouw of man of bestorven kinderen niet meer dan honderd vijftig guldens bezaten, mogt men hen niet hoger belasten dan met eene *prik*.”¹⁾

Een *prik* was dus bij de verponding de kleinste som, die men kon betalen, aangeduid door een prik in den kerfstok. *Tot op een prik* wil dus zeggen *tot op de kleinste hoeveelheid*, thans *tot op een halven cent*. Naast deze uitdr. kennen we nog eene andere, die eveneens aan de verponding ontleend is, nl. *geen steek*. Zie de aant. op vs. 545 en vgl. *Informacie*, bl. 663a.

vs. 778. Warnar zegt:

Wat had ick daer ien krioel, wat wasser ghewauwels,
Een hiele galgh mit Cocks, en drie vier hondert *krauwels*.

Dr. L. ziet met Prof. Verdam in *krauwel* of een vleeschhaak of een krauwel-dragenden persoon; een koksmaat. Dat alleen de laatste opvatting de juiste is, bewijzen de volgende plaatsen: *Tien Vermakelikheden des Huwelyks*, 1678, bl. 35: „Wel (pas gehuwde man) na eenige dagen, als die eerste omhelzingen wat over zijn, sal misschien de schrale zorg de gordijnen van uw koets eens komen open schuyven, en u van verre voor oogen stellen, wat al reeckeningen dat gy zo van Juwelier, Goutsmid, Syde-lake-winkelier, Linne-koopster, Wyn-kooper, ja *Kocks* en *Krauwels* te verwachten hebt.” Langendijk, *Gedichten* II, (editie 1721), bl. 111:

Ze is monsieur Vetlasoepe
Uw kokke fan Frankryk, ze kommandeer de troepe
Fan koks, en *kraaule*.

Een wisselvorm *krauwel* leest men bij Rotgans, *Boerenkermis* (anno 1776), bl. 51:

Voort zag ik op de merkt een vier afgryselijk rooken.
Ik dacht, heeft Plutoos kok, met al zyn tafelspooken,
En helse *krauwels*, dien de zorg is aanbetrowd,
Wanneer hun meester, met zyn Hofraad, hoogtyd houdt,
Dit keukenvier gestookt?

¹⁾ Zie *Noord en Zuid*, VI, bl. 36 vlgg. en Boekenooogen, *Zaanl. Volkstaat*, 324 i. v. *hik*.

Ook Halma stelt in zijn Wdb. een *kokskrauwel* gelijk aan een *koksjongen*.¹⁾ Het ligt voor de hand *krauwel* in deze beteekenis te verklaren als *een jongen*, die *een krauwel gebruikt*, doch wanneer we zien, dat in Limburg een *krauwel* ook eene vrucht is, die zich niet genoeg ontwikkeld heeft²⁾ bijv. een kleine peer of appel; en het aldaar gebruikt wordt voor een *kleinen jongen*, en in 't algemeen voor alles wat door kromming misvormd is³⁾, dan rijst de vraag bij mij op, of we hier ook eene overdracht kunnen hebben als bij *gaffel*, *pummel*, en dergelijke, welke door Dr. v. Helten in zijne *Proeven van Woordverklaring*, bl. 85 vlgg., besproken zijn.

vs. 787: „*van iender haar*.” „Paarden van gelijke *grootte* en *kracht*, te zamen aangespannen, trekken beter dan ongelijke, maar om het komisch effect worden hier paarden van eene *kleur* genoemd.”

Aan dat *komisch effect* geloof ik niet. Hooft bezigt eene in zijn tijd zeer gewone uitdr., die wil zeggen *van dezelfde soort*, en had in 't geheel niet de bedoeling om grappig te zijn. Wij spreken tegenwoordig nog in denzelfden zin van *vogels van dezelfde veeren*. Dat de uitdr. al oud is, blijkt o. a. uit Anna Bijns, bl. 141b:

Om den euere en gaef ick niet twee mijten;
Want muys en moeyer es *van eenen hare*.

vs. 892: Als Warnar Lecker zoo maar klakkeloos een pak slaag geeft, roept deze uit: *wat letje te slaen?* Dr. L. verklaart hier „wel ja, ik zou er eens slaan, als ik jou was.” Me dunkt, we verklaren hier deze woorden beter door: *wat mankeertje te slaan, wat bezieltje toch mij te slaan*, dat volkomen beantwoordt aan het Latijn: *quae te mala crux agitat?*

vs. 953: Waar Dr. Leendertz toevallig geen voorbeeld kent uit de 17^e eeuw van *het haar opwinden*, en hij zijn toevlucht moet nemen tot zijn geliefden *Rinclus*, daar kan ik hem wijzen op Hooft zelf, die in zijn *Geeraert van Velsen*, bl. 228 (editie Leendertz) Eendracht tot Trouw en Onnooselheyt laat zeggen:

Ghy die met suyver snoer, ghewent zijt *op te winnen*
Uw nlechten, silververw ghebleeckt van menigh' eeuw,
En met den sluyer wit ophuyft dit haylghe sneeuw.

vs. 958: Dr. Leendertz zegt aangaande de afleiding van *snoeshaan*, „niet samenhangend met *snoeven*, maar met *snoes*: „een aardig meisje”, vanwaar *snoezig*: „lief, aardig.” Volgens deze opvatting is dus een *snoeshaan* een *haan voor een snoes, een aardig bekje, een lief meisje*.

De gewone afl. als zou *snoeshaan* staan voor *snoefshaan* wordt derhalve verworpen. Dit doet ook Dr. Franck, die op *snoes* in den zin van *bek, muil* wijst en hiervan afleidt een wkw. *snoesen*, snuiven, snuffelen, zoodat *snoeshaan*

¹⁾ Bij Plautus spreekt Euclio ook van *quingentos coquos*.

²⁾ Schuermans, *Algem. Vlaamsch Idioticon*, 289 op *krauwel* 2de artikel.

³⁾ Jongeneel, *Een Zuid-Limburgsch Taaleigen*, bl. 38 i. v. *krouwel*.

zou beteekenen *een haan, iemand die overal in snuffelt, met zijn neus in zit, wijsneus, verwaande vent*, eene afleiding die reeds vroeger door De Jager in zijne *Frequentatiewen* II, 594 gegeven is, en mij als de meest waarschijnlijke voorkomt, daar de oudste gedaante, waarin het woord is opgeteekend, *snoeshaan* is (o. a. bij Hooft en v. d. Breughel). *Snoes* in den tegenwoordigen zin van *lief bekje* was toen nog onbekend. Later trof ik ook aan *snoedschaan* (vgl. het hd. *schnautze* en ons *snoet*) en nog later den vorm *snoefshaan*, waarbij natuurlijk aan *snoeven* gedacht is, evenals bij *snoechshaan*, dat staat opgeteekend in de klucht van *Geertje Wouters*, 19. De beide woorden *snoeshaan* en *snoefshaan* hebben derhalve niets met elkaar te maken; het laatste is opnieuw gemaakt, toen het eerste niet meer werd begrepen, en kan beschouwd worden als eene poging om *snoeshaan* te verklaren.

vs. 1140. Als Warnar zijn pot met geld kwijt is en hij Ritsert ontmoet, verdenkt hij dezen van den diefstal, doch R. ontkent het: „k weter niet of te segghen,” waarop W. antwoordt:

Niet of te segghen? al recht, *jou ouwe schoenen die wetent wel.*

Dr. Leendertz houdt deze laatste woorden voor een fatsoenlijker vorm van de uitdr. *dat weet mijn gat ook wel*. Ik meende, dat Warnar een heel gewone uitdr. bezigde, die in de middeleeuwen al aangetroffen wordt bij Servilius 19*: *Uwe oude schoenen wetent wel*; en bij Sartorius lees ik I, 2, 74: *Cretensis mare, V oude schoenen wetent wel*. In eos competit, qui se nescire fingunt, quod egregie callent. Men gebruikte deze woorden dus, als men wilde zeggen: *houd je maar niet zoo dom, want je weet er alles van.*

Ook bij Marnix komt deze spreekwijze voor in den *Byencorf*, 159 r: Maar dese ketters weten wel bet: *Ja hare oude schoenen wetent wel*, dat de Propheten hebben den Joden aengesproken en niet ons.”

En bij Bredero, *Moortje*, vs. 1818:

Rits. Waarom? wat isser gaans? *Ang.* Vraagt dat u ouwe schoenen 1)

Ik stel me voor, dat de uitdr. *oorspr.* wil zeggen: je doet nu maar, alsof je er niets van weet, doch toen je nog in je oude schoenen stond, je nog je oude leven leidde, was je maar wat goed op de hoogte, en daarom weet je het zeker nu nog wel. Je hebt wellicht je haren verloren, doch je streken niet. Deze opvatting komt me waarschijnlijk voor met het oog op *Coster* (editie Kollewijn), bl. 541, vs. 1424: *zijn ouwe schoenen mach hij verwerpen, maer zijn ouwe guytery niet, soo 'k gis*. Later heeft de uitdr. *je oude schoenen wetent wel* de meer algemeene beteekenis gekregen van *op de hoogte zijn, er alles van weten.* 2)

vs. 1254: Lecker heeft den pot met geld gevonden. Ritsert ontmoet hem, die den jongen in 't nauw brengt, zoodat deze bekend een avontuurtje gehad

1) Overgenomen door Harrebomée II, 255 b.

2) Vgl. ook Tuinman I, 166.

te hebben, een profijt, waardoor Ritsert, wanneer deze het niet verklapt, zeker de helft van zijne schulden kan betalen. Deze antwoordt daarop:

Je hebt een doosjen e vonden (denck ick) daer ien juweeltjen, 'k mien een
juweeltjen in is.

Dit woord *juweeltjen* is een groote moeilijkheid voor de uitgevers van den Warenar geweest. Prof. Verdam zag er een friesch woord *jouwe* (= gift) in, terwijl Prof. de Vries, Dr. Eymael en Dr. Leendertz dit woord met het ww. *jouwen* in verband brengen.¹⁾ Zonder in dezen te willen beslissen, zou ik mij liever scharen aan de zijde van Prof. Verdam en wel om de volgende reden. In een bundeltje liederen, getiteld *Amsteldamsche Minne-zuchjens*, anno 1640, bl. 213, komt een doodendans voor, waarin de duivel tot hen, die reeds dansen, en dus al in zijne macht zijn, zegt:

Houwer vry wat plaets
Voorje ouwe maets,
Die de noot
Van de doodt
Ons streckt een *Jou*.

Het hier voorkomende znw. *jou* op te vatten als *uitjouwing* verbiedt de zin. De duivels zeggen, dat de oude vrienden van de dansenden door den nood van den dood hun (nl. de duivels) ook eens tot een *prooi*, een *buit*, een *voordeeltje* (profijt) zullen strekken. Vatten we nu in den regel uit den Warenar het znw. *juweeltjen* in dezen zin op, dan zegt Ritsert tot Lecker: Je hebt zeker een doosje gevonden met een juweeltjen of (want het behoeft nu juist geen juweeltje te zijn) in alle geval met den een of anderen buit, met iets dat je tot profijt strekt. Zie verder *Tijdschrift*, 1884, bl. 210.

vs. 1403:

„Die t'iens siet moet bekennen, *datset altemael is*.

Dr. Leendertz verklaart de laatste woorden door „dat ze het geheel en al is,” en vraagt dan: Wat? Ik zou antwoorden: wel, *wat ik daar van haar verteld heb*. Reym zegt eenvoudig, dat ieder, die Klaartje ziet, zal „bevynen en” moeten erkennen, dat zij alles is, wat zij van haar verteld heeft.

Aan een ellips te denken is onnoodig, en de vergelijking met de plaats uit Coster's *Teeuwis de Boer* dus overbodig.

vs. 1440. Lecker raadt Ritsert aan, het geld uit Warenar's pot een half jaar op wissel te laten loopen, doch R. weigert: hij vindt zoo iets diefstal. Anderen mogen het doen, hij wil er zich niet aan schuldig maken, het zou hem bij zijn dood bezwaren (*maer ast iens op ien sterven gaet, hoe varewe dan?*) Lecker denkt er wat lichter over; rijke lui doen het allegaer; zij

¹⁾ *Tijdschrift* VIII, 314.

trachten in den kortst mogelijken tijd rijk te worden en dan zijn hunne zaken klaar. Neen, antwoordt Ritsert:

Soo niet, soo raecht men wel mit *het ware goet* nae de gront,
Gelijck Robert met het ancker, dat hij docht te kabassen.

Dr. Leendertz vraagt hier: beteekent *ware goet* het *warengoet*? of moeten we lezen het *sware* goed? Mij dunkt geen van beide. Ritsert verstaat onder het ware goed, tegenover al die vergankelijke, aardsche bezittingen de rust van het geweten het *eenig ware goed* en zegt tot Lecker: Zoo moet je niet praten, want op die manier zou men door het streven naar het bezit van vergankelijke goederen, het eenig ware goed, „'t *geduirich goedt* van zijn gewetens vreuchd verbeuren.”¹⁾ Ik zou Dr. Leendertz willen vragen of hij ook dat moraliseerend tintje niet „echt Nederlandsch, echt nationaal” vindt? Wie met Robbert bedoeld wordt, weet ik niet. Hij komt meer in onze kluchten voor; tenminste ik las in de klucht van *Lichte Wigger* (anno 1617) 20 r: *Robbert is gegaen met ancker met al.*

En hier ben ik aan het einde gekomen van mijne voornaamste opmerkingen aangaande de verklaring van den tekst. Ze zijn voortgekomen uit liefde voor Hooft's werk en uit belangstelling in deze vlijtig bewerkte uitgaaf.

Indien ik hier en daar den spijker op den kop mocht geslagen, en de moeilijkheid van eene duistere plaats mocht weggenomen hebben, dan zou ik mij zeer verheugen daardoor, als een klein bewijs van erkentelijkheid, iets aan Dr. Leendertz terug gegeven te hebben voor al het wetenswaardige en belangwekkende, dat hij ons in deze nieuwe uitgave heeft geschonken.

Amsterdam, October 1896.

F. A. STOETT.

In de brieven van Jan de Wit, IIIe dl. bl. 16, komt een brief voor, op den 19 februari 1655 door den ambassadeur Nieupoort uit Londen geschreven, en daarin leest men deze woorden: „ende vertrouwende, dat UEd. Gestrenghe de langhgewenste vrughten heeft gesmaect, sal ick deselve op dat werck soodanigen succes wenschen, als daer de Heere Cats mij met een statigh aengesight in het Collegie van de Heeren Gecommitteerde Raeden, even nae dat ick getrouwt was, mede geliefde te feliciteren, namentlijk, dat Uwe Edd. malkanderen mede tot flenteren moght verslijten.”

Jan de Wit werd door Cats dus niet gefeliciteerd,²⁾ maar door Nieupoort, en deze deed het met een aardigheid, die hem vroeger Cats gezegd had.

Zie in den brede *De Navorscher*, 1875, 391/2.

¹⁾ Hooft, *Gedichten* I, bl. 111.

²⁾ Vgl. van Lennep, Jonckbloet, Busken Huet, enz.

LICHTENBERG OVER OPVOEDING.

Ueber die Erziehung soll man nicht räsonniren, sondern erst Erfahrungen sammeln, *welche Nation die grössten, activsten Leute hervorgebracht hat*, nicht die grössten Compilatoren und Bücherschreiber, *sondern die standhaftesten, die grossmüthigsten, in künsten geschicktesten u. s. w.* — Das möchte doch wol die englische sein.

Es war ein vortrefflicher Junge; als er kaum sechs Jahre alt war, konnte er schon das Vater Unser rückwärts herbeten!

Wenn man nur die Kinder dahin erziehen könnte, dass ihnen *alles Undeutliche völlig unverständlich wäre*.

Es ist ein schlechter Sohn, wenn ein Junge, auf den man etwas verwandt hat, am Ende ein Poet wird. Eltern, die bemerken, dass ihr Junge ein Poet von Profession werden will, sollten ihn so lange peitschen, bis er das Verse-machen aufgibt oder bis er ein grosser Dichter wird.

Nachdem die Welt schon so lange gestanden hat, scheint es fast unnöthig, am Menschen weiter zu künsteln. Man lasse die Kinder so viel als möglich thun, und *halte sie immer zu ältern, als sie selbst sind*; man schwatze ihnen nicht viel von grossen Männern vor, sondern halte sie womöglich an, andere zu übertreffen. Wer immer angehalten wird, seine Spielkameraden zu übertreffen, der wird im vierzigsten Jahre alle seine Collegen übertreffen. Aus der Schule von Eton und West-Minster kommen Leute, die alles andere lieber thun, als schwatzen.

Wenn ich mir ein Vergnügen machen will, so denke ich mir einen von unsern fünfzehnjährigen gelehrten Knaben in die Gesellschaft eines fünfzehnjährigen Engländers, der aus der Schule von Eton zurückkommt; den ersten im Haarbeutel, gepudert, demüthig und gespannt auf den mindesten Druck mit einer Menge Gelehrsamkeit loszubrechen, in seinen Meinungen schlechterdings nichts anders als der kleine schlecht copirte Papa oder Präceptor, ein blosser Widerschein, bewundert bis ins sechszehnte Jahr, im siebzehnten, achtzehnten, neunzehnten, zwanzigsten mit Erwartung und Stille angesehen, da indessen das auf hohlen Grund aufgeführte Gebäude zu sinken anfängt, im zweiundzwanzigsten, dreiundzwanzigsten u. s. w. ein mittelmässiger Kopf, und so bis ans Ende. Der Engländer hingegen hat sein reines lockiges Haar um die Ohren und Stirne hängen, die Miene blühend, die Hände zerkratzt und auf jedem Knöchel eine Wunde; in seinen Meinungen ist er bestimmt und eigen, irrt sich tausend Mal, aber verbessert sich selbst.

(Ausgewählte Schriften. Ed. von Reichel, bij Reclam.)

KLEINE MEE-DELINGEN OVER BOEKWERKEN.

Dr. W. STREITBERG, *Urgermanische grammatik, einföhrung in das vergleichende studium der altgermanischen dialekte.* — Heidelberg 1896.

Streitberg's Urgermanische grammatik is het eerste deel van eene „sammlung von elementarbüchern der altgermanischen dialekte,” welke door hem met medewerking van vijf andere geleerden wordt uitgegeven en waarvan sedert nog een deeltje (Altisländisches elementarbuch von Dr. B. Kahle) verschenen is. Het doel dezer verzameling is volgens de aankondiging van den uitgever „alles zu bieten, was demanfänger zur gründlichen, wissenschaftlichen kenntnis der älteren perioden der hauptsächlichsten germanischen sprachen von nöten ist.” Sommigen zullen misschien geneigd zijn om het recht van bestaan eener nieuwe serie van Oudgermaansche grammatica's naast de voortreffelijke reeks van Braune te betwisten, wat echter niet volkomen billijk zoude wezen, daar de „sammlung” van Streitberg wel is waar die van Braune geenszins kan vervangen, maar door haar bijzonder elementair karakter uitnemend geschikt is om den beginner tot de studie daarvan voor te bereiden. De namen van Streitberg en zijne medewerkers (Bülbring, Holthausen, Kahle, Michels en Sütterlin) zijn een waarborg van degelijkheid en wetenschappelijken ernst.

Wat nu den eersten band der reeks betreft, heeft Streitberg zijn taak aldus omschreven, „dass die Urgermanische grammatik durch eine systematische vergleichung der altgermanischen dialekte untereinander die allen gemeinsame grundlage festzustellen und das gewonnene resultat in den weitern rahmen der allgemein-indoger-

manischen grammatik einzufügen habe.” Wij hebben dus te maken met een taalvergelijkend werk, dat de verschillende takken der Germaansche linguïstiek met elkander in verband brengt en dat den aankomenden Germanist tevens in de algemeene Indogermaansche taalwetenschap orienteert. Het geeft niet zulk een breed tafereel als Kluge's Vorgeschichte in den Grundriss der germanischen philologie en het is, wat de klankleer betreft, niet zoo uitvoerig als het speciaal daaraan gewijde werk van Noreen, maar het omvat toch alle hoofdzaken der phonetiek en vormleer. Streitberg is met veel overleg te werk gegaan en heeft elke theorie, eer hij die accepteerde, aan een strenge beoordeeling onderworpen: het is slechts een enkele maal, dat hij m. i. in zijn partijkeus niet gelukkig is geweest. Ik voor mij acht het b. v. niet bewezen, dat de labialisatie der velaren vóór oorspronkelijk doffe klinkers in het Oergermaansch verloren ging, en zie in Got. *warms* (S. 123) veel eer het organische ontwikkelingsproduct van Idg. **ghormo-s* (met velare *gh*). Zeer twijfelachtig is ook de verwantschap van Oudn. *þrall* 'dienaar' met Gr. *τρέχω* 'ik loop' (S. 112), daar dit laatste op grond van Armen. *durn* 'pottebakkersschijf' = Gr. *τροχός* wel uit **dhreghō* en niet uit **threkhō* zal moeten verklaard worden. Andere verschilpunten laat ik voor het oogenblik onaangeroerd en liever eindig ik deze aankondiging met te constateeren, dat Streitberg's Urgermanische grammatik een goed boek is en aan allen, die zich met de studie van eenige Germaansche taal bezighouden, onder de oogen behoort te komen.

Amsterdam.

C. C. UHLENBECK.

NIET VAN VAN DAAG OF GISTEREN.

De Hollanderen, — „welker oude zeeden door de sterke invloeyinghe van nieuwe aenkoemelingen, die rechtevoort de inzaeten in getal overwinnen, zoo zeer zijn omgekeerd en verbasterd, dat men Holland nauwlijx langher in Holland zoude kunnen vinden, ofte schier eenighe overgebleevene lid-teykens van de manhaftigheyt der ouder Batavieren, dan in den boesem en in de vuysten van de peek-broeken en zee-vaerende luyden.”

V. SLICHTENHORST, *XIV Boeken v. d. Geldersche Geschiedenissen*, 1653, pag. 81.

VREEMDE WOORDEN.

Tot de onderwerpen die altijd nieuw blijven en van prakties belang, ofschoon er al eeuwen en eeuwen over wordt geredetwist, behoort ongetwijfeld dat van de *vreemde woorden*. Niet minder dan elders heeft de kwestie bij ons de aandacht getrokken. Telkens, na langere of kortere tussenpozen, wordt in boeken en brosjures en kranten de vraag weer gesteld: Waarom geven wij, Nederlanders, toch niet altijd de voorkeur aan echt nederlandse woorden boven bastaarden en indringers? Zou de tijd nog niet gekomen zijn om eens en voor altijd met die vreemdelingen af te rekenen; hun de deur te wijzen en hun plaats te doen innemen door woorden „van vreemde smetten vrij”?

Als ik het wèl heb worden de stellers van die vraag nu in den regel niet met bewijzen van instemming overladen. De afkeer van het onvaderlandse in 't algemeen en van het franse in 't biezonder is bij ons niet zó sterk als b. v. bij de meeste Vlamingen. Maar toch, onze landgenoten zijn in hun hart voor 't grootste deel nog nederlands genoeg om te erkennen dat er veel voor te zeggen is, in de nederlandse taal aan nederlandse woorden de voorkeur te geven. En wie even over de zaak nadenkt, wordt nog versterkt in die goede mening. Zuiverheid van taal... vaderlandsliefde... „dege degelijkheid”... oudhollandse eenvoud en natuurlikheid... Het schijnt bijna overbodig er langer bij stil te staan.

Onder vreemde woorden verstaat men woorden die uit een andere taal zijn overgenomen.

Nu heerst bij het grote publiek vrij algemeen de verkeerde mening, dat men vreemde woorden op 't eerste gehoor en 't eerste gezicht van inheemse kan onderscheiden. En ook wordt dikwels als van-zelf-sprekend aangenomen dat het gebruik van vreemde woorden in vroeger tijd veel beperkter was dan in de laatste eeuwen. Al weet men iets van de „verbasterde rederijkerstaal” en hoe die in de 17de eeuw „geschuimd” werd van „ondiets”, men twijfelt er niet aan dat vroeger, veel vroeger, onze

taal, als ik het zo eens noemen mag, als nagenoeg „chemies zuiver“ kan worden beschouwd.

't Is gemakkelijk na te gaan hoe men aan die opvatting komt. Vreemde woorden hebben veelal iets ongewoons over zich en daardoor iets „nieuws“; men is er niet zo eigen mee als met andere. Die andere doen zich aan ons voor als oude bekenden; de vreemde niet.

Dat er echter onder onze „gewone“ woorden een heleboel zijn, òn-nederlands, òn-germaans van oorsprong, woorden eenmaal even vreemd voor onze voorouders als de allernieuwste en vreemdste het zijn voor òns — dat ziet men veelal voorbij. De vraag is dan ook gewettigd of de meesten die hetzij in stilte hetzij in het publiek woorden afkeuren als *poëet*, *auteur*, *flakon*, *kielogram*, *epistel*, *voile* (om er maar 'n paar te noemen) wel weten dat *dichter*, *schrijver*, *fles*, *pond*, *brief*, *sluier* eveneens woorden zijn van vreemde oorsprong.

Men houdt er niet altijd rekeuning mee, dat onze voorouders eigenlijk net eender hebben gedaan als wij. Wanneer ze een vreemd woord nodig hadden, hebben ze 't genaast. En daaraan hebben wij het te *danken* dat onze taal met een zeer groot aantal oorspronkelijk *vreemde* woorden werd *verrijkt*, als daar zijn:

aap, *aalmoes*, *ambt*, *appel*, *azijn*, *beker*, *dichten*, *disch*, *draak*, *duivel*, *emmer*, *engel*, *ert*, *ezel*, *fakkelt*, *fles*, *klok*, *kachel*, *kaal*, *kalk*, *kamer*, *kar*, *kaas*, *kat*, *kelder*, *kerker*, *kaars*, *ketel*, *kerk*, *kers*, *kussen*, *kist*, *kok*, *kool*, *kop*, *keuken*, *koper*, *kort*, *laven*, *leeuw*, *muur*, *mijl*, *meester*, *molen*, *munt*, *offer*, *pacht*, *pik*, *pad*, *paal*, *pan*, *pand*, *pauw*, *peper*, *plant*, *plukken*, *pond*, *sap*, *schort*, *schotel*, *spiegel*, *stout*, *stippen*, *straat*, *stoof*, *trechter*, *tegel*, *tol*, *vijg*, *vrucht*, *wal*, *wijn*, *zalm*, *zerk*, *zuiver*, *zak*, *zeker*, *zilver*;

beurs, *brief*, *boter*, *elpenbeen*, *erts*, *kapel*, *kelk*, *kluis*, *klooster*, *korf*, *krijt*, *kruis*, *kroon*, *korst*, *lier*, *lelie*, *lijn*, *mantel*, *markt*, *muil*, *mossel*, *natuur*, *non*, *olie*, *orgel*, *paar*, *paard*, *palm*, *peer*, *pijn*, *poort*, *priem*, *post*, *roos*, *schrijven*, *schrijft*, *school*, *spijs*, *steel*, *tafel*, *ton*, *tortel*, *vers*, *venster*, *vieren*, *vlam*, *zegen*, *zijde*;

bark, *beest*, *bever*, *bril*, *buffel*, *bont*, *dans*, *dubbel*, *fijn*, *feest*, *fluit*, *folteren*, *golf*, *grijs*, *grens*, *kabel*, *kaart*, *klaar*, *koppel*, *lamp*, *lans*, *lantaarn*, *mat*, *olm*, *papier*, *pil*, *penseel*, *plan*, *plank*, *prijs*, *pers*, *prins*, *proef*, *pols*, *rol*, *sluier*, *schroef*, *sijs*, *tasten*, *troon*, *trommel*, *toren*, *verniss*, *vorm*;

bas, *bries*, *dok*, *dozijn*, *dubbel*, *folteren*, *gepeupel*, *gips*, *grens*, *kastanje*, *koppel*, *leveren*, *pantoffel*, *park*, *poets*, *simpel*, *soort*, *staat*, *stof*, *troef*;
oester, *fiks*, *uur*, *klas*, *soldaat*, *dolk*, *dans*, *rendier*, *pen*, *tabak*, *foppen*, *beude*, *kanaal*, *vloot*, *grot*, *lijst*, *schets*, *kurk*, *blond*, *bom*, *braaf*,

bres, kroot, koffer, ma, pa, rang, kras, takt, brons, dammen, fabriek, kaste, vest, enz. enz. enz.

Vergelijkt men woorden als de hier genoemde met oorspronkelijk nederlandse (altans germaanse) zoals *aal, akker, arend, brug, geit, gemaal, genoegen, hellebaard, knie, melk, milt, twijfel, woeker*, dan zal op de vraag of de niet-taalkundige Nederlander de ene reeks van de andere kan onderscheiden, beslist ontkennend moeten worden geantwoord. Verschil in oorsprong wordt hier niet meer gevoeld. Woorden als *aap, appel, ezel, kaas*, mogen eerst geheel vreemde woorden zijn geweest en daarna bastaardwoorden: voor òns zijn ze heel gewoon nederlands. En al kan de geleerde die hun stamboom onderzocht, aantonen dat ze uit vreemde talen in het Germaans werden overgenomen — zelfs de haat van puristen strekt zich tot die woorden niet uit.

Maar dan kunnen we ook als belangrijk eerste resultaat vaststellen: Door de *vreemde* OORSPRONG van een woord wordt de afkeer die velen er van hebben niet verklaard, en de zucht om het te verbannen niet gewettigd.

Waardoor dan wel?

Men zal antwoorden: In de eerste plaats door het onduidelijke, dat de nieuwe vreemde woorden hebben, vooral voor het grote publiek; en in de tweede plaats door het hinderlik-onnederlandse in hun voorkomen.

Wat die onduidelikheid betreft. Het is zeker waar dat echt nederlandse woorden als *veld, vuur, hond, kogel, noot, ring, geloof* voor onze landgenoten begrijpelijker zijn dan vreemde als b.v. *anacollema, atocia, curtatie, engareb, karakor, rodondos* en dergelijke. En men hoeft niet eens tot zúlke woorden z'n toevlucht te nemen. De meeste mensen in ons land spreken met meer gemak van *verstaanbaarheid* en *weerkunde* en *waterstof*, dan van *intelligibiliteit, meteorologie, hydrogenium*. Vooral de eenvoudigen hanteren zulke woorden niet met de nodige vrijmoedigheid.

En er is nòg iets dat nederlandse samenstellingen vóórhebben. De samenstellende delen wijzen bijna altijd op de betekenis van de samenstelling. Iemand die b. v. het woord *dorsvloer* zelden hoort gebruiken, zal toch niet vergeten wat het betekent: *dors(en)* en *vloer* herinneren er hem aan. Bij vreemde woorden heeft dat oplossen van een samenstelling in z'n delen veel meer bezwaar. De niet-taalkundige slaagt er zo goed als nooit in.

Maar toch — tòch zou men zich vergissen wanneer men nu meende de algemene regel te mogen opstellen: woorden die wij nog als vreemde

of bastaardwoorden voelen, zijn minder duidelijk dan oorspronkelijk nederlandsche. Want die duidelijkheid heeft met de afkomst van een woord niets te maken. Groter of geringer duidelijkheid is eenvoudig een gevolg van meer of minder *gebruik*. (Bij samenstellingen komt hier natuurlijk ook het gebruik der samenstellende delen in aanmerking.) Als we spreken en horen spreken van *lokomotief*, *waggon*, *portemonee*, *fotografie*, *fotografie-artikelen*, *portret*, *telegram*, *kanapee*, *horloozje*, *boeket*, *dokter*, *revolver*, *revolverpatroon*, *majoor*, *kaptein*, *luitenant*, *korporaal*, *poliesie*, *buro*, *komedie*, *redaksie*, *sent*, *aksijns*, *kompas*, *prezident*, *sekreteris*, *publiek*, *apoteek*, *mediesijnen* — allemaal woorden waarvan de vreemde oorsprong door de meeste Nederlanders dadelik wordt herkend — dan voelen we ons veel beter thuis, en kijken veel minder vreemd op, dan wanneer we goed nederlandsche woorden horen gebruiken als: *bakstag*, *beug*, *blees*, *blein*, *boelmansvorke*, *darink*, *daze*, *doeze*, *draverik*, *drep*, *duist*, *durk*, *gaal*, *gaatstempel*, *gabberen*, *galpen*, *garre*, *gekruch*, *gijk*, *hoornaar*, *hot*, *kaam*, *kalderstok*, *kikkerrit*, *kimmeloos*, *kluun*, enz. enz. enz. Misschien mag ik niet al deze woorden *zuiver nederlands* noemen. Van een groot deel zal de afleiding wel niet bekend zijn; en 't is dus niet onmogelijk dat er een vreemd woord onderloopt. Maar als dat zo is, kan men er zonder moeite honderd "ongewone" nederlandsche voor in de plaats stellen.

Ik meen te hebben aangetoond dat oorspronkelijk vreemde woorden heel dikwels *duidelik* en nederlandsche woorden dikwels *onduidelik* voor ons zijn. Wordt er nu over de onduidelikheid van woorden geklaagd, dan hebben we zowel bij inheemse als bij vreemde, te doen met een gevolg van minder algemeen gebruik. De oorsprong kan ook hier gerust buiten beschouwing blijven.

Wij moeten dan nu wel aannemen dat de tegenzin, door vreemde woorden zo dikwels opgewekt, grotendeels berust op het ongewone, het onnederlandsche dat ze over zich hebben.

Dat ongewone kan liggen in de *klank* en het kan liggen in de *spelling*. En vergis ik mij niet, dan ligt het *voor verreweg het grootste gedeelte* in de spelling. Want onder de klanken die men — oppervlakkig beschouwd — onnederlands zou willen noemen, zijn er verscheidene die wel degelijk in echt nederlandsche woorden worden gehoord.

Daar is de *ch* in "machine", "chocola", "retoucheren", die presies klinkt als de *sj* in *sjobbig*, *sjorren*, *sjouwen*, *sjokken*, *meisje*, *baasje*, *kas(t)je*, *nes(t)je*, enz. Daar is de *g* in *bagage*, *plantaage*, *generen*. Die *g* (*zj*) schijnt wezenlijk iets tiepies vreemds te hebben. Maar wie hem in 't nederlands wil horen, luistere eens (maar hij moet *goed* luisteren)

naar zijn uitspraak van *verbaas je* ("verbaas je daar maar niet over") *maas je* ("maas je die kousen allemaal zelf?") *raas je*, *verlies je*, *vrees je*, *koos je*, (de zachte *zj*, wel te onderscheiden van de scherpe *sj* in 't verkleinw. *haasje*, *baasje*, *Koosje*, enz). De *ai* van "militair", "prairieën", enz., hoort men niet zelden uitspreken in wèrld, kèrel, (pèrel, pèrd).

Daarentegen worden klanken die in 't nederlands *niet* voorkomen, meestal dadelik gewijzigd. Vgl. de *eu* in het Franse *ingénieur* met de klank in ons *ingenieur*; de *on* in 't Fr. *peloton* met de *on* in ons *pleton*; vgl. Eng. *sport* en ons *sport*; *football* en *voetbal*.

Rest dus als hoofdzaak: de *spelling* die ons vreemde woorden vaak doet aanzien met een schuine blik. Dat de invloed van de spelling in deze werkelijk gróót is, kan blijken wanneer men een aantal bastaardwoorden in hun oudere, vreemde spelling en in de nieuwere, nederlandsche, naast elkaar plaatst. Hinderlik zijn *choeur*, *caractère*, *portrait*, *chaise*, *elephant*, *classe*, *valse*, *groupe*, *trône*, *couleur* in nederlandsche geschriften, terwijl *koor*, *karakter*, *portret*, *sjees*, *oliefant*, *klas*, *wals*, *groep*, *troon*, *kleur* er doodgewoon uitzien.

Ligt de gevolgtrekking niet voor de hand?

Als we de vreemde woorden *die we noodig hebben* langzamerhand (maar niet al te langzaam) op z'n hollands gingen spellen, zouden ze er spoedig vertrouwenwekkender uitzien en al heel gauw het burgerrecht verkrijgen. Onze voorouders hebben ons het goeie voorbeeld gegeven (vgl. hiervoor blz. 202). De angstvalligheid die sommigen gevoelen, als er sprake is van het spellen van zulke vreemde woorden als hollandsche (de bastaards worden dan zo maar met de echte kinderen vermengd!) is door niets gewettigd. Uit het voorgaande blijkt genoegzaam dat er onder die zogenaamde "echte" ook heel veel zijn met een balk in hun wapen! De bokken en de schapen zijn hier nu eenmaal niet uit elkander te houden. En wat hoeft het ook? De onmisbare vreemdelingen laten zich heel gewillig naturaliezeren en bewijzen dan volmaakt dezelfde diensten als hun medeburgers, van wie ze alleen door deskundigen (en dan nòg niet altijd) te onderscheiden zijn. Nu staat het in 't eerst wel erg raar, om *sent* te zien in plaats van *cent*, maar 't went even goed als *singel* en *prinses* voor *cingel* en *princes*.

Zodat — de deuren nu maar voor alle mogelijke vreemde woorden wagenwijd opengezet moeten worden?

Dat is de bedoeling niet. Maar laten we, eer we het hebben over het invoeren van *nieuwe* vreemde woorden, eerst nog een en ander zeggen over die reeds ingedrongen zijn.

Op de vraag: wanneer zal men tot het gebruik van een vreemd woord zijn toevlucht moeten nemen? bestaat maar één afdoend antwoord: Als men zo'n woord *nodig* heeft. En dat is het geval, wanneer er geen gelijkbetekenend nederlands bestaat. Ook kan het 't geval zijn wanneer het overeenkomstige nederlandse weinig gebruikelijk is en te ongewoon klinkt.

Regenscherm b. v. is op zich zelf niet minder goed als *paraplu*. Maar het laatste wordt gezegd en het eerste niet. Wie zijn *horloozje zakuurwerk* noemt, zijn *pantoffels huis- of kamerschoenen* (*kamer* is ook al weer een vreëndeling), wie *genie*, *iedeaal*, *gymnasium*, *provinsie* wil verhollandsen, overschrijdt de grenzen van het natuurlijke en loopt gevaar zich belachelijk te maken.

Waar men te kiezen heeft tussen een vreemd woord en een inheems, waar het gebruik beide toelaat, valt er natuurlijk alles voor te zeggen dat men aan het nederlandse de voorkeur geeft. Wie zonder enige reden spreekt van een *kostuum* in plaats van een *pak*, wie een *das* een *cravate* noemt, een *kok* een *cuisinier*, wie het heeft over *arriveren*, *presumeren*, *etaleren*, *pitoyable*, *degoutant*, of wel, als hij eens een paar weken in Duitsland is geweest *niedlich* zegt en *bitte*, *bitte* en *danke schön*, zo iemand geeft zeker minder blijk van beschaving en „algemene ontwikkeling” dan hij wel denkt.

Maar men zij met het afkeuren van vreemde woorden voorzichtig. Dikwels genoeg geven wordeboeken en dwepende taalzuiveraars (het woord herinnert aan een onzindelijk handwerk) als gelijkbetekenend op wat niet gelijkbetekenend is. En wie dat over het hoofd ziet, wie het met de *betekenis* van de woorden niet zo nauw neemt als ze maar zuiver nederlands zijn (hoe ver het met die zuiverheid gaat is ons hiervóór gebleken!) schrijft onnauwkeurig, onjuist, slecht. *Koket* en *behaagziek* dekken elkaar niet. *IJverzuchtig* en *jaloers* evenmin. *Mededinging* en *konkurrent* is niet hetzelfde; *hilariteit* betekent wat anders dan *vrolijkheid*, *kanapee* dan *rustbank*; *nobel* is nog niet hetzelfde als *edel*; *dat is zijn fort* kan men evenmin weergeven door *dat is zijn kracht* als door *daarin ligt zijn kracht*. Ten minste in heel veel gevallen zal men in deze en in duizend dergelijke uitdrukkingen de hollandse term niet in de plaats kunnen stellen van de vreemde. En is dat al waar voor de taal van gewone mensen, in veel sterker mate geldt het voor de taal van artiesten, die niet alleen fijner zijn in hun onderscheidingen, maar ook soms aan een vreemd woord de voorkeur zullen geven om de *klank*.

Ten slotte nog iets over *nieuwe* vreemde woorden. Ontdekkingen op 't gebied van wetenschap, kunst en industrie, allerlei nieuwigheden en uitvindingen worden hier gewoonlijk bekend gemaakt onder uitheemse namen. Zo hoort men in de laatste tijd algemeen spreken van *bacillen* en *bacteriën*, van *serum*, van *carbøl* en *antisepties*, van *telefoon*, *fono-graaf*, *kinetoskoop*, van *acetyleen*, enz. enz. Soms beproeft men wel eens zo'n woord (bijna altijd een samestelling) te *vertalen*; maar dan krijgt men meestal iets raars, iets onbruikbaar, zodat men liever het vreemde woord overneemt.

Hoe komt het toch dat er voor zulke nieuwe termen in het Nederlands zo moeilijk een geschikte uitdrukking te vinden schijnt?

Zou het niet daaraan liggen, dat men gewoon is aan een nieuwe nederlandse samenstelling veel hogere eisen te stellen dan aan een vreemde? Terwijl men van die vreemde gewoonlijk niet eens nagaat wat de samenstellende delen wel betekenen, schijnt men van het nederlandse woord niet meer of minder te verlangen dan dat het een definitie inhoudt. Na vergeefse pogingen om dat onbereikbare doel te treffen, geeft men het dan ook op en neemt men het vreemde woord maar onveranderd over.

Als men er meer op lette, dat we wel nu en dan de betekenis van een samengesteld woord meer of minder duidelijk uit de samenstellende delen kunnen **OPMAKEN**, maar dat zo goed als nooit de betekenis door die samenstellende delen *nauwkeurig wordt aangewezen*, dan zou men minder veeleisend zijn. ¹⁾

Een *visvrouw* is een vrouw *die vis verkoopt*; een *boerevrouw* een vrouw *uit de boerestand*; een *huisvrouw* is de vrouw *van de huisheer* of de *huurderes van een huis*. Zo is *lichtgas* gas *dat men tot verlichting gebruikt*; *waterstofgas* gas *dat uit waterstof bestaat*, *brongas* gas *dat uit een bron opwelt*. Een *kachelpijp* is een pijp die aan een kachel is bevestigd, een *gaspip* een pijp waar het gas doorstroomt, een *siegarepijp* een pijp waar men een siegaar uit rookt, enz. enz.

Enkel en alleen uit de betekenis van de *samenstellende delen* kan iemand de betekenis van een *samenstelling* nog niet met zekerheid opmaken. Die betekenis moet worden gekend, worden meegedeeld of wel hij moet blijken uit het verband. Bij nieuwe samenstellingen mogen we dus tevreden wezen, wanneer de samenstellende delen woorden zijn die in een definitie of omschrijving van het begrip niet gemist kunnen worden en tot de belangrijkste behoren. (Dat de schrijver te zorgen

¹⁾ Vgl. het artikel van Dr. F. Buitenrust Hetteema in *Taal en Letteren* II over *Woordvorming*, vooral blz. 325.

heeft dat hij niet onverstaaubar wordt, hoeft hier niet verder besproken te worden.)

Ter verduideliking nog een paar voorbeelden.

Als iemand niet weet wat *levensverzekering* beduidt, zal het woord hem de betekenis niet doen kennen, al denkt hij er nog zo lang over. Dat met *kindermeel* meel voor kinderen wordt bedoeld, is niet moeilijk te begrijpen; toch doen samenstellingen als *tarwemeel*, *roggemeel*, *havermeele*, *beendermeel* eerst onwillekeurig aan iets anders denken.

Een *stamroos* is een roos op stam; een *teeroos* . . . een roos met teekleurige bloemen; een *maandroos*, een roos die elke (!) maand bloeit. Vgl. nog *herdershond* met *wolfshond*, *tijgerhond*, *bloedhond*, *krulhond*, *schoothond*, *waterhond*, *wachthond*, *karrehond*. Al die samenstellingen zijn naar verschillende analogieën gevormd. Van „definities” is geen sprake.

Zo is dan ook op de vertaling van velocipède door *rijwiel* of *trapwiel* uit een taalkundig oogpunt geen aanmerking te maken, al dienen de wielen van een rijtuig óók om te rijden, en wordt dat van een schare-slijpmasjiene óók door trappen in beweging gebracht. Mocht het gebruik niettemin meer en meer de voorkeur geven aan de „schepping” *fietse* dan zal men zich daar bij hebben neer te leggen. ¹⁾

Naar ik meen is nu ook de weg aangewezen om een stortvloed van (nieuwe) vreemde woorden te ontgaan.

Wie van onze landgenoten het eerst te maken heeft met nieuwe voorwerpen, uitvindingen, stoffen, begrippen of wat dan ook, bedenke *zonder te grote angstvalligheid* een hollandsche naam; als die naam de innige verbinding tussen woordklank en woordbegrip maar bevordert.

Pogingen om vreemde woorden die eenmaal in algemeen gebruik zijn gekomen, te weren, slagen in den regel niet.

Maar schijnen ze ons door hun vreemdheid hinderlik, dan trekken we hun, op 't voorbeeld van onze voorouders, het vreemde pakje uit en geven ze een hollands kleed. 'n Ogenblik lijkt dat misschien nõg vreemder. Maar nu zullen ze al heel gauw niet meer te onderscheiden zijn van oudburgers, en dat kan niet anders dan als een voordeel worden beschouwd.

R. A. KOLLEWIJN.

¹⁾ *Velocipède* (vijf lettergrepen) is voor dagelijks gebruik te lang.

Dat lange vreemde woorden door het publiek knaphandig worden vervormd of verkort, is al dikwels opgemerkt. Eén voorbeeld. Niet lang geleden kwamen op de amsterdamsche trems *passe-partouts* in gebruik: kaartjes, die geldig waren op alle lijnen van de maatschappij. Al heel gauw werd *passe-partout* verdrongen door het nu algemeen gebezigde *pas* of *pasje*.

GRANIDA vers 1332.

Aldus schildert de Voedster de Godin Minerva die (naar ze voorgeeft) Granida is komen halen (we cursiveren er bij):

*Granid' in als ghelijck; van welgheschickte leden,
Van eerwaerdich ghelaet, van trony net besneden,
Van oly-kleurt ghesicht, van dichte vlechten blondt,
Van bleeckheyt des ghedaents, en roo coralen mondt.*

Wat is nu: „bleeckheyt des ghedaents”? In de Granida-uitgaaf, Zwolsche Herdrukken II, wordt deze vraag gesteld, naar antwoord gezocht, maar voldoend antwoord niet gegeven. Zou het liggen opgesloten in de volgende aanhalingen?

Horae Belgicae X, N°. 48 staat: „Dijn schone verwe is bleec gheworden Van overgroter minnen tot mi.” — In Der Jonghe Dochters Tijt-cortinghe (een verzameling vertaalde Italiaanse Novellen, van 1591) bladz. 13 verso: „Alcestes haer comste vernomen hebbende is haer tegen gecomen, niet als een victorieus man, maer als een verwonnen, bevende ende met een bleeck aenschijn, dies de Princesse merckende dat zijn liefde niet vergaen en was, maer eer vermeerdert, heeft haer eerste opset verandert” —: hier staat bleek van liefde dus van een man. En nu de Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijd van Cats, Eerste deel en daarin Liefdes Kort-sprake, bladz. 77 van Alle de Wercken 1656; van de jonge maagd staat daar als volgt: „Isse teer, swack, en bleyck? denckt datse bequamer is om het pack der liefden, als om meulesteen te dragen. Geloof de Medecijnen en Natuyr-meesters, die hier in klaer spreken, en zijn gewoon te seggen:

¹⁾ Pasles couleurs, désirs mal accomplis.
Vrysters, 't bleyck van uwe wangen
Koomt van eenigh soet verlangen.
Fille pasle,
Demande le masle.
Bleycke verwen
Paren of sterven.

Granida is in de uiterste verliefdheid; ze is er al met de herder van door gegaan, men kent het stuk. En de Godin is Granida „in alles gelijk.” „Ghedaent” is uitzien, „voorkomen”, gezichtskleur; vgl. b. v. Geeraerd van Velsen, begin V^{de} Bedrijf „de bleeck ghedaene flaeuw”; en Claechleidt van 1608 „haer gedaente bleeck”, van bestorven wangen. Ook in de Aanteekening in de Herdruk staat al, met verwijzing naar Horatius, Carm. Lib. III, 10, 14 (tinctus viola pallor amantium; Dillenburger haalt hierbij aan uit Tibullus: Sed nimius luto corpora tingit amor): „De Godin is Granida in alles gelijk.” Mogen wij nu, bij Granida, aan „bleek door hartstochtelijke liefde voor Daiflo” denken? Ons dunkt nu: ja. De andere onderstellingen vervallen dan. v. d. B.

¹⁾ Pasle, masle = pâle, mâle.

EEN COMMENTAAR.

In *Taal en Letteren* VII, bl. 96, wordt door v. d. B. uit *Noord en Zuid* XVI, bl. 525, aangehaald: „Zoo verdwijnt dan uit onze beschaafde spreektaal het klankverschil tusschen de *ae* (gerekte open *e*) en de *e* (gerekte gesloten *e*), terwijl het onderscheid tusschen gerekte en korte open *e* zich tegenwoordig nog maar alleen handhaaft bij *vaers*, misschien om verwarring met het homonieme *verzen* te voorkomen”. Daar nu wordt bijgevoegd, dat „commentaar wel overbodig” zal zijn.

Op deze zinsnede uit *Noord en Zuid aldus* aangehaald en losgemaakt uit het verband, waarin zij voorkwam, schijnt mij een commentaar zoo geheel overbodig niet. Vooreerst dan: in *Noord en Zuid* staat niet *verzen*, wat inderdaad onzinnig zou zijn, maar *versch*, dat — daar immers niemand de *ch* uitspreekt — in de beschaafde spreektaal (of althans wat daar gewoonlijk onder verstaan wordt) volkomen homoniem met *vers* zou worden, indien dat laatste niet als *vaers* werd uitgesproken. In *Noord en Zuid* nu werd de opmerking gemaakt, dat uit de beschaafde spreektaal de *ae*-klank meer en meer is verdwenen: *waereld*, *kaerel*, *paerel* en *paers* worden onder beschaafden weinig meer gebruikt [het spreekt van zelf, dat ik dat slechts zeer bij benadering kan zeggen, en dat het bij beschaafden buiten Holland misschien wat anders is dan daar], men zegt nu: *wereld*, *kerel*, *parel* en *paars*. In vroeger tijd kende de beschaafde spreektaal nog meer woorden met *ae*.

Hoe komt het nu, was de vraag, dat bij blijkbare neiging om die woorden niet meer met *ae* uit te spreken, maar de andere, daarnaast heerschende uitspraak met *e* of *a* te verkiezen, *vaers* alleen die *ae* heeft behouden? Het antwoord was: *misschien* om verwarring met het homonieme *versch* te voorkomen. Deze veronderstelling berustte op het waarnemen van het taalverschijnsel, dat onder den naam differentiëring bekend is ¹⁾. Komt in eene taal een woord in twee vormen voor en blijft men beide vormen behouden, dan onderscheidt de spraakmakende gemeente ze door elk van beide in eene bepaalde beteekenis te gebruiken. Zoo kan uit wat etymologisch één woord was lexicografisch een woordpaar ontstaan. Dezelfde neiging tot differentiëeren nu zal omgekeerd ook trachten te verhinderen, dat weinig verschillende woorden met verschillende beteekenis formeel zouden samenvallen door het geringe vormverschil prijs te geven. Zoo kon dan het bestaan van *versch* oorzaak zijn, dat *vaers* zijn *ae* langer bleef behouden dan de andere woorden met *ae*. Dat *vers* en *versch* etymologisch met elkaar niets te maken hebben, doet hier natuurlijk niets ter zaak: de spraakmakende gemeente stoort zich immers volstrekt niet aan de etymologie, die zij niet kent.

Amsterdam, 3 April 1897.

J. TE WINKEL.

¹⁾ Bestaat dit? wordt mij gevraagd. Ter nadere informatie verwijs ik den vrager naar: MISTELI, *Zeitschrift für Völkerpsychologie* XI, 472; DARMESTETER, *La vie des mots* (Paris, 1887), p. 11 vlg., 134—137; BEHAGHEL, *Die deutsche Sprache*, p. 83; BRUGMANN, *Grundriss* I, 463, II 567, 570, 613, 712, 820, 1345 enz.; PAUL, *Principien*, Cap. XIV, *Grundriss* I, p. 205 vlg., 693 vlg.

OVER „DE NEIGING TOT DIFFERENTIÉRING” EN NOCH IETS.

(Aan Prof. TE WINKEL.)

„Zoo verdwijnt dan uit onze beschaafde spreektaal het klankverschil tusschen de ae (gerekte open e) en de e (gerekte gesloten e), terwijl het onderscheid tusschen gerekte en korte open e zich tegenwoordig nog maar alleen handhaaft bij *vaers*, misschien om verwarring met het homonieme *versch* te voorkomen.”

Vroeger zei men *waereld*, *kaerel*, *paerel*, *paers*. Tegen het midden van deze eeuw zijn deze vormen allengs verdwenen en men zei alleen noch maar *wereld*, *kerel*, *parel*, *paars*. Prof. te Winkel beweert nu dat de vorm *vaers* gebleven is en dat . . . misschien opdat er geen verwarring zou komen met *versch* (= *vers*). Er staat „misschien”: Z.H.Gel. onderstelt dus de *mogelijkheid*, meent dat zo iets wel gebeurt.

Laten we ons de zaak nu eens voorstellen. We denken ons een grote halve eeuw terug. Daar horen we nu de mensen rondom ons heen spreken, in hun dagelijks Beschaafd, over hun dagelijkse dingen: „Ja, zo gaat het in de waereld”: „Men kan nooit weten wat voor een onguere kaerel men op zo'n eenzame weg 's avonds tegen komt”: „Koop uw vrouw nu is zo'n snoer paerels”: „Wat heerlike paerse tinten heb je nu in de lucht.” En daar horen we nu, van de jongere mensen vooral, tussen door: „Dit paarse lint zal u beter staan”: „'t Is een parel van 'n meid”: „'t Is een kerel als een boom”: 't Kan raar lopen in de wereld”. Ook vernemen we *perel*, *karel*, *wareld*. Die mensen denken daar niet bij, onwillekeurig vervangt bij hun de ene klank de andere. Alleen in een enkel geval wordt het, bij deze of gene, klaar bewust dat er twee of drie vormen zijn en wordt met bewustheid niet de ene maar de andere klank gezegd. En nooit wordt er gedacht: heeft *wereld* b. v. ook al een andere betekenis. Waarom niet? Omdat het niets schelen kan. Want het spreken gaat uit van de voorstellingen, van de dingen. Als twee spreken dan weten ze waar ze 't over hebben en elk woord staat in 't verband van 't geheel. Zo kan *post* betekenen: betrekking, post van een rekening, post van de deur, plaats, posterijen, postbode, en noch meer. Wat een betekenissen kan, als substantief en als verbum, de klank *baren* niet hebben. Wie vraagt er ooit in 't gesprek: welk *baren* bedoelt u? Wie is het ooit gebeurd, als de ander zei: „En we zetten de toestel op de tafel”, dat hij dan aanvraag: „Wat bedoel-je, de Verleden Tijd of de Tegenwoordige? Maar nu zouden de mensen de vorm *vers* zijn gaan vermijden en zich aan *vaers* gehouden hebben — — — opdat de hoorders niet met *vers(ch)* in de war zouden komen! Daar komt nu

noch bij, dat het ene *vers* een substantief en het andere een adjectief is: „Een mooi *vers* mag ik wel graag eens horen”: „Een *vers* kadetje is niet onsmakelijk”: „Van wie is dat *vers*?”: „Het komt zo *vers* van de bakker.” Even goed zou men 't omgekeerd mogelijk kunnen rekenen, dat de „spraakmakende gemeente” daarom *m'n* voor *mijn* is gaan zeggen, om „verwarring te voorkomen” met *mijn* substantief. Vreemd dat toen *i* (*ij*) tot *ei* (*ij*) ging worden, naast *mijt* = kaasmijt, — *mijt* = hooischelf geen *míte* is gebleven. En ook een vorm *wijwater* is vreemd, n.l. dat ze om „verwarring te voorkomen” met wei-water, niet wíwater zijn blijven zeggen. Uit zulke dingen is te leren dat de „spraakmakende gemeente” niet moet beschouwd, alsof ze uit klassicistische taalgeleerden bestaat.

Nu is dit onze mening: Prof. te Winkel is een zeer geleerd man, van wie ik heel wat geleerd heb en bij wie vergeleken mijn kennis van taal-zaken zeer gering is, maar men kan veel van Litteratuur weten en toch geen verstand hebben van Litteratuur, veel kennis hebben van kunstgeschiedenis of van godsdienstgeschiedenis en toch geen verstand hebben van kunst of van godsdienst; en zo is 't hier ook. Had Prof. te Winkel werkelijk verstand van taal, dan zou hij de Transvalers onze „schrijftaal” niet willen present doen en dan zou hij in het door ons uit *Noord en Zuid* aangehaalde dat „misschien” niet hebben gedrukt. Bij iemand die weet wat Taal is, hoe die in de natuurlijke mens bestaat, kan een onderstelling als die van hem met geen mogelijkheid opkomen. Waar hij aan gedacht heeft is dit: „als ik in school voor de jongens naast mekaar zeg: *vers*... *vers*, — en ik zeg „jongens welk *vers* is nu 't adjectief, 't eerste of 't laatste?” dan kunnen ze dat onmogelijk zeggen... dus 't geeft verwarring.” En daarom nu (voor wie 't niet wist, merken wij 't op), daarom ook moet het ene *vers* met *ch*: als je dan dat tweemaal *vers* op 't zwarte bord zet, dan kun je 't verschil ten minste zien! Daarom is 't ook een grote onvolkomenheid, dat je al die woorden *post* en *baren* etc. etc. niet op even zoveel verschillende manieren kunt schrijven.

Ik wil er dit bij zeggen: dat geleerden uit een school als deze onmogelijk prakties Taalonderwijs kunnen geven, dat ze niets anders zullen doen dan het natuurlijk taalgevoel in de jongens geheel verstikken, en Volksgeest en Litteratuur de grootste scha berokkenen.

Prof. te Winkel heeft nu een nadere verklaring gegeven. Wij moeten hier nu noch even bij stilstaan. *Verzen* in plaats van *versch* is een noodlottige drukfout in de vorige aflevering geweest. Ik ben er zelf van geschrokken. Ik had die paar regeltjes duidelijk geschreven naar de drukkerij gestuurd en geen proef gevraagd. Toch was 't niet erg. Want zoals Prof. te Winkel zelf opmerkt, nu was 't *onzin*. Dit heeft elk deskundige natuurlijk ook begrepen en voor deskundigen was mijn citaat bedoeld. Voor niet-deskundigen is nu mijn uiteenzetting boven en ik denk dat ieder lezer nu van oordeel zijn zal

dat mijn citaat *noch korter* had kunnen zijn. Ik had wel degelijk toegekeken wát ik moest overnemen. Prof. te Winkels opmerking: „uit het verband losgemaakt” — is een welbekende frase van ouwerwets koerantengeschrijf.

Laat ons nu nagaan wat er verder „in 't midden” gebracht is.

Dat *vaers* gebleven is, was „misschien om verwarring met het homonieme *versch* te voorkomen:” „Deze veronderstelling berustte op het waarnemen van het bekende taalverschijnsel, dat onder den naam differentiëring bekend is.” ¹⁾ Daar staat het. Nu weten we dan waar 't op „berustte.”

Wat is differentiëring? Ieder weet wat dialekt is. Dialekt is de biezondere manier waarop een zelfde taal in de onderscheiden streken van het taalgebied gesproken wordt. Alle taal is dialekt naast het verwante dat anders is. Nu kunnen dialekten op elkaar influenceren. Wordt een zeker dialekt b. v. de Beschaafde taal van een uitgestrekt gebied, dan gebeurt het dat in die Beschaafde taal van een oorspronkelijk zelfde woord twee vormen komen: de vorm van het Beschaafde dialekt zelf en een vorm uit een ander dialekt. De beschaafde sprekers in de ene hoek van 't land zeggen de ene vorm, de beschaafde sprekers in de andere hoek zeggen de andere. Dit is geen differentiëring. Maar gebeuren kan het, dat het hele land zowat door *beide* vormen uit de mond van de beschaafde sprekers vernomen worden en dát — met min of meer verschillende betekenis: in dit geval zegt men dat het oude woord zich gedifferentieerd heeft: 't is *twee* woorden geworden *naast elkaar*. Hoe kan dat gebeuren? Op verschillende manieren. Ons beschaafde spreken is van origine Hollands, en Hollands is Frankies. Maar vóór de Franken hebben in een groot gedeelte van Noord- en Zuid-Holland Friezen gewoond en de taal is er gemengd: Fries-Frankies: hierin zijn nu zulke dubbele vormen met verschillende betekenis mogelijk. Verder: op 't laatst van de XVI^{de} eeuw gingen de Noord-Nederlanders meer dan van te voren schrijven. Nu hadden vóór hun de Zuid-Nederlanders meer geschreven en de Noord-Nederlanders, Coornhert b. v., lazen hun boeken. Zuid-Nederlandse, Brabantse en Vlaamse vormen, kwamen nu met ietwat andere betekenis naast Hollandse in de Noord-Nederlandse boeken te staan. En uit de boeken kwam zo'n ontleende vorm dan soms in 't Hollandse spreken. Vooral de dichters hebben van die Zuid-Nederlandse differërende woorden in gebruik doen komen. Nog anders: taal verandert voortdurend, de woorden veranderen, de klanken mèt hun betekenissen veranderen; maar in hun *oude* vorm en betekenis blijven veel woorden dan voortbestaan in spreekwijzen, vaste uitdrukkingen, in zeer spesieale toepassing in een ambacht of wetenschap of zo.

¹⁾ Een van onze redakteurs zette onder het stukje van Prof. te W. als noot bij „differentiëring”: *Bestaat dit?* Hij bedoelde: Bestaat datgene wat *U* zich bij 't woord differentiëring, blijkens uw stukje, denkt? De 'litteratuur' waarnaar ZHG. ons nu verwijst „ter nadere informatie”, is hem op een paar van de oudste na, bekend. Wij verwijzen ondertussen tot nòch nadere informatie Prof. te Winkel naar de feiten die hij in zijn eigen ziel zal kunnen vinden. Als het op *weten* aankomt, — zal men met alle dingen wel bij zijn eigen autoriteit moeten belanden. v. d. B.

En dan, door de bōeken, door allerlei aparte schrift-taal (kanselarijstijl e. a.), door artisten en slechte schrijvers allebei, blijven, naast de jongere, veel oudere vormen in gebruik, en meest dan zò, dat de oude vorm als edeler, of waardiger en deftiger, of beleefder gevoeld wordt, of wel, in verband daarmee, aan de oude vorm is een zekere overdrachtelijke betekenis vast, of hij heeft een zeer spesieale betekenis. Door invloed van 't boek, poëzie, welsprekendheid en mooidoenerij, ook uit behoefte wel, komen zodanige woorden ook in 't spreken; en dan veel als gelegenheidstaal, maar andere worden algemeen en gewoon, weer andere worden het meer of ekstra-beschaafde woord. Hier kan opgemerkt worden, dat niet altijd de verschillende vormen van verschillend dialekt zijn. Een van de vormen kan produkt van analogie-werking zijn in het dialekt zelf. Er is noch meer: taalgeleerden, en andere zich met taal bemoeiende mensen, hebben wel willekeurig onderscheid *gemaakt*, bij dubbel-vormen die *geen* verschil van betekenis hadden: bij sprekers die, door hun opvoeders van de weg gebracht, aanstellerij voor iets moois en nobels hielden, of ook, wat noch niet hetzelfde is, bij mensen die veel lazen, kreeg men zo'n verschil dan ook soms in 't spreken; ja zulke dingen kunnen vrij algemeen Beschaafd gaan worden, n.l. in een verkeerde Beschaving en een verkeerde School. Wij zijn er nòch niet. Maar genoeg voor 't geen te bewijzen is.

Voorbeelden van differentiëring zijn: *buur* en *boer* (*boer* uit oostelijke dialekten); *na* en *naar* (*naar* zuidelik; 't verschil bestaat door invloed van taalgeleerden); *gouden* en *gulden* (*gulden* is in bepaalde betekenis, n.l. van hoogvoortreffelik, etc., uit de oudere taal gebleven); *bord* en *berd* (*berd* in *te berde brengen* over uit de oudere taal); *rechter* en *richter* ('t laatste over door de Bijbel); *klas* en *klasse* (*klasse* als oudere vorm, als boekvorm in verschillende terminologiën b. v. in de Natuurlike historie); *naamloos* en *nameloos* ('t laatste uit de oudere taal overgebleven bij 't te loor gaan van de letterlike betekenis); *broer* en *broeder* (*broeder* de oude vorm als deftiger, in min dagelikse, overdrachtelijke betekenis, door invloed van 't boek vooral bewaard); *koord* en *koorde* (*koorde* als meetkunst-term uit de oudere taal overgebleven); *jonker* en *jonkheer* (*jonkheer* als adellike titel); *juffrouw* en *jonkvrouw* ('t laatste, oude vorm, gebleven als adellike titel); *heidens* en *heidenen* (met *n* een oudere vorm in de plechtige kanselritmen gebruikelik, waarin het niet in de eerste, veel in de tweede betekenis voorkomt); *studies* en *studiën* (de natuurliker en meer losse artist spreekt van *studies*, met de dagelikse *s* van *voorredes*, *types*, *groentes*, *hoogtes*, *appels*, *kinders*; de deftiger, meer afgemeten man van wetenschap gebruikt de *n*-vorm die door kansel, balie en andere deftige plechtigheid, die een tegenzin hebben in dagelikse vormen, iets ongemeens heeft verkrege. En zo, mèer. Ietwat ander soort differentie is er in *kraal* en *koraal*, *pijler* en *pilaar*, *kruin* en *kroon*; in *richel* en *rail*; ook waarschijnlijk in *ambacht* en *ambt*, *geweest* en *gewezen*.

Wat wij in bijna al deze gevallen dus *niet* hebben is dit: 't is *niet* zò, dat de lieden van de „spraakmakende gemeente” de twee vormen in zich hadden en nu een onderscheid gingen maken. De „spraakmakende gemeente”, de

individu's daarvan, had de ene vorm, en de andere is met een vaststaande betekenis, exceptioneel in een uitdrukking blijven staan; of, had de eene vorm, en de andere is aan z'n betekenis gekomen buiten haar om; of, heeft de eene vorm, en kent de andere helemaal niet. En ook bij de wiskunstenaar was het *niet* zò, dat hij twee vormen in zich had en nu aan 't differentiëren ging. De vorm *koorde* kreeg hij, in z'n spesieale betekenis, *bij traditie*. En ook de wetenschaps-man heeft niet gedacht: „o, *studies* en *studiën* — laat ik dat verschillend gaan gebruiken;” en de artist net zo min. Er volgt uit, dat men maar niet zo klakkeloos zeggen mag: in 't spreken van de mensen openbaart zich een *neiging tot differentiëren*. Zo'n *neiging* zou iets psychologies zijn en wel een min of meer bewuste actieveteit, een keuze. Daar nu heeft het niets van.

Prof. te Winkel nu zegt, in 't algemeen: mijn idee, dat mensen die de twee vormen *vaers* en *vers* in zich hadden, vermeden om *vers* te zeggen, opdat ze niet in de war zouden komen met *vers(ch)* — berust op *het* verschijnsel van de differentiëring. Ten opzichte van de gegeven voorbeelden — heeft de differentiëring, zooals ieder zal inzien, niets met zijn *vaers-vers-versch*-questie te maken. Er is net zoveel verband tussen, als tussen een olifant en een lusiefersdoosje. 't Ene zou een psychologische tätigheid zijn, 't ander is heel iets anders.

Maar wij zijn er noch niet.

Is er misschien een ander soort differentiëring? Dat wil zeggen:

komt het voor dat er *in een zelfde individu* twee verwante vormen zijn, oorspronkelijk met dezelfde betekenis, later met verschillende betekenis, en wel zò, dat het verschil in de ziel van dat individu zelf ontstaan is. Dit is een lastige kwestie, geloof ik.

Ik mag mij natuurlijk niet beroepen op *ik ruik* (= ik heb een reuk of geur in mijn neus) en *de roos riekt* (= gèëft een geur van zich) want dit onderscheid is door heren klassicistische taalgeleerden *gemaakt*, en het geldt dus niet.

Hoe is het met *zinneloos* en *zinloos*? Bij mij zelf merk ik dit: ik heb een neiging om *zinneloos* te nemen = krankzinnig en *zinloos* = zonder zin. Dit zit em hierin dat als ik dat „zonder zin” wil uitdrukken, ik *loos* niet zonder enige bewustheid met *zin* komponeer, dat in de zin van „betekenis” springlevend bij mij is. Alleen, het ritme van de zin die ik schrijf, doet wel eens *zinneloos* bij mij opkomen (een analogievorm dan naar die macht van *composita* met epenthetiese *e*) en dan is dat de vorm. Zo komt ook bij dichters *zinneloos* = *zinloos* heel dikwijls voor. Hoe is 't nu, als ik het woord voor krankzinnig gebruik? Dan komt er altijd van zelf *zinneloos* (hoewel dichters ook daarvoor wel *zinloos* nemen), het ritme brengt me nooit in verzoeking om *zinloos* te schrijven. *Zinneloos* vorm ik nooit zelf, en geen wonder want *zin* = „verstand” is niet als zelfstandig woord in me; 't woord bestaat zò maar in me. Is hier nu zo'n *bijzondere acte* van differentiëring? Dat wil zeggen, werkt hier een neiging om twee vormen te onderscheiden? Als ik *zinneloos* gebruik is *zinloos* voor me als niet bestaande en als ik *zinloos* gebruik bestaat

zinneloos niet; zelfs als ik *zin-loos* opnieuw weer vorm, zit daar *niet* achter een idee van „laat ik het van *zinnèloos* onderscheiden.”

Ergo... een *neiging om te differentiëren* is hier *niet*. Dat *zinneloos* en *zinloos* meestal onderscheiden zijn, is daàrvan 't gevolg dat in 't ene woord het oude *zin*, in 't andere 't nog springlevende zit. En zo als met dit, is 't met andere dubbele vormen.

Noch een geval. In sommige uitdrukkingen is het geen *spel* maar *spul*. Differentiëring? 't Feit van twee vormen in bijzondere toepassing. Geen *neiging om te onderscheiden*. *Spul* is met zijn betekenis, uit een andere sfeer van spreken gekomen.

Spel heeft *spelen* en *spellen* met verschil van betekenis, maar ik zou niet graag tot het bewijs gedoemd zijn, dat hier die onderstelde *neiging* aan de gang is geweest.

Toeteren en *tuiten* („de ooren tuiten mij”) is als een dubbelvorm te beschouwen en 't is een aardig geval, maar *neiging om te onderscheiden* heeft er niet in gewerkt.

Prof. te Winkel is noch even ver als daar straks.

En nu b.v. *ruig* en *ruw*. Ik geloof wel dat deze vormen, de ene als oudste en de andere als een analogie, in meer dan één zelfde dialect, in zelfde personen, naast mekaar bestaan en hebben bestaan en er nu een onoorspronkelijk verschil van betekenis is; ook van *bar* en *baar* zal dit wel. Ik kan het niet verklaren hoe zich die betekenissen hebben vastgezet. Maar als ik zie dat in zo tal van verklaarbare gevallen „differentiëring” *niet* is uit een *neiging om te onderscheiden*, maar een min of meer toevallig bijmekaar komen van vormen die al van te voren in betekenis en gebruik verschilden, — dan zal ik voorzichtig zijn met hetgeen mij onduidelik is. Ik zou mij kunnen *denken* dat de oorspronkelijke éne vorm, zoals elk woord, verschillende nuances in z'n betekenis had, dat nu in de klank, in 't bewegingsgevoel van de ene van die eindelijk ontstane dubbel-vormen iets lag, waardoor die zich onwillekeurig, onbewust of met een minimum van bewustheid, met die en die betekenis-nuance verbond. Of ook, dat dit gebeurde door associatieve invloed van een ander, overigens in origine onverwant, maar „anklingend” en zinsverwant woord. In dichter- en in gewone mensenzielen beide zal dit wel zo zijn. Maar... zouden we ook in zodanig geval wel te konstateren hebben: *neiging om te onderscheiden*? Een vorm die anders misschien verdwenen zou zijn, of ook de enige vorm geworden, wordt door een zeer bijzondere invloed, een apart woord tegenover de andere vorm die nu daardòor apart komt. Dit is heel wat anders.

Wat Prof. te Winkel nu in verband met zijn vaers-vers-versch-kwestie over differentiëring zegt, vind ik eenvoudig abacadabra.

„Mijn onderstelling berustte op het waarnemen van het bekende taalverschijnsel, dat onder den naam differentiëring bekend is. Komt in eene taal een woord in twee vormen voor en blijft men beide vormen behouden, dan onderscheidt de spraakmakende gemeente ze door elk van beide in eene bepaalde betekenis te gebruiken. Zoo kan uit wat etymologisch één woord was lexicografisch een woordpaar ontstaan. Dezelfde *neiging tot differentiëren*...”

Wat 'n algemeenheden! Ik ben van oordeel dat Prof. te Winkel nooit over dat „bekende taalverschijnsel” heeft nagedacht. „In een taal?” B.v. in 't Nederlands? Is dat dan een enkelvoudige eenheid? Is het niet een cultuur-eenheid van taal-kringen? Mag men dan ten opzichte van *jonker* en *jonkheer*, *klas* en *klasse*, *koord* en *koorde* zèggen, dat de „spraakmakende gemeente” de beide vormen in haar taal hād en ze uit een neiging tot differentiëren ging onderscheiden? De ene groep werkte op de andere. Ook die term „spraakmakende gemeente” is blijkbaar weer een *frase* in Prof. te Winkels geleerdheid. En nu dat tiepese: „Uit wat etymologisch één woord was, kan *lexicografisch* een woordpaar ontstaan!” Dit is „des Pudels Kern.” Hier heb je een boek. Daar staat op: Woordenboek van de Nederlandsche Taal. Let wel: *De Nederlandsche Taal*. Dat is de taal van Dè Nederlanders. Staat er nu in dat woordenboek *koord* en *koorde*, *zinneloos* en *zinloos*, *gouden* en *gulden* — ja natuurlijk, dan hebben *De Nederlanders* (= spraakmakende gemeente) die dubbele vormen in hūn tåål gehād en die vormen hebben nu verschillende betekenis en dat hebben *De Nederlanders* gedaàn: ergo, heb je in Het Nederlands de neiging om te differentiëren.

Wāt voor een grondslag van ideeën het is waar Prof. te Winkels mening omtrent *vaers-vers-versch* op „berust”, hebben we nu gezien.

Nu komt er wat anders noch.

„Dezelfde neiging tot differentiëren nu zal omgekeerd ook trachten te verhinderen, dat weinig verschillende woorden met verschillende beteekenis formeel zouden samenvallen door het geringe vormverschil prijs te geven.”

Ik moet bekennen dat dit „omgekeerde” mij hoofdbreken gekost heeft. „Dezelfde neiging”: dat de mensen geen *vers* wilden zeggen en *vaers* blēven zeggen om *vaers* niet gelijk te laten worden aan *vers(ch)*; daarin is dus hetzelfde innerlike willen als dat ze (altijd volgens de gecritiseerde leer) twee vormen van 't zelfde woord een verschillende betekenis gaven. Wat wil dus die neiging eigelik? In beide gevallen wordt dit bereikt: dat je twee woorden krijgt, twee verschillende klanken, twee verschillende betekenissen: *gulden-gouden*, *vaers-vers(ch)*. Bij *gulden-gouden* had-je dan eerst verschillende klank met gelijke betekenis en bij *vaers-vers(ch)* had-je verschillende betekenis en de vormen liepen „gevaar” gelijk te worden, nl. *vaers* kreeg *vers* naast zich. In 't eerste geval heeft de „neiging” voor verschil van betekenis gezorgd, in 't andere geval voor blijvend verschil van vorm: dat zou dus het omgekeerde zijn. Maar dit is resultaat en ik vraag nu: dus *wat* wil die „neiging?” Woordenpaartjes maken als *vaers-vers(ch)*; wat anders? Want ik zou nu noch wel kunnen vragen: waartòè die woordenpaartjes? — maar ik kan daar helemaal geen antwoord op bedenken. Iemand zou in verzoeking kunnen komen te zeggen: „om verwarring te voorkomen”: maar als *gulden* en *gouden* dezelfde betekenis hadden dan was verwarring daàrbij onmogelik, en als *vers*

en *vers(ch)* een zodanig verschillende betekenis hadden, dan was daàrbij ver-warring óók onmogelijk.

De „neiging” van Prof. te Winkel bestaat niet. Die weet wat Taal is, is in hem-zelf en in alle mensen, die weet dat de Taal de Taal niet meer zijn zou als 't wèl zo was. En die heeft niets meer nodig dan dat ene aangehaalde zinnetje uit *Noord en Zuid* — zonder commentaar —, om te weten dat Prof. te Winkel van *Taal* eigenlijk niet het minste begrip heeft. Hierin ligt ook niets buitengewoons, 't is zo gewoon mogelijk; en ik zal voortgaan met van Prof. te Winkel, de Geleerde, die veel zaken weet en noch veel meer zaken naar boven zal halen, veel dingen te leren. Maar Prof. te Winkels „leerlingen” zullen, o jammer, voortgaan met de Jeugd en de Staat te bedèrven.

Mag ik eindelijk noch eens vragen: is dat wel zo, dat, terwijl *waereld wereld* is geworden, *vaers vaers* is gebleven en geen *vers* heeft willen worden? Ik hoor haast niet anders dan *vers*. *Vaers* alleen van lieden uit bepaalde streken; en van veel ouwere mensen. Verder beweer ik dat zoals noch niemand in de war is gekomen met *hoop* en *hoop*, *ro(o)ken* en *roken*, *goot* en *goot*, *beet* en *beet*, *meit* (= meid) en *meit* (= mijt), *po(o)ken* en *poten* etc. etc. etc. — ook noch niemand in gesprek of lektuur *vers* en *vers(ch)* door mekaar heeft gehaald. En met de aangehaalde voorbeelden is 't net dezelfde geschiedenis geweest als met *vers* en *vers(ch)*: 't ene woord, b.v. het ene *hoop* klonk anders dan 't andere *hoop*: eindelijk begonnen ze beide met dezelfde klank gehoord te worden: heeft de „spraakmakende gemeente” dat verhinderd? 't is grappig om je daarin te denken, de hele mensenziel wordt dan dadelik een dolhuis.

Noch zijn wij niet op den bodem van de zaak. Maar voorshands is 't zo genoeg.

G.

v. d. B.

Niets karakteriseert scherper de litteratuurbeschouwing van de XIXe eeuw dan de onwil v. d. litteratoren (de napraters en boekjesschrijvers aan kant gelaten) om Cats te lezen en hun onvermogen om hem te begrijpen. Wat een scherp licht ook valt er rondom Potgieter uit de beruchte bladzijden in het *Rijksmuseum*. Het was reactie tegen de periode van 1830, maar ook dit was het, dat Potgieter als Renaissance-man, de „natie” idealiseerend, eigenlijk, buiten het *volk* staande, geen natie had. Die bladzijden behooren op de scholen, H. B. S. en Gymnasium, gecritiseerd, met hãrt. Een veelszins hoogen dunk mag men koesteren omtrent een man en letterkenner als wijlen J. A. F. L. Baron van Heeckeren, die 20 jaar geleden Cats zag en beoordeelde als men zien kan in zijn opstel *Vader Cats*, meegedeeld in *Taal en Letteren* V, 73—106. Een eigen oordeel, tegen Potgieter en Jonckbloet, handhaafde ook een ander man die meetelt: J. T. Oosterman in zijn *Lezing Jacob Cats als volksdichter verdedigd*, 1877. En Halbertsma. Zie nu ook vooral Dr. A. Kuyper, *Het Calvinisme en de Kunst* 31—39, 83—87. Duidelijk merkbaar is het, dat de opinie omtrent Cats verandert. Dit is een teeken dat er veel verandert — in al ons voelen, zien, denken en apprecieeren.

(J. H. v. d. Bosch, Zwolsche Herdrukken, *Granida IIa & b.*, 2^e dr.)

MAERLANT-STUDIËN.

I. DE RIJMBIJBEL.

Maerlants *Rijmbijbel* is, zooals men weet, eene bewerking van Petrus Trecensis z'n *Historia Scolastica*. „Deze Petrus Trecensis ¹⁾ alias Comestor, ²⁾ werd, in 1164, Kanselier der hoofdkerk te Parijs. In deze hoedanigheid verplicht de openbare scholen te bewaken, zocht hij tevens de middelen van onderwijs te vermenigvuldigen, en het voorbeeld volgende van Gratianus die orde gebracht had in het kerkelijk Recht, en van Petrus Lombardus die hetzelfde had gedaan voor de Godgeleerdheid, ondernam Comestor een' dergelijken arbeid voor de Geschiedenis, inzonderheid voor de gewijde Geschiedenis. Namelijk hij verzamelde al de feiten van 't Oude als van 't Nieuwe Testament, en maakte die tot een stelselmatig geheel onder den naam van *Historia scholastica*, aanvang nemende met de Schepping der wereld, en loopende tot aan het einde van de Handelingen der Apostelen.

Uit deze heilige bronnen putte Comestor nagenoeg al zijn stof, zoo nochtans, dat hij hier en daar, de schriften van Flavius Josephus, inzonderheid diens *Antiquitates*, te baat nam, om het ontbrekende aan te vullen, gelijk hij mede, hetzij paraphrastisch in den tekst zelf, hetzij in dusgenaamde *Additiones*, naast den tekst gesteld bij wijze van *Glossen*, geographische inlichtingen gaf, woorden of zaken verklaarde, of duistere plaatsen ophelderde, naar de meening van Origenes, van Hieronymus, Augustinus en andere heilige Vaders. Zoo voegde hij ook bij zijn werk, aan het einde veler hoofdstukken, eenige voorname en gelijktijdige feiten uit de heidensche Geschiedenis, ontleend aan Justinus, Titus Livius of andere schrijvers der Oudheid, maar zeer beknopt meegedeeld, onder den bizonderen titel van *Incidentia*.

¹⁾ Wij volgen hier 't Voorbericht van David, wiens uitgaaf we gebruikten.

²⁾ Trecensis, omdat hij, volgens sommigen, geboortig was van Troyes in Champagne. Zeker is het dat hij in de hoofdkerk dier stad de waardigheid van *Canonicus scholaster* bekleedde, en in 1147, tot die van Deken des Kapittels verheven werd.

Comestor of Manducator, in 't fr. le Mangeur, wegens zijne groote belesenheid. (D.)

De *Historia scholastica* vond algemeen bijval, niet slechts in den tijd van Comestor, maar eeuwen lang na zijn' dood. Zij was het eenigste boek dat door de leeraars gebruikt werd voor het onderwijs der Geschiedenis, en ook, mag men zeggen, het eenigste gezag, waar de schrijvers van lateren tijd zich op beriepen tot staving hunner gezegden. Geen wonder derhalve dat zij, na de uitvinding der Boekdrukkunst, een der eerste boeken was welke door dit nieuwe middel heinde en ver verspreid werden. Reeds in 1473 werd het gedrukt te Reutlingen in Zwaben, vervolgens te Straatsburg in 1483, te Bazel in Zwitserland drie jaren daarna, en sedert nog meer malen te Parijs, te Hagenau, te Lyon, en elders."

Weldra volgden er vertalingen. De eerste was een Nedersaksische berijming, in 1248, op bevel van Hendrik Raspe, landgraaf van Thüringen, ondernomen. ¹⁾ De derde een Fransche vertolking, in 1297, door zekeren Guyars des Moulins, deken van de St. Pieterskerk te Aire in Artois, ²⁾ de tweede de Vlaamsche berijming door Jakob van Maerlant, voltooid in 1271.

De bewerking was een vrije. "Waar Comestor disserteert als, onder anderen in 't begin van het Boek der Schepping, of waar hij uitweidt in allegoriën, of waar hij langwijlig is, als in de beschrijving van het Tabernakel, in de Visioenen van Daniël, en elders: daar onderdrukt Maerlant wat hem nutteloos voor den gemeenen Leser schijnt, of besnoeit het onderwerp, en brengt het in evenredigheid met de andere deelen, enkel opnemende wat rechtstreeks tot de Geschiedenis behoort, en achterlatende wat den samenhang breken of het verhaal belemmeren mocht. Om dezelfde reden maakt hij zelden gebruik van de glossen of *Additiones* des oorspronkelijken schrijvers, maar daarentegen voegt hij hier en daar uittreksels bij uit den Bijbel zelf, dien hij ongetwijfeld onder het oog had, en met den tekst der *Historia scholastica* vergeleek; gelijk hij mede, vooral in de eerste capittels van zijn werk, dikmaals zedelijke toepassingen maakt, vermaningen of berispingen geeft, of zinspelingen afleidt op de deugden en de volmaaktheden der heilige Maagd, waar bij Comestor, niets van voorkomt. Men ziet duidelijk dat Maerlant zich uitsluitend voorstelde een Boek te vervaardigen, 't welk tot onderricht en tot stichting zijner landgenooten dienen zou, waarom hij dan ook de dusgenaamde *Incidentia* van het oorspronkelijke opstel overneemt, en aan het Bijbelsch verhaal eenvoudig toevoegt, als behelzende ook histo-

¹⁾ David III, Voorb. III.

²⁾ *ibid.*

rische feiten welke het nuttig is te kennen, en die meteen de gewijde Geschiedenis in verband brengen met de ongewijde." ¹⁾)

Een vrije bewerking, zooals Maerlants *Rijmbijbel* is, heeft iets voor en iets tegen. Ze heeft in haar nadeel, dat het dus ontstane werk geen volledigen, althans geen juisten blik geeft op de toenmalige kerkelijke wetenschap ten aanzien van de Gewijde Schrift; iets wat wel gezegd kan worden van de door een geleerd kerkelijk persoon geschreven, en door heel 't Westen als een handboek gebruikt compendium als de *Historia Scholastica*. Doch daar staat tegenover, dat de *Rijmbijbel* wegens het doel, dat Maerlant er mee beoogde, meer "volksaardig" is; dat het, ontdaan van wat voor den gewonen lezer te dor, te geleerd of te uitgesponnen was, en vermeerderd met 't geen voor hem van belang en van nut kon zijn, veel meer een getrouwe afdruk is van de kennis, zooals ze, naar Maerlants inzicht, voor zijn volk geschikt en door zijn volk begeerd zou zijn. Voegen we hierbij, dat Maerlant een zuiver nationaal type is met een practischen zin, voegen we hierbij ook nog, dat hij eeuwen lang genoemd en door velen nagevolgd is, — wel een bewijs van zijn populariteit, — verder, dat het volk destijds, veel meer dan in de 16e en 17e eeuw, één was in ontwikkeling en alzoo in literarische neigingen, dan zullen we de historie niet te veel geweld aandoen, als we de volken tusschen de Somme en den IJssel, 's winters bij 't haardvuur, één of twee uren zich zien bezighouden met luisteren naar een der aanzittenden, die uit een geleend of geërfd, of soms wel gekocht fragment of boek, zijn toeoorders Jozefs geschiedenis of Mozes' uittocht voorleest, de beschrijvingen van den Tabernakel of van den tempel uitduidt en de allegoriën of typologische beschouwingen verklaart. Want de historische zin van Maerlant was ook die van zijn volk; de weetgierigheid zocht bevrediging; en het *verstand* vond veel meer genoeg in de zinrijke feiten eener volkshistorie dan de *verbeelding* voedsel vond in de fabelen der verdichte romans. In zooverre heeft Maerlant ons volk leeren denken over zaken die een bolster hebben en een pit. Hij is de grootvader van een breede schaar, die in didactische-moraliseerende poëzie of in hun "spelen van sinne," eeuw op eeuw het volk hebben geleerd en vermaakt, met kennis en leering, met voedzaam deeg en geestrijken wijn als spijs voor gezonde hersens; hij groet nog Cats aan een eeuwenlang verwijderd, maar helderen horizon, en zijn oog

¹⁾ ibid. VII. Wij zouden hier liever gelezen hebben: „en die de ongewijde geschiedenis assimileeren met de gewijde.”

ziet nog in de nevelen aan de kim zijn „sinne-oeffening” samenvloeien met de pseudo-Senecasche figuren op Vondels theater.

De *Rijmbijbel* is niet onze Bijbel, noch de Vulgaat. Evenmin een verkorte, of vereenvoudigde, als de „Bijbel voor kinderen.” Hij heeft een tweeslachtig karakter: is òf geschiedenis, òf geïnterpreteerde historie. Dit lag aan de tijden. Reeds in de eerste eeuwen der Christelijke kerk bracht men den inhoud van 't Oude Verbond in verband met Christus' leven en leer. Men zag in de daden en woorden der aartsvaders, van sommige profeten en koningen, en vooral in de Goddelijke woorden een' verborgen zin, die moest wijzen op de komst, het leven en de werken van den Verlosser. Deze wijze van verklaren was reeds bij de Grieken en de Joden (Philo) in zwang, maar zij werd vooral toegepast door kerkvaders als Origenes, Hieronymus en Augustinus, en leeraars als Petrus Lombardus en Bonaventura, en bracht niet alleen de litteratuur van 't Oude Verbond hoe langer hoe meer in betrekking tot Christus en tot de Kerkleer,¹⁾ maar verklaarde eveneens in Christelijken zin de ongewijde litteratuur. De heele Geschiedenis assimileerde zich met de feiten van 't Christendom. Begrijpelijk: want alle menschen kwamen van één stamvader, en van één God; de Bijbel zelf gaf één genealogie. Verder assimileerde zich het Christendom de heele profane Litteratuur. Apoletisch en demonstratief beide zocht men de Heidenen juist daarin de waarheid van 't Christendom te bewijzen, door aan te toonen, hoe al wat er ooit gebeurd en geschreven was, aankondiging, voorbeeld, naverhaal en overblijfsel van de Goddelijke waarheid van 't Christendom moest zijn. Zeker, er was in de Heidenen oorspronkelijke waarheid; maar 't Goddelijk woord was door de demonen, van den Geest verstoken, verkeerd begrepen en in bedorven zin aan duistere ooren vertolkt.²⁾ Duidelijk waarneembaar werkte, ook in de Heidenwereld, de Logos, vooral in mannen als Socrates.³⁾ Daar kwam nog bij, dat eigenlijk gezegd, de Heidenen hùn wijsheid aan de Joden had-

¹⁾ Typisch-allegorisch is reeds het N. T. (1 Kor. 9 : 9, 10; Gal. 4 : 24; Ef. 5 : 30—32; Hebr. 7.) Zie over Origenes, Augustinus en Gregorius den Groote o.a.: Doedes, *Hermenentiek voor de Schriften des N. V.* Uitvoerder: Keil, *Isagogiek op 't O. T.*

²⁾ Verg. Firmicus Maternus, *De errore profanarum religionum*, c. 21, § 1; c. 22, § 1 en § 20, § 1. — Hier ging het niet zoozeer tegen de nationaal-romeinsche sacra, als wel tegen de vreemde mysteriën. Het *χαίρει σύμψυχο* b. v. zag op Christus als bruigom, het *χαίρει νέον φῶς* op Jezus' gezegde: 'ik ben het licht der wereld', het *θεός ἐκ πέτρος* op Christus als hoeksteen des tempels, etc.

³⁾ Justinus Martyr spreekt reeds van de *σπερματικός λόγος* in zijn Apologieën.

den ontleend. Met dergelijke argumenten verchristelijkte men, met de Israëlitische, de hèle vóór-geschiedenis. Sommige kerkvaders gingen hierin zeer ver. Zoo verklaart Clemens Alexandrinus ¹⁾ alle Heidensche wijsheid uit tweeërlei bron af te leiden: De zonen Gods ²⁾ vereenigden zich immers met de dochteren der menschen? Welnu, die zonen Gods waren toch de engelen; en die namen die dochteren nu in, door haar *hun* hoogere kennis mee te deelen of te beloven; en dit plantte zich voort; alleen . . . die engelen hadden zelf maar een onvolkomen begrip; vandaar, dat de boosheid op aarde toenam. En dan: ³⁾ had Plato zijn heele filosofie niet uit het Oude Verbond? had Homerus hieruit niet al wat er in zijn poëzie voor verhevens was, en Demosthenes niet zijn mooiste woorden? Dankte Miltiades zijn militaire bekwaamheden niet aan een aandachtige studie van de Pentateuch, en was het strijdplan van Marathon niet gebaseerd op Mozes' strategische regelen? De geschriften der kerkvaders ⁴⁾ zijn vol van aanwijzingen, hoe de oude redenaars, dichters en filosofen uit Mozes vooral geput hadden. ⁵⁾ En we weten, waarom 't was te doen: om de Heidenen perplex te slaan, werden ze omringd met een allesoverstelpende muur: één waarheid was er, het Christendom, en alles wat was, geweest was en komen zou, liep feitelijk uit op dat ééne ware Christendom.

In de M.E., toen de kerkelijke overlevering, in de *regula fidei* vastgelegd, toetssteen werd voor de exegese, mochten in de compileerende werken nadere bevestigingen en kanteekeningen op de patristische uitleggers niet ontbreken. Wat meer is, vooral Virgilius en ook Ovidius' *Metamorphosen* ⁶⁾ werden een onderwerp van christelijk-exegetische studie; uit Aristoteles' werken werden wapens gesmeed ter verdediging van het Christendom tegen het Averroïsme en andere pantheïstische richtingen, en uittreksels uit oude schrijvers, als „Bloemen”

¹⁾ In de *Σπρώματα*. ²⁾ Zie Gen. 6 : 2 en 4.

³⁾ Zie *Σπρώματα* V, en I : 22 (aangehaald bij Lecky, *History of European Morals from August to Charlemagne*).

⁴⁾ Verg. Eusebius. ⁵⁾ Lecky verwijst naar Waterland, *Charge to the Clergy of Middlesex*, 1731, dl. VIII. (O. a. Pythagoras was een besneden Jood. Plato had in Egypte onderwijs gehad van Jeremia). Zie ook bij Lecky over den invloed der Sibellijnsche boeken tot in de 17^e eeuw.

⁶⁾ Virgilius was in de M.E. de profeet van 't Christendom. Men weet: Vergilius werd Virgilius, omdat de naam in verband werd gebracht met Virgo (de spruit van Jesse!). De assimilatie begint reeds bij Lactantius en Augustinus. Vermaard zijn de 4^e ecloge, en b. v. de metenaar in Aeneis II. Vgl. Dr. J. Classen, *Die Aeneis, die vierte Ecloge und die Pharsalia im Mittelalter*. — In de 14^e eeuw had zich Thomas Anglicus door zijn allegorische Christelijke verklaring van de *Metamorphosen* beroemd gemaakt.

ter leering in gezaghebbende werken verzameld. Vooral was dit het geval in de 13^e eeuw, een tijdperk, waarin op het voetspoor van Anselmus en Hugo, vooral door Bonaventura, aan 't gemoed en de verbeelding een ruimer gebied werd toegewezen ter bevordering van 't godsdienstig leven, dan tijdens de almacht der wijsgeerige scholastiek aan bespiegeland geloof en innerlijk betrachten gegund werd. ¹⁾

De mystiek, in hare behoefte om het goddelijke te aanschouwen, zoekt voor het afgetrokkene een tastbaren vorm, voor de geestelijke gedachte een zinnelijke voorstelling. Zoo moest dan ook Maerlant, die zich zoowel in zijn wetenschappelijke als in zijn lyrisch-didactische werken veeleer gemoedelijk-godsdienstig dan dogmatisch-theologisch toont, zijn toevlucht nemen tot de geschiedverhalen des bijbels om vormen te vinden ter verzinnelijking van de godsdienstige denkbeelden. En dat zou hij dààr des te eer, waar hij zich voorstelde, zijn landgenooten te stichten met kennis en leering: ze nader bij God te brengen, omdat zij uitteraard veel meer gebaat waren met onderricht, dat het gemoed en de verbeelding kon bevredigen, dan met theologische kwestien en geschiedkundige bijzonderheden, die slechts de rede raken of 't geheugen bevrachten. Dààrop, — we zagen het bij David, — is Maerlant uit: het ongewijde met het gewijde samen te voegen tot ééne openbaring van Gods Almacht en goedheid, als één allesomvattend bewijs van Zijn Gave in Christus. Hij schreef historie en moest zich houden aan een niet te verbreken leidraad; maar zooveel doenlijk verbande hij wat met zijn bedoeling streed, omdat doode stof niet alleen onnoodig bezwaart, maar ook de harmonie van 't Geheel moest schaden.

Uit de „Genesis” spreekt al dadelijk de Drieënheds-leer. ²⁾

Zoodra de wereld uit het niet te voorschijn zal komen op den geopenbaarden Godswil: „Daar zij licht!” ³⁾ — onderschept het Kerkgeloof de uiting als klank en metamorfoseert haar in den tweeden Persoon der Triniteit. Het Goddelijk Woord (de Logos) is Christus Demiurgos: „Twort Gods, dat is die Sone.” ⁴⁾ En zweefde in den beginne Gods Geest op de wateren, ⁵⁾ dan was, — zegt Maerlant, — het watervlak, dat vóór den derden dag het droog bedekte, het door den Heiligen Geest (Gods wil!) ⁶⁾ gewijde doopsel, dat reeds bij voorbaat al wat de

¹⁾ Over deze eeuw: Prof. Dr. J. te Winkel, *Maerlant's Werken beschouwd als Spiegel van de dertiende eeuw*, 2^e omgewerkte druk, 1892. Hoofdst. Maerlant en het Godsdienstig Leven.

²⁾ Te Winkel, *Maerlant's Werken* enz. Over de Drieënhed, bl. 102 vgg. ³⁾ Gen. I, 3.

⁴⁾ *Rijmb.*, vs. 139. ⁵⁾ Gen. I, 2. ⁶⁾ *Rijmb.* vs. 132.

aarde aan kruid zou schieten en als levend gedierte zou dragen, den Goddelijken zegen gaf op 't werk van Zijn Heilige handen! ¹⁾)

Al dadelijk verplaatsen ons deze woorden in dogmatische stellingen en in de mystiek van 't in de 13^e eeuw zoo krachtig levende Katholicisme.

Gods drievuldigheid namelijk openbaarde zich in velerlei zin: niet alleen aan de menschenlijke rede, maar ook in de schepping der wereld, en in die van den mensch zelf. ²⁾) Zoo is in den mensch een *kunnen*, een *kennen* en een *willen*. Daaraan beantwoordt ook de Godheid, in 't vormen van het Heelal. Drie oorzaken toch zijn hierbij werkzaam: de Goddelijke *Macht*, haar *Wijsheid* en haar *Liefde*. De Macht nu gaat uit van de Godheid, als Vader, de Wijsheid vloeit voort uit de Godheid als Zoon, de Liefde uit de Godheid als Heilige Geest. ³⁾)

Nu eens wordt de Drievuldigheid door de rede verklaard, dan weer door de verbeelding gezien. „Waarom,” zegt Maerlant, „vraagt God: „Laat ons menschen maken? En tot wie zegt Hij dat? — Omdat hier „drie personen zijn; hier spreekt de Triniteit. En 't is geen geringe eer „voor den mensch, dat hier, bij 't plan om hem te formeeren, onder- „ling overleg wordt gepleegd.” ⁴⁾) — „Let ook op, dat 's menschen „waardigheid boven de andere levende schepselen op drieërlei wijze „uitkomt. Vooreerst in den weelderigen rijkdom van zijn levens- „gemakken.” „Tweedens door den raad en 't overleg der Goddelijke „Drievuldigheid. Ten slotte, doordat alle levende wezens in zijn hand „zijn gegeven.” ⁵⁾)

Maar ook zagen we in het scheppingsverhaal, geloof en verbeelding een wijdende kracht toekennen aan het water, een kracht, die het eerst later in den kerkelijken eeredienst zou ontvangen bij een der Sacramenten.

¹⁾ vs. 130—136.

²⁾ Zie blz. 105, noot 1 bij Te Winkel, *Maerlants Werken*. Het onderling vergelijken van Mikrokosmos en Makrokosmos heeft de heele M.E. dōdër plaats, en komt ook nog als nagalm in onze renaissance-litteratuur voor. Een beknopte, maar opmerkelijke beschouwing vindt men in Vondels *Gulden Winckel* I. Vgl. ook Hoofts „*Baeto*”. Lactantius (*De origine erroris*, c. 12) schijnt in de christelijke litteratuur het eerst de meening uitgesproken te hebben, dat ons lichaam door God uit de vier elementen is geschapen: *nam terrae ratio in carne est, humoris in sanguine, aëris in spiritu, ignis in calore vitali*. En wat het Mikrokosmos betreft: — — *in hac igitur societate coeli atque terrae, quorum effigies in homine expressa est* — —. Maar ook dit was heidensche overlevering.

³⁾ Dr. Pierson, *Gesch. v. h. Katholicisme* III, blz. 151—152. Dr. J. te Winkel, blz. 104—105.

⁴⁾ vs. 311—317.

⁵⁾ vs. 330—343. Verder ligt er een diepe zin in de drie vloeken over de „slang” (zie blz. 238); in de drie engelen, die Abraham bezochten en Isaäcs geboorte voorspelden (vs. 1780—'82); in de drie mannen, die met groot gevaar voor David water putten uit Betlehems bron (zie blz. 227).

Niettemin, het geloof aan het heiligend vermogen van het water is zeer oud. We vinden het reeds bij de eerste apologeten der Kerk. — „Denkt Thales van Milete,” — aldus Minucius Felix, „veel anders” „dan wij, als hij het water den aanvang der dingen noemt, waar wij” „verkondigen dat God de Geest is, die alles uit water formeerde?”¹⁾ — Wat zegt Tertullianus? — „Voorwaar, niet de zedelijke eigenschappen” „brengen bij den doopeling de geestelijke veranderingen te weeg, maar” „’t water zelf, niet door de onmiddellijke werking der Godheid, maar” „alleen door de kracht, die er bij de Schepping aan verleend” „werd!”²⁾

„En met reden” — beweerde hij, — „had het water die kracht.” „Het bestond reeds in al de volheid zijner volkomenheid, terwijl de” „aarde nog begraven lag in den nacht van den chaos, de lichten nog” „in ’t aanzijn moesten worden geroepen, geen levende ziel nog de” „eeuwige eenzaamheid had aanschouwd. Wat was er destijds anders dan” „’t water, dat de aarde wijden kon tot den door God verkoren troon?” En ook: „de wateren waren ’t, die hemel en aarde scheidde. Het” „water was reeds met leven vervuld, toen de aarde nog dor en levenloos” „was. En zelfs de aardklomp, waaruit de Godheid de menschelijke ge-” „daante zou vormen, moest kneedbaar worden gemaakt door ’t weekende” „vormende vocht.”³⁾

Trouwens, de gansche opvatting bijkans van ’t O. T. is typisch-allegorisch. Christus prae-existeert in de aartsvaders, Maria, de moeder Gods, in hunne moeders, terwijl ook andere feiten en toestanden in het leven dezer oud-Bijbelsche figuren op den namaals te komen Verlosser wijzen.

Adam reeds voorspelt Christus. „Van oorsprong was hij zoo rein moge-” „lijk, en niet uit ouders geteeld. Wel was hij daarentegen geformeerd uit” „het stof van eene aarde, die nog nooit tevoren geploegd of gespit was,” „waarop nog nooit door menschelijken arbeid de zweetdruppel was ge-” „vallen, wier Goddelijke reinheid nog niet door misdaad was ontwijld,” „noch ooit bezoedeld door het bij broedermoord gestorte bloed. Geen” „scheppingsstof kon reiner zijn, aan geen onbesmetter bestaan een oor-” „sprong geven.”

¹⁾ *Octavius*, cap. XIX.

²⁾ *De Baptismo*, cap. V—VIII.

³⁾ *ibid.* Deze opvatting moest aanleiding geven tot het geloof aan ’t drijven der heksen. Wat onheilig was, werd door het water afgewezen, en kon niet in de diepte verdwijnen. Binofeldius, *De confess. Mal.*, pag. 315, bij Lecky, *Hist. of the Rationalism in Europe.* — Vandaar het verschijnsel, dat in vele legenden betooverde menschen hun menschelijke gedaante terug kregen bij het oversteken eener rivier. *Ibid.*

„Hoe wijst dan die eerste mensch op den adel der Christus-natuur! „Ook Hij is rein van oorsprong. Niet zooals de andere vrouwen, be-„hoefde de Moedermaagd de onkuische aanraking des mans. Neen,„ „ofschoon zij had ontvangen, bleef zij onbevlekt; ofschoon zij had ge-„baard, was zij ongerept.”

„Nog meer! Want op wien wijst Adams geboorte ten zesden dage„anders, dan op onzen Heiland, die de Wereld van zonde zou redden in„de 6^e eeuw?”¹⁾”

In den lof op den reinen oorsprong van Christus uit de kuische Maria-maagd, ligt een duidelijke verheerlijking van de *ascese*. Telkens komt dit op verschillende plaatsen uit. Als Sara als moeder van Christus typeert, dan is het hierom, omdat ze op hoogen leeftijd, tegen den gewonen loop der natuur, zwanger van Isaäc ging.²⁾ 't Biezen kistje, van buiten belijmd, bepikt en „begrijmt”, zoodat het veilig voor 't binuendringende water, Mozes naar 't oeverriet dreef, is daàrom zoo typisch, omdat evenmin Maria gedoogde, dat haar lichaam, 't welk een kostbaarder last tot het menschdom zou brengen, ooit voor 't bederf der zonde toegankelijk zou zijn.³⁾ Ook 't braambosch, onverteerd in 't felste vuur, verbeeldt Maria, die in de branding der wereldsche lusten, ongerept, en van zonden onbesmet kon blijven; wat meer is, voor haar is dat vuur als de Heilige Geest, die door Gods genade haar sterk maakt en zuivert in den wereldschen strijd.⁴⁾ Dan: 't manna brood, waaruit van zich zelf, „sonder vader” de worm wies, beduidt haar lichaam; 't insect is Christus' vleesch.⁵⁾ Niet minder de staf van Aäron, die „jeghen nature” bladeren, bloemen en vruchten dragend, de Maagd voorspelt, die „sonder mans scoud,” slechts door de macht Gods, Zijn Zone droeg.⁶⁾ Ook Gideons wollen vlies, dat zacht en blank, op heimelijke wijs den hemelschen dauw opving; zooals ook 't lichaam der Moedermaagd zuiverder werd, doordat het den haar heiligenden Zoon in zich nam.⁷⁾ En

¹⁾ vs. 683—698. Tot toelichting diene, dat Maerlant (en natuurlijk heel de M.E.) de wereldgeschiedenis verdeelen in zes eeuwen: vijf oud-testamentische en één Christelijke. Ze zijn: 1. van de Wereldschepping tot Noachs dood (2277 jaar). 2. van Noach tot Abraham (945 jaar). 3. van Abraham tot David (920 jaar). 4. van David tot het begin der Babyl. ballingschap (485 jaar). 5. van de Babyl. ballingschap tot Christus' geboorte (577 jaar). — Eén of twee dezer gedeeltelijke opgaven sluiten niet. De slotsom moet zijn 5199 jaar. Deze tijdrekening wordt toegeschreven aan Eusebius van Cesareë (zie *David III*, blz. 390). Overigens was men zeer secuur in deze opgaven. O. a. wordt de schepping der wereld, door M. op 17 Maart gesteld.

²⁾ vs. 1809—'30.

³⁾ vs. 3471—'88.

⁴⁾ vs. 3651—'70.

⁵⁾ vs. 4375—'82.

⁶⁾ vs. 5849—'54.

⁷⁾ vs. 7523—'34.

wijst ook niet het water uit Bethlehems bron, door David geweigerd, en niet door zijn lippen beroerd, op 's Heeren Moeder, die eveneens zich afwendde van den man, om zich alleen te wijden aan God? ¹⁾ En wie zou Abizag, die dag en nacht den koning koesterend diende, en toch ongerept bleef, anders voorspellen dan Onze Vrouwe, die met een allesopofferende toewijding God diende, en heden nog voortgaat te dienen? ²⁾

Behalve de heiligmakende kracht van de ascese, ³⁾ treft ons, hoe zeer de beteekenis van het wonderdadige gezocht wordt in het tegennatuurlijke. Wat volgens den gewonen loop der dingen geschiedt, is wereldsch en menschelijk; het ingrijpen in dien gewonen loop moet getuigen van de tusschenkomst eener boven wet en regel heerschende Hand. En om nu dat wonderdadige des te meer te verheffen; om het Goddelijke, dat zich in die wonderen openbaart, te hooger boven 't gemeene menschedom te stellen; om het ongeschokt te houden Geloof in Gods Almacht op de onoverkomelijke kloof te wijzen, die het menschelijk-aardsche onverzoenlijk van het Hemelsche scheidt, wordt juist tegenover het tegennatuurlijke, — als een uiting van den krachtig ingrijpenden Godswil in den voorgeschreven wereldloop, — het wet geworden, het eeuwig menschelijke, tot een onafwijsbaar na te volgen gedragslijn aan 't sterfelijk geslacht voorgeschreven, wordt juist het tegennatuurlijke, als nefas, in den mensch met onverbiddelijke gestrengheid gewraakt en gestraft.

Met andere woorden, het Joodsche rigorisme wordt in de gewijde litteratuur der M.E. nog verscherpt. Men kent de historie van Sodom. Welnu: „zóó zwaar strafte God de bewoners dier streken, dat zelfs in” „het water der zee, waarin het land verkeerde, geen visschen of vogels” „leven konden, zóó zout en doodelijk was 't; geen schip kon er in” „varen, geen voorwerp er op drijven; ja, alles wat levenloos is, verzonk;”

¹⁾ vs. 10755—'72.

²⁾ vs. 10878—'89.

³⁾ Maerlant, sterk ascetisch, roemt kuischheid hoog. Om uit te laten komen, wat Sara opofferde, door aan Abraham Hagar aan te bieden, zegt M.: „Huwelec was doe bekant | Voor shelechste leven dat men vant.” Dit doe wijst er op, dat M. in *zijn* tijd volstrekke onthouding het heiligste leven vond. Doch daarom is 't huwelijk nog geen zonde. 't Is door God ingesteld (Gen. II, 18; *Rijmb.* vs. 522—'26.) Ook had God gezegd: Weest vruchtbaar, en vermenigvuldigt! (Gen. I, 28; *Rijmb.* v. 365. En, — „God ne hiet noyt zonde doen”. (vs. 372.) Zij, die dus 't huwelijk zonde noemen, en wat erger is, de knapen, om ze voor 't zondigen te behoeden, gaan schenden (!) zullen dus moeielijk vergiffenis bekomen. (vs. 366—'71.) Ook Adam stelde het huwelijk in. (Gen. II, 23, 24; *Rijmb.* vs. 577—'84.) Maar 't moest kuisch blijven.— Over Maerlant en 't zedelijk leven: Te Winkel, blz. 166—182. Aan de geestelijkheid stelde M. hooge eischen. Vandaar zijn verwijten: vs. 5260—'64 (simonie); 5356—'58 (dronkenschap); 5398—5406, 10090—'98 (onreinheid); 13322—'28 (geldzucht); 15257—'63 (trots). Over de Geestelijkheid, en Maerlant's verhouding in zijn litteratuur tot de Geestelijkheid, in extenso: Te Winkel, blz. 183—242.

„brandend bleef een licht er op drijven, uitgedoofd, verdween het;“ „zelfs de oevers waren vervloekt; aan de boomen hingen appelen, die“ „tot aan hun rijpheid groenden, en toch, rijp geplukt, niets anders“ „dan asch bevatten.“¹⁾

Waarom Lamech zeventigmaal zevenmaal werd gewroken, en Kaïn zevenvoudig, terwijl de eerste „wel een' man doodsloeg om zijne woude en een' jongeling om zijne buile.“ maar toch Adams zoon nog wel zijn' broeder vermoorde, werd door het Middeleeuwsche geloof zonder nadere bijkomende omstandigheden niet voldoende verklaarbaar gevonden. Doch er is meer, wat Lamech bezwaart. Hij was voornamelijk daàrom een „quaet man,“ omdat hij de eerste is geweest, die twee vrouwen nam, terwijl God immers tevoren had vastgesteld, dat man en vrouw één vleesch zouden zijn, zonder er bij te voegen, dat dit ook het geval met één man en twee vrouwen kon zijn.²⁾ Maar ook, al is de bigamie der eerste menschengeslachten geen zonde, dan nog is het „quaet“ zijn van Lamech een *moeten*. Want Lamech is uit het geslacht van Kaïn, het zevende zaad van Adamswege. Maar uit een ander, ook zevende zaad van Adam, den deugdzamen Seth, sproot Henoch voort, die wandelde met God. Kaïn nu typeert het kwaad, dat het goede, in Abel vervat, overheerscht; 't geslacht van Seth is voor edeler geboorten bestemd en zal op zijn beurt het kwaad overwinnen. Nu ziet men het parallelisme tusschen Henoch en Lamech. Nu voelt men, hoe licht de rede een nader verband kon zoeken tusschen het *zevenvoudig* bij Kaïn en het *zeventigmaal zevenmaal* bij Lamech. Hoe edeler Henoch, hoe slechter Lamech,³⁾ en daarom zou Lamech de man zijn, voor wien als moordeenaar van Kaïn de zevenvoudige straf was weggelegd, die door God was

¹⁾ vs. 1911 vgg. Ook wordt uitvoerig de zware straf der Benjaminieten van Gibea verhaald. Ook zij wilden met den man uit Levi's stam de „sonde jeghen nature“ bedrijven. Doch ook (Richt. 19 zwijgt daarvan) met „Des ghaests wijf, daer si mede daden | Haren wille sonder ghenaden, | Eñ niet als men ter redenen pliet, | Maer dattie nature weder biet.“ Daarentegen wordt niet gerept van Onan, noch van Juda en Thamar, noch van Rubens schending van 't vaderlijk echtbed. Wellicht werd dit voor 't volk te stuitend gevonden. Maar dan de geschiedenis van Lot en zijne dochters? . . . Daar staat tegenover, dat de schrijver hier verschoonend optreedt. Immers: „Sine .ij. dochtren hadden verstaen | Dattie werelt soude te ghaen | Eñ ghedoemt werden met viere. | Si waenden dat, in derre maniere, | Die werelt ware verghaen al ghader, | Eñ si .ij. eñ hare vader | Leefden, en als volcs nemmee; | Eñ dat alleenlike si twee | Die werelt vervullen souden“. — Bovendien moet de afstamming der Moabieten en Ammonieten verklaard worden: Maerlant heeft een krachtigen zin voor het historische. In dit opzicht toont hij een sprekend nationalen trek.

²⁾ vs. 959. Zie ook blz. 228 (noot 2).

³⁾ vs. 1060 vgg. Verg. Hist. schol. cap. 30: *Sicut ergo in generatione Cain septimus, scilicet Lamech, fuit pessimus: ita in generatione Seth septimus, scilicet Enoch, fuit optimus.*

gesteld. Maar Kaïn droeg een zichtbaar teeken, ¹⁾ „opdat hem niet versloeg al wie hem vond.” Wie Kaïn dus versloeg, moest wel blind zijn. En Lamech *is* blind. Maar hòòrt hij dan de stem van zijn voorvader niet? — Hij zou het niet kunnen: hij schiet hem van verre. — Maar kàn een blinde wel treffen? — Wel zeker, Lamech is een goed schutter, die alles doodt, wat zich maar even hoorbaar beweegt. ²⁾ — Maar laat men een blinde alleen?! — Lamech wordt geleid door een knaap. — En zóó komt het dat Kaïn, in een bosch, door zijn nanef op 't gerucht af doorschoten wordt; zoo laat het zich hooren, dat de geleidende jongeling, die 't niet heeft kunnen verhinderen, uit spijtigheid gedood wordt; en wat de ongelukkige Lamech voorlang aan zijn vrouwen voorspeld had, wordt met dien dubbelen moord bewaarheid. Maar ook komt tegelijk het Goddelijk woord, tot Kaïn op zijne vlucht gesproken, tot zijn recht: hij, die Kaïn vermoordt, d. i. hem uit zijn ellendig leven verlost, zal het zevenvoudig bekopen. Want de manslag van Lamech is niet alleen een *moord* ten laste van den dooder, maar is ook eene *overtreding* van 's Heeren woord, die in Kaïns leven een last heeft gelegd, en in zijn doodslag een strafbare weldaad aan den broedermoorder bezeugen. ³⁾ En hoe wordt nu Lamech gestraft? De 77 nakomelingen ⁴⁾

¹⁾ vs. 903—'05: God tekenden, al daer ter stede, | Int hoeft metter juchtechede, | Dat menne daer liete te live. — Volgens David is *juchtechede* = *tremor capitis*, d. i. bevinge in 't hoofd. Verg. ook Verdam: Kaïn kon zijn hoofd niet stil houden, dus een soort van verlamming. — Met dit „Kaïnsteeken” wordt niet oneigenaardig de rusteloosheid weergegeven, die na de misdaad Kaïns deel zal zijn. Vgl. ook het „zwerfende en dolende zijn” in Gen. IV, 12. — (Waarom Maerl. en de Hist. schol. in oorsprong hebben ontleend, toont het volgende. De Vulgata geeft: *vagus et profugus eris super terram*, de zoogenaamde Itala: *gemens et tremens eris in terra*. De veelal aan Juvencus toegeschreven berijming van Genesis volgde de oud-latijnsche conjectuur:

Torpidus ut multo collidens membra tremore. vs. 165.

Funere ceu iuncto semper suspiria ducas. vs. 166.

De *Statenbijbel* en de overzetting van Luther: „unstät und flüchtig sollst du sein auf Erden” volgen hierin de Vulgata.) — Zie ook vs. 918—919.

²⁾ vs. 1017 vgg. Verg. Hist. schol. cap. 28: *Lamech vero vir sagittarius diu vivendo caliginem oculorum incurrit.*

³⁾ vs. 893 vgg.: „Maer wie so Cayne vermoort | (Also verstaet men dese woort, | Eñ quijt van keitvechede, | Hem behoort dit toe mede), | „Seven vout sal hijt becopen.” | Dat meent God, die tijt sal lopen | Toten sevenden, eer die keitijf | Nemmermeer verliest sijn lijf; | Want Lamech ghalt hem sine pine: | Hi was die sevende van Cayne. Verg. Hist. Schol. cap. 27: *Non citò scilicet morieris; sed omnis qui occiderit Cain. Supplendum est: liberabit eum a timore, a labore et miseria; et tunc additur impersonaliter: Septuplum punietur.*

⁴⁾ 't Latijnsche zeventigmaal zevenmaal wordt bij Maerlant (zeer verklaarbaar) 77 maal: d. i. in 77 singulos. Tenzij... hier een ander hs. is geraadpleegd.

verdrinken in den zondvloed; en zijn eigen leven wordt bitter vergald door de slechte behandeling, die hij van zijne twee vrouwen ondervindt. ¹⁾)

Rampzalige menschengeslachten! Zwaar drukken op U de zonden der ouders! Ziet Kaïn vluchten, den door de vaderzonde uit 't Paradijs verstootene, wien de aarde, door 't bloed zijns broeders gedrenkt, de vruchten weigert, die hij haar met zweetend gelaat en spannende spieren tracht te ontwingen! Ziet Lamechs nakroost; wegens den „hoerdom” en den dubbelen manslag van hun oudvader, bij 't donderen der hemelsche sluizen, hun sneekende handen uitsteken boven den onverbiddelijken, alles verdelgenden vloed!

Maar 't meest wordt het menschdom getroffen door de zonde van 't eerste menschenpaar. Sterk blijkt dit uit de Middeleeuwsche literatuur, met haar krachtig geloof. Wat de Schrift in motieven aangeeft, wordt hier in breede klanken uitgewerkt. Vooral immers 'zou dan het menschelijk streven naar de verzoenende Genade tot een ernstige levenstaak worden, indien in den breede werd uitgemeten, hoe veel de mensch hier op aarde aan geluk had verbeurd, hoe zwaar hij in zijn onbedachtzaamheid het Goddelijk woord had veronachtzaamd, hoe diep de ellende was, waarin hij zich stortte door 't luisteren naar de stem van den Booze. Want 't mocht niet genoeg zijn, dat het aardrijk vervloekt werd in Adam, omdat zij de stof was waaruit hij was geformeerd, en ook weer zijn stof geworden vleesch op zou nemen; niet genoeg dat hij in het stof zweetend moest zwoegen, en uit de doornen en distels zijn brood zou lezen, — er was zoo vèel, zoo veel mèer verloren gegaan. — „De lichten des hemels,“ „als zon, maan en sterren, ook de fonkelende edelgesteenten, die van den“ „scheppingsdag af, in vollen luister het paradijs belichtten, verbleekten“ „van schijnsel door de ontzettende, de schepping onteerende daad, en“ „zonden een licht, welks kracht slechts het vijfde deel van de oor-“ „spronkelijke bereikte.” ²⁾) — „Ja, vele boomen en kruiden, die tot den“ „zonedag weelderig met vruchten waren beladen, weigerden machteloos“ „hun' vroegeren oogst, onvermogen voortaan de geslachten te laven met“ „hunne sappige appelen.” ³⁾) „Ook de dieren, geschapen tot eeuwige hulp“ „en onderdanigheid aan den mensch, ⁴⁾) splitsten zich na den val in goede“ „en kwade: ⁵⁾) de goede, om het ellendige leven der gevallenen nog“ „eenigermate te verlichten; ⁶⁾) de kwade en venijnige, als een noodzake-“

¹⁾) vs. 1032/33. Verg. Hist. schol. cap. 28: *Mulieres suae saepe male tractabant eum.*

²⁾) vs. 306 vgg. Verg. Isidorus, *De Ordine Creaturarum*, cap. V.

³⁾) vs. 300 vgg. Verg. Augustinus, *De Genesi*. Lib. I, cap. 13.

⁴⁾) vs. 292 vgg. ⁵⁾) vs. 297. ⁶⁾) vs. 284.

„lijke straf en een eeuwige herinnering aan zijne vervloekte ongehoor-„zaamheid.” — Voorwaar, bij de gedachte aan de stroomen van licht, aan de volbeladen boomen en struiken, aan de aanhankelijkheid en hulp van al 't gedierte, 't welk alles den onbedorven mensch tot een voorrecht had kunnen zijn, moest de eeuw van Maerlant wel overtuigd worden, hoe veel het sterfelijk geslacht in die kostelijke voor ons weggelegde gunsten had verloren!

En, zooveel te hooger rijst de Verlossende Christus!

Heel het O. T. wijst op Zijne aanstaande komst. Abel, de door zijn eigen bloed gedoodde, verbeeldt den door zijn eigen volk gekruisigden Heiland; ¹⁾ Melchisedech, die brood en wijn aan Abraham biedt, verkondigt een' anderen Priester, die dag aan dag zijn hongerige en dorstige scharen zijn dierbaar vleesch en bloed ter lafenis biedt; ²⁾ de aan den offerdood gewijde, nochtans aan dien dood onttoegen Isaïc belooft den eigen zoon Gods, die eveneens zijn offerhout opwaarts dragend, den dood onderging, en nochtans op dien dood triomfeerde, — terwijl ook de ram, die in de doornenstruik hing en tot het altaar verwezen werd, evenzeer het Offer aan 't kruishout beduidt; ³⁾ Jozef, die door zijne broeders (met name door Juda), aan vreemden verkocht wordt, typeert den Christus, die mede door zijn eigen volk en ook door een Judas, voor geld aan vreemde handen verraden werd. Dan — beiden waren Verlossers van

¹⁾ Zie de fraai uitgewerkte allegorie in vs. 909—'38.

²⁾ vs. 1650—'64; 1682—1700. Deze Melchisedech, koning van Salem (Jeruzalem) en de eerste priester van (den waren) God, was dezelfde als Sem, Noachs zoon. Hij leefde tot aan Isaïcs geboorte. Zie vs. 1675—'81. Verg. Hist. schol. cap. 46: *Hunc Melchisedech aiunt Hebraei fuisse Sem, filium Noe, et vixisse usque ad Isaac*. Men begrijpt, waarom de eerste dienaar Gods tot het uitverkoren volk behoorde en in de heilige stad woonde. Eigenlijk typeert Melchisedech heel de priesterschap, en Abraham de offerende gemeente, die hare eerste tienden geeft. (vs. 1659—'64.) Abel echter had reeds het eerst de *primitiae* geofferd. (vs. 1665—'68. Vgl. Hist. schol. cap. 46.)

³⁾ vs. 2017 vgg. De ram, die den offerdood ondergaat, verbeeldt Jezus' menselijkheid, die het doodsleed moest dragen; Isaïc beduidt Jezus' goddelijkheid, waarop het lijden geen vat had. Bij Firmicus Maternus (*De errore profanarum religionum*) wijst de hier geofferde ram niet op het Lam Gods, maar op een bedriegelijke navolging van Christus' zoendood door den Satan, om op die wijze de menschen te misleiden. (c. 27.) Trouwens, dit geheele hoofdstuk is typologisch (vooral wat het kruishout betreft) van bijzondere waarde. — Opmerkelijk is ook het verhaal, dat de plaats der offerande dezelfde plek was, waarop later Salomo's tempel verrees; het ram echter hing in de struiken verward ter plaatse, waar Christus aan 't kruis hing, t. w. op den Calvariëberg. (Zie vs. 2025—'34.) Men voelt de verwantschap. Dicht bij dien berg ligt ook het door Abraham gekochte graf der aartsvaders. (Hist. schol. cap. 100: *Distat . . . Abraamium (sepulcrum) a Calvaria fere .XXX. miliaribus*). Maerlant maakt er .XV. van. Kan hier wederom een ander hs. gebruikt zijn?

volken: Jozef voorkwam door zijne wijsheid Egypte's ondergang; Christus redde en troostte de gansche wereld; Jozef was wijs en rein, en schoon; Christus de schoonste die ooit bestond, een bron van wijsheid en zuiverder van vleesch dan ooit iemand; Rachel was Jozefs moeder, de schoonste der vrouwen, de meestgeliefde uit Jakobs huis; Maria, door hare schoonheid en zuiverheid de uitverkorene van God.¹⁾ Zoo ook het manna. De dagen- en jarenlang voedende spijs, tot aan de poorten van 't Land van Belofte, de grooten en kleenen verzadigend, elk naar zijne behoefte en naar zijn' smaak, ontbindt de belofte aan de Eeuwige Spijs, besloten in 't minste als in 't meeste, ja, zelfs in 't duizendste deel van den broode: in de ouwel van 't altaar woont Christus in de gansche volheid van Zijne Genade;²⁾ — de druiventros,³⁾ hangende aan 't draaghout van Caleb en Josua, zinspeelt op Jezus, gedragen door 't kruis; — de rotssteen, die na twee slagen van Mozes' roede de dorstigen laaft, is Christus, die, niet in den eerste, door spot, (met doornenkroon en purperen mantel) en ruw geweld (met slagen), — maar na den stoot met de speer, het bloed ter Verlossing laat vloeien;⁴⁾ — hij is de leeuw uit Bileams profetie, de volkeren ten bloede verscheurende; de scepter uit Jakobs huis, die Moab zal overheerschen en al de aanliggende volken;⁵⁾ — hij is een Simson, die de wachters in 't middernachtuur misleidt, zich aan hun bloedige handen onttrekt, en zich een weg baant omhoog naar den Hemelschen berg;⁶⁾ — hij is een David, die ontkleed van zijn koninklijk purper, zich ziet bespot door de Michol der Oude Bondswet, van een vroegeren stam, die het bloed van Davids huis veracht;⁷⁾ —

¹⁾ vs. 2847—'74; 3267—'86.

²⁾ vs. 4349—'62.

³⁾ vs. 5636—'56. De allegorie wordt uitgewerkt. Die van de dragende mannen den rug naar den tros hield gewend, beduidde het Joodsche volk, 't welk Christus versmaadde, of wel in zijn Wet Jezus' leer voorafging; de achterste man beteekent het Christenvolk, dat later kwam, en 't oog hield gericht op Zijn' dienst. — De draagstok kan ook Maria beteekenen, maar dan vervalt de alleg. zin van de twee mannen.

⁴⁾ vs. 5897—5912. ⁵⁾ vs. 6129—'32; 6154—'58. Zie Num. 24, 17. Verg. Hist. schol. cap. 33. *Orietur stella ex Jacob, et consurget virga, id est Maria, ex Israel, et percutiet duces Moab.* (Virga is ook roede; maar 't werd in bovenstaanden zin verklaard. Men denke hierbij ook aan de Virgilius-vereeering in de M.E. — Bileam voorspelde ook 't Roomsche rijk (vgl. Num. 24) en nog meer andere dingen, die nog staan vervuld te worden (vs. 6165—'74.)

⁶⁾ vs. 8155—'60. ⁷⁾ 10129—'35. Merkwaardig is hier de interpretatie van 2 Sam. 6, 23 in de Hist. schol. II Regum. cap. 9: *Quamobrem Michol non est natus filius usque in diem mortis suae. Quod inclusive legendum est, id est, donec in partu occubuit.* Men begrijpt, waarom: Maer up haren lesten dach | Leest men dat Mycol kint ghewan. | Ten jonsten daghe, houd u daer an, | Sal hare die Synagoge bekeren, | Eñ houden an die wet ons Heren: | Eñ so sal comen vrucht van hare; | Want al te male die joetsche scare | Blijft dan behouden: dit moct wesen, | Dit meent die jeeste, die wi lesen. (vs. 10140—'48.)

hij is de hoeksteen, weggeschopt door de Joodsche stichters van den tempel hunner gelove, maar die als de ware sluitsteen, omhoog gezet en de muren der Joodsche en Heidensche wereld verbindend, den tempel van Christus' Kerk heeft voltooid. ¹⁾

Maar wee dan ook het volk, dat die teekenen versmaadde, en Gods zoon verstiet! Het is, en blijft tot den jongsten dag door God gevloekt. Ziet Kaïn, den type van 't zondige Jodendom, door 't dooden van den Christus in Abel, de aarde ontwijgend. In 't hoofd, door God met „juchtechede” geteekend, dolende over het aardrijk, om nergens rust te vinden, voerspelt hij 't Joodsch geslacht zijne toekomst, wanneer ook zij, na 't dooden van hun' Godlijken Broeder, mede geteekend „van haerre manlichede,” rusteloos dwalend en overal verdreven, over de aarde rondzwerfen, opdat ze, herkend en gemeden, 't ellendig bestaan voort-sleepen, ²⁾ ten voorbeeld en afschrik voor alle volkeren, hoe God hen verstrooit en vervloekt, die den Zoon des menschen martelend nagelden aan 't kruishout. ³⁾ We zagen reeds, hoe die vloek ook Kaïns geslacht heeft getroffen. ⁴⁾ Terwijl Henoch, de naeef van Seth, ten hemel werd opgenomen, om later den Antichrist te bestrijden, ⁵⁾ is Lamech nog meer dan zijn voorzaat in boosheid ontaard. Weer zien we het verschil in *Noachs* zonen. Wat is het nakroost van Cham? ⁶⁾ Eén zijner kind'ren is Chanaän, de stamvader der oorspronkelijke bewoners van het Beloofde Land, maar als slaven in de handen gegeven van de krijgeren uit Sems geslacht. ⁷⁾ Een andere telg, Nimrod, de zoon van Kusch, vervreemdt

¹⁾ Zeer uitvoerig wordt bij Comestor en ook bij Maerlant uitgeweid over den tempelbouw. 't Bovenstaande schijnt te berusten op Ps. 117. Immers de Hist. schol. cap. 10 meldt: *De interiori schemata superiorum mansionum non legi, nisi quòd, dum consummaretur aedificium, positus est lapis in angulo superiori non sine grandi omnium admiratione. Cum enim aedificantes et in fundamento et in muro eum locare niterentur, non est eventus locus ejus, donec in angulo superiori et postremus omnium convenientissime positus est, secundum praedixerat David: Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli.* Ps. 117, 22. De allegorie steunt op Ad Ephes. 2, 14.

Verder wordt Christus nog voerspeld in de profetiën. Zie vs. 16206 vgg.; 16241 vgg. (Jeremia); vs. 16373 vgg.; 16430 vgg. (Dan.); vs. 17155 vgg. (Habak.).

²⁾ Over dit ellendig bestaan: Bédarride, *Hist. des Juifs.*

³⁾ vs. 909—'38.

⁴⁾ blz. 231. ⁵⁾ vs. 1060—'68. Evenzoo Elia: vs. 13066 vgg. en vs. 13085—'90.

⁶⁾ De spot van Cham is de spot van 't Joodsche volk tegen Jezus. Ook hij hing naakt, beroofd van zijn kleed; ook hij was bedwelmd door de pijn. (vs. 1323—'37.)

⁷⁾ vs. 1315—'19. Sem, ('t geslacht van Azie, vs. 1365) en Japhet ('t geslacht van Phrygië en Europa) waren „gebenedijt”. Er was nog een zoon van Noach bij name bekend, na den zondvloed gewonnen, altijd volgens den gezaghebbenden Methodius. Deze vierde zoon heette Jonithus (Hist. schol. cap. 37), was een scherpzinnig man en de uitvinder der astronomie.

van den waren God en aanbidt het vuur. ¹⁾ Cham zelf, naar Bactrië getogen, wordt onder den naam van Zoroaster een toovenaar ²⁾ en sneuvelt in den strijd tegen Ninus, die de tooverboeken verbrandt en door het beeld van zijn' vader Belus te laten aanbidden, den afgodendienst in 't leven roept. ³⁾ Ook toont zich de bedoeling des Heeren duidelijk in de historie van Esau en Jakob, waar hij de bedeeling door Christus boven de bedeeling der Oude Wet stelt. — „Want Ezau, de ruwe en roode,“ „verbeeldt de zoo ruwe, roode en vervallen Joden. ⁴⁾ Dat rood heeft een“ „diepen zin: de smet van Christus bloed, die op hen rust. ⁵⁾ Ook zij,“ „evenals Ezau, waren de eerst door God verkorenen, en ontvingen op“ „Sinai Gods wet uit de eerste hand. Maar Jakob won Ezau het recht“ „der eerstgeboorte af, ⁶⁾ en eveneens heeft het Christenvolk den Joden“ „de rechten, de eer en de oudheid van hùn leer afgewonnen. En tot de“ „laatste tijden, en aan den door God voorspelden strijd, zullen zij ons“ „onderdanig zijn; eerst dan zullen ze als broeders in den geloove naast“ „ons staan.”

Hetzelfde merken we op bij Lea en Rachel. „Wat toch beteekenen“ „al de kinderen uit Lea's schoot, bij den kuischen en schoonen Jozef,“ „uit Rachels bloed gesproten? Voor al de tien geboden uit Sinai's Wet“ „gaf Christus er één: de Christelijke liefde. En brengt dat ééne gebod“ „niet meer volks op 't pad naar den Hemel, dan al de tien van 't Oude“ „Verbond, waar van geen liefde in Christus gerept wordt?“ ⁷⁾

Waar de aartsvaders als Christus typeeren, worden ook de omstandigheden, waaronder de Goddelijke tusschenkomst zich uit, in onmiddellijk

Deze Jonithus voorspelde, dat de macht op aarde eerst zou komen aan Cham, daarna aan Sem, en vervolgens aan Japhet, d. i. aan de Grieken en de Romeinen. Van zulke verre tijden dagteekent de profetie van de heerschappij van Rome!

¹⁾ vs. 1376. ²⁾ vs. 1448—'52. Ziehier weer dat parallelisme tusschen de geslachten van Sem en Cham. Sem toch (zie blz. 232, noot 2) verbeeldt de eerste Christen-priester, Cham sticht de dualistische Zend-Avesta, en is dus de vervloektste Heiden. (Van hem wordt ook verhaald het graveeren van de 7 kunsten in zuilen van aarde en van metaal, opdat de eene tegen het verderf door het water, het andere tegen dat door het vuur mocht worden gevrijwaard. (vs. 1453—'57.)

³⁾ vs. 1458—'68. Hoe de priesters van Canope den Belus-dienst boven den vuurdienst deden stellen bij de Chaldeërs, leert ons vs. 1469—'88. (Hist. schol. cap. 37 in additione.) Zulke legenden bleven ook tot in lateren tijd de lezers vermaken. In den „Gulden Winckel“, door Vondel berijmd, komt dezelfde geschiedenis, met eene geringe wijziging, voor. (LXXI).

⁴⁾ vs. 2189—2214. ⁵⁾ vs. 1196—'99. Over het „roode“ bij Ezau, verg. Gen. 25, 30. De Hist. schol. cap. 68 voegt er aan toe: *Et quia lenticula fulva est, hebraice autem edom, a quo postea dicta est regio Idumaea.*

⁶⁾ De Hist. Schol. en Maerlant noemen die rechten op. (vs. 2278—'90). ⁷⁾ vs. 2523—'40.

verband gebracht met de aanstaande komst des Heeren. Zoo b.v. de Jakobs ladder. — „De ladder zelf, als de weg, die van de aarde naar den hemel leidt, verbeeldt Maria, die onze opneming tot Christus' troon bemiddelt; de twee boomen der ladder beduiden haar ootmoed en reinheid, die haar opvoerden tot dien Hemelsch-zuiveren staat, die de Godheid bewoog haar tot Zijn Bruid te verheffen. En zoo onafzienbaar lang de boomen zijn, zoo onbereikbaar hoog reiken ook de niet te beprijzen deugden der Maagd. Die ladder is dan ook de eenige weg, waarlangs wij ons verderf ontvlieden. We zouden 't niet kunnen, op geene andere wijze. Zij is het daarom allèen, die ons opheft; zij is onze rijke en eeuwige troost, de geluksbron. Ziet, hoe op de ladder de Godheid opklimt en afdaald, om 't mensdom te naderen: Ziet, hoe we alleen, door ons in 't gebed op haren te beroepen, op hare voorspraak den Godlijken bijstand verwerven kunnen tot ons eeuwig behoud!" ¹⁾

Zulk een gewichtigen steun kreeg door de typische schriftverklaring het Christendom in den droom van den aartsvader Jakob. En met reden. Want in dien droom ligt de Goddelijke belofte aan Israël, de heerschappij der wereld, de zegening van alle geslachten in Abrahams zaad. ²⁾ Hier kon de Katholiciteit der Christelijke kerk, in Gods woord een aanvang nemen. Hier moesten de lijnen te zamen komen. De Godheid voorspelde de Kerk, de ladder de Moeder Gods. Maar ook in de woorden van den ontwaakten Jakob ligt een beteekenisvolle zin. — „Wel mocht hij zeggen: Hoe vreeselijk is deze plaats! Dit is niet dan een huis Gods, en dit is de poort des Hemels! ³⁾ Immers wat licht verholen in deze driedelige spreuk? Niet anders, dan dat de plaats der verschrikking het ontzagvolle woord van God is; het Godshuis is des Heeren Kerk; de poort des hemels is de opene wonde in 't lichaam van Christus; zijn bloed toch voert ons tot het eeuwige leven!" ⁴⁾

God is met Jakob overal, en verlaat hem niet. ⁵⁾ Hij voert hem terug naar 't Beloofde Land. Ook hier die mystische zin. — „De staf, waarmee Jakob de wateren van de Jordaan overtrekt, is 't kruis, met welks hulp de wereldsche pijnen worden gedragen. De woelige stroom is de ongestadige wereld. Niemand nu kan de reis door de wereld volbrengen, tenzij hij den steun ondervindt van 't Kruis; tenzij de Genade Gods hem tot een staf verstrekt!" ⁶⁾

¹⁾ vs. 2427—'56.

²⁾ Gen. XXVIII, 14.

³⁾ Gen. XXVIII, 17.

⁴⁾ vs. 2469—'74. Hist. schol. cap. 73.

⁵⁾ Gen. XXVIII, 15.

⁶⁾ vs. 2613—'22. Beda zag eveneens een zinnebeeld van het kruis in den staf van Mozes, uitgestrekt over de Roode zee. Augustinus zag in de houten ark, drijvende op de wateren

En meer! „Want waartoe zou Jakob Ezau ontzien? En waartoe“ „zouden wij op onze beurt den Satan vreezen? Zeker, hij is ons steeds“ „nabij, en zonder Gods hulp zou hij ons overmogen. Maar evenals“ „God het hart van Ezau verteedert, bedwingt hij ook de kracht en den“ „list van den Booze!“¹⁾

Ook aan den Duivel gaf de Kerkleer een' historischen basis. Het dualistische toch in de Christelijke Kerk, ontstaan door den strijd tegen de booze geesten, is vreemd aan de litteratuur van 't Oude Verbond. Van grooten invloed op dit dualisme waren het Evangelie en de Openbaring van Johaunes. Daar werd het daemonische gepersonifiëerd in den machtigen Antichrist, tegen wiens heerschappij op aarde niets bestand was, door wien de geloovigen werden vervolgd, en die eerst bedwongen kon worden door den wederkomenden Christus. Dan eerst zou het rijk van den vorst der duisternis uit zijn, en het duizendjarig rijk aanbreken van den vorst des lichts. Zoolang de Kerk zelf de lijdende was, kon de volksmeening, dat het rijk van den Antichrist het vervolgende Romeinsche Keizerrijk zelf was, van haar geen bestrijding vinden. Maar toen Rome het heerschend middelpunt werd van de geloovige wereld, en de Kerk zich de vertegenwoordigster noemde van Gods macht op aarde, moest zij de komst van den Antichrist, zoowel als de chiliastische verwachtingen bestrijden.²⁾ Eene heerschappij van den

van den zondvloed, een zinnebeeld van het kruis, het doopwater wijdende. De geschriften der Kerkvaders vloeien over van de vele zinnebeelden, die de hooge beteekenis van het kruissymbool moesten afschaduwen. Onmogelijk heette het in de 2de eeuw bij een schrijver, de zee over te steken, zonder een mast in kruisvorm. De aarde kon alleen vruchtbaar worden, door ze te spitten met een kruisvormige spade. Zelfs het lichaam van den mensch had een kruisvormige gedaante. Eveneens zijn gelaat, want oogen en neus vormen te zamen een kruis, waarop Jeremia waarschijnlijk gedoeld had, toen hij zeide: „de adem onzer neusgaten is den Heere eene zalve.“ (Just. Martyr. *Apol.* I.)

De Grieksche letter Tau, die den kruisvorm heeft, werd in bijzondere eere gehouden, in tegenstelling met de Theta, den ongeluksletter, beginletter van *Θάνατος* (de dood.) (Lecky, *Hist. of Rationalism*). De oorspronkelijke kruisvorm was dan ook T. Het vierde stuk heette Pilatus er op gespijkerd te hebben voor 't opschrift (zie blz. 253).

¹⁾ vs. 2623—'30. Ook Mozes' wetgeving op Sinai schaduwet de Nieuwe Bedeeling af op den Pinksterdag. Ook van dien dag af begon de verkondiging van de leer der Christelijke Kerk, die Mozes' kerkleer zou vervangen. Zooals de dag der Tien Geboden de 50ste was na de verlossingsdag (*Pascha*), die Israël van Egypte bevrijdde, zoo was ook de dag van de Uitstorting des Heiligen Geestes de 50ste na den Opstandingsdag (het Christelijk *Pascha*.) Dan, ook gaf God op Sinai Zijn Wet geschreven, in hoorbare woorden en in vuur! (vs. 4560—'68.) Vgl. *Hist. schol. cap. 39 in fine: Et sic. l. die dedit eis legem verbo tantum, in figura, quod daturus erat Spiritum sanctum die quinquagesima.*

²⁾ Toch zullen wij in de M.Esche litteratuur, door het hooge gezag van den Evangelist Johannes, dikwijls op den Antichrist zien terugkomen.

Satan in de toekomst kon niet meer bestaan. Maar daarmee was niet gezegd, dat in 't verleden geen bewijzen van zijn verderf waren te vinden. Integendeel, heel de ongewijde wereld stond onder den boozen invloed der demonen. Altijd hebben zij het menschdom belaagd en van 't Goddelijk woord, d. i. Christus afgetrokken. Heel de historie was eigenlijk een strijd tusschen Christus en Satan. 't Was in den Hemel al begonnen.

„Toen God het licht van de duisternis scheidde, op den eersten” „scheppingsdag, scheidde hij de goede van de kwade engelen; de goede” „bleven om Gods troon, de kwade werden met hun 'overste' Lucifer” „uit den hemel geworpen, 't verdiende loon voor hunne hoovaardij.” „Deze gevallen engelen nu verbeelden de duisternis.” ¹⁾

De strijd werd op aarde voortgezet. — „De uitgeworpen Lucifer toch” „benijdde aan Adam het voorrecht, door God in 't Paradijs geplaatst te” „zijn ²⁾. Op welke wijze nu den mensch van die Goddelijke gunst te” „berooven? Het beste, dacht den Vorst van den Nacht, zou zijn, hem” „over te halen tot ongehoorzaamheid aan Gods gebod.” ³⁾ — Gebrek aan geloof in 't Woord van den Vader zou ook de betrekking tusschen Vader en kind moeten schaden. — „Lucifer vermoont zich in eene recht-” „opgaande slangengedaante, met het aangezicht van eene jonkvrouw,” „als Beda zegt, ⁴⁾ en beproeft, den sterkeren man ontziende, de zwak-” „kere vrouw te misleiden.” ⁵⁾ De straffen volgen. Adam, wiens misdaad alleen bestond in 't eten van den verboden appel, werd met ééne vervloeking getroffen: hij moest (naar de aarde terug en) hard werken voor zijn brood. ⁶⁾ Eva, die niet alleen van de verboden vrucht had gesnoept, maar ook zoo hoovaardig was geweest, van aan God gelijk te willen zijn, ⁷⁾ werd tweemaal vervloekt: om hare hoovaardij moest zij den man onderdanig zijn; om het eten van den appel zou zij met smart „van den kinde ghenesen.” ⁸⁾ Maar de slang verwaardigde de Heer zich niet

¹⁾ vs. 150—157. Vanwaar komen reeds op den eersten dag de engelen? Dat zijn de hemelbewoners; toen God hemel en aarde schiep, schiep hij ook de engelen. (vs. 97—99). Gen. 1:1 wordt dus nader toegelicht. Men begrijpt, waarom. Het dualisme wilde dien hoogen oorsprong van 't kwaad. Hoe machtiger vijand, hoe zwaarder plichten, hoe rijker loon.

²⁾ vs. 599 vgg. ³⁾ vs. 604. ⁴⁾ vs. 610—'15. Volgens de opvatting van de latere M.E., die den Satan op schilderijen bij voorkeur voorstellen als half maagd en half vogel (d. i. als een gevleugelde draak). In de vroegste M.E. (b. v. bij Avitus, *De originali peccato*) schijnt de meening, als zou Satan zich hebben vermomd in eene jonge, schoone slang, de overheerschende te zijn geweest.

⁵⁾ vs. 606—'08.

⁶⁾ vs. 746—'50. De aarde was reeds vervloekt, omdat ze de vrucht voortbracht.

⁷⁾ vs. 636/7. ⁸⁾ vs. 739—'45.

eens te ondervragen, zooals hij Adam en Eva gedaan had, ¹⁾ want zij was door den duivel bezeten. En daarom werd zij ook met drie vloeken getroffen. ²⁾ Want omdat de Satan in zijne hoovaardij den mensch benijdde, zou het beest, waarin hij voer, diep vernederd worden: niet meer rechtop, als voorheen, zou het loopen; 't zou kruipen op zijn buik; — omdat zijn mond Sataus logentaal verkond had, zou het aarde eten; omdat het bedrog had gepleegd, zou het voortaan stom zijn, en de mond slechts venijn geven. ³⁾ En de vijandschap, die God zette tusschen de vrouw en het gevloekte beest, hier op aarde, is slechts ééne der uitingen van den onafgebroken strijd tusschen de door ootmoed en ascese geheiligde Maria en den door hoogmoed gevallen Booze. Doch waar Maria verschijnt, verdwijnt de Booze, ⁴⁾ zooals de duisternis voor het licht.

Nochtans, het Paradijs was verloren. Want, God, beducht, dat de mensch ook de vrucht van den levensboom mocht gaan eten, ⁵⁾ verjoeg hem naar de aarde terug ⁶⁾ en stelde een wacht voor het verbeurde

¹⁾ vs. 699—701. Hist. schol. cap. 23: *Serpens vero non interrogatur, quia per se hoc non fecerat, sed diabolus per eum.*

²⁾ Hist. schol. loc. cit.: *Et malediciens eis, incepit a serpente, ordinem servans et congruum maledictionum numerum: serpens enim et prius et plus peccavit, quia in tribus, etc.* Hier is een andere volgorde genomen.

³⁾ vs. 706—'18. ⁴⁾ vs. 720—'30. Over de vijandschap tusschen den mensch en de slang gaat M. verder: Recht als die man doot en pine | Ontfaet van des serpents venine, | Also mach tsmenschen nuchterne spu | Dat serpent deren, seggie u. | Omdat si beede naect waren, | So vlied noch terserpent twaren | Den naecten; ware hi gecleed, | So soutene veninen ghreed. — Zoo ook Hist. schol. loc. cit.: *Et sicut naturale odium est inter equos et gripes, lupos et canes sic inter hominem et serpentem. Sicut enim venenum serpentis hominem, sic sputum hominis jejuni perimit serpentem. Et quia adhuc nudi erant, serpens modo hominem timet nudum, et fugit, et in vestitum insilit.* — Of men dit geloofde? In elk geval ligt er een diepe allegorische zin in. Wellicht ziet jejunus en nudus op den offerenden priester. De slang is dan steeds de Booze. — Ook het „naect” zijn van David „vertaalde” ik met „ontdaan van koninklijk purper.” Hij was in ephod, en verbeeldt tegenover Michol (Oude Wet) den priester *in stolam.* (!)

⁵⁾ vs. 767—'70. Is dat een wonder, vraagt M., dat er zulke boomen zijn? Volstrekt niet. Ze zijn bekend onder de zon. Er zijn nog eilanden waar boomvruchten de menschen voor sterven behoeden. Ook Alexander spreekt er van tot Aristoteles, maar dat geldt de bewoners van de zon. (vs. 771—'82). Verg. Hist. schol. cap. 24: *Nec est mirum si, etiam post peccatum, per esum ligni illius diutius vixissent, cum adhuc sint quaedam insulae viventium in quibus nullus moritur.* — *Sic etiam lanugo fit in foliis arborum apud Seres, cujus esu vita protelatur.* — *Etiam Alexander scripsit Aristoteli de sacerdotibus arborum Solis et Lunae, quod esu pomorum longissimam agant vitam.*

⁶⁾ Verg. vs. 507 vg.: God droech den mensche van der erde, | Daer hine hadde ghemaect werde, | Int paradijs, enz. Verg. ook vs. 783 vgg.: God stakene uten paradise, | Omdat hi zonde, na dorpers wise, | Derde ofenen, daer hi te voren | Af was ghemaect. Nu suldi

verblijf. ¹⁾ Tweemaal werd de toegang geopend, bij Henochs en bij Elia's komst. ²⁾ Doch bij den dood van Christus bluschte het bloed uit zijne wonden de vurige wacht om het Eden; sedert dien tijd, werd het door Jezus' toedoen, het oord, waar de „zalige bruiden" werden opgenomen, om er haar loon te ontvangen. ³⁾ Dan komt met het rijk van den Antichrist de groote strijd. Maar de bewoners van 't Eden, ook Henoch en Elia, ⁴⁾ zullen hem overwinnen, en hem dooden, in het nieuwe Jeruzalem. ⁵⁾

Ondertusschen, hoe schoon was 't verloren goed! „Geen liefelijker" oord werd onder den hemel gevonden, en opdat geen sterfelijk wezen, „op welke wijze hij het beproefde, ooit het gelukkig verblijf kon bereiken, lag het in zijn ontoegankelijkheid, afgesloten door eene sterk „bewogen zee. Hoog lag het boven de steilste spitsen der aarde, ja, „tot de hoogte van de maan zelfs, en 't kon niet worden bereikt door „de wateren van den zondvloed. Al wat er in groeide, was schoon „om aan te zien en geurig van smaak. In 't midden stonden de levens- „en de kennisboom." ⁶⁾ Een bron, — want regenen deed het nog niet, ⁷⁾ vloeide door 't Paradijs en laafde de boomen en kruiden. ⁸⁾ Uit

horen | Van wat lande hi ghmaeet was, | Want uten lande van Damas, | Daer in was hie ende sijn wijf, | Beide begraven, na haer lijf, | In spelunca duplici, | Also nomet die bible mi. Zie ook Hist. schol. cap. 24, en verg. blz. 232, noot 3.

¹⁾ vs. 795—806. Zie Gen. 3, 24. Over het vurige, „zich omkeerende" lemmer zegt de Hist. schol. cap. cit: *Versatilis dicitur, id est utrobique secantis. Vel dictus est versatilis, id est aptus ad versandum, id est tollendum, cum Deus vellet.* Maerlant vertaalt als volgt: Dat zwaert is keerende ghenant, | Want hens els niet danne .i. brant; | Een vierin muer daer omme ghet: | Bedi eist dat ment kerende heet, | Dat God dan wel doen mochte | Alsoot hem beste dochte.

²⁾ vs. 807/8, Hist. schol. loc. cit.: *Ablatus enim fuit ad tempus, intransitibus Helia et Enoch.* Men ziet, hoe „dat erdsche paradijs" (vs. 454; 1063) vereenzelvigd wordt met een „hemel" buiten de aarde. Zie noot 5.

³⁾ vs. 809—'14. ⁴⁾ vs. 1062—'68; 13085—'90; verg. den Brief van Judas, vs. 14 en 15.

⁵⁾ vs. 13088. Tote Jherusalem in die stede. Natuurlijk wordt hier bedoeld het nederge-daalde nieuw-Jeruzalem (Openb. 21, 2). Dit is dan het oorspr. Paradijs, dat door den eersten mensch verbeurd, voor latere geslachten schijnt te zijn weggelegd. Feitelijk was het dus het Eden, dat aan Adam onttrokken werd, geopend werd voor Henoch en Elia, en later neder-gelaten voor een zondeloos menschdom. Lactantius (*De vita beata*, c. 24) plaatste de heilige stad, die gesticht zou worden van het eerste wereldgericht, op het midden der aarde.

⁶⁾ vs. 453—'88. Deze beschrijving heeft sterksprekende trekken gemeen met de M. Esche overlevering omtrent het verblijf van de vogel Phoenix. Verg. Lactantii *Carmen de Phoenice*, vs. 1—58. ⁷⁾ vs. 410. Zie Gen. 2, 5.

⁸⁾ vs. 489—'92. De bron beduidt Maria. Zie vs. 415—'17. Ook wijzen nog op haar: de ark (vs. 1181—'92), als toevlucht tegen Lucifer, en de duif (vs. 1219—'30) als brengster van den Vredetak.

haar namen vier rivieren haar oorsprong. De Fyson (of Ganges) baande zich door Indië een weg; de Gyon of Nijl door Aetiopië; de Tigris en de Eufraat zijn de andere twee. ¹⁾ Nu en dan verdwijnen ze in de aarde, om op andere plaatsen weer te voorschijn te komen. ²⁾

In die gestalte schiep God het Eden op den derden dag. ³⁾

Mogen de allegorische verklaringen de banden zijn, die de ver verwijderde oud-Joodsche geschiedenissen aan de christelijke Waarheid binden, en daardoor historischen steun aan de kerkelijke leerstellingen verleen, andere, en meer rationalistische toevoegsels moeten 't geloof versterken, de bevreesding wegnemen en de twijfel voorkomen. Zoo wordt bij 't scheppingverhaal de vraag geopperd, of met de zes dagen de wereld gereed was, en of de Heer nu van den zevenden dag af voor eeuwig kon rusten. Het antwoord hierop is, dat God nog dagelijks schept, en dat in zooverre het scheppingswerk niet voleindigd was, en thans evenmin is, — maar wel was met den 6^{den} dag het scheppen der „materie” (uit niet) volbracht. Het rusten op den 7^{den} dag ziet dan ook alleen op den afloop van 't *eigenlijke* scheppingswerk. ⁴⁾

Een voorbeeld diene tot toelichting. In Adam b. v. is al de „materie” besloten van heel zijn nakomelingschap. Worden de menschen nu niet meer geschapen? Zeer zeker. Maar vorm en vleesch zijn dezelfde als bij den eersten mensch. Evenzoo de ziel. Het gansche menschelijk geslacht is dus eigenlijk in den persoon van Adam op den 6^{den} dag geformeerd. ⁵⁾

Wel te verstaan, het lichaam uit stof, en de ziel uit het niet. Wie dit ontkent, doet de waarheid te kort. Daarom doolt, althans in dit opzicht, de hoogberoemde Plato, wanneer hij zegt dat de engelen 't menschelijk lichaam, en God zijn geest heeft gevormd. Want hoe kan nu des menschen ziel ooit Goddelijk zijn? Als dit zoo was, zou hij immers geene zonde kunnen bedrijven, in elk geval niet zondiger zijn dan de Heer, en bovendien het eeuwige leven bezitten? ⁶⁾

¹⁾ vs. 493—502. Verg. Gen. 2, 11—14.

²⁾ vs. 503—'06. Die boeke beschrijven ons dat. Waarschijnlijk moet dit voorbehoud verklaren, waarom men b. v. den Nijl in Ethiopië van een geheel anderen kant uit zijn oorsprong zag nemen dan de bronnen van den Eufraat. Evenzoo de Indus. ³⁾ vs. 455.

⁴⁾ vs. 380—'87. Dat die „materie” alles omvat: zie vs. 104—'13 en vs. 117—'19.

⁵⁾ vs. 388—'97.

⁶⁾ vs. 421—'42. Wat is hier de bron? David geeft in dezen geene opheldering uit de Hist. schol. Zeker is het, dat reeds bij Arnobius (*Adversus nationes*, lib. II, c. 15—36) tegen de bewering van Plato (in zijn *Onsterfelijkheid der ziel*) beredeneerd wordt, dat de ziel niet onsterfelijk, maar van nature een middenwezen is, daarom niet is van God, maar

't Is waar, God gaf hem een vrijen wil. Met een krachtig lichaam, een mannelijken leeftijd, vol frissche jeugd, en met een deugdzaam hart begiftigd, had hij te kiezen tusschen het eeuwige leven en de sterfelijkheid. Hij wist toch, dat het houden van Gods geboden hem het loon van den eeuwigen Goddelijken gunst zou geven; hij wist ook, dat met het breken van Gods woord, hij zich moest geven aan de macht van den Dood. ¹⁾

Waar het maar eenigszins kon, heeft de menschelijke rede dier tijden alle mogelijke moeite gedaan, het bovennatuurlijke als een verklaarbaar en noodzakelijk feit voor te stellen. „'t Is ongeoorloofd,” zegt Maerlant, „te spotten met het lange leven der oudste menschen. ²⁾” „Vooreerst waren die hooge jaren een passende belooning voor hun „deugdelijke voortreffelijkheid. Maar 't was ook noodwendig, vooral „voor de kunsten. De vondst van de astronomie, b. v. eischt voor de „juiste kennis van den loop der planeten en sterren een tijdperk van „minstens 700 jaar. Zoo zijn er nog andere kunsten, als geometrie, „arithmetica, waarvan de beoefening honderden jaren kost. Wel moest „dus de leeftijd der aartsvaders een hooge zijn, daar God ze de goede „gelegenheid wou geven, om zich met de ware kennis dier kunsten „te verrijken.”

Niettemin, er blijven dingen, waarvoor het scherpste vernuft machteloos staat. Zoo wist men geen weg met de wateren boven het uitspansel. (Gen. I, 6.) ³⁾ Wat mocht dat beduiden? — „Sommigen kon- „den beweren,” zegt Maerlant, „dat uit die gewesten de dauwdroppen

veeler door een ander verheven hemeling is voortgebracht. Eerst en alleen door de genade van de door Christus geopenbaarde Godheid, mits deze beleden wordt, kunnen de zielen een langdurig, ja, eeuwig bestaan verwerven. c. 32, 53, 62. Heeft deze opvatting zich tot Maerlants tijden kunnen handhaven? Of was het alleen de mystiek, die in deze leer steun zocht voor een algeheele overgave aan God?

¹⁾ vs. 443—'52. Zie de vorige noot.

²⁾ vs. 1840—'52. Naar aanleiding van den dood van Noach, die den leeftijd van 950 jaar haalde.

³⁾ Dit uitspansel (Firmament hetet bi namen, | Omdat hem hout so vaste tsamen, | Ende het de watre so vaste hout, | Die boven ons zijn, met gewout, | Datsi niet comen hier neder) — is gecongeleerd water, helder als kristal. (vs. 168—172). Zie ook Hist. schol. cap. 4: *Fecit ergo ea die Deus firmamentum in medio aquarum, id est quandam exteriorem mundi superficiem ex aquis congelatis, ad instar crystalli consolidatam et perlucidam, intra se cetera sensibilia continentem, ad imaginem testae quae in ovo est, etc.* — Hier wordt ook 't woord hemel verklaard als *bedekking*. Minder gelukkig wordt beesten in verband gebracht met dieren, die ons *bestaan*.

„vallen, — wat de wateren daar eigenlijk doen, weet eigenlijk niemand”
 „dan God!”¹⁾

En God deed, wat goed was, 't zij tot Zijn eer, 't zij tot heil van de menschen! Ziet, wat voor teeken hij Noach gaf, als 't onderpand van Zijn verbond met de menschen, van Zijn belofte, dat er geen vloed meer zou zijn. Twee kleuren in het bijzonder gaf hij als duidelijke bewijzen: een roode en een bleeke. De bleeke is de tint van 't kleurlooze water; de roode die van 't vuur. Merkwaardig! De vuurkleur is naar ons toe gewend, de bleeke staat van ons af. Wat wil dat anders zeggen, dan dat de wereldplaag door den vloed voorbij is, maar dat op den laatsten oordeelsdag, die nog vóór ons is, de wereldbrand ons met vernietiging dreigt?²⁾

En hoe blijkt Gods doorzicht en goedheid niet in de hemellichamen! Want zon, en maan, en sterren zijn niet alleen gegeven om den nacht te verklaren, ten bate van hen, die in 't donker de zee of de woestijn moeten doorzwalken, of van de vogels, die 't daglicht niet kunnen verdragen en 's nachts op voedsel uitgaan, dus om de klaarheid en 't nut van 't licht niet alleen, maar ook om den mensch het goede weer van 't slechte te leeren scheiden, den dag van den nacht, de weken onderling, de maanden, getijden en jaren. Zoo veel valt er voor wie zijn zinnen slijpt, uit Gods werken te leeren!³⁾

Bij den Rijmbijbel behooren *Incidentia*,⁴⁾ vingerwijzingen, oorspronkelijk niet bij den gewijden tekst behoorend, maar door Maerlant bijna altijd achter aan den tekst der hoofdstukken gevoegd. Zij noemen synchronistisch de feiten der ongewijde historie. Eerst is het een mengsel

¹⁾ vs. 178—181. Hist. schol. cap. cit.: *Cur vero ibi sint. Deus novit; nisi quod quidam autumant inde rorem descendere in aestate.*

²⁾ vs. 1281—'92. Hist. schol. cap. 35: *Inde est quod duos habet colores: ceruleum, qui est aqueus, et est exterior quia praeteriit; et rubeum, qui est igneus, qui est interior quia futurus est ignis.*

³⁾ vs. 224—'56. Sommige verklaringen moeten de volheid der schepping laten uitkomen: „De eerste dag, toen de zon onderging, kwam de maan vol op.” (vs. 216).

Andere bijvoegsels hebben weer een andere strekking. Opzettelijk (Gen. vermeldt het niet!) wordt vermeld, dat Jakob te Sichem van zijn ontwrichte heup genas. (vs. 2676.) Verg. Gen. XXXIV, 20. Evenzoo, dat David de afgoden, die Jakob te Sichem onder den eik had begraven, weer opdolf tot versiering bij den te bouwen tempel. (vs. 2717—'20.) Waarschijnlijk dienen deze toevoegsels om den indruk te versterken, dat Jakob dus wel ontwricht was, en dus wel geworsteld had met den „Engel”; dat hij zijn afgoden, zonder eenigen twijfel had begraven, en dus wel den waren God had gediend. Want er is geen genezing, of er moest kneuzing geweest zijn; en er is geen opgraven mogelijk, of er moest iets verholen zijn geweest. ⁴⁾ Zie blz. 219.

van fabelen, mythen en nevelachtige verhalen. De orde is willekeurig. Zoroaster, (dit is de eerste der ongewijden) is eigenlijk Cham, en wordt door Ninus gedood ¹⁾. Zijn vrouw Semiramis, levende tijdens de jeugd van Abraham, bouwde den muur van Babylon, en droeg voor 't eerst de „broec.” ²⁾ Ten tijde dat God Isaac vertroost over Jakobs bedrog, voert Phoroneus, de zoon van Inochus en Niobe, te Argos wetten en rechtspraak in. ³⁾ Ondertusschen gaat Isis, zijn zuster, naar 't Nijldal, voert er 't letterschrift in, en onderricht er 't landbouwbedrijf. De dankbare Egyptenaren, o doling! maken er na haar dood een godin van! Zoo gaan ze ook Phoroneus' zoon Apis, onder den naam van Serapis vereeren. ⁴⁾ In Jakobs tijden redden zich Deucalion en Pyrrha uit den water-vloed, verslaat Pallas een reus, en leert de menschen de wolbewerking. Ook deze wordt aanbeden. ⁵⁾ Zoo kwam de afgoderij in de wereld. Wat een onwaarheid en fabels! gaat Maerlant door. Zoo waagt men van Prometheus te zeggen, dat hij menschen formeerde: misschien bedoelt men, dat hij ze onderrichtte, of wel, hij maakte beeldjes, en liet ze loopen door mechaniek. ⁶⁾ Ordeloos gaat het zoo verder. ⁷⁾ Eindelijk komt er een zekere regelmaat. ⁸⁾ Wat meer is, er komt een strekking! Worden reeds op 't eind der hoofdstukken, handelend over de eerste koningen, telkens de vorsten der Latijnen genoemd, van Aeneas af, ⁹⁾ — als het Jodenrijk zich splitst in Juda en Israël, ziet men waar 't heen gaat. ¹⁰⁾ Israël doet onder voor Juda, het koninkrijk van Davids geslacht, natuurlijk! Maar wat meer

¹⁾ Zie blz. 235.

²⁾ vs. 2153—'60. Daarom lag ook Noach naakt: hij leefde vóór Semiramis' tijden. (vs. 1300—'04). Hist. schol. cap. 36: *Semiramis fuit mulier, quae primo adinvenit brachas et usus earum.*

³⁾ vs. 2299—2306. Vandaar de naam Forum. ⁴⁾ vs. 2307—'20. ⁵⁾ vs. 2547—'56.

⁶⁾ vs. 2755—'74. Hist. schol. cap. 86: *Dicitur fecisse homines, tum quia de rudibus doctos fecit, tum quia legitur fecisse imagines hominum, quos arte quadam ambulare fecit.* — Ook vond hij de vingerringen uit (toen nog van ijzer) en verstond, dat ze aan den vierden vinger gedragen moesten worden, omdat hiervandaan een ader rechtstreeks naar 't hart loopt. Vgl. Hist. schol. cap. cit. — Destijds leefden ook Atlas en Ceres (korenbouw bij de Grieken).

⁷⁾ In Jozua's tijden leven Fenix (Phoenicië) en Cadmus (letterschrift in Phoen., stichting van Thebe); Jupiter huwt Europa (vs. 7073—'90). In Othonië's dagen Minos (vs. 7225—'28), in Ayoths dagen Perseus, later Apollo, Esculaap, Ilius (die Ilium stichtte), Percius (Perziël) Hercules, Priamus, Theseus; Castor en Pollux, Dido (Carthago).

⁸⁾ In Jephta's tijden (vs. 7935—'48). Aeneas komt in Italië!

⁹⁾ Eigenlijk begint het al bij Simson, waar Ascanius Alba sticht (vs. 8229—'36), en bij Eli, waar Ascanius 't gebied van Silvius erft (vs. 8587—'92). Tijdens Sauls koningschap regeert over de Latijnen Silvius Aeneus de vierde, (vs. 9780—'86); onder Davids bewind Silvius Latinus (vs. 11043—'52); onder Salomo Silvius Alba (12093—'98).

¹⁰⁾ Onder Rehabeam: Achis Silvius; onder Asa: Silvius Capi; onder Carpentus, Silvius Tiberius, Silvius Agrippa; onder Joas: Silvius

saphat: Silvius
onder Amasias:

is: Israëls historie is zelfs onwaardig, tot steunpunt te dienen voor de nog ongewijde Latijnsche *Incidentia*. Want het Latium, dat rijk van verre aan den Tiber, waar men telkens op wijst, is slechts een voorpoort! Straks komt Rome zelf! Het ongewijde zal het gewijde worden! En daarom wordt naar Italië verwezen, niet bij *Israël*, maar bij de historie van *Davids stad*: de tempel wordt Kerk, het priesterdom Paus: en na elken koning uit Jesse's stam wordt als geroepen: Denk aan Rome's koningen! Vergeet niet bij 't heilig Jeruzalem de toekomst der Eeuwige Stad!

't Verleden gaat op in wat komen zal; het Oude Verbond is slechts de Belofte der Nieuwe Wet!

„Want de *Oude Wet* is als de liggende molensteen; van haar alleen „komt nimmer het reine en voedende Manna-brood! Maar de *Nieuwe* „Wet is de looper; *zij* brengt het Werk in het Leven; *zij* geeft „voor al wat men zendt, de kostlijke spijs, die de zielen Hemelwaarts „voert!”¹⁾”

De Nieuwe Wet kwam!

Vijf duizend één honderd zes en negentig jaar na Adam²⁾ kwam de Zoon Gods, om aan 't menschdom de Ware Wet te brengen! 't Gelaat der wereld zou veranderen. Een nieuwe eeuw zou beginnen!

Zijne geboorte was niet als die van de menschen.³⁾ Wonderen hadden plaats! De Vrede-tempel te Rome stortte plotseling in, in 't midder-nachtelijk uur. Nooit werd ze weer opgebouwd . . .⁴⁾ In 't zelfde uur

Silvius Aventinus; onder Osias: Silvius Procas en Silvius Amulius. Onder Joathan wordt Romulus en Remus geboren uit de maagd (Ilia!); onder Achas stichtten ze Rome, enz. enz.

De andere rijken komen ter sprake, in zooverre ze met Juda en Israël in verbond of in oorlog gaan.

¹⁾ vs. 20951—'74.

²⁾ vs. 21305—'08. Hist. schol. cap. 5.

³⁾ De geboorte is vierderlei: Adam, onze eerste vader, | Ontfinc dat menschelike lijf | Sonder man en sonder wijf, | Van der erden, dat es waer. | Eva was ghemaect daer naer | Van den man, ende sonder wijf: | Dit was der eerster vrouwen lijf. | Wi, en alle die daer na quamen, | Sijn ghewonnen alle te zamen | Beede van manne en an wive. | Van der reinere Marien live | Was Christus gheboren, onze behout, | Sonder enechs mannes scout. (vs. 21342—'54). Verg. Hist. schol. cap. 6. Verder onderscheidt de 'ontvangen' zich ook van de gewone menschelijke: *Et statim conceptus est Christus de virgine plenus homo in anima et carne* (Hist. schol. cap. 2), dus: Vulmaect van menscheliken leden, | En van der zielen; niet na zeden | Dat andre vrouwen saken gaen, | Die kindre van manne ontfaen. | Want schrifture seid, sonder saghe, | Dat si onder dan .XL. daghe | Sijn, eer hem God ziele zent. (vs. 21115—'21.)

⁴⁾ Toen onder Augustus' heerschappij de vrede intrad, vroegen de Romeinen aan 't Delphisch orakel (Die warachtehste die men vant), hoe lang er vrede zou zijn. Het antwoord

ontsprong ook te Rome een bron van kostbare, zuivere olie, en liep tot aan Christus' dood, om dan te verdrogen. ¹⁾ Uit diep ontzag weigerde de Machtigste vorst op aarde den Heeren-titel: iemand, Heerlijker dan de Goddelijke Augustus, vertoefde op aarde, om altijd Heer te blijven . . . ²⁾ Op 't zelfde uur bewoog zich het water der pissine probatica van Jeruzalems tempel, een hout dreef boven, Christus' geboorte voorspellende. Het water kreeg geneeskracht . . . ³⁾ Ook werd op 't zelfde uur voor de oogen der herders, die wakende waren, één mijl van Bethlehem, — de nacht in een helderen dag herschapen: een engelenschaar zong 't Gloria in excelsis Deo! De herders trokken heen, zagen 't voorspelde wonder en boodschapten het overal rond . . . ⁴⁾

was, dat de vrede zou duren, totdat een maagd een kind voortbracht. Omdat men dit niet mogelijk achtte, dacht men een eeuwigen vrede te hebben, en bouwde men een Vrede-tempel. Natuurlijk stortte de tempel in, toen 't orakel vervuld werd. (vs. 21267—'92.) De Hist. schol. cap. 5 in *Additione*, zegt alleen: *Romae templum pacis corrui*.

¹⁾ vs. 21293—'98.

²⁾ vs. 21299—21304. Hist. schol. cap. cit in *Additione*: *Caesar praeceperat ne quis eum divum vocaret*. — Men weet dat eerst Diocletianus zich met 'dominus' liet betitelen. Natuurlijk vroeg men later: Waarom eerst hij, en waarom niet Augustus, de eerste? Van zelf moest dit een bevredigend antwoord zijn.

³⁾ Toen de koningin van Scheba Salomo had bezocht, (II Kron. IX) schreef zij den koning, wat ze niet had durven zeggen, n.l. dat in 't huis des wouds van Libanon, zij een hout gezien had, waaraan een zou hangen, om wien het Joodsche rijk te niet zou gaan. (vs. 11975—'90.) Salomo bevreesd, liet daar graven, maar vond niets. Dezelfde plek werd de pissine probatica waar de offers gewasschen werden. (Zie uitvoerig de Hist. schol. cap. 26.) Nu heerschte het geloof, (zie Joh. V) dat, als een Engel het water beroerde, het water geneeskracht kreeg. De eerste, die men er dan heenvoerde, werd genezen. De toegang tot dit badwater was dan ook vol zieken, melaatschen en lammen, allen wachtende op de komst van den Engel. De eerste beroering van 't water nu had plaats gehad bij Christus' geboorte: Doet bi Gods ghebornesse quam, | Quam dat hout boven en zwam | In die ghebare oft voorsprake | Gods gheboorte. Van deser sake | Verroerde eerst die pissine, | En dor die werdechede sine | Quam d'ngel en verroerde den pit; | Maer d'Evangelie ne seget niet dit. (vs. 23795—23802.) Maerlant zegt te voren (vs. 23755): Ooc ne lasie niet die stonde | Weltijt dit wonder eerst begonde; — Ook de Hist. schol. cap. 81 is zeer voorzichtig. 1°. *De hac motione incertum est quando coeperit*. 2°. *Appropinquante autem tempore passionis Christi, superenatavit (ignum) quasi praenuntians Christum, et exinde coepit motio praedicta. Sed hoc non est authenticum*.

⁴⁾ De herders waakten n.l. over hun kudde; want het was zede | Dat vele volcs elcs jaers dat dede, | Alstie nacht ten cortsten was | Often lanesten, als ict las: | En dat was doe die laneste nacht. (vs. 21315—'19.) Verg. Hist. schol.: *Mos fuit antiquioribus in utroque solstitio vigiliis noctis custodire ob solis venerationem, qui forte mos apud Judaeos ex usu cohabitantium inoleverat*. — Merkwaardig is 't ontstaan der gewijde zangen. Vgl.: Ave gratia plena (vs. 21091); Magnificat (vs. 21138); Benedictus Deus Dominus Israhel (vs. 21158); Gloria in excelsis (vs. 21330); Nunc dimittis (vs. 21489.)

De drie Koningen, tevens wijzen, uit Perzië en Chaldea, hadden lang te voren reeds uit Bileäms boeken gelezen van de ster, die opgaan zou uit Jakobs huis, en kwamen reeds vóór de geboorte door de ster geleid, na 13 lange dagmarschen, op dromedarissen gezeten, in Bethlehem aan. ¹⁾

In deze teekenen openbaarde zich het heuglijke feit: de menschwording Gods in het kindeke Jezus!

Man geworden, ging hij leerende rond, wonderen doende, Gods Liefde-Wet verkondigend, zich jongeren verzamelende en ze onderrichtende, om ze uit te zenden tot prediking van 's Heeren Evangelie.

Maar Lucifer waakt, beducht voor 't verlies zijner heerschappij. ²⁾ Hij tracht Jezus te verleiden, hem beproevende in de woestijn, op den berg en op de tinnen des tempels. ³⁾ Vergeefs: hij moet vlieden. ⁴⁾ Nogmaals zoekt hij, wen de Joden met luid getier Christus' kruisdood begeeren, dien dood te verhinderen, door in den droom 't gemoed van Pilatus' vrouw te verteederen. ⁵⁾ Maar ook dit mislukt. De ure moet komen! Reeds lang had Hij 't zelf voorspeld! Hij wist, dat de dag gekomen was, om Zijn taak te volbrengen, en weder te keeren tot Zijns Vaders huis!

¹⁾ Over Bileam: blz. 233. (vs. 21367—'93.) Verg. Hist. schol. cap. 7: *Chrysostomus dicit stellam ante tempore quam Christus nasceretur, apparuisse eis, et ita multo tempore de longinquo venerunt. — Potuit tamen fieri ut in .XIII. diebus, super dromedarios sedentes, longa terrarum spatia transmearent.*

²⁾ Merkwaardig is dit: Hi (Lucifer) hadde gehoord al openbare | Den Vader roepen: Dits mijn Sone; | Eñ hi wiste wel dattie gone | Na der Schrifturen komen soude, | Maer hine wiste niet also houde: | Toten doemdaghe was sijn waen | Dat in versten soude hebben gestaen. — De Hist. schol. (cap. 35) is nog beredeneerder: *Cum vero sensit Dominum esurire, quod non legitur de Moyse vel Helia, accessit (diabolus) ut tentaret si posset eum dejicere in peccatum*, enz. Het Dits mijn Sone ziet op Matth. III, 17.

³⁾ vs. 22241—'74. Verg. Matth. IV, 1—10.

⁴⁾ Verg. Matth. IV, 11. Hist. schol. cap. 35: *Tunc abjecit eum Dominus, et consummata omni tentatione ad quam venerat, recessit a Domino Lucifer ad tempus.*

⁵⁾ vs. 26355—'60. Matth. XXVII, 19. Waarom of Satan zuinig keek? Dat quam daerbi, dattie viant | Bekinnen mochte al te hant | Die cracht van den cruce ons Heren | Eñ bi aventuren die heren | Abraham ende sine gesellen | Waren verblijt in der hellen. | Dit mercte die duvel eñ dochte | Hoe hi Jhesus bescudden mochte; | Maer hi pijnde al omme niet. (vs. 26361—'69.) Ook de Hist. schol. cap. 167: *Jam Dei metu poterat cognoscere diabolus mysterium crucis, et ideo laborabat ne Christus moreretur. Forte jam gaudebant sancti in inferno, unde hoc notavit.* — Wat Abraham, en de andere sancti in inferno aangaat, zie *Rijmb.* I, vs. 2897—2904 naar aanleiding van Jakobs woorden bij Jozefs vermeenden dood: (verg. Gen. XXXVII, 35) „Ic sal ter hellen varen | Eñ mijn kint beweenen twaren”, — Doe was ene stede an die helle | Daer was inne menech gheselle, | Ghesceden vander swaerre doot, | Eñ dat hiet in Abrahams scoot; | Want hi, eñ menech sijn ghenoot, | Die waren daer tote Jhesus doot. | Dat was die helle die, paessche nacht, | Ghebroken was bi Gods cracht. Verg. Hist. schol. cap. 87. Men houde in 't oog, dat Lucifer nog heerscht, en de zielen der braven op de Verlossing wachten.

Drie en dertig jaar na Zijn' aankondiging ¹⁾ volbracht Hij Zijn werk. Dat werk was Zijn lijden: dat lijden de zelfopoffering voor een schuldig menschengeslacht. Geen kwaad blijft ongestraft; het Goddelijk recht heeft zijn loop; maar om den mensch te behouden, — zoo groot is Gods Liefde, — gaf hij tot delging der schuld Zijn Zoon!

Toen opende zich het Paradijs! De Satan lag verwonnen, in 't helle-
vuur! ²⁾ Gedaan was 't met de Oude Wet! De teekenen duiden het uit! 't Voorhangsel des tempels scheurde van boven tot onder. ³⁾ De bovendorpel der tempelpoort brak in tweeën. ⁴⁾ De aarde beefde, rotsen spleten; ⁵⁾ een groot geschal ging door de lucht, tot ontzetting der volken; ⁶⁾ graven gingen open, heilige mannen verrezen en wandelden door Jeruzalems straten; ⁷⁾ drie uren duisternis bedekte het zwerk; ⁸⁾

¹⁾ vs. 21124—'26. Hist. schol. cap. 2: *Creditur autem conceptus .VIII. kalendas Aprilis, et revolutis .XXXIII. annis, eadem die mortuus est.*

²⁾ Na nog een enkele poging, om te zien, of er in Christus ook een smet aan zijn heiligheid kleefde. Daartoe zat de Booze op 't kruis Jezus' dood af te wachten. (vs. 26493—'98.) Verg. Hist. schol. cap. 172 in fine: *Legitur daemone[m] stetisse super brachium crucis, et considerasse an Christus aliquam maculam peccati haberet.* — (Of dus de mensch ook moest toezien! Altijd sluipt de Booze in onze nabijheid rond! Maerlant zegt dan ook aan 't slot: Dies moeghen wi alle sijn in vare. (vs. 26498). — Maar tevergeefs loerde de Booze: Doe wart hi verwonnen al bloot | Eñ in der hellen daer ghebonden. (vs. 22280 en vg.) Hist. schol. cap. 35: *Tunc (tempore passionis) omnino devictus religatus est in inferno.*

³⁾ vs. 26607—'10. Zie Matth. XXVII, 51. — Verg. echter vs. 26611—'14: Josephus schrijft dese dinc, | Dattie cortine, die buten hinc | Voor die monster dore, ooc mede (d. i. behalve de cortine voor 't Sancta Sanctorum) ontween scoorde daer ter stede. — Hist. schol. cap. 178, waar Comestor zich op Remigius, en deze zich op Josephus beroemt.

⁴⁾ vs. 26615—'18. Zie noot 6.

⁵⁾ Matth. XXVII, 51; *Rijmb.*, vs. 26622 en vg.

⁶⁾ vs. 26619—'21. Men hoorde ooc roepen in die lucht | (Dies die meneghe hadde vrucht): | „Weten rumen dese stede.” — Verg. Hist. schol. cap. 178: *Nam et in Evangelio Nazaraeorum superliminare templi, infinitae magnitudinis fractum esse legitur, auditasque voces in aere: Transeamus ex his sedibus.*

⁷⁾ vs. 26624—'38. Verg. Matth. XXVII, 52, 53. Waar bleven zij? — Weder si, met onsen Here, | Met zielen, met live emmernere | Sijn ghevaren ofte bleven, | Vinden wi claelike niet bescreven. (Verg. Hist. schol. cap. cit.) Sulke boeken houden, te waren, | (volgens de Hist. schol. Beda super *Matthaeum*) Dat si te hemele sijn ghevaren | Met ziele, eñ met live beede. — Van sulken weten wi gherede | Die doe verrees, dat hi noch leghet | Te Jherusalem, als men ons seghet. — De Hist. schol. zegt ook waarom: *Quod autem aliquorum iterum mortui sunt, postquam Dominum surrexisse testificati sunt, scimus, quia corpora quorundam adhuc quiescunt in Hierusalem.*

⁸⁾ vs. 26525—'34. Verg. Matth. XXVII, 45. De zesde ure is middag. De Grieken telden den dag af van 6 uur 'smorgens. Negen uur wordt dus noen (3 uur). Rationalistisch is dit: Dat ne quam van der mane niet, | Dattie sonne haer scinen liet (= naliët); | Want die mane sat recht voort | Omtrent noene. Merct eñ hoort | Hoe ghijt moegt weten sonder saghe, | Die mane was out .XV. daghe. — Maerlant wil zeggen: 't kwam niet door

te Athene vielen de wijzen aanbeddend neer voor een in 't goudvuur ontdekt crucifix, als voor een nieuwe Godheid; ¹⁾ alles teekenen Gods van Zijn volbrachten wil, en van der Joden toekomstige straf.

Het Nieuwe Verbond is bij Maerlant een synoptisch verhaal van de vier Evangelien, benevens een klein gedeelte der Handelingen. ²⁾ De inhoud is geput uit de *Historia Scholastica*, die hier en daar is bekort, elders is uitgebreid met toevoegsels uit den Bijbel zelf. ³⁾ Weinig wordt er in geallegoriseerd. ⁴⁾ Nu en dan wordt er verwezen naar de Psalmen en de Profeten. ⁵⁾ Enkele opmerkingen worden gezegd aan kerkvaders ontleend te zijn. ⁶⁾ Over de heilige zangen spraken we reeds. ⁷⁾ Nog dienen in 't kort vermeld te worden een paar dogmatische uitweidingen in den tekst, en met een paar voorbeelden hetgeen Maerlant in 't bijzonder teekent als den zoon zijner mystische eeuw: zijn reliquiën-vereering. ⁸⁾

Wat het dogmatische aangaat, zoo zien we hier een nieuw punt aangeroerd, de opstanding naar den vleesche en naar den geest beide. 't Ge-

een verduistering; want de maan was vol, en de zon wordt alleen met nieuwe maan verduisterd. — 't Latijn is duidelijk: *Non fuit eclipsis solis, ut quidam mentiti sunt, quia luna e regione fere erat ad solem. Eclipsis autem fieri solet tantum in synodo solis et lunae.*

¹⁾ vs. 26535—'76. De Athener wijzen wisten niet, wat de plotselinge duisternis inhield. Een van hen, Dionysius, zei: „Die God der naturen toocht | Dat hi pine nu ghedoocht.” Men vroeg, in welke gedaante God pijn kon lijden. Een in 't vuur geworpen stuk goud toonde na bekoeling de gedaante van Christus aan 't kruis. Toen richtten zij een altaar op voor den onbekenden God. (Verg. Hist. schol. cap. 175: *Et fecerunt ei aram, et super scriperunt IGNOTO DEO, de qua legitur in actibus Apostolorum.* Overigens komt de legende van 't crucifix in de Hist. schol. niet voor.) Paulus vond later dit altaar en noemde het Dionysius. Deze Dionysius ging later naar Montmartre bij Parijs. Zoover Maerlant. De lezer kent de verdere legende van St. Denis.

²⁾ Comestor gaat tot den dood van Petrus en Paulus, Maerlant tot aan de Hemelvaart. Zie de gissingen bij David, Inleiding IX.

³⁾ Zooals de acht zaligsprekingen, waarvan Comestor één geeft; de gelijkenis van den verloren zoon, (vs. 24039—'79), die van den onbarmhartigen dienstknecht, (vs. 24105—'32). Soms vult hij aan (zie Te Winkel, blz. 359).

⁴⁾ In vs. 20975—20987, waar de Paradijs-bron Christus' heilige Kerk is, en de vier rivieren de Apostolische boeken zijn; in vs. 24566—'88, waar de wijngaard des Heeren de Kerk is, en Christus elk het eeuwige leven geeft.

⁵⁾ vs. 21411 (Micha); vs. 21525 en vg. (Jesaja 19, 1); vs. 21582—'85 (Jeremia); vs. 22172 (Elija); vs. 22245—'49 (Deut.); vs. 25033 (Zacharia 9, 9); vs. 25955 (Zacharia 13, 7); vs. 26236 (Zacharia 11, 12—13); vs. 26444 (Ps. 21, 9).

⁶⁾ vs. 24950—'57 (Augustinus); vs. 25945—'47 (Hilarius); 26225—'28 (Hieronymus). Zie ook Beda (blz. 238). In vs. 24315 wordt een opmerking van Hieronymus in de Hist. schol. cap. 98 aangehaald, bij Maerlant uit twijfel verzwegen.

⁷⁾ Zie blz. 246, noot 4. ⁸⁾ Over Maerlant en de reliquiën-vereering: Te Winkel, blz. 95 vgg.

schiedt naar aanleiding van het Evangelisch verhaal,¹⁾ waarin de Sadduceeën, met het doel om Jezus te verstrikken, hem vroegen, aan wien de vrouw, die zeven mannen getrouwd had, bij de opstanding zou toebehooren, — en tot antwoord kregen, dat er in de opstanding geen huwelijksleven is, maar een leven als dat der engelen in den hemel, — alsmede, dat, waar sprake is van een opstanding der dooden, men indachtig moet zijn aan Gods getuigenis, zeggende, dat God niet een God der dooden, maar der levenden is.²⁾ — „Ge ziet dus,” zegt Maerlant, „dat, volgens Christus' leer, men na den dood verrijst, en lichaam en „ziel beide niet sterven. En dit moet zoo zijn. Want indien de zielen „met de lichamen stierven, en dus niet samen verreezen, zoo zou de „mensch totaal te niet gaan, en God zou zich zelf een God hebben „verklaard van het Niet.”³⁾

Deze logica is alleen begrijpelijk, als men met Maerlant⁴⁾ hiervan uitgaat, dat een opstanding slechts mogelijk is, zoo ze geschiedt naar lichaam en geest beide. Die waarheid acht Maerlant onomstootelijk; trouwens, het was ook toen reeds een algemeen erkende Christelijke waarheid. Wij kunnen hier niet ontvouwen op welke wijze het leerstuk van de Opstanding naar den Vleeze zich heeft ontwikkeld⁵⁾. Wel

¹⁾ Matth. XXII, 23—32.

²⁾ Naar aanleiding van Exod. III, 6: „Ik ben de God uws vaders, de God Abrahams, de God Isaïks, de God Jakobs.”

³⁾ Hist. schol. cap. 130 in fine: *Alioquin si homo moriens penitus in nihilum redigitur, tunc dixit Deus se Deum esse nihili.* — De Rijmbijbel vertaalt echter als volgt: Storven zielen met lechamen | Eñ verreesen si niet te zamen | So quame die mensche al te niete | Eñ so moegdi merken dat God liete | Die dinc dan al te niete wesen. — Eén der handschriften (C) komt er dicht bij. E luidt: So moghedi merken dat God hiete | Hem danne van niete wesen. — Maerlants opvatting schijnt ons anders geluid te hebben. — Toch blijft de vraag, of M. de zaak geheel begrijpt. De bedoeling zal deze zijn: Indien God zegt, dat hij de God Abrahams, Isaïcs en Jakobs is, spreekt het van zelf, dat Abraham, Isaac en Jakob niet dood zijn, want dan zou God zich een God van niets verklaren. Alzoo: Abraham, Isaac en Jakob zijn levenden. Maar dan moeten zij na den dood zijn opgestaan. — En hoe vertaalt nu Maerlant zijn: Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob (?). Op deze wijs: „Ic bem God, daer Abraham | Eñ Ysaac an gheloofde, eñ Jacop”. — Dit nu kan voor zijn betoog niet dienen.

⁴⁾ Behoudens de gemaakte restrictie.

⁵⁾ Bij 't Jodendom was het leerstuk van een toekomstig leven, dat dikwijls beschouwd wordt als het hoofdbegrip van den godsdienst, niet vervat in de Levitische Openbaring, of althans zoo vaag, dat het de schare niet opmerkte. Na de ballingschap, waarin de Joden eenige opvattingen hieromtrent van hun meesters ontleenden, werden de Sadduceeën, die deze leer als een nieuwigheid verwierpen, steeds geduld. Bij de eerste Apologeten vinden we al dadelijk de leer der opstanding en der verdoemenis tegen de Heidenen verdedigd. (Zie over Justinus Martyr: Dr. Pierson, *Geschiedenis van het Roomsche-Katholicisme* I, blz. 256;

wagen we de opmerking, dat de eerste meeningen hieromtrent, in de vroegste tijden der Christelijke kerk een sterken steun moesten krijgen in het geloof aan een toekomstige straf. ¹⁾ Door vast aan te nemen, zooals door sommige kerkvaders geschiedde, dat op den oordeelsdag, alle menschen door een vuur moesten gaan, al was dit meer ter onderzoeking dan tot zuivering, zoodat de deugdzamen ongedeerd zouden blijven, doch de boozen en dwalenden branden zouden; ²⁾ door de begrippen der heidensche schrijvers, zooals Virgilius ze heeft neergelegd in zijn beroemde beschrijving van het doodenrijk, ³⁾ en door de leerstellingen der Manichaeërs ⁴⁾ moesten zich van zelf gevoelens ontwikkelen, die eene opstanding niet anders konden denken dan met een voor martelingen en pijnen zeer gevoelig lichaam, waarvan de eeuwige kwelling door een niet-verterend vuur de verschrikkelijkheid van de toekomstige straffen, en naar dien maatstaf de grootte der afdwalingen van de zuivere leer, ten breedste moest uitmeten. Maar dan eischte de consequentie ook een zelfde vereeniging van ziel en lichaam in het verblijf der gelukzaligen: het Paradijs. Alleen, — een algeheele zuivering verbood de mogelijke opvatting, als zou, zooals de Sadduceëen spottend opwierpen, hiernamaals een zelfde vleeschelijk leven geleid kunnen worden, zooals het den sterfelijken mensch op aarde veroorloofd was. ⁵⁾

over Theophilus v. Antiochië: *ibid.* blz. 287; over Tertullianus: blz. 352—353.) De eerste bewijsgronden dezer schrijvers waren analogieën aan het Heidendom, of aan de natuur ontleend. De welsprekendste bewijzen levert Minucius. Felix in zijn *Octavius* cap. XI en XXXIV. (Zie daarover uitvoerig: J. A. J. Klaassen, *Marcus Minucius Felix, de eerste apologet des Christendoms in de Lat. Kerk*, blz. 142—149. Utrecht, 1873.)

¹⁾ Dit geloof aan een toekomstig leven (Oct. XXXIV, 5—7) en aan een toekomstige straf (Oct. XXXV, 1—3) werd door de eerste Apologeten en Kerkvaders, voornamelijk aan Pythagoras en aan Plato, toegeschreven. (Zie uitvoerig: Denis, *Histoire des Idées morales dans l'Antiquité* I, p. 18, 104—106.) Men denke aan de straffen van een Tantalus, Sysiphus of Ixion.

²⁾ Reeds sommigen der Ouden stelden zich voor, dat een vuur den toegang vormde tot de ongezene wereld. Een merkwaardig voorval hiervan geeft Herodotus V, cap. 92 (bij Lecky, *Hist. of Rationalism.*) Wat de kerkvaders betreft, zie Lactantius, *De vita beata*, c. 20—24.

³⁾ Ook heidensche wijsgeeren geloofden aan een wereldbrand. De Stoïcijnen stelden, dat de geheele wereld door het water van de bronnen of van de zee onderhouden werd, maar door de kracht van 't vuur zou ondergaan, als de vochtigheid verteerd was. De Epicureërs veronderstelden ook eene toekomstige verbranding der elementen en den ondergang der wereld. Plato beweerde eene afwisselende overstroming en wereldbrand, etc. (Min. Fel.: *Octavius* XXXIV.)

⁴⁾ De Manichaeërs veronderstelden eene ziele-zuivering door de zon; engelen droegen ze over op de maan; de meerdere of mindere bevruchting veroorzaakte de schijngestalten. (Beausobre, *Hist. Critique du Manichéisme* I, p. 243 *vg.* bij Lecky.)

⁵⁾ Nog roert Maerlant een ander dogmatisch leerpunt aan: de praexistentie van Christus, naar aanleiding van Matth. XXII, 45: Indien hem dan David noemt zijnen Heer, hoe is hij zijn zoon! Hieraan voegt M. toe: Want beter recht eist dat kind | Die jongher sijn

Een paar voorbeelden nog, die ons toonen, hoe ook Maerlant, als kind zijner eeuw, een diepen eerbied koestert voor de legenden, verbonden aan de overblijfselen der martelaren en der heiligen.

Zoo wordt bij 't verhaal van Jezus' besnijdenis medegedeeld, dat later aan koning Karel (den Grooten) het *praeputium* door een Engel gebracht werd. Eerst werd het te Aken bewaard. Later werd het naar Antwerpen gebracht, en daar nog in Maerlants dagen vereerd. ¹⁾

De drie koningen, Balthasar, Jaspas en Melchior waren nog altijd heidenen bij Christus' aanbedding. Later bekeerde Sint Thomas hen. Toen de moeder van Konstantijn het Heilige Land bezocht, voerde ze de overblijfselen der wijzen eerst naar Konstantinopel. Later werden ze in staatsie naar Milaan gebracht. En toen Barbarossa Milaan overwon, voerde hij de reliquiën naar Keulen (1164). ²⁾

Een opmerkelijke geschiedenis had het overschot van Johannes den Dooper. Toen hij (25 Maart) te Macharonta onthoofd was, wisten zijn jongeren het lichaam machtig te worden, en begroeven het te Sebasta in Palestina. Zijn hoofd bleef te Jeruzalem. Ten tijde van Juliaan den Apostaat, verstrooide een heidensche gemeente de opgegraven beenderen, om aan de vele mirakelen een einde te maken, die er af kwamen. Later echter werden ze door dezelfde heidenen weer verzameld, verbrand, en de asch in den wind gestrooid. Doch bij het bijeenlezen der beenderen hadden ook monniken uit Jeruzalem geholpen, die er een deel van onder zich hielden. Zoo vonden ze ook de vinger, waarmee de Dooper gewezen had: Zie het lam Gods! Door de heilige Tecla werd die vinger naar Monju (Maurienne) ³⁾ gevoerd. De overige beenderen, die behouden waren gebleven, werden naar Alexandrië gezonden. Aldaar werden ze bewaard in een aan Johannes gewijde kerk.

Ook 't hoofd kwam terecht. Ten tijde van Keizer Marcianus kwamen twee monniken uit 't oosten naar Jeruzalem. Op de plaats, waar 't hoofd schuilde, vertoonde zich de Dooper en ontdekte de heilige mannen de

eñ minder | Hare onders heten here, | Dan si die kinder behouden ere. — Hoe dubieuser de kwestie, hoe eervoller de oplossing! Daarom: Als of hi (Jezus) seide: Jane waendi | Dat kerst .j. puur mensche si, | Eñ niet God es? Dus waendi das, | Dat hi niet was eer David was: | Sone hietene David niet here. | Hadde Kerst niet ghesijn ere | Dan David, in die godliche, | So hadde David ghelogen mede. (vs. 25455—'66.) Verg. Hist. schol. cap. 132,

¹⁾ vs. 21359—'66. De Hist. schol. cap. 6 in *Additione* voegt er iets aan toe: *Decitur quod praeputium Domini delatum est ab Angelo Karolo Magno... et translatum ab eo Aquigrani. Et post a Karolo Calvo positum in ecclesia Salvatoris apud Carosium (?) Alii dicunt Antverpium delatum, nam illic in summa veneratione habetur.*

²⁾ vs. 21410—'57. ³⁾ Eig. St. Jean de Maurienne, een stadje in Savoye.

verborgen plaats. Maar 't ging weer verloren; anderen vonden het weer en brachten het naar Edessa bij Antiochië. Daar lag het in een pot in een hol onder de aarde begraven, totdat Johannes zelf het openbaarde aan den abt Marcellus, die in de grot een heilig leven leidde. Nu kwamen er betere tijden. Sedert het hoofd was teruggevonden, werd er een dag aangewezen tot viering van de onthoofding van den Heiligen Dooper. Die dag was òf de dag van de laatste ontdekking van 't gewijde hoofd, òf wel de dag waarop de beenderen bijeengelezen waren door de Jeruzalemsche monniken. Nog later werd het hoofd naar Konstantinopel gebracht, vandaar naar Gallië, en in Maerlants dagen werd het aanwezig geacht te Aken of te Amiens. ¹⁾

Dezelfde vereering openbaart zich in de herkomst en den vorm van 't kruis, waaraan de Heiland stierf. De voet van 't kruis stond gedolven in de rotsen. De balk, recht omhoog staande, was van tweeërlei houtsoort. Daaroverheen lag dwars het derde stuk. Het kruis had dus den vorm van een kruk. Maar bovenaan, werd om 't opschrift, een vierde stuk genageld. ²⁾ Dààrop stond in 't Latijn, in 't Grieksch, en 't Hebreuwsch opdat allen het zouden kunnen lezen, „Koning der Joden!” Want het was Paschen en vele lieden waren in Jeruzalem samengekomen. ³⁾

Maar, — en hier schreef de Jodenhater met heimelijk genoeg zijn geschiedbron na, — zoo hadden de Joden het niet begrepen. Niet dààrom werd de veroordeelde gekruisigd, omdat hij Koning der Joden was, maar wel, omdat hij 't beweerd had. — „Verander, Pilatus, dus 't hatelijk opschrift!” riepen ze spijtig. Doch tevergeefs! — „Wat ik schreef, blijft geschreven!” zei de Romein. ⁴⁾ En Christus brak den tempel als de Koning der Joden!

Nog wijst Maerlant op heilige plaatsen in 't Joodsche land, waaraan bijzonderheden omtrent Jezus' leven en leer zijn vastgeknoopt, en die waarschijnlijk als geliefkoosde oorden van pelgrimage en boetedoening, door de bede- en kruisvaarten in 't Westen bekendheid verwierven. De bergpunt, waar Jezus, omsingeld en bedreigd door hem vijandige ben-

¹⁾ vs. 23465—23540. De hist. schol. is de bron geweest. M. heeft enkele namen wegelaten. Wat de laatste zin betreft, de Hist. schol. heeft alleen: *Quod (caput) post Constantinopolim translatum est, et inde ad Gallias.*

²⁾ vs. 26460—'70. Verg. Hist. schol. cap. 172: *Dicuntur autem in cruce Domini fuisse quattuor ligna diversa, et forte in totidem diversis generibus: lignum erectum, transversum, tabula superposita, truncus quidam cui infixa erat cruz, qui in rupa defossus fuit. Invenitur enim lignum dominicae crucis et palmae et cypressi, et, ut quidam tradunt, olivae et cedri.*

³⁾ vs. 26445—'55. ⁴⁾ vs. 26471—'77.

den, ongedeerd door hun midden ging, ¹⁾ heet nog, tot aandenken aan die bovennatuurlijke redding, „des Heeren spronc” — „De rotsen „weken, waarheen zijn voeten zich richtten, en nog ziet men heden de „sporen van zijn gewaad, waar 't schuurde langs de gesteenten.” ²⁾

„Zoo heet ten slotte de plek, waar Christus de 5000 spijsde, ³⁾ nog „altijd de tafel, ⁴⁾ en alle eeuwen door nog vallen de geloovige scharen „biddend neer voor de bloedzuil, waaraan de Verlosser de felste „smartten der striemende roede doorstond.” ⁵⁾

Dubbeldam.

J. KOOPMANS.

VERZEN EN MUZIEK.

De heer Kalff heeft van wijlen Jacob Geel een verklaring van den oorsprong der poëzie overgenomen, dien ik met allen eerbied voor dien smaakvollen literator, niet voor de meest waarschijnlijke houden kan. De natuurmensch zou volgens haar aan zijn levendig en driftig gevoel lucht geven in een beeldspraak, die zijne zinnelijkheid schept; die uitboezeming zou bij hem allengs gezang worden, en dat gezang hem dwingen tot maatgeluid en evenredige afdeeling zijner woorden. Naar het mij voorkomt, doet de natuurmensch veeleer wat onze kinderen doen. De maat komt zich het eerst aanmelden, dan het gezang, en de beeldspraak achterna. In de uiting van zijn gevoel wordt alles wat in en aan hem is tegelijk betrokken. De rhythmische beweging, die de natuur reeds bij den gang en den arbeid voorschreef, wordt onwillekeurig verhoogd, verrijkt, en daar niets bij hem stilstaat, met verscheidenheid van toonhoogte en spraakgeluid gekleurd. De voorstellingen, denkbeelden en samenhangende gedachten, die zich daarbij vanzelf voordoen, spreken zich dadelijk uit in woorden zoowel als gebaren, zonder bepaalde bedoeling om zich door anderen te doen verstaan. Het geheel dat dus ongezocht gekomen is, geeft te genieten door het spiergevoel, het gezigt, het gehoor, de verbeelding, en bij hoogere ontwikkeling zelfs door het nadenken, alles tegelijk. Men zoekt nu herhaling, verhooging van het ondervonden genot; men hecht naar aanleg en omstandigheden beurtelings meer aan het eene en aan het andere der bestanddeelen waaruit men bevindt dat het is zamengesteld.

Daarvan draagt ons volkslied in den tijd waarvan wij spreken nog de duidelijke sporen. Men danst nog op de wijs van een lied, even gaarne als men zingt op die van een dans. Een melodie met diplomatische getrouwheid weer te geven, acht niemand van eenig belang; men laat daaruit weg, voegt erbij, desnoods uit andere wijzen, vereenvoudigt, versiert, wijzigt de maat, al naar

¹⁾ Luk. IV, 29, 30. ²⁾ vs. 23440—'48. ³⁾ Luk. IX, 16, 17. ⁴⁾ vs. 23586,
⁵⁾ vs. 26382 en vg.

omstandigheden. Kortom men heeft in zijn geheugen een overvloed van melodische vormen, gelijk men een menigte verzen en gedeelten van verzen van buiten kent; en daarvan bedient men zich als het hart getuigt, volgens de behoefte van het oogenblik. Geene theoretische overweging of historische naauwgezetheid komt daarbij leiden of storen; het volk drukt zich uit in zijn gezang evenals in zijn taal. En daarom vraagt men ook niet, of zekere woorden en zekere wijs wel eigenlijk bij elkaar behooren; het feit dat iemand lust heeft om ze te verbinden is regtvaardiging genoeg, en valt die verbinding in den smaak van anderen, dan komt ze een tijd lang in zwang, en wordt bij gelegenheid in liedeboeken opgeteekend. Op een geliefkoosde wijs zingt men van allerlei, en daarnaar draagt zij dan ook dikwijls verscheidene namen. Wat in onzen tijd van schoolonderwijs en kunstbespiegeling als blijk van onverantwoordelijke slordigheid en ligtzinnigheid zou veroordeeld (!) worden, verstaat men geheel wanneer men zich indenkt in die dagen van mindere geleerdheid en grooter scheppend vermogen. Die algemeene voorstelling dient echter meer bepaald te worden door kennismaking met de verschillende vormen waarin dezelfde melodie voor ons bewaard is gebleven.

Bij het drukke verkeer tusschen deze en de naburige landen viel te verwachten, dat ook van elders menig lied werd overgebracht, dat dan vaak door vertaling of nieuwe woorden een nederlandschen titel ontving. Waar het origineel niet meer bekend is, valt zulk een vreemd element ligt niet meer van onze eigene voortbrengselen te onderscheiden; vooral wanneer men het door kleine wendingen soms meer gelijk maakte aan hetgeen men eenmaal in het oor had. Daarom doen wij dus best met als nederlandsche wijzen te beschouwen al diegene die ons onder een nederlandschen titel overgeleverd zijn, tenzij wij stellig weten dat zij van elders afkomstig waren.

Reeds de liedjeszangers en speellieden van voorheen hadden hun bescheiden aanvang van theorie, wier gedurige toepassing zekere gewoonten vestigde in het gehoor van het volk dat naar hen luisterde. Ook in dien goeden tijd hadden de mannen van het vak hunne schoolmanieren, pedanteriën, vooroordeelen en eenzijdigheden van allerlei aard, die hen veelal beletten, de melodie van een vroegeren tijd of een lageren maatschappelijken kring onverbasterd over te leveren. Den luitenist, als hij ze niet van hen maar uit den volksmond zelf ontving, stond zijne geleerdheid niet in den weg, en daarom verdient hij (als getuige altoos voor zijn eigen tijd) in dezen meer vertrouwen.

Toen het groote vraagstuk van kerkhervorming aan de orde kwam, en godsdienstige aangelegenheden aller gedachten vervulden, moest menigeen zich ergeren aan de ligtzinnigheid, ja zelfs aan de naïve vrolijkheid van vele algemeen geliefde liederen. En bij de bereidvaardigheid waarmede men toch reeds op dezelfde noten allerlei woorden zong, lag het voor de hand, te beproeven wat men ook na dien tijd nog dikwijls heeft beproefd: geestelijke teksten te dichten bij de muziek van wereldsche liederen, ja van dansen.

Zie dit volledig in het *Tijdschr. der Ver. voor N.-Nederlands Muziekgeschiedenis*. Dl. I.

POTS LONGEREN; LONGEREN.

Ieder, die Hoofft's *Warenar* of een van Bredero's blijspelen of kluchten gelezen heeft, zal gemerkt hebben, dat de slechte gewoonte van te vloeken in den ouden tijd niet minder in zwang was dan, helaas, nog tegenwoordig, doch tevens zal hij tot zijn genoegen hebben kunnen opmaken, dat de ons door de comici overgeleverde vloeken — het is in dezen een deugd — ontaard zijn, dat 't bastaardvloeken zijn, vloeken, die zooals Hildebrand in zijne *Camera Obscura* zegt, „een balk in hun wapenschild voeren”. Men behoeft wijlen Prof. De Vries' uitgave van den *Warenar* (bl. 99, 153) of 't groote *Nederlandsche Woordenboek* IV, 249 vlgg., V, 229 vlgg. maar op te slaan om een heele reeks dier vloektermen bij elkaar te zien. Enkele daarvan zijn gemakkelijk te ontleden en te verklaren, andere zijn zoo verbasterd en vervormd, dat de oorspronkelijke vorm niet of onzeker is op te maken.

De uitdrukking, die boven dit opstelletje vermeld staat, behoort ook tot die minder edele soort van uitdrukkingen, die met den naam „vloeken” bestempeld moet worden en is o. a. te vinden in Bredero's *Klucht van de Koe* vs. 373, *Klucht van den Molenaar* vs. 486, voorts in 't *Batement van den Katmaecker* een klucht uit de 16^e eeuw ¹⁾, vs. 44 en op meer plaatsen.

Oudemans in zijn *Woordenboek op de gedichten van G. Az. Bredero* bl. 218 verklaart de uitdrukking als waarschijnlijk ontstaan uit *Gods jongeren* ²⁾ d. i. de Apostelen. Hiertegen viel ook niets in te brengen, zoolang geen uitlegging, die minder gezocht kon heeten, gevonden was, want daar wij in vloektermen de zonderlingste en meest vrije verbasteringen zien plaats vinden ³⁾, kon een verandering van „jongeren” in „longeren” geenszins bevreesing wekken of gezocht genoemd mogen worden. Maar wanneer de gelegenheid zich aanbiedt om een eenvoudiger verklaring te geven, waar, daar er geen verbastering heeft plaats gevonden, van gezochtheid in 't minst niet sprake kan zijn, dan is 't niet meer dan billijk en wetenschappelijk om aan deze laatste de voorkeur te geven.

¹⁾ Uitgegeven door Dr. Kalf in zijn bundel tooneelstukken der 16^e eeuw *Trou moet blijken* (Groningen 1889) bl. 261—285.

²⁾ De verbastering van *God(s)* tot *Pot(s)* is nog tegenwoordig wel bekend.

³⁾ Dat wij bij vloekwoorden meer dan bij andere een willekeurige verbastering waarnemen, vindt ongetwijfeld zijn reden in de kiescheid of liever de vrees om de eigenlijke, niet vervormde woorden uit te spreken. Het is iets, dat we reeds bij de oude Joden opmerken. Dezen spraken den naam *Jahweh* nooit uit, al stond hij ook in hun bijbel wel geschreven. Zij zeiden steeds *Adonai* (= heer), dat het woord *Jahweh*, daar dit de klinkers van *Adonai* overnam, in *Jehovah* deed overgaan. Evenzoo zien wij bij de oude Grieken en Romeinen een zekere vrees voor 't bezigen van enkele woorden: geen van beiden zouden ze hun woord voor „dood” durven uitspreken, zoo zeiden zij bijv. voor „als ik doodga”: „als iets mij soms overkomt”. Bij offeranden of plechtige gebeurtenissen was 't: „spreek slechts woorden van goede voorbeteekenis” enz. (ἄν τι συμβῆ, Si quid mihi accidit, εὐφημει, bona verba, quaeso enz.).

Toen ik voor eenige jaren bij de lezing van 't bovengenoemde Batement van den Katmaecker naast 't meer aangetroffen (*Pots*) *longeren* in vs. 324 *Ghans longen* ¹⁾ aantrof, ging mij een licht op omtrent de eerste uitdrukking, die ik daarmee gelijkstelde en dus niet langer met Oudemans als een verbastering van *jongeren* maar van *longen* beschouwde. En waarom? 1°. kon ik mij een vloek, waarin de jongeren van Jezus, d. z. de apostelen of de discipelen worden genoemd, niet herinneren en zijn aan den anderen kant 2°. vloeken, waarin het lichaam of een deel van het lichaam van den Heiland worden genoemd, zeer gewoon. Wij herinneren slechts aan: *Gans bloed* ²⁾ en verbasterd *Gans bloemen*, *Gansch bloemer herten* ³⁾ (= Gods bloedend hart) met de verbasteringen als *gansch blommerhelten*, *gans bieren* ⁴⁾, *gans wonden*, *hulpe longeren* (zie ben. noot 5) enz. Zoo werd een combinatie als *longeren*, *dermen*, (Playerwater 396) ook begrijpelijker. (Zie ook *Mnl. Wdb.* I, 1256.)

Het lezen van 't scherpe boek: *Lingua Erasmi, dat is dye tonghe wt den latine in duytsche eerst over gheset, leerende hoe dat elck mensche zyn tonghe bedwinghen zal*, enz. (Thantwerpen 1555), waar ik op fol. 6 den vorm *longere* aantrof, bewees mij, dat we zelfs in *Pots longeren* in 't laatste woord in 't geheel geen verbastering behoeven te zien iets, wat ik, zooals mij later bleek, ook had kunnen leeren uit *Trou m. Bl.*, bl. 3 de vorm: *longere*, bl. 205: by *gans longhergaten* en uit Oudemans' *Bijdrage tot een Middelned. Wdb.* 4, 184, die nam. het woord *longer* (= long) vermeldt uit 't Middelnederlandsch (Grimbergsche oorlog 1, 4318), voorts uit De Brune's *Banck-Werck* 1, 91, 196 en Cats (1828) 2, 576. ⁵⁾ Ik vermeld hierbij nog: Huygens, *Onwetend medicijn*, vs. 61 en *Het onnut moy* vs. 20, welke bewijspplaatsen van dit woord wel gemakkelijk zullen kunnen vermeerderd worden.

Niet weinig verrast was ik, toen ik mijne gissing, die al tot een tamelijk hoogen graad van zekerheid was gekomen, bevestigd zag door de autoriteit van Dr. Jan te Winkel, die in zijne aanteekeningen op de *Klucht van de koe* (ed. Binger, Amsterdam, I 226) opmerkt: „Pots longeren = bij Gods longen (niet, zooals Oudemans meende, Gods jongeren)”.

Warfum.

G. A. NAUTA.

¹⁾ *Gans* als verbastering voor God is een der meest gewone in onze oude spelen, zie *Ned. Wdb.* 4, 250.

²⁾ Vgl. 't Fra. *Palsambleu, palsangué* in de oude comédies.

³⁾ Vgl. 't Fra. *Par le coeur Dieu sanglant*.

⁴⁾ Dat zal een verbastering van „nieren” zijn, men vindt 't *Dram. Poezy* bl. 316, vs. 60.

⁵⁾ Zoo wijst Prof. Te Winkel mij op *hulpe longeren*: Eerste Bliscap van Maria 430, en van den Sac. v. d. Nyeuwervaert 874.

KLEINE MEE-DELINGEN OVER BOEKWERKEN.

EEN NIEUWE NEDERLANDSE GRAMMATIC A.

(*Vervolg van blz. 127.*)

Premières Leçons de Néerlandais Parlé, à l'usage des Wallons, par AUG. GITTÉE, Professeur à l'Athénée royal de Liège, 1896.

Gittée's standpunt kan gezien worden in 't volgende:

A. *haar*: forme parlée en Flandre *heur*. En Flandre, l'accent tombe sur le pronom (comme en français: *avec vous*): *met à*: en Hollande, sur la préposition: *mèt u*, *bij ons*: il s'en suit qu'en Flandre on dit *met mij*, et non pas *met me*, *met ze*, formes très usitées en Hollande. Met die genuanceerdheid van de algemene taal maakt de schrijver goed ernst. On peut construire aussi: *de heele stad* (le plus souvent on supprime *ge-*), maar voorop gaat natuurlijk bij hem *heel de stad*. Een sienaasappel heet een *appelsien*, een kuiken een *kieken*, Pinksteren heet *Pinkster* en ook *Sinksen*. Voor *aanstonds* gebruikt hij ook *seffens*. *Als 't u belieft* moet klinken *asteblijf*. Le diminutif se forme en néerlandais au moyen des terminaisons *ke* (ou *ken*, pron. *ke*) ou *je* (N.B. *ke* voorop): le langage parlé des Flandres se sert peu de *je*, seulement après *t* (ou *d*, in de spelling) — *voetje*, *hondje*: après *k* ou *g* on introduit *s* (*boekste*): après *m*, *nd*, *rd*, on introduit *e* (*bloemeke* etc.): les mots terminés par *nd* admettent *je* ou *ke* (*hondeke*, *hondje*): *je* s'emploie surtout en Hollande. De Nombres collectifs zijn aldus: *wij* *geviere*n, *gevijven*, *gezessen*, maar *met dertien*e, *met veertien*e, toch ook *met vieren*, *vijven*; dan *met ons vieren* etc. Wat de plaats van infinitief en participium betreft wordt genoteerd: la langue actuelle, surtout la langue parlée, s'est rap-

prochée du français, et aime bien d'avancer l'infinitif (ou le participe): il se place généralement après le complément direct: Ik heb *iets plezierigs gelezen* in een geïllustreerd blad; ik heb *een brief ontvangen* van uw broer. Voor verschil van klank dit noch: Beaucoup de mots ont en Hollande le son *aar* ou *ar* et en Flandre le son *eer* (avec *è* long) ou *er*; *paard* se prononce généralement dans les provinces flamandes: *peerd* (avec *è*); zo ook *steert*; *hart* (coeur): *hert*.

B. Gittée onderscheidt ook *Beschaafd* en *Beschaafd*; en dingen die geschreven kunnen worden en die, in 't algemeen, niet geschreven kunnen worden, hoezèer gesproken. *Niks* noemt hij famieljaar. Maar bij *nie waar*, *nie meer*, *nie veel*, *nog nie*, *da's*, *wa's dat*, gehoord *même en Hollande*, wordt uitdrukkelijk gezegd: *ne peuvent pas encore être considérées comme appartenant au patois*. «Patois»-getint zijn vormen als *zij-de*, *werk-te*, *kom-de*, *zul-de*, *kun-de*, *slaap-te*, *weet-te*, die overal in 't Vlaamse en in les provinces méridionales de la Hollande, in 't famieljare spreken gehoord worden: on ne doit pas s'en servir dans la langue écrite; mais en parlant, on peut hardiment l'employer, suivant l'exemple général, même des personnes qui parlent bien; il faudra en tous cas connaître cette forme si l'on veut comprendre ce qui se dit. Ook *hedde* voor *hebtge* staat genoteerd. Op dezelfde bladzij het Vlaamse *neen ik*, *ja ik*, *neen ze*, als langage familier. Van de Vlaamse negatie *en... niet* (= *ne... pas*) geldt mee: elle ne peut plus s'écrire: mais le mot *en* (pron. 'n) est resté en usage dans les provinces flamandes (sauf le Limbourg) et celui qui tient à se rendre compte du flamand parlé, fera bien le retenir. En zo zeggen de Vlamingen *dees vrouw*, *dees dorp* en *dees mannen*, et on fera bien de retenir cette forme, mais on ne doit pas

s'en servir en écrivain, quoique certains auteurs l'aient employée. Ik denk dat nu niemand meer de Heer Gittée kan verwarren met de verfoeide taalparticularisten.

C. Dat Gittée zich werkelijk bezighoudt met de gesproken taal, blijkt al uit het meegedeelde, niet met spelling, quasi-grammatica en schooltaal, — illustreer ik verder met het volgende: Het bezittelik voornaamwoord *uw* is *u* in de klank (net als in 't Noordelik-frankiese dus); de gewone tweede naamval van *wie* is *wie z'n* (*wie z'n zoon is dat?*); *des* en *der* als lidwoord: on aura soin de *ne jamais* se servir de ces formes en langage parlé: celui-ci ne connaît que le génitif exprimé par *van*: par grande exception, il est resté par ci par là un genitif décliné: *de heer des huizes*; *mijn vader zijn huis*: *tourmure de beaucoup la plus employée dans la langue vivante*; le *subjonctif* ne s'emploie jamais dans la langue parlée et peu dans la langue écrite: il a été remplacé presque complètement par l'indicatif: il ne s'emploie en réalité plus que dans quelques expressions stéréotypées, c'est à dire à forme fixe: *leve de koning*, etc.; *men* wordt weinig gebruikt: daarvoor de bekende andere vormen; *koude* (adjectief) is = *kouwe*, *roode* = *rooie*, *oude* = *ouwe*; *thans* is geen gesproken taal; *reeds* is weinig gebruikelik; *vr* se prononce *vr*: *vreed*, *vrijven*, *vreken* = *vreed*, *vrijven*, *vreken*; *een* se prononce 'n. Ik nam hier nu dingen waarmee 't bij ons presies zo gesteld is.

D. En dat hij zich altijd rekenschap geeft van de klank, spreekt nu van zelf. Dat de opmerking omtrent *p* en *b*, *f* en *v* ("Ils ne diffèrent que par l'effort qu'il faut faire pour les produire") zoals het daar staat niet juist is, weet de Schrijver zo goed als ik. Hij heeft waarschijnlijk een reden gehad, of mēnen te hebben, om 't zo uit te drukken. Allerlei juiste opmerkingen staan er naast. In 't bijzonder wordt beschreven *hoe* de brouwer de vibrerende *r* kan leren maken; en *hoe* de Waal tot het uitbrengen van *sch* kan geraken. Behandeld wordt de invloed van het ene woord op het andere in de lopende rede: *doof en stom* = *doov en stom*; *vijf of zes* = *vijr of zes* (moest zijn: *ses*); *lees uw les* = *leez uw les*; *reusachtig* = *reuzachtig*; *er is een man gekomen* = *er iz een*; *waar is het* = *waar iz et* (maar *wat is er* = *wat isser*); *wie gaf dat* = *wie gav dat*; *dit of dat* = *dit ov dat*, etc.; maar *dat is*

zoo = *dat is soo*, etc. Andere dingen zijn boven al genoteerd. En natuurlijk wordt woord- en zinsaksent niet vergeten.

E. Het idiomaties eigenaardige te noteren, daarop is Gittée altijd uit. Zo in het hoofdstuk Gebiedende Wijs: onderscheiden worden: *ga naar de post*, *ga eens naar de post*, *ga maar naar de post*; en noch behandeld: *Loop dan*, het tussenwerpsel *toe*, en *doe gij dat* en *doe gij dat zelf*. Niet verzuimd wordt te spreken over de kracht van het Nederlands verkleinwoord.

Op een paar hoofdstukken wens ik noch in 't bijzonder de aandacht te vestigen. De slot-*n*. Bij ons is het aldus: Onbepaalde Wijs, 1ste en 3de pers. meervoud van Tegenw. en Verled. Tijd van 't werkwoord, sterk Verleden Deelwoord, Meervoudsvorm van Substantieven die daarin geen *s* hebben, verborgen vorm van 't adjectief, stoffelijk adjectief, de substantieven op *-en*, adjectieven, voorzetsels en bijwoorden op *-en* hebben in 't algemeen in de Frankiese streken ook in het Beschaafd geen slot-*n*. Voor een klinker wordt de oude *n* noch wel gehoord. Wij moeten niet zeggen: de *n* wordt niet uitgesproken; er *is* geen *n* meer, er valt niet uit te spreken. In overeenstemming hiermee zei Beets ook in zijn *Leven* en karakter van Van der Palm: "Het denkbeeld om alle geschreven letters in de uitspraak toe te meten, de *n*, aan het eind van den uitgang op *en* (tenzij voor een vocaal) te doen hooren b. v., was nooit in hem (Van der Palm) opgekomen." In de Saksiese streken is die *n* daarentegen bewaard gebleven; ook bij de Beschaafd-sprekers wordt hij daar gehoord en die uit het Oosten komt bewaart hem, tot zolang hij in het Hollands milieu meer inleeft. Verdwijnen gaat de *n* dan bij hem het eerst in vormen als *zulle-ve*, *kunne-ve*; langst schijnt hij te blijven in het slotwoord van den zin. Wat het lidwoord *den* betreft, de meest algemene vorm is *de*; in een aantal uitdrukkingen is de oude *n* vooral voor *d*, *h* en *vocaal* gebleven; ook in eigennamen; in sommige gevallen ook voor *b*. In Zeeland. Brabant en de aangrenzende streken van Zuid-Holland en Gelderland wordt *den* in bepaalde gevallen ook in de eerste naamval vernomen en dat niet enkel in het dialect, maar onder invloed daarvan ook in het Beschaafd. Gittée in zijn Grammatica nu aldus: L'n final, appartenant

à une terminaison (plur., accus. masc., infin., prés. et imparf. plur., part. passé) ne se prononce que s'il est suivi d'une voyelle ou d'une des consonnes *b, d* ou *t*. Quoiqu'il ait une origine historique, c'est-à-dire qu'il date du temps où le néerlandais déclinait encore, il ne subsiste actuellement que pour une raison d'euphonie. In de noot hierbij: „Le néerlandais actuel a perdu la notion des déclinaisons” (N.B.: Curieus dat er noch altijd Neerlandici zijn die dit niet vatten: onbewust klassicisme!). Voorbeelden: dans la phrase *De boeren vragen den rechter den smid te*

sparen on lira: *de boere vragen den rechter den smid te spare*; *ik spreek van den armen man*, prononcez: *Ik spreek van den arme man*; *ik spreek van den rijken boer*, prononcez: *Ik spreek van de rijken boer*; *ik spreek van dezen dommen jongen*, prononcez:

Ik spreek van dezen domme jongen. Andere voorbeelden zijn natuurlijk genoeg in 't boek te vinden, b. v. pag. 59: *Daarna begon(n) ze te eten en te drinken*), en zo voort. Wat doet et je goed als je te midden van al dat stom stekblind klassiek dogmatisme zo is heel koelbloedig de feiten genoteerd ziet.

Een ander hoofdstuk: *Pronoms personnels*. Ces pronoms se prononcent avec leur voyelle réelle (is dit adjectief wel het ware? zijn de vormen *we, ze* etc. minder reëel?) — que lorsqu'ils doivent exprimer une opposition ou qu'ils sont employés sans verbe. Hier moet ik vragen of dit helemaal juist is. Altans bij ons worden de vormen *ik, hij, wij, zij, mij* ook wel degelijk gehoord buiten de emphase, buiten de tegenstelling, de onderscheiding, de opsomming, en buiten 't alleen-staan (zie *Leesboek* van v. d. Bosch en Meijer, *Aanhangsel* 247—250): *Ik ben er al* (naast *'k ben er al*); *ik durf niet goed* (naast *'k durf niet goed*); *ik doorzoek de hele kast van boven tot beneden*, — *maar niets te vinden hoor!*; *ik kom liever 's avonds dan 's morgens*; *och, ik dacht het wel*; *hier sta ik, ik kan niet anders*; *ik zou haast zeggen, 't is je eigen werk niet*. En zo is 't ook met de andere vormen. Ook wordt hier niet onderscheiden tussen *ek* en *k*: *Moest ik (ek) niet?*; *Lach-ik (ek), dan heb ik (ek) de weddenschap verloren*: *k'weet er niets van*; *k'heb altijd wel gedacht, dat het verkeerd zou gaan*; *ga'k morgen met u mee?*; *zal'k u eenen helpen?* Dit is toch natuurlijk in 't Zuiden net als in het Noorden.

Heel juist wordt genoteerd: *het* ne s'aspire pas. Ook later bij 't lidwoord: *het = e* muet + *t*. Maar mag ik nu wel eens opmerken (en 't is niet alleen aan de Heer Gittée dat ik dit in overweging wens te geven) dat als *het = et is*, wij dan voor *et* niet 't moeten schrijven? *Et is het*, en nu is 't (beter *l'* geschreven) de natuurlijke aanduiding van *t* („die 't onderste uit de kan wil hebben, valt *het* lid [= valt-et] op de neus”). Houden we ons hier aan, dan kan er langzamerhand eens wat regel komen in dat lolike regelloos door mekaar gebruiken van 't en *het* (en dan ook van *ze* en *zij*, *we* en *wij*!) dat een erfenisje van de ouwe School is. Ik zou ook noch op kunnen merken dat *het* in één geval = *het is*, — nl. in *Dit is het boek = je boek*. Is het ook wel juist dat de vormen *zij, wij* vooropgesteld worden? Wat op pag. 76 te lezen staat omtrent *we* en *ze* geldt toch ook hier: *Les formes we et ze sont de beaucoup les plus employées*.

Nu kan de lezer enig begrip van het boek hebben (daargelaten de samenstelling van het geheel als *Leerboek*), wanneer ik ten slotte dit noch omerk: Er wordt voortdurend rekening mee gehouden, dat hij die er Nederlands uit leert spreken, onwillekeurig verwacht nu ook Nederlandse boeken te kunnen lezen. Geregeld wordt dus naast hoe 't in de werkelijkheid is, vermeld — wat hebbelijkheid van schrijven de beschaaftde lui er op nahouden. Ik haat die hebbelikheden met een hoop ik dodelike haat, om der wille van Staat en Jeugd, en daarom, hoezeer ik begrijp dat zuivere objectiviteit de eis van het boek-zelf hier was, daarom kan ik de zelfbeheersing bewonderen waarmee Gittée altijd in 't *presiasse* meedeelde wat of niet, wat of wel, wat of wel eens *geschreven wordt*. 't Is treurig dat je zo veel ernst moet maken met zulke futiele dingen. Hoe lang noch o Here! Stil, zegt Gittée, neem een voorbeeld aan mij; forseer niet de natuur van de dingen, de natuur doet geen sprongen; wees verzekerd in je gemoed, zie de geschiedenis gaan, wees mannen als Gallée in Utrecht dankbaar maar houdt ze een beetje in 't oog, zeg bij gelegenheid *non tali auxilio* en begrijp je vaderlandse spreekwoord:

De Aanhouder wint.

Zo is't. Dank je Gittée. Ondertussen

danken we je ook wel voor je kranige boek, en helpt ons verder! v. d. B.

Handleiding bij Spreken en Lezen, door SCHEEPSTRA, VELDKAMP en WALSTRA. — Wolters, 1897. — f 1.—

Deze handleiding behoort bij een verschijnende serie leesboekjes voor de Lagere School, en het boek is dus voor Onderwijzers bestemd. Welnu, deze handleiding is *foneties*, d. w. z. het is de behandeling van wat de schrijvers noemen het Nederlandse *Spreken*. Dit boek, dat natuurlijk geïllustreerd is, is dus een nieuwigheid en dus een merkwaardigheid, en om het groot belang van de zaak, nl. dat wij ophouden de Moedertaal te onderwijzen als Latijn en Grieks, maar haar onderwijzen als levende klank-taal, — heeft het aanspraak op ieders ernstige belangstelling. Die belangstelling is bij ons; wij hebben het boekje onmiddellijk aangevraagd. Maar tijd tot goede lectuur hebben we noch niet gehad. Alvast nu vestigen we de aandacht van onze lezers er op; terwijl we er persoonlijk dus op terug zullen komen. En dan mogen ze hierop letten: *hebben we hier met taalkundigen of met feiten-fabrikèrds te doen* (aangenomen dat taalkundigen geen feiten-fabrikèrds, maar kenners en vaststellers van werkelijke feiten zijn); *want hiervan zal 't afhangen of een boek als dit acceptabel of vercerpelijk moet worden geoordeeld*. In de Taalwetenschap en het Taalonderwijs gaat het tegenwoordig hierom: al of niet classicus? al of niet gymnasieaal? Classicus is iedereen die niet uitgaat van het reëel gesprokene, die uitgaat van het lettertekentje, die wat vroeger was aanneemt als norm van het Nu, die niet begrijpt dat de logica van het taalgebruik in het natuurlijke taalgevoel zit, die dogmatics aanneemt en als absoluut beschouwt wat een coterie van aanstellerige, would-be beschaafde heren en dames zich *traditioneel* omtrent goed en niet goed, mooi en niet mooi, gezond en niet gezond belieft in te beelden. Hierop nu moct in de lectuur van dit boek gelet: zijn hier onbewuste classici aan de gang of taalkundigen? Beschrijven en verklaren ze feiten of raken hun de feiten niet en fabriceren ze ze zelf. Ik hoop dit ook zelf te onderzoeken. Maar dit staat vast: een taal-examen, 't zij admisssie-examen H.B.S. (en vooral Gymnasium!) 't zij voor de

Normaalschool, 't zij onderwijzersexamen, 't zij eindelijk, o Goden, *Middelbaar en Akademies, zonder fonetiek*, dat hoorde allang een paskwil te heten. En daarom is in elk geval dit boekje minstens de eer van hoera en saluëren waard. Zo gauw mogelijk schrijf ik mijn bevinding.

v. d. B.

Lectures Françaises, p. AUG. GITTÉE. — Wolters, 1896.

Of ik dit boekje al aanbeveel, geeft toch niets. Ik ben geen Frans-leerder. Maar dit wil ik even hier in dit Tijdschrift uit het Voorwoord notëren:

Deux grands principes m'ont guidé, auxquels, à mon avis, on ne saurait jamais attacher trop d'importance dans l'enseignement des langues étrangères. La jeune intelligence demande des textes qui l'attirent: c'est pourquoi j'ai tenu compte de la prédilection bien marquée de l'enfant pour le genre narratif en général. — En dan:

J'ai tenu à ne pas sortir de la langue usuelle. Les morceaux qui suivent n'ont pas de prétentions littéraires: ils ne doivent présenter à l'élève qu'un vocabulaire, suffisant aux besoins de la conversation ordinaire.

v. d. B.

Schoolgrammatica, ten gebruike bij het Onderwijs in het Nederlandsch door W. DRAAIER, Leeraar aan de H. B. S. voor jongens te Leiden. Leiden, Kapteijn, 1896. f 0.75.

Een boekje van 93 blz., 'grootendeels samengesteld uit de dictaten over Spraakkunst, die ik sedert enige jaren in verschillende klassen gaf', zoals de samensteller zelf in 't voorbericht bekend. Van 'dictaten over Spraakkunst' zijn tenminste de jongens aan de H. B. S. te Leiden in 't vervolg af; dat is wel een felicitetasie waard.

Een nederlandse schoolgrammatica kan niet veel meer zijn dan een geraamte, dat door leraar en leerlingen tesamen moet worden aangevuld met spieren, bloedvaten, zenuwen, enz., totdat het een lichaam is geworden — al is 't dan ook maar een lichaam van papier-maché. En 't is voor leerlingen, die 'op de H. B. S. komen' bij hun verdere studie zeker van gemak, als ze een gaaf skelet voor zich

hebben, waarmee ze al min of meer vertrouwd zijn door het lager onderwijs.

Een handig spraakkunstje is dan ook als legger bij 't onderwijs in 't nederlands welkom en ver te verkiezen boven spraakkunst-gediteer, dat ik me, terloops gezegd, nauwelijks kan voorstellen bij goed moedertaal-onderwijs.

De schrijver zegt verder in 't voorbericht, dat het boekje 'noch op oorspronkelijkheid, noch op volledigheid' aanspraak maakt.

Niet op volledigheid? Daarover zou te debatteren zijn. Dat hangt er maar van af, dunkt me, hoever men billexerwijze bij zijn onderwijs dient te gaan. En zó opgevat, kan m. i. een kleine spraakkunst als handboekje bij dat onderwijs even volledig zijn als de allergrootste, die nog ooit gedrukt is of gedrukt zal worden. De schrijver kan toch moeilijk menen, dat iemand zijn boekje van 93 blz. voor een absoluut volledige nederlandse spraakkunst zou kunnen aanzien.

Maar ik kom tot het andere, waarover niet te debatteren valt: het boekje maakt ook geen aanspraak op oorspronkelijkheid.

M'n lieve hemel, waarom 't dan toch anno 1896 uitgegeven? Zijn de scholen, is 't onderwijs in 't nederlands al niet meer dan ver zadigd van oorspronkelijke grammatica's? Wordt het niet meer dan ooit tijd, wordt het niet meer dan ooit plicht, cindelik eens oorspronkelijk te zijn bij 't schrijven van een nederlandse grammatica?

Reeds voor bijna 20 jaren schreef prof. Sijmons (in *Noord en Zuid* III, 73): 'We leeren inzien, ... dat de werkelijke, levendige taal slechts bestaat in den mond van 't sprekend individu. ... We leeren bovenal beseffen, dat ook bij het taalonderwijs de gesproken taal niet verwaarloosd mag worden ten gunste van de geschreven. Wel heeft prof. Hildebrand gelijk met te verklaren: 'das hauptgewicht sollte auf die gesprochene sprache gelegt werden.'

En toch, de nederlandse schoolgrammatica moet nog geschreven worden, waaruit op elke bladzij, in elke regel de geest van die woorden spreekt. Dat zou de eerste werkelijk oorspronkelijke grammatica, dat zou tegelijk de eerste wetenschappelijke spraakleer zijn, 'waarin de uitkomsten der Germaansche taalstudie dienstbaar worden gemaakt aan het schoolonderwijs' en die 'bovenal zorg-

vuldig alle schijngeleerdheid vermijdt, die meer schade kan aanrichten dan nut stichten.' (Prof Sijmons in *Noord en Zuid* II, 65).

In een paar spraakkunsten is naar wat oorspronkelijkheid gestreefd. Maar zwak was nog het pogen en gering de uitkomst. Daarom blijft de eis onverzwakt: een nieuwe schoolgrammatica behoort oorspronkelijk te zijn.

En niettegenstaande dat, is er nu weer een schoolgrammatica verschenen, die op oorspronkelijkheid geen aanspraak maakt!

Maar misschien was de schrijver overbescheiden, toen hij op zijn boekje het etiket van oorspronkelijkheid plakte? We zullen zien:

Het eerste hoofdstuk handelt 'OVER DE LETTERS'.

Dat belooft al wat. Zeker een schrijfler, die per ongeluk in een grammatica is verzeild geraakt.

Nee, toch niet, want er volgt: 'De taal bestaat uit woorden'.

Dus, er zal toch over TAAL worden gehandeld, resp. over woorden. Maar hoe nu, bestaat dan de taal, of bestaan de woorden misschien uit LETTERS? Nee, zo iets kan immers een taalman niet meer leraren; 't is gewoon ondenkbaar.

Watblief, ondenkbaar? Lees dan eens verder: 'een woord [bestaat] uit één of meer letters.' En in dezelfde geest gaat 't voort: 'Ben gesproken letter heet letterklank; een geschreven letter heet letterteken. De letters van ons alfabet worden verdeeld in klinkers en medeklinkers.'

Asjeblijf!...

We zullen dat letters-hoofdstuk maar overspringen, dunkt me. D. w. z., ik heb 't niet gedaan, ik heb die onverteerbare olla podrida van letters en klanken — ja, over KLANKEN komt warempel ook 't een en ander oorspronkeliks in dit hoofdstuk voor! — geslikt, maar vraag me nu niet naar de toestand van m'n maag.

't Volgende hoofdstuk dus: 'SPELLING DER KLINKERS EN TWEETKLANKEN'.

Daar staat b. v. 'Worden de volkomen *e* en *o* in open lettergrepen enkel geschreven dan zijn ze zacht. Worden de volkomen *e* en *o* in open lettergrepen dubbel geschreven dan zijn ze scherp.

Dus: de zachte en de scherpe UITSpraak — 'zacht' en 'scherp' heeft toch, hoop ik, op de uitspraak betrek-

king? — van de *e* en *o* hangt af van 'T SCHRIJVEN!

Goed, we doen nu eenmaal in de letterij, dus nu maar eens goed gekeken, of we *e* of *ee*, *o* of *oo* zien, en dan maar net een gezicht gezet, alsof we 't begrepen. Verder dus: 'Het zacht- of scherp-zijn der *e* en *o* hangt af van hun oorsprong.'

Wat? Hangt af van de OORSPRONG van de enkel of dubbel GESCHREVEN *e* en *o*? Ik heb toch wel goed gelezen en gekombieneerd, hoop ik? . . .

Dat ik nu geen lust meer heb, eens het mijne te zeggen over de onwaarheid van het zacht- en scherp-zijn van de klanken *e* en *o* in 't beschaafde nederlands, zal me wel niemand euvel duiden.

Ik wil hier alleen nog een paar aanhalingen laten volgen uit de eerste 25 blz.:

Blz. 15. 'Een zin kan ook uit een enkel woord bestaan.' Vergelijk iets verder: 'De noodzakelijke bestanddeelen van een zin zijn onderwerp en gezegde.'

Wie reimt sich das zusammen?

Blz. 17. 'Onvolledig of elliptisch noemen we een zin, waarin één of meer deelen zijn weggelaten, die in den regel wel worden genoemd. Bijv. *Geduld! Goeden dag! 's Lands wijs, 's lands eer! Land! Op zij!*'

Ik wou wel eens weten, wat in deze voorbeelden is weggelaten, wat 'in den regel wel' wordt genoemd.

Blz. 22. 'Onpersoonlijke werkwoorden zijn die, waarbij het onderwerp nooit wordt genoemd, maar altijd door het voornaamwoord het wordt aangeduid.'

Zou ik ook mogen weten, welk onderwerp door *het* 'wordt aangeduid' in: *Het regent, het vriest*; e. dgl.?

Blz. 24/5. 'Bij de vervoeging van onderstaande werkwoorden, die eigenlijk thuis behooren in de door het Romeinsche cijfer aangeduide klasse, valt iets op te merken. Wat?'

Dat vraag ik ook, als ik daar vind b. v. *helpen*, dat 'eigenlijk' thuis behoort in de klasse: *winden, wond* — *wonden, gewonden* en *gelden, gold* — *golden, gegolden*, waarnaar bij *helpen* wordt verwezen. En wat moet dat 'eigenlijk thuis behooren' betekenen? Mischien het zorgvuldig vermijden van 'alle schijngelcerdheid, die

meer schade kan aanrichten dan nut stichten'? Daartoe zal zeker ook het volgende tussen haakjes op blz. 25 moeten dienen:

'Werkwoorden, die, (hoewel oorspronkelijk sterk of zwak) van de vervoeging der regelmatige afwijken, noemt men onregelmatig. Ze zijn: *kunnen, willen*, enz., enz.

En is *zijn* ook oorspronkelijk sterk of zwak geweest? —

Genoeg: 't is maar een hap en een snap van alles, wat ik op die 25 blz. in mijn exemplaar heb onderstreept, van uitroep- en vraagtekens heb voorzien of waarbij ik korte kanttekeningen schreef. Ik heb maar wat aangehaald, dat prinsiepiël totaal onhoudbaar is, dat van een inzicht in wetenschappelijk taalonderwijs getuigt, alsof het boekje in 1796 in plaats van in 1896 gedrukt was. Van onverzorgde redaksie (zoals: 'Hulpwerkwoorden van wijze doen den dienst van modale bijwoorden'; blz. 22) of onmogelijk nederlands (b. v. 'een persoonsvorm des werkwoords' op blz. 15; 'van den persoon des onderwerps' op blz. 23) heb ik maar niet eens gewaagd.

Waar meer dan een vierde gedeelte, ja, als ik de grammatica in engere zin neem, — dus met uitsluiting van het slothoofdstuk 'uit de geschiedenis onzer taal,' waarvoor 'meermalen dankbaar gebruik gemaakt' is 'van prof. Verdams Geschiedenis der Nederlandsche taal' — waar meer dan een derde gedeelte van het hele werkje al zozeer bewijst het volstrekte gemis van wetenschappelijke opvatting van taal en taalonderwijs, daar acht ik me volkomen gerechtigd, het hele werkje te veroordelen.

En het vonnis moet streng luiden. Verzachtende omstandigheden pleiten, wat men kan doen voor herdrukken van grammatica's, die voor 10, 15, 20 jaar voor 't eerst uitkwamen, is voor een nieuwe schoolgrammatica onmogelijk: daarvoor is de tijd beslist voorbij.

Dit onomwonden en onverbloemd uit te spreken, is de plicht van de ernstige krietiek tegenover onoorspronkelijke, onwetenschappelijke boekjes als Draaijers Schoolgrammatica.

Febr. '97.

J. G. TALEN.

S T A R I N G.

Wat de Hollanders van oudsher zoo graag geweest waren: gewone burgers, de natuur aankijkend, hun gemoeds- en gedachte-leven waarnemend, en niet hoogdravend, en niet over-gevoelig, stuk voor stuk goed weergevend zoodat elk geheel een mooi ding was, — dat wenschte ook hij te zijn.

Zijn ouderwetschheid ligt daarin dat hij, zich gevend zooals hij was, voor ons een ouderwetsch burger is. Zijn toekomst ligt in de konkreetheid van de grepen die hij uit de natuur deed en de kunst waarmee hij mooimaakte wat hij greep.

P O T G I E T E R.

Ook hij, als Staring, hoewel de natuur-idee van zijn tijd meêvoelende en onder den invloed ervan zich ontwikkelende, was niet een door die idee gefatsoeneerde en als willoos haar bestaans-wijzen zeggende, — zoo meer natuurlijk mensch zijnd als kunstenaar, — maar boven die idee in hem en boven al de ontroeringen waarmee een rijk leven hem aandeed stelde zich zijn dichtergeest, en zijn héelen mensch in schommeling van evenwicht tusschen veel aandoeningen en ideën opléven liet hij tot vormen — vormen, geworden niet zonder liefde voor de vormen van de aan zulk een rust en zichzelf om zichzelf zien, verwante 17de-eeuwers, — en die te zeggen uit een lust en behagen in hun mooiheid die zooveel krachtiger en kleuriger waren als zijn tijd en zijn leven kleuriger en krachtiger waren dan die van Staring, dat was wat hem verreweg de meerdere maakte van àl zijn tijdgenooten en àl zijn voorgangers tot op Hooft en Vondel en de vriend en voorzegger van een nieuw geslacht.

(Uit: ALBERT VERWEY, *Nederlandsche Dichters*, Feith tot Jacques Park. 1897.)

Ook dit boekje behoeft verder geen aanbeveling. 't Wordt meer dan tijd dat men de dichters leert genieten, in plaats van be-eksamineren! —

V E R B E T E R I N G.

Bl. 150 r. 18 v. b. staat *tenzij*; er moet gelezen: *mits*.

HET NEDERLANDS AAN GYMNASIA.

Het is, geloof ik, nodig de tegenwoordige toestand van het onderwijs in de Nederlandse taal aan onze gymnasia eens uiteen te zetten, omdat er zoveel zijn, die maar niet kunnen begrijpen, dat alles zo anders heeft *moeten* worden; die integendeel menen, dat veel van dat nieuwerwetse overdrevenheden zijn aan de jeugd eigen, en hopen dat zij mettertijd wel bekomen zullen om alles, zodoende, weer op de oude manier ingericht te krijgen. Laat mij hen maar dadelik teleur stellen: „die schönen zeiten sind vorüber“, onherroepelijk zijn ze weggevaagd of op het punt om weg te gaan, net als de zwaluwen tegen de tijd van storm en regen. En het waren mooie tijden, vooral voor de docenten der oude talen, want men nam 'en spraakkunst, 'en grammaire raisonnée, waarin het levende Nederlands als 'en dode taal behandeld werd; de leraar dekreteerde van zijn plaats voor de jonges wat Nederlands was en wat niet; de jonges geloofden het of deden ten minste zo — of wel ze lieten ook deze lessen in spraakkunst bij zich neer glijden: het liet hen volkomen koud, dat Nederlands. Ook de leesboeken waren geschreven in „behoorlijk“ Nederlands en hadden dus hetzelfde sukses bij de lieve jeugd. Hierbij werden de Nederlandse docenten geholpen door de klassieke kollegaas, want het gelijkmatige, het aan een norm gebundene, waarbij voor iedere tijd en naamval één vorm was en deze alleen; dat was het juist wat hun te pas kwam bij het onderwijs. De jonge, die op de lagere school en in de eerste klas van 't gymnasium gewend was aan een paradigma van *de man, des mans, den man(ne!), den man*, die wist niet beter of in iedere taal was dat zo en in het Latijn en Grieks was het het allermoeilijkst wel, maar daarom ook het mooist, als je der eerst maar achter was. Zo diende het Nederlands als een hulpvak van het Latijn, en of nu een gewone jonge z'n eigen denken in z'n eigen taal zo beschaafd op papier kon zetten als hij dat zeggen kon, dat kon niets schelen; want ook hierin, in het opstel, was iets artistiekerigs het mooiste; wie het beste een essay kon schrijven als een Hildebrand over *het Water of Varen en Rijden*, als een Jonathan over *de Schaatsenrijder*, die was wezentlik echt klassiek ontwikkeld en zelfs een spoortje van de navolging van die grote mannen verhoogde de waarde, als een fijn aroma

een pudding in gastronomiese waarde doet stijgen. En hoe verder men zich afhield van het gesproken woord, hoe beschaafd dan ook, des te klassieker was het. En klassiek-zijn was de hoogste lof die er voor Nederlands proza te behalen was. Zover brachten jonges het natuurlijk nooit, maar die grote mannen uit hun leerboeken, die zo ontzettend ver afstonden van hun gedachtenleven; die, als ze eens wezentlik de school waren binnengekomen, met genadige knikjes zouden hebben gekeken naar die lieve jeugd, bezig om te proberen hun manier van schrijven — na te apen; kortom die zo hoog en zo droog waren, ja die mannen, dat waren nu *onze* klassieken.

En zo ging het voort, ons schoolleventje, en de gewone jonges leerden een banaal, kleurloos taaltje schrijven, waarin een opstel net zo goed door de een als door de ander onder hun geschreven kon zijn, zonder de pit die er in iedere jonge zelf zit en die weer anders is bij allen; de artistieker ontwikkelden vonden hun eigen weg, sommigen misschien wel na heftige botsingen tegen de krietiek; maar de meesten met — ook zij noch — last van het laffe schrijftaaltje, dat hun eerste geestesvoedsel geweest was.

En ook toen Heemskerk z'n wet op het Hoger Onderwijs voor 'n twintig jaar aangenomen zag in de beide Kamers, had hij zeker geen idee van de afwijking van het klassieke pad, die er het gevolg van zou wezen. En toch is hij en de voorstellers voor die wet de oorzaak van deze tijd van overgang, die we nu beleven.

Wat toch was het geval? Er werd een doctoraat in de Nederlandse letteren geschapen en daarvoor werden andere eisen gesteld dan alleen op de hoogte te zijn van onze letterkunde. De beoefening van het Goties, de vergelijking van de Nederlandse spraakkunsten uit verschillende periodes van onze taal waren studieën, die gedeeltelik buiten onze grenzen gingen; dit vóór het kandiedaatseksamen; daarna werd het taalgebied dat men doorkruisen moest noch ruimer en verloor het zich zelfs in een wazige verte: het veld van de vergelijkende taalstudie, nu niet alleen maar die van het Nederlands in verschillende tijdperken, maar van het geheel van Germaanse talen, tot men doordrong tot een mythies verleden, een Oer-Germaanse tijd; ja daarover heen noch tot in de wazige oertijd, toen de voorvaders van bijna alle Europese volken met die van Armenieërs, Perzen en Indieërs een volkstam vormden, hoewel ook toen reeds met verschil van taal in verschillende gedeelten van hun gebied. Terwijl hierbij terloops Grieks en Latijn behandeld werden — en dan noch uit een tijd vóór het klassieke, ja uit opschriften te bestuderen, en ook na de klassieke tot de overgang in de Romaanse talen toe — dus overzien van een hoger standpunt dan de student vroeger op het gymnasium had ingenomen; terwijl, zeg ik, Grieks en Latijn daarbij niet

bevoorrecht werden boven Slavies en Kelties, werd de kennis van een andere taal, het Sanskriet, wel vereist en daarmee deze minstens gelijk-gerechtigd beschouwd als de oude klassieke talen. Dus er werd wel voor ruimte van blik gezorgd, en om nu toch niet geheel het biezondere voor het algemene te verwaarlozen werd de keunis geëist óf van het Middel-hoogduits met z'n rijke letterkunde óf die van het Angelsaksies. Koos men het eerste dan lag natuurlijk een dieper gaande studie van het Oud-hoogduits voor de hand. Dat men toen geen kennis van een levend Nederlands diealekt geëist heeft in plaats van die buitenlandse, alleen uit boeken te kennen talen, mag niet als grief worden gebruikt tegen die wet, want juist dóór de vergelijkende taalstudie — maar ook niet eerder — is men aan die eis gekomen. Dus dat de wet in dit opzicht wijziging nodig heeft is eenvoudig een gevolg van de wet zelf.

Deze grievende nu daargelaten — ik hoop daar noch op terug te komen — welk een ander gezichtsveld lag daar voor onze ogen, toen we die hoogte beklommen hadden; ofschoon ik moet zeggen dat niemand van mijn kennis tot het ware besef gekomen is van het gebruik, dat er te maken was van die ruimte van inzicht, dan nà tot op de allerhoogste hoogte gekomen te zijn, pas na de promotie en dan noch niet eens allen. „En wat de ene zag, moest de ander toch ook zien!” Men zou het zo denken, maar er zijn een groot aantal onder de weinigen die in de Nederlandse Letteren studeren, die het doen uit liefhebberij voor de Geschiedenis; die zoeken na hun promotie 'en betrekking in dat vak en zien dus 'en andere kant uit als die waar de voor hen vervelende velden van taalstudie liggen. Anderen zijn er die door het toeval geroepen worden om naast Geschiedenis ook Nederlands te geven aan 'en gymnasium in alle klassen; en zie! soms vallen hun dan eindelijk de schellen van de ogen en zij overzien, wat zij nooit zo mooi gezien hadden, ja vinden — om in het beeld te blijven — in de streken rondom hen, aan hun voeten, noch veel meer moois dan ze vroeger in de wazige verte gezien hebben. En dan zijn er natuurlijk ook die veel te bijziende zijn om dat te zien en zich maar gaan verdiepen in het verklaren van teksten, het gebilde oog gebogen over handschriftfolieanten of leren kwartijnen.

Maar degenen, die nu wezentlik tot het besef gekomen zijn van het heerlike van dat hoge standpunt, zij moeten in de praktijk van hun onderwijs in botsing komen met de oude taalopvatting.

Zij hebben b.v. op hun colleges van vergelijkende Nederlandse spraak-kunst bestudeerd de Middelnederlandse taal en gezien welk een massa vormen er voorkomen in de verschillende handschriften, al naar gelang de schrijver of kopieist uit het Oosten, Brabant, Vlaanderen of Holland

kwam; een veelheid, waarin wel eenige eenheid te brengen is, maar toch geen absolute eenvormigheid. En bij nadenken zijn zij tot de gevolgtrekking gekomen: iedere schrijver schreef zo als hij zelf sprak, wat woordvormen en konstruksie aangaat; een kopieïst veranderde woorden of klanken, omdat hij schreef voor z'n eigen streek, waar het door de schrijver geschrevene vreemd klinken zou. Uit die veelheid van vormen en de geschiedenis vol strijd tussen de onderdeelen van die Lage Landen bij de zee, zou men niet eens de gevolgtrekking mogen maken dat er één beschaafde, algemeen begrepen spreektaal was. De eenheid onder de Boergondieërs zal ook meer eenheid gebracht hebben in het beschaafde gesproken woord.

Maar sla nu de grammatica van Vondel op, Vondel de bij uitstek klassiek ontwikkelde Amsterdamse burgerjonge, zelfs bij hem vindt men geen eenheid, en wat lag nu voor de hand te konstateren? Dit: ook nu, nu *wij* leven, is er geen eenheid, wel een schijnbare in regels geformuleerde, in het schrijven, maar in het spreken absoluut niet. En bekijk die regels eens op de keper. Hoe komen de regelaars, vulgo spraakkunstschrijvers er aan? Door van elkaar af te schrijven, door willekeurig uit veelheid van vormen één te kiezen, ja door zich de duim in de mond te steken! Schrijvers, die elkaars regels tegenspreken; sprekers, die zich van een veelheid van vormen bedienen, maar die dan ook verstaanbaar overal, voor zover ze tot de beschaafde kringen behoren! Wat te kiezen? *Ligt* het niet voor de hand te gaan redeneren: wat is schrijven? Het in beeld aanduiden van de gesproken klank. Waar dus van uit te gaan? Van die klank en niet van het krabbeltje, vulgo letter.

Daarmee trad dus de docent niet meer op, als vroeger, als de wetgever op taalgebied, maar eenvoudig als de leider van de jonge om te leren uitgaan van de klank, waar hij vroeger, door langs de weg van de lettertekens te lopen in een dufriekend, naargeestig labyrinth was gekomen.

Maar er was noch meer: waar hij, de docent, zag dat de afwijkingen onderling van Middelnederlandse auteurs zich — zij het dan ook in mindere mate, omdat er meer eenheid gekomen was — herhaalden in onze bloeitijd en zelfs nu, nu er weer een vrijheidsoorlog op het kunstgebied is uitgebroken, tussen de schrijvers, die toch alle nagenoeg hetzelfde onderwijs genoten hebben; moest hij daar niet inzien — ook al was hij geen physioloog om het op grond van verschillende lichaamsbouw te doen — moest het hem niet in het oog springen, dat dat verschil een verschil van indievedu was? Eu was datzelfde verschil nu niet op te merken bij zijn jonges?! Dus niet alleen van de klank uitgegaan, maar ook van het indievedu! Maar in ieder geval: geen enge norm, waarbij de leraar de alleenzalmakende taalpaus is. Het enige wat hij

mag eisen is dat datgene wat z'n jonges schrijven algemeen verstaanbaar is voor beschaafden.

Met deze eis, die de leraar stellen moet, hangt nu samen de eis die 'en jonger geslacht voor 'en leraarsontwikkeling stelt en die zich uit als 'en grievende tegen de Wet op het Hoger Onderwijs. Waarom nu bij de studie voor het Doctoraat niet, in plaats van tot biezonder vak het Mhd. of Afs. te nemen, één van de nu in ons land levende streekspraken genomen? Waarom niet óf Fries, óf Saksies, óf Frankies en dan zoveel mogelijk in alle periodes van hun bestaan, om naast het vroeger-geschrevene voor kontrôle het nu-levende te kunnen plaatsen en het spreken-van-nu met z'n van het algemeen Nederlands afwijkende klinkers en tweeklanken te verklaren uit de oudere vormen of de analogie met andere noch levende. Die eis is, dunkt mij, niet ongegrond. De tijden zijn veranderd of bezig te veranderen, de wet moet 'en betere richting aanwijzen.

Maar plaats nu die leraar in z'n klassieke omgeving, waar het Nederlands altijd gediend heeft als hulpvak van het Latijn! Het gevolg zal zijn teleurstelling bij de leraren in oude talen over het verlies van hun assistent. Dat Frans, Duits, Engels andere regels hadden dan 't Latijn, daaraan waren ze gewoon; de heren die in die talen les geven, mochten gerust overgaan tot de dierekte klank-metode; zij, de klassieken, verloren er niet bij, maar nu ook voor het Nederlands de dierekte methode geëist wordt op wetenschappelijke gronden, nu slaan ze de handen in elkaar van verbazing, dat zo iets mogelijk is. Ergernis, ja strijd is er het gevolg van! En toch mogen wij niet anders handelen, ons wetenschappelijk geweten verbiedt ons het Nederlands langer als een dode taal te behandelen. Wij moeten van de klank, van het indieviedu uitgaan.

Een paar staaltjes van die strijd. In onze spraakkunsten staat: het naamw. deel van het gezegde staat in de eerste naamval. Je moogt dus niet schrijven: hij is den soldaat, dien ik gezien heb. Het zou ook noch al dwaas zijn als iemand het dee, maar als meester baas is over de taal, slikt een kind ook zoo iets wel, al spreekt ook niemand zo. En toch als wij een van de weinige woorden, waarbij wij noch kunnen horen of we met 'en subjektsvorm te doen hebben of niet, gebruiken, dan zien we dit: ieder beschaafd Nederlander zegt: *als ik hem was*. Nu, en is dat nu een subjektsvorm? Is dan in *hij is de soldaat* enz., de soldaat een subjektsvorm? In het ene geval zo min als in het andere; maar dan mogen we ook niet schrijven *de* maar *den*! Juist, maar dit kleine voordeeltje hebben we nu aan het Latijn te danken — je mag er toch wel iets van hebben, niet waar! Immers in het Latijn staat het naamw. deel van 't gezegde in de eerste naamval, *dus*, zeggen de heren van de

grammaire raisonnée, in 't Nederl. ook, — en *als ik hem was, als ik jou was?* Welnu, dat zijn uitzonderingen!! Zo is het dus gekomen, dat we toch wel in een *niet*-subjektvorm de subjektvorm zonder *n* mogen schrijven bij mannelijke woorden. Genoemde heren doen buiten hun weten mee aan de vereenvoudiging van de schrijftaal. Leve 't Latijn!

'En andere kwestie: de hele Nederlandse niet-klassiek ontwikkelde burgerij zegt *Kúpido*, ook de jonges van de eerste klas, die bij het Latijn noch niet zo gauw aan Ovidius en z'n Amores toe zijn; de docent laat dat passeren op 'en publieke les in bijzijn van 'en curator. Die z'n klassiek gevormd hart berst van spijt over die verguizing van de heerlike talen der Oudheid. „U moest die jonges zulke dingen afleren!” Jawel! om hen later ook met minachting op het grote volk van Nederland te doen neerzien, dat niet-klassiek ontwikkeld is, dat niet eens weet dat je moet zeggen *Cupido!* Nee, dat mag niet! Ze zijn Nederlanders en willen ze nu toch de Latijnse klemtoon overnemen, dat is hun zaak, maar de leraar in 't Nederlands moet er op wijzen hoe het aksent in de taal vaak verspringt, wanneer het buitenlandse woord genaturaliezeerd wordt; ¹⁾ de tijd van dekretieren is onherroepelijk voorbij, zelfs bij 'en andere soort van verschil in klemtoon als het veel gebruikelijke *notúlen* naast het meer gewone *nótulen*, het aan 't Frans ontleende naast het klassieke aksent. ²⁾

De gehoorzaamheid is aan de klassieken opgezegd en de opstand wint veld.

Zal die strijd ten nadele van het onderwijs komen? Ik geloof het niet, wanneer n.l. de klassieke leraren zich in de omstandigheden weten te schikken en dat zullen ze wel moeten.

Wanneer allerlei dingen, die voor het Latijn nodig zijn te weten, door ons niet meer tot ons vak gerekend worden, dan moeten zij ze zelf doceren, maar daar staat tegenover, dat nu het Nederlandse onderwijs 'en opfrissing is in de jonges hun eigen taal, in litteratuur die hen nader staat dan vroeger het geval was, en dat zal gunstig *moeten* werken op de vorderingen in andere vakken. Altijd n.l. wanneer onze kollegaas in de klassieke talen niet over onze slavenopstand blijven mopperen of zuchten, maar eenvoudig leren begrijpen, dat wij niet anders kunnen, niet anders mogen doceren. Dat ook deze nieuwe ideeën over onderwijs — in hoofdzaak altans — de gevolgen zijn van onze wetenschappelijke opleiding.

J. B. SCHEPERS.

¹⁾ Zie voor meer voorbeelden van aksentverspringing Verdam, *Geschiedenis der Nederl. Taal* p. 168: *kéten* — Lat. *caténa*; markt — Lat. *mercátus*; Jood naast *Iudáeus*, zéker naast *sekúúr*; láúwer na *óúter* naast *áltaar* en *altáár*, mv. *altáren*; píjler naast *pílaar* en *pílaár*, mv. *pílá* *baakúle*, *kapsúle*, *formúle*, *pendúle*.

VONDEL'S ZANG OP OLDENBARNEVELD.
FRAGMENT EENER STUDIE UIT DE PORTEFEUILLE
VAN
J. A. F. L. BARON VAN HEECKEREN.

De indruk, dien de dood van Oldenbarneveld op Vondel gemaakt had, werd een keerpunt in zijn leven. Van dat oogenblik is hij waarlijk Vondel en onze grootste en meest Nederlandsche dichter geworden.

Het kan toch niet ontkend worden, dat de romeinsche wapenrusting, die hij aan Virgilius en Ovidius ontleende, evenals P. C. Hooft die borgde van Tacitus, wel eens te zwaar bleek en hem belemmerde in zijne vrije bewegingen. Maar gelukkiger dan zijn zoo even genoemde groote mededinger, had hij een te opbruischend gemoed om niet tussehenbeiden, harnas en schild ter zijde werpende, zich te vertoonen in geheel zijn natuurlijke grootte en kracht. Hoe schoon komt dan zijn reuzengestalte uit; hoe vlug zijn dan zijn bewegingen, hoe vast is dan, om met Beets te spreken, de stap zijner knieën. En daar waar het godsdienstvrijheid geldt, stijgt het gemoed van Vondel steeds in laaie vlam op. In den grijzen staatsman meende hij den martelaar van de godsdienstvrijheid te zien. Waar het diens dood en de vrijheid van geweten geldt, daar is hij niet meer de naar schoone woorden zoekende dichter, niet meer de navolger van roomsche of grieksche zangers, maar de met den Heiligen geest vervulde vloekprofeet, die niet ophoudt het: wee u, wee u! uit te roepen over de bewerkers van gewetensdwang.

Zoo lang hij leefde heeft hij niet opgehouden te wijzen op den moord van Oldenbarneveld; waar hij sprak van diens dood, daar vond hij geen woorden krachtig genoeg om zijn afschuw uit te drukken; geen geeselscherp genoeg om ze te doen neerkomen op den rug der rampzaligen, die medeplichtig waren geweest aan die Staatsmisdad. Evenwel had ook zijn ijver voor godsdienstvrijheid tijd noodig om tot volkomen wasdom te komen. Vreemd moge het schijnen dat de meeste en krachtigste gedichten, waarin hij den gewetensdwang bestrijdt niet van 1619, maar

van 1626—1629 dagteekenen, doch het is een eigenschap van Vondel, dat zijn dichtvorm klaarblijkelijk tijd en oefening noodig heeft om zich naar zijn denkbeelden te voegen. Wie toch zijn gedichten bestudeerd heeft, weet dat van al zijn kunstgewrochten, die wij thans het meest bewonderen, de kiem en de gedachten reeds aanwezig zijn in vroegere gedichten en dat deze alleen in schoonheid van vorm voor de lateren onderdoen.

In verscheidene gedichten heeft Vondel den dood van Oldenbarneveld bezongen, maar hij heeft dit het schoonste gedaan in zijn Jaargetijde van wijlen Johan van Oldenbarneveld, Vader des Vaderlands. Wij willen de schoonheden van dit onovertrefbaar meesterstuk trachten te ontvouwen. ¹⁾

Allereerst zien wij in het dichtstukje een opeenvolging van handelingen.

Zie, daar treedt de grijsaard met zijn stokken voor onze oogen, daar nadert hij het schavot; daar wordt zijn boezem opengescheurd; daar knielt hij neder; daar wordt het zwaard opgeheven; daar valt zijn hoofd; daar stijgt zijn geest ten hemel; daar ziet hij neder op de aarde; daar aanschouwt hij hoe zijn lijk mishandeld wordt. Is dit alles niet handeling? En in die handeling, welk eene schoone volgorde en welk eene treffende tegenstelling van het woelen en woeden der wereld, met de rust en vrede der ziel.

Erst ziet gij aan de eene zijde het razen eener godlasterende synode, het woeden van een naar bloed dorstend gerechtshof, en aan de andere zijde het rustig voortstappen van een grijsaard, die zijn hoofd op een schavot moet neêrleggen, en dan weêr hoort gij het weeklagen des vaderlands, het jammeren van Europa, het tieren van een grauw, dat zijn handen wast in het lauwe en versche bloed, en daarboven de vergevende stem eener in God gestorven ziel. Waar wij den veroordeelde aanschouwen, zien wij niets dan licht en grootheid; overal elders, nacht en boosheid.

Het dichtstuk bestaat uit coupletten van vier regels, bestaande uit zes lange en zes korte lettergrepen. De tweede en vierde regel zijn daarentegen verzen van drie voeten of van drie lange en drie korte lettergrepen. Het zijn dus eigenlijk halve alexandrijnen. In deze maat wordt de statigheid der alexandrijnen uitmuntend getemperd door de gebroken regels, die er op volgen.

Reeds in den aanhef spreekt de dichter tot ons gevoel en onze verbeelding als hij op den verjaardag van zijn dood ons voert bij het graf van den vermoorden staatsman.

¹⁾ Bij de behandeling van dit gedicht heb ik mij zoo veel mogelijk trachten te verplaatsen op het standpunt van den dichter.

's Lands treurspel weer verjaart, om wiens gedoemde trouwe
 Als wees en weeuw in rouwe
 Bedrukt en troosteloos treurt Hollands goe gemeent
 Op Grootvaers koud gebeent.

In de geschiedenis onzer letterkunde komen twee tijdperken voor van volk-opwekkend leven, het eerste viel in omtrent de jaren 1615 tot 1655, het andere tusschen 1785 en 1825. Beide tijdperken hebben groote overeenkomst met elkander. In beiden zijn godsdienstvrijheid en vaderland schering en inslag van de gedichten. In beiden nemen ook de zoogenaamde lierzang en het lierdicht de grootste ruimte in.

Maar bij veel overeenkomst is er toch ook menig verschil. Wat de lierzang betreft, zoo moet men aan het eerste tijdperk verre weg den voorrang toekennen. De volksaard leeft zooveel krachtiger. De lierzang is de uitstorting van het diep geschokt gevoel en daarom wars van alle gekunsteldheid en langgerektheid. Doorgaans verraadt de aanhef reeds aanstonds of het hart des dichters al dan niet werkelijk is aangedaan. Als hij eerst na lange omwegen komt tot zijn onderwerp, men kan verzekerd zijn dat zijn gemoed nog verkleumd is, zijn verbeeldingskracht nog sluimert en dat hij daarom beter gedaan had, vóór hij zijn lierzang begon, eerst de blazing der muze af te wachten. Naief genoeg erkennen de dichters uit het begin dezer eeuw dit zelf, als zij in den aanhef hun geest telkens aansporen om ten hemel te stijgen, hun eigen hart aanmoedigen om bedroefd te zijn, ja zelfs hunne oogen uitnoodigen om te schreien. Het is alsof ze, om het vuur van hun Pegasus aan te toonen, de lezers wijzen op de sporen en zweep, die zij noodig hebben en om hun droefheid aan den dag te leggen, het look te voorschijn halen, waarmee zij hunne oogen aan het schreien zullen maken.

Maar Vondel behoeft zijn geestdrift niet uit te noodigen om uit te barsten, zijn zangster niet om te klagen.

Zie — om in de klassieke trant van Vondel te blijven —, daar treedt zij voor onze oogen, zijne muze. Zij is in rouw gekleed, hare wangen zijn bleek, maar hare oogen fonkelen, haar knieën knikken. Daar knielt zij neder voor een graf. Van wien? Zij begeert, zij behoeft ook niet den naam te noemen. Hollands goê gemeent, die naast haar knielt, als een weduwe en wees op het graf van haar eenigen beschermer en raadsman, kent dien naam maar al te zeer, want met bloedige letteren staat hij in haar hart geschreven. Een hulpeloze weduwe heeft in den vader van haar echtgenoot en den grootvader van haar zoontje haar laatsten en eenigen steun verloren; zult gij, als gij haar voor een versch gedolven graf ziet knielen, vragen, wien zij betreurt?

Maar niet als de treurende weduwe blijft Vondels Muze in stommen weemoed gebukt bij het graf. Zij richt zich op, haar oog fonkelt van toorn, de woede klettert in haar stem, nu zij denkt aan de bewerkers van den moord. De toorn klatert haar uit de oogen als zij uitroept:

Zoo ras de aartslastertong van 't huichelaars synode,
Den aard des afgronds, Gode
Aanteeg en had Gods naam tot zuivering van haar zaak,
Gebrandmerkt op haar kaak.

De dichter voert ons in het midden van de vergadering der Dordtsche vaders, welke is die vergadering? 't Is een synode van huichelaars, die aan een aartsvijand van God en de menschen haar lastertong heeft ontleend. Met die tong tijgt zij het Opperwezen den aard van een Moloch aan, immers zij is het, die op het voetspoor van Calvijn en Beza gepredikt en als een grondbeginsel van het Christendom heeft aangenomen, dat God van eeuwigheid sommige menschen heeft uitverkoren en anderen verworpen heeft; zij is het die heeft geleerd dat God het onschuldige kind van moeders borsten afscheurt om het in het eeuwige vuur te smakken; dat Hij als Herodes en Pharao behagen schept in het gejammer der onnoozelen; dat Hij de geweldenaar is, die tusschen zijn knieën den diamanten spil klemt, waar 't al om draait naar zijnen wil, en ofschoon Hij al die ellende heeft berokkend, toch versteenigd en verstokt blijft. Het is die synode, welke God heeft afgeschilderd als een geest des kwaads en wier misdaad grooter is dan van een openlijken Godloochenaar, die alleen het bestaan van God ontkent, maar Hem niet lastert, en toch zij is het die zich den schijn geeft van voor de eere Gods te strijden. Om hare zaak de geur van heiligheid te geven, heeft zij op haar voorhoofd den naam van God geschreven, neen! *gebrandmerkt*. Want die naam van God, waarmede zij pronkt, is het brandmerk der schande. Is het geen treffend denkbeeld, dat de huichelaar zijn kaak heeft gebrandmerkt met Gods naam? Is niet de naam van God, dien de huichelaar ieder oogenblik in zijn mond neemt, het bewijs zijner onwaarde? En is de huichelarij eens ontmaskerd, verandert dan niet iedere heilige naam, dien zij heeft geschreven op haar voorhoofd in een brandmerk, waaraan een ieder hare boosheid kan leeren kennen?

Zoo als de mensch is, zoo is zijn God, en zoo als zijn God is, zoo is de mensch. De synode, die een God heeft verkondigd, die zijn ongelukkige menschenkinderen naar willekeur zalig maakt of verdoemt, wil door het veroordeelen van onschuldigen toonen dat zij het voorbeeld van haar God navolgt. Om hare gruwelijke leer te bevestigen moet het

bloed van den allervroomste stroomen. Zoolang die moord niet is gepleegd, ontbreekt het zegel aan hare leer.

Ontbrak het zegel om dien gruwel kracht te geven!

Doch een protestantsche synode kan niet zelve den bloedigen scepter van het heilige gerechtshof in handen nemen. Nogtans vindt zij handlangers genoeg, die haar ten dienste willen zijn. 24 rechters vindt zij, die, schoon onbevoegd, op hare inblazing genegen zijn om het doodvonnis uit te spreken:

De basterdvierschaar dan, na 't schoppen van 's volks vaders,
 Geschandvlekt als verraders,
 Verwijst ons bestevaer met afgeleefde strot,
 Te verven 't hofschavot.

Een bastaard verdringt den echten zoon uit het huis zijner ouders. Onbevoegden nemen de plaats in van de wettige rechters. Zij schoppen de vaders des volks van hunne zetels, schandvlekken hen als verraders, drijven hen in kerkers en ballingschap en verwijzen onzen bestevaer, met afgeleefden strot, te verwen 't hofschavot.

Roerende omschrijving van het treurige vonnis! De grijsaard wordt genoemd *bestevaer*, een teedere naam, dien kleinkinderen aan hun beminde grootvader geven. En die bestevaer wordt gescheurd uit de omhelzingen van kinderen en kleinkinderen, om met zijn laatste druppelen bloeds een hofschavot te verwen? Een hofschavot? Ja, Oldenbarneveld zal sterven op een schavot, maar niet op een schavot dat de beleedigde maatschappij opricht om hare geschondene rechten te wreken, maar het is een dat daar staat ten dienste van het hof, van den man, die daar tuurt uit een venster, aan het Binnenhof, hunkerend naar het oogenblik, dat de grijze kop, 's lands uitgediend wettig gezag, zal nedervellen. Niet het welzijn van het vaderland, maar het welbehagen en de willekeur van het hof, hebben den dood des grijsaards gevorderd.

Rampzalig vaderland! Hebt gij daarom veertig jaren voor uwe vrijheid moeten kampen, opdat thans de willekeur van een hof in staat zij, het bloed van uw edelsten burger straffeloos te vergieten? Ondankbaar vaderland, konden dan de laatste druppelen bloeds van uw verzorger en voorspraak niet beter worden besteed dan om een hofschavot te verwen! Maar wat deert het ook den zoo zeer gegriefden staatsman of een weinig meer of minder ondank hem treft? of hij een martelaarskroon erlangt in plaats van de zegekrans, zoozeer door hem verdiend?

Hoe dichter bij den dood, hoe nader bij het loon voor zijn moeiten,

en het eenige wat de woede zijner vijanden vermag is, dat zij hem langs de trappen van het schavot te sneller de eindpaal zijner ellende doen naderen. Zijn vrienden mogen weklagen, zijn vijanden razen, de goê gemeente moge met angst en ontzetting zijn geslagen, hij alleen blijft rustig.

Geduldig stapt hij met zijn stoksken naar het ende
Van doorgesolde ellende,
Van last en barenswee. o! Bank des doods, o zand!
Waartoe verzeilt ons land!

Het stoksken, waarop de grijsaard moet steunen, wat maakt het een treffend effect in deze schilderij!

Mijn wensch behoede u onverrot,
o, Stok en stut, die geen verrader,
Maar Hollands vader
Gesteund hebt naar het hofschavot.

Zoo sprak Vondel eens bij het aanschouwen van Oldenbarneveld's stok. En Vondel heeft er voor gezorgd, dat die stok onvergankelijk in aller gedachtenis leven zal. Dat stoksken teekent meer dan iets anders de noodeloze hardheid van het aan hem voltrokken vonnis. Waarom toch een man gedood, die reeds stond aan den rand van 't graf? Was die naar het lichaam geheel uitgeputte man zóo te duchten, dat zijn dood nog noodzakelijk was voor zijn tegenpartij?

Juist in die ter doodbrenging heeft de tegenpartij Oldenbarneveld's grootheid bewezen.

De dichter noemt het ten einde spoedend leven des staatsmans een doorgesolde ellende, een last en barenswee. In de rei van de Eubeeërs in den Palamedes schildert hij de moeiten en zorgen des staatsmans, die nimmer rust en genoegen heeft, altijd belasterd wordt en altijd door ondank wordt vervolgd, maar hoe schoon ook die moeiten daar worden beschreven, één trek wordt daarin vergeten, dien de dichter ons hier voor oogen houdt. Hij noemt dat zwoegen en sloven een barenswee. Al dat zwoegen en sloven was dus niet te vergeefs, was ook niet geheel ontbloot van zalig gevoel. Al die moeiten strekten om iets groots voort te brengen, zij werden vergezeld van een gevoel gelijk aan dat, hetwelk de moeder ondervindt, als zij in haren barensnood denkt aan den kus, dien zij drukken zal op de lippen van haar eerstgeborene. En wie denkt hierbij niet aan de woorden van den Zaligmaker als hij zegt: Een vrouw heeft droefheid, dewijl hare ure is gekomen, maar wanneer zij het kind heeft gebaard, zoo gedenkt zij de benauwdheid niet meer van wege de blijdschap, dat een mensch is ter wereld gekomen. Of zouden

die woorden niet ter opbeuring kunnen strekken bij iedere pijnlijke taak, die ons op de schouders wordt gelegd?

Tot dusverre heeft de dichter de gebeurtenissen, welke Oldenbarneveld's dood voorafgingen eenvoudig vermeld, of als toeschouwer verhaald wat hij gezien heeft. Zijn aandoeningen daarbij heeft hij verzwegen. Maar nu daar de grijsaard de noodlottige zandhoop nadert, kan hij zich zelven niet langer inhouden: Die zandhoop aansprekende, roept hij uit:

o Bank des doods, o zand!
 Waartoe verzeilt ons land!

Dichter van eene zeevarende natie, gebruikt hij bij voorkeur beelden aan de zeevaart ontleend. Hij noemt die zandhoop een zeebank, zoo noodlottig steeds voor schepen; hij noemt haar een bank des doods; een zeebank, waar allen, die daarop verzeilen, een onvermijdelijke schipbreuk wacht. En op die bank is thans het schip des Staats verzeild.

Vondel denkt alleen aan het vaderland, dat hij den ondergang nabij waant. Het patriottische, heroïsche gevoel heeft in zijn hart als het ware het menschelijke verdrongen. In het geheele dichtstuk beklagt hij alleen het lot van den vaderlandschen staatsman; nergens dat van den vader, den echtgenoot, den mensch. Hij is ten dezen aanzien een type zijner tijdgenooten. Liefde voor vaderland en geloof is de voorname karaktertrek, die allen kenmerkt. Aan deze liefde hebben zij het zachtere menschelijk gevoel ten offer gebracht. Romeinen en Maccabeeërs geworden, zijn zij door die opoffering van het zachtere, 't verwijvende gevoel er in geslaagd als overwinnaars te treden uit den ongelijken kamp, dien zij voor godsdienst en vaderland hadden te strijden. Ook in het dichtstukje is dit gemis van het zachtere gevoel misschien een deugd, want allicht zoude dit het vaderlandsch gevoel, dat de dichter wilde opwekken, in den weg hebben gestaan.

Het beeld van een schip, verzeild op een zeebank, zoeven door den dichter gebezigd, roept eensklaps een andere treffende gedachte voor zijn geest. Denkende aan dat schip, denkt hij ook aan een ander hulkje, dat zeilree op het strand ligt, gereed om den onmetelijken oceaan, die zich voor hem uitbreidt, over te steken. Dat hulkje is de ziel des grijsaards, vertoevende aan den oever des levens en begeerig om den oceaan der eeuwigheid in te varen.

De ziel nu zeilree om door de aders uit te varen
 Begrauwte de trage jaren
 En noopt den ouderdom. Haar frissche, jonge moed
 Wil bruisen door zijn bloed.

Vondel laat het zoeven gebezigde beeld spoedig weêr varen, maar terwijl hij het beeld onvoltooid laat, gaat hij voort de gedachten te ont-wikkelen, die hij er door wilde uitdrukken. Nog altijd stelt hij de ziel van den grijsaard voor als begeerig om het lichaam en het leven te verlaten; in dat schavot ziet zij de blijde eindpaal van haar lijden. Zij brandt van begeerte om de steile trappen op te snellen, maar het ver-stramde lichaam, waarin zij huist, kan niet zoo spoedig voort als zij wel wil. Dus begrauwt zij de trage jaren en drijft zij den ouderdom tot spoed aan. Of stelt u, lezers! nog liever de ziel van den grijsaard voor als een vurige, jeugdige in het wit gekleede maagd, zittende op een zegewagen. Voor haar oogen is de heerlijke martelaarskroon opge-hangen. Haar hart brandt van begeerte om die te grijpen, maar de voor haar wagen gespannen paarden zijn door de jaren verstijfd en stram. Daarom tracht zij door woorden en berispingen hen tot grooteren spoed te noopen. Haar zweeps slag klieft de lucht, maar helaas! de afgeleefde rossen kunnen geen spoed maken. O! Waarom kan zij den vurigen moed, die in haar zelve woont, niet meêdeelen aan hare paarden; waarom mag haar eigen frisch, jong bloed niet bruisen door het hunne. Die wensch van de eeuwig jeugdige ziel des grijsaards, dat, om waardig te sterven, haar frissche moed nog bruisen mocht door het bevrozen bloed des lichaams, wie zal die niet schoon en treffend vinden? Maar wat toch geeft aan den grijsaard die kalmte en dien stervensmoed? De volgende regels leeren het ons:

Na onschuld en gebed, getroost voor 't zwaard te bukken,
 Bij boezems openrukken,
 Zag elk in 't oprecht hart, dat allezins bestreên,
 De maat sloeg als voorheen.

Het bewustzijn zijner onschuld, gesterkt door het biddend opzien tot God, den eeuwigen beschermer van alle onschuld, boezemt hem die kalmte in. Al ligt het doode lijkblok reeds gereed, al scherpt men reeds de bijl, al scheurt men met geweld de kleederen van zijn hals en borst, hij blijft kalm en zijn hart blijft gelijkmatig slaan.¹⁾ Het is alsof

¹⁾ Als de dichter hier spreekt van het openrukken des boezems, dat is het met geweld looscheuren van 's grijsaards kleederen, is hij een weinig in strijd met de historische waarheid. Volgens het geschiedverhaal toch heeft zijn getrouwe dienstknecht Franken den veroor-deelde den hals ontbloot; deze zal voorzeker die heilige taak niet met geweld hebben ver-richt. Vondel had dit misschien anders gehoord. Om de grootheid der zielekalmte aan te duiden, was het anders niet noodig geweest, in deze bijzonderheid van het waarlijk gebeurde af te wijken. Immers kalm te blijven, waar een sidderende vriendenhand voor het laatst den

Vondel wil zeggen: zoo dezelfde schendende hand, die nu de kleederen losscheurt, ook de borst zelf had opengescheurd, zou ieder aan dit dan blootliggend hart gezien hebben, dat het in deze oogenblikken even kalm en gelijkmatig bleef slaan als voorheen, in blijde dagen.

Maar het treurspel spoedt ten einde, want zie, hij knielt.

Ach, ach! Hij sneeft met sleep van nederlagen

En storting aller plagen.

De boom van Duitschland kraakt en siddert overal

Van zoo vermaard een val.

De slag is gevallen, maar voelt gij den vaderlandschen bodem bij den slag niet sidderen en dreunen onder uwe voeten? Het vaderland trilt op zijn grondvesten, nu de zuil, waarop het zoo vele jaren mocht steunen, verbrijzeld is. Zoo had dan de godsdienstige en staatkundige twist aan het vaderland een zwaarder slag toegebracht dan al de macht en het geweld van Spanje hadden kunnen doen. Maar niet alleen Nederland, ook geheel Europa wordt van huivering aangegrepen bij den val van het eens zoo gevierde hoofd.

Van zoo vermaard een val besterft de vreugd en hope

In 't aanschijn van Europe.

Europa gevoelt den slag; zij zucht en zit verdoofd

Om 't ploffen van dit hoofd.

Dat hoofd, dat heilig hoofd, dat spring op springvloed schutte,

Dat Nassau's glorie stutte,

Dat hoofd, dat Spanje, eer het sloot zijn gouden mond,

Op gouden bergen stond.

Wie merkt niet op, die schoone schildering van Europa's stomme verslagenheid bij het vallen van den slag, die als het ware, haar eigen hals schijnt te gelden? En hoezeer stemmen de toon en de klank dezer regels overeen met hun zin. De o's (vooral de korten), die volgens Kinker de somberste der vocalen zijn, worden hier, vooral in de vier laatste regels, opeengestapeld. In den aanvang worstelt die somberheid nog met minder droef gestemde tonen, maar de somberheid overwint, en ten laatste heerscht zij alleen in de woorden:

Om 't ploffen van dat hoofd.

hals ontbloot, zal nog wel moeilijker zijn dan wanneer vreemden dit met geweld doen. In een ander opzicht nochtans is dat „openrukken des boezems” zeer schoon. Dat openrukken is voor den dichter niet slechts het wegacheuren der kleederen, maar ook het met geweld openen van den boezem zelf.

De indruk dier regels wordt nog verhoogd door de menigvuldige herhaling van het woord hoofd.

En hoe schoon weet de dichter de lof van den gevallen staatsman samen te vlechten met de teekening van dat neerploffende hoofd. Hij prijst dat hoofd, omdat het eens het vaderland bij springvloed op springvloed heeft beschut; hij vergelijkt het dus met een van die vaste dijken, welke het vaderland tegen de zee beschermen, ook als deze wordt opgeruid door getijen en noordwester stormen. Kan er een meer Nederlandsch beeld dan dit worden uitgedacht, om ons te melden, wat de staatsman geweest is voor het vaderland? Kent gij een schooner lofspraak voor een Nederlandschen staatsdienaar, dan dat hij vergeleken wordt met Holland's dijken, zonder welke, ons vaderland, althans voor een groot gedeelte, sinds lang een buit der golven zou zijn geweest? Ik kan niet nalaten hier bij te voegen, dat Vondel bij het bezingen van vaderlandsche zaken, meest altijd gebruik heeft gemaakt van echt Nederlandsche beelden. Zoo zingt hij o. a. in zijn gedicht op de verovering van den Bosch, den Frederik Hendrik:

Prins Wilhelm heeft den grond geheid,
Zijn nazaats vrijdom's muur geleid.

Of elders van de regeering van Amsterdam:

De vrijdom ga zijn gang en vlieg met volle zeilen
Den IJstroom uit en in.

Vaderlandsche gebeurtenissen en toestanden worden het best voor onze verbeelding afgeschilderd door nederlandsche beelden en vergelijkingen. Alle gezochte beelden uit Azië, Afrika of Amerika ontleend, zijn daarbij meestal misplaatst. En al moeten wij dan ook vulkanen en lavastroomen, woestijnen en brullende leeuwen, eeuwige ijsbergen en onpeilbare afgronden missen: wij kunnen genoeg op eigen bodem vinden. Ook in dit opzicht is de vaderlandsche grond rijk genoeg om in al onze behoeften te voorzien. Met een goed vaderlandsch beeld dringt men ook dieper in het wezen der zaak. Zelfs, als ik mij niet bedrieg, ligt er in de door Vondel gebezigde vergelijkingen een nauw verband tusschen beeld en zaak. Of is de uitgebreide Nederlandsche scheepvaart niet een der oorzaken van onze godsdienstvrijheid geweest? Moest Amsterdam, dat duizende schepen van alle natiën in en uit zijn havens zag gaan, de vrijheid van geweten voor allen daarom niet aanmoedigen? En zou er ook tusschen het taai geduld, waarmede de Nederlanders den bodem voor hunne huizen moeten heien of de dijken tegen de zee moeten op-

richten en de standvastigheid, waarmede hun staatslieden steeds vreemde overheersching hebben bekampt, geen verband zijn?

De dichter gaat voort met den lof van het gevallen hoofd te vermelden. Het was niet alleen een dijk voor het vaderland, het was ook een zuil voor Nassau's glorie geweest. Vondel overdrijft hier niet, want prins Maurits had voornamelijk zijn verheffing en zijn meeste overwinningen te danken aan het beleid van Oldenbarneveld en de steeds door hem welvoorziene schatkist. Dat gevallen hoofd had ook een' gouden mond, welke, zoo al niet in welsprekendheid gelijk aan dien van den ouden kerkvader, die met dezen naam werd genoemd, dezen toch evenaardde in de krachtige uitwerking zijner woorden. Die mond kwam Spanje, eer het hem wist te sluiten, op gouden bergen te staan. Had Spanje dan dien gouden mond gesloten, en kwam haar dien dood op gouden bergen te staan?

Wat de dichter hier met halve woorden te kennen geeft, zegt hij elders in ronde taal. Meer dan eens beschuldigt hij met name Oldenbarneveld's doodsvijand, van Aerssen, heer van Sommelsdijk, van deze wandaad. Spanje heeft dus de rechters en tegenstanders van Oldenbarneveld omgekocht. Het zeggen van de vijanden des staatsmans, dat zijn mond was gestopt door Spaansch goud, was dus waar, maar in dien zin, dat zij zelve dat Judasgeld hadden aangenomen om den mond, die alleen voor het welzijn des vaderlands sprak, voor eeuwig te sluiten.

Doch het treurspel is reeds geëindigd: dat dan ook de toon der bittere staatkundige vijandschap zwijge! De ziel des edelen is reeds ontkerkerd uit de gevangenis des stofs. Zij is reeds gestegen ten hemel. Van daar ziet zij nog eens naar beneden. Hare oogen zoeken de plek, waar zoo straks het akelige drama werd gespeeld, zoeken naar het mishandeld stoffelijk omhulsel, dat zij heeft afgelegd.

En ze ziet haar lijk mishandeld door woeste barbaarschheid; de dolle moordlust speelt met romp en hoofd; het verblinde grauw wascht zijn handen in het nog versche en lauwe bloed; sommigen der aanzienlijksten doopen hunne zakdoeken er in; ja! wie kan het bijna gelooven, wreeder dan wolven, slorpen anderen dat bloed met gretige teugen op.

De geest ontkerkerd, zag van 's hemels hooge deelen
Den dollen moordlust spelen
Met romp en hoofd, en 't bloed verstrekken versch en lauw
Een roof aan 't plondergrauw.

En met welke gewaarwordingen aanschouwde de ziel des martelaars

dat schouwspel? Brandt zij van verontwaardiging en toorn tegen die vloekwaardigen? Hoor, hoe zij spreekt tot die verblinden, die wolven, die hyena's:

Zoo kinderen!, riep hij, zoo, vermaakt u op mijn leste,
Ik offer 't lijf ten beste.
Mijn ziel ach! dat de Staat geborgd waar door mijn dood,
Vindt rust in Godes schoot.

Ja! zulke woorden voegen in den mond van een Christelijken staatsman, die als martelaar voor de goede zaak, die hij diende, sterven moest; zulke gezegden kon geen heidensch dichter leggen in den mond zijner gestorven helden; welk een verheven Christelijke geest ademt er niet in die woorden! Is het niet of wij hier een weerklank hooren van de beden, welke eens ontvloeiden aan de lippen van den stervenden Zaligmaker: Vader! Vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen, en, Vader! In uwe handen beveel ik mijnen geest.

Het is onzen grooten vadersen van de 17^e eeuw dikwerf verweten, dat zij bovenmate hard waren in geloof en gevoelens: in menigerlei opzicht is dit verwijt niet ongegrond. De twee grootste staatslieden der 17^e eeuw moesten beiden in een jammerlijken dood den dank hunner tijdgenooten voor al hun moeiten en zorgen inoogsten. En de dichters, die beider dood hebben bezongen, Vondel en Brandt, stellen hen voor als na hun dood met zegenende blikken nederziende op hunne verblinde moordenaars.

Is zulk een geest van Christelijke vergevensgezindheid en berusting werkelijk aanwezig geweest in het hart van Oldenbarneveld? Misschien niet in die mate als de dichter heeft geidealiseerd, maar toch rept de geschiedenis van geen enkel bitter woord dat in zijn laatste levensdagen van zijne lippen is vernomen. Zelfs heeft Vondel hem in een ander opzicht wellicht niet ten volle recht laten wedervaren. Oldenbarneveld droeg in zijn boezem een teedergevoeliger hart dan de dichter heeft vermoed. Hoe pal ook staande tegenover zijne vijanden, hoe fier ook tegen zijn rechters, die fierheid was even vreemd aan ongevoeligheid als aan kwetsende trots. Zijn zonen mochten, toen de vader reeds lang gekerkerd was, met vlaggen en wimpels den aanstaanden triomf hunner partij vieren, de vader bleef altijd stil en gelaten in zijne gevangenis, en de laatste roerende brief door hem aan zijn vrouw en kinderen geschreven, druipt als het ware van tranen. De daarin voorkomende slotwoorden: kust elkander ter mijner gedachtenis met den kus der liefde,

neen! Zij verraden geenszins den stoïcijn, maar getuigen van een diep gevoelige ziel.

Doch, gelijk ik reeds gezegd heb, Vondel ziet in hem den mensch, den vader en den echtgenoot voorbij, om hem alleen als een ideaal van een Christen staatsman te bewonderen. Bij het scheppen van dat ideaal wordt de ziel des dichters zelve veredeld, want zijn het in den aanvang alleen felle partijzucht en bittere godsdienstaat, die spreken uit zijn toon, aan het slot ruischen niet dan verdraagzaamheid en christelijke vergevensgezindheid uit zijn woorden.

Zoo had de dichter dan in zijne verbeelding den geest van den gestorvene gezien, zijne stem gehoord en had hem als een heilig verrezene uit de dooden zien verrijzen en gelijk dezen in Gods vaderschoot rust zien vinden. Maar de stem zweeg; de geest ontrok zich aan de menschelijke bliken; niets ziet de dichter meer dan het bloedige lijk, niets hoort hij dan de wind, die langs het zwart gevaarte huilt.

De schim was heen, de stem voor wind ook heengevlogen,
Wij klaagden 't aan onze oogen,
En 't oog was na dat licht in 't nare nachtgevecht
De vrijheid kwijt en 't recht.

Nu de geest des staatsmans voor altijd is geweken, heerscht in Nederland niets dan nacht. Wel mag dus de dichter zijne oogen beklagen, dat zij die schim voor het laatst hebben aanschouwd, want met dien geest zijn ook de vrijheid en het recht uit het land verdwenen.

Het woord *oog* moet hier echter niet alleen in eigenlijken zin, maar gelijk veelal bij Vondel, in figuurlijken zin worden opgevat: als het oog van de verzorgers en de bewakers des volks, van de regeering.

Na den dood van Oldenbarneveld bracht de goê gemeente te vergeefs hare klachten in bij de regeering. Die regeering had geen hart meer voor het volk, want in haar boezem was de liefde voor recht en vrijheid voor altijd gestorven.

Zoo eindigt dan het dichtstuk, somber als de laatste tonen van het geluid eener doodsklok, en gelijk die laatste tonen blijven voortgalmen in het hart van een zoon, die met strakken blik starende op het geopende graf van zijn vader, zich zelve verwijt, dat hij door lichtzinnigheid en wangedrag het meê heeft helpen delven, zoo ook moet de laatste toon van Vondel's lied voor altijd weergalmen in het hart van het verblinde volk, dat door zijn godsdienstig en staatkundig fana-

tisme er toe gebracht werd de handen aan zijn trouwsten verzorger en bewaker te slaan.

1874.

Medegedeeld door T. N. v. D. Stok.

Vondel stelt zich als voorvechter van de vrijheid; maar onwaar zou zijn daaruit afte leiden, dat die tegenover Vondel stonden, ook tegenover de vrijheid zich stelden. Het tegendeel is eerder waar: werd Vondel ten slotte niet Rooms-katholiek? En dat voelden — als bij instinkt — de vrijheidsveroveraars in de XVII^{de} eeuw. En daarom stelden ze zich tegenover Vondel. Zie ook de noot van V. H. zelf op blz. 278/79. En Koopmans in *de Spectator* van 1897, n°. 6 (6 Febr.). *Red.*

HOFDIJK EN DE CLASSICISTEN.

Edel en heldhaftig Voorgeslacht — door velen uwer zonen van een later eeuw miskend en geminacht, omdat Diana niet in uwe dichte wouden joeg; omdat geen Homeros uwe verovering van Ilium bezong, en geen Virgilius uw landbedrijf en zwaar akkerwerk afmaalde in bevallige vaerzen; omdat gy, in het recht en verstandig besef van de eischen uws bodems en klimaat, van de vormen uwer eeredienst en maatschappelyke inrichting, uwe prachtige kerken en stedehuizen bouwdet naar een andere, niet minder smaakvolle en zuivere, en zelfs nog eindeloos rijker grondstelling dan waarnaar Zeus tempel en Romes raadhuys waren opgehaald — nogmaals ontbloom ik mijn hoofd voor uwe beeltenis. En wanneer ik uwe beschuldigers niet wil brandmerken met het verwijt van domheid en onkunde, die by hen zelfs gewetenloos was, omdat zy niet wilden onderricht zijn — dan is het alleen omdat ik my niet schuldig wil maken aan hun vergriyp, en niet als zy, blozende over my-zelf, voor de rechtbank van het nageslacht wenscht te staan.

(Uit *Ons Voorgeslacht*.)

NIETZSCHE OVER 'TAAL'.

„Das herrliche Tonwesen“ der Sprache ist vor allem für das Gehör da. Die Schule der Rede ist „die Schule der höheren Tonkunst“. Nichts Verderblicheres daher für unsere Sprache als „der Kanzleistil: die Übergewalt des Schreibstils über die Rede“ — „Schreiben muss eine Nachahmung sein“. Macaulay liess nichts Geschriebenes stehen, das nicht die Probe des lauten Lesens bestanden hatte. Man soll ein Buch lesen, wie der Musiker eine Partitur liest; man soll hören, was man liest. „Der Deutsche liest nicht laut, nicht fürs Ohr, sondern bloss mit den Augen: er hat seine Ohren dabei ins Schubfach gelegt . . . Der Prediger allein wusste in Deutschland, was eine Silbe, was ein Wort wiegt, inwiefern ein Satz schlägt, springt, stürzt, läuft, ausläuft, er allein hatte Gewissen in seinen Ohren.“

EEN „NIEU CHRISTELICK LIEDT” IN 1569.

(HET WILHELMUS.)

Met een minimum van „burgermans”-scherpzinnigheid is de opmerking te maken:

„Geen eigenaardigheid van onzen tijd springt duidelijker in 't oog dan de liefhebberij, te coquetteeren met het „historische.””

En breng er eens iets tegen in!

We imiteeren immers alles-en-nog-wat.

Licht-en-dicht in elkaar getimmerde Oud-Holland's breken we enkel af om plaats in te ruimen voor dito Oud-Dordt's.

Men wenscht „in stijl” gebouwd te zien en 't gebeurt.¹⁾

Ons gemeubelte toont het karakter in zijn snijwerk, is meest oud-eeuwsch. Oud-blauw is in eere. Oud-Hollandsche liederen vinden weer bijval, oude muziek-, schilder- en tooneelkunst zijn gezocht, en als straks onze jonge koningin wordt ingehuldigd, zal zij, naar onze wansmaak het wil, ook eene eerewacht om zich zien, die zich in kleedij en wapenen aandient als „het Keurvendel, Prins Maurits!”

Een die het hoog opnam zou misschien zeggen: „men maakt er een spelletje van!”

Erkend dient, dat er uit dien lust tot imitatie een zekere waardeering spreekt, maar ook — en niet minder — een geduchte armoede. Lust tot nabootsen toch verraadt gebrek aan vindingrijkheid en eigen karakter. De matheid en leegheid onzer dagen hult zich gaarne in een maskerade-mantel. Wat is dit anders dan een pronken met andermans veeren!

't Verwijt is niet altijd verdiend; 't is vaak geen meenens. Zoo'n tikje „oudheid” staat wel, maar denk niet dat het ons ernst is! Geen quaestie van, natuurlijk!

¹⁾ Over „Bouwen in stijl,” het *Tweemaandel. Tijdschr.*, II, 2. „Over Architectuur,” o. m. (zie *Taal en Letteren* '95): „Bouwen-in-stijl is de handigheid van een, die liefde liegt en leugenaar en kunstenaar zijn er twee.”

Hierin schuilt natuurlijk overdrijving. De navolging van den *kunstenaar* is allerminst gelijk te stellen met de imitatie-zucht van den gedachten-arme.

Ongelijk heeft dan ook wie onzen tijd, hem vergelijkend bij Wallenstein's Wachtmeister, toe wil voegen:

Wie er räuspert und wie er spuckt,
Das habt ihr ihm glücklich abgeguckt.

En Oud-Holland als den „General-meister” achtend, verwijtend laat volgen:

Aber sein Schenie, ich meine, sein Geist,
Sich nicht auf der Wachtparade weist.

Want bij allen „copieërlust des (ouden) levens” is men, willens en wetens, *eens anderen geestes*. De liefde voor het „historische” bepaalt zich enkel tot de schil, gaat allerminst tot de kern der dingen door.

Geen wonder is 't dan ook, dat buitengewoon het feit de aandacht trok, hoe onlangs (1 April j.l.) eene schare van niet minder dan vijfduizend mannen en vrouwen van allen stand en rang, in een „monstermeeting”¹⁾ bijeengekomen (in het Amsterdamsche Volkspaleis), bij de herdenking van iets zeer negentiende-euwsch, het vijf-en-twintig jaar bestaan van een dagblad, blootshoofds en van de zitplaatsen opgerezen, een vers aanhief uit een liedeke van het jaar 1569, en rustig-vroolijk, vervuld van blijden ernst jubelde:

Myn schilt ende betrouwen,
Syt ghy o Godt mijn Heer,

Van scherts, van enkel mooi-vinderij hier in de verste verte geen sprake. Dit hebben allen erkend: Op dit feest — want dat was het der menigte — voelden zich de feestgangers met hart en nieren *één* met het voorgeslacht: 't nakroost der oude Geuzen zong als van ouds zijn Geuzenlied.

I

Over dat „liedeken” zou een dier feestvierenden, op dien eersten dag van grasmaand, hier graag iets in 't midden brengen: over het „nieu christelick lied” dus, gemaakt „ter eeren van den Doorluchtigsten Here, Wilhelmus, Prince van Orangiën.” Niet van geheel het Geusen-liedboek zal hier alzo sprake zijn, maar toch dient van de liedekens in 't gemeen hier noodzakelijk iets gezegd, zal op 't lied van den Prince het rechte licht vallen.

Want onze Geuseliedekens zijn wat misverstaan!

¹⁾ Bedoeld wordt de herdenking van het feit, dat de hoogleeraar-staatsman-journalist, Dr. A. Kuyper, zijn zilveren feest vierde als hoofdredacteur van het door hem opgerichte antirevolutionaire dagblad „*De Standaard*.”

De feestviering heeft op vriend en „vijand” een buitengewoon grooten indruk gemaakt. Men zie de groote politieke bladen van 2 April j.l. en het *Gedenkboek* der feestviering, verschenen te Amsterdam bij G. J. C. Herdes.

Of is men bij het woord „*Geuzen-liedekens*” niet gewoon allereerst en allereest te denken aan „*anti-papistische*” poëzie?

En zeer zeker, onverholen afkeer en tegenzin van de Roomsche Kerk, haar dienaren en haar leer, is hier schering en inslag. 't Hart was er vol van, de mond kon er niet van zwijgen.

Duid het dien mannen eens euvel!

Was dan de Paepsche mis „geen vervloekte afgoderye;” Rome niet „de hoere van Babylon;” de „clercken bot,” niet „van 't rot des Duyvels,” de „cloosters en conventen” geen tenten der „Sodomieten boos;” de „monnicken seer devoot” geen „mestverckens?”

Doch genoeg, verlok hen niet hunne grieven nog eens uiteen te zetten. Het negentiende-eeuwsche „*ignorabimus*” heeft zich zoo zeer geoefend in en gewend aan het „zich indenken in eens anders opinie,” weet zoo bij uitstek, dat voor „deze of die opvatting” ook iets te zeggen is, dat deze Geuzen-taal der *absolute* zekerheid niet meer verstaan *kan* worden.

Hoe kon anders een door-en-door scherpzinnig man als Conrad Busken Huet iets zoo uitzinnigs terneer schrijven, als hij deed in zijn *Land van Rembrand* (I, 507): ¹⁾

„..... Wanneer wij spreken over den haat die van de groote liefde der Nederlanders (der 16^e eeuw) voor godsdienstige en staatkundige vrijheid de springveer is geweest.”

Haat — de springveer van „groote liefde,” laten we het op den man af zeggen, had Huet ooren gehad om te hooren, hij zou niet doof geweest zijn voor den *grondtoon*, die er tusschen al die grimmige uitingen van scherts en spot, van afkeer en walging voortdurend doorklinkt; hij zou in de ernstigste, de beste dezer liedekens een stem der liefde hebben beluisterd voor een groot, een verheven beginsel, geheel den middeleeuwen vreemd: een vragen naar *de eere Gods*.

Leenen we die liedekens nog eens het oor:

Wordt Christoffel Fabri, den „dienaer des goddelycken Woorts binnen Antwerpen” verbrand, „Godts heilighe gemeente” wordt getroost met de belofte, dat God „eerlanck” hare vercleente zal aanzien. Wel zal hij Babel verdoemen met „het sweert sijns monts,” maar juist daarom worden de „ministers coen” vermaand „tot geen sayson te zwygen;” steeds „Godts Kercke schoone” te bouwen. Dat hun mond een trompet zij, om Godts wet te leeren. 's Levens kroon zal de hunne zijn!

¹⁾ Huet deed onze Geuzen, deed ook Marnix in zijne beschouwing van „De Byencorff” *onrecht*. Hij verstond deze mannen eenvoudig niet.

Behoeven we hier aan toe te voegen, dat deze en enkele andere grieven ons niet verhinderen den schrijver van het *Land v. Rembr.* eene *grootte* en *dankbare* erkenenis toe te dragen?

Maar de tonen van dit klaaglied sterven weg in de verte en fier en schetterend klinkt het ons tegen:

„Slaet op ten trommele, slaet op ten trommele...”

Weer valt ons Huet met zijn wijsheid in de rede: „De ware beteekenis van dit wachtwoord...”¹⁾

En echter: deze opwekking om fraeyen (vroolijken) moed te houden, Christelijk te leven, op geen „vleeschen arm” meer te betrouwen, is toch niet anders dan een gebed: „dat ons Gods geest regeere:”

Prince der Princelyker Geusen Prince,
Prinslyck met u Geest haer doch regeert:
Prinslyck u Eer dryvende, aldus bemint se
Prinslyck u Ryck wort alsdan vermeer.

Ironie noch satyre, als ieder weet, is vreemd aan deze liedekens.

Als lichtende aderen loopen er door het donkere marmer van der Geuzen ernst heldere strepen van scherts en spot.

„Hoe nu, zijt ge niet ter misse geweest; niet ter papen-kerke gegaan? Hebt ge het guichelspel niet gezien, niet gehoord hoe de paep het schelleken liet klinken, niet gezien hoe hij het betooverd brood omhoog hief?”

Maar de breede lach, waarmede die vragen gedaan worden, verdwijnt van het gelaat en met strakken ernst heet het, kort, op den man af:

„Met zulk een spel, dat ik zeg u, wordt God zijn eer benomen.”²⁾

„Christum bekent,” dat wordt zonder ophouden „een heydensche natie” voorgehouden. Dat was der Geuzen laatste woord.

En of er dan onder hen niet waren, die „het profane beminden om het profane?” (Huet.)

Dat zal wel zoo zijn; 't zou wel zonderling wezen, als 't niet zoo was.

Waar trokken ooit — om in der Geuzen schilderachtige bijbeltaal³⁾ te spreken — de Kinderen Israëls op en was er niet „veel gemengd volks” onder hen? Ieder legerbende had meest zoo haar tros, elke beweging haar meeloopers.

„De dorst naar vergelding brandde in hun binnenste...” luidt een nieuwe aanklacht. En waar is 't, onze tijd staat zoo hoog dat hij de wraak slechts van hooren-zeggen kent! Spaar u dus de moeite het onderscheid te teekenen

¹⁾ Land v. Rembr., II, bl. 18.

²⁾ Zie Van Lummel, *Nieuw Geuzen-Liedboek*, bl. 11. Eene nieuwe, wetenschappelijke uitgave der Geuzen-liedekens is zeer gewenscht. Wie verplicht er ons mee?

³⁾ Ons volk is „verbijbeld,” schreef eens de nu vergeten Aart Admiraal. Ons „ontbijbeld volk” hoorden we onlangs een *moderne* godgeleerde klagen. Den Calvinistischen man uit het volk is werkelijk niets *natuurlijker* dan in bijbeltaal te spreken. Onnoozel, wie dat *gemaaktheid* acht!

tusschen de zucht naar vergelding van den persoonlijk gekrenkte en wat er leeft in den man die, *vast* in zijn gemoed overtuigd tot de uitverkorenen des Heeren te behooren, slechts Gods wrake afbidt over *de vijanden van Gods volk*, wien te haten hem „het Woord des Heeren” *gebiedt*. Niemand miskenne echter den heiligen, hoogen zin van den ten bloede toe vervolgte, die ontroerd uitroept:

„Nu is de dag des Heeren daar en gij, o mensch, kent geene vervaardheid . . . ?” (Van Lummel, bl. 4.)

Phantaseer niet, maar leer uit de acte-stukken, waaruit ge uwe beschuldigingen op wilt maken, dat onder de beteren, (de „dieper-ingeleden,” zeggen zij zelve) er althans waren, die den zonen van Zeruja, die „harder” waren dan zij, toeriepen: „Doet uwe wrake van u. Bidt Godt, dat hy u vyant beter maeck. ¹⁾

Niet „uit een verslagen hart of een gebroken geest” zou deze poëzie zijn geweld . . . ²⁾

Een verslagen hart of een gebroken geest is allerminst iets alledaagsch, maar onder de door lijden gelouterden, zocht men het toch nimmer te vergeefs.

Ook hier niet.

Immers ook tusschen de bittere, sombere uitbarstingen van schamperen hoon van den ontgoochelde, luiden ook in het Geusen-liedeboek vesperklokjes, die als een liefelijke koelte zijn na het loeien van den geweldigen stormwind.

„³⁾ Hier beginnen de Geuskens haer hert weder op te halen.” Ge verwacht een dartel liedekke op z’n Brederoo’s, een lustig zingen „van diromedye en diromedoes”? Uw vergissing is begrijpelijk, maar hier ruischt een *psalmtoon*

„Myn siel verblydt haer in den Heer,
Zijn hulp doet mij ontspringhen,
Dus wilt met my tot synder eer,
Een danckbaer liedt nu singhen.”

Ook de „donkere persoon” die dit lied dichtte — op het slagveld ⁴⁾ — wist:

¹⁾ Van Lummel, *Geuzen-Liedb.*, bl. 53:

. . . dus doet van u de wraeck,
Bidt Godt, dat hy u vyant beter maeck.

²⁾ Huet, *Land v. Rembr.*, II, bl. 18.

³⁾ Van Lummel, bl. 47.

⁴⁾ Zie bl. 50:

Graeff Lod’wycks canalier wel begaeft
Die liet daer oock syn leven.
Veel syn ghewont, die stonden stijf
Doch hebben meest gheen noot van ’t lijf,
Godt wil haer sterecte geven.

zeer wel, dat het niet alles goud was wat er blonk in het Geuzenvendel, maar des te inniger dankbaarheid spreekt er daarom uit zijne woorden:

„Godt zij met ons” den leuse was,
Van het volck van Nassouwen,
Waerachtigh wast zoo op dat pas,
Een yeghlijck mocht aenschouwen.

En met echt Calvinistische vrees voor zelfverheffing heet het:

„Mensch, dees saeck toch niet toe en schrijft,
Den mensch, want ’t waer gheloghen,
Want ’t is God die deselve drijft,
Al heeft hy langh vertoghen.”

Waarom de Heere „vertoefde te komen”?

„Om onzer zonden schuld” luidt onverwijld het antwoord, en het „ernstig vermaen” gaat over in een ootmoedig dankgebed:

„Lof en dank zijn den Heere. Hij sterkte ons gemoed, zwak en krank als het is.”
En met kloeken moed teekent deze soldaat zijn lied met zijn zinspreuk:
„Wees, die ghy zijt.”

De weelde zich zoo’n randschrift te veroorloven, was destijds niet zonder gevaar haar met zijn hals te moeten betalen, dat ontkennen we niet.

„De consciëntie is mij te machtig”, bij dien kreet hield alle tegenspreking op. De nood was hun opgelegd.

„De Paus heeft Godes *ghebodt* gebroken”, ze wisten het zoo zeker, maar niet minder vast ook:

„Godes leering *sal* blyven staen.”

en daarom stonden ze hun man, er mocht dan van komen, wat er van kwam: een eerlijke krijgsmansdood op het slagveld of misschien een vallen in de handen van een laffen moordenaar . . .

En hiermede acht ge nu — vraagt men wellicht — elke vlek en rimpel van deze liedekens weggevaagd?

Bedoeld, noch beweerd. Maar waar scherpzinnigen, voor wie we ons haasten uit den weg te gaan, zich blind tuurden op dien „bekenden Papenhaat” ¹⁾

¹⁾ Niet minder fel, maar *van een geheel ander* karakter is de papenhaat der mannen van het intellectualisme, der „Aufklärung,” volgens wie, naar het zeggen van Allard Pierson (*Gids* 1888, III, 370), „onkunde en geringe verstandelijke ontwikkeling moeder en grootmoeder van alle bijgeloof is.”

Het anders zoo tamme tijdvak van koning Willem I is befaamd op dit punt.

„Onthaalde trouwens” — om nogmaals Pierson te citeeren — „onze goede Willem I destijds te Leuven niet de aanstaande katholieke priesters op de bloem der verstandigheid dier dagen, op de wijsbegeerte van Hegel?”

In de „liberale” literatuur dier dagen is dan ook naast de Protestantsche „dompers” (Bil-

daar trachtten we slechts, *uit geestelijke verwantschap* tot de kern dezer poëzie door te dringen en de echte lijnen van onder de stoflaag van den smaad te voorschijn te brengen.

De kostelijke humor in deze liedekens trok rijkelijk de aandacht — schoon nog niet genoeg bestudeerd — wij vroegen slechts, wat dreef de besten onder deze mannen?”

Ons was het slechts te doen, het „Wilhelmus” toe te lichten uit de Geuzenpoëzie, waartoe het behoort.

Het jaartal 1569 behoeft geen toelichting.

Het roemen en lachen der Geusen was „in bitter tranen verandert.”

Duc d'Alve, „den tyran,” had getriompheerd over alle liniën. Willem van Oranje was gansch-en-al verslagen.

Meesterlijk was het plan geweest, dat hij ontworpen had, om de „bedruckte ondersaten” ter hulpe te komen.

Van vier zijden zou de ijzeren hertog worden aangevallen; door Lodewijk, 's Prinsen broeder in het Noorden, door Coqueville, een Fransch edelman, in Artois; door Hoogstraten in Brabant en door Oranje zelve in Limburg.

Had de aanval gelijktijdig kunnen plaats vinden, waarschijnlijk was Alva tot een beslissenden veldslag gedwongen geworden; maar nu de krijgskans tegen liep en de eene aanval in April, de tweede in Mei, de derde in Juni en de vierde pas in September plaats vond, kon er, gelijk het vervolg leerde, wel een enkel voordeel behaald worden, maar de strijdkrachten bleven te zeer verspreid om in de verte opgewassen te zijn tegen de geoefende legers van Alva.

Wel werd bij Heiligerlee de zege bevochten, al „bleef” graaf Adolf in den

derdijk en de Bilderdijkianen!) de Roomsche priester, vooral de Jezuïet, de *incarnatie* van domheid en — boosheid.

Eén voorbeeld, hoe de goede vader Yntema — de brave man! — uit zijn slof schiet in den *Muzen-Almanak* van 1831:

HET ONDIER.

Kent gij het Ondier, dat in 's menschen ingewand
 De felle tanden slaat, om 't ligchaam uit te sloopen;
 Dat knaagt aan 's levens merg, en, door een' sluipkoortsbrand,
 Wie 't huist, met moordend wee de weldaad doet bekoopen;
 Dat heimlijk, ongekend en ongevreesd zich vest
 En in gedaanten hult, die 't scherpst gezigt doen falen;
 Dat, onverzaadbaar, zich met de eëlste sappen mest, —
 En hem, die 't voedt, nog pijnnt met duldelooze kwalen?
 Wie kent den *Lintworm* in het menschlijk ligchaam niet?
 In 't ligchaam van den Staat is 's Ondiers naam — JEZUÏT!

Daar leggen de Geuskens het bij af!

slag; maar juist der Geuzen victorie en Areberg's dood eischten wraak van de zijde van den Hertog, en bij Jemgum werd heel Lodewijks leger uiteengeslagen en verstrooid.

De troepen onder Van Hoogstraten werden al aanstonds in de pan gehakt.

Coqueville werd bij den Franschen Koning verraden en moest zijne hulp, aan Oranje verleend, met het leven boeten.

En Oranje's eigen veldtocht, hoe uitnemend ook opgezet en kloekmoedig voortgezet — werd niet spreekwoordelijk „hij is met den Prins over de Maas geweest”? — mislukte deerlijk en ten volle.

Door Alva's krijgslist verwonnen, restte Oranje niets dan een goed heenkomen te zoeken op Fransch grondgebied.

Terug naar hunne schuilhoeken en binnenkameren moesten de Geuskens, hoe fier ook hun lied eens geklonken had, te land en te water.

Zoo doffe moedeloosheid zich van hen had meester gemaakt, wie zou het hun euvel durven duiden?

Ze hadden het spel verloren, of wilt ge het liever in hun eigen sprake gezegd, hunner was de bange klacht: „Is dan de Heere van ons gedaan?”

Doffe stilte volgt op het krijgsumoer. Geen nieuwe liedekens worden er meer geprent of gevent. De Geuskens hadden er het bijltjen bij neergelegd. *Ze gaven het op.* Uit had de strijd.

Of . . . maar wat is dat?

Wat strookjes¹⁾ papier, die gindsche kramer bracht, gaan daar heimelijk van hand tot hand. Hoe fonkelt weer het oog, hoe kleurt zich menig bleeke koon, waarom grijpt weer de hand als naar het zwaard, is er weer vastheid en fierheid in den tred, heft zich het gebogen hoofd weer omhoog en wordt de blik weer naar boven geslagen, alsof een engel des Heeren ook nu gesproken had: „Zeg den kinderen Israëls, dat zij voorttrekken.”

Is dan in de verte gehoord een gerucht van paarden en van wagenen? Daagde onverwachts hulpe; of heeft de Heere een wonder gedaan als in de dagen van ouds? Is het dan zelfs „aan Amelek” gebleken, dat Hij zijn kwijnend volk niet altoos in het verdriet laat?

Ja, de stemme des Heeren had gesproken. *Hij gaf een psalm in den nacht*, een lied des betrouwens op het gebed des verdrukten.

Hier wordt openbaar wat kracht *het geloof* is: een simpel „nieu liedeken” steunt den wankele, doet den gebogene de knieën weer oprichten en dat — *daags na de nederlaag.*

In het duister hult zich ook hier de geschiedenis. Vele vragen moeten onbeantwoord blijven. Van Frankrijk uit, waar de Prins in Januari 1569²⁾ zich met zijn leger bevond, wordt door de Nederlanden verspreid;

¹⁾ Over de wijze waarop de liedekens als losse blaadjes gedrukt werden, zie men het ahangsel van Van Lummel's *Geuzen-Liedb.*

²⁾ Zie Fruin, *Gids* '97. Januari-nummer.

EEN NIEU CHRISTELICK LIEDT¹⁾

gemaect ter eeren des Doorluchtigen Heere Wilhelmus, Prince
van Orangiën, waervan de eerste letter van yeder vers
zyner V. G. Name met brengen.

Nae de wyse van Chartres.

En dat was alles?

Inderdaad. Geen manifest in proza, geen diplomatieke nota, bij alle wel-sprekendheid en geestdrift vol beleid gesteld, geen product van wereldwijze berekening of vorstelijke „genade" vuurde deze moedeloozen weer aan.

Berekeningen noch bedenkingen waren hier aan het woord, enkel *het hart sprak tot het hart* en dit reeds was hun als een „overgieting als met versche olie."

Weer tot koningen en priesters voelden ze zich gezalfd; *van den Heere geroepenen en uitverkorenen.*²⁾

We zouden den naam willen weten van den man, die het woord van Oranje, in zijne diepe vernedering gesproken, scheen opgevangen te hebben: „Ik ben van zins den Almachtige alles in handen te geven."

Denk u in wat er ligt in die stoute taal: Een verbond sluiten met den Almachtige, op den Ongeziene te bouwen . . .

Van dit koninklijk woord is het *Wilhelmus* de echo, die nooit weer wegsterft.

Diep heeft de auteur van dit lied met Oranje *meegevoeld* en *vóórgevoeld*. Onkunstmatig is zijn vers. Er is *vóór-* noch *achtergrond* in. Hoofdzaken treden niet genoeg naar voren, bijzaken niet naar achteren. Wij moeten trachten het in onze taal over te zetten. Laat ons zorgen dat er niets verloren ga bij dit overgieten van dezen ouden wijn in nieuwe zakken.

Oranje wordt sprekend ingevoerd. (Couplet I—IV):

Willem van Nassouwe sprekt u toe. Ge kent mij immers. Geen vreemdeling ben ik, ik ben als gij van Duitschen (Germaanschen, niet-Walschen), bloede. Ik denk er niet aan den strijd op te geven. Tot den dood toe blijf ik het Vaderland getrouw, al is het nu in de macht van Alva en zijne beulsknechten.

Ik ben een Prins van Oranje. Vrees ken ik niet: Je maintiendrai, leest ge immers op mijn wapenschild.

Waan echter niet dat ik den koning van Spanje zou wenschen te verdrijven. Altijd heb ik den koning geëerd, mijne wettige overheid. Geen revolutie, slechts reformatie wil ik.

¹⁾ De tekst hier te doen afdrucken is onnoodig. Over sommige details straks.

²⁾ Kern der Calvinistische leer is de leer der eeuwige verkiezing Gods. Een theologische uiteenzetting kan hier niet gegeven worden. Slechts zij het feit herinnerd, dat „tegenstanders" de betekenis van dit dogma meestal *misverstaan*. Een Vondel zelfs, *toch au fond* zoo'n edele natuur! Verder zij verwezen naar Dr. Kuyper's *Calvinisme en Kunst*, blad-zijde 35 vlg. — en *voor studie* naar zijn standaard-werk: „E Voto Dordraceno," de Heidelbergsche Catechismus verklaard.

Waarom ik dan verdreven ben; van land en luyden beroofd? Enkel en alleen omdat ik steeds getracht heb in de vreeze Gods te leven. Niet God de Heere heeft mij mijn ambt ontnomen. Hij zal mij steeds besturen als zijn gewillig werktuig. Daarom zal ik dan ook in mijn "regiment" wederkeeren.

En van zich zelven af, richt zich nu het oog van den Prins op zijn volk in de verdrukking:

En meent niet, mijne onderzaten, dat ik slechts aan mij zelve denk. God zal ook u niet verlaten, wyl gij hem oprechtelijk wenscht te dienen. Wel wordt gij nu verdrukt, maar houdt aan in het gebed, dag en nacht. Bidt den Heere, dat hij mij kracht geve om u ten helper te zijn.

Wie treft het hier niet, dat Oranje *niet* zegt: Verlaat u op mij, ik, ik zal u redden. Niet op hem zelven, slechts op God zegt hij hun hunne hoop te stellen. Hij wenscht enkel *Gods instrument* te zijn. Vurig wenscht hij dit, zijne *daden* zeggen het immers ook, zoo beurt hij het volk op:

Heb ik u niet getoond, wie ik voor u zijn wil?

Mijn leven zoowel als mijne goederen heb ik voor u in de waagschaal gesteld. Ook mijn broeders, mannen, wier namen en titels toch genoemd mogen worden, hebben het u immers getoond, dat ge op hen kunt rekenen.

Een krijgsmansdood vond graaf Adolf. In Vriesland is hij in den slag gebleven. Wel hem, in 't eeuwig leven wacht hij den grooten morgen der opstanding.

Hier eindigt het eerste deel van het lied. ¹⁾

Een auteur, meer de techniek meester dan de dichter van het *Wilhelmus*, zou op de een of andere wijze aangekondigd hebben dat hij hier een tweede gedeelte van zijn vers begon. De lezer lette zelf op deze kleinigheid. Om de hoofdzaak is het slechts te doen. Dat hem die niet ontga!

De aanhef van het vijfde couplet herinnert geheel aan dien van het eerste. (Coupl. V—IX):

Al mag ik mij met recht een rijksvorst noemen, van een geslacht dat zelfs tot den Keizerlijken troon geroepen werd, slechts als Christen, voor het *Woord des Heeren*, dat te prijzen is, heb ik zonder vreeze, als den held betaamt, mijn vorstelijk bloed gevaagd.

Dit is de kern van het lied. Hier verraadt het zijn Calvinistischen oorsprong: alles voor Gods Woord, voor den Heere zelven.

Niet langer tot de menschen richt zich hier de Prins. God de Heere zelve roept hij aan in het gebed. Deze gezalfde woorden dulden geen omschrijving:

Myn schilt ende betrouwen,
Zyt ghy, o Godt mijn Heer,
Op U soo wil ick bouwen,
Verlaet my nimmermeer.

¹⁾ Het *Wilhelmus* meenen we te kunnen verdeelen in 3 gedeelten en een randschrift: Couplet I—IV, V—IX, X—IV en XV.

Dat ick doch vroom mag blijven,
 U dienaer taller stont,
 De tyrannie verdrijven,
 Die my myn hert doorwont.

Van al die my beswaren,
 En mijn vervolgers syn,
 Mijn Godt! wil doch bewaren,
 Den trouwen dienaar dijn.
 Dat sy mij niet verrasschen,
 In haren boozen moet,
 Haer handen niet en wasschen,
 In myn onschuldich bloet.

Aandoenlijke bede! Wat vraagt Oranje van den Koning der Koningen? Eer, macht, wraak? Niets van dit alles. Slechts dit éene: dat zijne standvastige dapperheid in den dienst van God haar doel moge bereiken en hij de tyrannie, waaraan hij zijne landgenooten met een bloedend hart blootgesteld ziet, uit de Nederlanden moge verdrijven, *dat hij niet sterve voordat de strijd beslist, de zege verzekerd zij.*¹⁾

Slechts één ding begeert hij voor zich zelve: Dat hij niet als Egmond en Hoorne in de handen zijner vijanden valle. Niet dat hij den dood schuwte, slechts den sluipmoord wenscht hij te ontgaan:

Met David mag ik mij vergelijken!
 Zooals hij moest vluchten voor Saul den tyran, zoo heb ik met menig edelman de vernederendste vervolging moeten dragen.
 Maar uit allen nood verlostte hem de Heere.
 Een groot koninkrijk heeft hij in Israël ontvangen.

¹⁾ Zoo geschiedde het. Fruin, *Gids* 1884: „De Prins viel, maar het land was verlost bij den dood” van den „onvolprezene” gelijk hij hem elders noemt. En wat zijn Huis aangaat:

Zelden of nooit is onzen grooten Fruin een bitterder woord ontvallen, dan toen hij in 1889 in zijne studie „Willem de Derde en Engeland” dit schreef:

„Willem de Derde is de laatste van zijn geslacht geweest. Voor zijne edele gemalin geen bitterder leed, dan dat zij hem geen stambouder mocht baren.

Maar wij voor ons betreuren dit niet.

Voor helden, gelijk de Oranjes, was aan het hoofd van onzen staat geen plaats meer.

Ons volk had zijn tijd gehad en was niet langer krachtig en moedig genoeg om de taak te vervullen, die de Prinsen van hem vergden.” (*Gids* 1889, II, bl. 331.)

Welk eene diepe bewondering spreekt uit deze sombere woorden — die wij meenen *niet* te mogen onderschrijven — van den man die eenmaal verklaarde, dat „niet bewonderen, veel minder verguizen, maar begrijpen” het doel zijner studiën was geweest.

Men doet Dr. Fruin onrecht met hem te houden aan dit woord van Spinoza, dat hij te kwader uur citeerde:

„Geestdrift en liefde heeft de wereld geschapen en kan haar dus ook alleen verstaan. Geestdrift, die alleen het groote kan doen navoelen; liefde, die zelf de grond van al wat

Na de schaduwen het licht!

Na het zuur zal ook ik het zoet ontvangen. Mijn hart hijgt er naar.

Wat ik dan verlang?

Ge hebt gehoord wat ik den Heere heb gevraagd: een eerlijken krijgsmansdood op het veld en daarna de kroon des levens als een getrouwe held.

Weer keert zich de Prins tot zijn volk met wat hem het zwaarst op het hart drukt:

Uw lot, o dierbaar Nederland, weegt mij het zwaarst.

Des konings landen dus door de Spanjaarden vertreden te zien, deert mij meer dan ik zeggen kan. Het harte bloedt mij als ik er aan denk.

Heb ik het mijne niet gedaan, om te voorkomen wat geschied is?

Als een vrije landsvorst ben ik met mijn leger gekomen. Ik wenschte den verwaten tyran slag te leveren.

Hij durfde mij, toen hij zich bij Maastricht verschanst had, niet aanvallen.

Nog zie ik mijn kloeke ruitery door het veld draven, den vijand uitdagend. Had hij zich maar buiten zijne schansen gewaagd, de beslissing zou toen gevallen zijn.

Maar God de Heere heeft het anders gewild. Hij weet, dat ik deed wat ik kon. Zijn wil is het niet geweest, dat ik toen zou triompheeren. Toch worde Zijn Naam geloofd in voor- en tegenspoed.

Men ziet het, geen klacht of aanklacht tegen wie ook komt hier van de lippen van Oranje; slechts *volstreckte overgave* aan den wil van den Almachtige spreekt er uit zijne woorden. Hij beroept zich op den Alwetende:

Wat mij bewoog, weet de Heere.

Ook in den tegenspoed heb ik den moed niet laten zinken, ik ben standvastig gebleven.

Den Heere heb ik mijne zaak overgegeven in het gebed. Hem heb ik gesmeekt uitspraak te doen in dit geding. Hij brenge mijne onschuld aan het licht.

Deze verslagene van hart en gebrokene van geest, deze verpletterde blijft *een vorst* ook in de vernedering, ook in de oogen zijns volks, omdat hij fier het eigen oog omhoog durft slaan en zeggen: „De Heere kent de Zijnen, Hij zal mij recht doen.”

Deze woorden moesten weerklank vinden in het hart van het Calvinistische volk: het verstond die taal van het *geloof*, der kinderlijke overgave. Het beaamde ze ten volle.

bestaat, in het binnenste der dingen doordringt en zich niet uit het veld laat slaan door schijnbare tegenstrijdigheden aan de oppervlakte, om de inwendige éénheid te gevoelen en vast te houden.”

Aldus in een merkwaardige studie „De kritiek der bewondering,” de hoogleeraar J. H. Gunning in *de Gids* van 1888.

En nu het afscheid:

Vaarwel, mijne „arme schapen,” al zijt gij nu in grooten nood, als een herder zal ik een wakend oog op u houden. Wees er van verzekerd, dat ik niet stil zal zitten.

Blijft op den Heere vertrouwen. Houdt u dicht bij zijn Woord. Leeft gelijk het Christenen betaamt. „t Sal hier haest sijn ghedaen.”

Onschatbaar is vooral deze laatste trek.

Oranje vleit zijne mannen niet met glorie, noch belooft hun de voldoening der wraak ¹⁾ op hun tyran; enkel wat voor hem zelve het hoogste en het heerlijkste is, wenscht hij hun als hun deel toe:

„een eeuwich ryck.”

Als van een randschrift meent de dichter nog het lied te moeten voorzien. Ernstig luidt het als een zuiveringseed:

Voor het aangezicht Gods belijd ik plechtig, dat ik te geener tijd mijn wet-tigen vorst, den koning van Spanje, geminacht heb.

Er is slechts één drijfveer, die mij tot handelen beweegt:

Ik heb God den Heere, den Koning der Koningen, meer *moeten* gehoorzamen dan de menschen en dat is *recht* in Zijn oogen.

Zonderlinger krijgslied zal wel nooit gezongen zijn.

Geen hartstocht, hoe edel ook geacht, wordt hier te hulp geroepen, niet dan lijdzaamheid hier gepredikt. Aangespoord wordt tot dulden en — gebed.

Voor den hemel te leven, op den hemel te hopen is de eenige leus, te weten: niet in ziekelijken, maar in gezonden, in Calvinistischen zin: Gods eere het een-en-al.

Onpractischer kan het al niet?

Hier is gehoorzaamheid aan het gebod Gods: „Zoek eerst het Koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid en al deze dingen zullen u toegeworpen worden.”

Velen zullen zeggen, dat zij deze dingen niet verstaan! ²⁾

¹⁾ Is het niet opmerkelijk dat in het geheele *Wilhelmus* niet één anti-papistisch woord te vinden is?

²⁾ Huet, *Land van Rembr.*, over De Ruyter, deel II, bl. 257: „Naar zijne eigen meening, is hij slechts een werktuig in Hooger hand. „Als d'almachtige Godt kloekmoedigheid wil geven,” luidt zijn devies, „dan verkrijgt men d'overwinning. Dit is van Godt soo bestierdt, zonder dat wij daar reeden van konden geven.” *Het is eene schaduwzijde onzer eeuw, dat wij opgehouden hebben deze soort van mannen te begrijpen.*”

Wat er dan verder volgt over „de kaapsche (lees Transvaalsche) boeren,” het „slikken van choraal” en het „drinken van valeriaan” tegenover het: „De Ruyter bad,” is, voor wien Huet kent, minder ergerlijk dan het wel lijkt. 't Is au fond slechts een *Heiniaansche* vorm voor de klacht van Faust: „Die botschaft hör ich wohl, allein mir fehlt der Glaube.” Om in zijn eigen stijl te spreken: „spatten er al vaak soms vonken van vernuft bij hem uit den haard van Voltaire, Huet is een nobele, *mystieke* geest.”

Een Calvinist erkent, dat niet dan „heilige verwondering” in hem is, bij de gedachte, dat juist hij „een geroepene en uitverkorene” zou zijn, neen *is*.

En ook hij wiens ziel nog frisch genoeg is om vatbaar te zijn voor idealisme, erkent, schoon hij zich misschien van verre houdt, dat hier een mysterie is, dat tot eerbied stemt.

En wel dor en uitgebloeid moet de ziel zijn, die hier enkel nog een teeken van leven weet te geven door een wilden schaterlach of een kil schouderophalen.

Toch valt hier iets ter verklaring te zeggen, dat, dunkt ons, zelfs de „mathematicus” zal verstaan.

Immers dit: Wie ergens op aarde den „hemel” in een symbool of persoon of leus vertegenwoordigd acht, of wel van den vooruitgang der menschheid „een hemel op aarde” wacht, hij kan zijn „toevallig” vaderland niet waarachtig liefhebben. Hij zal in nood en dood niet ten bloede weerstaan. Waarom zou hij ook?

Dit zal hij slechts, die „staat” in het geloof aan de beschikking en de verkiezing Gods, wetende dat hem niets „bij geval” overkomt, maar geloovende, dat alle dingen geschieden „bij des Vaders welbehagen.” ¹⁾ Hem is het *Wilhelmus* dan ook ernst, het is hem een *levenspsalm*, zowel een „wereldlijk” als een „geestelijk” lied.

Wij zijn er zoozeer aan gewoon het *Wilhelmus* als de Calvinistische oorkonde van de geboorte onzer Republiek in de 16^e eeuw te beschouwen, dat niet spoedig de vraag bij ons opkomt: is er ook iets verwonderlijks gelegen in het feit, dat dit lied in *Januari 1569* door een Calvinist werd gedicht?

Immers bij eenig nadenken rijst de vraag: hadden de bladzijden, die in het Geusen-liedtboek aan het *Wilhelmus* voorafgaan, dit lied ter eere van den Prince van Orangiën ook maar kunnen doen *vermoeden*?

En het antwoord op deze vraag kan, dunkt ons, moeilijk anders dan ontkenkend luiden.

Laat ons slechts het Liedeboeck nog eens opslaan.

Als de liedekens beginnen van „paepken nit, voorwint met de Geusen,” wordt naast den „edele heer van Brero soet,” „den grave van Culemborch” en „andere Baroenen hier in ’t Landt” ook de naam genoemd van den „Prins van Oraengien triumphant,” maar dit geschiedt blijkbaar nog slechts alleen, omdat ook deze „damboureuse” zich schaaft bij het „Vive, vive le Geus!”

Wijkt Willem van Oranje (14 April 1567) naar Duitschland, dan blijkt

¹⁾ In zijn fraai en omvangrijk werk, *De gouden Eeuw*, ook door een kenner als Dr. G. W. Kernkamp in de *Kroniek* naar verdienste gehuldigd, schreef nog onlangs de Leidsche hoogleeraar Muller:

„Wie, die het werk van Prins Willem III bewondert, erkent niet, dat hij het *onmogelijk* had kunnen volbrengen, als hij niet gestaald was geworden door zijn *Calvinistisch geloof*.”

uit een treurlied, dat hij reeds zoo zeer op den voorgrond is getreden, dat hij kortweg „de Prince" hiet, maar nog altijd is hij slechts *een der* „Duytsche heeren principael," die „de rechte leeringe" willen. Voor al deze edelen wordt „eenpaer gebeden." Blijkbaar is er niemand die zich nu juist Oranje aan de spitse denkt.

Krasser nog, als „het roemen ende lachen der Geusen voor een tyt in bitter tranen" veranderd is, klinkt het uit „de profundis":¹⁾

... onse hope, die hadden wy ghestelt,
Op Heeren en Vorsten groot van staten,
Ende oock hier opder coopliden gheldt,
Maer alle dese hebben ons nu verlaten,
Dan 't is loon nae werck; want al ons praten
Was van Orangiens geweld en Breeros macht,
Dus is 't wel weert dat men ons belacht.

En de dichter raadt zijne landslieden aan „met David fier" niet meer hun vertrouwen te stellen op „Heeren en Vorsten," maar slechts op God te hopen. De „grooten" — ook de Prins — hadden voor de zooveelste maal het volk teleurgesteld.

Doch deze taal der moedeloosheid kon niet duren en een gansch andere toon klinkt ons uit een liedekje tegen, als Oranje, na lang aarzelen, eindelijk den Rubicon is overgetrokken. Hoopvol heet het nu:

²⁾ „De Prince van Oranje is te velde gecomen,
Vive le Geus!"

en groote verwachtingen spreken er uit het:

„Al (alles) door den Prins."

Maar wat den dichter het naast aan het hart ligt, is toch blijkbaar het oude, welbekende: „Wij blijven Geus." Een „Oranje-liedje" is dit nog niet.

En evenwel komt het ons geenszins onwaarschijnlijk voor dat er onder het, geloovige, Calvinistische volk eene stille — wellicht nog alleszins ongemotiveerde — verwachting leefde: Oranje *zal* onze redder zijn in den nood. De geestelijke voelhorens der trouwe „kleyne luyden" zijn fijner dan onze wijsheid het zich wel denkt, en het volk, dat dichter bij zijn hart, meer van intuïtie, dan uit het „verstand" leeft, heeft niet alleen zijn gevoel maar ook zijn vóórgevoel.

In een lied „van den Grave van Egmont, hoe hy door gierigheid hem hadde laeten omkooopen van den paepschen aenhanck, zynde d'oorsake der

¹⁾ Van Lummel, XXIII. Hoe weinig beantwoordt ook dit lied aan de traditioneele voorstelling van „schimpliederen."

²⁾ Van Lummel, XXVIII. Een juwceltje uit het *Geuzen-Liedboek*.

twee Graven hun onthalsinge," heet Oranje „den Prince wijs," die Egmont nog toeriep:

„. . . . wilt verstaen,
Van Spaengien af, maect ghy tot hier beneven
Een brugghe saem"

Doch ook deze „prince wijs" doet nog geenszins den herder, „die niet zal slapen," van het jaar '69 verwachten, al is dit lied van Egmond ook van Juni '68.

Maar, vraagt ge allicht, is inderdaad wel in het Geusen-liedtboeck — als de titel belooft — „begrepen den gantschen handel der Nederlanden?"

Gaan we daarom den loop der gebeurtenissen, zij het ook slechts vluchtig na, en ons blijkt juist nog duidelijk dat het *Wilhelmus*, opgezongen door een Calvinist, wel waarlijk een lied der *hope*, der *profetie* moet zijn geweest.

Behoorde Oranje door zijn verleden tot de Calvinisten? ¹⁾ Allerminst, naar men weet.

Denk daarenboven aan Austruweel: De Calvinisten binnen Antwerpen hadden het den 12^{den} Maart 1567 moeten aanzien, dat in het gezicht van hun stad de troepen van den heer van Toulouse — Marnix' edele broeder — werden neergeveld. De poorten wilden ze uitsnellen hun broederen ter hulpe, *en juist Oranje had het hun belet.*

Met gevaar van eigen leven had hij in de stad de orde weten te handhaven. 't Schijnt dat hij dien dag „verre van onverstandig" handelde, dat hij een bloedbad, een burgeroorlog voorkwam, maar het duurde nog jaren eer de „preciesen" het hem vergaven, wat hij dien Maart-dag had gedaan en hun had verhinderd te doen. Wij voor ons zijn niet bij machte uit te maken of lof of blaam Oranje hier toekomt; we herinneren slechts, dat zelfs toen nog weifeling zijne ziel beklemd hield en wikkende en wegende „staatsmanswijsheid" hem nog *de wijsheid* scheen.

Heilige bezieling, een „ik kan niet anders" was Oranje nog vreemd. Hij moest nog gedoopt worden met den doop van het lijden. Niet dat enkel een egoïstisch conservatisme nu nog zijne geheele ziel innam. Allerminst; maar met krammen en lijmen, plooiën en voegen, dacht hij er nog te komen, en toen hij zag, dat de woelende wateren der partijschappen steeds hooger wiesen en schipperen niet meer mogelijk was, verliet hij in April 1567 het land.

Er is reden dat vertrek een vlucht, althans een aftocht te noemen.

Men zegt vaak dat Goethe in zijn *Tasso* ²⁾ beweerd heeft, dat een talent in de stilte, een karakter in den stroom van het leven wordt gevormd, maar

¹⁾ Bekend is wat Bakhuizen van den Brink hierover schreef in zijn *Anna van Saksen*, niet minder verdient gelezen Fruin's studie in het *Archief voor Kerkgeschiedenis*, V: De Voorbereiding in de ballingschap van de Gereformeerde Kerk van Holland.

²⁾ Men rukt n.m. de plaats uit haar verband. Men zie er de *Tasso* maar eens op na!

toch „als 't uit de stilte spreekt” (Schimmel), wordt ook wel degelijk, ja daar juist, het karakter en de vastheid van wil gevormd.

Waar het rumoer om ons zwijgt, worden in ons binnenste smeekende stemmen gehoord, die ons aan ons zelve ontdekken. In de heilige stilte wordt het beste, het bedeesdste in ons wakker, teruggedrongen als het vaak wordt door brutaal gedruisch om ons en in ons. Dan worden we pas ons zelf.

Maar naast die stemmen in zijn hart waren er andere die Oranje *moest* hooren, of hij wilde of niet; rauwe kreten, die hij uit de verte opving, van uit de Nederlanden: geroep, gesmeek om hulp. ¹⁾

En Oranje is die roepstemmen „niet ongehoorzaam” ²⁾ geweest. Nu werd ook hem, den gelouterde, de conscientie te machtig.

Naar de orde der dingen „in deze bedeeling” wachtte hem nu bittere teleurstelling. Die bleef dan ook niet uit. Het jaar '68, zoo hoopvol ingegaan, eindigde in doffe moedeloosheid. ³⁾

Was hem nu althans de volksgunst verzekerd?

Terughoudend en argwanend was de houding der Nederlanders in 1568 tegen Oranje geweest. „Eén zwaluw maakt nog geen zomer,” scheen ook nu de Hollandsche leus waarmede men zijn komst aanzag, en — den loop der zaken, zonder eenig teeken van sympathie te geven, afwachtte binnen de veilige tenten.

Toen de Prins gelden had doen inzamelen hadden de rijken zich „geexcuseerd,” ⁴⁾ de „kleyne luyden” slechts hadden hun penningeske geofferd.

En toch één hunner, uit 's Prinsen engeren of wijderen kring, moet het geweest zijn, wien God in de dagen der vernedering moed in het harte sprak en hem het *Wilhelmus* op de lippen legde.

Dit lied is niet, waarvoor men het maar al te veel onnadenkend verslijt, een loflied op den Prins, het is een geloofslied: vol betrouwen op den „Heere van hier boven,” profeteert het van een anderen Willem van Oranje, *toen nog ongezien*, de Vader des Vaderlands, die, na een leven van onvolprezen zelfverloochening, stervend, door het lood van den verrader, nog voor zijn volk zou bidden. ⁵⁾

Oranje is in dit lied *doorzien*, beter doorzien dan hij het zich zelve vermocht te doen. Een hart rijper aan ervaring dan het zijne, dieper „doorploegd” door het leven, zag in het „princeljk gemoed” de knoppen en bloesems die

¹⁾ Fruin, *Gids* '97, I.

²⁾ „niet ongehoorzaam.” Vergelijk: *Het Boek der Handelingen*, Cap. XXVI, vs. 19.

³⁾ In zijn meer aangehaald artikel in *de Gids* van Jan. j.l., vestigt Dr. Fruin er de aandacht op, dat de Prins in 1567 eerst ging handelen, daartoe dringend aangezoekt door Nederlanders, die vluchtend tot hem kwamen.

⁴⁾ Bor zegt dit zoo letterlijk.

⁵⁾ *Natuurlijk* is er aan getwijfeld of Willem van Oranje wel bij zijn sterven de bekende woorden zou geuit hebben. Onze groote Robert Fruin bracht ook hier weer de waarheid van onder den onverdienden schimp te voorschijn: *Gids* 1884.

zich zetten, reeds tot bladen en bloemen ontwikkeld. Het ried, wat éénheid er zou worden uit de tegenstrijdigheden in dit rijke hart, dat de hand des Heeren had aangeraakt om het niet weer los te laten.

Ons is het *Wilhelmus* terecht een Oranjelied. Den Calvinisten van 1569 kon het niet anders zijn dan een gebed, maar ook een belofte des Heeren: „Oranje, een man van den Heere verwekt, dien Zijn hand niet weer los zal laten.”

„De hand vol koren” — ook aan Oranje zou het blijken — „zou eens ruischen als de Libanon” (Ps. 73 : 16).

En het is gebleken aan hem — en zijn „Huis.” Aan Prins Willem III, den grooten Calvinist, *thans* door elk geprezen, niet het minst...

II.

Wie hij mag geweest zijn, de dichter van het *Wilhelmus*?

De vraag is niet van vandaag of gisteren en de gegeven antwoorden luiden verschillend. Laat ons nagaan wat wij *met zekerheid* kunnen zeggen.

De oudst bekende druk van het lied is die welke voorkomt in de oudste uitgave (1588) van het Geuse-liedeboek.

Wie de verzamelaar van de liedekens in dezen bundel geweest is — wellicht de prenter van het boekje? — is niet met zekerheid te zeggen.¹⁾

Zooals bekend is zijn de meeste liederen en refereinen met den naam van den dichter of zijne spreuk onderteevend. Met het *Wilhelmus* is dit niet het geval.

De bewering is dus zeker niet te stout, dat de verzamelaar den auteur van het lied niet kende.²⁾

Ook het *Wilhelmus* is ongetwijfeld reeds in 1569 als los blad gedrukt, zooals dit met de liedekens in dien tijd geschiedde.³⁾

¹⁾ In een artikel in het Roomsche Tijdschrift *De Wachter*, tweede jaargang, deel II, besprak Dr. W. J. F. Nuyens de Geuzenliederen.

Erg heusch is zijn toon van spreken daar niet, maar dat doet er minder toe.

Gevraagd zij echter of er reden is met hem (bl. 71 aldaar) aan te nemen, dat Marnix de verzamelaar der Geuzenliedekens tot het „Nieu Geusen-Liedenboeckken” zou zijn geweest. Immers elk bewijs voor deze stelling ontbreekt.

²⁾ In zijne geïllustreerde *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* zegt Dr. Jan ten Brink (bl. 298):

„Het (lied) werd zonder naam van den dichter opgenomen in het *Geusen-Lieden-Boeckken* — ieder wist, wie de dichter was.”

Mag dit gelden als een professoraal bewijs? 't Komt ons voor dat de schrijver zich hier wel wat gemakkelijk van de zaak afmaakt.

Immers diende de vraag beantwoord, waarom het vers dan althans niet van de zinspreuk: „repos ailleurs,” die er niet kwalijk bij paste, was voorzien?

Dr. Nuyens' beweren — zie vorige noot — wordt dus nog onwaarschijnlijker.

³⁾ Zie Dr. G. Kalf, *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren in de 16^e eeuw*, deel II, bl. 119.

Rondtrekkende kramers ventten en zongen het en brachten het voor enkele penningen aan den man.

Van uit het leger van den Prins, door een van zijne manschappen waarschijnlijk vervaardigd ¹⁾ vond het lied zijn weg door het land.

Naar den gebrekkigen vorm („niet een fraai beeld, niet een stoute gedachte(???)” *Willem Broes*); ook is 't een naamvers, — zou men in den vervaardiger een vrijwilliger kunnen zien als dien Cornelie Brandt (*Kalff I*, 126) die soldaat in het Staatsche leger 's winters zich bezig hield met „poetelick schryven.”

Een eerzaam rederijker dus, maar met hart en ziel aan den prins verknocht, hem ook in de vernedering „getrouw tot in den dood.”

Hoe graag zou onze weetgierigheid niet den naam weten van den man die als met een ziensblik het hart van Oranje gepeild had.

Doch stel een oogenblik, dat dit nieu-liedt eene onderteekening droeg, 't blijft nog de vraag of dit ons veel verder brengen zou. Immers meest „donkere personen” waren het, „opgeborrelt uit de heffe des volks,” die vrijwillig den Prins volgden. De rijken hadden op enkele loffelijke uitzonderingen na „zich geexcuseerd.”

Verraadt daarenboven niet de taal van het lied den volksman, „recht en slecht” als het is in den eenvoud, in het naïve van zijn kunsteloze bewoordingen?

Een caricatuur ²⁾ van de waarschijnlijke toedracht der feiten schijnt ons althans de traditioneele voorstelling: Een „vriendje” van den Prins dichtte het vers; Oranje vatte onmiddellijk dat hier een wapen gesmeed was, dat

¹⁾ Drie plaatsen in het Lied geven ons aanleiding in den auteur een *soldaat* te zien — een „vrijwilliger” waarschijnlijk — met een echt krijgsmanshart.

Of spreekt er niet de herinnering van een echt krijger uit dat:

„Mijn ruyters sach men draven
Seer moedich door dat velt.”

Nietwaar, de man ziet ze *nog*, zijn fiere medestrijders!

En dan die tot tweemaal toe herhaalde bede om een eerlijken krijgsmansdood. Couplet VII:

Dat sy my niet verrasschen
In haren bosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In myn onschuldich bloet.

Verduidelijkt in Coupl. IX:

., dat ick mach sterven
Met eeren in het veldt.

Natuurlijk; van mathematische zekerheid kan hier geen sprake zijn, al schijnt ons onze voorstelling zeer aannemelijk.

²⁾ Erger nog dan eene caricatuur schijnt ons de holle phrase van Prof. ten Brink in zijne zooveen genoemde Geschiedenis (bl. 298):

„De burgers der militereende geunieerde Gewesten *geloofden* (wij onderstrepen) in het Wilhelmus, als ware dit lied het *palladium* hunner jonge vrijheid.”

zijnen mannen in handen moest gegeven worden. *Ieder bewijs ontbreekt dat tot staving van die opvatting zou zijn bij te brengen.*

Op stelligen toon te spreken durven ook wij niet, maar in verband met geheel den aard onzer 16de eeuwse historie schijnt het ons veel aannemelijker te zeggen: Een man uit het volk, een van 's Prinzen kleyne luyden, geillumineerd door Gods geest, zong dezen psalm in den nacht, dit lied der liederen uit het Geusenboeck. Als geheel onze strijd, ons verzet tegen Rome en Spanje beide, is het „*Wilhelmus*,” van onder op, uit het „lagere volk” voortgekomen, aangegrepen als het te dier tijde was door een nieuw, een groot beginsel.

De Heilige Schriften „Godts Woord geprezen” waren het geopend; wat moet hun dat geweest zijn! Een nieuwe wereld was hun ontdekt, tien maal rijker en heerlijker dan die, door Columbus aan het licht gebracht.

Welk een ommekeer kwam in den volksgeest, in het karakter der lieden van de lage landen aan de zee, immers tot dien tijd toe allerminst uitblinkende onder de volken van Europa. Alleen in de Goddelijke ironie van den Hemelschen Bouwmeester kon het opkomen dit goemoedigen volkje te vervormen tot mannen van ijzer en staal. ¹

Het Calvinisme kwam met zijn kloeke, zijn grootsche leer over dit volk en kracht kwam om ook het zwaarste, het diepgaandst lijden te doorstaan en toen het onweder ten letste weggetrokken was, dat boven deze landen zoo schrikkelijk had gewoed, bleek het, dat er een nieuw, rijk, vol leven was opgebloeid op den vaderlandschen akker.

Van dat leven is het *Wilhelmus* de profetie, want het getuigt dat een nieuwe levenszaad in goede aarde was geworpen: een onwrikbaar vertrouwen op den Almachtige.

Roep u slechts de liederen der middeleeuwen, „geestelijke” zoowel als „wereldlijke” voor den geest en erken dat hier inderdaad *een nieuw lied* gezongen is.

De jaren der mannelijke kracht waren voor ons volk gekomen, het vroolijk en naif gespeel der kinderjaren had uit. ²) Met „daden in de vuisten” staan de vaderen der 16de en 17de eeuw voor ons.

„Den Heere hadden (ze) gebeden” met *Wilhelmus van Nassouwe* hunne

Werpt Prof. ten Brink, naar onderwetschen en wel wat erg verouderden trant (zie Kalf, *Literatuur en Tooneel in de 17^e eeuw*, bl. 41), gedurig in zijn werk den Calvinisten *scheldwoorden* naar het hoofd — zie pag. 332, 398, 400, 411, 412, 418, 420, 423, 425, 426, 431 — hier toont hij van hun geestelijk leven al heel weinig te verstaan.

De Calvinisten hadden in hun Bijbel o. a. de geschiedenis gelezen van Hofni en Pinehas en hun ark — hun (Eli's zonen) *palladium* — en hoe het dezen mannen verging.

¹) Vergelijk de inleiding van Huet's *Land van Rembrand*: „Uit de hun aangeboren vadzigheid, hunne onverschilligheid omtrent de openbare zaak, hunne neiging een onbekommerd en zelfzuchtig leven van huiselijken vrede en persoonlijke welvaart te leiden, hebben de Nederlanders in 1572 zich krachtig opgegeven.”

²) Van eene geheele andere zijde beziet Dr. G. Kalf in zijn *Vondel's Leven de zaak*. Hij schrijft daar (bl. 14):

„In den strijd tegen de gehate Papisterij verbande het Calvinisme heel wat poëzie uit het

„saeck te willen reden,” en niet slechts hunne „onschult” zou Hij „oorkont doen,” de roem van hun naam klonk over de zeeën tot in verre landen. Hun glorie is nog de onze. „Die mij eeren, zal ik eeren,” zegt de Heere in Zijn Woord. (1 Sam. 2 vs. 30.) ¹⁾

En Marnix dan? Sinds wanneer heeft hij het recht verloren den auteur van het Wilhelmus-lied te heeten?

Laat ons allereerst dit zeggen, dat we den nobelen Aldegonde, Oranjes „halsvriend,” waarlijk de eer niet misgunnen — waarom ook? — de dichter dezer hymne te zijn.

Ook behoeft die voorstelling, die wij gaven van het ontstaan en de beteekenis van dit lied, feitelijk op niet één punt verandering te ondergaan, zoo Marnix den auteur er van moest heeten, want immers deze edelman — in de beste, de echte beteekenis des woords — was waarlijk één met het Calvinistische volk. Bij hen hoorde hij, zij bij hem. Zij waren eens geestes.

Maar waarop steunt de traditie, die Marnix den auteur van het Wilhelmus noemt? Op het getuigenis van slechts twee mannen.

Het oudste getuigenis voor Marnix is dat van Jacobus Verheiden, rector te Nijmegen, die in 1602 te 's Gravenhage een werk uitgaf in folio druk, getiteld: *Praestantium aliquot Theologorum, qui Rom. Anti-christum praecipuae oppugnarunt, Effigies, quibus addita Elogia Libro rumque Catalogi.*

Van dit werk verscheen in het volgende jaar eene vertaling in het Hollandsch, geheeten: *Afbeeldingen van Sommighe in Godtswoord ervarenen mannen, die bestreden hebben den Roomschen Antichrist, waarby ghevoecht zijn de Lofspreucken en de Registers harer Boecken. Eerst in 't Latyn uytghegeven door Jac. Verheiden. Ende nu in Nederduytsch overghezet door P. D. K.*

Op bl. 145 van dit werk leest men:

„Men acht oock dat van desen man (Aldegonde) dit Liedeken *eertijts* gesongen ter eeren van den Prince Guilielmus van Nassouwen, sy ghemaect ende uytghe-

dagelijksch leven der burgerij, streek het menige tronie zoo uit, dat er zich zelden of nooit meer een lach op vertoonde.”

Zeer zeker is er in dit zeggen een bestanddeel *waarheid*. Rekent zelfs niet Dr. A. Kuyper, de vader van het neo-Calvinisme, in *Calv. en Kunst*, het Cats tot eene deugd toe, „dat hij om den wel wat stroef geplooiden mond van den Calvinist een gezonden glimlach doet spelen.” Echter ook Dr. Kalf gewaagt van „minder gelegenheid tot allerlei bandeloosheid” en ziet dus ook zelve in dat er nog wel iets *ten gunste* van het Calvinisme te pleiten valt. Een simpele *noot* is daartoe echter te klein; en hier minder op zijne plaats misschien.

¹⁾ Schrijft ook niet Dr. R. Fruin in zijn *kostelyk boekje*: „Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574,” bl. 155: „Het gewest, dat het meest *ondergaan* en het meest *weestaan* had, bloeide (in de 17^e eeuw) ook het overvloedigst. Bedrieg ik mij, of schuilt er in die *schijnbare tegenstelling* een wezenlijk *verband*, als van *oorzaak en gevolg*? De voorspoed en roem der 17^e eeuw zijn in onze voorstelling onafscheidelijk van de volharding en den moed in de 16^e eeuw betoond. Zijn zij het slechts in onze voorstelling of ook in de werkelijkheid? Ik voor mij *twijfel niet*.”

geven, als den Hertoge van Alba de Nederlande was onderdruckende. Welk liedeken op alsoo danige wijze is ghemaect, ende met sulke aardige rijmen verciert ende gematigt, dat der gemeeynten herten ende gemoederen tot des Princen en des Vaderlands *Vrijdoms* liefde seer verweect. Daerinne hem St. Aldegonde, als eenen anderen Tyrtacum, van Platone zoo dickwyls gepresen, heeft verthoont. Want alsoo des Princen hoochste lof, de verweckingen ter deucht der schaden verlichtinghe ende ghelucsalige raden daer in syn begrepen, heeft het *ghemeene* volck tot des Princen en Vaderlandts vryheyt voor te staan, in yver ontsteken: soo dat me in die tijt niet bequamers moet achten te syn voort-ghebracht."

Over de drie door ons onderstreepte woorden zou nog weliets te zeggen zijn; we bepalen ons nu echter slechts tot de hoofdzaak, het „men acht oock."

Men zal toe moeten geven: heel stellig klinkt deze mededeeling niet en toch allen, die Marnix den auteur van het *Wilhelmus* hebben genoemd in vroegere tijden, grondden zich op dit „men acht" van den Nijmeegschen rector; of indien dit te sterk gesproken is, er blijkt bij de vele „geschiedkundigen" — zie Schotel t. a. p. — der achttiende eeuw absoluut niets van eigen, zelfstandig onderzoek. ¹⁾

Er is echter nog een ander zeventiende-eeuwer, die Marnix noemt, en ofschoon zijn zeggen niet veel waarde heeft, blijkt ook hieruit toch, dat er een zekere „legende" in omloop was, die Aldegonde als den auteur van het *Wilhelmus* aanwees.

De Mechelsche rederijker, Willem de Gorter, ²⁾ die in zijn bundel gedichten, waarin hij ook sonnetten en balladen opnam tot lof van Prins Willem, van Maurits en Marnix, schreef onder het *Wilhelmus*: „D'eynde 1568 ghecomponeert ende ghemaect door jonckheer philips van Marnix, heere van Sinte aldegonde, excellent poet."

Maar waarop grondt deze rederijker zijn „gecomponeert ende gemaect?" Waarschijnlijk op hooren-zeggen.

Zullen we nog gewagen van het Remonstrantsche balletje, opgeworpen door den niet zeer betrouwbaren Gerardt Brandt?

Wie geen vreemdeling is in onze historie zal dit vooral, na Schotel's beoog, met ons onnoodig vinden.

Trouwens Brandt had zijn nieuws uit de derde hand. Hugo de Groot, zegt hij in zijne befaamde „Historie der Reformatie," had het hem gezegd en die had het weer van Uitenbogaert gehoord. Maar natuurlijk, uit het feit dat Coornhert *niet* de auteur van het *Wilhelmus* is, volgt nog niet — al is men gewoon die gevolgtrekking te maken — dat Marnix de man was. ³⁾

¹⁾ Er is over het *Wilhelmus* veel geschreven, maar weinig ter zake afdoende. De meeste schrijvers vervallen onmiddellijk in een veel te *vage* en daardoor onjuiste lofreden. Zelfs Dr. Nijhoff nog in zijn *Leven van Willem den Zwijger*.

²⁾ Zie *Oud-Holland*, jaargang XII, 1894.

³⁾ Op de publieke promotie van de heer Dr. G. Tjalma, tot docter in de theologie (proef-

Is het Wilhelmus ons volkslied geweest?

Op deze vraag, die wij ten slotte nog meenen te moeten stellen, luidt ons eenigszins paradoxaal antwoord: het is dit slechts geworden toen het niet meer gekend werd. Verduidelijken we onze bedoeling.

Het „nieu-liedt" van 1569 was in den beginne zeer zeker alleen het geliefkoosde lied der Calvinistische luyden in en buiten het leger van den Prins.

Op hun lippen alleen kunnen wij ons deze strophen denken.

Deze „kern" van bedruckte ondersaten," mettertijd de kern der roemruchtige Republiek, zong van heeler harte dit lied als een levenspsalm. Het was hun een nieuwe „lofzang Israëls."

Maar de melodie van het *Wilhelmus*, die ongetwijfeld van grooten invloed geweest is op de verbreiding van het lied, maakte *dat ook de schare meezong*. Erkend dient trouwens dat deze melodie door haar eigenaardig karakter zich uitstekend paarde aan den naïven, ongeunstelden inhoud en bijzonder geschikt was om de stemming, het gevoel, door de woorden gewekt, zoo mogelijk nog dieper in het hart van ons volk te versterken.

Vanwaar die melodie? Waarschijnlijk werd zij toen ter tijde veel gehoord in het leger van den Prins.

Door den heer J. W. Enschedé is in het tijdschrift *Oud-Holland* aangetoond, dat het „na de wyse van Chartres" waarschijnlijk beduidt naar de melodie van „la chanson de la ville de Chartres," door een roomschgezinde gedicht op het beleg van Chartres door den prins van Condé. Niet echter meene men dat de melodie juist voor dit vers op de „folle entreprise" gecomponeerd was. Om verschillende redenen, die nader door den heer E. worden ontvouwd, is het hoogst waarschijnlijk dat de oorsprong der Wilhelmus-melodie moet gezocht worden in het begin de 16de eeuw. ¹⁾

Mettertijd werd het *Wilhelmus* een „Oranje-liedje," de diepe zin van het lied werd niet meer gevoeld, enkel de melodie leefde nog — zij het ook verbasterd — voort, en de eerste regel werd meegezongen ter eere van den Prince van Orangiën, wien het op verschillende tijden en bij verschillende gelegenheden gold.

In de 16de eeuw was het lied slechts de hymne der kleine Calvinistische luyden. Als „stem" — de opmerking is van den heer Enschedé — komt

schrift: „Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde"), is, naar wij ten stelligste kunnen verzekeren, door prof. Fruin verklaard naar aanleiding van de stelling van den heer Tjalma: „*Marnix is de dichter van het Wilhelmus*":

„Het Wilhelmus is door een ons onbekend persoon — zeker niet Marnix en niet Coornhart — omstreeks het einde van het jaar 1568 gedicht."

In *de Gids* van Januari j.l. zegt de heer Fruin zelfs stelliger in *Januari 1569*. Wij hopen dat hij ons nader inlichtingen zal willen geven; nog eens zou hij velen verplichten.

¹⁾ Zie het merkwaardig artikel, en de later gemaakte op- en aanmerkingen.

het alleen voor in het Geuzen-liedtboek en in den Gedenckklank, schoon ook daar reeds evenals de woorden geschonden.

Met het eerste vierendeel der 17de eeuw wordt het gemeenzaam onder den ambachtsstand; rederijkers zingen er hun refereinen op en dichters van stichtelijke liederen, Gereformeerden als Roomschen, geven het als stem aan voor hun devote liedekens, maar in liedboeken voor de hogere standen, als Starter (1621), Brederoo (1622) en de Amsterdamsche Pegasus (1627), ontbreekt het. „Maar bij de kern van ons volk werd het geliefd en gewaardeerd.”

Eerst na 1700 nemen ook de hogere standen het over. Na het einde van het tweede stadhouderlooze tijdvak wordt het algemeen. Ieder kent de melodie van het *Oranjeliedje*, niemand meer de woorden. Slechts voelen allen dit en het was hun voldoende: „het Oranje boven!” schalt in de fiere, melodieuse tonen. En ook zoo had het zeer zeker nog zijn waarde, en geen geringe zelfs.

En nu in den jare 1897?

Het doel van dit opstel is enkel geweest te herinneren aan het oude opschrift van het Wilhelmus, „een nieu Christelick Liedt in 1569.” Dien titel hebben we uit den inhoud van het lied en uit de historie toegelicht.

Hiermede konden we, docht ons, vooreerst volstaan. Over de navolgingen en de vervormingen van het Wilhelmus spraken we dan ook niet. Deze vereischen eene afzonderlijke studie.

Amsterdam, Mei '97.

J. POSTMUS.

BLOEMLEZINGEN.

Er zijn, of er moeten wezen, drieërlei soort Bloemlezingen.

1°. Waar men stukken in vindt, die voor ons hedendaags beschaafden noch aantrekkelijk zijn. Naar gelang de personen, voor wie men ze bestemt, zullen deze verschillen. Voor leerlingen van de lagere, middelbare scholen en van gymnasia zijn ze anders dan voor heren van 50, voor dames van 30; of voor studenten van 20.

2°. Die een overzicht geven van de werken van een dichter; hem karakteriseren; zijn ontwikkeling aantonen; zijn geschiedenis.

Of ook zulke, die een tijdvak demonstreren.

3°. Die de ontwikkeling, vervorming van de een of andere stof — b.v. de Reynaert — aangeven. Of van zeker soort letterkundig werk, b.v. het Herdersdrama, de Lyriek, in Nederland.

H.

JACQUES PERK EN HÉLÈNE SWARTH.

'EN PAAR GRIEVEN.

Er moeten mij 'en paar grieven tegen onze moderne letterkundigen van het hart.

De eerste is deze: in de laatste bundel van Van Nouhuys las ik met belangstelling het stuk over Willem Kloos, al kan ik na de lezing ook niet zeggen dat de schrijver 'en grote simpatie had voor de Nieuwe-Gidsredakteur. Op één punt kan ik mij dat wel verklaren, ik bedoel de verhouding van Willem Kloos en Vosmaer. Maar juist daarin las ik iets, tot m'n verbazing, dat mij tot schrijven dringt.

Vosmaer en Willem Kloos hebben niet alleen uit drie redaksies de beste samengesteld ¹⁾ — dat was te verklaren, omdat er 'en nieuw kunstwerk van 'en helaas te jong gestorven dichter moest in 't licht komen en 't publiek niet voortdurend van de ene naar de andere redaksie verwezen worden mocht, waardoor het uit die drie voorstellingen niet die ene gekregen hebben zou, die stellig door de dichter gegeven zou zijn. Iets willekeurig ligt hierin natuurlijk, al is het dan ook te verklaren. Waarom hebben de heren dit vers gekozen en dat niet? zou men kunnen vragen, als men de redaksies maar kende; maar nu vraagt men onwillekeurig: waarom ons die nú noch onthouden?

Jacques Perk heeft niet meer met rein, smetteloos werk 'en nieuw tijdvak te beginnen; het tijdvak is al begónnen niet alleen, maar er zijn al haast 20 jaren van voorbij. In onze snellevende tijd hoort Perk al tot de klassieken, maar — en nu kom ik voor 'en veel belangrijker kwestie — nu heb ik tegen iets te protesteren dat feitelijk niet *mag*. De beide heren hebben niet alleen de redaksie samengesteld maar ook *geëmendéerd*. Voor ene verbetering in Sonnet XXII verdiende Vosmaer, volgens Kloos ²⁾, alle werken van Naber. En dat — nee, dat *mág* niet. Wanneer op 'en *paár* plaatsen regels niet geheel van Perk zijn, maar in zijn geest verbeterd, dan gaat menaan 't wijfelen, dan weet men niet of er niet noch *méér* in veranderd is, ja men zou er toe kunnen komen iets heel laags te denken en te beweren, dat zij met hun drieën het wel konden, maar Perk alléén niet.

¹⁾ Dat stond al voorin in de eerste uitgave van Perk's gedichten.

²⁾ In een brief aan Vosmaer. Zie W. G. van Nouhuys, *Studiën en Kritieken*.

En dáárvóór moest zijn reputasie de heren te lief zijn geweest dunkt me, of gesteld al, dat ook dit tóén er door kon, alweer om één zuiver beeld te krijgen, dan dienden zij toch láter bekend gemaakt te hebben welke regels níét, welke ál van Perk waren. Me dunkt, nú, nadat de gedichten van Perk al 15 jaar geleden het licht hebben gezien, nu hebben wij ook het recht te weten wat wezenlik van hém en wat van 'en ánder is.

Intussen, ook aangenomen dat men het procédé verklaren kan, ik hoop dat het geen navolging vinden zal, want we krijgen er 'en onjuiste voorstelling door van de ziel van de dichter. Wanneer hij zelf daartoe meewerken wil, zoals Tesselscha b. v. haar verzen door Hooft „betuttelen” liet, dat is dan zijn zaak, al heb ik liever de schets van 'en schilder dan de door 'en ander afge- werkte schilderij. Zolang hij lééft kan hij ten minste noch zelf oordelen of zoiets in zijn geest is, ja dan nee, en dan is het ook natuurlijk dat het dik- wels gebeuren zal. Hoe vaak toch laat men z'n verzen niet aan 'en ander lezen en krijgt ze van deze terug met 'en kanttekening; of wel men leest ze zelf voor en hoort er iets over en denkt er over na; vindt dat men zelf blind geweest is voor 'en fout en verbetert die zelf. Geheel zelfstandig zullen de minsten wel zijn. Maar ná de dóód van de dichter, zoals hier bij Perk, dan mag zo iets niet gebeuren. Geeft z'n werk 'en ónzuivere voorstelling van z'n persoonlijkheid, daar mag toch niemand iets aan veranderen.

Hij heeft het zó geschreven, zó nagelaten en zó moet het ook voor de mensen opengelegd worden, als het ten minste de moeite waard is. Immers het moet ons doel zijn ook van de letterkundigen van ónze tijd geen scheve voorstellingen de wereld in te zenden, evenmin als wij die dulden van de vróégere. En wie het woord verandert van 'en schrijver besmet één van de slijpkanten van de edelsteen, die z'n ziel is. Het licht zal er niet meer zo zuiver in vloeien, niet meer zo helder schitteren voor onze ogen. Immers het is ons niet alleen te doen om het wóórd zoals Boeken in de *Nieuwe Gids* be- weert, het is ons vooral ook te doen om de ziól van de dichter; niet alleen om te zien hoe de edelsteen geslépen is, maar vooral hóé licht hij wel is en van wélk eigenáárdig licht.

En hiermee kom ik op m'n tweede bezwaar.

Het betreft nu de manier, waarop de Gedichten van Hélène Swarth worden uitgegeven. Geregeld zonder jaartal of data. En dat waarom? Is ook zij van oordeel met de heer Boeken, dat het ons alleen om het woord te doen is? Me dunkt toch, dat het van zelf spreekt dat wij vooral ook in het ziele-proses belang stellen, waarvan deze verzen het gevolg zijn.

Een dichter beleéft iets dat hem machtig aangrijpt, hij moet die weemoed uiten en doet dat in een somber lied; een omgekeerd geval doet zich natuurlijk ook voor; maar nu is het voor de kennis van de ziel van zo'n dichter, die toch door het publieseren van z'n gedichten algemeen eigendom wordt, dunkt me, dringend noodig, dat hij z'n verzen bekend maakt in de vólgorde waarin ze be- leefd zijn, dat hij ze niet door elkaar schudt, zonder er de datéring bij te voegen.

Zie, die datering is bij onze nieuwere dichters toch al veel moeilijker als bij de oude: bij iemand als Vondel kunnen we veel gewaar worden van z'n zieleleven omdat de verzen veelal in diérekt verband staan met de maatschappij om hem heen; zo levert het histories onderzoek ook uitkomsten voor z'n denken. Om 'en voorbeeld te nemen: de Jefta, die z'n dochter opoffert om aan 'en gelofte te voldoen, wordt die ons, in de moeite die hem dat kost, niet véél levendiger voor de geest gebracht; begrijpen wij het ontstaan en het wézen er van niet véél beter, wanneer wij er bij weten de twisten van Vondel en z'n zoon en diens verbanning naar Oost-Indië op verzoek van de vader, omdat het niet anders kan. Zo gaat door het histories onderzoek 'en gordijn op dat voor het drama als zodanig hangt en we begrijpen de wording. Hoeveel valt er noch bij onze beste auteurs van vroeger te doen voor we zover zijn dat we hun zieleleven volkomen begrepen hebben?

Ik weet wel, dat die historische onderzoekingen, waardoor we omgeving en feiten leren kennen, alléén niet voldoende zijn; ook dat er uit onze litterère geschiedenis tot nú toe niet veel anders te leren valt dan hoe de dichter z'n verwantschap was, hoe hij er uitzag en wat hij schreef. Noch Bakhuizen v. d. Brink, noch Jonckbloedt, noch Jan ten Brink, noch Jan te Winkel of wie ook aan litteratuurgeschiedenis deed, heeft ons volkómen de ene of andere dichterpersoonlijkheid uit oude dagen voor de ogen kunnen brengen. De opvatting van Vondels leven van Prof. Kalff geeft ons noch volstrekt Vondels dichterziel niet te aanschóuwen; maar zijn al die onderzoekingen overbódig? Ik geloof het niet.

Uitgaan alléén van het woord, zoals Verweij wou doen in z'n *Inleiding tot Vondel* en daaruit het zieleleven van die dichter te reconstrueren, was hem bij deze auteur noch niet eens mogelijk. Immers ook hij heeft de volgorde van z'n werken geweten en dus gestaan op de schouders van de historieschrijvers en van hun resultaten gebruik gemaakt, onder anderen bij de Jefta. Maar wie zal ons nu de héle Vondel, zoals hij leefde, zoals hij dacht, met z'n gedichten niet alleen, maar met al de oorzaken waardoor zij werden, met z'n opeenvolgende stemmingen doen zien? Ik geloof niet dat het bij één van onze vroegere auteurs ooit zover gebracht wordt, omdat onze kennis van hun leven noch altijd te onvolmaakt is, om alle gedichten er mee in verband te kunnen brengen. Er staan té véél vraagtekens noch in hun levensbeschrijvingen. En dat zal wel zo blijven. Een duidelijk voorbeeld is daarvan niemand minder dan onze grote lyricus Bredero. Zie de uitgave van enige van z'n verzen in de Zwolse herdrukken door Dr. Buitenrust Hettema. Hoeveel hiaten bevat het elementaire, de chronologie van z'n werken! En hoe willen we dan ooit anders dan in 't algeméén gevolgtrekkingen maken voor de ziel van de zanger, als we nu aan 't einde van de 19de eeuw pas zóver zijn en ons toch al zólang aan die studie gewijd hebben!

Wij kunnen, dunkt me, onze beste auteurs van toen alleen bij benadering begrijpen; hun zieleleven blijft 'en gesloten boek voor ons.

En wanneer wij nu ónze gedichten vergelijken bij die van 'en Vondel of Hooft b.v., dan missen wij nú veel, dat de litteratuurbeschrijver dringend nodig heeft. De nieuwe opvatting, dat de gedichten de zielstoestanden van de dichter zelf moeten weergeven en zich zo min mogelijk ophouden met de dingen van de buitenwereld; die maakt het verbazend gemakkelĳk in het eigenlike gedachtenleven door te dringen, wanneer de dichter ons zooveel mógelĳk helpt door de chronologie en datering aan te geven. Doet hij dit níét, dan wordt het voor ons haast ondoenlik en krijgt het nageslacht er natuurlik noch veel meer moeite mee. Als ik 'en vergelijking maken mag, dan is het deze: wat het spontane van opwellingen betreft scheidt Hélène Swarth niet zoveel van Bredero. Beiden moeten zich uiten als hun iets treft. Nu en als men nu weet de moeilijkheden aan het doordringen in de persoon van 'en Bredero verbonden, dan moet het ons spijten dat onze eerste dichteres diezelfde weg opgaat. Neem haar *Passiebloemen*: 'en gedeelte van het bundeltje zijn sonnetten, 'en ander deel heeft andere vormen. Nu mag zij voor het óóg, natuurlik die schikking maken, maar het is niet zó dat ze geschreven zijn. Onder de liederen, zal ik maar zeggen, zijn gedichten die stellig onder de eerste sonnetten thuis horen, andere, die in de laatste rijen 'en plaatsje moesten hebben. In welke volgorde ze echter preslés geschreven zijn, valt voor ons al heel moeilĳk te bewĳzen en nu kunnen wĳ desnoods de dichteres noch om inlichtingen vragen, maar het nageslacht? Het zal z'n voorouders, dat zijn wij, vervloeken om al de last die wij veroorzaken en die wij eenvoudĳg konden voorkomen óf door 'en chronologische volgorde in acht te nemen en op de titel te zetten, van wanneer tot wanneer ze geschreven zijn; óf, wilden we rangschikken, door de datering er van aan te geven.

Wat dat aangaat kan men 'en voorbeeld nemen aan Fred. v. Eeden, die het, voor zover mij bekend is, bij z'n grote gedichten tenminste doet. Laat Hélène Swarth toch niet ál te bescheiden zijn: zij behoort aan ons, aan 't Nederland van nú en van de tóekomst!

J. B. SCHEPERS.

TOEVOEGINGEN.

Onder 't artikel van de heer Koopmans is 't jaartal 1896 weggefallen: dit verklaart de spelling; — terwijl onder dat van Dr. Nauta 1895 moet geschreven; de laatste verzoekt dit met nadruk, nu het „voortreffelĳke werk van prof. Verdam ook het woord *long(ere)* in zijn leerzame kolommen heeft opgenomen”; waardoor, naar hij gelooft, zijn artikel „van minder belang” is geworden; en de „schĳn van plagiaat zou kunnen hebben.”

Red.

BOEK AANKONDIGING.

3. *Bastaardwoordenboek*, door JAN BROECKAERT. Gent, A. Siffer. 1895. — f 2.50.

In de vorige aflevering besprak juist — eigenaardig genoeg — Dr. Kolléwijn de kwestie van de vreemde woorden. Ik ben 't in die zaak met hem eens.

Onwetenschappelijk acht ik de jacht om ze te verwijderen. Trouwens dit lukt ook niet. De een of ander schept zo maar geen woorden die ze vervangen. De „spraeckmakende gemeent laat zich geen juk opdringen.” In de levende taal gaat geen dood studeerkamerwerk over. Alleen zo volksaardige volks-dichters een woord, een uitdrukking vinden, op zijn pas en op zijn plaats, daar hebben die kans hun individualisties woord te zien overgenomen door anderen, omdat het 'pakt'! —

En waartoe ook dit razzia op bastaardwoorden? ¹⁾ —

Van Lennep zei 't zo juist: het zuiver spreken zit hem niet in 't angstvallig vermijden van uitheemse woorden en terminatiën. Ik zal er u nooit hard over vallen dat men me vraagt naar mijn famielie, en niet naar mijn gezin ²⁾

Enigsins anders als bij ons staat het bij de Vlamingen: daar hebben ze geen *beschaafde algemene taal*. Ze kennen alleen hun volksdialekt; wil men fatsoenlik en zich voor 't grote publiek in 't Vlamingenland uitdrukken, dan spreekt en schrijft men frans, of — noordnederlands; dit laatste alleen als men vlamingant is.

Onwillekeurig nu zullen bij deze vele franse woorden en zinswendingen voorkomen, die wij noordnederlanders ongebruikelijk vinden. —

Ons klinkt het onnederlands als we horen van *pertang* (pourtant), *labeur* en *labeurland*, *-man*, *-paard* (bouwland, ploegpaard, enz.), *batteren* (tegenspreken), *harangeren* (toespreken), *foore* (kermis) en *foreplein* (marktplein), *botten* (laarzen), *cas* (zaak), *devoor* (zijn best) doen, een *faux* doen

¹⁾ Zie Kalff, *Gids*, 1890, IV, 498, vooral.

²⁾ Zie *Taal en Letteren* VI, 51.

(een vervalsing in geschrifte); hij is *geflambeerd* (verloren); hij slaat er *lament* (met geweld) op.

En die zijn ook werkelijk niet algemeen; 't gebruik er van is soms gewestelik; vaak zelfs individueel.

Toch, niettegenstaande dit, zou ik niet graag iemand, die deze woorden in zijn *spreektaal* gebruikte, of in zijn *kunsttaal* nodig had om uit te drukken wat in hem was, aanbevelen of 't zelfs voor hem wenselijk vinden, ze te vermijden of te vervangen.¹⁾

Integendeel zelfs, evenmin als de eigen gewestelike woorden in Belgiëë voor zover ze in levend gebruik zijn, en geen archaeïsmen, — moeten ze afgekeurd als onnederlands. Ik noem maar: *bestuurlike* (bestuurs)voorstellen; — *sprekelik zijn* (P audientie geven) — een tweezaak (tweebots) met bate op de botstafel spelen²⁾ (een karambol met effekt op het biljart spelen). — 'Schandig, ontriggelen voor ontsporen (deraljeren), er is een *vijs* bij hem los.

In de germaanse taalwetenschap van nu staat vast³⁾ — en zonder dat valt die wetenschap geheel met al zijn wetten en konkluzies en resultaten, die ook de tegensprekers klakloos weg maar overnemen en gebruiken — : alle taal is individueel dialekt, en heeft als zodanig recht van bestaan, van úfing.

En niemand kan in een andermans dialekt zo juist zich uitdrukken als in zijn eigen! — Dit geldt allermeeest van 'dichterkunst'.

Ik erken dan ook volnondig 't recht en de vrijheid, die de Vlaminganten voor zich eisen, *hun levende* woorden te schrijven.⁴⁾

Alleen — laat-ze niet beweren dat het 't zelfde als *algemeen nederlands* is.

Dit „algemeen nederlands” trouwens komt alleen van pas, en is alleen nodig bij de kwestie van onderwijs:

wat moet gedoceerd?

Natuurlik wat algemeen is en wat men algemeen verstaat over zeker oppervlak van land.⁵⁾

Ook hierin zijn 'nuances', maar met weinig onderscheid. —

Zo hiervan sprake is, dan laat het zich ook horen dat men die in Noordnederland niet gangbare bastaardwoorden wil vervangen door in oorsprong eigenlandse.

¹⁾ Zo b.v. Cyriel Buysse, mits deze werkelijk ze onder deze kondiesies gebruikt.

²⁾ Of zijn dit maaksels?

³⁾ N'en déplaise Dr. Moolhuizen! Zie hierachter blz. 316/7.

⁴⁾ Zie 't artikel van Aug. Gittée, *Taal en Letteren* IV, 322.

⁵⁾ Zie 't *Fries en z'n studie*, in de *Gids* van 1896, blz. 71, midden.

Noordnederland — men kan 't onplezierig vinden, maar 't is een feit — is het overwegende deel en door zijn commerciële, en politieke invloed, en door zijn eigen-koninkrijk wezen, en door zijn litteratuur, en door zijn beschaving misschien ook. —

Maar niet alleen de woorden die wij niet kennen, willen ze weghebben, maar in naam van zuiverheid van moedertaal, enz.! — noch vele anderen ook. En daarvoor nemen ze dan woorden uit hun dialect, die zo wat (, noch maar!) 't zelfde betekenen; toch geldt ook daarvan: ze zijn niet algemeen, derhalve — lees wat Dr. Kollewijn zegt —:

Oorspronkelijk vreemde woorden zijn heel dikwels duidelijk, en nederlandse vaak onduidelijk. De oorsprong kan gerust buiten rekening blijven. Wanneer moet men dan een vreemd woord gebruiken? Als men zo'n woord *nodig* heeft. En dit is 't geval, wanneer er geen gelijkbetekenend nederlands bestaat. Of wanneer het overeenkomstige nederlandse weinig gebruikelijk is — en te ongewoon klinkt (zie voorbeelden blz. 206).

Zo komt ons dan, noordnederlanders — dunkt me — wel een glimlach op 't gezicht; als we lezen hoe men *advokaat* en *prokureur* wil vervangen door taalman, verdediger, voorspreker en „pleitbezorger”; *notaris* door *aanteekenaar*, met de bijvoeging evenwel: „onmijdbaar bastaardwoord”!! — *nimf* door *jonge dochter*, *jong*, *aanvallig meisje*; *licht meisje*! — *harpoen* door *werpspies*, *bergamotpeer* door *vorstenpeer*. — „niemand exploiteren” door „niemand uitbuiten.” — „Iemand een *lavement* zetten” door „een *sputmiddel* toedienen”! — „Een gedetailleerde rekening” door „een *omstandige rekening*”. Hier hebben we wel niet met een volksdialekties woord te doen. — En dan: een *uitvlucht* is toch lang geen juridiese 'exceptie'! — Hoe denkt men over een *nijverheidsgesticht* als vertaling van *fabriek*? Ook dit is geen levend woord. — En een *kabinetekwestie* is ook geen *staatsvraagstuk*; evenmin als *lectuur* belezenheid of lezing is; of *oüze* teruggegeven wordt met „liefelijk plekje, rustpunt.” En waar zij zelfs moeten erkennen dat *spoorwegexploitatie* „onvertaalbaar” is! daar had ik dan ook maar niet *machinist van de trein* met de stuurman, de bestuurder van den trein willen teruggeven; dat is hij toch in geen geval. —

Wat nu dit boek van Jan Broeckaert betreft —:

voor sommige van die zogenoemde bastaardwoorden hebben we in noordnederland bekende andere, van meer eigen afkomst, van ouder gebruik, die hierin niet te vinden zijn. Zo ontbreekt bij 'arrangeren'

ons *rangschikken*; bij *vitaal* ons *levensvatbaar(-heid)*. — fanfaren van Eekloo is ons *funfarekorps*. — Ik heb heden geene voos, ons: ik ben nu (op 't ogenblik) niet bij stem. — *bataclan* wordt met hutsekluts (Oost-Vl.) verklaard, dat wel ons 'hos-klos' zal wezen.

Die mindere vertrouwdheid met ons *levend noordnederlands* blijkt ook uit een opmerking als deze: dat *klootjesvolk* voor *gepeupel* „niet ondeftig heet”; toch zal geen fatsoenlik man 't hier zeggen. — En wie zou zeggen — zo er al van *diarrhee* sprake is, „dat die dame aan *loslijvigheid* leed”!! — — —

Voor leraars en onderwijzers in Vlamingenland kan 't boek zeer nuttig wezen. Ook omdat hier en daar — al is 't niet overal — er bij opgegeven wordt welk woord in verschillende streek onder 't volk er voor in zwang is. In dit opzicht, als ook om te weten welke bastaardwoorden ginder meer dan hier, en welke zowel hier als ginds worden gebruikt, kan 't boek zijn diensten doen.

B. H.

STELLINGEN.

De heer J. J. Moolhuizen (Doetinchem), resumeerde zijne rede over „Spreektaal en Schrijftaal”, in een 13tal stellingen, nl.:

1. Het onderscheid tusschen spreek- en schrijftaal vindt men overal.
2. Het ligt in den aard der zaak, dat men onderscheid krijgt tusschen spreek- en schrijftaal. Voor het reine en verhevene past bijv. alleen een reine en verheven stijl.
3. De volksspreektaal is evenmin als het dialect in staat, om onze hoogste en verhevenste gedachten weer te geven.
4. Overal zijn de vormen der schrijftaal meer bepaald en minder onderhevig aan verandering dan die der volksspreektaal.
5. Eerst door de schrijftaal wordt de vorm onafhankelijk van het sprekende individu.
6. Bij een volk, dat leest, heeft de schrijftaal dezelfde rechten als de volksspreektaal en tot hen, die medespreken, behooren ook de reeds gestorvenen.
7. Elke groote natie vindt slechts in de Letterkunde en in het geschreven woord hare taalkundige eenheid.
8. De schrijftaal is het laatste doel der taalkundige ontwikkeling.
9. Daar het voornaamste doel der taal mededeeling is, bestaat in de mogelijkheid der mededeeling de eenheid der taal.
10. Eene geschreven Literatuur en de gewoonte, om schriftelijk zijne gedachten op te teekenen en om te lezen, dragen er toe bij, om de taal in stand te houden.
11. Van het standpunt der taalwetenschap uit bestaan geen dialecten.

12. Bij eene rijke Literatuur ontstaat vanzelf de behoefte aan grammaticale scheiding en schifting en aan vaststelling der taalvormen.

13. Ten opzichte van het taalonderwijs is wara, wat Den Hertog zegt:

- a. De schrijftaal heeft veel meer gemeenschappelijks dan de spreektaal;
- b. De waarneming van de spreektaal is gewoonlijk niet meer dan waarneming van ongewaarborgde herinneringen van gesproken taal;
- c. De leidende regels, die door waarneming van de schrijftaal zijn gevolgd, worden meestal willig gevolgd.

We weten niet wat we hier in zullen 'cursiveren', als bij uitstek eigenaardig! — 't Gehéel is een curiosum.

Voor al stelling 11 zal onze wetenschappelijke taalgeleerden verwonderd doen opkijken.

En dit alles wordt beweerd, niettegenstaande in de taalwetenschap-van-nu vast staat: alle taal is individueel dialekt; waar zonder dit die wetenschap geheel valt met al zijn wetten en konkluzies en resultaten, die ook de tegensprekers klakloos weg overnemen en gebruiken.

Is 't juist niet de verdienste van Paul's *Principiën der Sprachgeschichte*, dit individüele, tot op één hoofdstuk na, zo konzekwent te hebben uitgewerkt?! —

Een wolk van getuigen zouden we kunnen aanbrengen; maar Paul volstaat alleen al!

B. H.

WAT PEDAGOGIEK.

Wij willen iets over pedagogiese methode schrijven naar aanleiding van *Onze Geschiedenis in Vragen en Antwoorden.*¹⁾

't Boek onderscheidt zich door een eigenaardige leervorm: de catechetiese. 't Is een onafgebroken vragen en antwoorden; 't antwoord vlak op de vraag. Zó, bijvoorbeeld:

805. Wat was de Driekeizersbond?

Deze (!) was een bond tusschen de keizers van Duitschland, Oostenrijk en Rusland, 1872.

806. Waardoor werd deze bond verbroken?

Door den oorlog van Rusland tegen Turkije in 1877.

810. Wat weet ge van de Armenische kwestie?

Natuurlik niemedal. Want als de leerling er alles van af wist, had hij 't boek niet nodig, en de schrijver niet eens nodig, er een antwoord bij te schrijven.

¹⁾ Door J. N. van Hesteren, hoofd eener school te Delden en onderwijzer aan de Rijks-Normalessen te Goor. P. Noordhoff, Groningen, 1896.

De schrijver vraagt dan ook eigenlijk maar voor de leus! Hij rekent er op, dat de gebruiker er toch geen weg mee weet. Om het bijvertellen van 't *antwoord* is 't dan eigenlijk ook te doen!

En vertellen andere boeken, die niet catechiseren, het dan *niet*?

Jawel, maar zo'n vraag heeft iets voor. Zo'n vraag eist van de gevraagde, om onder 't schikken, verbinden en splitsen der voorstellingen, de feiten *op een bepaalde wijze te zien*; ze geeft de gevraagde een duidelijk besef van de afwezigheid, de onvolledigheid of de vaagheid van die kennis, welke bepaald vereist wordt *voor het beantwoorden van een willekeurige vraag*; brengt in de bewustheid van dit gemis een armoedig gevoel over hem, en drijft hem ietwat onrustig naar de gelegenheid, waar hij de kennis kan putten om aan het gevraagde te kunnen voldoen. En die gelegenheid biedt zich aan, — wel leep! — in het antwoord dat volgt vlak op de vraag.

Niet waar? Een mens voelt nu eenmaal niet graag, dat hij iets niet-weet; hij reduceert dat onbehagelijk ogenblik liefst tot het kleinste mogelijke minimum, ja, zou zelfs graag genoeg, in zelfmisleiding het lege hoofd in 't welkome zand der vergetelheid steken. En op die menselijke zwakheid speculeert nu de schrijver, *met dat antwoord vlak op de vraag!*

Is dat alles?

Neen, dat is niet alles. Want de spekulatie gaat dieper.

Men voelt toch immers wel het onpedagogiese van dergelijk vragen? Men voelt toch wel, hoe de leerling zijn kennis moet transformeren naar de wil of de gril van een ander, en 't fundament van zijn eigen gebouw wegbreken gaat, om er een onder te schuiven, dat er niet hoort en 't hele huis doet scheuren? Men ziet toch in, dat wie wat is, er niet aan wil, en dat de collega's van de auteur, zo ze hart voor hun vak hebben, en werk van hun zaak maken, het boek niet kunnen gebruiken, althans niet op de manier, als de schrijver zich voorstelt, dat het gebruikt *moet* worden?

Ons inziens, is bij zelf-studie het zich-zelf vragen stellen de baas! Wat weet een ander, die we nooit zagen of hoorden, er van, waar we zelf zwak in zijn, of waar we vast in staan? Wat weet hij er van, wat ons interesseert, en wat we uit willen breiden; wat onze opmerkzaamheid trok en wat we vastgelegd willen hebben? *Hier* willen we door onze eigen vragen de inhoud omgooien, *dàar* spinnen we 't vragende breder uit, *elders* diepen we vragende iets van tussen de regels op! Ieder doet dat naar zijn eigen *inzicht*, naar zijn eigen *behoefte*, en naar zijn eigen *neiging*. Zo deden het ook, die ons opvoedden en leerden; zelf naar hun eigen handboeken chronologieën makend, tabellen aanleggend, excerpten uittrekkend, glossen aantekenend!... En ze waren sekuur, die oudjes, en ze wisten er heel wat van!

En dit is altijd noch de beste weg! Wie goed wil werken, voor welk vak ook, neemt één handboek, en éénmaal er in thuis, doorkruist hij 't, zich-zelf controlerend, in alle richtingen, de ene keer zus vragend, de andere keer

zo!... En een goed docent ook, vraagt naar zijn handboek, bij de les in gebruik, 't ene jaar *dit*, 't andere jaar *dat*, of anders en dieper, er uit halende wat hij kan, er bijhalende wat hij geven wil. Maar 't boek blijft de basis. En òf de leerlingen vragen om meer, als dat er eenmaal goed in zit!

Niet aldus de heer Van Hesteren, die zich voorstelt de taak van de docent of van de zelf-studerende te kunnen overnemen. Daartoe neemt hij de onderwijzerswereld, massaal, in abstracto als „klassikaal”, schept ze in zijn verbeelding bij voorkeur als leeghoofdige wezens, die door de vragen van den schrijver zich hun onvermogen bewust moeten worden, en dan onmiddellik *hun* antwoord moeten gaan zoeken in *het* daartoe opzettelijk gestelde antwoord van de schrijver. Op die manier wordt door de vraag het daarop volgende antwoord als zoodanig onontbeerlijk; zo wordt voor hem, die zijn wetenschap aan de „vragen” gaat toetsen, de wijze van zien, de ordening der feiten, kortom, de vorm van 't boek een behoefte; de gebruiker verkoopt zich-zelf, en geeft zich geestelijk gevangen!.....

En is 't wel in goede handen, dat hij zich geeft?

Bijvoorbeeld:

797. Hoe was de toestand van Frankrijk in die dagen? (d. w. z. de dagen, volgende op de Frans-Duitse oorlog). — Antw. Hevige opstanden braken in 1871 binnen Parijs uit; de Commune. Met geweld bedwong Mac-Mahon het oproer. Thiers zorgde intusschen voor de aflossing van Frankrijks oorlogsschuld; hij moest echter in 1873 reeds wijken.

Allemaal goed en wel. Maar nu komt in 799 deze vraag:

Wat weet ge van de jongste toestanden in Frankrijk?

Nu is 't antwoord dit: Na 1871 ging Frankrijk vooruit en herstelde zich langzamerhand van de geleden slagen. Enz.

Waarom hoort nu dit antwoord niet bij vraag 797? En waarom past het antwoord op 797 niet bij vraag 799? Is hier wel genoeg bij gedacht? En moet er, zo geen slaafsheid van geest, dan toch geen overbodige last en mischien wel verwarring in de hersenen van de studerenden komen?

Er zijn meer antwoorden, die me niet bevallen:

796. Wat gebeurde in Frankrijk tengevolge van den Fransch-Duitschen oorlog? — Antw.: Napoleon III en zijn huis werden van den troon vervallen verklaard. Hij zelve stierf in 1873 reeds in Engeland; zijn eenige zoon sneuvelde in Afrika tegen de Zoeloe's.

Is dit nu alles gebeurd tengevolge van de Frans-Duitse oorlog? En als 't voor de schrijver zelf zo is, moet dan iedereen weer in dat zelfde scaphander?

Ik ontmoet datzelfde weer:

809. Welke buitenlandsche oorlog is het vorige (!) ¹⁾ jaar uitgebroken? — Antw.: De oorlog tusschen China en Japan. — Vr.: Wat leerde die oorlog? — Antw.: Deze oorlog, die geheel en al is uitgevallen in het voordeel van Japan, hoewel dit zijne eischen moest matigen tengevolge van de ijverzucht der Europeesche mogendheden, heeft het verval van het groote Chineesche rijk duidelijk aan het licht gebracht. China heeft Formosa en de Pescadores-eilanden moeten afstaan, enz.

Dit nu zijn geen antwoorden op vragen: Wat leerde deze oorlog? — Dit is knutselen. De zelf-studerende zou hier anders gevraagd, een goed schrijver hier anders geschreven hebben. Maar de heer Van Hesteren, die hier vier vragen met antwoorden had kunnen stellen, heeft dit niet aangedurfd. Hij heeft, om het gevaar van een histories vraag- en antwoorden-spel te vermijden, driekwart van zijn vragen laten vervallen, en de vrijgeblevene antwoorden met het andere aaneengeschakeld tot een verhaaltje. Aan de ene kant wordt de katechismus er niet beter op, en aan de andere kant komt er geen geheel tot stand. Het werk blijft verkruimeld brood. Alleen — de omvang werd er wat minder door. En dat is ongetwijfeld een weldaad.

Kortom, ik wil graag geloven, dat de heer Van Hesteren zijn geschiedenis goed kent, en ook goed weet te doceren. Ook wil ik gaarne erkennen, dat hij zijn antwoorden zo kort en bondig mogelijk gesteld, en naar zakelijkheid en duidelijkheid gestreefd heeft. Maar in de vorm is de schrijver niet gelukkig geweest. Zelf-contrôle gaat voor, en, waar 't kan, de contrôle van de docent, steunende op de gegeven stof, 't zij mondeling, of in 't handboek. Zo'n handboek, stel ik me voor, kan de heer V. H. ook schrijven. Maar dan zorgde hij vooral voor goed zelf-zien. Een boek met een eigen inzicht is een persoonlijkheid. Al lezende voelt men met een man te doen te hebben.

J. KOOPMANS.

¹⁾ De heer V. H. bedenke, dat de tijd zijn gang gaat!

IETS OVER DE GESCHIEDENIS VAN ONZE MIDDENEEUWSE KRUISSAGE.

In m'n opstel over Maerlant's *Rijmbijbel* had ik de gelegenheid ¹⁾ om bij onze Middelnederlandse schrijver in z'n navolging van Comestor, onder meer, op een paar belangrijke plaatsen te wijzen, die niet tot het eigenlijke Bijbelverhaal behoren, maar evenals andere legendarische verhalen, volledigheidshalve in de Bijbelse en Kerkelijke Historieën werden opgenomen, omdat dergelijke kompilerende werken in de regel tot een allesomvattend handboek werden ingericht, waaruit de lezer maar had te grijpen om zich op de hoogte te houden van de toenmalige kerkelijke wetenschap. Die twee plaatsen betreffen een paar fragmenten uit de legende over 't Kruishout, wel te weten nl., uit de legende, zoals die destijds, d. i. het midden van de 12^e eeuw luidde. ²⁾ Want ook deze legende heeft als zo vele andere, een geschiedenis, en wel een heel merkwaardige. En wat voor ons Nederlanders belangwekkend is, wij bezitten in onze litteratuur het verhaal in een veel verder stadium van ontwikkeling dan in Maerlants bewerking van Comestors *Scholastica*, ja, zelfs in een voor z'n tijd zeer hooftpunt van ontwikkeling. Wie of de schrijver er van geweest is? Men schijnt het niet te weten, en 't kan hier ook niet worden uitgemaakt. Die de legende 't laatst uitgaf, J. Tideman, ³⁾ meende, dat het Maerlant geweest is. Serrure ⁴⁾ bestrijdt die mening, en Te Winkel ⁵⁾ houdt het met Serrure. We willen hier dan ook alleen maar wat vertellen van de sage en z'n geschiedenis. Beginnen we dus met een korte inhoud van 't Kruisverhaal te geven. We doen dit volgens de tekst, die Tideman afdruckte naar Willems' kopie van 't Hulthemse handschrift, tans berustend op de Bourgondiese

¹⁾ Zie afl. IV van deze jaargang; blz. 246, noot 3.

²⁾ Comestor schreef de *Hist. Scholastica* ± 1150.

³⁾ *Dboec vanden Houde*, door Jacob van Maerlant. Uitg. door J. Tideman. Leiden 1844.

⁴⁾ *Vaderl. Museum* IV (Gent 1861), blz. 173—180.

⁵⁾ *Maerlant's werken beschouwd als Spiegel van de dertiende eeuw*, door Dr. Jan te Winkel. 2^e omgewerkte druk (Gent en 's Gravenhage 1892), blz. 72, noot 1.

Biblioteek te Brussel, en dat, naar men meent, dagtekent uit het begin van de 14^e eeuw. ¹⁾

Adam, afgeleefd en vermoeid van den arbeid, boodschapt Seth naar 't Paradijs, om aan de Engel, die er de wacht houdt, de olie der barmhartigheid te vragen, die God aan hem bij z'n verdrijving uit het Eden beloofd had. De Engel gelast Seth, z'n hoofd door de poort van 't Paradijs te steken, en goed toe te zien. Daar ziet Seth boven de bron ²⁾ midden in 't Paradijs een hoge dorre boom; de wortels dringen diep in de hel, waar Abel toeft; een slang kronkelt om de stam; maar wat het grootste wonder was, boven in de boom lag een in doeken gewonden kindje te schreien. Daar begrijpt Seth niets van. Maar de Engel beduidt hem, dat het dit kind zal zijn, dat Adam de olie der barmhartigheid zal verstreken. Niet nu, maar op de daartoe gezette tijd. Wie het kind is? Gods zoon, die vlees zal worden in een maagd. Wat hij doen zal? Stervend z'n bloed storten aan een hout dat op zal groeien uit de zaden van de verboden vrucht. Waar dit hout zal groeien? — „Ga heen”, zegt de Engel, „en haast u. Drie dagen noch maar zult ge Adam zien. Dan zal hij sterven. En als ge hem begraaft in 't dal Hebron, leg dan deze drie pitten in z'n mond onder de tong, en uit de aarde zullen drie loten schieten: ceder-, cipres- en pijnhout ³⁾ als tekenen van de H. Drievuldigheid. Zeg dit aan Adam”. — Adam hoorde Seth aan, en lachte: de enige maal in z'n leven. Toen stierf hij; de duivel nam z'n ziel, maar Seth begroef het lichaam en de pitten, zoals 't hem gezegd was; de loten schoten een el hoogte op, en bleven 3200 jaar onveranderlik staan.

Zo vond ze Mozes. Deze herkende ze aan hun wonderdadig vermogen als tekenen van de H. Drievuldigheid. ⁴⁾ Hij trok ze uit de aarde, voerde ze mee naar Rafidim ⁵⁾ en Sinaï, en plantte ze daarna weer in 't land van Moab. Vandaar haalde ze, op Goddelik bevel, David en

¹⁾ Over de handschriften en de uitgaven in druk, bij Tideman: Inleiding (XX—XXVII). Zie de aanmerking op 't gebruik juist van deze tekst bij Meijer (zie blz. 324, noot).

²⁾ Gen. II : 10—14. Hier beschrijft *Dboec* de loop van elke rivier. In de andere teksten (zie later) ontbreekt die.

³⁾ De Platduitsche berijming (bij Tideman, Bijl. B, vs. 259) heeft palmboom voor pijn, andere de olijf. Op 't einde van 't stuk, in de symboliese toepassing worden ook pijn en palm de *OLJF*.

⁴⁾ Zie Exod. XV : 22; XVI : 27. In de tekst staat Ellem, d. i. Elim.

⁵⁾ Volgens Exod. XVII : 1. Wat hier in de tekst verhaald wordt, gebeurde volgens Exod. XV : 23—26 eigenlijk vroeger te Mara. Te Rafidim sloeg Mozes op een steenrots.

plante ze bij z'n hof. In één nacht schoten ze op en groeiden ze samen tot zulk een hoge boom, dat David hem niet meer verplanten kon en z'n hof om de boom heen moest laten vergrooten. Want hij eerde hem hoog en sloeg er dertig zilveren ringen om.¹⁾ Maar toen Salomo de tempelbouw ondernam, en de bouwmeesters tot voltooiing van hun werk noch een balk nodig hadden, moest voor die balk Salomo z'n mooie boom afstaan. Bij 't passen bleek hij echter te kort, en de balk bleef veronachtzaamd in de tempel liggen. Hij was voor wat anders bestemd. — Daar gaat er een zekere Sibilla op zitten; een vlam stijgt op en zengt haar gewaad. „Hoe kon ik toch ook”, — roept zij uit — „gaan zitten op 't hout, waar Gods zoon aan zal hangen!” De Joden horen die lastertaal en doden haar. Ze slepen het hout uit de tempel en leggen het over een beek. Doch de koningin van Saba komt,²⁾ ziet het hout, herkent het, en openbaart het geheim aan Salomo. De koning metselt alle poorten van de tempel op één na dicht, zet het veel-betreden hout dwars in die ene opening en laat het op die wijs aanbidden. Later breken de Joden 't weer weg en begraven het diep in de aarde. Daar ligt het 200 jaar verborgen, totdat het bij 't graven van een wasplaats (piscine) voor 't offervee te voorschijn komt en helende kracht krijgt.³⁾ Maar op de gezette tijd halen de Joden het er uit en timmeren er een kruis van, waaraan Christus de geest geeft. Een ridder komt, steekt de Verlosser een speer in de zijde,⁴⁾ en uit de wonde plek vloeit de olie der barmhartigheid, die Adam zou verlossen, zoals 't hem door God was voorspeld.

Zo luidt, in beknopte vorm, de legende. De lezer ziet al dadelik, wat het verhaal bestreeft. Het wil een brug slaan tussen de Paradijsboom en het Kruis-hout, een verzoening bewerken tussen de wereld der zonde en de heilige Gods-stad. De dorre boom grijpt diep in de hel; hoog op de top toeft Gods zoon: in 't Paradijs ligt reeds de belofte van 't toekomstige heil. Uit Adams schuldige mond spruit het hout der Verlossing: de zonde belooft de boete, door Christus te brengen.

¹⁾ Deze 30 ringen worden later in de tempel bewaard, als de boom wordt omgehouden. Het zijn de latere 30 zilverlingen. Dus evenals 't hout bestemd voor Christus' passie.

²⁾ 1 Kon. X : 1—13.

³⁾ Joh. V : 4. Zie nu het Maerlant-opstel in afl. IV, blz. 246, noot 3.

⁴⁾ *Dboec* verwijst hier naar Sint Jan. Men vergelijkte echter niet met Johannes, maar wel met Matth. XXVII : 45—54, Marc. XV : 33—39 en Luc. XXIII : 44, 45. De reden is, dat men de Evangelieën synopties nam, en ze liefst aan Johannes toeschreef als de Evangelist van *gezag* in de M.E.

Buiten het Paradijs brengt de pit van de ontzegde vrucht heul en troost aan de volken: niet als een zin-genot, — door leed en geloof zal de Adam 't Eeuwige Leven erlangen.

De Middelnederlandse, en in 't algemeen de middeleeuwse nasieonale litteratuur wordt door de M.E. latijnse bepaald, zoals de omtrek van een sirkel door z'n middelpunt. Doch waar de talrijke vertalingen en navolgingen een nauwe verwantschap met een latijnse grondtekst vertonen, geeft de Nederlandse bewerking zoveel blijk van zelfstandigheid in de aanwending en de schikking van de sage-stof, dat het vermoeden is uitgesproken, als zou onze nasieonale berijming teruggaan op een tot heden onbekende tekst, en met zekerheid is verklaard, dat hij in elk geval een *latere* omwerking is van de algemeen gebruikte grondtekst.¹⁾ Wat alvast waar is, — het Nederlandse gedicht genoot een grote vermaardheid,²⁾ werd met noch enige andere soortgelijke verhalen in 't Nederduits overgezet,³⁾ en vertoont òòk sterke gelijkenis met enige fragmenten van een franse bewerking, die vermoedelik 't hollands gevolgd heeft.⁴⁾ Wat onze berijming kenmerkt, is de trek 'naar het wonderdadige, dat vooreerst in de smaak van de tijdgeest viel, en verder de éénheid van de strekking in de hand werkte en het geheel daardoor poëtischer maakte. De drie loten b. v., die de H. Drievuldigheid betekenen, verkondigen al de eerste de beste morgen, dat ze zich aan Mozes openbaren, aan de kinderen Israëls de zo lang verhoopde uitkomst na drie dagen watergebrek, en in later tijd nemen ze de wonderen, aan Mozes' staf toegekend, gedeeltelik over. Niet minder wordt er uitgeweid over de wonderen, die David er mee verricht.⁵⁾ Ook de toevoeging, dat de 30 ringen, die David om de boom liet slaan, later als koopsom moeten dienen, waarvoor Judas Christus verried, een toevoeging, die opnieuw een omstandigheid, behorende bij Jezus' zoenoffer, aan de geschiedenis van 't Kruishout bindt, — is een uitsluitend Nederlandse vinding. Dan noch is het verhaal omtrent het onbruikbare hout, dat na de dood van de gemartelde Sibilla uit de tempel geworpen wordt, een geheel andere

¹⁾ W. Meijer, *Die Geschichte des Kreuzholzes vor Christus*. Abhandlungen der k. b. Akad. der Wiss. I. Cl. XVI. Bd., II. Abth., 1881 (p. 156).

²⁾ Dr. F. Kampers, *Mittelalterliche Sagen vom Paradiese und vom Holze des Kreuzes Christi*, enz. Köln, 1897.

³⁾ Tideman, Inleiding XVII—XIX, waar de 7 stukken van het *Harte-boek* genoemd worden.

⁴⁾ Bij Meijer, bl. 156.

⁵⁾ Zieken en lammen worden genezen, en drie Morianen worden „wit beide van hude ende van hare”.

dan in 't latijn, altans wat de volgorde aangaat.¹⁾ Terwijl in 't latijns verhaal het hout, na de dood van Maximilla (zo wordt hier de sibylle genoemd), in de reeds bestaande piscine wordt geworpen, om daar zijn wondergaven te tonen, en dààrop als vonder door de sibylle (zo heet nu Saba) vereerd wordt, en er blijft tot Christus' dood, — wordt in de Nederlandse bewerking de balk eerst tot een vonder gebruikt, daarop, na Saba's profeciesie, door Salomo ter verering in de poort gemetseld, om eerst later, nadat het 200 jaar in de aarde bedolven is geweest, bij 't graven van de piscine weer boven te komen en er gezende kracht te tonen. Ook ontbreekt aan 't slot van de latijnse legende het gezegde omtrent de olie der barmhartigheid.

Behoudens deze toevoegsels en de verbeterde omwerking, zal de Nederlandse berijming met zoveel andere nasieonale vertalingen en navolgingen in West-Europa hoogst waarschijnlijk terug zijn te brengen tot een bekende algemene grondtype van een onbekende maker. Zomin bij ons echter als bij andere volken is de geschiedenis van de kruis-legende uit de nasieonale litteratuur te bepalen, omdat, zoals ik zei, de Christelike letterkunde der verschillende nasieën zich als een dochterkring schaaft om de Christelik latijnse. We zullen dus, zo we iets over het ontstaan van de Kruissage willen meedelen, de nasieonale bodem moeten verlaten en ons begeven op die van de algemene Christelike litteratuur. We hebben echter voor de Kruissage zèlf niet nodig naar verre tijden terug te gaan. De sage heeft zich in 200 jaar ongeveer ontwikkeld. Vòdr de 12e eeuw is er geen spoor van een geschiedenis van 't Kruishout vòdr Christus in 't W. te vinden. De kruistochten eerst, schijnen, zo al niet het ontstaan, dan toch de snelle ontwikkeling van de sage, sterk bevorderd te hebben, en Gervasius van Tilbury, Jacobus de Voragine en Johannes de Monteville,²⁾ die van een *traditio Graecorum* spreken, schijnen hiermee aan te duiden, dat kruisvaarders of geschriften over de kruistochten huu bronnen zijn.

Wie de tekst van de legende — en vooral van de latijnse — aandachtig nagaat, komt tot de gissing, dat hèt geheel uit zeer heterogene bestanddelen is samengesteld. David vooral, wiens tocht uit Ammon naar Jeruzalem in 't Nederlands breedvoerig wordt uitgewerkt, om toch bovenal de wondergave van 't hout te laten uitkomen, schijnt in 't latijns ver-

¹⁾ In details: bij Meijer, waar ook de andere westerse bewerkingen met de grondtekst worden vergeleken.

²⁾ Zie hierover de volgende blzn.

haal alleen genoemd te zijn in z'n kwaliteit van tiepe-drager, opdat hij in z'n Goddelike bevoorrechting, in de telgen de H. Drievuldigheid zou herkennen, en om dus als een soort pijler het verhaal bij Adam en Seth begonnen, over te kunnen dragen op Christus. Maar daarmee wordt echter de afstand noch niet volkomen overbrugd. Van de olie der barmhartigheid, waarvan 't verhaal uitgaat en waar het zich ook op moet richten, omdat het *geweigerde* meteen het *beloofde* moet zijn, — wordt later helemaal niet meer gerept; en datgene, wat aan de zonde- en verlossingsleer in 't hollands zulk een sterke steun geeft, n.l. de dorre boom met de slang en 't schreiend Godskind, wordt in 't Latijn in 't geheel niet eens genoemd. Wat alleen onze aandacht schijnt te moeten trekken, is de geschiedenis van een boom en van een balk uit die boom gehouwen. Nu is daar in die historie ongetwijfeld een zekere éénheid; — maar toch bevreemdt het ons bij nadere beschouwing, dat naast Mozes en David, die als de vertegenwoordigers van een uitverkoren geslacht, met de gave der profeetsie zijn begiftigd om de werking van 't heilige hout te onderzoeken, later zoo maar twee als uit de lucht gevallen vrouwen (Maximilla en Sibilla) (in de Nederl. bewerking respectievelijk Sibilla en Saba) aan 't Joodse volk, en — merkwaardig genoeg! — zelfs aan de wijze koning Salomo de toekomst van 't hout moeten ontdekken. En alsof men het hier met zich zelf niet eens kon worden en nu en dan weifelde, — zeker is het, dat het verhaal hier niet vaststaat en er verschillende lezingen zijn. In de Nederlandse bewerking laat de koning de wonderbalk opnemen en aanbidden, in de Latijnse bemoeit de koning zich niet eens met de balk, ondanks de wonderen in de piscine; in 't Hollands komt de balk als een gewezen vonder in de tempel terug en wordt als toekomstig kruis uit de piscine gehaald; in 't Latijn komt eerst de piscine en dan de Sibille, enz. Kortom, we komen er toe te geloven, dat hier met gelukkiger of ongunstiger resultaat verschillende pogingen zijn beproefd, om enige elders gevonden motieven, die men niet wilde of kon verwaarlozen, tot een bevredigend geheel samen te voegen. Letten we er verder op, dat er een boom-geschiedenis is, die met Adam en Seth begint en met de tempelbouw eindigt, alsmede een balk-geschiedenis, aanvangende met de tempelbouw en eindigende met Christus' dood; verder dat de eerste geschiedenis het verhaal is van een in waarde gehouden, als heilig beschouwde Godsgave, terwijl de laatste historie het wedervaren ons meedeelt van een wonderbrengend en des ondanks als waarloos beschouwd stuk hout. Wel is waar worden in Salomo beide verhalen verenigd, maar de eene Salomo, vol pieëteit voor de door David geplante boom, is niet de Salomo, die de profetiese

Sibilla ontvangt en niettemin zich aan 't hout niet gelegen laat liggen. Zo ongemerkt komen we er toe een verdeling te maken in 't Latijns verhaal en het als een samenvoeging aan te merken van twee legenden, die tezamen komen in de tempelbouw, en waarvan in 't eerste Adam of Seth, in 't tweede Salomo of de Sibilla de hoofdpersoon is. Als we nu weten, dat het Latijnse verhaal noch wel de naam heeft een goed gesloten geheel te zijn, dan zullen we allicht in een vroegere bewerking van de sage, door de lossere samenhang der delen en de meer gedetailleerde uitwerking van de bijeengebrachte factoren, die elementen zelf duidelijker kunnen leren kennen.

Laten we eens zo'n vroegere bewerking ter hand nemen. Laten we nemen een in afschriften, vertalingen en uittreksels algemeen verspreid werk, het na 1254 tot aan de Hervorming toe bekende *legendarium* van Jacobus de Voragine; hieronder is òòk (in de *Legenda aurea*) de geschiedenis van 't kruis vòòr Christus. We zien al dadelik, dat wat hier verhaald wordt, ¹⁾ niet zozeer een geheel is, als wel een samenvoeging van enige, elders gevonden, soms tegenstrijdige berichten, met opgaaf, voor 't grootste deel altans, van de herkomst. Zo leest hij uit het Evangelium Nicodemi, hoe Seth van de aartsengel Michaël ten antwoord krijgt, dat eerst *de 5500 jaren* vervuld moeten zijn, alvorens aan Adam de *olie van 't hout der barmhartigheid* verstrekt kan worden. ²⁾ Elders leest hij, dat Seth een *takje* kreeg, met de last dit op de *Libanon* ³⁾ te planten. In een zekere, schoon apokriefe historia Graecorum vindt hij, dat Seth een takje van 't hout kreeg, waaraan de verboden vrucht was gegroeid, met de voorspelling, *dat zodra het hout vrucht gaf, Adam genezen zou zijn*; alsmede, dat Seth, teruggekeerd en *zijn vader gestorven vindende*, het takje *op zijn vaders graf* had geplant, waaruit een boom groeide, die er stond tot Salomo's tijden toe. Johannes Beleth zegt, hoe de balk uit die boom, voor de tempelbouw afgekeurd werd, en Saba's koningin in plaats van over de vijver te gaan, de Geest kreeg en voor de wonderbalk als 't toekomstige Kruishout ⁴⁾ neerknielde. De Hist. Scholastica echter — zo gaat

¹⁾ Hier wordt, maar zeer beknopt, de latijnse tekst gevolgd, zoals ze is afgedrukt bij Meijer, blz. 123 vgg.

²⁾ — alhoewel men meent — voegt de schrijver noch al scepties, er bij — dat tussen Adam en Christus' kruisdood 5199 jaar verlopen zijn.

³⁾ De lezer zal bemerken, dat ik *curstieveer*, wat we in de vorige, d. i. de latere bewerkingen, noch niet vonden.

⁴⁾ Dit ook is noch uit Beleth, alleen *vidit in spiritu en in ligno suspendendus* uit Comestor, cap. 81 en cap. 26.

het verder — plaatst Saba eerst in de tempel, waar zij 't hout herkent; huiswaarts gekeerd, onderricht zij Salomo het geheim, waarop deze 't hout begraaft, enz.

Vergelijken we nu dit verhaal van Voragine met het vorige kruisverhaal, dan zien we, dat Mozes en David geheel ontbreken, dus ook de verering van de heilige boom, ja zelfs het kenmerk der heiligheid: n.l. de Drieuldigheid, hetzij die te bespeuren mag zijn in de drie telgen of in het drieërlei loof op één stam. Wel maken we kennis met noch niet voorgekomen nieuwe gegevens: Seth vindt bij zijn terugkomst Adam gestorven, en plant het takje, — er is maar één — op Adams graf,¹⁾ of wel, op de Libanon.²⁾ Ook geeft de Engel Michaël aan Seth geen zaden, maar het takje.³⁾ — Dan zijn er tegenstrijdigheden in de verhalen van Beleth en Comestor. Volgens Beleth ziet Saba het heilige hout over de vijver liggen en aanbidt het; volgens Comestor ziet de koningin het in de tempel, keert huiswaarts en laat Salomo weten wat het hout in heeft, waarop het onmiddellik in de aarde wordt ingemetseld. Later ontstaat hier de piscine met wonder- en heelkracht, terwijl het hout eerst op 't uiterste der tijden naar boven komt. — Kortom, in de geschiedenis van de boom, die als een takje uit 't Paradijs komt, en als het Kruis naar Golgotha wordt gesleept, zien we nu te duidelijker twee legenden: de ene, de Adam-sage, zoekt, om zich met de andere te verbinden, òf de Libanon op, vanwaar Salomo het hout voor z'n tempel haalt, òf het graf van Adam (met de zinrijke bijgedachte: door schuld de boete) vanwaar Salomo, die het hout voor z'n tempel uit alle delen des lands bijeenzoekt, het naar Jeruzalem voert; — de andere, de Sibilla-legende, die onvast en zwevende, verschillende uiteenlopende gegevens in zich op schijnt te willen nemen, aan de ene kant aanknoping zoekt met het Kruis door middel van een zeker hout in de tempel, waaraan een mysterie verbonden is, en aan de andere kant aanknoping zoekt in de gewijde tekst der evangelieën, met name het 5^e hoofdstuk van Johannes, waarin gesproken wordt van het mysterie van 't badwater in Bethesda. De Adam-sage verwijst ons, behalve naar een onbekend elders en een onbekend apokrief *historia Graecorum*, naar een bekend evangelium Nicodemi; de Sibilla-sage verwijst naar Beleth en de meer gedetailleerde berichten in Comestor's *Historia Scholastica*.

¹⁾ Daarvandaan haalt Salomo de boom, als de enige die past voor een noch ontbrekende balk.

²⁾ idem. Beide lezingen komen in de latere sagen voor, en ook in de vroegere.

³⁾ Hier vervalt dus de Heil. Drieuldigheid.

Het zou ons te ver voeren, zo we op deze wijze in alle delen analyserend door wilden gaan, vooral, omdat Beleth en Comestor geen bronnen noemen, en we dus genoodzaakt zouden zijn de in legio bestaande vertalingen en bewerkingen, beschrevene en niet beschrevene, te moeten raadplegen, waarbij we noch wel gevaar kunnen lopen, ons, ondanks veel tijdrovende arbeid, van de goede weg te zien afdwalen. We gaan dus Beleth en Comestor voorbij, en ons bepalende tot de Adam-legende, die we zo dadelik met de Sibilla-sage zullen zien samensmelten, vinden we ons met het noemen van het *evangelium Nicodemi* teruggevoerd in zeer oude tijden. Dit evangelium toch is een werk uit de 2^e eeuw, en daar de bewerker bekend blijkt te zijn met een noch ouder christelik werk, het Adam-boek, waarvan zowel ethiopiese en arabiese als griekse en latijnse lezingen bestaan, mag het als zeker worden aangenomen, dat aan al deze overleveringen een overoude levensbeschrijving der beide eerste mensen ten grondslag ligt. ¹⁾ De overschone, oud-christelike Adam-sage, die de strijd van Adam en Eva na hun verdrijving uit het Eden, uitvoerig en aangrijpend beschrijft, kan hier niet worden weergegeven. Echter moeten we voor ons doel, het ontstaan van de kruis-legende na te gaan, het oord noemen, dat de oud-christelike legende de eerste mens als laatste rustplaats heeft aangewezen, n.l. Golgotha.

Het doet er niet toe, of de legende, zoals sommige kerkvaders uitdrukkelijk beweren, een vóór-christelike oorsprong heeft. Immers, zodra de Heiland als de zoon des mensen, met Adam, die gewoonweg de mens werd genoemd, in een nauwe verwantschap gebracht werd, moest de legende door de ideeën-associatie tussen de hoofdschedelplaats van de eerste mens en de Godmens, aan de Christen wel lief worden. Zo werd dan Adams graf gedacht op de plaats waar de mensheid verlost zou worden. Aan 't hoofd van 't menselijk geslacht, zou met dit geslacht mee, de opstanding ten deel vallen, dòòr de opstanding van de Verlosser die daar had geleden en daar was opgestaan. Waar de aanvang des doods was, was ook de aanvang des Levens; het neervloeiende bloed des Verlossers had het naar genade dorstende lichaam van Adam bevochtigd.

Men ziet, dat de legende hier reeds de Verlossings-leer symbolies heeft opgevat. Van zelf wees nu het bloed van Christus, als 't genademiddel, dat Adam verlostte, ook op een genade-olie, die aan de schuldige Adam weleer

¹⁾ Kampers, *Mittelalterliche Sagen* enz. blz. 15—28 (Adam und Eva in der Sage den Morgenlandes). Zie voor 't geheel: Ernst Trumpp, *Der Kampf Adams*. Aethiopischer Text verglichen mit dem Arabischen Originaltext und deutscher Uebersetzung. *Abhandlungen der k. bayr. Akad. d. Wissensch. I. Klasse. XV. Bd. III Abt.* (1880).

ontzegd zou zijn; en de wandeling van Seth naar 't Paradijs — waarvan in de griekse en de latijnse lezing van de oosterse sage gesproken wordt — moet er te méér nadruk op leggen, dat de bij de Kruisdood verstrekte genade geen andere dan de voor lang beloofde was. En toen nu de latijnse sage in latere tijd het Westen doordrong, moest het epies karakter van de Adam-roman de mystieke tijdgeest wel koud laten: de poëzie bemoeide er zich in zoverre mee, als de sage zich liet gebruiken als opbouwend element voor de ontwikkeling van de Kruis-geschiedenis.

En welke waren nu de meest voor de hand liggende bouwstoffen, die de Adam-sage bij voorkeur in zich moesten opnemen?

Een oorspronkelijk hebreeuwse overlevering, ¹⁾ die de staf van Mozes in verband tracht te brengen met de boom der kennis des goeds en des kwaads, verhaalde dat Adam bij z'n verdrijving uit 't Paradijs een tak met zich nam van de verboden boom, die als een stok gebruikte bij z'n leven en hem aan z'n nakroost liet, bij wie de staf van de ene hand in de andere overging. Na Jozefs dood vond hij een plaats in 't paleis van Pharao. Daar zag hem Jethro, die hem nam en in z'n tuin plantte. Niemand kon hem daar anders naderen dan Mozes, de Godsmán, en toen Jethro de stok in de handen van Mozes zag, profeteerde hij: „Ziehier de man, die Israël zal verlossen!” — Deze sage ook, nam het Christendom over, met dit gevolg, dat er aan de staf een veel diepzinniger betekenis werd gegeven. De eerste Christelike apologeten toch hadden reeds aangetoond, dat de levensboom uit het Paradijs de beloofde Christus voorspelde, ²⁾ en toen men nu voor die parallel in alles, wat het O. T. aan tak, stam of boom kon aanbieden, steun- en aanknopingspunten zocht, ³⁾ moest vooral door de wonderdoende Mozes-staf, de sage: kennisboom — wonderstaf, die 't Christendom van 't Jodendom overnam, in de Mozes-geschiedenis samenvallen met de allegorie: levensboom — Christus. Het gevolg hiervan moest zijn, dat de aanvangspunten van de nu één geworden parallellen werden vereenzelvigd, en de kennisboom plaats maakte voor de levensboom, terwijl ook de eindpunten voortaan slechts één doelpunt aan de loop van 't verhaal toe zouden wijzen, n.l. het door staf, stam en boom getypeerde Kruishout voor Christus. Vandaar nu ook, dat in de Adam-sage, de

¹⁾ Vergelijk Grünbaum, *Beitrage zur semitischen Sagenkunde*. Leiden 1893.

²⁾ Vooral Justinus Martyr, en noch in later tijd Gregorius van Nyssa en Hugo van St. Victor. Soms echter voorspelde de boom ook Maria (bij Bonaventura en Edmund van Canterbury).

³⁾ Vooral bij Justinus en Firmicus Maternus.

eerste mens, die bij de Kruisdood van Christus besproeid zou worden met de hem toegezegde olie der barmhartigheid, vervangen kon worden door een Adam, aan wie, 't zij in eigen persoon, 't zij door middel van Seth, een tak van de kennis- (= levens-)boom werd gegeven, terwijl ook op Golgotha het denkbeeld op de voorgrond kon treden, dat Christus zich opofferde aan hetzelfde hout, waarmee Adam door z'n schuld het mensdom tot boete verplicht had. Niet om het heilaanbrengende bloed op te vangen, was het dus langer nodig, zich Adams grafstee onder het Kruishout te denken. De poëzie gaf er een voor de sage passender reden voor. Het offer aan 't Kruis toch had z'n aanvang genomen in Adams schuld en de verboden bete: en 't Hout werd een boom, die z'n wortels schoot in Adams mond.

Kon in deze vorm allegories de Verlossingsleer welsprekend worden uitgedrukt, — de sage zelf, waarin, zo we zagen, de patriarchen, en vooral Mozes, een histories-typiese steun moesten geven, kon zich bij deze plaatselijke éénheid van voorstelling niet bepalen. Wel nam ze in zich op het opschieten van de boom uit Adams hoofd, en aan diezelfde boom als Kruis de Verlosser, maar tussen deze aanvangs- en eindpunten moest de *geschiedenis* van het Kruishout veel meer lokaal terrein in beslag nemen dan Jeruzalems hoofdschedelplaats geven kon. Mozes had gedwaald door woestijnen, Abraham door Syrie naar de zee, en de staf, die 't Kruis inhield, was meegegaan. En nu toch eenmaal de eenheid van plaats verviel, werd het evenmin nodig geacht, Adams graf juist op de Calvarieënberg te plaatsen, zo maar in 't oog werd gehouden, dat in Adams schuld de belofte ener latere boete een aanvang nam. Op die wijze kon in de sage, zoals we die later leren kennen, de plaatsbepaling van Adams graf op de achtergrond en eindelijk buiten vermelding blijven, maar werd zoveel te krachtiger, en door de Paradijs-wandeling van Seth, en door de profeetsie van de Cherub, klem gelegd op de Belofte, door God aan Adams nakroost gegeven, — en dit alles noch onderstreept door de allegorische Eden-stoffering met het kindeke op de dorre boom, de slang, en Abel toevende in de hel, — en ten overvloedige geheiligd door de Drievuldigheid der zaden en de Wonderkracht der drieënige loten.

Die Wonderwerking en de typerende betekenis van het voorbestemde Kruishout was het eindelijk, die de sage in — ofschoon dan ook in een lossere verbinding — bracht met een op Christelike bodem zeer gevormde oosterse mythe, n.l. met de meer dan eens genoemde sibylle-overlevering. Dit nieuwe bestanddeel van de Kruishout-sage heeft niets met de Verlossingsleer te maken; het geeft alleen door de profeetsie omtrent de bestemming van 't Kruis een voortzetting en steun aan de

typologie van het Hout. Op welke wijze deze sibylle-overlevering de Kruissage aan zich verbonden heeft, is altijd nog een punt van nader onderzoek; ¹⁾ datgene wat er van bekend is en wat er met een vrij grote mate van waarschijnlijkheid in de jongste tijd van beweed is, moge hier, om de volledigheidswil, beknopt worden samengevat.

In de 12 boeken der joods-christelike sibyllinen, die te Alexandrie deels vòòr, deels nà Christus' geboorte bewerkt werden, wordt op twee plaatsen het Kruis verheerlijkt. Aan 't slot van 't 6e sibyllijnse boek heet het: „O gelukkig hout, waaraan eens God was uitgestrekt! Niet de aarde zal u bezitten, maar de uitgestrekte hemel zult ge aanschouwen. wanneer eenmaal het nieuwe, vurige aangezicht van God verschijnt.” — In 't 8^e boek staat het merkwaardige acrostichon: ΙΗΣΟΥΣ. ΧΡΕΙΣΤΟΣ. ΘΕΟΥ. ΥΙΟΣ. ΣΩΤΗΡ. ΣΤΑΥΡΟΣ. ²⁾ Dit acrostichon nu wordt in de eerste legenden van 't Kruishout vòòr Christus, als een kruisverheerlijkende profetsie toegeschreven aan de koningin van Saba bij haar bezoek aan Salomo. Nu is de vraag, hoe de oud-testamentiese Saba vereenzelvigd kon worden met een joods-christelike sibylle: een vraag, die noch van meer betekenis wordt, wanneer we nagaan dat èn de sibylle onder de naam van Saba, èn met haar een enigzins apocalyptiese voorzegging met het acrostichon tot slot, ook in de vroegere en latere M.E. worden aangetroffen. Zo wordt in de tiburtijnse sibylle der M.E., die zich laat terugvoeren op een *vaticinium* op Konstans, de zoon van Konstantijn de Grote, na een totaal verval van de byzantijns-keizerlike macht, — vòòr 't einde der dagen een wedergeboorte onder een laatste griekse keizer, als de schepper van een wereldrijk, beloofd, waarbij de profetes, Saba genoemd, met het acrostichon sluit. Nemen we nu in aanmerking, dat ook in de latere *vaticinia*, Saba de lofspreekster van 't kruis of de voorzegster van een grieks of romeins keizerschap is; verder, dat evenals aan Barbarossa in het duitse volksgeloof, ook aan Alexander de Grote in de vroeg-byzantijnse overleveringen de onsterfelijkheid werd toegeschreven, om in zijn heroëse gestalte, in gevaarvolle tijden, plotseling op te treden, ten einde de val van het door hem gestichte Rijk te voorkomen; dan komen we tot de gissing, dat er in de byzantijnse *vaticinia*, voorzover ze de wedergeboorte van 't Keizerrijk verkondigen, een samensmelting

¹⁾ Dr. Kampers belooft in zijn boekje (blz. 95, noot) elders het punt uitvoeriger te bespreken. Intussen zie men over de wijze waarop de griekse Sibille tot een heidense profetes van de Messias is geworden en over de plaats, die zij als zodanig in het volksgeloof van de M.E. inneemt, een opstel van dr. J. H. Gunning Wz.: „Virgilius en de Sibylle”, *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, 1894, Dec.

²⁾ d. i. Jezus Christus. Gods zoon. Verlosser. Kruishout.

heeft plaats gehad van de Christus als de eenmaal wederkerende Bevrijder vòòr het rijk van de Antichrist, — en de van wege z'n grote daden met een bovennatuurlik bestaan bedeelde Macedoniese held. Nemen we nu deze gissing als een feit, en substitueren we dit in de door ons gestelde vraag omtrent de eigenwezendheid van de oud-testamentiese Saba en de profetiese sibylle, dan blijft ons noch over te onderzoeken: hoe werd de koningin, die tuk op wijsheid, naar Salomo's hoofdstad trekt, gelijk gesteld met de sibylle, die — nu in 't algemeen genomen, en niet in 't bijzonder aan koning Salomo, — in de latere christelike sagen Christus' (d. i. Alexanders) terugkomst en stichting van een wereldrijk voorspelt. Wij dwalen nu schijubaar af, doch, om dichter bij de oplossing te komen. Daartoe moeten we er op wijzen, dat de Alexander-sage reeds in de vroegste christelike eeuwen een belangrijke omwerking heeft ondergaan.¹⁾ Aan de beroemde Macedoniër toch, die volgens een vroegere overlevering de histories-nasieonale Olympias tot moeder, en de ethiopiese tovenaer en koning Nectanebus tot vader had, werd een nieuwe nasieonale vaderlike afkomst gegeven, door na Philippus' dood de koningin te laten huwen met de mythiese stichter van 't nieuwe Rome, Byzas en door van de andere kant, de koningin zelf, nu geen Olympias meer, maar een ethiopiese prinses, van ethiopies bloed te laten afstammen. Op die wijze werd de grote Alexander als een schakel in de keten der byzantijnse heersers opgenomen, — wat aan een wederherstelling van 't Keizerrijk door de stevige dynastieke basis een krachtige steun moest geven, — maar aan de andere kant kreeg de profetsie, naast de staatkundige opvatting, die mogelijk was, door de toevoeging van de ethiopiese prinses Chuseth aan de sage, meteen een christelik-apocalyptiese zin. Want Chuseth is dezelfde, waaromtrent de Pseudo-Methodius verkondigt, dat door haar (of haar nakomelingschap) het kruis te Byzantium zal komen, en wat nu voor ons veel meer noch zegt, in Ethiopië zochten velen het Bijbelse Saba; de ethiopiese lezing van de overlevering maakt de koningin van Saba direkt tot een Macedoniese; Anastasius Sinaïta geeft de koningin van Saba, zich beroepende op het aangehaalde bijbelwoord, de naam van Kandace, welke koningin dikwels geïdentificeerd wordt met Saba, terwijl ook Alexander dikwels vereenzelvigd wordt met Salomo. Wat dus hieruit te besluiten? Dat al deze sagen terug zijn te voeren tot één grondvorm; maar dat uit de oorspronkelijke overlevering zich verschillende lezingen hebben ontwikkeld. En wat voor ons van belang is, — de sage: Chuseth — Alexander (Messias) is wederom samengevallen

¹⁾ Nader bij Kampers, blz. 95 vgg.

langs het oud-testamenties verhaal: Saba—Salomo; dit laatste heeft zich moeten kerstenen, en dus ook de christelike elementen in zijn verlengde moeten opnemen: met name: Saba's sibylleschap, de voorspelling van de bestemming van 't Kruishout (of juist in vroegere sagen: het acrostichon) en de sterk gewijzigde oorspronkelijke apocalypsis, dat bij Christus' dood het Joodse rijk een einde zal nemen. Hiermee was de sibylle-overlevering noch niet afgewerkt. Aan de ene kant nam het verhaal andere elementen uit vroegere Saba-legenden op, zoals het doorwaden van de beek naast de vonder; aan de andere kant zocht het door middel van een aanwezig veronderstelde balk aanknoping met de boom van de Libanon, die er volgens een Adam-sage, door Seth was geplant, of, alweer door de wonderkracht van het hout, aanraking met de genezende kracht van de Bethesda-bron in de Evangelieën. De ene lezing nam echter niet al de elementen op, of altans niet in dezelfde volgorde op als weer een andere lezing; een of ander auteur, die later kwam, zocht er op een andere wijze eenheid in te brengen dan een die 't vroeger beproefd had; een derde streefde naar beknoptheid, een vierde naar uitvoerigheid, een vijfde verhaalde bij voorkeur wat hem 't meest waarschijnlijk of wel histories voorkwam, een ander weer bezag de zaak weer van de mystieke kant, — en vandaar de vele en verscheidene lezingen, die we, vooral in het sibyllies gedeelte, van het Kruishout-verhaal in de M.E. aantreffen.

Wat in 't oog valt en enigmatische bevreemdt, is, dat in de middeleeuwse christelike litteratuur als Kruissage, niet de specifiek christelike en diep-allegorische Adam-sage optreedt, — wat natuurlijk niet de bekendheid met die sage uitsluit, — maar de op zich zelf veel minder christelike en ook gedachten-armere sibyllies-apokalyptiese sage van de balk in de tempel. We zien dit reeds in de oudste lezing, die er van bekend is, n.l. de zogenaamde „Historia”, die ons o. m. in een Münchense 'codex' uit de 12^e eeuw bewaard is.¹⁾ De korte en onbelangrijke inhoud meldt niets anders, dan dat ten tijde van David, een jood het hout vindt en 't bij den koning brengt; dat Salomo, die 't evenals z'n vader, vereerde, verschrikt van Saba's voorspelling, de balk in een put laat werpen; dat uit die put, na 't uitdrogen, de balk wordt gehaald en op Christus' schouders gelegd. Meer niet. — Een uit de „Historia” overgenomen verhaal in de *Speculum ecclesiae* van Honorius Augustodunensis (vóór

¹⁾ Bij Dr. Kampers, blz. 97 vgg. In details bij Meijer. Die Geschichte des Kreuzholzes vor Christus.

1125) voegt enkel er bij, ¹⁾ dat de engelen, waar 't kruis ligt, genezingen bewerken, wat ook Comestor overneemt in z'n werken, alleen met de afwijking, dat het kruis niet in de put werd geworpen, maar ingemetseld.

Ongeveer terzelfder tijd geeft een münchens handschrift (1154—1159) een sage, gevoegd tussen de geschriften van de zoeven genoemde Honorius, welk verhaal iets verder gaat. ²⁾ Hier wordt bij verteld, dat toen Adam stierf, een engel z'n lijk met een purperen kleed bedekte en in de dode mond een zaadkorrel van de levensboom lei. Daar wies een boom uit, waaronder Salomo z'n volken verzamelde en recht sprak. Toen Saba er kwam zag ze niet om naar de koning, maar vereerde de boom, enz. — Maar toch is hier, ondanks het noemen van Adam en het zaad van de levensboom, noch geen besef van de *allegorie* in de Adamssage; veeleer wordt in dit verhaal een reeds bestaand parallel: levensboom-kruishout met een zeer spaarzaam gebruik van tussentiepen, samengeweven met een naar de tijd verouderde lezing van de Saba-legende. — Weer verder gaat Gottfried van Viterbo. ³⁾ Daar missen we wel Adam en horen we in z'n plaats van de legendariese zoon van Noach, Jonithus, die 't Paradijs ziet en er drie planten uit meebrengt, maar we hebben hier dan toch een boom van drievoudig hout en drievoudig loof, als een teken van de Heilige Drieëenheid. Ook vinden we hier de boom na lange omzwerfingen op de Libanon geplant, waar hij vandaan wordt gehaald voor de tempelbouw. — Maar noch altijd missen we het essensiële: de Verlossings-leer, en noch altijd is het sibillijns gedeelte hoofdzaak. In de talrijke gedichten van die tijd wordt aldoor nadruk gelegd op het sibillieschap van Saba; de beeldende kunst maakt er een vaste tiepe van, en tot zelfs in de 15^e eeuw schrijft men handleidingen voor een ontwerp van het beeld van Saba's koningin, blootsvoets de beek doorwadende, met de gekroonde Salomo en z'n gevolg als verbaasde getuigen. ⁴⁾

Ondertussen is de Adam-sage uit het O., steeds groter kringen beschrijvende, gemeengoed van 't mystieke Westen geworden. In de Duitse historie-bijbels vindt de levensbeschrijving van 't eerste mensenaar voor 't eerst ingang; daarop volgen de dichterlike bewerkingen, waaronder die van Lutwin, die de legende tot een betrekkelijk omvangrijk

¹⁾ Bij Dr. Kampers, blz. 97 vgg. In details bij Meijer. Die Geschichte des Kreuzholzes vor Christus.

²⁾ *ibid.*

³⁾ *ibid.*

⁴⁾ J. Baader, *Beitr. zur Kunstgeschichte Nürnbergs*. Nördlingen 1862. — R. Köhler, Zur Legende von der Königin von Saba, in Pfeiffers *Germania* 29 (1884). Aangehaald bij Kampers, blz. 100.

epos, met schone dramatische schilderingen, opvoert, een hoogte, die de sage tot die-tijd-toe niet bereikt had. ¹⁾ Weldra zou hij zich verbinden met de sibylle-legende. Reeds had de oud-engelse poëzie met meer of minder geluk beproefd, stukken uit de Adam-sage in de Kruis-sage op te nemen, of omgekeerd in het „Leven van Adam en Eva” het sibillijns gedeelte op te nemen. ²⁾ Maar èerst. — wij wezen er reeds op — moest Golgotha Adams graf worden. Toen eerst kon het kruishout gegroeid zijn uit het takje op Adams graf, en kon eensdeels de balk in de tempel en in de piscine als tussentiepe de allegorie schragen, en anderdeels de profeetsie van Saba de voorzegging van de Paradijs-engel omtrent de Verlosser, onderstrepen. Het eerste assimilatie-proces vinden we beproefd in Johannes Beletth z'n „*Rationale divinorum officiorum*” van omstreeks 1170. ³⁾ Hier eerst vinden we de zending van Seth naar 't Paradijs, vanwaar hij een takje meebrengt dat later 't Kruis van Christus zal leveren; hier òók voor 't eerst ziet Saba het hout als waarloos en als vonder gebruikt. Vast verenigd zijn beide sagen echter noch niet, evenmin bij Gervasius van Tilbury. Alleen deze spreekt van een takje van de boom, waaraan Adam zich had bezondigd. We zien hier dus al een verwarring van de levensboom met de kennisboom, een verwarring, die weldra tot een volledige identificatie van die twee bomen zal leiden. Alle elementen zijn nu gegeven; Jacobus de Voragine, zoals we zagen, ⁴⁾ recapituleert de gegevens met opgaaf van de bronnen, zonder ze echter samen te voegen en een afgerond geheel te geven. Maar de nasieonale litteratuur, in dit geval een *duitse* bewerking, bouwde uit het samengebrachte materieel een geheel, ⁵⁾ en toen eindelijk tegen het laatst van de 13e eeuw een onbekend dichter in latijns proza aan de legende een vorm gaf, die de Kruissage van IJsland tot Spanje, van Griekenland tot Cornwallis verbreidde, was het van de zoveel en zoveel nasieonale vertalingen en navolgingen de NEDERLANDSE bewerking, die zich door z'n éénheid van opvatting en poëtische gedachte, het meest in de liefde der westerse volken mocht verheugen. Daarom, — ere onze onbekende landgenoot.

¹⁾ Uitgegeven door K. Hoffmann en W. Meijer, (Bibliot. des litt. Vereins, 153. Publication 1881).

²⁾ C. Horstmann, *Sammlung altenglischer Legenden*, Paderborn, 1878. Aangehaald bij Kampers en Meijer.

³⁾ bij Meijer.

⁴⁾ Zie blz. G. en H.

⁵⁾ Zie Kampers, blz. 109: Uitvoerder: A. Birlinger in 't Bonner Theologischen Litteraturblatt. VI (1871). Aangehaald bij Kampers.

We zijn nu weer thuis, en kunnen hier eindigen. Alleen voeg ik er volledigheidshalve bij, dat noch de 17e eeuw in Spanje een dichter heeft voortgebracht, die de sage dramaties heeft bewerkt tot een geestelijk spel. Het is Calderon.¹⁾ Hier overtreft de bouw, de poëzie en natuurlijk ook de manier van zeggen noch ons middeneeuws verhaal. Middelpunt is bij Calderon Saba. In haar visioen komt èn het verleden in Seth en Adam, èn de toekomst met Christus tezamen. Ook is het hier Salomo, die Saba onderricht in 't wezen van God, de beloofde Messias. Daardoor wordt de verandering in Saba's denken en voelen psychologies verklaard en de profetsie van de met de Geest bedeelde koningin ingeleid. Veel in de oudere sagen is door de dichter bij z'n werk weggelaten; soms veroorloofde hij zich een geringe uitbreiding of wijziging, met dit gevolg dat hij uit de oorspronkelijke, sterk fantastiese legende, met weinige gegevens, een eenvoudige, diep gedachte en hoog-godsdiensdig gestemde vertelling heeft samengesteld.

J. KOOPMANS.

OVER SPRAAKGELUIDEN.

In de geluidsbeweging om ons heen, die de gedachten draagt van de bewegende lippen naar het luisterend oor, is het *wezenlijke van de taal* gelegen.

Een rijkdom van klanken en geruischen (is er), wier oneindige afwisseling en opeenvolging onze taal vormt....

Niet ieder spreekt dezelfde klinkers. Die van den Nederlander, den Noord-Duitscher, den Parijzenaar bleken zeer verschillend. Bovendien variëeren zij eenigermate naar gelang de elementen, welke voorafgaan of volgen. Eindelijk komen individueele verscheidenheden voor....

Wijzigen zich de vocalen niet, wanneer men bij het luide spreken de toonhoogte van den stemklank laat rijzen of dalen? Wij doen dit onophoudelijk, zelfs nog in het bereik van een en dezelfde lettergreep....

Uit het beslissende, dat bij het luisteren de leidende geruischen hebben, volgt reeds dat de consonanten uit een phonetisch oogpunt voor niet minder gewichtig mogen gelden dan de vocalen. Hoe hooger ontwikkeld een taal, des te meer treden de consonanten zelfs op den voorgrond.

Het is haast niet aan te nemen, dat alle soorten van *s* gelijk zouden klinken. Niet alleen de geluidsterkte verschilt, waarop Bremer schijnt te doelen, wanneer hij de smalle Duitsche met de breed-tongige Engelsche *s*

¹⁾ Bij Kampers, blz. 144 vgg.

vergelijkt, maar ook de toonhoogte. Vraagt men zich af, wat voor zulke dingen in de verschillende talen wel het bepalende zou kunnen zijn, dan laat zich veronderstellen dat misschien het geruisch der zee en de windvlagen, die voortdurend over het vlakke land gaan, er de bewoners toe kunnen hebben gebracht om niet alleen monotoon te spreken, maar hunne geruisch-consonanten bovendien al scherper en scherper te maken. Dan alleen zullen die boven golven en wind uitklinken. Dat bovendien in handelstreken, waar de steden de hegemonie voeren, de verhoudingen geheel anders moeten zijn dan onder eene landbouwende bevolking behoeft geen betoog. Voor den stedeling is een levendig discours met meerdere personen onder rumoer en geschuifel een onafwijsbare behoefte. Geheel anders de boer, die bij den landarbeid vocalen als de sobere uitdrukking zijner gedachten gebruikt.

Het lijdt wel geen twijfel, of het rasverschil speelt een rol. Wanneer bij langshedelingen het harde verhemelte en dientengevolge de mondholte langer wordt, zal men mogen veronderstellen, dat de toonhoogte daalt. Een ander raskenmerk oefent echter, zou ik meenen, op alle aangehouden geruisch-consonanten een veel grooteren invloed. En wel de lichaamslengte. Deze beheerscht rechtstreeks de zoogenaamde vitale capaciteit der longen of wil men het populair uitgedrukt de lengte van den adem.

De taalkundigen zijn het oneens, of het voorname onderscheid tusschen de harde *p*, *t*, *k*, en de zachte *b*, *d*, *g*, daarin gelegen is, dat de eerste zonder, de laatste met stemklank worden uitgesproken. Ook is bij het fluisteren geen eigenlijke „Blählaut” aanwezig en hetgeen gewichtiger is, in allerlei talen zouden volmaakt toonlooze *b*, *d*, *g* bestaan. Toch moet er verschil zijn, want het oor bedriegt zich niet. Er is een onderscheid in de snelheid van den luchtstroom, die zich na het tot stand komen der explosie tusschen de lippen beweegt. Deze is bij *p* veel grooter dan bij *b*. De druk in de mondholte overtreft vóór de vorming van de consonant in het eene geval die het andere verre. De explosie is bij *p* zeer steil, bij *t* minder plotseling, bij *k* geleidelijk. Daarenboven mengt zich bij de laatste slagconsonant de resonantie van het gedeelte der mondholte, dat vóór de plaats van vorming is gelegen. Vandaar dat men zich moeilijk een *k* kan voorstellen zonder een voorafgaanden of volgenden klinker (zij het dan ook de onbestemde vocaal).

De klinkers, die met slap neerhangend verhemelte worden gesproken, terwijl een der articulatie-plaatsen zich opent of sluit, heeten neusklinkers.

Individueel en bij verschillende volken moet hier weer aanmerkelijk onderscheid bestaan. De bouw van den schedel, vooral van den aangezichtsschedel, zal merkbaar invloed uitoefenen op de domineerende tonen. Ook de streek, waarin men leeft, is niet onverschillig. Op hooge bergen, in zeer drooge lucht zal de resonancetoon dier onveranderlijke holten noodzakelijk hooger moeten zijn, dan in diepe dalen of in vochtige landen aan zee. Want hoog boven is de lucht ijler, de voortplantingssnelheid van het geluid grooter.

A priori is 't waarschijnlijk dat de bewoners der bergen en de kustbewoners de klinkers in tegenovergestelden zin zullen wijzigen.

Hoog op de bergen zal men de vocalen een weinig naar de discantzijde, aan het vochtige strand naar de baszijde trachten te verschuiven. Wanneer dan later de bergbewoners weder afdalen of die van de kust naar het binnenland trekken, zullen zij een andere taal blijken te bezitten dan hunne stamverwanten, die zij eeuwen te voren verlieten. Aan de Noordzeekusten de i, ü, e, en ö met bijzonder lagen domineerenden toon worden gesproken.....

Citaten uit de intree-rede van Prof. Dr. H. ZWAARDEMAKER CZN.:
Over Spraakgeluiden.

D W E P E N.

In de Antwerpsche Kempen („Bijdrage tot een Kempisch Idioticon in' *Ons Volksleven*, afl. 2 en 3 van Jaargang 1896), is *dwoepen* (zachte of zware e), = dwalen, dolen: Ik geraakte van mijnen weg af en dwoepte uren en uren in een donker bosch. Ook = rondzwerfen als een verstooteling, als een ongelukkige die niet weet waar te blijven: Die man heeft alles verloren en dwoept nu van 't eene dorp naar 't ander; mijn broer was vroeger welgesteld en gelukkig, maar sedert de dood van zijn vrouw is hij aan 't dwoepen geraakt, en wij weten niet waar hij henen gedwoept is. Zoo ook: op den *dwoep* zijn = ronddolen, rondwalen: een arm kind, dat al verscheidene dagen op den dwoep was, wierd door brave menschen opgenomen; op den *dwoep* geraken: beginnen te dwoepen: sedert de dood van zijn ouders, is die jongen op den dwoep geraakt; wordt ook gezeid van dolende honden en katten. Een *dwoep* is een sukkelaar, verstooteling, dwaler, iemand die nergens aangetrokken wordt en ronddooit: een ongelukkige dwoep van een kind; die jongen zal een dwoep zijn, als zijne moeder moet komen te sterven. Verder *dwoeper* = *dwoep*. En *ronddwoepen* = omdolen, omdwalen.

ONMETRISCHE VERZEN.

Hare verzen missen zoo min metrisch effect als algemeene melodie, schoon zij in haar eersten tijd nog dikwijls gelezen moeten worden naar den aard van het vers vóór Vondel, waarin klemtoon en rythmus niet altijd samen vallen. Ook bij Hooft en Huygens is dit nog met menig vers het geval, en voor wie ze te lezen weet, waarlijk niet tot hun schade.

BEETS, *Alle de Gedichten van Anna R. Visscher*; Inleiding XXIII.

POTJEBEULING.

Bij vs. 315 van „Het Wederzijds Huwelijks-Bedrog” door P. Langendijk (Pantheon 68), teekent Dr. Stoett aan: „Halma zegt, dat potjebeuling is: du *gruau* cuit avec de l'eau et que l'on mange avec du beurre. — Van Dale, verklaart het door gort met rozijnen gekookt, en Te Winkel (Zwolsche Herdrukken V), door meel met melk en water. Wat is het nu?”

Naar ik meen, is het laatste het geval. Alle drie opgenoemde gerechten (gort in water gekookt, met boter „en suiker” gebruikt; gort met rozijnen; meel in melk en water gekookt) — heb ik in Groningen bij de boeren dikwijls gegeten, en alleen het laatste met den naam „potjebuul” hooren bestempen. Behalve dezen naam draagt het ook nog dien van „ruifrom” (roer-om), naar de wijze van bereiding. Die gaat aldus in z'n werk. Melk, met water aangengd, wordt gekookt. Wanneer ze kookt, wordt onder voortdurend roeren het meel er bijgevoegd. — Bij de boeren wordt ze op een grooten schotel voorgediend. Binnen in de massa wordt een kuil geformeerd, waarin gesmolten boter met stroop of suiker, of wel melk met stroop gegoten wordt, waarin de rondom aanzittenden heel broederlijk samen „stippen.” — Eenderde naam is gewoon weg „potjemeel.”

Markeloo.

DE BOER.

De mededeeling van den heer De Boer wordt bevestigd door Molema, bl. 334 i. v. *potjebuul*, doch dit bewijst nog niet, dat Langendijk er dit ook onder verstond. In de verschillende streken toch, waar potjebeuling bekend is of was, schijnt men er niet hetzelfde onder te verstaan. Molema citeert uit het *Neders. pottjèbuël* = het Gron. *klont of zakkouk*, *Jan in-'t hemd*, maar uit rijst of gort met rozijnen samengesteld, terwijl het in Groningen is „meel in een linnen zakje gekookt.” Van Dale noemt het *gort met rozijnen* en Gallée, bl. 73a i. v., *potjebönink*, rijst met krenten.

Het woord komt reeds voor bij Kiliaen, die *potbolinck* vertaalt door *farra-ceum*, *edulium ex alica farris*, dus een voedsel uit *spelt* bereid; Halma spreekt van *gruau*, dus van *gort*; Sewel vertaalt het door *oatmeal pudding*, en denkt dus aan *havergort*, en in Asselijn, *De Spilpenning* (anno 1726), bl. 10 lees ik: „de *potjebeulingsgord* geld nou een stooter het kop.”

Uit deze laatste citaten, alle uit de 18^e eeuw, meen ik te mogen opmaken, dat Langendijk's potjebeuling eene *gortspijs* moet geweest zijn.

Dr. STOETT.

BEKNOPTTE SPRAAKLEER

VAN 'T

BESCHAAFDE NEDERLANDS.

III

HET BIJVOEGLIK NAAMWOORD.

Verbuiging.

§ 1. Een bijv.nw., dat de uitgang *-e* heeft aangenomen, noemen we verbogen; zo is *goede* de verbogen vorm van 't bijv.nw. *goed*.

Opm. 1. Er zijn ook noch overblijfselen van een vroegere verbuigingswijze, die in de historische grammatica als de sterke bekend is. Voorbeelden: *ouder gewoonte*, *zaliger gedachtenis*; *in arren moede*, *in koelen bloede*, *in (een) goeie(n) doen*; *van koninkliken bloede*, *van goeden huize*, *van ganser harte*; *met voorbedachte(n) rade*, *met luider stem*; *te gelijker tijd*, *te goeder naam en faam bekend staan*, *te(r) goeder trouw*, *ter nauwer nood*. Ook in de woordvorming komen zulke overblijfsels voor; b. v. *goedsmoeds*, *blootshoofds*, *gewapenderhand*, *vergelijkenderwijs*, *allerwege(n)*, *halverwege(n)*. Zulke vaste verbindingen en samenstellingen hebben gewoonlijk adverbiale natuur. En de verbogen vormen hebben geen eigen leven meer, d. w. z. ze kunnen niet anders dan in de bepaalde voorkomende gevallen gebruikt worden.

Opm. 2. Er zijn gevallen, waarin de superlatiefvorm van een bijv.nw. op *-e* uitgaat, waarnaast heel dikwels die vorm ook zonder *-e* voorkomt (met of zonder functioneel verschil: zie de comparatie). Een paar voorbeelden: *Ze is 't gelukkigst(e)*, *als ze maar lezen kan*. *Deze tafel is 't mooist(e)*. *Dit landschap is 't schilderachtigst(e)*. *Deze bomen zijn 't hoogst(e)*. Dit is geen buigings-*e*, maar woordvormings-*e*. (Vgl. § 3, 2, opm.)

Opm. 3. Van de andere kant zijn er oorspronkelijk verbogen bijv.nw., die delen van een samenstelling zijn geworden en daarom niet meer als verbogen bijv.nw. worden gevoeld. Ook die *-e* is nu woordvormings-*e*. B. v. *de hogepriester*, *een hogepriester*, *hogepriesters*; *een rijkelui's wens*; *armelui's kinderen*; *onze lieveheersbeestje*.

§ 2. 't Is wenselijk, dat bij de behandeling van de verbuiging van 't bijvuw. ook de niet-verbuiging besproken wordt: 't een begrenst 't ander. Een eigen verbuiging, zoals b.v. een zelfstnw. of een zelfstandig voornw., heeft het bijvuw. niet. Wel zijn er bijvuw., die om zo te zeggen een eigen niet-verbuiging hebben, die dus onder alle omstandigheden onverbogen blijven. Maar in 't algemeen geldt de regel, dat het bijvuw. verbuigbaar is. En of 't al of niet verbogen wordt, is afhankelijk van een of meer van de volgende (uiterlike, d. w. z. van 't bijvuw. zelf onafhankelijke) omstandigheden:

- 1°. 't gebruik;
- 2°. het *de-* of *het-*geslacht van de bijbehorende zelfstandigheid;
- 3°. 't al of niet voorkomen van een determinatief bepalend woord, en welk;
- 4°. dialektiese invloed;
- 5°. rhythme. —

§ 3. De bijvuw., die steeds onverbogen blijven, zijn de volgende:

1. De van plaatsnamen afgeleide bijvuw., of die we er voor ons gevoel mee gelijkstellen; b.v. *de Amsterdammer krant* (vgl. Amsterdam); *Haarlemmer olie* (vgl. Haarlem); *de Leeuwarder mart* (vgl. Leeuwarden); *Deventer koek* (vgl. Deventer).

2. De stoffelike bijvuw. op *-en*; b.v. *de houten kast*; *het stenen huis*; *ijzeren kasten*. Vgl. § 12 en 14.

Opm. Wie niet *houten*, *stenen*, *ijzeren*, e. dgl. wil schrijven, omdat ie 't niet zegt en zelden hoort, kan de *n* weglaten. De uitgangs-*e* in *houte*, *ijzere*, *stene*, e. dgl. is dan natuurlijk geen buigings-*e*, maar woordvormings-*e*. (Vgl. opm. 2 bij § 1.)

Dit geldt ook voor § 12 en § 14.

3. De bijvuw. *linker* en *rechter*, *lila* en *rose*, en veelal ook *roza*; b. v. : *De linker helft*; *de rechter zij*; 't *rechter been*. 't *Lila kleed staat haar best*. *Een rose japon*; *het rose lint*. — *Het roza(e) lint aan uw hoed is wat verschoten*.

Opm. *Rechter* en *linker* worden soms ook als delen van een samenstelling gevoeld en als zodanig geschreven: *de rechterzij*, *de linkerhand*. —

§ 4. Om hun gebruik blijven steeds onverbogen:

1. Alle bijvuw. in zuiver predicatief gebruik. Voorbeelden:

Dit hout is hard. *Hij is doof*. *Ik merk, dat dit hout hard is*. *De pasjent wordt weer gezond*. *Deze koopman blijft gelukkig in zijn handels-*

ondernemingen. Dat lijkt wel aardig. Ze heet arm, maar ik geloof 't niet. Ik geloof, dat ie gezond wordt. Dat bleek onmogelijk (te zijn). Hij scheen gelukkig (te zijn), maar was in werkelijkheid diep te beklagen. Ik dacht niet, dat die oplossing zo moeielik zou blijken (te zijn). Het touw zit vast. Hij leeft gelukkig. Hij voelde zich toen gelukkig. Zijn broer is ziek thuis gekomen. Ik zag, dat het touw vast zat. Toen ik mijn zieke broer telkens magerder en verouderder terugzag, moest ik ten laatste wel geloven, dat ie niet lang meer zou leven. Toen de moeder, afgetoofd, eindelijk te bed ging, bleek 't spoedig, dat ze te overspannen was om in te kunnen slapen. Vermoeid van 't werk ging ie wat liggen. De bode kwam ademloos aanlopen. Ik zag de bode ademloos komen aanlopen. Ik ben benieuwd naar de laatste oorlogstijdingen. Nu ben ik 't spoor bijster. Toen hij zijn werk klaar had, ging ie wandelen. Bleek van schrik liep ie op me toe. De lamp is aan. De deur is toe. De meid is op. De kamer is om. 't Werk is af. 't Licht is uit.

Opm. We onderscheiden drieërlei gebruik van 't bijv.nw., t. w.: attributief, predicatief en predicatief-attributief gebruik. In: *de grote tafel is groot* attributief gebruikt; in: *de tafel is groot* predicatief; en in: *deze tafel is de grote* predicatief-attributief. Hier volgen noch enkele voorbeelden:

Attributief: *Groter genot ken ik niet. Je zout me daarmee een groot plezier doen. Zwarte aalbessen vind ik op de duur niet zo lekker als rode of witte. Zo'n groot geluk vind ik 't niet, maar een klein is 't daarom evenmin. Frederik de Grote. Heel de stad is er vol van. Dat lieve ik!*

Predicatief: *Ik merk, dat dit hout hard is. Hij wordt weer gezond. Dat lijkt wel aardig. Hij scheen gelukkig, maar was 't niet. De bode kwam ademloos aanlopen. De lamp is aan. Bleek van schrik kwam ie op me toe.*

Predicatief-attributief: *Die lieniaal is de goeie. De mooiste vruchten zijn niet altijd de lekkerste. Een werk als 't besprokene moet aan ieder vakman belang inboezemen. Die boom is een van de grootste.*

Een attributief gebruikt bijv.nw. is in onze voorstelling zo eng met het bijbehorende zelfstandige begrip verbonden, als 't maar mogelijk is. Meestal gaat 't onmiddelik aan de zelfstandigheid vooraf. Soms is 't door 't bep. lidw. ervan gescheiden.

In de meeste andere gevallen wordt 't bijv.nw. predicatief gebruikt.

In enkele gevallen is 't gebruik niet zuiver predicatief en ook niet zuiver attributief, maar is 't zowel 't een als 't ander: dan noemen we 't gebruik predicatief-attributief. De zo gebruikte bijv.nw. worden steeds verbogen en zijn al daardoor van de zuiver predicatief gebruikte bijv.nw. licht te onderscheiden, waarmee ze overigens overeenkomst hebben.

Er zijn bijv.nw., die alleen attributief en er zijn er ook, die alleen predicatief voorkomen.

Voorbeelden voor uitsluitend attributief gebruik: *Een lakens pak, een stenen huis; in gindse hoek, in de buitenste duisternis, een zijdelingse terechtwijzing, een achterwaartse beweging; dagelijkse kost, de jaarlijkse kollekte; Haarlemmer olie, Deventer koek.*

Voorbeelden voor uitsluitend predicatief gebruik: *Ik ben 't beu, langer voor niets te werken. Ik ben benieuwd naar de uitslag van 't examen. Hij was daaraan niet gewend. Ik ben onwel. Hij is zijn vak meester. We werden de kust gewaar. Hoe is 't nu met je? De meid is al op. 't Is jammer.*

Voor uitvoeriger behandeling van deze indeling is te verwijzen naar *Taal en Letteren V*, blz. 161/72.

2. Het bijv.nw. *heel*, dat door het bep. lidw. of een voorv.w. van 't zelfstnw. is gescheiden; b. v. *Heel de boel is in de war. Heel 't dorp stond in brand. Ik heb heel dat boek gelezen en er heel wat moois in gevonden.*

3. Van twee of meer bijv.nw., die samen maar één bijvoeglijk begrip uitdrukken, wordt alleen 't laatste verbogen: het andere bijv.nw. of de andere bijv.nw. blijven dus onverbogen. B. v. *De Frans-Duitse oorlog. De Oostenrijks-Hongaarse monarchie. De rood, wit en blauwe vlag. De zwart en witte vlag van Pruisen.*

Opm. Zulke verbindingen worden min of meer als samenstellingen gevoeld: *Frans-Duits* b. v. meer als *zwart en wit* in de genoemde voorbeelden. Geheel als samenstellingen gevoeld en geschreven worden, b. v. *De roodbonte koe. Een groengele kleur*, waarin volgens de algemene regel van de verbuiging van samenstellingen alleen 't laatste lid verbuigt. —

§ 5. Omgekeerd wordt om zijn gebruik het bijv.nw. steeds verbogen:

1. Als het met het voorafgaande bep. lidw. op 't zelfstnw. volgt; b. v. *Karel de Kale, Filips de Goede, Karel de Grote.*

2. Als het met het voorafgaande (bep.) lidw. predicatief-attributief gebruikt is. B. v. *Dit schrift is 't volle. Mijn appel is de grootste. In een geval als 't eerstgenoemde.* — Zelden: *De toren van Rotterdam is al een hoge, maar die van Utrecht is toch noch een hogere.* —

§ 6. Afgezien van 't opgegevene in § 3—§ 5, zullen we nu zien, wanneer een bijv.nw. verbogen wordt, wanneer niet, en wel, waar 't

nodig is, in verband gebracht met de in § 2 genoemde vier laatste omstandigheden, die op de verbuiging van 't bijv. van invloed kunnen zijn. 't Duidelikt waarneembaar voor ieder is van die vier gevallen de afhankelijkheid van het onder 2° en 3° genoemde.

Voor dialektiese en rhythmiese invloeden op de verbuiging laten zich noch geen scherp geformuleerde regels geven, maar kunnen we slechts op enkele verschijnsels wijzen, wat we in de beide volgende §§ zullen doen.

§ 7. Van een beschaafde Fries kan men niet zelden horen: *de houtene kast, de houtene kasten, 't stenene huis, de stenene huizen* e. dgl., terwijl de niet-friese Nederlander steeds zal zeggen: *de hout(e)n kast, de hout(e)n kasten* (z. § 3, 2). Als die fries-nederlandse vormen geen analogie-formaties zijn naar *ijzere(n), kopere(n)* (onder rhythmiese inwerking!), waardoor ze in de woordvorming hoorden te worden besproken, dan zijn 't verbogen bijv., die in 't overige nederlands onbekend zijn.

In 't algemeen schijnt de verbogen vorm van een bijv., als die naast de onverbogen vorm in gebruik is en rhythmiese invloed is buitengesloten, aan dialektiese inwerking 'te moeten worden toegeschreven.

§ 8. In 't spreken vermijden we meestal meer dan twee opeenvolgende beklemtoonde en ook meer dan twee op elkaar volgende toonloze lettergrepen. Lettergreep is hier te nemen niet in de logies-etymologiese, d. i. in de gewone betekenis van 't woord, maar in de phonetie-rhythmiese. Zo is dikwels bij 't spreken een toonloze lettergreep in de gewone zin gereduceerd, d. w. z. de klinker, die bij 't langzaam lettergreep voor lettergreep uitspreken van 't hele woord wordt gehoord, is in 't gewone spreken alleen maar een overgangsklank, dus een klank die geen lettergreepvormende eigenschap (lettergreep in de phonetiese zin) heeft. Zo kan worden gesproken: *De uitvoerigere berichten* en *de uitvoeriger berichten*, en wel òf: *uìtvóerigere berìchten*, of *uìtvóerigere berìchten*, of *uìtvóerigere berìchten*, of ook *uìtvóeriger berichten* (betekent bijtoon, ' hooftoon, *e* gereduceerde *e* en geen teken: toonloos). Zo ook: *uìtvóerigere geschrìften*, of *uìtvóerigere geschrìften*, of ook *uìtvóeriger geschrìften*. Hier zien we dus, dat onder rhythmiese invloed 't bijv. verbogen of onverbogen voorkomt. Ook is biezonder sterk zinsaccent (emphase) wel niet zonder invloed op de woordbeklemtoning: een emphaties beklemtoonde lettergreep kan reducerend op de voorafgaande of volgende toonloze lettergrepen inwerken, zodat ik b. v. in emphase alleen zou zeggen: *uìtvóeriger berichten*. Voegen we hierbij de mogelijke inwerking van 't dialekt (v. § 7) en niet zelden de woonplaatsveranderingen van de spreker, dan zien we licht begrijpen, dat een en dezelfde persoon

soms van een (veellettergrepig) bijvuw. (vooral als 't een comperatief is) de onverbogen, soms ook de verbogen vorm laat horen.

Noch een paar voorbeelden: *De onvermijdelike gevolgen* of *de onvermijdelike gevolgen*, of *de onvermijdelike gevolgen* (dus steeds verbogen). Hier kunnen dus 3 toonloze lettergrepen zonder reductie op elkaar volgen: 't taalgevoel, dat een bijvuw. in 't meerv. verbogen moet zijn (z. § 9), werkt hier blijkbaar krachtiger als 't rhythmiese gevoel. *De ongebruikeliker geréedschappen*, of ook: *De ongebruikelikere geréedschappen*. *Een jámmerlike begeleiding*. *Een onvergéfelike begenadiging*. —

§ 9. Als regel geldt, dat 't bijvuw. in 't meervoud verbuigt. Voorb.: *Hoge huizen met platte daken*. *De brede onbewoonde straten*. *Mijn onvergetelike ouders*. *Die onvergefelike fouten*. *Veel achtenswaardige beamtten*. *Onbeschrijfelike tonelen van ellende*. *De ergerlikste overtredingen*.

§ 10. Deze regel geldt ook voor de comparatieven met voorafgaand bepalend woord. Maar soms is 't rythme van invloed en wel bij de meerlettergrepige bijvuw., die de klemtoon niet op de laatste lettergreep hebben. Dus b. v. *De ruimere bijdragen zijn zeer welkom*. *In veel kleinere rievieren zit 't ijs noch vast*. *De grotere gevaren bij deze onderneming zijn niet gering te schatten*. Maar: *De ongebruikeliker woorden moeten ook opgetekend*. *De uitvoeriger(e) berichten hebben we gelezen*. *De uitvoeriger geschriften over dit onderwerp zijn niet in de bieblioteek*.

§ 11. Gaat geen verbogen woord aan een comparatief vooraf, dan komt de verbogen en de onverbogen vorm dooreen voor bij de eenlettergrepige bijvuw.; en ook bij de meerlettergrepige, waarvan de laatste lettergreep beklemtoond is. B. v.: *Ruimer(e) bijdragen zijn gewenst*. *Mooier(e) boeken zijn er niet*. *Ik heb nooit liever(e) kinderen ontmoet*. *Hij heeft zich aan groter(e) gevaren blootgesteld als u*. *Bereisder(e) streken zijn er niet*.

De andere bijvuw. blijven in dat geval onverbogen: *Uitvoeriger berichten worden afgewacht*. *Verhevener kunstwerken zag ik nooit*.

§ 12. Van de niet-stoffelike bijvuw. op *-en*, worden er veel alleen maar onder dialektiese inwerking verbogen; sommige blijven altijd onverbogen. Voorb.: *Afgelegen(e) plaatsen*. *Dat waren zijn eigen(e) woorden*. Meestal: *De gewassen kopjes*. *Open en gesloten briefjes*. En steeds b. v. 't *Zijn geslagen vijanden*. — Zie noch § 3, 2 opm. —

§ 13. In 't enkelvoud heeft de onderscheiding van *de-* en *het-* geslacht van de bijbehorende zelfstandigheid (zelfstnw.) grote betekenis

voor de verbuiging van 't bijv nw. Bij 't *het*-geslacht komt de onverbogen vorm van 't bijv nw. veel meer voor als bij 't *de*-geslacht.

Ook met het in § 2 onder 3°. genoemde zal dikwels moeten worden rekening gehouden. Soms ook met 4°. en 5°. in die §.

§ 14. De niet-stoffelijke bijv nw. op *-en* (voor de stoffelijke zie § 3, 2) blijven voor *het*-zelfstnw. onverbogen en voor *de*-zelfstnw. eveneens, tenzij in dit geval onder dialektiese invloed verbuiging plaats heeft. Voorb.: *Het gewassen kopje. De gewassen schotel. De open brief. Een gezeten burger.* Maar ook: *De afgelegen(e) plaats. De overleden(e) koningin.*

§ 15. De comparatief zonder voorafgaand bepalend woord blijft onverbogen, alleen onder dialektiese en rhythmiese invloed hoort men soms voor *de*-zelfstnw. de verbogen vorm. Voorb.: *Groter geluk ken ik niet. Dommer ezal is er niet. Ik heb nooit verstandiger kop ontmoet. Hij toont nooit levendiger belangstelling als bij zulke voordrachten. Liever kind heb ik nooit aangetroffen. Ik zal op reis niet licht aangenamer gezelschap vinden. Zuiverder lucht is er niet.* Maar ook hoort men wel: *Dommer(e) vent is er niet. Ik heb nooit dommer(e) kerel gekend. Groter(e) sluwheid heb ik nooit aangetroffen.*

§ 16. Overigens wordt het bijv nw. voor *de*-zelfstnw. meestal verbogen. B. v.: *Goeie boter. Een kostbare koe. Onze beminde koningin. Mijn brave buurman. Dat is een onbetamelijke manier van doen. De grootste helft komt jou toe. Dat is de onvergefelikste daad van de wereld.* In de aanspreking: *Beste vriend. Zo, ouwe jongen. Gelukkige kerel, die je bent.* (In schrijftaal: *Gestrenge Heer. Weledele Heer.*) Maar ook wel onverbogen onder rhythmiese inwerking: *De uitvoeriger(e) behandeling van dit onderwerp is in dat tijdschrift te vinden. — Ik heb nooit een gekker(e) kerel ontmoet.* (Vgl. de volgende §.) Zie noch § 19, opm. 2.

§ 17. Als aan mannelijke persoonsnamen *een*, *zo'n*, *wat een* of *geen* voorafgaat; of, voor zover dit mogelijk is, een van de bepalende woorden *menig*, *ieder*, *elk*, *zeker*, *welk*; of ook de gelijkstellende partikel *als*; — dan blijft voor enkele het bijv nw. steeds onverbogen, voor andere veelal, terwijl voor weer andere steeds de verbogen vorm voorkomt. Voorbeelden: *Een braaf mens. Ieder eerlijk mens.* (Steeds voor *mens* onverbogen!) *Die man is een goed (goeie) spreker. 't Is een vlug(ge) zwemmer. Een vertrouwd(e) oppasser. Een goed (goeie) jager. Een dapper soldaat. Een flink(e) koopman. Een vertrouwd(e) raadsman. Een uitstekend(e) ambtenaar. Een trouw(e) vriend. Een groot (grote) fortuinzoeker. Een goed (goeie) vorst. Menig(e) degelik(e) geleerde. Een verstandig(e) man. Een merkwaardig(e) Nederlander. Een ongelukkig(e) advocaat. Een sluw(e) diplomaat. Een dapperder soldaat is er niet. Ik heb nooit een gekker(e) kerel ontmoet.*

Een sluw(e) dieplomaat had de vorst niet kunnen zenden. Een flink(e) offiesier, leerling, ambachtsman. — Ook een vorst sterft als gewoon (gewone) sterveling, als elk gewoon (gewone) sterveling. — Hij is als braaf soldaat gevallen. Hij heeft als eerlik man geleefd en zal als eerlik man sterven. — Een domme vent, ezel, kerel. Een brave vent. Een heldere, knappe kop. Zo'n gemene kerel. Wat een lieve jongen. Een dappere Hollander. Een laffe Chinees. Zo'n verwaande fat.

Op m. 1. Als in de voorafgenoemde gevallen de onverbogen en de verbogen vorm mogelijk is, noemt het onverbogen bijv. de eigenschap gewoonlik nadrukkeliker, intensiever als het verbogen bijv. Voor 't overige zeg ik presies 't zelfde, of ik van een *fink* of van een *finke* vorst spreek: zo iemand is als vorst flink, in beide gevallen. Vgl. § 23, opm.

Op m. 2. Wellicht is de onverbogen vorm van 't bijv. te verklaren of ten minste enigszins te verduideliken door de volgende groeperingen: *Die man spreekt goed*, we kunnen hem dus een *goed spreker* noemen. *Hij zwemt vlug* en is dus een *vlug zwemmer*. — *Een goed jager. Een vertrouwd oppasser. (Een hoogvlieger, een langslaper.) Een groot fortuinzoeker. — Een goed dierekteur. Een uitstekend ambtenaar. Een trouw vriend. Een gelukkig huisvader. Een goed vorst. — Een braaf man. — Een slecht mens.*

Op m. 3. Blijkbaar onder rhythmiese inwerking zegt men: *Hij is als lúthers prediekant beroepen*; maar: *Hij is als lútherse dominee beroepen*. Vgl. § 19, opm. 2.

§ 18. Heel zelden horen we ook voor vrouwelijke persoonsnamen in de gevallen, die de vorige § noemt, het onverbogen bijv.: maar in geen geval uitsluitend. Voorb.: 't *Is een goed (goeie) paardrijdster. Ze was een trouw(e) helpster voor me. Ze staat als een flink(e) wielrijdster bekend*. Maar altijd: 't *Is een goeie werkster, een zindelijke wasvrouw, een gelukkige huismoeder, een flinke meid, een zuinige huisvrouw, een brave vrouw*.

§ 19. Gewoonlik blijft het bijv. onverbogen, dat op *s* uitgaat en van een land- of plaatsnaam is afgeleid, als er een van de woordjes aan voorafgaat, die in § 17 zijn genoemd, en een meerlettergrepige mannelike persoonsnaam er op volgt. B. v.: *Een frans(e) burger. Elk(e) duits(e) tooneelspeler. Menig(e) fries(e) landeigenaar. Elk(e) parijs(e) burger moest zich wapenen. Hij is als engels(e) soldaat naar Indië vertrokken*.

Soms heeft hetzelfde plaats, als een éénlettergrepige mannel. persoonsnaam volgt; maar heel zelden en nooit uitsluitend; b. v.: *Een duits(e), russies(e) vorst. En steeds: Een vlaamse boer. Hij is een franse gek. Dat is een engelse, duitse vrind van me. 't Is een haagse fat*.

Opm. 1. 't Woord *heer* in minachtende zin heeft 't *het*-geslacht: *dat heer!* Dit verklaart het onverbogen bijvuw. voor *heer* in: *Wat een haags heer is ie. Zo'n amsterdams, frans heer.* Vgl. § 20.

Opm. 2. Blijkbaar onder rhythmiese invloed wordt gezegd: *Hij is Wáals prèdickánt*; maar: *Hij is Wáalse dómienee.* Vgl. § 17, opm. 3; en ook § 16. —

§ 20. Aan de beurt zijn nu de vroeger noch niet genoemde gevallen voor een enkelvoudig *het*-zelfstnw. Gaat aan het bijvuw. voor een *het*-zelfstnw. òf niets vooraf, òf een van de woordjes *een, geen, menig, ieder, elk, zeker, welk* (zie § 17), of *veel, enkel, iets*, dan blijft 't onverbogen. Voorb.: *Uw komst deed me groot genoeg. Helder water. Fris bier. Er staat prachtig huisraad. Oud goud is meer waard als nieuw. Groter kwaad kon ie niet doen. Half Europa. Aardig ventje. Maastrichts bier. Belgies Limburg. Lief kind. Van oud linnen maakt men papier. In heel Parijs. Maandeliks overzicht. — Een schriftelik bevel. Wat een groot heer ben je! Een hoog huis. Geen rijk bestaan. In ieder nieuw geval is 't weer anders. Een jaarliks inkomen. Ik hoorde veel goed nieuws. Ik kan noch wel iets oud linnen gebruiken. Een groter huis. Elk zwaar verdriet maakt slechter. Ik houd 't voor een groot geluk, dat het zo is afgelopen. Ik hoorde enkel goed nieuws.*

Opm. In *het laatste nieuws, goed nieuws*, is *nieuws* een zelfstnw. Maar kunnen we dit ook zeggen van *iets heel nieuws, iets bijzonder moois, iets erg roerends, iets zeer belacheliks*, en dgl.? Me dunkt, dat het taalkundig gevoel en vooral ook 't laatste voorbeeld met *zeer*, dat anders in die betekenis altijd bijw., nooit bijvuw. is, daartegen opkomt. En toch zijn *nieuws, moois, roerends*, enz. ook geen zuivere bijvuw., dat is duidelijk genoeg. We staan hier blijkbaar weer op een grensgebied van de woordsoorten, zoals zo dikwels. Vgl. noch: *Iets heel nieuws. Wat bijzonder fraais.*

§ 21. De comparatief blijft altijd onverbogen na het bezittel. vuw. B. v.: *Ik ben uw uitvoeriger bericht wachtende. Zijn groter aanbod heeft me noch niet kunnen doen besluiten, mijn huis te verkopen.*

§ 22. Ook blijft de positief na 't beztl. vuw. veelal onverbogen, wat regel is, als zonder hoofdtoon 't bijvuw. eindigt of 't zelfstnw. begint. Voorb.: *Mijn zwaar lijden. Dat is je goed recht. Uw scherp mes. Mijn mooi(e) boek. Zijn mooi(e) nichtje. Ons zwart(e) paard. Mijn gezond(e) been en mijn ziek(e) been. Ons lief (lieve) dochtertje. — Zijn helder hoofd. Uw prachtig huis. Zijn treurig ongeval. Ons beter ik. Hun rijk bestaan heeft een einde. Zijn groot fortuin is weg. De vader sprak over zijn*

leergierig zoontje en zijn weetgierig dochtertje. Zijn overdadig eten heeft hem kwaad gedaan. Hun langdurig gepraat doet mijn oren tuiten.

§ 23. De verbogen en onverbogen positieven hoort men beide na een bijbehorende 2° nv. B. v.: *Ooms ouwe (oud) huis. Tantes mooi (mooie) boek. Moeders snoeperig(e) werkdoosje. Ooms ouwe (oud) huis is verkocht, maar zijn nieuw(e) heeft ie gehouden.*

Opm. 't Komt me voor, dat in 't *het*-geslacht enkelv. bij tegenstellingen de onverbogen vorm van het bijvnw., wanneer dit zowel verbogen als onverbogen kan voorkomen, veel gebruikeliker is als de andere. Dit geldt dus van de vorige § af aan tot het slot toe. Hier zouden we dan bijgevolg iets overeenkomstigs hebben als in § 17 (zie opm. 1).

§ 24. Na het bep. lidw. en een aanwiz. vnw. wordt het bijvnw. verbogen, als dit evenals het volgende zelfstnw. eenlettergrepig is. B. v.: *Het grote huis. Dat mooie boek. 't Lieve kind. Dit droge gras. Maar: 't Is 't goed recht van ieder burger ('t intensieve goed! Vgl. § 23, opm. en § 17, opm. 1).*

§ 25. Hetzelfde gebeurt gewoonlik ook, als voor een éénlettergrepig zelfstnw. een meerlettergrepig bijvnw. staat en het bep. lidw. of een aanwiz. vnw. voorafgaat. In de andere gevallen na deze bepalende woorden hoort men de verbogen en ook de onverbogen vorm, wat wel met rhythme en soms ook met dialect in verband zal staan. Voorb.: *'t Heldere water. 't Goedige kind. Dat liefvallig(e) kind. Het vruchtbaar (vruchtbare; vruchtber, vruchtbere) (mosterd)zaad. Het redeloze (redeloos) vee, dier. Dat grote (groot) fortuin. Dit mooi(e) paleis. Het kras(se) besluit. Dat ruw(e) gezicht. Het nieuw(e) gebouw. Dit prachtig(e) huis. Dat voortreffelijk(e) boek. 't Prachtig(e) uitzicht. Dat prettig(e) leventje is nou uit. 't Onbeschrijfelijk(e) plezier.*

In sommige tietels vinden we het onverbogen bijvnw., zoals: *Het Erasmiaans gymnasium. Het Zeeuws genootschap. Het provinciaal Utrechts genootschap.* Toch is ook hier in 't spreken de verbogen vorm niet geheel buitengesloten.

§ 26. Tweelettergrepige comparatieven met voorafgaand bep. lidw. of aanw. vnw. worden voor eenlettergrepige zelfstnw. of zulke, die met hoofdtoon beginnen, steeds verbogen. B. v.: *Het grotere land. Het vettere kalf. Dat duurdere huis. Het betere koolzaad kost zoveel meer.*

§ 27. Ook als het zelfstnw. met een toonloze lettergreep begint, worden zulke bijvnw. in dezelfde gevallen gewoonlik verbogen. B. v.: *Het betere gerecht. Dat ruwer(e) gezicht. Het krasser(e) besluit. Dit mooier(e) gedicht. Het minder(e) gebruik.*

§ 28. Meerlettergrepige comparatieven blijven voor 't enkv. *het*-zelfstnw. steeds onverbogen. B. v.: *Het prachtiger huis. 't Voortreffeliker boek. Dat belangrijker bericht.*

§ 29. De superlatief wordt meestal verbogen; onder rhythmiese inwerking is ook de onverbogen vorm mogelijk. Voorb.: *'t Mooiſte boek. Zijn prachtigſte huis. Haar nieuwſte drama. Uw laatſte gedicht. Het mooiſte geſchenk. Het beſte bewijs. Mijn grootſte geluk. Het oertwiegendſt(e) bewijs. Het levendigſt(e) belang. Het aardigſt(e) gezicht. Ons vervelendſt(e) leerboek. Ons vervelendſt(e) uur. Mijn gelukkigſt(e) uur.*

§ 30. Met het voorafgaande *een* is de superlatief zelden. En heel zelden wordt 't dan verbogen. Voorb.: *De generaal gaf noch een laatſt(e) bevel. Ze wenkten elkaar noch een laatſt(e) vaarwel toe.* Absolute superlatieven blijven dan steeds onverbogen: *Je bent een beſt kind. 't Is een allerlieſt kind. Dat is een alleraardigſt kado.* —

J. G. TALEN.

DICHTERS-KENNIS.

„Wenn wir ungefähr vierzig gewichtige Schriften von einem Mann besitzen, so ist es ausschliesslich unser eigener Fehler, wenn wir durchaus nichts von ihm wissen. Der Dichter hat seine Persönlichkeit in diese Schriften niedergelegt. Es kommt also nur darauf an, dass wir zu lesen verstehen, so finden wir auch ihn selbst darin.“

Dit zegt Georg Brandes van Shakespeare in de *Deutsche Rundschau*, 1897. Ik wil vragen: van welk nederlandse dichter geldt dit niet?

Wie geeft ons die leven-schetsen?

B. H.

OVER ONMETRIESE VERZEN.

Aengaende de maet van dese Epigrammen, ick en twijfel niet eenighe Brabantsche dichters sullen segghen dat sy niet ghestelt en zijn op de Brabantsche maet, het welck ooc waer is, maer hier op gheve ick voor antwoordt, dat de Brabantsche maet behoort meer strictelijck onderhouden te worden op de Brabantsche coremarkt. — De Epigrammen dan niet teghenstaende, zijn ghestelt op hunne sekere maet, en hebben oock hun cadentie alsoo geobserveert, dat sy niet tot der oor onbehagelijck sijn, als mense niet door het qualijck pronunceren, mal plaisant en maeckt.

RICHARD VERSTEGEN'S *Nederduytsche Epigrammen ende Epitaphien*, Tot Brussel 1624. Tot den Leser.

OUDERS EN MEESTERS IN DE XVIIe EEUW.

Uit RICHARD DAFFORNE'S Leez-leerlings Steunsel, Amsterdam 1627.

Een merkwaardig boek en een man die hoort genoemd te worden! In het Lofdicht heet hij „Boek-houder” en „Liever van de Tel-konst”; uit het boek blijkt dat hij in vroeger jaren schoolmeester was geweest en toen wat wij nu zouden noemen een goede schoolman. Er zou over z'n „Grammatica ofte Leez-leerlings Steunsel”, in verband met al de andere grammatische arbeid in 't laatst van de XVIe en 't begin van de XVIIe eeuw heel wat te zeggen vallen, maar wij willen nu alleen maar de gelegenheid waarnemen om de aandacht van hen, die zich bezig houden met de geschiedenis van het volksonderwijs en de volksontwikkeling op man en boek te vestigen. Terloops delen we noch even mee, om het nu actuele van de kwestie, hoe Dafforne (van origine was hij een praktische Engelsman en, uitdagend naar 't schijnt, merkt hij zelf et op, géén Latinist) hoe hij denkt over de spelling. Men kan spellen, zegt hij: *water, halen, daghen, lopen, kopen, boden, duren, kuren, muren*; men kan even goed spellen *waater, haalen, loopen, duuren* etc.; ook *beziden, ontgliden, beliden, zinen, minen, zwigten* zoowel als *bezijden, ontglijden, mijnen*, met het dubbele teken. Wat is nu best? „Het *Wit* daar *ik* naar *Doel* is, dat men overal met dobbel, of lang vocalen behoorden af te beelden alle sillaben die langh behoorden te klinken. Ook: *tweede, meede, veeghen, weeghen, leeden, beveele, ghegheeven, zeeghenen, verleeghene, beedelen*; net als *kooppen, looten, bekooren, opspooeren*. Waarom? „Wil men zeggen, dat denghenen die wel leezen konden, de korte end' lange sillaben ghenoeghzaam weten, zonder de stellinghe van zo veel dobbel letteren, — ik stemme met hun-lieder: de ghe-oeffende zoude de zake met veel minder letteren af-veerdighen kunnen. *Doch ik en arbeyde niet tot bevoorderinghe van de wyzen, noch waen-wyzen, maer om den eerst-kruypende beghinner op den gank te helpen.*” Is dit niet een zuiver beginsel: dat de spelling voor allen zijn moet en daarop ingericht dat het leren lezen (altijd van de klank uit) minst tijd in beslag neemt?

Wat ik uit het boek wou laten lezen aan belangstellenden is het volgende:

„Wy moeten zien of d' oorzake van den traghen voort-gank [in 't leren lezen] in de Ouders end' Kinders zelfs niet grootelyks en schuilt: Cornelis Dirksz. van Niervaert in zyn oprecht Onder-wys van de Letter-konst [een schoolboek toen] fol. 29, ghevoelt van ja! schryvende aldus:

’Tis wel een droevighe end' beklaghelyke zake,
Dat de jeughd' alhier, ja ook meest in alle quartieren
Zoo ongheregheld', end' Godloos is (het welke ik lake)
Datse hare Tucht-meesters, noch Ouders, niet vieren.
Zy loopen onghebonden als wilde Stieren,
End' noch zegghen d' Ouders, teghen recht, end' reden,
Meesters en slaet myn Kint niet, of ick zal 't elders besteden.

Daer naer:

Veel Vaders end' Moeders zyn so mal met haer kinderen,
 Hoort toe watse teghen de School-meesters ghewaghen:
 Meester, en bekyft myn Kint niet, het mocht hem hinderen,
 'Tis noch jong, en teer, 't en kan gheen woorden verdraghen:
 'Theeft noch om te leeren veel jaren end' daghen,
 Gheeft myn kindeken doch zyn willeken, zegghen zy expres,
 Datse in een jaer niet en leeren, dat leeren sy in zes.

Ziet! hier bespeurt uw'-l. [= uwer liefden = u,] eens-deels wat hinderbalken datter zyn. Ten eersten, dat de Meester niet toe-ghelaten wert, de Kinderen in bequame tucht te houden: end' van hun zelfs en zynze niet wys ghenoecht: daer om loopen de Verkens in 't kooren, end' bederven 't al.

De Tucht is nu zo gantsch verachtelyk by veelen, dat de jeught zegt, end' doet, wat hen wel-behaghelykst is: jae zy werden van veel ouders in Onguur spreekken voor-ghegaan! zo dat (jong zynde) zy de Ouders All' ontwassen zyn! end' d' ouders moeten zelfs smeeken, willen zy van hare kinderen yets te weege ghebracht hebben!

Dit on-kruyt aldus inde jonghe plant inghewortelt zynde, end' dat daar gheen Raat by d' Ouders meer is, door haren Aepsche Liefde, dan zeyt men, *Het boefken is zo stout, ick moet hem ter School besteeden!*

Hier wil-men dat den Naam van 't Schoole, Deughden inde Kinderen brenghen zal, zonder de Middelen te gebruyken om d' ondeughden te Reynighen!

Hier wil-men dat den *Medicus* het Kint van 't verghift gheneezen zal zonder *Purgeeren*, ofte zuyveringhe!

Hier wil-men dat den Meester (zonder behoorlyke middelen te ghebruyken) in twee tyden des daeghs meer deughden inde Kinderen planten zal, dan d' Ouders ondeughden in zaeyen kunnen, door hun drie tyden des daeghs onstichtelyke ommegehank!

De Deughden die inden Schoolen hen-lieder ingheplant werden *Voor*, end' *Na-middagh*, werden door d' Ouders uyt-gheroyt inden *Morghen*, *Middagh*, end' *Avontsche* verkeerighen!

Wat middelen zal-men dan in zulken gheval ghebruyken? Een daar van spreekende zegt aldus: dat den leer-meester allerley middel ghebruyken zal, om de jeught tot leeringhe te brenghen: als door *looven*, *belooven* etc., door straffe woorden: end' lestelyk met roeden.

Doch in't straffen moet *maet* ghehouden zyn! men en moet niet straffen uyt Gramschap, maar castyden tot beterschap!

Den vermaerden Poëet Jeronimus Vida verhaelt, dat op een Tyd een School-meester ghevende aan een van zyn leerjonghens etlyke Verssen, om van buyten te leeren: dese leerling door het tyd-kortinghe van zyn meede Schoolmaets, was van zyn leeringhe onttrokken!

Den Meester in-komende, end' bevonde dat de Verssen niet gheleert en waren, vergramde hem boven-maten! end' haalde veel Roeden te zamen. Deweyle den Meester zyne leerling zeer scheldede, end' dreyghde, wert dien leerlingh

uyt der maten verschrikt, also dat hy in een zware ziekte viele, end' korts daar-na bestierf hy 't!

Dies moet een School-meester op den Aard van zyne kinderen letten, ghelyk een Medicus op zyne kranken.

Want

Hoe beeter een Kint is ghe-aardt
 Hoe meer de schaemt hem drukkit hart:
 Hoe Boozer Boeve van Natuur
 Hoe quader zeeden, end' onguur.

Mach de Roede niet helpen, wat zal-men dan anrichten? Een schryver van zulke voor-valligheeden handelende zegt: Indien een Osse, ofte Ezel ter Schoole quaam, wat zoude-men daar meede doen? moeste men hem niet weder uyt dryven?

Alzo ook! als ghy een ongebonden ghezelle voorhanden hebt, die hem niet en wil leeren laten: so laat hem van den Schoole gaan, end' schikt hem den Vader wederom naer huys: op dat den Vader hem aenden Ploeghe zette, ofte een andere Hanteeringhe leeren laate: want daer moeten Hand-werks-lieden, end' ook Akker-lieden zyn, zoo wel als gheleerde.

Dus veel noopende de eerste hinder-balk!

De tweede verhinderinge is, door dien (zeyt Martinum Wenselaum, inden Voorreden op zyn Cyfer-boek) dat de Schoolen als Duyve-kotten zyn, lichtelyk toe ghenomen, end' lichtelyker tot niet wordende: door dien de Duyven niet en weeten waar zy het lekkerste spyze vinden zullen: dies zynze heeden in d'eene Schoole, morghen op een ander.

Doch zy vlieghen vrye toe! bevindende nochtans hun zelve dikmaals bedrooghen! want zy meenen alle Maenden hier beter ghe-aerd't te zyn, als daer: maer door haren wispel-tuurigheyt en konnen zy nergens te rechte ghezet werden, of zy zyn dadelyk weder op de vluchte: end' daer-om en brenghenze niets goets voort, zonder veel-Jarighe loopens.

Een ander Schryver verhalende een Spreuk van Erasmus, daer Erasmus zegt: *Ick hebbe zelfs een Leerling ghezien, end' ghekent, die by Viertien School-meesters gheleert hadden: end' nadat hy twaalf Jaren te School ghegaen hadde, en heeft hy niet ver-richt, — ick en kan ook niet bevinden (zeydt hy) dat zulke ver-ande-ringhe van School-meesters, eenigh-sins voorderlyk (maer in het teghen-deel) zyn kan.*

Der-halven dienen d'Ouders inden eersten beginne wel toe te zien, dat zy een gheoeffende Meester kiezen, end' dan hare jeught daer by te laten blyven.

Want wat schade dat de jonghe-boomen kryghen, door dik-mael verzet te zyn, leert ons de Ervarentheyt: door den traghen vruchtbaerheyt.

Een kranken die veel medicynen in-neemt, zonder elk appart tyt te gheven om te werken, doet meer schade, als voordeel: also heeft een yeder Leer-meester een by-zondere wyze van onder-wyazinghe, end' een yeder meent de zake beter te maken, dan zyne voorgangher: der-halven begint hy menigh-mael

weder van Nieuw an: end' also is des Ouders voorighe onkosten, end' des leerlings zware moeyten gheheelyk te ver-gheefs ofte t'en minste tot weynigh nut.

De derde verhinderighe is, dat de Ouders, end' de Over-heeren, in veel Dorpen, end' Steden, den School-meester zulken schraelen loon toe leggen, dat den tyd niet betaeld en wert! ja de Ouders door haer nau-dinghen koopen de Meesters uyt! zoo datze gheen lust noch gheneghentheit hebben om vlyt aen haer kinderen te legghen, zy-lieden meenen als den Meester maer van weynigh ghelt praet dat zy't dan ghewonnen hebben! maer 'tis verre van lachen! zy vergheten 'toude spreek-woord, *Koperen loon Koperen ziel-mis*: Hier van klaeght Co: D: Niervaert fol. 32. zeggende:

Zal dees edele Penne-konst noch lang om brood,„gaen?
 Zal-men de jeught noch lang in't wild' laten leven?
 Zal liefd' tot leering noch lang naekt en bloot,„staen?
 Zal-men de Tucht-meesters noch lang koperen loon gheven?
 Zal konst end' wetenschap noch lang zyn verdiven?
 Zal-men Minervam noch lang verstooten, end' verjaghen?
 Zal dit noch lang duren, dat is te beklaghen.

Doch insonderheit mach dit van de School-meesters op de Dorpen beklaght zyn: die, als zy uyt de zorg-kamer, ja trek-molen, of slacht-huys (zegt Erasmus in zyn Moria fol. 112.) komen, van onder de kudde der Kinderen, zynde oud gheworden door den arbeyd, doof door't roepen, end' verswackt door den stanck, end' veesten: datse als dan van Dierick Adriaensz. Valk-oogh in zyn Reghel der duytsche School-meesters letter B. 8 verzonden werden naar't Weef-ghetouw, Schoen-lappen, Kloote-drayen, end' der-ghelycken: O schande School-meesters (zegt Niervaert fol. 55) die noch, als ghy u hoeft den meesten deel van den dagh ghebroken hebt onder de Kinderen (of om beter te segghen, in uwe Dul-kamer) moet gaen wveven, naeyen, kloote-draeyen, of schoen-lappen: het waer veel beter, dat de ghemeente u lieden alzulken loon gave, dat ghy na uwe ghedaene dienst u oeffenen mochte in die dinghen daer ghy u lieden onvast in vonde: het ware dan in't Cyferen, ofte Schryven, tot groot voordeel end' bevoorderinghe van uwe Ghemeente, end' hare Kinderen.

De Hebreen waren van een ander ghevoelen (als Dierick Adriaensz. Valk-oogh) weeghen de neerstighe zorghe die zy wilden dat de Meester over hare Kinderen pleeghen souden. Een Gheleerde verhael doende van de Joodsche School-reeghels uyt haren Thalmudische Reghels, verhaelt: Dat den School-meester die uyt gaet, latende de Kinderen leedigh zitten end' rusten: ofte, *Nota*: daer-onder eenigh ander werck doet, ofte luy is, zulk een is gheheelyk vervloect: doende het werck des Heeren onachtzaamlyk. Myn ghevoelen is, dat de Jooden groote reden hadden, om gheen ander werck onder ghedaen te willen hebben: want zoo de Meester yets doet, dat met zyn leer-ampt strydigh is, zoo is het lichaem wel by de Kinderen, maer de ghedachten loopen op de andere dinghen, dewyle de Huys-zorgh die ont-treken: doch zo de Schole hem rykelyk voeden wil, dan zyn zyne ghepeynsen op de Konsten ghegrond-vest. — fol. 17—23.

NOG EENS DE WARENAR.

Op blz. 175—198 van dit Tijdschrift heeft Dr. Stoett „Een en ander over den Warenar” geschreven. Hoezeer ik echter den vriendschappelijken ¹⁾ toon van deze critiek waardeer, zoo moet ik hiertegen toch eenige bezwaren te berde brengen; het geldt hier immers een lang niet onbelangrijk letterkundig vraagstuk en de verklaring van een werk, dat niemand onzer onverschillig kan zijn.

Dr. Stoett begint met de vraag te beantwoorden, die door velen gedaan is, waarom er nog eene nieuwe uitgave van den Warenar noodig was. Volgens hem heb ik „gemeend, dat eene achtste editie nog recht van bestaan heeft, eene editie, welke niet door de exegese, doch vooral door de methode, en door het bibliografisch gedeelte veel van alle andere zou verschillen.” Dit nu is niet geheel juist: de exegese was volstrekt geene bijzaak. Ook door de methode van exegese moest deze uitgave van de meeste andere verschillen. Om dit duidelijk te maken, wil ik hier in het kort mijne denkbeelden over exegese mededeelen.

Alle verklaring gaat uit van de taal des verklaarders. Wie een stuk uit vroegeren tijd gaat lezen, begint met aan de woorden en zinswendingen de beteekenis te hechten, die ze in zijne eigene taal hebben. Geeft dat geen behoorlijken zin of komt hij daardoor in tegenspraak met andere gedeelten van zijn tekst, dan zoekt hij in de taal van andere personen, in andere plaatsen van denzelfden of van andere schrijvers eene beteekenis, die voldoet, en helpt ook dat niet, dan vraagt hij, welke beteekenis hier de eenig passende is, en neemt die dan aan als eene nieuwe beteekenis voor dat woord of die uitdrukking of die zinswending. Zoo is het gegaan met alle verklaring, zoowel die van iederen verklaarder afzonderlijk, als met de verklarende wetenschap in zijn geheel.

De laatstgenoemde wijze van tekstverklaren is de minst wetenschappelijke en mag dan ook slechts toegepast worden, waar de beide andere ons er in het geheel niet brengen kunnen. Hier immers steunen we niet op door gezette studie verkregen kennis, maar hetzij op abstracte logische redeneering, uit-

¹⁾ Voor hen, die op grond van enkele uitdrukkingen mochten meenen, dat dit adjectief niet volkomen juist is (en zoo zijn er), de mededeeling, dat Dr. Stoett mij zijn stuk heeft laten lezen, voor het ter perse ging, evenals ik hem dit voor het afdrukken ter lezing heb gegeven.

gaande van feiten, die slechts toevallig met het vraagpunt samenhangen, hetzij op den inval van een gelukkig oogenblik. Hoe degelijker en omvangrijker de kennis van den verklaarder is, hoe meer kans weliswaar ook dat die inval de waarheid nabij komt, maar de verklaring blijft toch altijd min of meer eene persoonlijke opvatting, waaraan twijfel gewettigd is. Dat deze wijze van verklaren toch nog soms met zooveel voorliefde toegepast wordt, is daaraan te wijten, dat velen meer zelfvoldoening hebben van een genialen greep dan van de vrucht van ingespannen studie. Ofschoon we haar echter nog niet missen kunnen, zal ze toch altijd moeten achterstaan bij de andere, en steeds minder toegepast mogen worden, hoe meer onze kennis toeneemt.

Voor zoover de taal van een zeker schrijver of geschrift niet uit zich zelf verklaard kan worden, hebben we dus twee wijzen van verklaring, 1° uit de oudere, 2° uit de jongere en jongste taal. Beide wijzen hebben hun voor en tegen. Beide kunnen wetenschappelijk zijn, maar ze gaan in tegengestelde richting; we zouden de eerste wijze de afdalende, de tweede de opklimmende kunnen noemen.

De eerste wijze van verklaren heeft dit voor, dat daarbij de bouwstoffen voor ieder toegankelijk zijn, zoodat de verklaarder in zijne werkzaamheid voortdurend nagegaan kan worden, terwijl hij bovendien zelf de gelegenheid heeft zijne waarnemingen telkens weer aan dezelfde feiten te toetsen. Bij de tweede methode is dit alleen mogelijk, voor zoover hij jongere geschriften gebruikt heeft, maar waarnemingen uit de spreektaal kunnen op zijn hoogst aan gelijksoortige, maar nooit weer aan dezelfde feiten getoetst worden. Bovendien is de afdalende methode veel gemakkelijker dan de opklimmende, ook al omdat de wetenschappelijke beoefening daarvan veel algemeener is en we daarbij dus meer uitstekende voorgangers hebben.

De opklimmende methode daarentegen heeft het voordeel, dat de bouwstoffen dichter bij ons staan, de gedachtegang meer met den onzen overeenkomt en we daardoor gemakkelijker en nauwkeuriger kunnen waarnemen. Een bezwaar hierbij is echter, dat we dan zoo licht ons met het taalgevoel tevreden stellen, zonder taalwetenschap te zoeken. ¹⁾

Doordat bij de toepassing van deze laatste wijze het materiaal meer voor de hand ligt, als het ware voor iedereen maar voor 't grijpen, terwijl bij de eerste methode de bouwstoffen dikwijls met groote moeite bij elkaar gebracht moeten worden, schijnt de tweede minder wetenschappelijk, en zij die de eerste kunnen toepassen, zien dikwijls uit de hoogte op de tweede neer. Zoo komt men dan tot eene eenzijdige, uitsluitende toepassing van die eerste methode, en hiertegen mag wel eens opzettelijk gewaarschuwd worden.

¹⁾ *Taalgevoel* is de onbewuste toepassing van nog niet geformuleerde regels, die wij door onwillekeurige waarneming in ons hebben opgenomen; *taalwetenschap* is het met volle bewustheid toepassen van scherp geformuleerde regels, die wij door opzettelijke nauwkeurige waarneming verkregen hebben.

Door studie wordt het taalgevoel tot taalwetenschap ontwikkeld.

Beide methodes hebben gelijk recht van bestaan en eene gezonde exegese zal beide moeten volgen. Waar onze kennis voldoende is, zullen we langs beide wegen hetzelfde resultaat verkrijgen en dan hebben we tevens het bewijs dat onze exegese goed is. Waar onze kennis onvolledig is, zullen we slechts een van beide kunnen toepassen en dan moeten we die kiezen, welke ons de meeste waarborgen aanbiedt, dat we zuivere wetenschap geven.

Bij de verklaring van onze oude kluchten mag vooral de tweede methode niet verwaarloosd worden. Wel hebben alle verklaarders van tijd tot tijd zich beroepen op jongere schrijvers en ook op de nog levende volkstaal, maar ze hebben dat niet stelselmatig genoeg gedaan, gewoonlijk alleen bij wijze van uiterste redmiddel. Dat nu was verkeerd gezien. Wie de volkstaal uit een vroegeren tijd, zooals we die b.v. in de kluchten vinden, wil verklaren, moet *beginnen* van de tegenwoordige volkstaal. Want daargelaten nog de beperktheid van het materiaal, moet men nooit uit het oog verliezen, dat onze kennis van de vroegere volkstaal slechts tweede- (of wil men: derde-)hands-kennis is. De schrijvers, die ze ons overgeleverd hebben, spraken zelf gewoonlijk die taal niet; ze hoorden ze van dienstboden, op straat enz. en het is niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk, dat zij meermalen een woord of uitdrukking bezigden in eene beteekenis, die ze in den volksmond niet hadden. We moeten dan ook wel opletten, bij wien we ze vinden: eene plaats uit Baron b.v. heeft meer bewijskracht dan eene uit Hooft. En tegenover een verschijnsel uit de tegenwoordige volkstaal hebben slechts eene reeks van plaatsen uit vroegere schrijvers bewijskracht.

De noodzakelijkheid aan te toonen van deze dubbele methode van verklaring, vooral ook van de studie der tegenwoordige volkstaal, te waarschuwen tegen eenzijdigheid naar den eenen of den anderen kant, dat was het, wat ik met mijne aantekeningen bij den *Warenar* bedoeld heb. Daarom ook, hoezeer ik mij heb toegelegd op kortheid en het vermijden van den ballast van onnoodige bewijsplaatsen, heb ik enkele aanhalingen gegeven uit jongere schrijvers als *Wolff* en *Deken* en den *Schoolmeester*, maar vooral uit de levende volkstaal.

Een paar praktische opmerkingen zij het mij vergund hier nog bij te voegen.

Al onze kennis is zeer onvolledig. Slechts hoogst zelden zal men kunnen zeggen „dit woord, die vorm, die beteekenis bestaat niet”, in den regel kan men niet verder gaan dan „ze zijn nog niet gevonden” of „ik ken ze niet”.

Ook de levende taal verbeelde niemand zich volkomen te kennen. Alleen ernstige studie kan ook hier voor dilettantisme behoeden.

Slechts uit het bekende kan het onbekende verklaard worden: een plaats, die zelve nog verklaring behoeft, kan dus nooit als bewijsplaats dienst doen.

Zal de beteekenis van een woord of eene uitdrukking op eenige plaats verklaard worden door eene andere plaats, waar ze voorkomt, dan moet die andere plaats onafhankelijk zijn van de eerste, d. w. z. geene navolging of overneming daarvan. In dat geval toch kan die aanhaling nooit bewijzen,

wat de uitdrukking onder het volk beteekende, maar alleen hoe die latere schrijver de besproken plaats opvatte.

De oudste opteekening geeft niet altijd den oudsten vorm van een woord of uitdrukking. Het kan gebeuren, dat een woord of eene uitdrukking in vorm, en ook in beteekenis, in de schrijftaal groote veranderingen ondergaat, terwijl in een of anderen half vergeten hoek in de spreektaal de oorspronkelijke vorm of beteekenis blijft. Komt ze dan daaruit weer in de schrijftaal, dan kan in een geschrift van een paar eeuwen jonger een oudere vorm of beteekenis gevonden worden.

Niet iedere opteekening is betrouwbaar (zie boven). Dit geldt in nog sterkere mate voor den vorm dan voor de beteekenis.

Ook opzettelijke verandering en vervorming van woorden en uitdrukkingen komt voor, hetzij de schrijver grappig wil zijn, hetzij hij daardoor eene verklaring van de uitdrukking wil geven. Dat zulke plaatsen nooit als bewijsplassen kunnen gelden, is duidelijk.

Voor ik nu overga tot de bespreking van enkele van Dr. Stoett's bedenkingen, wil ik hem hier dank zeggen voor de juistere verklaringen en afleidingen bij vss. 100, 254, 466, 468, 734, 740 en 892, benevens voor zijne aanvullingen bij vss. 189, 326, 778 en 953, terwijl ik bij nadere beschouwing in vs. 354 nu ook Velderman's verklaring aanneem. In vs. 736 sluit ik mij thans bij Eymael's verklaring aan: naast *de wurp kryghen* komt ook *de wurp hebben* voor.

Wanneer men eens de gesprekken affuistert tusschen den knecht van den slager of den kruidenier met de dienstmeiden, of van den opperman aan den kalkbak met een voorbijrijdenden groenboer enz. enz., of als men eens blijft staan bij een standje, altijd weer verbaast men zich over den grooten voorraad woordspelingen, die het volk tot zijne beschikking heeft, over de gemakkelijkheid, waarmede zij steeds nieuwe maken en over de snelheid, waarmede deze begrepen worden. Blijkens de oude kluchten is die liefhebberij niet alleen van onzen tijd. Maar dan kunnen we tevens niet anders dan overal, waar eene woordspeling mogelijk is, ook aannemen, dat die in de bedoeling van den schrijver gelegen heeft. Daarom heb ik bij vs. 715 op de woordspeling gewezen, die er in *Maendach* ligt. Gezocht is dit zeker niet, want deze woordspeling wordt nog meermalen gemaakt. Dat de schrijvers daarbij tegelijk gedacht hebben aan de schoone gelegenheid, die de werkbazen (niet alleen de kleermakers) 's Maandags, als het volk vrijaf neemt, hebben om hunne boeken bij te houden, neem ik gaarne aan; de woordspeling wordt er te ongezochter door, maar de woordspeling blijft toch hoofdzaak.

Zoo kan ook hetgeen Dr. Stoett bij vs. 399 opmerkt, wel meehelpen ter verklaring, hoe de uitdrukking in gebruik gekomen is, maar dat Lecker hier bepaaldelijk op het *babbelen* doelt, blijkt uit vs. 400 en 401.

Voorloopig vind ik nog geene aanleiding, mijne aantekening bij vs. 299 te wijzigen: de door Dr. Stoett aangehaalde voorbeelden vertoonen een gewonnen overgang van beteekenis, terwijl *onbesproken* hier praegnant gebruikt is.

Mijne aantekening bij vs. 958 wordt door Dr. Stoett's toelichting vrij belachelijk, maar hij leest uit mijne woorden iets anders dan er staat. Wanneer ik van *snoeshaan* zeg: Niet samenhangend met *snoeven*, maar met *snoes*: „een aardig meisje”, dan vat ik nog *snoeshaan* niet op als, een *haan voor een snoes, een aardig bekje, een lief meisje*”: ik heb geschreven *samenhangend* en niet *samengesteld*. Wat de afleiding betreft, ben ik het geheel met Dr. Franck eens, maar de door dezen geleerde gegevene en door Dr. Stoett overgenomen ontwikkeling der beteekenis van *snoeshaan* komt mij niet erg aannemelijk voor, omdat het niet beteekent „een verwaande vent”, maar „een rare vent, een kwibus”. Ik denk eerder aan den overgang, „aardig, grappig, koddig, wonderlijk”. De *samenhang* met *snoessen* = „snuiven” wordt hierdoor ook niet ontkend: immers ook *snuivig* is „gevat, bij de hand”. Dat overigens de begrippen „wonderlijk” en „verwaand” wel door hetzelfde woord kunnen worden uitgedrukt, blijkt uit *eigenwijs*, dat in Amsterdam gebruikt wordt in den zin van „koddig”.¹⁾

Op nog een paar plaatsen heeft Dr. Stoett een beetje haastig gelezen. In vs. 567 is *hem* door mij niet onverklaard gelaten; aan het einde van de aantekening staat: *dat ken hem niet krencken*: „dat doet er geen kwaad aan”. Deze verklaring is misschien wat kort, maar ik had gehoopt dat ze voldoende zou zijn, en ik heb mij zoo vaak geërgerd aan langdradige uitleggingen, dat ik mij steeds op korthed heb toegelegd. *Hem* dan is hier = „er aan”, dus de datief van wat men wel eens noemt „het onbepalend voornaamwoord *het*”, waarvoor in de volkstaal ook *hij* voorkomt, b.v. *zoo gaat ie goed*.

Dr. Stoett vraagt „waaruit komen dan de kruiderijen?” Wel, die had Teues in een zak of iets dergelijks bij zich; het eten werd wel in Warnar's huis klaargemaakt, en de kok verwachtte daar brandstof en keukengerei te vinden, maar alles wat er verder noodig was, moest de kok leveren. Reym kon dan ook nooit om suiker uitgestuurd worden.

De vergelijking met *huisbak* (waarvoor eene aanhaling uit Huygens niet noodig was, omdat het nog dagelijks gebruikt wordt, ook hier in Amsterdam) gaat naar mijne meening niet op, omdat dat wel eene verkorting zal zijn van het ook nog bestaande *huisbakken brood*, en dan ook onzijdig is. Wanneer *buck* = „baksel” was, zou men ook verwachten *in*, niet *by*.

In vs. 320 heb ik *Vaerter wel me* eene formule genoemd, niet *daer isme woort*. Hiermede vervalt, geloof ik, Dr. Stoett's aanmerking. Bovendien zou bij zijne verklaring een aardig oogenblik in de opvoering gemist worden. De voorstelling der onderhandelingen tusschen Rijkert en Warnar als een koop was niet toevallig, maar gewild. En al werd het niet breed uitgesponnen, toch werd de ui wel begrepen; immers nog kennen we, als aardigheid, de voorstelling van het huwelijk als een koop. Wie heeft nooit een verloofd

¹⁾ Het wordt dan opgevat als „wie op zijne eigene wijze iets doet”, dus „eigenaardig”.

meisje hooren zeggen, om te kennen te geven dat ze nog terug kon: „wel verkocht, maar nog niet geleverd”?

Evenzoo gaat bij Dr. Stoett's verklaring van vs. 615 een grappige trek verloren. Warnar stelt telkens de overdrevenste eischen en schrijft allernauwkeurigt voor, wat ieder doen moet. Zoo moet ook hier Teeus blijven staan, waar hij staat: hij mag voor- noch achteruit. Bij Plautus mag Congrio alleen niet dichter bij de deur komen, wat hier in vs. 613 vertaald is. Vs. 615 is een toevoegsel van den vertaler, vgl. ook de uitbreiding in vs. 91—95. De woorden *Hy gaet deur* in vs. 639 komen mij ook voor een weerslag te zijn op vs. 615.

Om dezelfde reden handhaaf ik mijne aantekening bij vs. 787. Dat *haar* = „soort” is, neem ik nog zoo grif niet aan. Het beteekent „kleur van haar” en verder „waarde, meer of minder aangename indruk”. Bij paarden, koeien, schapen, varkens, honden en kippen, misschien bij nog meer dieren, maakt de kleur van haar of veeren groot verschil in den prijs. En wat wordt er bij de menschen niet op gelet! *Hij draagt mijn haar niet* beteekent dan ook „hij bevalt mij niet, ik mag hem niet lijden.”

Of *doot* in de beteekenis „doodskleur” voorkomt, weet ik niet. Maar in de uitdrukking *de doot quam hem op de lippen*, die we hier in vs. 18 vinden, kan het dat zeker niet beteekenen. Hoe zouden we dan wel moeten opvatten *de doot komt op mijn tanden*, in Bredero's Rodd'rick ende Alphonsus, vs. 2409?

Dr. Stoett verwerpt de bestaande afleidingen, zoowel als de verklaringen van *vilt* (vss. 7, 1082). Wat de afleiding betreft, geloof ik, dat hij gelijk heeft; het blijft dan echter hetzelfde woord, waar Dr. Eymael op gewezen heeft, maar nadat het eenigen tijd het eerste lid eener samenstelling geweest is. Maar de beteekenisovergang, die Dr. St. geeft, kan ik onmogelijk aannemen: *platluis*, *parasiet*, *woekeraar*, *uitzuiger*, *vrek* — het is veel te geleerd, zoo redeneert het volk niet. Dat de begripsovergang van *smeerlap* tot *gierigaard*, *vrek* moeilijk te bewijzen is, zou Dr. St. niet geschreven hebben, als hij zich bijtijds het Lat. *sordidus* herinnerd had. Eene eigenaardigheid van alle scheldwoorden is, dat ze een zeer onbepaalde beteekenis hebben: ze drukken alleen de verachting uit en kunnen dus gebruikt worden tegenover personen, die niets aan zich hebben, wat met de oorspronkelijke beteekenis overeenkomt. Zoo b. v. wanneer kleine kinderen, jongens zoowel als meisjes, elkaar voor *hoer* uitschelden of wanneer een paar dreumesen (zooals Multatuli het uitdrukt) elkaar het burgerschap toekennen van eene verbrande stad. Zelfs gebeurt dat, wanneer een scheldwoord in zijne samenstelling nog volkomen duidelijk is; zoo scholden wij als kinderen in Medemblik ieder uit voor *dikkop*, als zou zijn hoofd zich ook door bijzonder kleine afmetingen onderscheiden. En om nog een voorbeeld te geven, dat dichter bij het hier besproken woord staat, *luisnek* en *luizige kerel* worden o. a. hier te Amsterdam, dagelijks gehoord als synoniemen van *beroerdeling*. Natuurlijk dat ze nu ook gebruikt worden voor iemand, die de werklui op hun loon beknibbelt, eene te kleine fooi geeft, of

niet van venters aan de deur koopt. Waarschijnlijk denkt men in de laatste gevallen tevens aan de uitdrukking *zoo kaal als eene luis*.

De taatheid van het vilt had Grimm m. i. dus wel kunnen weglaten uit zijne verklaring, en kortweg zeggen: vilt dragende persoon, boer, *gemeene* kerel. Deze zelfde ontwikkeling kan het woord ook bij ons gehad hebben en dan is het langs twee wegen tot zijne 17^e-eeuwsche beteekenis gekomen.

Het woord *want* beteekent ook niet „tuitzuiger”, maar eenvoudig „schurk, schoelje” enz. Evenmin heeft *uytsuyper* die beteekenis, het is „oplichter”, nl. een, die alles opzuipt zonder te betalen.

Bij de woorden *wie 'er in de kap sal* (vs. 732) verwijst Dr. Stoett naar het Duitsche *unter die Haube kommen* en verklaart het dus „wie er zal gaan trouwen”. Maar het wordt hier van een man gezegd, niet van eene vrouw. Vgl. W. D. Hooft's *Jan Saly*, bl. 7, waar Tryn Ratels tot Jan zegt:

In zijn verliefde liefst sayt hy, o mijn ick lachme slap,
Trouw ic hebt verstant, ic moet haest in de kap,
Kversinne 'k wil seggen an de mayt.

Hier wordt dus ook blijkbaar kap bedoeld, dien men verliefden wel mag opzetten.

Twee plaatsen zijn er, waarbij Dr. Stoett den kerfstok te pas brengt, bij de eene terecht, bij de andere m. i. ten onrechte. De eerste is vs. 745. Dat *op een prik* en *geen steek* aan het gebruik van den kerfstok ontleend zijn, is eene zoo eenvoudige en aannemelijke verklaring, dat daaraan nu zeker wel niemand meer twijfelen zal. Als echter Dr. Stoett zegt „ontleend aan de verponding”, is dit niets dan een lapsus calami. Omdat de oudste of duidelijkste plaats toevallig te vinden is in een stuk over de verpondingen, kan men toch niet zeggen, dat de uitdrukking daaraan ontleend is.

Ook de uitdrukking *uyt de kerf* in vs. 545 wil Dr. Stoett uit het gebruik van den kerfstok verklaren. Maar zijn betoog is niet overtuigend. Ten eersten, al is er bewezen, dat *kerfstok* = „berekening” is, dan is daarmee die beteekenis nog niet aangetoond voor *kerf*. En de aanhaling uit Sartorius spreekt sterk tegen deze verklaring. Deze immers spreekt van „terminos *praescriptos*”, en dat is toch moeielijk te rijmen met het gebruik, dat van den *kerfstok* gemaakt werd. Ik geloof, dat alle twijfel aan mijne afleiding weggebleven was, als ik er eerder aan gedacht had, nog één woord in mijne aantekening bij te voegen: *maatstaf*. De kerfstok geeft aan, hoeveel de schuld *is*, de maatstaf, hoe groot iets *worden* moet of mag; de eerste geeft dus een getal aan, de tweede een maat. Wat *uyt de kerf* of *boven de screef* is, is „bovenmatig, abnormaal”. Wie nog zoo'n *maatstaf* wil zien gebruiken, kijke eens naar een glazenmaker, die de maat neemt voor eene ruit; ook kistenmakers, misschien nog wel andere werklieden, gebruiken nog liever een maatstok dan den duimstok.

Met mijne verklaring *je backes moet altemet vliegen vangen* in vs. 78 is

Dr. Stoett het ook niet eens. Hij stelt het zich zoo voor: „Men heeft willen zeggen: *ik zal op je backes vliegen vangen*; doet men dit, dan geeft men natuurlijk dat bakkes telkens een klap, om de vlieg dood te slaan, doch door verwisseling van subject en object, is men gaan zeggen: „*je backes zal vliegen vangen*.” In hoofdzaak komt deze verklaring overeen met die van Tuinman, Bilderdijk en Verdam. Ik heb daar heel wat bezwaren tegen. Ten eersten is vliegen *doodslaan* heel iets anders dan vliegen *vangen*. Maar verder blijft het mij altijd een raadsel, hoe iemand *begonnen* is met te zeggen *ik zal op je bakkes vliegen vangen*. Ik kan mij niet voorstellen, in wat voor omstandigheden twee personen wel verkeerden, dat de een op de gedachte kon komen om zich zoo uit te drukken en dat de ander hem dan dadelijk begreep. Eene zoo gezochte aardigheid wordt geene vaststaande spreekwijze, tenzij misschien als er eene woordspeling in ligt. Door deze overwegingen geleid, kwam ik tot de overtuiging, dat deze spreekwijze door verkeerd begrip van eene andere moest ontstaan zijn. Welke kon dat geweest zijn? Zoo zoekend kwam ik tot de volgende verklaring, die wel is waar op eene hypothese berust, maar mij toch nog aannemelijker voorkomt dan de tot nu gegeven, die trouwens evenzeer op hypothesen berusten. Oorspronkelijk zal de uitdrukking geweest zijn *je zult vliegen (ont)vangen* = „je zult slaag krijgen” (zie mijne aantekening bij War. 78). Toen het woord *vliegen* niet meer verstaan werd, en ook *vangen* in deze beteekenis minder voorkwam, moest men in het eerste woord wel den naam van het insect zien. De bedreigde persoon vroeg nu „Waar- mee?” of werd verondersteld dat te vragen. En het antwoord daarop was dan „Niet met een lijnstok, maar met je bakkes.” Dat voor *met je bakkes zal je vliegen vangen* gezegd werd *je bakkes zal vl. v.*, lijkt mij een veel gemakkelijker overgang dan dat *ik zal op je bakkes vl. v.*, veranderde in *je bakkes zal vl. v.*, waarin ik trouwens geene „verwisseling van subject en object” zien kan. Wanneer nu Warnar bij het uitspreken van vs. 78 zich nog eenige voorstelling maakte van de beteekenis der uitdrukking, die hij gebruikte, dan kon het moeilijk anders geweest zijn dan „ik zal je het *backes* zoo *murrwo meucken*, dat de vliegen op het rauwe vleesch komen azen en het *backes* dus bijna (de beteekenis „nu en dan” past hier m. i. in het geheel niet) dienst kan doen, om vliegen te vangen”. Misschien ook dacht hij zoo diep niet door en dacht daarbij eenvoudig aan een stuk vleesch, waarop de slager de vliegen doodslaat.

In vs. 1440 vermoed ik eene drukfout en stelde dus voor te lezen *sware goet* in plaats van *ware goet*. Deze verandering scheen mij zoo eenvoudig, dat ik er geene langere aantekening bij gemaakt heb. Lecker zegt, dat de menschen het er op aanleggen

Om in ien korte tijdt an soo veel goets te raken,
Datse al hun kyeren tot Coninghen meughen maken.
Klaer zijn haer saken, soo de Fortuyn heur dat jont.

Maar Ritsert, die de stelling verdedigt, dat onrecht verkregen goed niet

...zigt, zegt „wanneer ze dat geluk niet hebben (*soo niet*), dan gaan ze nog met al dat groote goed naar den kelder, zooals b. v. (en nu komt weer een kwinkslag, waarschijnlijk een algemeen bekende) Robert, die een anker zocht te stelen, maar er mee naar den grond zonk, omdat het te zwaar was.” Dat hij nu in pl. v. *het groote goet zegt het sware goet* ligt voor de hand.

Dr. Stoett kan zich hiermee niet vereenigen en wil *het ware goet* opvatten als „de rust van het geweten.” Volgens hem zegt Ritsert: „Zoo moet je niet praten, want op die manier zou men door het streven naar het bezit van ver-gankelijke goederen, het eenig ware goed, „*t geduirich goedt* van zijn gewetens vreuchd verbeuren.” Hij vervolgt dan: „Ik zou Dr. Leendertz willen vragen of hij ook dat moraliseerend tintje niet „echt Nederlandsch, echt nationaal” vindt?”

Dat er aan dit tooneel niet alleen een moraliseerend tintje is, maar dat er zelfs vrij sterk gemoraliseerd wordt, geef ik dadelijk toe. Dat ligt echter niet in die ééne uitdrukking, maar in de geheele redeneering van Ritsert. Wanneer echter Ritsert zou zeggen, dat men bij oneerlijke praktijken zijne gewetensrust alleen verliest, wanneer ze mislukken, dan zou ik dat eene wonderlijke mo-raal vinden. Dr. Stoett ontkent, dat dit er staat, omdat hij de woorden *soo niet* anders opvat dan ik. Maar zijne verklaring van deze woorden als „zoo moet je niet spreken”, komt mij voor nog al gezocht te zijn. Ik stel mij voor, dat Dr. Stoett tot deze opvatting eerst gekomen is, nadat hij de beteekenis van *het ware goet* had vastgesteld. *Soo* in vs. 1440 moet m. i. als een weer-slag op *soo* in vs. 1439 beschouwd worden.

Mijne verklaring vindt ook nog steun in eene parallelplaats uit de Isabella, nl. vss. 903—914, dus in het gedeelte, dat door Coster bewerkt is. Jan Hen beweert evenals Lecker, dat het er niet op aankomt, hoe het geld verkregen is, als men het maar heeft. Volgens Labbekack daarentegen, die dus meer met Ritsert overeenstemt, is het *niet alliens hoe mer ankomt*. De regel, die aan War. 1440 beantwoordt, luidt:

In of ick mit dit goedt dan voor den Duyvel voer

Dat zij zegt *voor den Duyvel voer* en Ritsert *raecht nae de gront* is vol-komen in overeenstemming daarmee, dat Labbekack meer uitsluitend op het verbeuren van het eeuwig geluk let en Ritsert, die ziet dat Lecker voor dit argument vrij ongevoelig is, ook op het missen van tijdelijk geluk. Maar waar het hier vooral op aankomt, is dat Labbekack met *dit goedt* niets anders kan bedoelen dan „het oneerlijk verkregen goed”.

De overige plaatsen hier te bespreken, waaromtrent ik met Dr. Stoett van meening blijf verschillen, dunkt mij onnoodig: ik mag niet te veel van het geduld der lezers vergen en bovendien zijn daarbij niet veel nieuwe argumenten aan te brengen, zoodat de lezers maar liever zelf eene keuze moeten doen.

Een belangrijker vraagpunt dan de verklaring van een of anderen versregel of uitdrukking is, of er één of twee dichters aan den Ware nar gewerkt hebben. Ik

heb het laatste trachten te betoogen en al had ik mij niet geveid, dat iedereen dadelijk overtuigd zou zijn, ik had toch niet verwacht, dat ik op bijna alle punten zou aangevallen worden. Wel beantwoordt Dr. Stoett's bestrijding in zooverre aan mijne verwachting, dat er geene nieuwe argumenten van betekenis in het debat gebracht worden: de zaak is wel reeds zoo van alle kanten bekeken, dat alleen eene toevallige omstandigheid wat nieuws kan brengen, b.v. als het klad nog eens gevonden werd, waarop zeker al heel weinig kans bestaat. Het voornaamste verschilpunt zal wel blijven, dat b.v. Dr. Stoett het gezag van Brandt hooger en dat van Tengnagel lager stelt dan ik en dat hij de *neghen daegen* van Hooft anders opvat dan ik.¹⁾

Maar de zaak is wel van genoeg gewicht, dat ik het betoog van mijn bestrijder in alle punten moet nagaan.

Van het Haarlemsche aanplakbillet van 1656 spreekt Dr. Stoett niet verder

¹⁾ Het briefje aan De Groot, dat in deze kwestie van zoo groot belang is, laat verschillende opvattingen toe. Het mag dan ook nog wel wat uitvoeriger besproken worden.

De Drost te Mnyden, Baljuw van Goeylandt etc., het Hoofd der Poeeten, die zoo gaarne de Hollandsche Petrarcha wilde zijn, achtte het beneden zijne waardigheid eene klucht te schrijven. Deed hij het nu toch, dan moest hij zich daarvoor wel verontschuldigen, vooral tegenover een elegant Latinist als het Delfsch Orakel. Hij voor zich hechtte er volstrekt geene waarde aan, het was geene verheven kunst en had dan ook „in geen zinlijke handen te vallen.” Maar het minder ontwikkelde publiek stelde zulke prullen boven waarachtige kunst, waarvan het niet genoeg begrip had en daarom moest dit „alleenlijk voorbij d'ooogen des volx over een tooneel getrocken” worden. Hij was er half toe gedwongen (zie de noot op blz. 366), en had het nu maar gedaan om dat mindere volkje ook eens wat te gunnen. Maar men moest zich vooral niet voorstellen, dat hij er aan *gewerkt* had; hij had het er maar zoo losweg opgegooid. Er waren „bijnae neghen daegen aen gespilt,” maar dat was dan ook alles; in dien tijd was het „begonnen en voleindt.”

Zoo ongeveer schrijft Hooft, maar nu doet zich de vraag voor, wat hij met de laatste woorden bedoelt. Het begin van het werk kan gerekend worden, wanneer men over de zaak begint na te denken, maar ook, als de eerste regel op het papier gezet wordt. *Voleindt kan* het werk heeten, wanneer het geheel persklaar is, maar ook, wanneer de laatste regel van het klad er op staat. Nu geloof ik, dat Hooft de woorden in de tweede beteekenis neemt, met de hoop, dat de lezers ze in de eerste beteekenis zullen opvatten. En werkelijk zijn een aantal personen er door dezen „Mennisten leugen” ingelooopen. In dezen zin heb ik de *neghen daegen* een „nederige blufferij” genoemd.

Meent men, dat ik hiermede Hooft een klad aanwrijf en iets zeer onwaarschijnlijk veronderstel, dan wijs ik op Huygens' *Trijntje*, waarop ook Dr. Stoett (trouwens met eene andere gevolgtrekking), gewezen heeft. In zijn *Aen den Leser* zegt Huygens, dat het hem „altoos geene dry volle dagen tijts en heeft gekost.” Vergelijken wij daarmede de opgaven van het handschrift (in Dr. Worp's uitgave, V, bl. 48), dan vinden we daar de datums 20, 22, 24, 26, 27 Sept. en 5 Oct., terwijl in een door Huygens zelf gemaakt afschrift nog weer heel veel is bijgewerkt.

Huygens staat bekend als zeer waarheidslievend. Maar hoe zit dat dan hier? Heeft hij soms gerekend: 3 dagen = 72 uren? Of worden de dagen, dat hij er niet van 's morgens vroeg tot 's avonds laat aan gewerkt heeft, niet voor „volle dagen” gerekend? Hoe het ook zij, wat ik van Hooft veronderstel is zeker niet erger dan wat van Huygens bewezen is.

en van de twee pamfletten, waarvan de heer Rössing spreekt, heet het alleen in eene noot: „In welke, wordt evenwel niet medegedeeld.” Wanneer dit *evenwel* eene beteekenis heeft, kan het niet anders zijn, dan dat aan het bestaan van die pamfletten getwijfeld wordt. Dat kan echter Dr. Stoett's bedoeling niet zijn: al vergeet iemand aan te teekenen, waar hij iets gevonden heeft, dan blijft het niettemin waar, dat hij het gevonden heeft. Men schrappe dus in de noot het woord *evenwel*.

Uit Dr. Stoett's zwijgen over deze beide punten meen ik te moeten opmaken, dat hij er al heel weinig waarde aan hecht. Maar al kunnen de personen, die hier twee schrijvers noemen, door hunne onbekendheid ieder voor zich voor ons niet veel gezag hebben, ook Dr. Stoett zal moeten toegeven, dat hieruit voldoende blijkt, hoe algemeen het geloof aan twee schrijvers was.

Verder heeft Dr. Stoett geen punt van mijn betoog onaangetast gelaten. Hij begint: „Toen men in Coster's Academie den Baeto zou opvoeren, bleken daaraan zeer vele kosten verbonden te zijn, weshalve Hooft om die opvoering mogelijk te maken een stuk schreef, waarvan hij verwachtte, dat het veel geld in kas zou brengen. Veel waarde hechte hij er niet aan, en liet het daarom zonder naam verschijnen bij den uitgever van Coster's werken, iets dat ons niet behoeft te verwonderen: het stuk was immers voor de Academie geschreven. Dat Coster het, toen Hooft het hem ter hand gesteld had, zijn eigen drukker gaf, ligt nog al voor de hand.” Dat alles lijkt wel heel eenvoudig, maar. vanwaar heeft Dr. Stoett dat het stuk voor de Academie geschreven was? Dat wordt nergens vermeld. En is het wel waarschijnlijk, dat reeds in den zomer van 1616 het plan tot oprichting van de Academie zoover uitgewerkt was, dat men alvast begon te bepalen, welke stukken er gespeeld zouden worden? Dat kan toch zoo maar zonder bewijs niet aangenomen worden. ¹⁾ Het feit, dat de Warenar bij Coster's gewonen uitgever verschenen is, blijft dus voorshands zijne bewijskracht behouden.

„Het publiek” vervolgt Dr. Stoett „dat smaak vond in de klucht, ging

¹⁾ Zelfs is er wel het een en ander, dat er bepaald tegen pleit. De Warenar moest dienen om „te vervallen een deel van de kosten, noodigh om den Baeto wt te voeren.” Was nu de Warenar voor de Academie bestemd, dan ook de Baeto. En is het nu wel waarschijnlijk, dat de bestuurders van de Academie, die van plan waren eene betere richting aan het tooneel te geven, een stuk, dat hun overigens goed aanstond, zouden weigeren om de kosten der monteering, tenzij de schrijver eerst een goed kasstuk leverde? Zooveel koopmanschap kan ik niet veronderstellen bij de voorstanders eener nieuwe richting: dezen zijn eerder geneigd de bezwaren te licht te rekenen. Maar voor de tegenstanders der klassieken in de Eglentier waren de monteringskosten een welkom voorwendsel om het stuk van Hooft te weren. En nu boden de klassieken (zeker wel niet bij monde van den voorzichtigen Hooft, maar eerder van den driftigen Coster), aan een blijspel te leveren, dat ruimschoots die onkosten zou goedmaken. Dat zij nu daarvoor de vertaling van een klassiek stuk namen, was tegelijk eene wraakneming en eene propaganda voor hunne beginselen.

Wat ik hier geef is niet meer dan eene veronderstelling, maar tot nog toe de eenige,

natuurlijk gissen naar den onbekenden auteur; de een beweerde, dat Coster het zelf vervaardigd had, een ander schreef het toe aan diens vriend Hooft, welke zooveel belang stelde in de nieuwe onderneming. Vandaar dat in de nitgaaf van 1638 Houthaeck in de voorreden „hoofdellooze” met een hoofdletter laat drukken en Tengnagel, twee jaar later in 1640 zegt, dat Warnar is opgeteekend in Koster's boeken. Dat hij in 't geheel niet van Hooft rept, bewijst, dat ook hij het niet wist en op geruchten afging.” Men houde hierbij in het oog, dat wat „de een beweerde” en „de ander toeschreef” louter veronderstellingen zijn van Dr. Stoett, die zeer goed in zijne beschouwing passen, maar waarvoor geene bewijzen zijn. En Tengnagel's zwijgen over Hooft „bewijst, dat ook hij het niet wist” alleen voor hem, voor wien het reeds vaststaat, dat Hooft alleen de schrijver was. Voor een onbevooroordeelden lezer bewijst het dat geenszins, omdat er zoo'n eenvoudige verklaring voor is: alleen met Coster's naam was hier de woordspeling mogelijk, aan den naam van Hooft had Tengnagel in dit verband niets. Hij schreef hier ook geene letterkundige geschiedenis, maar een luimig vers. Men mag trouwens wel met flinke bewijzen komen, eer men Tengnagel van vergissingen beschuldigt: weinigen toch waren zooals hij op de hoogte van allerlei omstandigheden en bijzonderheden, vooral van die, welke de betrokken personen gaarne zagen vergeten.

„Waar nu de een denkt aan Hooft en een ander aan Coster, is het licht te begrijpen, dat weer een derde vermoedde, dat het stuk door beiden vervaardigd was.” In plaats van *licht te begrijpen* zou ik willen lezen *mogelijk*. Zodoende hecht ik dan ook aan de groote verspreidheid van die meening veel meer waarde dan Dr. Stoett, en het aanplakbiljet, de pamfletten en de uitgave van 1661 (en 1663?) blijven voor mij argumenten voor Coster's medewerking.

Dat Brandt van een aantal zaken goed op de hoogte was, is zeker, en aan zijne aanwijzingen danken wij de kennis van menige bijzonderheid, die ons anders altijd verborgen gebleven was. Maar Dr. Stoett is hier, dunkt mij *plus royaliste que le roi*, wanneer hij zegt, dat Brandt „dit alles natuurlijk wel wist.” Degenen die deel uitmaakten van den Muiderkring en in 't algemeen alle kunstenaars van eenige beteekenis, gingen allen vriendschappelijk met elkaar om, maar daarom waren ze nog niet allen intiem met elkaar. Dat de heeren wel eens onder elkander iets hadden, wat voor de anderen geheim moest blijven, dat ze zich b.v. tegen de meer intiemeren over de andere kennissen wel eens uitlieten op eene wijze, die ze niet graag zouden zien, dat dien anderen bekend werd, dat blijkt genoeg uit hunne brieven. Tusschen

waardoor Hooft's woorden op eene ongezochte wijze verklaard kunnen worden. Tevens wordt hierdoor de verklaring gegeven, hoe Hooft er éénmaal in zijn leven toe kwam eene klucht niet alleen voor een zijner vrienden in proza te vertalen, maar ook zelf aan de berijming daarvan mede te werken.

Hooft en Vondel b.v. geloof ik ten minsten niet, dat er ooit veel intimiteit geweest is; daarvoor gevoelde Hooft zich te hoog en Vondel te nederig. En met Brandt *kan* Hooft niet intiem geweest zijn: hij was 65 jaar, toen de ander 20 was. Er blijkt niet eens van omgang tusschen hen beiden, en we hebben voorloopig dus nog niet het recht Hooft onder Brandt's *vrienden* te tellen. Wel was Brandt zeer bevriend met Hooft's zoon,¹⁾ maar dat brengt ons niet verder. Vooreerst toch was Hooft's tweede huwelijk 10 jaar na het verschijnen van den Warenar en bovendien maken de brieven aan zijn zoon niet den indruk, dat hij dezen al de losheden uit zijne jeugd zal medegedeeld hebben.

„Dat Vondel in 1627 in een Bruiloftsvers niet spreekt van den Warenar, is vrij natuurlijk, daar hij wel wist, dat Hooft op de publiciteit niet gesteld was.” Ik vind dat niet zoo „natuurlijk”. Hij spreekt toch wel van Hooft's onafgemaakte en nooit door hem uitgegevene vertalingen uit Virgilius en Seneca, waarvan de „publiciteit” hem toch ook niet zoo gewenscht kon zijn. Brandt en Arnout Hooft hebben deze stukken dan ook niet in de uitgave van 1671 opgenomen. Maar was die publiciteit van een bruiloftsdicht ook wel zoo groot?

Het feit, dat Brandt in zijne lijkrede over den Warenar zwijgt, wil ik thans niet meer als bewijs laten gelden: er is meer van Hooft's dichterlijke werkzaamheid, wat daar niet afzonderlijk vermeld of aangeduid wordt en bovendien kan die lijkrede in geen enkel opzicht iets bewijzen.

Ook in den vorm van het stuk had ik enkele argumenten gezocht voor Coster's deelgenootschap aan de bewerking. Dr. Stoett tracht ook deze te weerleggen. „De uiterlijke vorm van het gedicht,” zegt hij, „levert voor mij niets op, dat wijst op twee bewerkers. Dat iemand, die in negen dagen een stuk maakt, in het begin *meer metrische* verzen schrijft dan aan het einde, is toe te schrijven aan de haast, waarmede moest worden gewerkt. Hooft, die zich eerst toelegt op de nieuwe versbouwkunst, vervalt later weer in de kunstjes der rederijkers, in middenrijmen en dubbelrijmen, die hem wellicht gemakkelijker vielen dan de nieuwe kunst.” Deze redeneering komt mij geheel onaannemelijk voor. Hooft heeft, behalve in den Warenar, nooit anders dan metrische verzen geschreven. Deze moeten hem dus gemakkelijker gevallen zijn dan de andere. Wil men nu toch aan Hooft als den eenigen schrijver vasthouden, dan moet de redeneering juist andersom worden: „Hooft begreep, dat het blijspel in zijn eigen maat geschreven moest worden, maar uit gewoonte schreef hij in het begin nog verscheidene zuiver metrische verzen; na eenige dagen echter kreeg hij den slag van de andere beet en gebruikte toen ook minder enjambementen, omdat die meer tot de nieuwe versbouwkunst behoorden.”

¹⁾ Eene vreemde verschrijving is, dat ik op blz. XXXII van den Warenar Arnout een *stief*-zoon van Hooft genoemd heb. De lezer gelieve dit te verbeteren.

Evenmin kunnen de dubbelrijmen en middenrijmen aan haast of mindere zorgvuldigheid toegeschreven worden. Hooft heeft het dubbelrijm nooit beschouwd als iets strijdigs met de nieuwe verskunst. Er worden er bij hem een aantal gevonden, in de meest verschillende gedichten, en nergens heeft hij bij latere verandering of verbetering een dubbelrijm weggewerkt, wat hij zeker zou gedaan hebben, als hij het eene zwakheid gevonden had. Als men b.v. de zangen ziet op blzz. 50, 57 en 131 van het 1° deel der Gedichten, dan ziet men, dat hij het bepaald als een sieraad beschouwde. Ook in zijne tooneelpoëzie maakt hij er gebruik van, het meest in de *Granida*. Slechts éénmaal vind ik in een tooneelstuk het dubbelrijm in een aantal regels achter elkander, nl. in eene alleenspraak van Theseus in den *Theseus en Ariadne* (Ged. II, bl. 112). Dat hij er niet meer gebruik van maakt, meen ik daaraan te moeten toeschrijven, dat het hem niet gemakkelijk viel.

Hoe Hooft over het middenrijm dacht, is moeielijk te zeggen. Een middenrijm, zooals we dat in den *Warenar* vinden (1 maal in het door mij aan Hooft toegeschreven gedeelte, 45 maal in het andere), heb ik elders bij Hooft slechts 1 maal aangeteekend (Ged. II, bl. 81 vs. 20). Verder is daar alleen mee te vergelijken *Noodlot* (Ged. I, bl. 164). Voor het overige vinden we nog wel, dat een woord rijmt met het slotwoord of ook met een ander woord in *denzelfden* regel, iets wat er hier niets toe doet. Hooft heeft dus of het middenrijm afgekeurd, en dan heeft hij vergeten die ééne plaats te verbeteren, of het viel hem te moeielijk.

„En dat in het laatste gedeelte, na vers 668, meer vloeken voorkomen, is te verklaren uit de tooneelen, waarin Lekker optreedt. Dat *Warenar* bij het verlies van zijn geld meer vloekt dan anders, ligt eveneens voor de hand. De omstandigheden, waarin de personen komen, geven derhalve vanzelf aanleiding tot het gebruik van krachtige woorden.”

Deze opmerking vervalt, wanneer we nog eens aan het tellen gaan. In de eerste helft van het stuk spreekt *Lecker* 1 vloek op 88 regels, in de tweede helft 18 vloeken op 166 regels. In de eerste helft van het stuk spreekt *Warenar* 7 vloeken in 260 regels, en in de tweede helft juist evenveel in 216 regels.

„Liever,” zegt Dr. Stoett verder, „zou ik argumenten voor het auteurschap van *Coster* gezocht hebben in de taal: doch het tweede gedeelte bevat geen enkel woord, geene enkele uitdrukking, die ons dwingt aan *Coster* te denken. Integendeel, in het gedeelte, dat door Dr. Leendertz aan *Coster* toegeschreven wordt, komt de uitdrukking *onder de pels* voor (vs. 734), die tot nu toe bij geen anderen schrijver dan bij Hooft, in den *Schijnheilig* is aangetroffen, zoodat dit onderzoek eerder tegen dan vóór het auteurschap van *Coster* zou kunnen pleiten.” Op dezen weg zou ik mijn geachten collega niet gaarne volgen. Het gebruik van bepaalde woorden en uitdrukkingen kan eene persoonlijke eigenaardigheid zijn, zeer zeker. Maar welke aanwijzing hebben wij om dat te beoordeelen? Hoe weten we, dat dat woord of die uitdrukking

niet in gebruik was bij het geheele volk, of bij eene bepaalde klasse, of ook in een bepaald kringetje van personen? Eerst wanneer een schrijver eene bijzondere voorliefde voor dat woord of die uitdrukking toont te bezitten, ze te pas brengt overal, waar dat maar eenigszins kan, terwijl we ze bij zijne tijdgenooten en bij de personen uit zijne omgeving nooit vinden, ook niet waar ze uitstekend op hunne plaats zouden zijn, eerst dan hebben we recht het eene eigenaardigheid van dien schrijver te noemen. Maar omdat eene uitdrukking op ééne plaats bij Hooft gevonden is en tot nu toe bij geen anderen schrijver, die uitdrukking voor bepaald aan Hooft eigen te houden, en wel zóó zeker, dat op grond daarvan een ander stuk aan hem toegeschreven moet worden, dat kan Dr. Stoett niet meenen. Al was er niet ééne, maar een geheele rij van dergelijke woorden en uitdrukkingen gevonden, dan zou dat m. i. nog weinig beteekenen. Ik heb mijne meening daaromtrent op bl. 94 van mijnen *Warenar* gezegd en ben daarvan nog niet teruggekomen. Ik wil hier voor andere onderzoekers nog eene waarschuwing bijvoegen. Zelfs eene rij van parallelplaatsen, waar dezelfde denkbeelden worden uitgewerkt of dezelfde gedachtegang te vinden is, zooals ik er boven naar aanleiding van vs. 1440 een uit de *Isabella* heb meegedeeld, kan nog niets bewijzen voor den persoon van den schrijver. Men lette b.v. eens op, hoeveel *Vondel* van Hooft heeft overgenomen, te beginnen met den *Gijsbrecht*. Men had daarover in de 17^e eeuw blijkbaar andere begrippen dan wij. Waar wij een bedenkelijk gezicht zetten over de letterdieverij en onzen buurman ernstig vragend aanzien, of hij ook het misdrijf opmerkt, begroetten onze vaders den ouden bekende met vreugde en keken elkander vroolijk knipoogend aan: „Ken je hem nog?”

De eigenaardigheden van stijl en versbouw zijn veel meer persoonlijk, maar toch blijft het een hachelijk werk, op grond daarvan te bepalen, wie de schrijver van eenig stuk is. Ik heb dat dan ook niet gedaan. Maar ik heb gewezen op eenige verschillen van stijl en versbouw in het eerste en het tweede gedeelte van den *Warenar*. Terwijl er nu van elders aanwijzingen waren, dat het blijspel aan de samenwerking van twee dichters te danken was, werden die verschillen daardoor zeer bevredigend verklaard, terwijl zij op hunne beurt weer eene bevestiging waren van die aanwijzingen. Waren die aanwijzingen er niet geweest, dan zou ik die verschillen waarschijnlijk zoo verklaard hebben, dat Hooft het stuk in twee gedeelten, met een vrij langen tusschentijd, gemaakt had.

De streng volgehouden karakters en de eenheid van het stuk kunnen op zich zelf ook niet als argument gelden voor één schrijver: een aantal geschriften zijn er, die dezelfde eigenschappen bezitten, en toch zonder twijfel niet uit ééne pen gevloeid zijn.

Alles bij elkaar genomen, ben ik dus in mijne meening omtrent de ~~twee~~ schrijvers van den *Warenar* nog niet geschokt, eer versterkt.

Van deze gelegenheid wil ik nog even gebruik maken, om een paar dingen aan te vullen of te verbeteren.

Op bl. XLIX regel 1 staat „T, U en W” lees „T, U, W en Z”, vgl. bl. XLVII.

Bl. 109 laatste regel staat *bekans*, lees *bekant*.

Bij vs. 379 heb ik iets over het gebruik van den kerfstok medegedeeld. Eerst later heb ik vernomen, dat ook tegenwoordig nog op verschillende plaatsen daarmede gerekend wordt. Ook had ik er wel bij mogen voegen, dat de klanten tegenboek hielden met een tweeden (of met de andere helft van den gespouwen) kerfstok, waarop tegelijkertijd met dien van den bakker, de kerfjes ingesneden werden.

In vs. 591 heb ik ten onrechte Verdam's verklaring „getuigenis in orde brengen” verworpen en daarvoor „getuige bijbrengen” in de plaats gesteld. De *zaak* blijft bij beide verklaringen gelijk, maar het komt hier op de betekenis van het *woord* aan. Wanneer iemand bij den Schout eene aanklacht ging doen, nam hij, om den schout te overtuigen, dat hij geene lichtvaardige aanklacht deed, al dadelijk eenige getuigen mede. Dezen moesten hem de *certificatiën en attestatiën helpen beleggen*. *Tuygh belegghen* is dus „geheel in den vorm eene (misschien wel beëdigde, maar zeker door getuigen gestaafde) acte van aanklacht in orde maken”.

Vs. 692. De uitdrukking *Gans lichters* is thans beter verklaard door Prof. Verdam in het Middelnederlandsch Woordenboek, IV, 753. *Lichters* is hier waarschijnlijk het meervoud van *lichte* = „long” en de geheele uitdrukking dus hetzelfde als het bekende *Pots longeren*.

Vs. 1317. Onjuist heb ik gezegd, dat *teuwen* tegenwoordig alleen transitief voorkomt. Het wordt ook intr. gebruikt in den zin van „hokken, blijven steken” b.v. *de knikker teufde tegen een steentje*.

In mijne inleiding heb ik geene verklaring gegeven van het eenigszins vreemde feit, dat de uitgave N berust op I en niet op M of L. In verband met het door Dr. Stoett op bl. 179 en 180 meegedeelde voorbericht voor de *Geschaakte Bruid* zullen we wel moeten aannemen, dat er tusschen 1667 en 1678 reeds een nadruk van den Warenar bij Gysbert de Groot is verschenen. Deze was natuurlijk naar I gemaakt, en later drukte de Groot steeds zijne eigene laatste uitgave weer af.

De lezer vergeve mij, dat ik hem zoo lang op dit antwoord heb laten wachten: door verschillende omstandigheden, wier vermelding hier niet noodig is, heeft mij tot nog toe de gelegenheid daartoe ontbroken.

Ten slotte nogmaals mijn dank aan Dr. Stoett voor zijne belangstelling in mijne uitgave en zijne medewerking, want:

Dat den eene niet en weet dat weet den aer.

Amsterdam, Augustus 1897.

P. LEENDERTZ JR.

OVER SPREEK- EN SCHRIJFTAAL.

Dr. Moolhuizen schrijft ons dat de stellingen, op blz. 316 afgedrukt, niet volkomen zijn mening uitdrukken; en stuurt ons deze nu in extenso.

Voor stelling XI doet ons dit genoeg. Ofschoon — over 't geheel... — maar de lezer beslist wel of het er veel taalkundiger op wordt.

We drukken ze hier weer af, en plaatsen onze nota's er achter. Ongelukkig dwingt ons de weinig beschikbare plaatsruimte in deze laatste aflevering, ons zeer te bekorten, en ons hier en daar te bepalen tot een ? of !, in de hoop dat onze lezers de moeite van nadenken ekstra zich willen getroosten: 't zijn dus sienjalen: geef acht! —

1. Het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal vindt men overal. Het Javaansch bezit voor elk denkbeeld, voor elke zaak twee vormen, een in de hoogere taal en een in de lage.^(a) De taal van het Grieksche treurspel verschilt veel van die van 't blijspel, dat meer de spreektaal volgt.^(b) „Wij moeten,” zegt Klaus Groth over het Duitsch, „wij moeten onze algemeene moedertaal met heel veel moeite leeren; zij is eene moeilijke taal ook voor den inwoner, eene taal waarbij men licht uitglijdt en struikelt.”^(c) Nergens is eene absolute overeenstemming van schrijftaal en spreektaal. (Paul.)^(d)
2. Het ligt in den aard der zaak, dat men onderscheid krijgt tusschen schrijftaal en spreektaal.^(e) Dit is even natuurlijk als dat wij, wanneer wij het reine en verhevene verheerlijken, een reinen en verheven stijl aannemen.
3. De volksspreektaal is evenmin als het dialect in staat om onze hoogste en verhevenste gedachten weer te geven.^(f)
4. Overal zijn de vormen der schrijftaal meer bepaald en minder onderhevig aan veranderingen dan die der volksspreektaal. (!)
5. Eerst door de schrijftaal wordt de vorm onafhankelijk (?) van het sprekende Individu, kon hij onveranderd [? in spelling? Toch niet in de betekenis van de woorden, in konstruksie, in vormen??] ook aan de volgende geslachten overgeleverd worden.
6. Bij een volk, dat leest, heeft de schrijftaal dezelfde rechten als de volksspreektaal en tot hen die medespreken behooren ook de reeds gestorvenen. Het is een feit, niet tegen te spreken, dat thans het woord

- niet meer in den mond van het volk, maar ook op het papier, door het gebruik des schrijvers, zijn stempel krijgt. ^(g)
7. Elke groote natie vindt slechts (!) in de Letterkunde en in het geschreven woord hare taalkundige eenheid, (!) en waar de taal zulk een belangrijk verkeersmiddel ^(h) uitmaakt, wordt het tegelijk voor ieder, die er toe in staat is, een plicht jegens de gemeenschap, (N.B.!) tot die eenheid en bestendigheid mede te werken.
 8. De schrijftaal als eenheidstaal is het laatste doel der taalkundige ontwikkeling. (!!)
 9. Daar het voornaamste doel der taal mededeeling ⁽ⁱ⁾ is, zoo bestaat in de mogelijkheid der mededeeling de eenheid der taal.
 10. Eene geschreven Literatuur, de gewoonte om schriftelijk zijne gedachten op te teekenen en om te lezen dragen er toe bij om de taal in stand te houden, en waar deze invloeden zoo sterk geworden zijn als bij onze tegenwoordige beschaafde volken, daar beheerschen zij inderdaad de geschiedenis der taal. (— ?! —)
 11. Van het standpunt der taalwetenschap uit bestaan er geen dialecten, in zoover men hiermede bedoelt, dat sommige gewestelijke talen tegenover andere minder recht van spreken hebben, maar ook hier gaat, zooals (?) in de geschiedenis, *macht* boven *recht* en daarom (?) maken die volkstammen, in wier dialect eene belangrijke literatuur ontstaan is, aanspraak (?) op een hooger rang en deze aanspraak wordt dan ook, daar de literatuur den invloed der taal naar buiten vergroot en aan de taal zelf meer vastheid, waardigheid en roem geeft, langzamerhand door een ieder erkend. ^(k)
 12. Bij eene rijke Literatuur ^(l) ontstaat van zelf de behoefte aan grammaticale scheiding en schifting en aan vaststelling der taalvormen. Taalvormen, die het niet zoover brengen, dat zij algemeen erkend worden, noemen wij fouten, ook in de schrijftaal, want bij beschaafde volken beslist de beschaafde en niet het volk.
 13. Ten opzichte van het taalonderwijs is waar, wat den Hertog zegt, dat
 - a. de schrijftaal veel meer gemeenschappelijks heeft dan de spreektaal; ^(m)
 - b. dat de waarneming van de spreektaal gewoonlijk niet meer is dan waarneming van ongewaarborgde herinneringen van de gesproken taal; ⁽ⁿ⁾
 - c. dat de leidende regels, die door waarneming van de schrijftaal zijn gevonden, meestal willig (!) gevolgd (!) worden.

(a) Daar beide vormen ook in de spreektaal voorkomen — evenals wij ook *u* en *jj*, enz.! hebben — doet dit hier voor 't verschil in spreek- en schrijftaal niets ter zake. Bedoeld is misschien dat men tegen een hoger-staande anders spreekt als tegen een mindere; nu, dat doen we zeker ook allemaal.

(b) In hoeverre dit te bewijzen is, waar we zo goed als niemandal weten van de *algemeen gesproken* taal bij de Griekse stammen (hoe komen we er ook aan?), breng ik nu niet in discussie. De kwestie raakt hier ook eigenlijk 't verschil in spreektaal en kunsttaal. Waar nu iemand 't mooie, 't bijzondere afwijkend van 't dagelijkse, te zeggen heeft, daar verschilt zijn taal natuurlijk van de algemene. (Denk aan de Clercq als improvizeator, aan de Nieuw-Gidsers, enz., enz.) In hoeverre dit nu *nadoenkunst* (en dus norm-schrijftaal volgens stijlleertjes, en spraakkunstjes, enz.), of *eigen kunst* (en dus eigen dialect) kan wezen... 't zou veel te ver voeren dit hier uiteen te zetten, de plaatsruimte alleen belet het al!

(c) Zo gaat het ook met de Fries, de Saks, en de Frank, voor zover hij tot het volk hoort. Maar 't grote verschil tussen het Duits en 't Hollands is, dat in 't Duits elk beschaafde b.v. de geslachten *zegt* met *ze* te onderscheiden door *der, die, das*; — (ik laat enige woorden die hier een ander geslacht hebben als daar, ter zijde; dergelijke, (onzijdig en mannelik, b.v.) hebben wij ook, zie onze *Handleiding*); terwijl in 't Hollands dit niet zo is. Ook dit heeft met *ons* verschil tussen spreek- en schrijftaal niets te maken. Alleen

(d) waar Paul dit *zegt* over schrijf- en spreektaal, daar heeft hij 't over algemene en kunsttaal. En geldt van hem als van veel andere: *nadoenkunst*taal, maar geen eigen kunsttaal erkennen ze, ondanks dat hun wetenschap — en terecht — *zegt*: *alle* taal is individueel!

(e) Bedoeld is: tussen algemene taal, en kunst-taal. En deze laatste is zeer verschillend: grote kunstenaars en kleine zijn er in talloze soorten, en „abstufingen.” Daarin is zelfs geen eenheid te erkennen of te brengen, dan alleen in de — *nadoenerij-kunst*. Wel kan eenheid, tot bijna-eenparigheid, zelfs im grossen und ganzen gevonden in de algemene *spreektaal*. En die nu hart voor kunst en kunsttaal heeft, kan zich alleen een *algemeen gesproken* taal als *onderwijs-norm* laten welgevalen.

Niets toch is te eerder te behandelen dan kunst, in ons geval de woord-kunst, — bij 't onderwijs beter bekend als: *stijl*! Dat individuele dient bij elk leerling ontzien. Alleen zijn vermogens in dezen dienen ontwikkeld; niet (als Chinese meisjes hun voeten,) bedorven! in een norm van voorschriften, enz. enz., — en welke dan noch!

(f) Bedoelt hier *dialect* elks eigen taal tegenover de „volksspreektaal”, dan stel ik er tegenover dat niemand zijn eigen „hoogste en verhevenste gedachte” beter en juister kan weergeven dan in zijn *eigen* taal, en nooit in die van een ander (zie hiervoor blz. 314, midden; en *de Gids* 1896, blz. 68). Bedoelt dialect iets anders, dan — begrijp ik het niet.

(g) Ook hier weer, zoals in het *gehele stuk* eigenlijk, *verwarring* van *kunst-taal* en *algemene taal*, voor *onderwijs*. Zo een kunstenaar oudere vormen, of ook die in volkstalen voorkomen, niet ontberen kan, welnu, hij is vrij. Maar 't onderwijs mag die niet onderwijzen als algemeen. Stuit men er in

de lektuur op, dan worden ze verklaard, maar niemand opgedrongen als te gebruiken of navolgenswaard! omdat zo weer een oud woord of term wordt bewaard!

En wat de laatste volzin betreft, dit lijkt sterk op 't aanpreken van nadoen-kunst! wat geen 'kunst' is, daar de individuele ziel er aan ontbreekt.

(h) Dit is toch zeker de spreektaal allereerst. Zie hiervoor.

(i) Taal zal wel allereerst *uiting* van gevoel en gedachten zijn. 't Verstaan hangt van heel iets anders af. *De Gids* 1896, blz. 68/9: „Men is huisgenoot, standgenoot, verwante, of stamgenoot, en altijd natuurgenoot. Men heeft met elkaar wat gemeen, in afstamming, in omgeving, in gelijke omstandigheden. En verkeert men niet meer of minder druk onder elkaar?

Dat maakt dat men elkaar begrijpt: in 't huisgezin verstaat men mekaar zelfs met halve woorden, met een wenk. En onder verwanten, en naaste kennissen is 't niet anders.

Verstaan is meégevóelen. In de regel kunnen we dit minder goed die we niet kennen. Of we moeten z'n omgeving goed kennen en z'u gezindheid. Toch: niets is profijteliker als persoonlijke kennismaking.

Hoe meer omgang dan, hoe beter begrijpen, derhalve?

Begrijpen is allereerst instinktief. Hoe weet een kind aan wie de moeder voor 't eerst vraagt: wat-is-dat? — wat ze bedoelt? Hoe heeft een rechter de overtuiging dat de beschuldigde schuldig is? vaak ondanks de te volgen vrijspraak?

Begrijpen is feitelijk analogie-gevoelen. Naar mate iemand — als de kunstenaar — meer in zich heeft van de veelvoudige natuur, meer vatbaar is om met velen van de omgevenden, van de overigen gelijk te gevoelen, zal hij meer en meerderen verstaan. Die 'au-fond' gelijk-genatuurd zijn, begrijpen elkaar 't best.

Evenwel, alle begrijpen is bij benadering, nooit presies. Hoe zou 't ook kunnen? Een ander begrijpen, waar iemand betrekkelijk zo weinig zelfs van zich-zelfen begrijpt?

Maar gelijkgenatuurde: daardoor is 't dat men elkaar verstaat.”

Hier is psychologische verwarring.

(k) Dit is eigenlijk aan 't adres van de voorstanders van onze (oude) schrijftaal-zelf! Die beweren tegen ons dat *wij* één dialect willen (!) laten (!) heersen over de anderen! — 't sluit niet met al de vorige beweringen.

(l) Ook hier is weer verwarring tussen kunst(taal) en algemene taal, en wat moet onderwezen. 't Is hier een kwestie van onderwijs; in de grammatica wordt dan opgenomen wat algemeen is; natuurlijk is dat de *beschaafde* taal, alleen, omdat de volksdialecten niet algemeen zijn!! —

(m) Zie daarover hierboven (bij e) een andere waarneming vastgesteld.

(n) Dat de Taalwetenschap dan juist uit die „ongewaARBorgde herinneringen” zijn wetten, zijn konkluzies trekt, — en dat die resultaten door hen die 't hier bestredene schrijven, klakloos als *waar* worden aan-, neen, *overgenomen*! — lijkt wel zonderling! —

KLEINE MEE-DELINGEN OVER BOEKWERKEN.

Dr. JAN TEN BRINK, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.*

Enkele aantekeningen over 't werk-zelf; de platen toch zijn meestal mooi.

Dr. Hettema wees in *T. en L. V.*, 314 vv., al er op hoe de theorie, in de Inleiding geschreven, niet overeenkwam met de ideeën, die in de Geschiedenis-zelf werden gepubliceerd.

Zo geeft b.v. het gegevene van de XVIIe eeuw en verderop een beknopt en vrij volledig overzicht van de ontwikkeling van onze letterkunde in 't laatst van de 16^e en in 't begin van de 17^e eeuw; maar 't is als van de andere schrijvers: het gewone verhaal, hetzelfde uittreksel, dezelfde feiten en feitjes. Hier en daar 'n beetje anders gezegd.

Zo wordt het 'n boek om gelezen te worden door mensen die willen meepraten, maar *begrijpen* leert het boek niet. En inzicht geeft het niet. 't Is 'n echt produkt van een auteur die meer op het *veel* let dan op het *hoe*.

Een paar opmerkingen. De mededeling dat er in Amsterdam een rederijderskamer bestond die *Het Vijgeboomken* heette, is naar alle waarschijnlijkheid onjuist. Dat de *Granida* van Hooft een „nonmiddellijke vrucht” is van Hooft's italiaanse reis, valt moeilijk te rijmen met de ook door prof. ten Brink aanvaarde onderstelling dat de bron van het stuk moet worden gezocht in de engelse Mucedorus. Over de „gebreken” van de *Geeraert van Velsen* zullen velen het zeker met de schrijver oneens zijn.

Eigen-aardige gedachtenwendingen zijn: (Marnix) fier in zijn onschuld, niet meer verdedigd door Oranje, te Delft vermoord, ging hij onbevreesd naar zijn kasteel... (blz. 302.)

„Afkomstig uit Noord-Brabant, hebben

ze beiden verschillende romans in het licht gegeven.” (blz. 689.)

„(Coornhert's) vader was lakenhandelaar, eene zaak, die later door zijne moeder werd voortgezet.” (blz. 305.)

Medici zullen een bedenkelijk gezicht zetten als ze lezen: „Het schouwspel zijner lijdende kinderen trof (Spiegel) zoo diep, dat de gevreesde ziekte [de pokken] ook hem aantastte, en op tweeën-zestigjarigen leeftijd wegsleepte.”

Zo staat er *toonzetter* voor: toneelspel-dichter. (blz. 689.)

Deze opmerking tot slot. Hoe wenselijk enige vereenvoudiging van onze schrijftaal ook voor professoren in de nederlandse letterkunde is, kan hieruit blijken dat we, veelal ten spijt van de beschaafde spreektaal, maar steeds van de Vries en te Winkel's Woordenlijst, op woorden en uitdrukkingen stoten als:

Wij zagen hoe ten behoeve van den adel den geheelen voorraad werd ver-taald. (blz. 148.) leken (laici, blz. 251.) stroeven versmaat (blz. 310), eene andere zeer eigenaardige trek (blz. 318), uit den plooi (bl. 335) enz. enz., o. a.:

426. Uit den bijval *die de Gebroeders* op het tooneel vonden. 465. Vergelijking heeft de innige samenhang van deze beide aangewezen. 468. ... den tijd, die hij niet gunnen kon. . . . 474. Men pleegt deze dichterlijke lofzang het meesterstuk van Antonides te noemen. 491. d'Urfé, die hij gedeeltelijk zal vertolken. 548. waarin hare roem. 549. den droogen van Hemert. 577. In Bilderdijk's minnebrieven heerscht een zeer gekunstelden toon. 600. tot dollen kortswijl. 619. eene der degelijkste boeken. 643. een oud vrijer, die hij Jonathan noemde. 662. Slechts van enkelen kan hier den naam genoemd worden, enz. enz.

V.

J.

REGISTER.

(TAAALKUNDE.)

<p>Ae: woorden als waereld, kaerel 210, 211</p> <p>aes 102</p> <p>afkorting uit samenstelling: pasje. 208</p> <p>accent (Invloed v. Germaans —)</p> <p> op Romaanse klank 133</p> <p>accent v. Frans <i>zi</i> 138</p> <p> " v. <i>hárnas</i>: moerás; májsteit: societéit 103</p> <p> " (Nederlands volks-) : Cú-pido: wetenschappelik te verdedigen 270</p> <p> " v. <i>nótulen</i> — <i>notúlen</i> . . . 270</p> <p> " (emfaties —): invloed op de buiging 345</p> <p>accentverschil v. Holl. en Vlaams. 258</p> <p>accentverspringing : wámme—wambeis, gambais. 135</p> <p> " in woorden uit 't Latijn. 270</p> <p>altemet 181, 363</p> <p>analogie-formatie 214, 215</p> <p>analogie (De —) in bestaan en begrijpen. 375</p> <p>appelsien in 't Vlaams 258</p> <p>asteblijf 258</p> <p>attributief, predicatief, predicat-attrib. 343—344</p> <p>Baaierd: uit het Frans 100</p> <p>bak 189, 360</p> <p>backes (je —) moet vliegen vangen 181, 363</p> <p>bar en baar 216</p> <p>Bastaardwoordenb.(Een Vlaams —) 313</p>	<p>bataclan 316</p> <p>batteren 313</p> <p>Beets en v. d. Palm omtrent 't niet-zeggen van slot-<i>n</i> 259</p> <p>begrijpen is analogie-voelen . . . 375</p> <p>begripsovergangen 187, 361</p> <p>belegghen (tuygh-) 371</p> <p>beneuzelen 118</p> <p>berd en bord 214</p> <p>berkemeier 116</p> <p>beschaafd-Nederlands (dat het —) genuanceerd bestaat . . . 125, 126</p> <p>beschaafd (Wat is het —) v. Zuid-Nederland? 126</p> <p> " (alle gesproken —) niet = langage familier . . . 126</p> <p> " (Er is tweeërlei —) . . . 126</p> <p> " (Winkler over 't —) en de dialekten 42</p> <p>beschaafde spreken (klankverandering in 't —) 210</p> <p>bevangen 158</p> <p>bijvoeglik naamw. (Het —) 341—352</p> <p> " : condities bij verbuiging. 342</p> <p> " : verbuiging. 341, 346, 349, 350, 351</p> <p> " : voor manlike persoonsnamen 347—348</p> <p> " : onverbogen: steeds verbogen: verbogen en onverbogen naast elkaar. 342—351</p> <p> " : dialektiese invloed. 345, 346, 347</p>
--	--

- bijvoeglijk naamwoord (Het —)
- " : ritmiese invloed. 345, 346,
 347, 348, 349, 350, 351
- " : invloed van de emphase 345
- " ('t samengestelde —) . 344
- " ('t stoffelik —): de vor-
 men zonder *n* beho-
 ren geschreven . . . 342
- " ('t geografiese —) . . . 348
- " (comparatie van 't —)
 31—42
- " (verbuiging van 't —)
 in 't Vlaams. 259—260
- " ('t predikatief —) 342—344
- " met nogal, vrij, vrij-
 wat. 95, 96
- bijvoeglike naamwoorden als lila,
 rosa, rose 342
- bijwoord (comparatie van 't —) 87—88
- bijwoordelijke superlatief 86
- bleec van liefde 209
- botstafel. 314
- botten 313
- broed. 118
- broeck (Grootte —) 193
- Broeckaert, Bastaardwoordenboek
 (B. H.) 313
- broer en broeder 214
- buiging van 't adjectief: verbogen
 naast onverbogen: dia-
 lekt-invloed of ritme. 345,
 346—351
- " : invloed v. d. emphase. 345
- " (overblijfsels v. vroe-
 gere —) 341
- buigings- en woordvormings-*e*: ver-
 schil 341, 342
- buur en boer 214
- buurlasting. 194
- D (de intervocale —) van kade. 100
- " (een " —) : Noord-
 zedede! 100
- dees : Vlaams. 258
- defectieve comparatie 79—83
- deminutievorming in 't Vlaams en
 Hollans 258
- den (de lidwoordvorm —) 46, 52, 53,
 259—260
- des en der in 't Vlaams 259
- devoor doen 313
- devotie 121
- dialekt ('t meng-) v. Gorsel 67
- dialekten (tendensen in —) 133
- dialekties verschil in 't beschaafd 85,
 86, 345
- dialektiese invloeden in de bui-
 ging. 342, 345, 346, 347, 350
- dialekt-studie (betekenis en nood-
 zakelijkheid van —) 129—144, 269
- differentiering (over de zogenaam-
 de —): een opvatting
 daarvan gekritiseerd.
 210, 213—218
- " (voorbeelden van —)
 214, 215, 216
- " (Wat is —) niet? 214—216
- " (Wat is —) wel? 213—214,
 214—216
- " : neiging om te onder-
 scheiden? 216
- direkte methode en foneties schrift,
 grondslag v. taalonderwijs. 127—128
- doot (de —) quam op de lippen. 182, 361
- doorschrijven 188
- doubletten (merkwaardige —) in
 't mnl. 130, 133—134, 136, 137, 138
- drinktermen 186
- dweep 339
- dweep (op den —) 339
- dwepen: betekenis in 't Brabants 339
- dweper: in 't Brabants. 339
- Ee voor aa in 't Vlaams 258
- eigenwijs = koddig 360
- eigennamen in spreekwijzen: Rob-
 bert, Geeraert, Steven, Klaes
 Lou 186—187, 198

- en . . . niet als ontkenning in Vlaanderen 258
- etymologie (de —) en de ethnologie. 7—8
- etymologie en Indo-Germ. kultuur-geschiedenis. 9—25
- „ (de —) van goud en zilver 23—24
- „ (de —) van wijn 21
- etymologie (nieuw-vorming met nieuwe —) : Voorbeeld? 196, 360
- etymologie van baaierd. 100
- „ van falen en feilen 142
- „ van uit de kerf. 189, 362
- „ van Mei en leie 100
- „ van monopolie = lawaai 187
- „ van muizenesten 185
- „ van op een prik 193
- „ van geen steek. 194
- „ van snoeshaan . 195, 360
- „ van teile. 138
- „ van vee 11
- „ van vilt = gierigaard 181, 361, 362
- Falen en feilen 142
- „ en plaaster: niet Hollands. 142
- familiaar 140
- faux (een —) doen 314
- feilen en falen. 142
- firmament 242
- fonetiek (geen taal-examens zonder —) 261
- foore 313
- foreplein. 313
- fornoys, wamboys? 136
- Franse (De —) tweeklanken *ai*, *oi*, *ui*, in uit het Frans overgenomen woorden 97—106, 129—144
- Gal (de —) bruist 118
- gans bloemen, — bloed, — bloemerherten, — bieren 257
- „ (bij —) longhergaten 257
- „ nieren? 257
- ge- : bij telwoorden 258
- gedaente. 209
- geen steek 194
- Geeraerd (gierige —) 187
- geflambeerd. 314
- genitief in 't Vlaams 259
- Germaans en Latijns accent 270
- geslachten (Kent Prof. ten Brink de —) wel? 376
- geweld 160
- gild 117
- Gittée, Premières Leçons de Néerlandais Parlé (v. d. B.). 125
- gouden en gulden 214
- grammaire raisonnée. 269—270
- grammatica (een ouwerwetse school-) bekeken. 261—263
- „ (Beknopte —) v. 't Beschaaftde Nederl. : 't Adjectief 341—352
- „ (De nieuwe —) v. 't Gesproken Nederlands, v. Gittée. 125—127, 258—260
- grammatikale (Over —) terminologie: Latijnse of Nederlandse? 27—31
- Grasé, Directe Methode en Phonetisch Schrift als grondslag v. Taalonderwijs (v. d. B.) 127—128
- Groote Broeck. 193
- Haal in Claes Lou 186—187
- haar (van eender —) 195
- harangeren 313
- harnasch uit harnais? 103
- hart ende swart = gezond 183
- heidens en heidenen 214
- het, et, t ('t lidwoord —). 260
- hilariteit = vrolijkheid? 206
- herkauwen 117
- Hollande'' („Même en —)! 126
- hoofd (de poppen in 't —) 185
- „ ('t vuur in 't —) 185
- Indo-Germaanse volken (de —)
- „ : hun voorgeschiedenis 1—25

Indo-Germaanse volken (de —)	klankenverschil (oorzaken van 't—)
" : vroegere woon-	in verschillend dialect
plaatsen . 1—7	338, 339
" : het stamland 7—10	" (rasverschil in 't —) 338
" : opeenvolgingder	klas en klasse 214
kultuurstadiën	klassicisme in Taalbestudering en
11—14	Onderwijs 260, 261
" : de veeteelt. 14—18	klassicus (wie is een —) in Taal-
" : delandbouw 18—22	zaken? 260
" : de kennis der	klont of zakkouk 340
metalen . 22—25	comparatie (De —) 31—42, 77—96
Indogermaans en Semieties ver-	" : functie v. d. positief 36, 37
want? 8	" : " v. d. compa-
inhalen : drinkterm 186	ratief . 36—39
isolement : bij comparatiefvormen. 33,	" : " v. d. superla-
41, 42, 83	tief . . 37—40
-ij : letterij 263	" : bijzondere gevallen
ijzerhardt = gezond 183	40—42
ijver 157	" : comparatievormen 77—96
ivaer 141	" : regelmatige . . 77—78
Jan in 't hemd 340	" : onregelmatige . 78—79
jonker en jonkheer 214	" : defectieve. . . 79—83
jood = Judaeus 270	" : de syntactiese vorm
jou = buit, profijt? 197	83—88
jouwetje (bij Warenar). 197	" : positief . . . 83—84
juffrouw en jonkvrouw 214	" : comparatief . . 84—85
Ka = ofr. Caie? 99	" : superlat. 85—87, 87—88
kaal als een luis 362	" : welke woorden heb-
kabaal 187	ben comparatie? 83—93
kade (de vorm —) 100	" : syntacties gebruik . 93
kap (in de —) moeten . . 191, 362	" : verbuiging . . 93—94
kapitein en chieftin 102	" : comparatievorm, be-
cas 313	tekenis-wijziging
castaenge en kastanje 100	door bijw. en samen-
ke, ske, ken : Diminutief . . . 258	stelling . . . 94—96
key = kaai 100	" : comparatie v. deel-
kerf (uit de —) 188, 362	woord—adjectief 91, 93
kerfstok (de —) . . 189, 362, 371	" van 't praedicatieve ad-
kerving = ponding 189	jectief . . . 91—92
keten : catena 270	" " samenstellingen 92—93
Claes, Clays 102	" " moe 79
Klaas Lou (hael in —) : drinkterm	" (periphrastiese —) 37, 84,
186—187	86, 87, 91

- comparatieven (adversatieve —) 38—39
 comparatie-schema's (kritiek op
 de —) 79—80
 congressen (het Taal-idee v. d.
 oude —). 125
 consonanten (de —) in de ont-
 wikkeling van de
 taal 337—338
 „ (stemloze en stem-
 hebbende —): 't ver-
 schil? 338
 „ : verschil van *p* en *b* 338
 „ : „ „ *p*, *t* en *k* 338
 constructie από κοινού 183
 conterfateren : Gents 103
 koord en koorde 214
 kort begrip van de onderwetse
 Taalbeschouwing 372—373
 krans aan de herberg 116
 krauwel en krauwer. 194
 krauwel in 't Limburgs 195
 kregel 119
 kreits 119
 kultuurgeschiedenis en etymologie 9—25
 Cúpido en Cupido 270
 Labeur, labeurland, etc. 313
 lament 314
 lampreie. 144
 land : Pommerland 116
 lauwer en laurier. 270
 Latijn (woorden uit het —): Mei,
 leie, graan, kapelaan, oester,
 faasche; e. a. 100, 105
 Latijns en Germaans accent 270
 leie = leek : uit het Latijn, niet
 uit het Fr. 100
 lidwoord ('t —) *het* = *et*, en *t* . 260
 „ (wanneer is 't —) *het*. 260
 „ ('t —) *den*. 259—260
 liefste ('t attributieve —) 81
 lijf (er zijn —) na setten 190
 linker- en rechterhand: opgevat
 als comparatief. 39
 logica (de —) van 't Taalgebruik 261
 longer = long 257
 longere, longeren : in vloeken . 257
 louwen : Westvlaams 107
 luisnek, luizige kerel 361
 Maendach : woordspel 191
 maatstok en duimstok 362
 majesteit als titel 157
 Maleise woorden in 't Nederlands 43
 mantelkint 191
 marasch uit marais? 103
 markt = mercatus 270
 meer = zee 116
 meervoud : spelen en spellen . . 216
 meervoud-vorming op *-en* en *-s* 214,
 215
 Mei : uit het Latijn 100
 mengdialekt : Gorsel. 67
 Middelnederlands en Noordfrans
 129—144
 Middelnederlandse woorden:
 mei, leie, Montjouwen, poye,
 puie 100
 treyinen, trahinen, leael duwiere 101
 chieftein, wambaes, aes, Claes en
 Clays 102
 harnasch, morasch, harnis, casse,
 conterfaten, fret 103
 biscoot 104
 plaester, anguwisse 105
 frootseren 106
 boetseel en butseel 106
 letse 106
 Middelnederlandse (de —) uit het
 Fr. ontleende woorden met *ai*,
oi, *ui*. 129—144
 Middelnederlands *aa*, *oo*, *uu* en Ofr.
ai, *oi*, *ui* 129—135
 „ *a* uit *ai* naast *èi* 133
 „ fontein e. d. naast
 naan e. d. 133—134
 „ *ai* in auslaut of in
 hiatu. 134

Middelnederlands (Over jonger <i>ai</i> , <i>oi</i> , <i>ui</i> in het —) 140—144	naamval (de eerste —) 269
„ -arie, -orie, -avie, -olie etc. 140—143	naamval : niet uit te maken of datief of accusatief 148
„ lackai en lakei? 134	Nederlandse Taal” (de ouwerwetse opvatting van „De —) 217
„ voes, Artoes naast voys, Artoys 134—135	Nederlands (hoe bestaat het —)? 125, 126, 258—260
„ awet en biscot. 135	„ (een grammatica van ’t Levende —) 125—127
„ palas en wambas 135	„ (’t —) v. Zuid-Nederl. in z’n verhouding tot het Noord-Nederl. Be- schaafd 126
„ fornese, affere e. d. met <i>e</i> . 135—136	„ (’t —) van de Indo- Europeaan 52
„ vernoen en ver- neien 137	„ (invloed v. ’t Norman- dies op ’t —). 144
„ peie, glei, ver- neie, naast poie, gloi, vernoe 137, 138	„ (Goed —) : Zwarte vlinders v. Snijders v. Wissekerke 64
„ froit naast fruit? 138	„ (’t examen Middelb. —) 145—154
„ heyke en fleit naast hoyke, floy- te 138	Nederlandse woorden behoren Ne- derlands gespeld 201—208
„ ivaer 141	neefje spelen 184
„ assaelgieren e. d. 141	neologisme 207
„ deluvie en delo- vie 141	nest (uyt den —) nemen 182
monneken (dus gaan de —) bij elkaar 185	nieuwer-, ouwerwets : opgevat als comparatief 88
monopoly (’t XVII ^{de} -eeuwse —) . 187	Noordnederlands (Zuidnederlands in ’t —). 142
monopolium 187	notulen : accent 270
Moolhuizen slaapt! — hoe diep? Niet zo diep of hij zal wakker worden; hij roert zich zo 373—375	Oester : uit het Latijn 105
moord (je moogt de —) steken . 182	onmoed 118
muisenesten in ’t hoofd. 185	ontriggelen 314
N (de slot-) in ’t Beschaafde Ne- derlands 259	onvriend. 118
„ (de slot-) in ’t Vlaams. 260	onweg 118
„ (de slot-) bij v. d. Palm en Beets 259	ontlening (over verschillende ge- vallen van —) uit vreemde talen 129—130
na en naar. 214	Oost (naar den —, in den —) 46, 52, 53
naem (uyt zijn —) 190	op z’n en op er 86, 87
naamloos en nameloos 214	

opstootje en oploopje	52	praedicatief-attributief bijvuw	343
opwinden (het haar —)	195	prieel.	139
outer, altaar, altaår	270	prik (op een —)	193
ouwe (de —) Ideeën	372—375	prick en oog	194
Paalloos.	122	Prof. ten Brink overhoop met de „grammatica”	376
pas, pasje : passe-partout	208	pui en poye: de vormen verklaard.	100
passieve constructie niet altijd te beredeneren	148	purisme (Over —)	206
patois (beschaafde gesproken taal =)?	126, 127, 258	purisme (Zuid-Nederlands —)	315
Pauls verkeerd begrip omtrent Kunst.	374	Reeds	259
peie, glei, verneie : poie, gloi, vernoie	137, 138	rechter- en linkerhand comperatief opgevat	39
pels = wollen onderrok, vrouwen- onderrok.	192	richter en rechter.	214
pels (uit de —) in de broek.	192	ritme (invloed van 't —) op 't woord- vormen.	215
pels (onder de —) moeten.	192	„ (invloed van 't —) in de ver- buiging. 342, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351	
pels (zich naar den —) noemen.	192	„ ('t —) in de grammaticale vorm	85, 86, 87
periphrastiese comparatie.	84, 86, 87, 91	roer-om	340
persoons (2 ^{de} .) verbale vormen met -de en -te	258	ruig en ruw	216
persoonsnamen ('t adject. voor —)? 347—348		ruiken en rieken	215
pertang	313	ruim	121
phoneties schrift in 't onderwijs 127—128		Samengesteld adjectief: buiging	344
phonetiese opmerkingen.	337—339	samengestelde (aard van de —) woorden	207—208
píjler, pilaar, piláár	270	„ ('t Vreemde —) woord en 't Nederlandse.	207—208
pleister en plaester	105	samenstelling wordt afkorting.	208
pluralis : venters	362	satem-talen	3
pleisteren	159	scheldnamen (eigenaardigheid in 't gebruik van —)	361
Pommersch	120	schoenen (je ouwe —) wetent wel.	196
poort (door de —) moeten II.	227	schoolgrammatica (eisen, te stellen aan een „nieuwe” —)	262
poppe = spinneweb	185	schreef = kerf	189
poppen (de —) in 't hoofd.	184, 185	schreven (buiten —).	189, 362
potjebeuling	340	„schrijftaaltje” ('t —) = schooltaal.	125
potjebuul	340	schrijven (over 't leren —) op school.	374
potjemeel	340	schrijven (wat moeten de Neder- landers —)?	126
pots longeren	256—257	schroomelijk	118
praedicatief ('t —) bijvoegl. nw. 343—344			

- schuts 117
 seffens = aanstonds 258
 zeilsteen : trekpleister : dat trekt
 volk : attractie : magneet 116
 zeker en sekuur 270
 sent (de spelling —) voor cent . 205
 centum-talen 3
 zilver : oorspr. een Germaans woord? 24
 Sijmons over 't Taalonderwijs. . 262
 zinloos en zinloos 215
 snoechshaan. 196
 snoedshaan 196
 snoefshaan 196
 snoeshaan (etymologie van —) 195, 360
 snol 184
 spelen en spellen 216
 spelling-nonsens 262—263
 spelling (de —) v. d. vreemde
 woorden . 27, 201—208
 „ (onnederlandse —) verhin-
 dert, dat een woord ne-
 derlands wordt. . 201—208
 „ is 't best te leren van de
 klank uit . . . 127—128
 „ (rare —) of rare „uit-
 spraak”? . . . 127—128
 spelling-ideeën (praktiese —) in
 de XVII^{de} eeuw 352
 spraakmakende gemeente (Wat
 de —) niet doet . . . 210—212
 spreek- en schrijftaal (Over —):
 pro en contra 't ouwe Bescha-
 vingsbegrip 372—375
 spreekwijzen en spreekwoorden ver-
 klaard:
 dus gaan de monniken bij elkaar. 186
 hael in Claes Lou. 186
 je bakkes zal vliegen vangen 181, 363
 muizenesten in 't hoofd 185
 de poppen in 't hoofd. 185
 kerfstok (de —) 189, 194
 geen steek 194
 op een prik. 193
 spreekwijzen en spreekwoorden ver-
 klaard:
 onder de pels 192
 je ouwe schoenen wetent wel. 196
 hart ende swart 183
 spreken de Engelsen hun taal zo
 raar uit 127
 Steven (stijve —) 187
 stoffelike bijvoegl. nw. verbogen. 345
 stoffelik ('t —) bijvoegl. nw. zon-
 der *n*: behoort geschreven . . 342
 straks: in 't XVII^{de} eeuws. 26
 studies en studiën 214
 subjunctief in 't Vlaams. 259
 Z.-Nederland ('t Nederlands v. —)
 in z'n verhouding tot het be-
 schaafd van Noord-Nederland . 126
 zulks: woordsoort. 42
 superlatief van 't bijwoord. . 87—88
 „ van vol, volledig, leeg,
 volmaakt e. d. . 90, 92
 „ : intensief-formatie . 39, 91
 „ : grootste = minst klein,
 kleinst = minst groot. 40
 „ (adverbiale —) 86
 „ (absolute —) 39, 40, 41
 swart (hart ende —) = goed gezond 183
 zwieren 122
 'T: wanneer schrijven? wanneer
het? altijd lidwoord? . 85, 260
 taal (meer vocaliese en meer con-
 sonantiese —) 337—338
 taal is klank 284, 337—339
 „ (alle —) is individueel . . . 314
 „ ('t ideale in —) is dat alle per-
 soonlikheid d. i. ziel is uit-
 gedreven! 373
 „ van artisten en van gewone
 mensen 206
 „ (verwarring van kunst-) en
 algemene taal 374
 „ ('t innerlike in de strijd om
 om de —) 125—126

taalbegrippen (de Nieuwe en de Ouwe —) . . . 313—315, 316—317, 373—375	venters : plur. v. vent 362
taalfouten van Prof. ten Brink . 376	verbuiging (heeft het Nederlands noch —)? 259—260
taalgevoel en taalwetenschap . . 357	verkerven = verponden 189
taalklanken ('t oneindig variabele in de —) 337	vernoien en verneien. 137
taalkundigen en taalfabricceerders. 261	verstaan (hoe wij elkaar —) . . 375
taalopvatting (de oude —) in nuce 211—218	„verwarring” ('t ouwerwetse taal- begrip:) . . . 210—212, 217—218
taalpsychologie (iets uit de —) 211—218	verzamelwoorden in 't Vlaams . 258
taalpurisme 206	vilt (gierigaard) 181, 361
taalverandering (oorzaken van —) 337—339	Vlaamse woorden. 313—314
taalverrijking met vreemde woor- den 202	Vlaamse (uit het —) spraakge- bruik 258—260
taalwetenschap (geen —) zonder kennis v. d. natuur . . 337—339	vliegen (je bakkes moet —) vangen 181, 362
taalwetenschap (waar de Ger- maanse —) van nu op rust. . 314	vloeken (verbasterde —) . 256—257
teile = tuile? 104	vocaalstelsel (historiese verande- ring van een —) 339
telwoorden in 't Vlaams. 258	vocalen (neus). 338
temet. 181, 363	voordeel (op —) 190
teuven 371	voornaamwoord (persoonlik —) : betoond en onbetoond 260
thans. 259	„ : uwerliefden. 353
trahinen = trainer 101	voornaamwoord (aanwijzend —) die z'n 270
traïnen = trai-ner 101	„ ('t vragend —) wie z'n : ook Vlaams 259
trappen van vergelijking: . . 37—42	„ ('t bezittelik —) U = uw : Holl.- Vlaams 259
„ : functie van de positief 36, 37	vreemde woorden (over —) 201—208, 313
„ : „ v. d. comparatief 36, 39	„ „ die geen Neder- lands equiva- lent hebben . 206
„ : „ v. d. superlatief 37—40	„ „ ('t karakter v. de —) in 't Ne- lands . 201—208
„ : biezondere gevallen . 40—42	„ „ (lijst van oor- spronkelijk —) 202
tuygh belegghen 371	Waereld. 210, 211
tweeklanken (de Franse —) <i>ai</i> , <i>oi</i> , <i>ui</i> in uit 't Fr. overgenomen woorden . . . 97—106, 129—144	walg (ik steek de —) 182
Uitspraak van Mnl. <i>ai</i> 129	
uitsuyper 362	
uwerliefden = u 353	
Vaers en vers. 210, 211, 218	
vee en Oslav. pisu 11	

wambaes en wambas.	102	woordschikking (oorspr. Franse —)	
want.	362	in 't Vlaams	258
werkwoord : derde pers. enkelv.		woordvorming (praktiese raad in	
zonder <i>t</i>	188	zake —).	208
weven : v. een merrie	48	wr. : in wreed, wrijven, etc. = vr.	259
wijn (de etymologie van —).	21	wurp (de —) krijgen	93, 359

(LETTERKUNDE EN ONDERWIJS.)

Adamlegende (de —)	328—331	duizendjarig (het —) Rijk	237
Alexander in de middeleeuwse		Examen (Anecdoten v. 't Middelh.	
Letteren	332, 333	Onderwijs —)	151—153
allegorische verklaring v. d. H.		examens (geen Taal-) zonder fone-	
Schrift . 164, 226, 227, 230, 231,		tiek	261
232—235, 235—237		Engelse (de —) opvoeding.	199
associatie (dichterlike —)	277	eufemismen	256
Beeldspraak	245, 273, 276, 277,	Firmament ('t —)	242
278, 280, 281		Fruin (ter karakteristiek van —) 295	
" (inheemse —) 277, 280		Geels verklaring v. d. oorspr.	
Beets over onmetriese verzen	339	poëzie de ware?	254
bijbelverklaring (middeleeuwse —)		geestelik leven in de XVI ^{de} eeuw	
226, 227, 232—237		286—291	
bloemlezingen (drieërlei soort		Geuzen (nakroost v. de oude —) 286	
van —)	308	geuzenliederen (de geest van de —)	
boec (D —) van den Houte 321—325,		287—291	
336		Gittée, Premières Leçons de Néer-	
Brabantse (de —) maat	351	landais parlé : v. d. B.	
Bruilofts-Refrein ('t —) v. Vondel		258—260	
165—168		" , Lectures Françaises : v. d. B. 261	
Bruiloft (de —) v. Cana v. Vondel		Grasé, Directe methode en Pho-	
170—174		netisch Schrift : v. d. B. 127—128	
broek (de uitvinding v. de —)	244	Hélène Swarth (haar verzen) 310—312	
Broeckaert ('t Bastaardwoorden-		Hofdijk en de Classicisten	284
boek van —) : B. H.	313—316	Hollanders (de verbastering van	
Daffornes (Richard —) Leezleer-		de —)	300
lings-Steunsel	352	Hooft „de koopman en de dichter” 61	
degeneratie (Swart Abramsvoer —)		Hooft + Koster, auteurs v. d.	
74—75		Warenar?	176—179, 364—370
dichterbestudering?	339, 351	Hooft's Warenar : toegelicht 175—198,	
Draaijer's Schoolgrammatica : Talen 261		356—364	

- Hooft's Granida : vers 1332 ver-
 klaard 209
 Hooft (midden- en dubbelrijm
 bij —) 269, 368
 Huet en de oude Geuzen . 287, 288,
 289, 297
 Houte (Dboec van den —) 321—337
 Imitatie uit armoede. 285
 isolement (kracht uit het —). . 55
 Jehovah en Jahveh 256
 Jezuïetenhaat ± 1825 291
 Johannes de Evangelist in de
 middeleeuwen 323
 „ (’t Hoofd van —) de
 Dooper 252
 Katolickenhaat 290
 Cats (de traditionele Litteratuur-
 beschouwing omtrent —) . 218
 „ (’n aardigheid van —) . 198
 Keetelaar, Denappels, Geldersche
 verhalen : Gallée 67
 Christelick (Een Nieu —) Liedt
 in 1569 : ’t Wilhelmus . .
 285—308
 kinderen (wettigen van onechte—) 191
 klassieke stijl (de —) in ’t Nederl.
 opstel. 265—266
 klassieke (de toekomst van ’t —)
 Onderwijs : Sijmons 122
 classicisme (Hofdijk over ’t —) . 284
 Kloos, Veertien Jaar Litteratuur-
 geschiedenis : K. Poll. 62
 Koningen (de Drie —) te Keulen 252
 Comestor (Petrus —) en de His-
 toria Scolastica. 219—220
 Congressen (’t Taalidee v. de —) 125
 Coster, mee-bewerker van Ware-
 nar? 176—179, 364—370
 kruissage (Over de Geschiedenis
 v. d. Middeleeuwse —)
 321—337
 „ : Inhoud 322—323
 „ : allegorische zin . 323—324
 kruissage (Over de Geschiedenis
 v. d. Middeleeuwse —)
 „ : vermaardheid, mystieke
 verdieping, uitsluitend
 Nederl. elementen. . 324
 „ : vergelijking met de La-
 tijnsse bron . . 324—327
 „ : onderscheiding van twee
 elementen . . 326—328
 „ . de Adam-legende 328—331
 „ : de Sibylle-legende 331—334
 „ : samensmelting v. Adam-
 en Sybille-legende .
 334—336
 „ : Calderon 337
 kunst (echte —) en nadoenkunst
 kunnen de oude Lui niet meer
 onderscheiden 372—375
 Land: over ’t primaire in de oor-
 spronkel. Poëzie 254—255
 Latijn (’t Nederlands aan ’t Gym-
 nasium hulpvak van ’t —)?
 265—270
 Leendertz' Warenar-uitgaaf: Stoett:
 Leendertz. . 175—198, 356—371
 Leesboek v. Gymnasium en H. B.
 S. van v. d. Bosch en Meijer. 123
 leesboeken (eis gesteld aan school-) 128
 legenden (hoe —) hun geschiedenis
 hebben 321—337
 Lichtenberg over ’t schrijven . . 154
 „ over opvoeding . . 199
 liefde (bleek van —) 209
 lyriek en muziek. 254—255
 litteratuur (de profane —) ver-
 christelikt door de kerkvaders
 222—224
 litteratuur-beschrijven (ouder-
 wets —). 376
 litteratuurgeschiedenis (echte —)
 mogelijk? 311
 Maerlant — rederijkers — Cats —
 Vondel 221

- Maerlants (?) Boec v. d. Houte . 321
 Maerlants Rijmbijbel. . . 219—254
 : Petrus Comestors Historia . . . 219—220
 : de Rijmb. volksaardig 221
 : oud-Christelike Litteratuur-interpretatie . 222—224
 : allegorische bijbelverklaring. . . 226, 227, 232—235—237
 : askese 227, 228
 : het wonderdadige. . 228, 242
 : de Drie-eenheidsleer . 224
 : Schepping 226, 241, 242
 : de H. Maagd . 227, 239
 : de Eerste Zonde . . 231
 : Typering van Christus 232—235—237
 : de Duivel 237
 : lichaam en ziel 241—242
 : Jezus. 245—249
 : de Opstanding. . . 249
 : Legendes . . 252—254
 Marnix, auteur van 't Wilhelmus? 302—307
 methode v. tekstverklaring (over —) 356—359
 methode (de directe —) in 't Nederlands 269
 middeleeuws geloof en theologie 219—254
 middeleeuwse symboliek . 322—324
 middeleeuwse bijbelverklaring en filosofie. 219—254
 mikrokosmos en makrokosmos . 225
 moderne taal- ('t nieuwe —) onderwijs 125, 128
 moderne taal- ('t nieuwe —) onderwijs en de Gymnasia. . . 122
 molenstenen als beeld 245
 Multatuli als Indo-Europeaan 43—61, 65—75
 : dat de Europeaan in Indiëanders wordt 45—57
 : Multatuli de niet-Indiese. 57—61
 : in z'n gehele gevoel anti-Europees . 65—68
 : anti-Europeaan in 't sexuele 68—74
 : metamorfoze of degeneratie 74—75
 : Multatuli een idealist? 60—61
 Nationale (onze —) onbeduidendheid in Europa : waarom o. a.? 54
 Nederlands ('t —) aan de Gymnasia 265—270
 : dat de omkeer komen moest 266—269
 : 't Nederl. geen hulpvak meer 269—270
 Nietzsche over Taal. 284
 Onderwijs (over —). 199
 " (moeilijkheid van —) in 't goed-schrijven . 154
 " (wat is in Taal-) norm? 374—375
 " (over Oud en Nieuw Taal-) 127—128
 " ('t Nederlands Taal-) aan de Gymnasia 265—270
 " (slecht Taal-) en slechte Taalwetenschap. 210—212
 Onderwijs ('t Examen Nederlands Middelbaar-). . 145—154
 : niet al te onbenullig wezen 146
 : moderne talen kennen. 146
 : een beetje Latein . . 146
 : enige algemene kennis 147
 : grammaticale kennis . 147—148

- Onderwijs ('t Examen Nederlands Middelbaar-)
- : weten, dat taal verandert 148
 - : uit de grammair raisonnée zijn 148
 - : historische grammatica? 148—149
 - : Middelnederlands 150
 - : XVII^{de}-eeuws 151—153
 - : volstaat een dosis „kennis”? 154
- Onderwijs: ouders en meesters in de XVII^{de} eeuw 352—355
- onmetriese verzen (over —) 339, 351
- onnatuur (wij zitten midden in de —) 154
- opvoeding (over —) 199
- Oud-nederlands vers 339, 351
- Paedagogiek (ouderwetse on-). 316—320
- paradijsboom en kruishout. 322—323
- paraphrase en toelichting van Starings Hertog Willems Bedevaert 107—122
- Perk (Jacques —) z'n verzen beknoid 309—310
- poëzie ('t primaire in de oorspronkelijke —) 254—255
- Potgieter (Verwey over —) 264
- Proza v. d. Ouden Heer Smits door Dr. B. 128
- Refrein ('t Rederijkers-) 163
- regenboog (symboliek van de —) 243
- rijm ('t midden- en dubbel-) bij Hooft 269, 368
- ringvinger (de —) 244
- Scheepstra e. a., Handleiding bij Spreken en Lezen : v. d. B. 261
- schooltoestanden in de XVII^{de} eeuw 352—355
- schrijven (over 't leren —) op school 374
- schrijftaal (de school-) 265—266
- schrijven (over 't ware —) 154
- schrijven moet als gesproken zijn 284
- zeventiende eeuw ('t patrioties gevoel in de —). 277
- zeventiende-eeuws ('t —) onderwijs 169—170, 352—355
- Sibylle (de Christelike —)-legende 331—336
- symboliek (middeleeuwse —) 243, 322—324
- Symbolise betekenis van 't Huwelk in de XVII^{de} eeuw. 161—163
- spelling: best te leren v. d. klank uit 127—128
- Starings Hertog Willems Bedevaert toegelicht 107—122, 155—160
- „ Lied op Gelderland: Gij Bergen! 113, 155—157
- Staring (Verwey over —) 261
- stijl (niet verklassiekte —)? 26
- „ spaarzaamheid en weelderigheid in —). 36
- Streitberg, Urgermanische Grammatik: Uhlenbeck. 200
- Zwarte vlinders, door Snijders v. Wissekerke 67
- Zwolsche Herdrukken IX—XI: Warenar. 175—198, 356—364
- Taal ('t innerlike in de strijd om de —) 125—126
- „ (Nietzsche over —) 284
- taalonderwijs (invloed v. d. nieuwe taalwetenschap op het —) 266
- „ : directe methode en foneties schrift. 127—128
- „ (Sijmons over 't —). 262
- „ (moderne beginselen van —) 261

